

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

5-сан

*Ўзбекистон Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

5-сан 2024
сентябрь

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Сафо МАТЧОН
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Сапардурды АБАЕВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Раьно ОРИПОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Фуркат РАЖАБОВ
Интизар АБДИРИМОВА	Мукаддас РАХМАНОВА
Тўлкин АЛЛАЁРОВ	Светлана СМИРНОВА (Москва, Россия)
Марифжон АХМЕДОВ	Дилшода САПАРБАЕВА
Умида БАҲАДИРОВА	Феруза САПАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Зайниддин САНАҚУЛОВ
Ботир БОЙМЕТОВ	Мухаббат САЛАЕВА
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Қаххор ТУРСУНОВ
Шахло БОТИРОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Асқар ДЖУМАШЕВ	Куанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Амангелди КАМАЛОВ
Шохида ИСТАМОВА	Вохид КАРАЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулмира ҚАРЛЫБАЕВА
Лола ИСРОИЛОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Асқарбай НИЯЗОВ	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Сабит НУРЖАНОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Захия НАРИМБЕТОВА	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Хушбоқ НОРБЎТАЕВ	Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Улфат МАҲҚАМОВ	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Ibodullayeva S.M. “Kecha va Kunduz” romanida “Begonalik” tushunchasini ifodalovchi undalmalar	7
Haydarova G.M. O‘zbek tilining izohli lug‘atida yasama so‘zlardan foydalanish holati	13
Axmadaliyeva M. Sh. Ijodiy jarayonning mangullikka yo‘g‘rilishi	20
Sattorova Sh.R. Xorijiy tillarni badiiy adabiyot asosida o‘qitishning ilmiy-nazariy tahlillari	25

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Давлетмуратов Ж.К. Техникалық бағдардағы жоқарғы оқыў орынларында «Материалтаный» пәнин оқытыўда педагогтың креативлигин арттырыўдың нәтийжели жоллары	31
Икромов М.Х. Технология фанини ўқитишда рақамлаштирилган таълим ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари	38
Ахмаджанов Д.Б. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда шарқ мутафаккирларининг маънавий-ахлоқий таълимотларидан ғоявий омил сифатида фойдаланиш	44
Murtozayeva M.M. Voyaga yetmagan bolalarda salbiy hulqning namoyon bo‘lishi va ularni bartaraf etishning ijtimoiy-pedagogik tendentsiyalari	51
Mavlanov Sh.Yu. Ta‘lim jarayonida pedagogik atamalar mazmunini modernizatsiyalash va ulardan foydalanish funktsiyalari	56
Qodirova M.A. Oliy ta‘lim muassasalarining ingliz tili yo‘nalishi talabalarida refleksivlikni rivojlantiruvchi omillar	62
Begmatova S.N. Tayanch kompetensiyalarni aniqlash muammosi ta‘lim mazmunini yangilashning markaziy masalalaridan biri sifatida	67
Choriyeva G.Sh. Biologik ekskursiyalar – o‘quv ishlarining tashkiliy shakli sifatida	70
Karimova N.A. Maktab biologiya ta‘limida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda pedagogik-psixologik xususiyatlari	76
Xalmuratov I.T. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarining innovatsion faoliyatini rivojlantirish	80
Ergashev J.M. Didaktik o‘yinlarning ta‘limiy va tarbiyaviy ahamiyati	85
Orinbetov N.T. Umumiy va kasbiy kompetensiyalarni egallashni ta‘minlaydigan fanlar va amaliyotlarga qo‘yiladigan talablar	92
Ochilov X.A. Oliy ta‘lim muassasalarida rahbar kadrlarni boshqaruv kompetentligini takomillashtirishning amaliyotdagi ahamiyati	98
Ismoilova Yu.T. Pedagogik muloqot jarayonidagi konfliktlar va ularni bartaraf etish yo‘llari	107
Sattorova M.A. Maktab ta‘limida bo‘lajak defektolog mutaxassislarini inklyuziv tayyorgarligini rivojlantirish muammosi	114
Jumamurodova U.M., Aliqulov L.Sh. Pedagogika fanida qo‘llaniladigan interaktiv metodikalar	120
Xolboyev A.M. “Hamkorlik zanjiri” asosida talaba-yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishning o‘ziga xos pedagogik jihatlari	124
Ahadov A.M. Modernizatsiya jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarda axborot xavfsizligini ta‘minlash ko‘nikmalarini takomillashtirish omillari	131
Eshmurodova G.X. Mehribonlik uylarida pedagogik muammolarining tadqiq etilishi	137
Murodova F.G’. Og‘zaki nutq malakasini baholash mazmuni, shakl vositalari va mezonlari. audio vizual dars tashkil etish	150
Suyunov I.E. Axborot kompetentligini rivojlantirish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy nutqini takomillashtirish pedagogik muammo sifatida	154
Аляминнов Х.И. Талабаларининг инновацион тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш омиллари	159
Mirzaboyev Yu .A. Kompetensiya va kompetentlikning pedagogik –psixologik xususiyatlari	164
Saxibov A.X. Chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik fanini zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida o‘qitish	171

Janaberegnova A.J. Mustaqil ishlarni tashkil etishning tashkiliy mexanizmlariga oid tadqiqotlar nazariyasi	177
Xudayqulova F.B. Pedagogik faoliyatda kasbiy madaniyatning xususiyatlari	189
Фозилов Б.З. Кар ва заиф эшитувчи 5-7-синф ўқувчиларининг фуқаролик компетенциясини шакллантиришда лойиҳа методидан фойдаланиш йўллари	195
Orinbetov N.T. Akademik litsey o'quvchilarining fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning didaktik ta'minoti	199
Nizamova M. N. Axborotlashgan zamonaviy jamiyatda bo'lajak menejerlar kasbiy mobilligini rivojlantiruvchi ta'limni tashkil etish	204
Kadirova G.X. Ta'lim jarayonida varativ o'quv topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari	209
To'raqulova M.Q., Fatullayeva S.I. Xorijiy tajribalar asosida oliy muhandislik maktabi faoliyatini tashkil etish orqali yaratuvchi magistrnlarni tayyorlash metodikasi	214
Yuldashev S.N. Loyihaga asoslangan ta'lim jarayonni tashkil etish metodikasi	224
Куньянин Л. Создание методического инструментария для развития экологической компетентности у будущих переводчиков и использование современных инноваций при его реализации	228

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Ibragimova D.I. Isajon Sul-tonning tarixiy hikoyalari tematikasi	233

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Тажетдинова Г.А. Жоқары билимлендириўде жасалма интеллекттен пайдаланыў зэрүрлиги ҳәм машқалалардың шешимлери	239
Teubaeva G.S. Oliy ta'lim tizimiga sun'iy intellektni joriy etish	248
Tohirov F.J. Talabalarning mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentligini rivojlantirishda simulyatsiya va virtual muhitlardan foydalanish imkoniyatlari	254
Бўронова Г.Ё. Виртуал робототехника тўғарақларини ташкил этишда замонавий ўқув платформаларидан фойдаланишнинг амалий имкониятлари	259
Djumayev J.M. Robototexnika darslarida talabalarni ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish masallari	267
Axmedov A.B. Professional ta'limda raqamli transformatsiyaning ahamiyati	275

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Oteniyazova P.E. Qaraqalpaq xalq awizeki kórkem dóretpelerinen biri bolgan jumbaqlar tiykarında balalardıń til ósiriwin rawajlandırıw	282
Ochilov F.I. O'quvchilar tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishning individual ta'lim amaliyoti	286
Jabborova O.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5 ijtimoiy-emotsional ko'nikmalari mazmuni	291
Tashpulatova D.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiya asoslarini o'zlashtirishini tashhislash metodikasi	299
Sayliyeva M. M. Tabiiy fanlar turkumini o'qitish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini shakllantirish	304
Artikova N. Sh. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish	314
Egamonova G.A., Zikirova D. Sh. Boshlang'ich ta'limda darslarni steam, stem технологиялари asosida tashkillashtirishga innovatsion yondashuvlar	320
Kenjayeva F.Sh. Bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik va psixologik qobiliyatlarini shakllantirish ta'lim muammosi sifatida	325
Sulaymanova M.P. Boshlang'ich sinflarda "Tarbiya" fanining o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish metodikasi (xususiy maktablar misolida)	332
Narimbetova Z.A., Asqarova N.J. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni matematik savodxonligini oshirishda matematik diktantlardan foydalanish	337
Мамбеталиев Қ. А. Бошланғич синфда ўқувчининг ёзма нутқини ривожлантириш	341

Davlatova M. A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fazoviy tasavvurlarini shakllantirishda geometriya elementlarining o'rni	348
Usmonova Q. S. Inklyuziv ta'limni boshlang'ich sinflarda joriy etishning ahamiyati va samaradorli	353
Умарова З.А. “Бошлангич таълим педагогикаси”да оптимал бошлангич таълим турлари	357
Xayridinov B.K. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining boshqaruv kompetentliklarini rivojlantirishning mazmuni	363
Tilovova S.B., Matupayeva Sh.Z. Inklyuziv ta'lim amaliyotida samaradorlikka erishishning o'ziga xos imkoniyatlari	366
Абдуллаев Б. М. Имконияти чекланган бошлангич синф ўқувчилари ҳуқуқий маданиятини шакллантириш педагогик муаммо сифатида	371
Urazmetova Sh.A. Imkoniyati cheklangan yoshlarni o'qitishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati	376
Kuchkinov A.Yu. Eko-steam yondashuvining tarixiy-ijtimoiy taraqqiyoti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarida ekopedagogik kompetentlikni rivojlantirish	383
Jabborova O.M., To'rayeva G.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirish tizimi	388
Xolmatova G.I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatni shakllantiruvchi topshiriqlar	396
Tilavova S.B. Boshlang'ich ta'limda steam yondashuv asosida raqamli texnologiyalar orqali bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini takomillashtirish	400
Shaxmuradova D.A. O'quvchilarda kritik va kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirishning nazariy asoslari	406
Арсланова Г.Дж. Современные педагогические технологии в начальном образовании	412
Пак С.В. Методика формирования профессиональных компетенций студентов в области математического развития дошкольников	419
Абдуллаева Л.У. Формирование компетенций педагогов по взаимодействию с родителями и социальными партнёрами в ДОО	430
Мирзорахимов О.К. Что такое игра для ребенка?	438
Дониёрова Л.Х. Совершенствование методики применения феминитивов в речи у будущих учителей начальных классов	444
Джангенова Г.Э., Мубаракшина А.Р. Влияние музыкальных занятий на формирование познавательных способностей детей дошкольного возраста	450
Джангенова Г.Э., Хакимова С.Х. Формирование социального опыта, связанное с развитием нравственных качеств у детей дошкольного возраста	454
Сейтмуратова В.Ш. Формирование культуры здорового образа жизни у детей старшего дошкольного возраста в ДОУ	457

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Sarsenbaev T.T. Me'morchilik vositasida talabalarning kasbiy-estetik kompetentligini rivojlantirish	462
Xalmuratov I.T. Qoraqalpoq amaliy san'ati asosida talabalarning innovatsion faoliyatini rivojlantirish	468

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Usmonov N.B. O'quvchi shaxsining ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash metodikasi	472
Ubaydova V.E. Yengil sanoat sohasida mutaxassis kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishda olimlarning ilmiy tadqiqotlar tahlili	476
Kamolov E.R. Noaniq to'plam prinsipidan foydalanib noaniq regulyatorlarni qurish	482
Orinbetov N.T. O'quvchi yoshlarning fuqarolik pozitsiyasining ko'rsatkichlari va darajalari	486
Matupayeva Sh.Z., Shoyusupova Sh.Sh. Talabalarining kasbiy kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda clil texnologiyasining integrativ imkoniyatlari	492
Давронова Д.С. Влияние национальных традиций на воспитание детей в узбекских семьях	497

Равшанов Ш.Т. Исследование механизмов преодоления стресса в условиях боевых действий: опыт вооруженных сил США	503

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Kadirimbetov R. Qilishpazliq sport turi jarislarinda hareketleniw taktikasiniń bólimlerin úyreniw	515
Eshmatov G‘.E. Kurash, futbol, yengil atletika sport turi bilan shug‘ullanuvchilarning chidamlilik sifatini rivojlantirish	520
Tleuvov B. Gandbolchilar uchun sport tayyorlash tizimining asosiy elementlari	526
Murodov K.N. Malakali kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirish va musobaqa faoliyati samaradorligini oshirish	529
Qaxxarov F.G. Futbol texnikasining o‘ziga xos xususiyatlari va futbolchida texnikani o‘stirish metodikasi	535
Аллаяров И.К. Тактические действия в волейболе	542

ҚУТЛЫҚЛАЎ

Өз кәсібине пидайы илимпаз, тәжирийбели педагог (Жумашева Гулнара Хәмийдуллаевна 60 жаста)	547

ТИЛ ХЭМ ЭДЕБИЯТ

“KECHA VA KUNDUZ” ROMANIDA “BEGONALIK” TUSHUNCHASINI IFODALOVCHI UNDALMALAR

Ibodullayeva S.M.

*ChDPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va
amaliyoti” kafedrasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: leksikologiya, stilistik effect, denotativ ma’no, leksema, lison, kanatativ ma’no.
Ключевые слова: лексикология, стилистический эффект, денотативное значение, лексема, язык, канатативное значение.

Key words: lexicology, stylistic effect, denotative meaning, lexeme, language, canatative meaning.

РЕЗЮМЕ: Mazkur maqolada qo‘llaniladigan soha - badiiy adabiyot bilan uzviy bog‘liq holda bo‘lib bunda undalmalarning uslubiy-semantik, struktur-grammatik va uslubiy xususiyatlari haqida ma’lumot keltirilgan Undalma so‘zlovchining nutqi qaratilgan obyektни bildiradi. Bu o‘rinda obyekt so‘zining ma’nosi keng bo‘lib, u kishi otlari, jonli va jonsiz predmetlar nomi, tabiat hodisalari kabi tushunchalarni bildiradi. Shunday qilib, so‘zlovchining nutqi qaratilgan obyektning ifodasi bo‘lgan so‘z va so‘z birikmalari undalma bo‘lib keladilar.

РЕЗЮМЕ: Область, используемая в данной статье, неразрывно связана с художественной литературой, в которой даются сведения о стилистико-семантических, структурно-грамматических и стилистических особенностях импульсов. Здесь значение слова предмет широкое, и под ним подразумеваются такие понятия, как личные существительные, названия одушевленных и неодушевленных предметов, явлений природы. Таким образом, слова и словосочетания, выражающие предмет, на который направлена речь говорящего, приобретают повелительный характер.

SUMMARY: The area used in this article is inextricably linked with fiction, which provides information on the stylistic-semantic, structural-grammatical and stylistic features of impulses. Here, the meaning of the word object is broad, and it includes such concepts as personal nouns, names of animate and inanimate objects, and natural phenomena. Thus, words and phrases expressing the object to which the speaker's speech is directed acquire an imperative character.

Jamiyat, unda faoliyat ko‘rsatayotgan xalq tinimsiz rivojlanish va taraqqiyotda bo‘lgani kabi ularning tili ham uzluksiz boyib borishi tabiiy bir holdir. Juda ko‘p asrlardan buyon o‘z xalqi va millatining aloqa vositasi bo‘lib kelayotgan o‘zbek tilining imkoniyatlari uning barcha ko‘rinishlarida yana ham kengaydi, zamonlar silsilasida, badiiy ijod jarayonida sayqal topdi. U endi o‘zbek xalqi uchun o‘zaro aloqa qilish, muloqotda bo‘lish va bir-birlariga

xabar uzagish vositasigina emas, balki yuksak badiiy-estetik tuygʻuni ham ifodalaydigan va xuddi shunday taʼsir koʻrsata va zavq bera oladigan nodir boylikka aylandi. Ana shu nodir boylikni, boshqacha qilib aytganda, ona tilimizning serqirra imkoniyatlarini bugun nozikliklari bilan taxlil qilish va uni yana oʻzining ijodkori boʻlgan xalqqa qaytarish oʻzbek tili stilistikasi fanining bosh vazifasi boʻlib qoldi. Ushbu muhim vazifani hal etishga kirishishdan avval mazkur fanning mundarijasini belgilab olish maqsadga muvofiq boʻladi.

Mazkur uslub qoʻllaniladigan soha - badiiy adabiyot bilan bogʻliq boʻlgan badiiy adabiyot stilistikasi tushunchasiga, adabiy janrlar, yozuvchi uslubi singari omillarga, Shuningdek, uning tilimizdagi boshqa uslublarga boʻlgan munosabati ekstralingvistik omillarni belgilab beradi. Undalma soʻzlovchining nutqi qaratilgan obyektни bildiradi. Bu oʻrinda obyekt soʻzining maʼnosi keng boʻlib, u kishi otlari, jonli va jonsiz predmetlar nomi, tabiat hodisalari kabi tushunchalarni bildiradi. Shunday qilib, soʻzlovchining nutqi qaratilgan obyektning ifodasi boʻlgan soʻz va soʻz birikmalari undalma boʻlib keladilar. Undalmaning leksik-semantik xususiyati hozirgi oʻzbek adabiy tilida juda ham xilma-xildir. Shunday boʻlishiga qaramasdan, oʻzbek tilida mavjud darslik va qoʻllanmalarning koʻpida undalmaning leksik-semantik xususiyatlari haqida deyarli hech nima deyilmagan. Faqat A.Gʻ.Gʻulomov va A. H. Sulaymonov oʻrtoqlar bu haqda qisqacha maʼlumot beradilar. Filologiya fanlari doktori A.Gʻ.Gʻulomov shunday yozadi: «Undalma kishi otlari, qarindoshlik otlari, yoshga qarab ishlatiladigan nomlar, holat, amal va shu kabilarni bildiruvchi soʻzlardan boʻladi» Akademik A.M.Peshkovskiy, A.A.Chaxmatov kabi rus olimlarining asarlarida, Shuningdek, SSSR Fanlar akademiyasi Tilshunoslik instituti tomonidan nashr etilgan asarida ham undalma, uning leksik-semantik xususiyatlari haqida anchagina fikrlar bayon qilingan. Undalma boʻyicha toʻplangan materiallarni oʻrganish va misollarni analiz qilish nutq qaratilgan obyekt nuqtayi nazaridan undalmani dastlab uch asosiy gruppaga boʻlib tekshirish zarurligini koʻrsatadi:

Shaxslarga qaratilgan undalmalar.

Jonli predmetlarga qaratilgan undalmalar.

Jonsiz predmetlarga qaratilgan undalmalar.

Shaxslarga qaratilgan undalma soʻzlovchi bilan tinglovchining munosabatini bildiradi. Soʻzlovchi oʻz nutqiga tinglovchining diqqatini jalb qilish maqsadida unga murojaat qiladi. Soʻzlovchi tinglovchini ishga undashi, daʼvat etishi, jamiyatdagi yangiliklardan xabardor va xursand qilishi, qistashi va koyishi mumkin. Soʻzlovchining shaxslarga undashi adabiy tilda, jonli tilda, xalq ogʻzaki ijodida, koʻpincha chaqiriqlarda, buyruqlarda va xitobnomalarda

uchraydi. Shaxslarga undash undalmaning boshqa turlariga niobatan ko'p qo'llaniladi. Shuning uchun bu gruppaga kiruvchi undalmalar ikkinchi va uchinchi gruppadagi undalmalarga qaraganda asosiy o'rinni egallaydi.. Shaxslarga qaratilgan undalmalar dastavval ikki katta guruhga bo'linadi.

1. Yakka shaxsga qaratilgan undalmalar.

2. Umumshaxsga qaratilgan undalmalar.

Yakka shaxs ma'nosini bildiruvchi undalmalar yolg'iz. shaxsga (bir shaxsga) qaratilgan bo'ladi. Bu undalmalar so'zlovchining tinglovchiga undashi, Shuningdek, o'z-o'ziga murojaat qilishini ko'rsatadi. Yakka shaxsga qaratilgan undalmalar ko'pincha notiqlar nutqida, shaxsiy yozishmalarda, dialoglarda, o'zaro suhbatlarda qo'llaniladi. Yakka shaxsga qaratilgan undalmalarning o'zi ham ikkiga bo'linadi:

a) tinglovchiga qaratilgan yakka shaxs undalmalar;

b) so'zlovchining o'ziga qaratilgan yakka shaxs undalmalar. Tinglovchiga qaratilgan yakka shaxs undalmalar so'zlovchining suhbatdoshga (tinglovchiga) undashini bildiradi. Tinglovchiga qaratilgan yakka shaxs undalmalar ham o'z navbatida ikkiga bo'linadi: So'zlovchining nutqi bevosita tinglovchiga qaratilgan yakka shaxs undalmalar: Jon o'g'lim, senga nima bo'ldi, - xotiningni qarindoshlari oldida yerga qaratmoqchimisani? (S.Abdulla). Xabardor bo'ling, yaxshi yigit, itingiz talamasin, - deb otliq qo'rqa-qo'rqa oldin yurdi (S.Ayniy). Shovqin solma, jiyanim, sestralarning shovqinidan qulog'imda quloq qolgani yo'q. Endi sen ham bormi? (A.Qahhor). So'zlovchining nutqi bivosita (sirtidan) tinglovchiga qaratilgan yakka shaxs undalmalar yozma nutqda (xat, varaqa, xitob, shior kabilarda) qo'llanadi: Jo'ra aka! Agar Sizga malol kelmasa, bitta movut beretka olib yuborsangiz, chunki Toshkent qizlarining hammasiga beretka kiyish rasm bo'lib ketgan (G'.G'ulom).

O'TILda begonalik quyidagicha izohlanadi:

“BEGONALIK 1 Begona kishining holatiga tushishlik. U [Elmurod] kun sayin aka-uka, yor-og'ayniga aylanib borayotgan kishilar orasida o'zining begonaligini unuta bordi. P. Tursun, O'qituvchi. Avvaliga yotsirash, begonalik uni qiynadi. Keyin esa Mirzoni odamlarning o'sha baland tog'lardek ulug' qalbi, pokizaligi o'ziga rom qilib oldi. «Yoshlik».

2 Yot, chet kishilarga xos bo'lgan munosabat. [Gulsumbibini] Begona har vaqt begonaligini qiladi. Qizim baxtli bo'ladimi, o'tda yonadimi, Mirzakarimboyga bari bir. Oybek, Tanlangan asarlar.”

Bizning so'fi mo'min-musulmonning bu urfiga ham amal qilmaydi, u o'z halol jufti Qurvonbibini hamma vaqt «Fitna» deb chaqiradi: «Fitna, sallamni ber!», «Fitna, qiz o'lguring qani?», Fitna, puldan uzat!»

Bu o'rinda fitna so'zi er kishining o'z xotiniga nisbatan qo'llanilayotgan bo'lsa-da, biroq ma'no jihatidan begonalikni ifodalaydi. O'TILda ushbu so'z quyudagicha izohlangan:

“FITNA [a. – maftun etish; yo'ldan ozdirish; isyon, g'alayon] salb. G'arazli maqsadga erishish yo'lida bironi qoralash uchun qilinadigan yashirin xatti-harakat, buzg'unchilik. Fitna to'qimoq. Oraga fitna solmoq. Fitna qo'zg'amoq. Shu fitnani uyushtirgan odam Bo'taning savodsizligidan, uzoqni ko'rolmasligidan foydalanib, shu ishni qilgan. S. Ahmad, Hukm. Qorailon bilan o'ynashib bo'lmaydi! Amirzodalar orasiga nifoq solib, fitna bilan ne-ne kishilarni yoqalashtiradigan ham Qorailon! Mirmuhsin, Me'mor.

2 Ma'lum siyosiy maqsadga erishish niyatida yashirin til biriktirish yo'li bilan davlatga, siyosiy rahbarga, tashkilotga yoxud shaxsga qarshi qilingan harakat. Fitna uyushtirmoq.

3 kam qo'll. ayn. fitnachi. Fitna odam. Bunday fitna xotinni ko'rmaganman. S. Zunnunova, Olov.

4 s. t. Urishqoq, janjalkash. O'zingiz bilasiz, fitna odamlar ko'p. A. Qahhor, Sarob. -Odamzodning fitnasi yomon bo'ladi. Ko'ngli ochiqlikka ne yetsin, – dedi Inog'omjon. Mirmuhsin, Umid.

Gap mazmunidan ma'lum bo'ladiki, So'fi tomonidan o'zining turmush o'rtog'iga nisbatan qo'llagan “fitna” so'zi begonalikni ifodalashga xizmat qiladi.

O'zbek tilida nomlardan keyin ota, opa, amaki, tog'a, xola, aka, uka va b. qarindoshlikni ifodalovchi otlarning qo'shilishi natijasida so'z birikmasi yasalishi keng tarqalgan. Ma'lumki, so'z birikmasi kamida ikkita mustaqil so'z turkumining intonatsion, grammatik, semantik birikishidan tashkil topadi. Lekin tarkibida yordamchi so'zlar (bog'lovchilar, ko'makchilar) bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, undalmalarning juda katta qismi hokimi ot yoki otlashgan so'z bo'lgan so'z birikmalari bilan ifodalanadi. Aytilgandek, so'zlovchining nutqi tinglovchiga, ya'ni ikkinchi shaxsga qaratilgan bo'ladi. Shu sababdan undalma vazifasida faqatgina o'zbek tilida ikkinchi shaxs olmoshlari siz va sen ishlatiladi. Ingliz tilida esa, ikkinchi shaxslar faqatgina you olmoshi bo'lganligi uchun faqatgina shu olmosh undalmani ifodalashi mumkin. Olmoshning undalma sifatida ishlatilishi odatda so'zlovchining tinglovchi ismini bilmagan holatda yoki uning ismini esidan chiqarib qo'ygan holatda, so'zlovchining uzoqroq masofada turganligida ishlatiladi.

Undalma undov so'zlar bilan ham ifodalanishi mumkin. Undov so'zlar nutqni ta'sirchan bo'lishi uchun undalma bilan birga keladi, ba'zan undalma vazifasida kelgan so'z tushib qolib, uning o'rnini, undov so'zlar egallaydi.

O'zbek oilasida kelin qaynonasiga oyijon, qaynotasiga dadajon deb murojaat qiladi. Ingliz tilida esa bunday hollarda erkalash qo'shimchasi qo'shilmaydi.

Oyijon, uyimga borib kelsam maylimi? (kinofilmdan)

Dadajon, sizni oyijonim chaqiryaptilar. (kinofilmdan)

Qarindosh-urug'chilik atamalari haqida gapirilganda, shuni aytish kerakki, ular begonaga nisbatan ishlatilganda, ijobiy munosabat ifodalaydi.

O'zbek tilshunosi M.Rashidovanning ta'kidlashicha paydo bo'lishiga qarab, laqablar juda qadimiy, funksional zahirasi keng, boy, ma'naviy, uslubiy xususiyatlarga ega bo'lgan lug'aviy birliklardan biridir. Laqablar bir tomondan, lahja, ikkinchi tomondan, badiiy adabiyot tilining betakror uslubiy vositalaridir. Laqablar o'z vazifasi, funksional mezoniga ko'ra kishi ismlari, familiyalar, ota ismlari bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Ish jarayonida yuqori lavozimli shaxs qo'l ostidagi xizmatchilarni ismi yoki ismi va familiyasi bilan (agar u notanishroq xizmatchi bo'lsa) chaqiradi.

Ma'lumki, so'zlar leksik-grammatik guruhlarga, ya'ni, ot, fe'l, son, sifat, olmosh, ravish va b. turlarga bo'linadi. Undalmalar biror shaxsga qaratilganligi uchun uning vazifasini nazariy jihatdan faqat shaxs ifodalovchi otlar bajara oladi. Ammo stilistik talablarga ko'ra undalmalar vazifasini shaxs ifodalamaydigan otlar ham ifodalashi mumkin. Bir qancha tillarda undalma bo'yicha materiallarni ko'rib chiqish shuni ko'rsatdiki, undalma ko'pincha antroponimlar bilan ifodalanadi.

Antroponimlar – shaxs nomlaridir. Ular asosan ism, familiya, ota ismi, laqab va tahalluslarga bo'linadi. Antroponimlar lingvokulturemalarning yorqin turi hisoblanib, ular millat haqida ma'lumot beradi. Shuning uchun ular ekvivalentsiz leksika hisoblanadi.

Kontekstda kelgan undalmalar yondosh gap bilan yoki uning bo'laklari bilan semantik munosabatga kirishadi. Bu munosabat undalma va gap bo'laklari ifodalagan referentlarning aynan bir xilligida sodir bo'ladi. Bunday hodisa matn tilshunosligida yoki "qayta atash" deb ataladi. Har ikkala tilda yondosh gap, yondosh sintaktik birlik:

1) sodda gap (darak, so'roq, buyruk, emotsional);

2) murakkablashgan gap;

3) ergachgan qo'shma gap;

4) boglangan qo'shma gap;

5) murakkab sintaktik butunlik;

6) matn bo'lishi mumkin. Undalmalar har ikkala tilda asosan dialoglarda, poliloglarda, suhandonlikda, notiqlikda, e'lon va bildirishlarda ishlatiladi.

Hoy, bolalar, senga aytaman! – deb qichqirdi mingboshi.

Ushbu o‘rinda kelgan undalma semantik jihatdan begonalikni ifodalab kelmoqda.

Odatda bir undalma bir vaqtning o‘zida bir qancha vazifa bajaradi. Buni “vazifalar sinkretizmi” deb atadik. Lekin bunda bir vazifa boshqa vazifalarga nisbatan muhimroq bo‘ladi. Undalma lingvokulturemalardan biri sanalib, nutq etiketlari tarkibiga kiradi. Undalma universal sintaktik birlik bo‘lib, u har qanday tilda keng ishlatiladi. Buning sababi muloqot bo‘lishi uchun kamida ikki kommunikant – so‘zlovchi va tinglovchi – bo‘lishi shart ekanligidir. Bunda undalma adresatni (tinglovchini) ifodalaydi. Undalmalar kichik sintaktik tizimni hosil qiladi. Bu tizim ichidan nutq jarayonida ma’lum bir undalma shaklini tanlab olish nutq vaziyatiga, kommunikantlarning ijtimoiy maqomiga, yoshiga, bir-birlarini yaxshi tanishiga, do‘stona munosabati darajasiga, qarindoshlik darajasiga, jinsiy farqiga, axloqiga, kayfiyatiga, millatiga, suhbat mavzusiga, bir-biriga nisbatan turgan masofasiga, muloqot davrida nutq qaratilgan shaxsning ko‘rinib turganligi yoki ko‘rinmayotganligiga, muloqot joyiga, tinglovchining ismi so‘zlovchiga ma’lum yoki noma’lum bo‘lganligiga bog‘liq holda tanlanadi. Demak, undalmani muloqotda tanlash va uni tushunish kommunikantlardan muayyan bilimni talab qiladi

ADABIYOTLAR:

1. Абдиев М. Соҳа лексикасини система сифатида ўрганиш муаммолари. – Тошкент: Халқ мероси, 2004. - 177 б.
2. Абдуллаева М., Аликулов Х., Жалолов А., Назаров Қ. Қисқача фалсафа луғати. – Тошкент: “Шарқ” НМАК, 2004. – 88 б.
3. Абдурахмонова Н. Машина таржимасининг лингвистик та’миноти. (монография). – Тошкент: Нодирабегим, 2018. 175б.
4. Абжалова М. Таҳрир ва таҳлил дастурларининг модуллари. – Тошкент: Нодирабегим, 2020. – 174 б.
5. Аминов М., Ахмедов Б., Каримов Н., Кароматов Х., Орипов А., Шагулямов Ш., ва б. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдли. XII жилд. Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 2000-2006. – Б. 216.
6. Allaberdiyeva U. Milliy brending xususiyatlari // Korxonani boshqarish – 2012. – №11-12(65-66).

O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATIDA YASAMA SO'ZLARDAN FOYDALANISH HOLATI

Haydarova G.M.

ChDPU, "Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti" kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: o'zbek tili, yasama so'zlar, lug'at, taraqqiyot, integratsiya.

Ключевые слова: узбекский язык, искусственные слова, лексика, прогресс, интеграция.

Key words: uzbek language, artificial words, vocabulary, progress, integration.

РЕЗЮМЕ: Ushbu maqolada o'zbek tili taraqqiyotida yasama so'zlarning ahamiyati tahlil qilingan bo'lib, yasama so'zlarning miqdori va ularning lug'atdagi boshqa so'zlarga nisbati hamda lug'atdagi so'zlarni tartibga solish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ: В данной статье анализируется значение искусственных слов в развитии узбекского языка, вырабатываются предложения и рекомендации по количеству искусственных слов и их соотношению с другими словами в словаре, а также по расположению слов в словаре.

SUMMARY: This article analyzes the meaning of artificial words in the development of the Uzbek language, develops suggestions and recommendations on the number of artificial words and their relationship to other words in the dictionary, as well as on the location of words in the dictionary.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili natijasida o'zbek tilshunosligida so'z ma'nosining o'zgarishi, ma'noning ko'chishi, polisemantik so'zlarning ba'zi ma'nolari orasidagi bog'lanish uzilib, ayrimlarining maxsuslanishi orqali yangi so'zning hosil bo'lishi semantik yoki leksik-semantik yo'l bilan yasash deb yuritiladi.

Ma'lumki, tilda so'zlarning ma'nolari har xil usullar bilan ko'chishi mumkin. Chunonchi, so'z semantikasidagi o'zgarish, asosan, metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi semantik transformatsiya asosida ro'y beradi. Tilshunoslarning yakdillik bilan bildirgan fikrlariga qaraganda, semantik usul bilan termin hosil qilishda asosiy rolni metafor o'ynaydi. Chunki umumadabiy yoki jonli tildagi so'zlarning biror xususiyatini, masalan, shaklan o'xshashligini, rang-tusidagi bir xillikni asos qilib olish yo'li bilan yangi-yangi terminlar vujudga keladi.

O'zbek tili terminlarining semantik yoxud semantik-sintaktik usul bilan yasalishi sof o'zbekcha yoki o'zbek tilida avvaldan ishlatilib kelingan arabcha va fors-tojikcha so'zlarni yangi, ma'noda qo'llashdan iboratdir.

XIX-XX asrda jamiyat hayotida boshlangan tarixiy o'zgarishlar tilimizda ham o'z aksini bera boshladi. Bu davr so'zlarning o'zlashish va so'zlarning chiqib ketish jarayoning tezlashgan davri bo'ldi. XX asrda maktablar tashkil etilishi, ommaviy savod chiqarish kabi omillari asosida bu holat yanada tezlashdi. Bu davrning muhim xususiyati shundaki, tilimizga nafaqat ruscha so'zlar, balki rus tili orqali ko'plab inglizcha, fransuzcha, italyancha va boshqa tillardan so'zlar kirib keldi.

O'zlashma so'zlar dastlabki davrda neologizm xarakterida bo'lsa-da keyinchalik, asta-sekin qabul qiluvchi til qonuniyatlariga bo'ysunishi, xuddi o'z so'zdek tabiiy va aniq bo'lishi (*barg*), fonetik qayta shakllanishi (*karavot*), grammatik singishi (*bankdan*) so'z yasash tizimida faol ishtirok etishi (*traktorchi*), takror-takror qo'llanilishi tufayli yot elementligi bilinmay qoladi.

AVARIYA (ital. *avaria* mashina samolyot va sh.k. ishlab turgan vaqtida to'satdan buzulishi ishdan chiqish)+chi .

AVARIYACHI [asosan ko'plik shaklida avariyaachilar. Avariyaning oldini olish yoki oqibatlarini tugatish uchun tuzilgan brigada]

AVIYAMODELCHI. *avia* [lot. *avis* – qush.] o'zlashma qo'shma so'zlar tarkibida "aviyasiya"so'zi o'rnida shu so'zga aloqador ma'nolarda qo'llaniladi

AVTOVOKZAL. *avto* (yun. *autos* –o'zi-o'zimo'zlashma so'zlar tarkibida quyidagi ma'nolarni bildiradi.)+**vokzal**, (Shaharlararo avtobuslar qatnovi yo'llarning oxirgi oraliqnuqtalarida yo'lovchilarga xizmat ko'rsatadigan inshootlar majmui).

AVTOGRAF (yun. *grafho*-yozaman. 1. Asarning muallif qo'li bilan yozilgan nusxasi, asl qo'lyozma. 2. O'z qo'li bilan yozilgan yozuv va imzo; dastxat.

AGROBIOLOGIYA *agro*(yun. *agros*-dala; qishloq)+*bio*+(yun. hayot)*logiya* (yun. so'z ta'limot) (o'simlik va hayvonlar hayotining biologic qonuniyatlarini o'rganadigan fan).

ALLEGROLOGIYA *allergiya*(yun. *allos*-boshqa+ *ergon* -ta'sir).(yun. so'z ta'limot).

BIOTELEMETRIY *Abio*+*tele* (yun. *uzoqda*)+*metreo* (yun. o'lchayman) (biologic hodisalarni o'rganish va biologik ko'rsatkichlarni(harorat, qon bosimi, yurak urishi, nafas olish va h.k) uzoqdan turib o'lchash)

BIOTIP *bio*+*tip*(yun. *typos*-qiyofa nusxa(tashqi ko'rinishidan bir biriga o'xshasa ham ayrim yashash xususiyatlari bilan farq qiladigan biologik turlar).

BIOFILTR *bio+filtr* (fr.filtre<lot.filtrum-kigiz namat. 1. suyuqlik yoki gazlarni keraksiz aralashmalardan tozalash uchun xizmat qiladigan moslama),(oqova suvlarni biologik yo'l bilan tozalaydigan inshoot),

DAKTILOGRAFIYA *daktilo* (yun. barmoq) + *grafiya* (yun. grapho-yozaman) (Yozish uchun qulay bo'lgan har qanday tekis yuzada barmoqlar bilan amalga oshirilgan yozuv (kar soqovlar o'rtasida),

JURNALXON *jurnal* (fr.journal-gazeta; kundalik daftar)+*xon*(s.y.q) (*jurnal o'quvchi*),

ZAPRAVKACHI *zapravka* (r.zapravit-"to'ldirmoq" fe'ldan yasalgan ot)+*chi*(s.y.q) (*Mashina traktor, va shu k ga yonilg'i quyuvchi shaxs, zapravka ishchisi*),

ZOOLOGIYA *zoo* (yun.-hayvon,jonivor)+*logiya*(yun.-so'z, tushuncha; ta'limot) (biologiyaning hayvonot olamini o'rganadigan sohasi).

ZOOTEXNIKA, *zoo+texnika* (zoo+yun. techne-mahorat) zootexnika (chorvachilikni rivojlantirish, chorva mollarini asrash, parvarish qilish masalalari bilan shug'ullanadigan fan sohasi).

IMMUNOLOGIYA *immuno* (lot. Immunitas –qutilish, xalos, xoli bo'lish) +*logiya*(yun. logos-so'z ta'limot) (organizmning himoyaviy xususiyatlari, uning imuniteti haqidagi fan),

INTERLINGVISTIKA *integral* (lot.integer bir butun buzilmagan), *inter* (lot. orada, o'rtada)+*lingvistika*(fr.linguiste<lot.lingua –til)

(tilshunoslikning xalqaro muomalarga mo'ljallangan sun'iy tillar(volapyuk, eksperantova b.)matematik va information tillar qurilishini o'rganuvchi sohasi).

INTERNATSIONAL *inter+national* (lot.natio, nations-xalq) (fr. internationale lot ba'zi birikma nomlari tarkibida "xalqaro birlashma"ma'nosini bildiradi.).

INTERFAOL. *inter+faol* (informatsiyani axborotlarni kompyuter tarmog'i orqali qabul qilish yoki uzatishga asoslangan).

KABELCHILIK *kabel* (goll. Kabel-langar arqoni. Yer ostidan elektr, telefon,radio tarmoqlarini o'tkazishuchun ishlatiladigan usti germetik himoyalangan similar o'rami) +*chilik* (s.y.q) (kabelchi ishi, kasbi).

KAVALYER (fr.cavalier<ital.cavaliere-biror ayol bilan birga bo'lib, suhbatlashib yuruvchi, kuzatib boruvchi yoki birga o'yinga, raqsga tushuvchi erkak).

KAMPANIYA (fr. capagne-(harbiy) safar<ital. campagna-jang maydoni) +*chi-lik*, *kampaniyachilik* (kampaniyabozlik), *lino* (lot.line-yo'l, chiziq)+*tip*(yun. typos-belg,i iz)+*chi*(s.y.q.)

LINOTIPCHI (linotipda harf teruvchi), *lint* (ingl.lint-paxta momig‘i) +*er*(ajratgich) +*chi* (s.y.q.)*linterchi* (*linter mashinada ishlovchi ishchi*).

MAGAZINCHI *magazine* (fr.magazin<a. ombor;katta magazin. turli buyumlar sotiladigan chakana savdo dukoni va uning binosi)+*chi* (s.y.q.)

MAGNITOGRAFIYA *magnito* (yun.magnetis lithos- magnesiya (Magnesia) toshi Temir va po‘lat buyumlarni o‘ziga tortish yoki o‘zidan itarish xususiyatiga ega bo‘gan jism)+*graf* (yun.grapho-yozaman) *magnitograf* (yer magnit maydoni o‘zgarishlarini muntazam qayd qilib boradigan asbob)

MAGNITOMETRIYA *magnito*+*metriya* (yun.metreo- o‘lchayman) (geofizikaning yer magnit maydoni va uning anomaliyalarini o‘rganuvchi bo‘limi).

NARKOBIZNES *narko* (yun. narkotikos –dong qotiruvchi, gangituvchi, miyani aynituvchi, o‘zlashma baynalmilal so‘zlarning birinchi qismi bo‘lib, “narkotiklar”, “narkozga oid” ma’no nolarini ifodalaydi.)+*biznes* (ingl. Business- ish mashg‘ulot)(uyushgan jinoyatchi guruh va to‘dalarning narkotiklar(giyhvand moddalar) ishlab chiqarish va tarqatish bilan bog‘liq faoliyati).

NARKOMANIYA *narko*+*maniya* (yun.jinnilik qattiq berilganlik, qiziqish, intilish(narkotik moddalarga o‘rganib qolib ularni iste’mol qilmasdan turolmasslik; giyohvandlik,bangilik).

NEVROLOGIYA *nevro* (yun.neuron- tomir nerv)+*logiya* (yun. logos-fan ta’limot) (tib. Normal va potologik holatdagi nerv sestemasining tuzulishi va faoliyatini o‘rganuvchi fan).

OPPOZITSIYA (lot.oppositio - qarama -qarshi qo‘yish)+*chi*(s.y.q.)

OPPOZITSIYACHI (*oppozitsiya qatnashchisi yoki tarafdori*),

ORFOGRAFIYA *orfo*, (orto-yun. orthos- to‘g‘ri)+*grafiya* (yun, grapho -yozaman) (so‘zlarni to‘g‘ri yozish haqidagi qoidalar),

ORFOEPIYA *orfo*+*epiya*(yun. epos- nutq, talaffuz, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish haqidagi qoidalar; to‘g‘ri talaffuz. *Tilshunoslikning shunday qoidalar tizimini ishlab chiqadigan bo‘limi.*),

OSTEOLOGIYA *osteo* (yun. osteon suyak)+*logiya* (yun. logos-fan ta’limot) (normal anatomiya va antropologiyaning odam skeleti, qisman undagi ayrim suyaklarning tuzulishi, o‘lcham va shakllaridagi o‘zgarishlar hamda ularning rivojlanishini o‘rganuvchi bo‘lim).

OSTEOXONDROZ *osteo*+*xondros* (yun.chondros-tog‘ay.) (tib. Umurtqalararo tog‘ay, pay to‘qimalarining turli xil o‘zgarishlari natijasida kelib chiqadigan kasallik).

Leksemani tub deb atash- nisbiy tushunchadir. Hozirgi til nuqtai nazaridan tub deb qaraladigan leksemalarning ko‘pchiligi asli hosila leksema bo‘lib,

ular tarkib toptiruvchi ma'noli qismlarga faqat hozirgi til nuqtai nazardan ajratilmaydi. Masalan, *bosh-* leksemasi tarixan ham, hozirgi o'zbek tilida ham ma'noli qismlarga ajratilmaydi, shunga ko'ra aslan tub leksema deyiladi. *Boshqa-* leksemasi esa hozirgi o'zbek adabiy tili nuqtai nazardan tub deb qaraladi; aslida esa bu leksemani tarixan *bash-*leksemasining "ajralib turuvchi" ma'nosidan *-i(q)* qo'shimchasi bilan yasalgan bashiq- fe'lidan *-a* qo'shimchasi bilan yasalgan sifat bo'lib, hozirgi o'zbek tilida ma'noli qismlarga ajratilmaydi: (*bash-+iq = bashiq*) + *-a = bashiqa > bashqa >* (Bu leksema tarkibini *bosh+qa* tarzida ifodalash noto'g'ri)

Asli qanaqa ekanligidan qat'iy nazar, hozirgi o'zbek tilida tub deb qaraladigan leksemalarning ifoda jihati deb ular tarkibidagi tovushlar (fonemalar) ta'kidlanadi. Hosila leksemalarda esa ularning ifoda jihati deb to'g'ridan to'g'ri tovushlarni aytish o'rinli emas. Masalan, *go'zal-* leksemasi asli hosila leksema bo'lib, hozirgi o'zbek tilida tub leksema deb qaraladi, shunga ko'ra uning ifoda jihati deb to'g'ridan to'g'ri tarkibidagi sakkiz tovushni (fonemani) ko'rsatish o'rinli emas, chunki bu leksema *go'zal-* va *-lik* ma'noli qismlaridan tarkib topgan Demak, hozirgi o'zbek tilida yasama deb qaraladigan leksik birlik dastlab ma'noli qismlarga ajratiladi, ifoda jihati deb avval shunday ma'noli qismlar ta'kidlanadi, keyingina har bir tub ma'noli qismning o'ziga nisbatan ifoda jihati deb tovush (fonema) ko'rsatiladi.

Hosila leksemalar turlicha yuzaga keladi: leksema yasaladi, leksema tuziladi, leksemaga aylanish voqe bo'ladi.

Mavjud leksemaga qo'shimcha qo'shish orqali hosil qilingan leksema *yasamaleksema* deb ataladi. Bunda leksema qo'shimchaga nisbatan leksema yasalish asosi, qo'shimcha esa leksema yasovchi, hosila-yasalma, yasama leksema deyiladi. Masalan, *hikoyachi* yasama leksemada *hikoya-* leksema yasalish asosi, *-chi* qo'shimchasi esa *-leksema yasovchi*.

Boshqa tildan olingan leksemalar tarkibida kirib kelib, o'zbek tili manbaidan ham leksema yasash vazifasini bajaradigan ayrim old qo'shimchalar – prefikslar bor. Masalan, hozirgi o'zbek tiliga tojik tilidan olingan leksemalar orasida *ba-*, *be-*, *no-*, *ser-*, old qo'shimchalar bilan yasalgan leksemalar talaygina (xususan, bunday old qo'shimcha bilan yasalgan so'zlar ruhiy holat ifoda etuvchi so'zlar orasida ham mavjud). Shuningdek, ushbu old qo'shimchalar o'zbek tilidagi so'zlarni yasash uchun ham asos bo'lib keladi. Ulardan, *be-*, *no-*, *ser-* kabi prefikslari bir qancha o'zbekcha leksemalarga qo'shiladi: *notanish*, *notinch*, *noto'g'ri*, *noo'rin*, *noqulay*; *bebosh*, *betinim*, *bechiqim*; *serajin*, *serildiz*, *serqatnov* va boshqalar.

Leksemani yasama leksema deyish uchun uning tarkibida yasalish asosi bo'lib kelgan leksema ham, yasovchi affiks ham hozirgi o'zbek tilida aniq ajralib turishi, yasalish asosi mustaqil leksema mavqeiga ega bo'lishi, boshqa yasama leksemalarga ham asos sifatida xizmat qilishi, affiks ham shunday xususiyatlarga ega bo'lishi lozim. Masalan, *ishchi*-, *ishchan*, *notanish*, *serildiz*, *bechiqim* kabi leksemalar tarkibida yasalish asosi bo'lib kelgan leksemaga va yasovchi affiksga aniq ajralib turadi.

Ma'lumki, so'z yasalishi tilshunoslikda so'z hosil qilinishi va u bilan bog'liq masalalarni o'rganuvchi bo'lim hamda turli usullar asosida yangi so'z hosil qilish ma'nosida qo'llanadi.

O'zbek tiliga xos so'z yasalishining nazariy va amaliy masalalari Ayub G'ulomov, Azim Hojiyev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Tilda mavjud vosita va usullar hamda modellar asosida yangi so'z hosil bo'lishi so'z yasalishi deb ataladi. Masalan, *gul+chi* – *gulchi*, *osh+ paz* – *oshpaz*, *ko'z+ oynak* – *ko'zoynak*, *bel+bog'* – *belbog'*, *bordi-keldi*, *oldi-berdi*, *qo'ydi* – *chiqdi* kabilar.

Barchamizga ma'lumki, tildagi so'zlar yangi so'z va tushunchalarning kirib kelishi hisobigagina emas, balki tilda avvaldan muomalada bo'lib kelgan so'z asosida yangi leksemalarni hosil qilish yo'li bilan ko'payib, boyib boradi. Bitta asos vositasida bir nechta leksema yasalishi mumkin.

Ma'lumki, tilning lug'at boyligi doim o'zgarib, rivojlanib boradi. Turli sohalar: ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda paydo bo'lgan yangi tushunchalarni so'z bilan ifodalash ehtiyoji sababli tilda yangi so'zlar paydo bo'ladi. Ushbu yangi so'zlar esa ikki xil usul bilan vujudga keladi:

1. Har bir tilning ichki imkoniyatidan kelib chiqib.

2. Boshqa tillardan so'z olish yo'li asosida.

Har bir tilning ichki imkoniyati asosida yangi so'zlarni hosil qilishda joriy tilda avval bo'lgan so'zga qo'shimcha qo'shish yoki so'z qo'shish yo'li katta ahamiyatga egadir. Tilda avval mavjud bo'lgan so'zga ma'lum yasovchi vositalarni qo'shish bilan yangi so'z hosil bo'lishiga so'z yasalishi deyiladi. So'z yasalishining bir necha usullari mavjud:

1) so'z yasashga asos bo'luvchi qismga qo'shimcha qo'shish orqali so'z yasash usuli ya'ni morfologik usul – affiksatsiya.

2) so'zlarni qo'shish orqali so'z yasash ya'ni sintaktik usul – kompozitsiya

Hozirgi o'zbek adabiy tilida so'z yasashning eng oson usuli affiksatsiya usulidir.

Tilimizda soʻzlar tuzilishiga koʻra *sodda, qoʻshma, juft, takroriy* soʻzlarga boʻlinadi. Sodda soʻzlar – faqat bir asosdan tashkil topgan soʻzlar boʻlib, ular oʻz navbatida **tub** va **yasama** soʻzlarga boʻlinadi.

Tub soʻzlar – tarkibi asos va soʻz yasovchi qoʻshimchalar kabi qismlarga boʻlinmaydigan soʻzlardir.

Yasama soʻzlar – tarkibi asos hamda soʻz yasovchi qoʻshimchalarga ajraladigan, hamda ikki soʻzning qoʻshiluvidan yangi maʼno hosil boʻlishi natijasida yasaladigan soʻzlardir. Bu soʻzlar yuqorida koʻrib oʻtganimizdek, asosga qoʻshimcha qoʻshish yaʼni affiksatsiya va soʻz qoʻshish usullari orqali hosil qilinadi.

ADABIYOTLAR:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 жилдли. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1981. – Б. 632.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 жилдли. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1981. – Б. 715.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б. 680.
4. Тожиева Г. Ўзбек тилининг қисқача маънавийт лингвокультуралогик қомусий луғати. – Тошкент: Академнашр, 2017. – 27-б.
5. Абдурахмонов Ў., Мамажонов С. Ўзбек тили ва адабиёти.-Т.: Ўзбекистон, 2002.-Б. 84-85.
6. Маслова, В. А. Лингвокултурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. [Текст]/ В. А. Маслова.– М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 208с.
7. Ashurboyev S. Oʻzbek dialektologiyasi – Toshkent: “Navroʻz nashriyoti”, 2016.-Б.139.
8. <https://www.google.com/search?q=Milliy+reestr&oq=Milliy+reestr&aqs=chrome..69i57.1785j0j4&sourceid=chrome>
9. <https://www.google.com/search?q=Internet+plyus%2C&oq=Internet+plyus%2C&aqs=chrome..69i57.24167j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

IJODIY JARAYONNING MANGULLIKKA YO‘G‘RILISHI

Axmadaliyeva M. Sh.

*ChDPU, “Boshlang‘ich tahlil nazariyasi
va amaliyoti” kafedrasida o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: ijodiy jarayon, Zulfiya, shoira, zamon farzandi, tahlillar.

Ключевые слова: творческий процесс, Зульфия, поэтесса, дитя времени, анализы.

Key words: creative process, Zulfiya, poetess, child of time, analyses.

РЕЗЮМЕ: Ushbu maqolada badiiyatda ijodiy jarayonning mangullikka yo‘g‘rilishi haqida so‘z boradi. Misol sifatida o‘zbek shoriyasi Zulfiya ijodidan namunalar keltirilgan. Shoiraning mashxur ijod namunalari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ: В этой статье речь пойдет о вечности творческого процесса в искусстве. В качестве примера приведены образцы творчества узбекского шориса Зульфии. Проанализированы известные образцы творчества поэтессы.

SUMMARY: In this article, we will talk about the eternity of the creative process in art. As an example, examples of the work of Uzbek shorians Zulfiya are given. The well-known samples of the poet's work are analyzed.

Buyuk shoirlarning ulug‘vorligi, o‘z davrining iste‘dodli vakillarini kashf etishda ham muhim ahamiyatga ega. Zamon, har qanday mafkurani adabiyotga tiqishtirishga harakat qilsa-da, bu jarayonni anglaydigan ijodkorlar mavjud. Masalan, shoira Zulfiya har bir she‘rida zamonning ta‘sirini ko‘rsatish bilan birga, o‘zbek adabiyotining ustozlari izidan borib, yangi yo‘l to‘ishga intiladi. “Sensiz” turkumiga kiruvchi asarlarida shoira yolg‘izlik va tanholikning inson tabiatiga xos emasligini, lekin hayotning tragik sahnasi sifatida qismatga bo‘ysunishni talqin qiladi. Ushbu asarlarda yurakning chuqur hissiyati ilhom manbalaridan kuch oladi. Tog‘ bag‘ridan chiqayotgan buloqlar, mayda irmoqlardan birlashib, daryoni hosil qilgandek, shoiraning tuyg‘ulari ham ana shu irmoqlarning birlashuvini eslatadi. Bu birbutunlik shoiraning kechinmalarida hayotbaxsh hissiyotlarni namoyon etadi. Lirik kechinma, ‘oetik obraz va hissiy-shuuriy hayajon, og‘ir dard bilan kurashayotgan insonning holatini tasvirlaydi. “Sensiz”lik bag‘rida bir inson umrining murakkabligi, qismat bilan “siylanishi”

va kelajakda barchaning iziga qaytish umidi aniq ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi.

Shoira Zulfiya ning "Tong bilan shorn aro" nomli saylanma asarida joylashgan "Hijron kunlarida" deb atalgan qisqa fasl, o'n yettita she'rni o'z ichiga oladi. Bu yerda tabiiy savol tug'iladi: nega aynan "Hijron kunlarida" deb nomlangan? Ushbu fasl, turmush o'rtog'i H. Olimjonning vafotidan keyin yozilgan she'rlarni o'z ichiga oladi. Ayni ushbu faslda xayol va hayot orasidagi doimiy kurash, intim-'sixologik va tragik tafsilotlar o'z yechimini to'adi.

Mazkur fasldagi she'rlar yuqorida aytib o'tilgan tamoyilga ko'ra "Muhabbat mavzusidagi she'rlar jamlanmasi" deb atalishi mumkin. Jumladan, "Baxtiyor sevgini kulardi sozim", "Bahor keldi seni so'roqlab", "Ne baloga etding muhtalo", "Ko'rganmiding ko'zlarimda yosh?", "Sen qaydasan, yuragim", "Hayot jilosi", "O'rik gullaganda", "Sensiz", "Izlayman" kabi jozibali va dilbar she'rlarni alohida ta'kidlash va tahlil qilish mumkin.

Ushbu she'rlar o'z-o'zidan yaratilmagan, albatta! Har birida e'ik asar mazmuni mujassam. Boshqacha aytganda, yirik manzumaning mazmuni rivojlangan. Shoira Zulfiya, bu she'rlarni o'n yoki o'n besh banddan oshirmagan. Ushbu bandlar tizmasida butun ijod va hayot, muhabbat va o'lim, yolg'izlik va tushunmovchilik tushunchalari ta'sirdor bo'yoqlarda ifoda etiladi.

Buyuk rus munaqqidi V.G. Belinskiy shunday yozadi: "oeziyaning maqsadi nima? Tabiat tomonidan estetik tuyg'u berilgan insonlar uchun bu savol juda muhim va shu bilan birga murakkab ko'rinadi. 'oeziya o'zidan tashqari hech qanday maqsadni ko'zlamaydi. Bilimdagi haqiqat kabi, harakatdagi ezgulik ham uning o'zi maqsaddir." Haqiqatdan ham, "harakatdagi estetika" nazmning taqdiri belgilovchi omil hisoblanadi. U, barcha fazilatlar va ba'zan kamchiliklar orqali, ijodkorning botiniy suvratini va hayot haqidagi eng muhim qirralarni birlashtiradi.

Odatda san'atning asosida estetik tanlov yotadi, bu tanlov esa idrok nuqtai nazaridan rang-barang shakllanadi. Vaqt o'tishi bilan inson o'zligini yanada chuqurroq anglaydi va ruhning cheksiz 'arvozlarini davom ettirishni xohlaydi. Yaratuvchi asar mazmunan 'ishiq, shaklan esa jozibador bo'lishi zarur.

Turli ziddiyatlarni bir satr ichida zargar kabi joylashtirish mahoratning rivojlanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga istak, xohish, imkon va iroda yo'nalishlari lirikaning tabiiy suvratini yanada go'zallashtiradi. She'riyat aslida ichki tashnalikdir! Ehtiyojni zamirida millat orzusi mushohada tanlovini tartibga soladi. Asl tuyg'ular realizmi voqelikni ong oqimi va iroda yo'nalishlari asosida tahlil qiladi.

Ushbu elementlar estetik tanlov va hissiy kechinmalar orqali ‘oetik mutanosiblikni yuzaga keltiradi. Tabiatga taqlidan yaratilgan lirik “men” tushunchasi mohiyatida aks etgan falsafa, fusunkor mazmunni taqdim etadi. Shoira Zulfiya ning “Hijron kunlarida” turkumiga kiritilgan ko“lab she’rlarida ijodkor qalbidagi xilma-xil ziddiyatlar, keskin to‘qnashuvlar va o‘z-o‘zi bilan olib borilgan monologlar kuzatiladi. Sub’ektiv kechinmalar umumiy estetik ruhdan oziqlanadi, badiiy tafakkur esa hayotiy tajribadan shakllanadi, aql va his bilan inkishof etilgan jihatlar esa hech birimizning e’tiborimizdan chetda qolmaydi.

Misol tariqasida, akademik I.K. Konrad Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonini o‘qib, ajoyib simfonik musiqa tinglagandek bo‘ldim, degan edi. Shoira Zulfiya ijodiga mazkur ibratomuz mushohadani qo‘shsangiz, masala mohiyati yanada oydinlashadi. “Ajoyib simfonik musiqa”ga o‘xshab, “Sensiz” she’rida qalbning hijrondan azob chekishi, ichki tashnalik va visol umidlarining ko‘z o‘ngida faqat xayoliy suvrat hosil qilinishi ‘oetik yaxlitlikda ifodalanadi:

*Mana bir ummi yashadim sensiz,
Qaytmas shodliklaming qaytishin kutib.
Tobuting boshida cho‘kkanimda tiz,
Farzandlar ko‘tardi qo‘limdan tutib.*

Yolg‘izlik va mahzunlik hissi butun she’r haroratida aks etadi. Unda lirik qahramonning go‘zal orzulari armonga aylanishi, badiiy voqelikning real manzarasi esa teran mushohada jarayonida estetik qadriyatlarni mujassam etgan. Ijodkorning fitratidan o‘sib chiqqan hayotiy mushohada, ezgulikning qoshida doimiy ravishda kuzatiladi. Bu esa ‘oetik matn tabiatini yanada mukammal aks ettirishga zamin tayyorlaydi.

Aslida, lirikada kechinma uch o‘lchovli matn tarkibidan iborat: kuzatish, tahlil qilish va baholash. Hissiy idrok ongli ravishda talqinning rang-barangligini yuzaga keltiradi. Teran mushohadalarga boy lirik kechinmalar natijasida bitta nuqtada o‘z ifodasini to‘adi. Bular ‘oetik axborotning ijodkor shaxsiyatiga qanchalik daxldorligini va bu voqelikning tadrijiy shakllanishida muhim rol o‘ynagan “tuyg‘lar realizmi” haqqoniy manzarasining inkishof qilinishida ko‘zga tashlanadi.

Ijodkor mushohada markaziga qalbning orzu-umidlarini qo‘yadi. Bir qarashda estetik qadriyatlar negizida shaxsiy-intim kechinmalar aks etayotgandek tuyuladi, lekin mohiyatiga nazar tashlanganida, insoniyat qismatiga daxldor, hamma uchun qadrli va ibratli voqealar o‘ziga xos tarzda dunyoga kelishini yanada chuqurroq anglash mumkin. Shoira Zulfiya ning ko“lab she’rlarida bu masalaning real ifodasini kuzatish mumkin.

“Sensiz” deb nomlangan she’r o’z vaqtida haqqoniy baho olgan. Bu haqda vaqtli matbuotda, shuningdek, shoira Zulfiya ijodi haqida yozilgan esse va ijodiy ‘ortretlarda ham e’tirof etiladi. Akademik L. Qayumov mazkur she’rni Zulfiya lirikasining eng kulminatsion nuqtasi sifatida ta’riflaydi: “Lirik qahramon sevgi tarixini ko’z oldidan o’tkazadi. Visol damlari, farzand baxti, hayot lazzati, muhabbat sharbatlari, rashk va raqibalar vahimasi... Mana shu tuyg’ular kaleydosko‘idan hatto eng yoqimsizini ham bugun qabul qilishga rozi. Chunki ulkan muhabbat mayda hissalariga muhtoj. Ammo shoiraning realizmi shundaki, bu ayriliqning zaharli ta’mini ham yaxshi biladi, to’g’ri tasvirlaydi, lekin yorining hayot bo’lishi uchun eng og’ir og’irlikni yutishga tayyor.”

Darhaqiqat, lirik yechimning zalvorini L. Qayumov to’g’ri ta’kidlaganidek, Zulfiya taqdirining ayanchli manzarasini, qalbidagi to’lqinlar kabi doimiy harakatda bo’lgan ayriliq va hijron nafasini “ochiq-oydin” kuzatish mumkin. Agar taqdir uning ‘eshanasiga iztirobli qismatni ravo ko’rmaganida, bunday qashshoqlik va yolg’izlik azoblarini tatib ko’rmagan bo’lardi.

Ayonki, shoira Zulfiya ning “biror-bir she’ri yo’qki, unda tabiat so’zlamasa, harakat qilmasa, iztirob chekmasa yoki kuylamasa...” Ushbu she’rlarni o’qiganda, hatto ba’zan tabiat odamdan ko’ra odamroq, jonliroq va qalbi borroq, hassosroq tuyuladi. Shoira Zulfiya ning estetik olami ‘oetik yo’sinda yanada o’zgacha va betakror ko’rinishga ega bo’ladi, bunda tabiat tasviri - ‘eyzaj badiiy vazifasi beqiyosdir. Chunki intim lirikaning markazida tabiat hodisalari bilan ruhiyatning erkin ‘arvozi birinchi ‘landa tasvirlanadi.

Bir-biriga antiteza bo’lgan tushunchalar zamirida qalb va yurak harorati ziddiyatlari, tabiiy jarayonning ajralmas halqasini tashkil etadi. Bahor motivi bir-biridan keskin ziddiyatli mulohazalarni ‘oetik butunlikda bog’laydi. Bahor - taqdir kuzatuvchisi bo’lsa, qish uning mavhum idrok fasli hisoblanadi. Xuddi tun va kun birikmasidek, yaxlit manzara birining ikkinchisining yuzaga chiqish sababiyati sifatida namoyon bo’ladi:

Qirlarga ilk chiqqan qo’ychivonlardek,

Qayda shoir, deya ayladi so’roq.

Barida sukunat ma’yuslik ko’rib,

Horib-charchab keldi, toqatlari toq...

“Bahor keldi seni so’roqlab” deb nomlangan xotira she’rida, yuqorida ta’kidlanganidek, bahor falsining fusunkor qiyofasi lirik qahramonning ko’nglida kechayotgan hislarga yordam berish bilan birga, jamiki mavjud hodisalar va ‘redmetlardan “mash’uq” haqida sirlardan kalit vazifasini o’tamoqda. Bahor — ‘oetik obraz bo’lib, jonlantirish usuli orqali yaxlit kechinmalarni idrok qilishga erishadi.

Nazmning sirli tabiati aslida, jonsiz narsalarga jon ato etishdir. Navoiy ham tabiat hodisalarini, holi tili bilan ochib berishga jiddiy e'tibor qaratgan. Holi tili faqat o'zligida yangi sifatlar to'gan zotlargagina nasib bo'lishini Mavlono Rumi ham yuksak qadrlaydi. Shoir Zulfiya o'ziga xos holatda "holi tili bilan tillashgandek" bo'ladi. Bunda til, tashqi faoliyat munosabati bilan, botin hislar, sezgi, kechinmalar va ruhning fazoviy 'arvozi bilan munozaraga kirishadi.

*"Qani o'sha kuychi, xayolchan yigit?
Nechun ko'zingda yosh, turib qolding lol.
Nechun qora libos, sochlaringda oq,
Nechun bu ko'klamda sen 'arishonhol?"*

Umuman olganda, bahor haqidagi she'rdagi kuzatuvli ritorik savollar lirik qahramonning tabiat haqidagi ongli fikrlariga tasalli beradi. Shoir atrof-muhitdan emas, balki fasllarning muloyimligi bahorni to'ldiradigan tabiatdan Ilhom oladi. Bahorga oid savollar, uning sifatlari va tavsiflari, hatto qisqa quvonch lahzasi bo'lsa ham, o'zingizni baxtli his qilishingizga imkon beradi. Bahor ikki sevgilining xayoliy yaqinlashuvi joyiga aylanadi, u erda "tole va baxt" simfoniyasi yangray boshlaydi. Bahor javobsiz savollardan charchamaydi. Aksincha, shoir ayol yuragining yolg'izligini his qilayotgandek; uning ko'zlarida qayg'u ohangi yangraydi, keyin uning atrofida quvonch sohadigan gullar aylanadi. Shunday qilib, lirika matnning 'oetikasiga e'tibor beradi - rasmiy elementlar ma'lum voqeliklarda mujassamlangan. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu she'r alohida yaxlitlikka ega bo'lib, shoir Zulfiya ijodining haqiqiy marvarididir.

ADABIYOTLAR:

1. Belinskiy V.G. Adabiy orzular. -T.: "Adabiyot va sanhat" nashriyoti. 1977.
2. Akramov B. Shehriyat gavxdri. -T.: "Adabiyot va sanhat" nashriyoti. 1979.
3. Kdymov L. Zulfiya. -T.: "Adabiyot va sanhat" nashriyoti. 1975.
4. Ganiev I va boshd. SHavkat Raxmon olami. -T.: "Akademnashr". 2013.
5. Zulfiya. Tong bilan shom a'o. -T.: "SHARK". 2005.

XORIJIY TILLARNI BADIY ADABIYOT ASOSIDA O'QITISHNING ILMIY-NAZARIY TAHLILLARI

Sattorova Sh.R.

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: badiiy adabiyot, nasriy asar, adabiy matn, motivatsiya, tahlil, kommunikativ yondashuv.

Ключевые слова: литература, прозаическое произведение, художественный текст, мотивация, анализ, коммуникативный подход.

Key words: literature, prose work, literary text, motivation, analysis, communicative approach.

РЕЗЮМЕ: Xorijiy tillarni adabiyot, jumladan, adabiy matnlar asosida o'qitishning ilmiy-nazariy tamoyillari, lingvistik va didaktik imkoniyatlari ko'rib chiqilgan hamda adabiyotlar va undan dars jarayonida foydalanish imkoniyatlari va samaradorligi haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ: Были рассмотрены научно-теоретические основы, лингвистические и дидактические возможности обучения иностранным языкам на основе литературы, в том числе текстов, а также высказано мнение о возможностях и эффективности литературы и ее использовании в ходе урока.

SUMMARY: Scientific-theoretical principles, linguistic and didactic possibilities of teaching foreign languages on the basis of literature, including literary texts, were considered, and opinions were expressed about the possibilities and effectiveness of literature and its use in the course of the lesson.

XXI asrda til o'rganish jarayonlari globallashtirish sharoitida yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Xorijiy tillarni o'rgatish tizimida badiiy adabiyotlardan foydalanish ta'lim jarayonining ilmiy, metodik va madaniy jihatlarini boyituvchi muhim manba sifatida e'tirof etilmoqda. Badiiy asarlar orqali til o'rgatish, talabalarda nafaqat lingvistik kompetensiyalarni rivojlantiradi, balki ularni tili o'rganilayotgan mamlakatlar madaniyati, adabiyoti va ijtimoiy hayoti bilan ham tanishtirish imkonini beradi.

Badiiy adabiyotlar orqali til o'rgatish tilning ko'p qirraliligini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu usulda til o'quv jarayoni nafaqat grammatik qoidalar va lug'at bilan cheklanmaydi, balki talabalarining kommunikativ ko'nikmalarini kengaytirish, madaniy va ijtimoiy muhitda tilni anglashni ham rivojlantiradi.

Badiiy adabiyotdan foydalangan holda dars jarayonlarini rejali tashkil etish har bir o'qituvchining mehnat talab qiladi, tilni o'rgatish jarayonini qiziqarli va samarali qilib tashkil etish imkonini beradi. Xalqaro tadqiqotlar tajribasida xorijiy tillarni o'qitish va badiiy adabiyotlardan foydalanish metodikasi bugungi kunga kelib ko'proq tajribalar olib borishni va izlanishlarni talab qilmoqda. Badiiy adabiyot talabalar fikrini boyitish, madaniy va ijtimoiy bilimlarini oshirish imkonini beribgina qolmasdan, dars jarayonlarida samarali foydalanish natijasida o'zlarining kasbiy mahoratini yanada yuqori darajaga ko'tarish imkoniyatiga erishadilar.

Innovatsion yondashuvlar va interaktiv mashg'ulotlar orqali o'qituvchilar talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga, so'z boyliklarini boyitishga va ularning madaniy ko'nikmalarini oshirishga yordam beradilar. Bunday yondashuvlar talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning tilini boyitishga yordam beradi. Badiiy adabiyotdan foydalanish orqali o'qituvchilar o'zlarining kasbiy faoliyatini yanada yuqori darajaga ko'tarib, talabalar bilan samarali muloqot qilishlarini ta'minlashlari mumkin. Natijada badiiy adabiyot talabalarga turli janr va uslublarda yozilgan matnlar bilan tanishish imkonini berib, ularning leksik zaxirasini boyitishga yordam beradi.

Ilg'or pedagogik tajribalarni tahlili hamda taniqli olimlar A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy va boshqalarning pedagogik faoliyatini o'rganish natijasida shunday xulosaga kelish mumkin, aynan talabalar bilan o'qituvchi muloqotining pedagogik ta'sir vositasini hayotda beqiyos, muloqotni pedagogik mahoratning eng muhim birlamchi vositasi sifatida chuqur egallaganlik ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini har tomonlama oshirishni ta'minlaydi. O'qituvchining kommunikativ faoliyati maqsadli faoliyatga nisbatan ko'pincha ikkilamchi xarakterga ega bo'ladi, pedagogik mehnatning o'ziga xosligi ham aynan kommunikativ faoliyat uning asosini tashkil etishidan iborat ekanligi bilan izohlanadi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalariga xorijiy tillarni o'qitish metodikasiga oid T.K.Sattarov, V.I.Normurodova, G.S.Sabirova, F.Sh.Alimovning tadqiqot ishlari olib borilganligini ko'rishimiz mumkin. Til o'qitish vositalari, ilmiy-nazariy tahlillari, metodik tamoyillar, mashqlar tipologiyasi hamda tizimi va ularning ahamiyati G.X.Bakieva, L.T.Axmedova, M.D.Djusupov, D.R.Djumanova, D.U.Xashimova, I.M.To'xtasinovning ishlarida ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etilgan. Shuningdek, o'zbek maktablarida adabiyot o'qitish metodikasi A.Zunnunov, T.Boboev, S.Matchonov, M.Mirqosimova, S.Axmedov, B.Jalilov, M.Sharipova, S.Ismatov, M.Mirfayozov, O.Musurmonova, M.Oxunova yaratgan tadqiqot ishlari, metodik qo'llanmalarida yoritib berilgan. Badiiy adabiyot namunalariga qiziqishni shakllantirish masalalari esa xorij olimlari A.Burns,

L.J.Dorn, S.Ehlers, G.Genette, J.Grzesik, K.M.Merga, E.Ortlieb, A.Perrin, G.Westhoff, H.Willenberg tomonidan tadqiq etilgan.

Tilshunos olim K.Kramshning fikriga ko'ra, "adabiyot orqali til o'rgatish til va madaniyatning bir-biri bilan chambarchas bog'liqligini tushunishga imkon beradi" [4]. Bu yondashuvning ilmiy asosi shundaki, badiiy adabiyotlar tilning boy ifodaviy vositalarini o'zida aks ettiradi, turli leksik va grammatik konstruksiyalarning tabiiy ishlatilishini talabalarga namoyon qiladi. V.G.Kostomarovning ta'kidlashicha, "adabiy asarlar tilning tabiiy muhitda ishlatilishini ko'rsatish orqali tilni o'zlashtirish jarayonini yengillashtiradi" [2]. Shunday qilib, badiiy asarlar tilni o'rgatish jarayonida talabalarning tasavvurini kengaytirish, ularni tilning semantik jihatlariga e'tibor qaratishlariga yordam beradi.

Xorijiy tillarni o'qitishda badiiy adabiyotlardan foydalanish metodik jihatdan ham samarali bo'lib, bir nechta yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. Lingvodidaktik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy asarlar til o'rgatish jarayonini ko'rgazmali, kontekstual va madaniy nuqtayi nazardan boyitadi. Tilshunos va metodist A.Duff o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, "badiiy asarlar real va to'laqonli til namunalarini taqdim etadi, bu esa o'quvchilarning tilni amaliy jihatdan o'zlashtirishga imkon yaratadi" [3].

Didaktik jihatdan badiiy adabiyotlar tilni o'rganish jarayonini boyitishning qulay vositasi sifatida xizmat qiladi. Matnlar talabalarda to'g'ri talaffuz va intonatsiyani shakllantirishga, grammatik qoidalarni tabiiy kontekstda o'rganishga va leksik birliklarni chuqurroq anglashga yordam beradi.

Xalqlar madaniyati va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi adabiy asarlar orqali talabalar faqatgina tilni emas, balki ushbu xalqning dunyoqarashi, urf-odatlarini va qadriyatlarini ham o'zlashtiradilar. Bu jihatni tilshunos olim M.Byram o'z tadqiqotlarida ta'kidlab, "til o'rganish jarayonida madaniy kompetensiyalarni shakllantirish badiiy asarlar orqali yanada chuqurroq amalga oshiriladi" [5] deydi.

Madaniy va ijtimoiy kontekst til o'rgatishda adabiyotning ta'limiy funksiyasini kengaytiradi, tilning madaniyat va tarix bilan uzviy bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, adabiy matnlar talabalarning analitik fikrlash qobiliyatlarini oshiradi, ularni muallifning fikrlari va yozish uslubini chuqurroq tahlil qilishga undaydi. Bunday yondashuv tilni nafaqat kommunikativ vosita sifatida, balki madaniyatni tushunish manbai sifatida ham o'rganishni ta'minlaydi.

Xorijiy tillarni o'rgatishda badiiy asarlarni to'g'ri tanlash talabalar til bilim darajasiga mos kelishi va tilni o'rganish maqsadlariga xizmat qilishi muhimdir.

D.Lazerning ta'kidlashicha, "matn tanlashda o'quvchilarning tilni o'zlashtirish darajasi va ularning lingvistik qiziqishlari e'tiborga olinishi kerak" [1]. Dastlabki

bosqichlarda til o'rganuvchilar uchun qisqa hikoyalar va dialoglar, o'rtacha va yuqori darajalarda esa to'liq romanlar va novellalar tavsiya etiladi.

H.Hesse, T.Mann kabi nemis yozuvchilarining asarlari tilni o'rganish jarayonida eng samarali vositalar hisoblanadi. Ularning asarlari tilning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi, murakkab leksik birliklar va grammatik tuzilmalardan foydalangan holda o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, ushbu asarlar o'quvchilarga nemis madaniyati va tarixi haqida chuqurroq ma'lumot beradi.

Darsda nasriy asarlarni (hikoya, roman yoki qissadan parcha) o'qib o'rganish birinchi navbatda talabalarni bu ishga leksik va grammatik jihatdan tayyorlashdan tashqari ushbu asarlardagi murakkab, muammoli jihatlarni bartaraf etishga, shundan keyingina adabiy materialni tadqiq etishga qaratilishi madsadga muvofiq. Talabalarga muayyan kommunikativ muammolarni hal qilish jarayonida o'z niyatlarini amalga oshirish imkoniyati berilishi kerak. Xorijiy tilni o'qitishning mohiyati mexanik yodlash emas, balki materialni intellektual va ijodiy qayta ishlash va uni to'g'ri talqin qilishdan iborat bo'lishi kerak [1].

Talaba passiv va befarq kuzatuvchi bo'lmashligiga ishonch hosil qilish va o'z navbatida unga o'z faoliyatini namoyish etish imkoniyatini berish kerak. U o'z faoliyatidan xabardor bo'lishi, natijasini ko'rishi va xatolarini tahlil qilishi kerak. Guruhdagi talabalar turli darajadagi bilimlarga ega ekanliklarini hisobga olib, darsda har bir talaba yoki mikro guruh uchun vazifani alohida shakllantirish maqsadga muvofiq. Agar talaba o'z ishining natijalaridan qoniqsa, o'rganish sifati va shunga mos ravishda o'rganish motivatsiyasi oshadi.

Til o'qitish tizimining (vositalarining) ko'rsatilgan xususiyatlaridan tashqari, ular butun o'quv jarayonini tashkil etishning umumiy vositalarida farqlanadi, bunda o'qituvchining nazorat faoliyati (yo'l-yo'riqli o'qitish - boshqa yo'naltirilgan) ustunlik qilishi mumkin. o'rganish), yoki shunga mos ravishda talabalarning o'zlari faoliyati (nemis tilini mustaqil o'rganish - mustaqil o'rganish).

Sanab o'tilgan xususiyatlarga asoslanib, texnika tarixiga oid ishlarda quyidagi vositalar ajratiladi:

- tarjima vositalari (grammatik-tarjima va leksik-tarjima);
- bevosita va tabiiy vositalar va ularning modifikatsiyalari;
- aralash vositalar;
- ongli-qiyosiy va ongli-amaliy vositalar;
- zamonaviy o'qitish metodi nemis tillarini o'qitishning kommunikativ tizim-faollik usuli sifatida belgilanadi.

Xorijiy tillarni o'qitishda ayniqsa interaktiv o'qitish usullari va shakllarining to'liq spektridan foydalanish samarali hisoblanadi. Talabalar adabiy matnlarni o'qish davomida o'z fikrlarini shakllantirishni, keyingi taqdimot uchun material

to'plashni va qayta ishlashni, jadvallar, chizmalar va grafikalar yordamida olingan ma'lumotlarni tahlil qilishni o'rganadilar, shuningdek, uyda ushbu asarni mustaqil ravishda to'liq o'qishga harakat qilishadi. Bunday taqdimotlar talabalarning motivatsiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi, ijodiy faoliyat va mustaqillikni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Ma'lumotni taqdim etishning noan'anaviy shakli tufayli talabalar nemis tilini o'zlashtirishga qiziqishni kuchayadi. Loyiha faoliyati, shuningdek, shaxslararo munosabatlarni mustahkamlashga, hamkorlik asosida kommunikativ faollikni rivojlantirishga yordam beradi; boshqa madaniyatni bilish va aloqalarni o'rnatish uchun til va mamlakatshunoslik bilimlaridan foydalanish imkoniyatlarini ochadi.

Dars jarayonida badiiy asar namunalari sahnalashtirish, rolli ijro tashkil etish ham alohida ahamiyatga ega. Talabalar o'rtasida to'g'ri tanlangan va taqsimlangan rollar ularni kommunikativ o'zaro ta'sirga undaydi, nutq xatti-harakatlarini dasturlashtiradi, ijtimoiy va nutq qobiliyatlari va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarur kommunikativ bazani yaratadi. Ushbu holatlar jamoaviy ish orqali amalga oshiriladi, bunda har bir talaba faol o'zaro ta'sir sharoitida bo'ladi, asosiy e'tibor o'quv jarayonini iloji boricha tabiiy va haqiqiy aloqa sharoitlariga yaqinlashtirishga qaratilgan.

Lingvistik jihatdan boy bo'lgan badiiy matnlar talabalarning leksik va grammatik bilimlarini mustahkamlashga, shuningdek, badiiy adabiyotda qo'llanilgan grammatik konstruksiyalar va frazeologik birliklar ularning grammatik bilimini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Jumladan, badiiy adabiyot talabalarga Germaniya madaniyati, tarixi, urf-odatlar va qadriyatlari haqida ko'proq ma'lumot beradi, bu esa ularning madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nemis tilini o'qitishda badiiy adabiyotlardan foydalanish usuli talabalarning lingvistik va madaniy bilimlarini boyitishda muhim rol o'ynaydi, chunki bu yondashuv tilni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Badiiy adabiyotlar o'z navbatida, talabalarning lug'at boyligini oshiradi va grammatik qoidalarini amalda qo'llashga imkon beradi, bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Kommunikativ yondashuv nemis tilini o'qitishda asosiy metod sifatida tan olinadi, chunki bu yondashuv o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi va ularni tilni tabiiy muhitda qo'llashga o'rgatadi. Badiiy adabiyotlar orqali esa talabalar tilni amalda qo'llash ko'nikmalarini yanada mustahkamlashadi va grammatik qoidalarini osonroq o'zlashtiradilar, nemis tilidagi talaffuz va intonatsiya qoidalarini o'zlashtirishiga yordam beradi, chunki ular asarlarni ovoz chiqarib o'qish orqali talaffuzni mashq qilishadi. Bundan tashqari, badiiy asarlarning tilni o'qitish jarayoniga integratsiyalashuvi talabalarning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularni tilni yanada faol o'rganishga undaydi. Xorijiy tillarni

o'qitishda badiiy adabiyotlardan foydalanishning muhim jihatlilaridan yani biri shundaki, bu usul talabalarning adabiy matni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi, chunki ular adabiy asarlar orqali jamiyatning turli jihatlari bilan tanishadi. Shuningdek, badiiy adabiyotlar orqali ular turli davrlarga mansub yozuvchilar va ularning ijodiy merosi bilan tanishadi, bu esa ularning madaniy bilimlarini kengaytiradi va tilni yanada yaxshi o'zlashtirishga yordam beradi, o'sha davlatga borish istagini uyg'otadi.

Badiiy adabiyot – Inson faoliyatining mahsuli. Inson faoliyati esa keng va serqirradir. Inson faoliyati bir-biriga bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan "mehnat faoliyati", "ruhiy faoliyat", "estetik faoliyat" kabi jihatlarni o'z ichiga qamrab oladi [2]. Xulosa qilib aytganda, badiiy adabiyot xorijiy til o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirishda o'ta muhim vosita hisoblanib, u o'qituvchilarning til va adabiyotga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ijodiy va lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ularning shaxsiy va kasbiy salohiyatlarini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bois, o'qituvchilarning badiiy adabiyotlar bilan muntazam ravishda tanishib borishlari va natijada ulardan dars mashg'ulotlarida samarali foydalanishlari ularning o'z talabalari oldida har tomonlama manaviy yetuk shaxs sifatida namuna bo'lishlariga zamin hozirlaydi.

Xorijiy tillarni badiiy adabiyotlar asosida o'qitish ilmiy-nazariy jihatdan til o'rganish jarayoniga yangi yondashuvlar kiritadi. Badiiy matnlar orqali tilni o'rgatish o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantiradi, ularni madaniy jihatdan boyitadi va analitik tafakkurlarini kengaytiradi. Adabiyot til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi va tilni o'zlashtirish jarayonida tabiiy, kontekstual yondashuvni taqdim etadi. Shunday qilib, badiiy adabiyotlardan foydalanish til o'rgatish jarayonining ilmiy-nazariy asosini boyitib, o'quvchilarga nafaqat tilni, balki nemis madaniyatini ham chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Müller, R. Literatur als Werkzeug im DaF-Unterricht: Methodische Ansätze und Praxisbeispiele. In: Fremdsprachenunterricht, 64(4), 2017. S. 22-35.
2. Quronov D. Adbiyotshunoslikka kirish: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. 224-b. BBK 83я73.– 26 b.
3. Kramsh, C. Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press. 1999. – 16 b.
4. Lazer, D. Literature and Language Teaching: A Guide for Teachers and Trainers. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, – 22 b.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

ТЕХНИКАЛЫҚ БАҒДАРДАҒЫ ЖОҚАРҒЫ ОҚЫҰ ОРЫНЛАРЫНДА «МАТЕРИАЛТАНЫҰ» ПӘНИН ОҚЫТЫҰДА ПЕДАГОГТЫҢ КРЕАТИВЛИГИН АРТТЫРЫҰДЫҢ НӘТИЙЖЕЛИ ЖОЛЛАРЫ

Давлетмуратов Ж.Қ.

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: креативлик, техника йўналишидаги олий таълим муассасалари, материал-шунослик, таълим тизими, ўқитиш, педагог, талаба, реформа, креатив фикрлаш, инновация, ижодкорлик, корхона, ижодий қобилият.

Ключевые слова: творчество, высшие учебные заведения технического направления, материаловедение, система образования, обучение, педагог, студент, реформа, творческое мышление, новаторство, творчество, предприимчивость, творческие способности.

Key words: creativity, higher education institutions of technical direction, materials science, education system, training, teacher, student, reform, creative thinking, innovation, creativity, enterprise, creative abilities.

Резюме: Мақолада олий таълим муассасаларида истикомат қилаётган педагог шахсларнинг «Материалшунослик» фанини талабаларга креатив тушунтириш ишлари кўрсатилади. Педагог шахснинг интернет материалларидан чуқур фойдаланиб, педагог узтозлардан, касбдошлардан ўрганган, ўзининг ҳаётий тажрибаларига суянган ҳолда инновацион технологиялардан фойдаланиб ҳар бир мавзуни талабалар онгига синдириш ишлари кўзда тутилган. Педагог шахснинг ҳар бир мавзу тўғрисида фақат китобдан эмас, талабаларни ишлаб чиқариш жойларига, фабрика ва заводларга олиб бориб, қурилиш материаллари қанақа пайдо булишларини кўрсатиб, уларнинг ўзларида ҳис-туйғуларини уйғотиш ҳақида фикр заруриятлиги айтилади. Мисол сифатида ғишт заводида ғиштнинг қанақа пайдо бўлиши фикр юритилиб, конструктив чизилмаси ва ғишт ишлаб чиқаришнинг технологик схемаси кўрсатилган.

Резюме: В статье рассматривается работа педагогов, работающих в высших учебных заведениях, по творческому объяснению студентам предмета «Материаловедение» и планы о внедрении каждой темы в сознание студентов с помощью инновационных технологий, основанных на глубоком использовании педагогом материалов интернета, обучении педагога у сверстников и коллег, опираясь на собственный жизненный опыт. Также, обсуждается необходимость обдумывания педагогов каждого предмета не только по книгам, но и водить студентов на производство, фабрики и заводы, показывать, как создаются строительные материалы, пробуждать у них впечатления. В качестве примера рассмотрено производство кирпича на кирпичном заводе, показаны конструктивный чертеж и технологическая схема производства кирпича.

Summary: The article discusses the work of teachers living in higher educational institutions to creatively explain to students the subject “Materials Science” and plans to introduce each topic into the minds of students using innovative technologies based on the teacher’s deep use of Internet materials, teaching the teacher from peers and colleagues, relying on your own life experience. Also, the need is discussed for the teacher to think about each subject not only from books, but also to take students to production, factories and factories, to show how building materials are created, to awaken their feelings. As an example, the production of bricks at a brick factory is considered and a design drawing and a technological diagram of brick production are shown.

Республикамызда талим системасында оқыўшыларда креатив активликти қәлиплестириў мәселеси жәмийет ағзалары ушын еркин пикирлеў, өз көзқарасларын баянлаў мүмкиншилиги сыпатында баҳаланып атыр. Буған байланыслы Өзбекстан Республикасын жәнеде раўажландырыў бойынша Хәрекетлер стратегиясында: «физикалық саламат ҳәм ақыллы раўажланған еркин пикирлейтуғын, Ўатанға садык, қатаң турмыслық көзқарасқа ийе жасларды тәрбиялаў, демократиялық реформаларды тереңлестириў үәм пуқаралық жәмийетин раўажландырыў процессинде олардың социаллық активлигин асырыў» бағдарлары белгиленген[1,92].

Жәмийеттеги барлық оқыў орынлары, кәрхана, өним ислеп шығарыўшы шөлкемлерде инновациялық ҳәм креатив пикирлеўге зәрүрлик туўдыратуғын глобал мәселелерди шешиў ушын инновациялық билим ҳәм дәретиўшилиқ қабилетин раўажландырыў күннен–күнге зәрүрлиги сезилмекте. Жоқарғы оқыў орынларында тәлимнің негизги роли студентлердің жәмийеттеги жеңислерге ерисиўлери ушын зәрүр ҳәм керек болатуғын сыпатлы тәлим бериўи есапланса, креатив пикирлеў ҳәзирги заман жасларының раўажланыўы ушын зәрүр болған ўақыт талаплары есапланады.

Ҳәзирги күннен–күнге жетилискен техника ҳәм технология тараўының жаңалықлары, роботластырыў, илимде, улыўма жәмийетте инновацияны жолға қойыў мәселеси тек ғана бизиң республикамызда емес дүнья жүзиндеги глобал мәселелердің бири болып саналады. Өзбекстан Республикасының Президенти Шавкат Мирзиёев жаңа инновацияны раўажландырыў бойынша былай деген еди: «Халқымыз дүньяқарасында инновация орталығын жаратыў ең керекли ўазыйпамыз. Инновация болмас екен, ҳешбир тараўда раўажланыў болмайды. Бул тараўдағы өзгерислерди халқымызға кең ен жайдырмасақ, адамларда көнликпелер пайда етпесек, бүгинги дәўир менен пән ҳәм техниканың жеңислери менен қәдемлес бола алмаймыз».

Креативлик – бул дәретиўшилиқ, дәретиўшилиқ қабилетлиги. (Креативлик – латынша сөз болып дәретиўшилиқ, жаратыў деген-

ди билдиреди.) Креативлик дегенде жаңа идеяларды пайда етиү, оригинал шешимлерди табыү, бурынғы дәстүрий схемалық ойлаўлардан бас тартыү түсиниледи. Креативлик илимде, мәдениятта, сиясатта, бизнесте жән-жақлама раўажланыўды қамтып алады. Буның менен креативликтин жәмийеттеги баҳасы анықланады.

Гарвард бизнес мектебинин басқарыўшыларының бири профессор Тереза Амобайле өзинин «Креативлилик: «Өзиниң қабилетинди қалай ашыү керек»» («Креативность: Как раскрыть свой потенциал») китабында белгилеўинше: «Креативлик-бир қатар факторлардан ибарат болып, тәжирийбе, талант, жаңаша ойлаў, дыққат ҳәм бурынғы үйреншикли барьераларды басып өтиүди талап етеди».

Креатив пикирлеү – бул шахстың инновациялық (жаңа, новатор, оригинал, стандарт емес, дәстүрий емес ҳ.т.б) ҳәм өнимли (эмелий, нәтийжелли, тежемли, оптимал ҳ.т.б) шешимлерди табыү, жаңа билимлерди ийелеү, көз алдыға елеслетип көрилген идеяларды жарыққа шығарыү, баҳалаү, раўажландырыү процесслеринде актив қатнасыўдан ибарат.

Соның менен қатар креатив пикирлеү бизге проблемаларды шешиүде дәстүрий емес шешимлерди табыүға жәрдем береди.

Креативлик жеке адамды таза ҳалында яки анық қәсийетлерин, зейни өткирлигин, нелерди ислеү қәбилетин ашып көрсетеди. Сондай-ақ креативлик педагогтың қәншелли дәрежеде билимли екенлигин дәлиллеп көрсететуғын қуралы сыпатында роль ойнайды.

Америкалик психолог П.Торренстин пикиринше, креативлик проблема яки илимий көз-қарасларды алға қойыү, көз-қарасларды тексериү ҳәм өзгертириү, қарар нәтийжелерин қәлиплестириү тийкарында проблеманы анықлаү, проблема шешимин табыүда эмелий ҳәрекетлердин өз-ара қарма-қарсылықларына тәсиршеңликти ашып береди.

Басқа ҳәр қандай сыпат сыяқлы креативлик бирден қәлиплеспейди. Креативлик анық басқышларда үйренилип, қәлиплестирилип, дәлиллер тийкарында раўажландырылып барылады. Педагогтың креативлик сыпатларына ийе болыүы оның жеке қәбилетлери, тәбийийлиги ҳәм социал қуўатлылығын, кәсиби бойынша сыпатлы шөлкемлестириүге жетелеп, оның педагогикалық тәжирийбеси тийкарында жетилиседи.

Жоқары оқыү орынлары системасында ислеп атырған педагоглардың креатив сыпатларға ийе болыүы оларда оқыү ҳәм тәрбия процесслерин шөлкемлестириүде, дәстүрий билим бериүлерден парық қылып, жаңа идеяларды жаратыүға, бир қәлипте пикирлемесликке, өзине тәнликке,

инициативалыққа, анық емес нәрселерге тақат ете алмайшы болыуына жәрдем береді.

Креативликке ийе педагог өзінің қәсибине дәретиушилик пенен жантасыуы, студентлердің оқыу активлигин, жеке билим алыуларының сыпаттарын рауажландыруына хызмет қылатуғын жаңа, алдыңғы идеяларды жаратыуда активлик көрсетиу, алдыңғы педагогикалық жетилисиулерди хәм тәжирийбелерди өз бетинше үйрениу, сондай-ақ педагог қәсиплеслер менен педагогикалық жетискенликлерин бөлишип, пикир алмасып жумыс алып барыуы педагогтың тәжирийбе арттыруына себеп болады.

Педагог өз-өзинен дәретиуши болып қәлиплеспейди. Оның дәретиушилик қабилети, белгили бир уақыт ишинде актив оқып-үйренип, өз үстинде ислеген тәжирийбелери арқалы қәлиплестириледі хәм жыллар дауамында рауажланып барады. Хәр қандай қәнийгеде болғаны сыяқлы болажақ педагоглардың креативлик қәбилетке ийе болыулары ушын олардың студентлик жылларында педагогикалық тийкар салыныуы нәзерде тутылыуы керек. Педагог өзінің дәретиушилик активлигин шөлкемлестириуде проблемаларды шешиу, проблемалы жағдайларды үйренип, сондай-ақ педагогикалық характердеги өнимлерди, технологияларды жаратыуға айрықша итибар қаратыуы зәрүр [2.4,5].

Тарийхый қол жазбаларға көз жүгирте отырып креативликтің бурынғы әсирлерде де болғанлығын оқыуға болады. Себеби ол уақытларыда креатив пикирлеулер болмағанда тасларды бир-бирине урып отты ойлап таппаған, Томас Эдисон электр лампасын, Леонардо да Винчи парашютты адамзатқа сыйламаған болар еді.

Рауажланыудың дәслепки, тас, бронза хәм темир дәуірлеринде хәр бир дәуірдің материаллары пайда болып дәуірлерди белгилеген. Инсанлар әуеле тас хәм сүйек материалларды үй хәм қурал сыпатында ислетип, тасты қайта ислеп қурал жасаған. Бул қуралларды алдын аң аўлау ушын ислеткен болса, кейин тастан жерди қайта ислеу ушын, ислеп шығарыу қуралларын ислеген. Нәтийжеде ағашты, терини, қум-топырақты (ылайды) қайта ислеп – сопол өндириси жаратыла баслады.

Бронза дәуіріне келип, тас қураллар әхмийетин жоғалтып, металл өндириси пайда бола баслады. Қатып қалған металлардың курамын өзгертип оның қәсийетин басқарыу мүмкинлиги мәлим болды хәм бул процесс әмелде қолланыла басланды.

Темир дәуірінде материалларды ислеп шығарыудағы жетискенликлер узақ жыллар дауамында жәмийеттің ислеп шығарыу күшлери дәрежесин

белгиледи. Азияда, Орта жер теңизи этирапында, Қытайда туңғыш қайта ислеу кәрханалары пайда болды.

Суу хәм хаўадан пайдаланыу материалтаныу тараўында жаңа стратегияны ашты. Темирди еритип тазалаўда үрлеу ушын хаўадан пайдаланып суйылтырылған металллардың температурасын асырыу имкәнын берди [3.8,9]

Адамзат раўажлана келе автомобиль, трактор, жүк көтериўши қурылыс кранларын, самолётларды х.т.б ойлап таўып, космос кеңислигин ийелеўге ҳәрекет етип атыр. Булардың негизги тийкарында тарийхлардан орын алған дөретиўшилиқ креативлик жатыр.

Жоқарғы оқыу орынларындағы техникалық бағдардағы «Материалтаныу» пәнин оқытыўшы педагог пәнниң келип шығыу тарийхынан баслап, усы бүгинги пәнге тийисли техникалардан, технологиялардан хабары бар ҳәр тәрәплеме жетик педагог болыуы тийис. Пәнниң ҳәрбир темасын студентлерге түсиндириў менен қатар өзиниң жыллар даўамында топлаған тәжирийбесине, кәсиплеслеринен алған педагогикалық пикир хәм көрсетпелерге сүйенип, ҳәзирги заман инновациялық технологияларынан пайдаланып теманың баслы мақсетин креатив ҳалда студенттиң аңына жеткизиу керек. Студентке тек ғана китаптағы теманың мазмунын түсиндирип қоймастан ҳәзирги интернет бетлериндеги инновациялық материаллардан пайдаланып, мүмкинлик дәрежесинде жақын жерде жайласқан заводқа, ислеп шығарыу мәкемесине оларды алып барып тема барысындағы түсиндиргенлерин ис жүзинде көрсетсе мақсетке муўапық. Яки интернет материалларынан, мысалы: «Кирпич заводындағы, кирпич ислеп шығарыу процесси». Педагог қурылыс материалларының ишинде кирпичтиң тарийхый раўажланыуы, кирпичтиң конструкциялар хәм архитектурадағы әҳмийети, аўыл-хожалығы тараўындағы, қурылыста, санаатта айрықша роль ойнайтуғынлығын айта келип, заводқа қайсы орынлардан топырақ алып келинеди, алып келинген топырақ қандай технологиялық процесслерден өтиу керек. Араластырғыштың (смеситель) ишинде суу қосылып араластырыу процесси. Буннан кейинги процесс басым астында кирпичти кирпич ҳалатына келтириўши аппаратан өткизиу. Бул процесстен кейин кесиу ушын кескиш (смычок) тен өтип, кирпич формасына келтирилип кесилип, арнаўлы алып жүриўши вагонеткаларда пуўлау процессин өткизетуғын қурытыўшы ханаларға жайластырылады, кирпичтиң неше градус цельсияда қурытылыу керек екенлигин айтып өтиу керек. Педагог бул процесстен кейин кирпичтиң от пенен қыздырылыу зонасына өтиу процесси ҳаққында мағлыўмат бере келип,

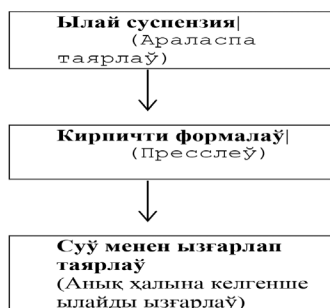
кирпичтин жоқары температурада қыздырылып болғаннан кейин тас кирпич ҳалатына келетуғынын айтып өтиўи тийис. Бул процесслер бойынша кирпич ислеп шығарыўдың конструктив схемасына итибар қаратып, топырақтан баслап кирпич таяр өним ҳалатына келемен дегенше төмендеги схема бойынша түсиндирип өтиўи тийис.

Кирпич ислеп шығарыўдың конструкциялық избе-излиги

1. Шийки затты таярлаў схемасы
Шийки затты таярлаў хэм жеткизиў

2. Кирпичти формалаў схемасы
Формалаў хэм ызғарлы ислеў бериў

3. Кирпичти кептириўдин схемасы
Кептириў процесси

4. Кирпичти күйдириў схемасы
Күйдириў

5. Сыпатын қадағалаў схемасы
Сыпатты қадағалаў

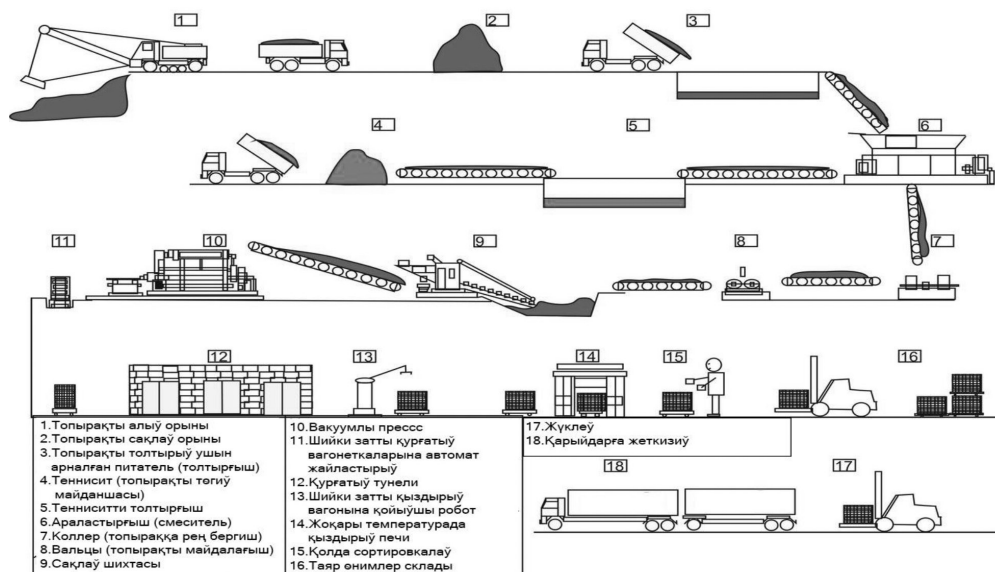
6. Таклаў хэм транспортировка схемасы
Таклаў хэм транспортировка

Кирпич ислеп шығарыўдың конструктив сызылмасы көпшилик ислеп шығарыў процесслерин визуализация қылыў ҳәм түсиндириў ушын мөл-жерленген.

Кирпич ислеп шығарыўдың технологиялық схемасы

Кирпич ислеп шығарыў бойынша интернет материалларынан алынған видео көринис

Педагог «Материалтаныў» пәнин оқытыўда кирпич өндириси бойынша процесслердиң әмелге асыў барысындағы заманағой инновациялық көрсетпе қуралларынан, интернет материалларынан презентациялар алып яки кирпич өндирисиндеги жетискенликлер ҳаққындағы интернеттеги виртуал экскурсиялардан пайдаланып өзиниң кирпич өндириси бойынша темаға байланыслы кең көлемдеги түсиникке ийе екенлигин креатив ҳалда студентке жеткизе алыўы үлкен жетискенлик есапланады.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш буйича Ҳаракатлар стратегияси» тўғрисидаги Фармони // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққийёт ва янгиланиш сари. - Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашрийёт-матбаа ижодий уйи - 2017
2. Усмонбоева.М, Тураев.А. «Креатив педагогика асослари» Тошкент -2016
3. Носир.И. Материалшунослик. -Т.: Ўзбекистон, 2001.

ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА РАҚАМЛАШТИРИЛГАН ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Икромов М.Х.

*Қўқон давлат педагогика институти, “Технологик таълим”
кафедраси катта ўқитувчиси, педагогика буйича фалсафа доктори (PhD)*

Таянч сўзлар: ўқитувчи, фан, технология, тараққиёт, фаолият, инновация, ресурс, билим, кўникма, малака, самара, касб, таълим, рақамлаштириш.

Ключевые слова: учитель, наука, технологии, развитие, деятельность, инновации, ресурс, знания, навык, компетентность, эффективность, профессия, образование, цифровизация

Key words: teacher, science, technology, development, activity, innovation, resource, knowledge, skill, competence, efficiency, profession, education, digitization.

Резюме: Таълим тизимида янги рақамли воситалар ва платформаларни жорий этиш, таълим муассасалари орасида етакчи ўринни эгаллашга ёрдам беради. Рақамлаштириш ва трансформация қилиш биринчи навбатда, фикрлаш, иш усуллари ва таълим тизимини бошқариш стереотипларининг ўзгариши билан боғлиқ. Рақамлаштирилган таълим ресурслари нафақат рақамли технологияларини жорий этиш, балки улар асосида турли хил, жумладан, таълим жараёнларини реинжиниринг қилиш каби масалаларни ҳам назарда тутди.

Резюме: Интеграция новых цифровых технологий и платформ в систему образования поможет нам занять ведущую роль в образовательном процессе. Консолидация и модернизация связаны, прежде всего, с изменением образа мышления, работы и управления системой образования. Концепция интегрированного образования включает в себя не только использование цифровых технологий, но и множество других аспектов, включая пагинацию образовательной системы.

Summary: Integrating new digital technology and platforms into the education system will help us take a leading role in the educational process. Consolidation and modernization are primarily related to changes in the way of thinking, working, and managing the education system. The concept of integrated education includes not only the use of digital technology, but also a variety of other aspects, including the pagination of the educational system.

Хорижий тажрибалар асосида жаҳон стандартларига мослаштириш жараёнида ўқув ишлаб чиқариш устахоналари ҳамда амалий (лаборатория) хоналарини замонавий мебель, жиҳозлар, асбоб-ускуна ва мосламалар, ўқув-услубий материаллар, лаборатория жиҳозлари, компьютер, интерактив доска, планшет ҳамда мультимедиа техникалари, интернет, ви-

деокузатув тизимлари, масофавий ўқитиш жиҳозлари, 3D принтер билан таъминлаш, уларнинг ўз вақтида янгилаб бориш чораларини кўриш, ушбу жараённинг ажралмас қисми ҳисобланади[1].

Дарҳақиқат, ўқув ишлаб чиқариш устахоналарини (лаборатория) хоналари, махсус фанларни ўқитиш учун технопарклар куриш, илмий тадқиқот ва лаборатория тажрибаларини ўтказиш объектларни яратиш жиҳозланиш даражасини халқаро стандартларга жавоб берадиган ўқув ускуналари (асбоб - ускуна ва мосламалар, замонавий станоклар) билан таъминлаш, талабаларнинг технология йўналишидаги фанлардан билим, кўникма ва малакаларни ривожлантиришнинг муҳим воситалари ҳисобланади.

Шу билан биргаликда замонавий таълимнинг ажралмас қисми бўлган, масофадан туриб фойдаланиш имконини берувчи электрон кутубхона тизимини кенг жорий этиш орқали, талабаларнинг олий таълим муассасасида ўқишни тамомлаганларидан сўнг кутубхона фонди, ахборот базаларидан фойдаланишини йўлга қўйиш орқали уларнинг касбий малакасини узлуксиз ошириб бориш имкони мавжуд[3].

Бир сўз билан айтганда талабаларнинг технология йўналишидаги фанлардан билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш қуйидаги омилларга бевосита боғлиқ [6]:

олий таълим муассасаларини замонавий дастурий маҳсулотлар билан таъминлаш, ўқув ва илмий жараёнларни ўқув ва лаборатория ускуналари, шунингдек лаборатория материаллари (реактивлар, кимёвий идиш, бутловчи, биологик материаллар ва бошқа объектлар) билан мунтазам равишда зарур миқдорларда таъминлаб боришнинг самарали механизмларини яратиш;

кутубхона, ўқув устахоналари, лабораториялар инфратузилма объектларига нисбатан ўсиб бораётган эҳтиёжни ўз вақтида таъминлаш ва замон талаблари асосида уларнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш;

инновацион кутубхоналарни ташкил этиш, улардаги китоб фондидини янги авлод ўқув адабиётлари билан мунтазам бойитиш;

олий таълим муассасаларини юқори тезликдаги интернет билан узлуксиз таъминлаш, талабаларнинг мустақил таълим олиши учун инфратузилма имкониятларини кенгайтириш;

талабалар, ўқитувчилар ва ёш тадқиқотчиларнинг электрон таълим ресурслари, замонавий илмий адабиётларнинг электрон каталоглари ва маълумотлар базаларидан бепул фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш каби зарур вазифаларни бажариш талаб этилади.

Шуни тан олиш керакки, талабалар рақамлаштирилган таълим ресурсларидан фойдаланишга аллақачон қизиқиш билдирмоқдалар ва бу таълим муассасалари ва ўқитувчилар учун рақамлаштиришнинг баъзи шакллари синфга интеграция қилиш, ўқитиш ва ўрганишни янада самарали қилиш учун қўплаб ажойиб имкониятлар яратади.

Амалда, дарс жараёнларида компьютер саводхонлик билимлари, педагогик дастурий воситалар ва мултимедиа тақдимотларидан самарали фойдаланиш кўзланган мақсадга етишишнинг асосий омили сифатида эътироф этилиши бежиз эмас. Ушбу жараёнда яъни ўқиш ва ўқитиш методологиясини ўзгартириш – жараёнида, фойдаланишга тақдим этилаётган рақамлаштирилган таълим ресурслари қуйидагиларни ўз ичига олади[5,6]:

Онлайн ўрганиш видео интеграцияси. Дастлаб таълим муассасалари дарслар учун видеоконференцияларни ўтказиш жараёнида Zoom ва Google Meet каби дастурлардан фойдаланишган. Бу жараёнда муассасалар талабаларнинг давомати ва онлайн имтиҳонларни ўтказишда иштирок этишди. Аммо энди ташкилотлар ўз веб - сайтларини ушбу манбалар билан бирлаштириши ва бир кечада технология ютуқлари орқали рақамли асосда узлуксиз дарс тажрибасини қайта тиклаши мумкин.

Гемификация. Ўқитувчилар болаларга ажойиб ўрганиш стратегияси орқали мавзуларни аниқ сақлашга ёрдам беради. Гамифиед таълим K12 таълимда жуда кенг тарқалган ва аста-секин технология таълими ва тест секторларида кенг тарқалмоқда.

Интеллектуал имтиҳон порталлари. Олий таълим муассасаларида ўқитиш ва баҳолашда ҳам бир қанча қийинчиликлар мавжуд. Кўпинча талабалар адолатсиз имтиҳонлардан ўтиш учун курашадилар. Бунга йўл қўймаслик учун муассасалар веб-камераларни онлайн имтиҳон порталларига киритишлари керак. Бу эса имтиҳондан ўтаётганда ёрлиқларни очиш, фонда чат бўлиши, расм алмашиш ва бошқалар каби шубҳали ҳаракатларни кузатишга ёрдам беради.

Таълим платформаси. Таълим платформасини талабанинг ақлий қўлланмаси сифатида тасаввур қилинг. Бир томонлама таълим йўл харитасини таклиф қилувчи таълимни бошқариш тизимидан (LMS) фарқли ўларок, таълим платформаси автономияни таклиф қилади. Бошқа томондан, таълим платформаси талабаларнинг тезлиги ва афзалликларига кўра танланган таркибни тақдим этади. Таълим платформаси олдиндан белгиланган ўқув режасидан кўра ўқув дастурлари оқими вариантини таклиф қилади.

Аудиторияда рақамлаштиришдан фойдаланишнинг асосий афзалликлари қуйидагилар [2]:

Иштирок этишни яхшилайти. Дарсларга рақамлаштирилган таълим ресурслари қўлланилса, бўлажак ўқитувчилар ўқувчиларга ўргатилаётган фанларига қизиқиши ортиши кутилади. Рақамлаштирилган таълим ресурслари бир хил нарсаларни янги усулларда ўргатиш нуқтаи назаридан ўрганишни янада қизиқарли ва тушунарли қилиш учун турли имкониятларни тақдим этади. Масалан, ўйин ўтказиш орқали ўқитиш, талабаларни виртуал саёҳатларга олиб бориш ва бошқа онлайн ўқув ресурсларидан фойдаланиш. Бундан ташқари, технология анъанавий маъруза муҳити орқали эришиш қийин бўлган ўқув жараёнида фаолроқ иштирок этишни рағбатлантириши мумкин.

Билимлар сақланишини яхшилайти. Ўрганаётган нарсалари билан шуғулланадиган ва қизиққан талабалар билимларини яхшироқ сақлашлари кутилади. Юқорида айтиб ўтилганидек, технология дарсда фаол иштирок этишни рағбатлантиришга ёрдам беради, бу ҳам билимларни сақлашни ошириш учун жуда муҳим омил ҳисобланади. Талабалар учун билимларини сақлаб қолиш нуқтаи назаридан қайси бири яхшироқ эканлигини тажриба қилиш ва ҳал қилиш учун технологиянинг турли шаклларида фойдаланиш мумкин.

Шахсий ўрганишни рағбатлантиради. Ҳар хил таълим услублари ва турли қобилиятлар туфайли ҳеч ким бир хил тарзда ўрганмайди. Рақамлаштириш ҳар хил эҳтиёжларга эга бўлган ҳар бир киши учун ўрганишни янада самарали қилиш учун катта имкониятлар беради. Масалан, талабалар ўз тезлигида ўрганишлари, қийин тушунчаларни кўриб чиқишлари ёки керак бўлганда олдинга ўтишлари мумкин.

Ҳамкорликни рағбатлантиради. Талабалар турли хил онлайн тadbирларда иштирок этиш орқали ҳамкорлик кўникмаларини машқ қилишлари мумкин. Масалан, форумларда бошқалар билан ҳамкорлик қилиш ёки виртуал ўқув муҳотида ҳужжатларни алмашиш орқали турли лойиҳалар устида ишлаш. Рақамлаштирилган таълим ресурслари бир синфда, бир таълим тизимида ва ҳатто бутун дунё бўйлаб бошқа аудиторияларда бўлажак ўқитувчилар билан ҳамкорликни рағбатлантириши мумкин.

Ўқитувчилар учун имтиёзлар. Сон-саноксиз онлайн ресурслар билан рақамлаштирилган таълим ресурслари асосида ўқитишни яхшилашга ёрдам беради. Бўлажак ўқитувчилар анъанавий ўқитиш усуллари яхшилаш ва ўқувчиларни кўпроқ жалб қилиш учун турли иловалар ёки ишончли онлайн ресурслардан фойдаланишлари мумкин. Виртуал дарс режалари, баҳолаш дастурлари ва онлайн баҳолашлар ўқитувчиларга кўп вақтни тежашга ёрдам беради. Бу қимматли вақтни қийналаётган

талабалар билан ишлашда фойдаланиш мумкин. Бундан ташқари, мактабларда виртуал ўқув муҳитининг мавжудлиги ўқитувчилар ўртасида ҳамкорлик ва билим алмашишни яхшилайтиди.

Технологик таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш орқали инновацион инфратузилмасини шакллантиришда қуйидаги тадбирлар амалга оширилади:

замонавий рақамли технологиялар ва таълим технологияларининг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш, бу борада педагог кадрларнинг касбий маҳоратини узлуксиз ривожлантириб бориш учун қўшимча шароитлар яратиш;

таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуallasштириш;

технологик таълим бўйича электрон китобларни мобил ускуналарга юклаб ва қўчириб олиш мақсадида QR-код ёрдамида синфлар кесимида ўқув-методик мажмуалар (дарслик, машқ дафтари, ўқитувчи учун методик қўлланма, дарсликларнинг мультимедияли иловаси) ҳақидаги ахборотларни жойлаштириш тизимини яратиш;

замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида масофавий таълим дастурларини ташкил этиш;

назарий ва амалий машғулотларни онлайн кузатиш ва ўзлаштириш имконини берувчи, шунингдек уларни электрон ахборот сақловчиларга юкловчи платформалардан (EDU market интерфаол-виртуал таълим дастури) ҳамда таълим жараёнларида инновацион технологиялардан фойдаланиш;

масофадан туриб фойдаланиш имконини берувчи электрон кутубхона тизимига технологик таълим тизими бўйича ишлаб чиқилган ўқув-методик мажмуаларни, электрон таълим ресурсларини жойлаштириш ҳамда улардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;

таълим жараёнида электрон ресурслар салмоғини босқичма-босқич ошириб бориш, электрон ўқув адабиётлар яратиш, уларни мобил қурилмаларга юклаб олиш мақсадида QR - код ёрдамида электрон ресурслар ҳақидаги ахборотларни жойлаштириш тизимини яратиш;

технологик таълимнинг ўзига хослигидан келиб чиқиб, таълим жараёнида халқаро миқёсда кенг қўлланиладиган замонавий дастурий маҳсулотлардан фойдаланишни ривожлантириш;

Шунингдек, технологик таълимнинг инновацион инфратузилмасини шакллантириш бўйича қуйидаги тадбирлар амалга оширилади:

ўқувчи-ёшлар томонидан яратилган ижодий лойиҳа ишлари натижаларини тижоратлаштириш ишларини босқичма-босқич жорий этиш;

пуллик хизматлар кўламини кенгайтириш ва бошқа бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобига ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидан келиб чиққан ҳолда технопарк, форсайт, технологиялар трансфери, стартап, акселераторларни ташкил этиш ҳамда уларни фаолият олиб боришларини таъминлаш;

стартап лойиҳалари асосида тижоратлаштириш салоҳияти юқори иқтидорли ўқувчи-ёшларнинг илм-фанга кенг жалб этилишини рағбатлантириш;

иқтидорли ўқувчи-ёшларни аниқлаш, чуқурлаштирилган (вариатив) таълим дастурлари асосида ўқитиш, “Устоз-шогирд” тизими асосида тегишли соҳада юқори натижаларга эришган малакали мутахассисларга бириктириш;

инновацион инфратузилмани ривожлантириш ҳамда мактабгача, бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим ҳамда олий таълим тизимлари билан узвийлигини таъминлаш ва ҳ.

Ўқув жараёнида талабалар фаолиятини кузатиш орқали шунга амин бўлдики рақамлаштирилган таълим ресурсларидан фойдаланишнинг таълим самарадорлигига таъсиридан бири шундаки, у талабалар муваффақиятини кузатишнинг янада реал усулини таъминлайди. Талабалар ишидаги маълумотларни ёзиб олишда технология фани ўқитувчилари ва ота-оналарга уларнинг ривожланишини кузатиш имконини беришда муҳим рол ўйнаши мумкин.

АДАБИЁТЛАР:

1. Азизўжаева Н.Н. Ўқитувчи мутахассисларни тайёрлаш технологияси. – Тошкент: ТДПУ, 2000. – 52 б.
2. Хонбобоев, Х. О., Икромов, М. Х., & Икромов, М. А. Х. (2016). Таълимда ахборот технологиялари куллашнинг узига хос хусусиятлари. Молодой ученый, (3-1), 21-22.
3. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти.: Пед. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2007. – 37 б.
4. Икромов М.Х. Технология дарсларида рақамли трансформациялашни ўзига хос хусусиятлари. Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. 2022 йил, №6-сон.
5. Қўйсинов О.А. Компетентликнинг моҳияти ва мантиқий жиҳатдан таҳлили педагогик категория сифатида. Низомий номидаги ТДПУ. Замонавий узлуксиз таълим муаммолари: инновация ва истикболлар. Халқаро илмий конференция. 27 апрель. 2018 йил. 10 бет
- Икромов М.Х. Технология таълими ўқитувчисини тайёрлашда муҳим шарт-шароитлар. “Таълим ва технология” Илмий-услубий мақолалар тўплами, II – қисм. Тошкент-2019 й. 172 бет.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАРИДАН ҒОЯВИЙ ОМИЛ СИФАТИДА ҒОЙДАЛАНИШ

*Ахмаджанов Д.Б.
ЧДПУ доценти*

Таянч сўзлар: шарқ мутафаккирлари, ахлоқий қадриятлар, маънавий юксалиш, масъулият-лилик ва адолат, инсоний ҳуқуқлар ва қадриятларга ҳурмат.

Ключевые слова: восточные мыслители, моральные ценности, духовный подъем, ответственность и справедливость, уважение к правам человека и ценностям.

Key words: eastern thinkers, moral values, spiritual uplift, responsibility and justice, respect for human rights and values.

Резюме: Мақолада шарқ мутафаккирларининг маънавий-ахлоқий таълимотлари ва уларни бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида ғоявий омил сифатида қўллаш масалалари тадқиқ этилади. Шарқ фалсафасининг бой мероси ва ундаги ахлоқий қадриятлар, инсон камолотини шакллантиришга қаратилган ғоялар таълим-тарбия жараёнида муҳим аҳамиятга эга эканлиги таъкидланади. Мақолада шарқ мутафаккирларининг педагогик ғоялари, уларнинг жамият ва шахс камолотига бўлган қарашлари таҳлил қилинади ва уларни замонавий ўқитувчиларни тайёрлашда ахлоқий сифатларни ривожлантиришда ғойдаланиш имкониятлари ўрганилади. Шунингдек, мақолада мазкур таълимотларнинг педагогика соҳасидаги методологик аҳамияти, ёшларнинг маънавий-ахлоқий қадриятларини мустаҳкамлашдаги роли ёритиб берилади. Тадқиқот натижалари бўлажак ўқитувчиларнинг маънавий етуқлиги ва ахлоқий баркамоллигига таъсир кўрсатувчи муҳим омил сифатида тавсия этилади.

Резюме: В статье исследуются духовно-нравственные учения восточных мыслителей и вопросы их применения в качестве идейного фактора в процессе подготовки будущих учителей. Отмечается, что богатое наследие восточной философии и нравственные ценности в ней, идеи, направленные на формирование человеческого совершенства, имеют важное значение в учебно-воспитательном процессе. В статье анализируются педагогические идеи восточных мыслителей, их взгляды на совершенствование общества и личности, исследуются возможности их использования в развитии нравственных качеств при подготовке современных педагогов. Также в статье будет освещена методологическая значимость данных учений в области педагогики, их роль в укреплении духовно-нравственных ценностей молодежи. Результаты исследования рекомендуются в качестве важного фактора, влияющего на духовную зрелость и нравственное совершенствование будущих педагогов.

Summary: The article examines the spiritual and moral teachings of Eastern thinkers and the issues of their application as an ideological factor in the training of future teachers. It is noted that the rich heritage of Eastern philosophy and the moral values in it, ideas aimed at the formation of

human perfection, are important in the educational process. The article analyzes the pedagogical ideas of Eastern thinkers, their views on the improvement of society and personality, explores the possibilities of their use in the development of moral qualities in the training of modern teachers. The article will also highlight the methodological significance of these teachings in the field of pedagogy, their role in strengthening the spiritual and moral values of youth. The results of the study are recommended as an important factor influencing the spiritual maturity and moral improvement of future teachers.

Шарқ фалсафаси узоқ тарихга эга бўлиб, унда ахлоқ, маънавият, жамиятнинг ахлоқий қадриятларига оид тушунчалар марказий ўринни эгаллайди. Жамиятнинг маънавий ва ахлоқий қадриятлари билан боғлиқ тушунчалар Шарқ мутафаккирлари томонидан доимий муҳокама қилиб келинган. Улар жамиятдаги адолат, тинчлик, инсон ҳуқуқлари, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва бошқарув каби масалаларга чуқур қараганлар. Бу мутафаккирларнинг фикрлари нафақат ўз даврида, балки кейинги асрларда ҳам илмий ва фалсафий фикрларнинг ривожланишига муҳим ҳисса қўшган.

Шарқ фалсафасидаги асосий муаммолардан бири - бу инсон ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатлардир. Шарқ мутафаккирлари инсоннинг маънавий ривожланиши орқали жамиятда адолат ва тинчликни таъминлаш мумкинлигини таъкидлаб келганлар. Масалан, Абу Наср Форобий ва Ибн Сино каби йирик мутафаккирлар фалсафий асарларида жамиятда маънавий-ахлоқий қадриятларнинг асосий ўрин тутиши ва уларнинг жамиятда адолатли бошқарувни таъминлашдаги аҳамиятини кенг ёритганлар. Улар фозиллик, билим ва ахлоқ-одоб қоидаларини жамиятдаги асосий қадриятлар сифатида кўриб, уларнинг инсон ҳаётига таъсирини чуқур таҳлил қилганлар.

Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари ва уларнинг замонавий жамиятдаги аҳамиятини чуқурроқ тушуниш учун уларнинг фалсафий таълимотлари ва фикрларини чуқур ўрганиш зарур. Ушбу тадқиқотда Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий - фалсафий қарашларини кенгроқ ёритиш, уларнинг жамиятдаги ўрнини таҳлил қилиш ва бу қарашларнинг замонавий даврдаги аҳамиятини очиб бериш мақсад қилиб қўйилган.

Шарқ цивилизацияси узоқ ва бой тарихга эга бўлиб, унинг фалсафий қарашлари давомида турли маданиятлар ва диний анъаналар таъсирида шаклланиб келган. Бу қарашлар нафақат Шарқда, балки жаҳон цивилизациясининг ривожланишига ҳам катта таъсир кўрсатган. Шарқ мутафаккирлари ижтимоий - фалсафий қарашларида инсоннинг маънавий комиллиги, жамиятдаги адолатли бошқарув, ахлоқий қадриятлар, инсон ва жамият ўртасидаги муносабатлар каби масалаларга алоҳида эътибор

қаратганлар. Уларнинг таълимотлари эса илмий ва фалсафий фикрлар ривожда муҳим аҳамият касб этган.

Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари шаклланишида қадимги цивилизациялар - Миср, Вавилон, Ҳиндистон ва Хитой каби маданиятларнинг роли катта бўлган. Қадимги Мисрда жамият ва давлат бошқаруви, одиллик ва адолат каби тушунчаларни шакллантиришга ҳаракат қилинган. Вавилондаги Ҳаммурапи қонунлари эса адолатли бошқарув ва жамиятдаги ҳуқуқий муносабатларни аниқ қоидалар асосида белгилашга уринган дастлабки ҳуқуқий тизимлардан бири эди. Бу цивилизациялар ижтимоий ҳаёт ва бошқарув соҳасидаги илк фикрларни шакллантирган бўлса-да, уларнинг таъсири Шарқ фалсафасининг ривожланишига катта ҳисса қўшган.

Қадимги Ҳиндистонда эса Упанишадлар ва Ведалар фалсафаси инсоннинг маънавий ривожланишига, унинг ахлоқий қадриятларига катта аҳамият берган. Индуизм ва буддизм каби диний-фалсафий таълимотлар инсонни ўзининг ички дунёси ва маънавий камолотга етишга қаратилган ҳаракатларнинг марказида кўрсатган. Инсоннинг маънавий комилликка етиши жамият учун муҳим аҳамиятга эга эканлиги таъкидланган. Ҳинд фалсафасида жамиятнинг асосий вазифаси инсоннинг маънавий тарбияси орқали фаровонлик ва барқарорликни таъминлаш деб қаралган. Бу фикрлар кейинчалик Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий ва ахлоқий қарашларига таъсир кўрсатган.

Шарқ цивилизациясининг шаклланишидаги яна бир муҳим элемент Хитой фалсафаси бўлиб, унда Конфуций ва Лао - Цзи каби йирик мутафаккирлар ижтимоий тартиб, ахлоқ ва инсоннинг маънавий ривожланиши ҳақидаги фикрларни илгари сурганлар. Конфуций ўзининг ижтимоий-ахлоқий таълимотида жамиятда ҳар бир шахс ўз ўрнини билиши, катта-кичikka ҳурмат ва масъулият ҳисси билан муносабатда бўлиши кераклигини таъкидлаган. Бу қарашлар жамиятда адолат, тинчлик ва ҳамжихатликни таъминлашда муҳим восита сифатида кўрилган.

Форс маданияти ҳам Шарқ фалсафасига катта таъсир кўрсатган. Зардуштийлик дини инсоннинг ахлоқий жавобгарлиги ва маънавий комилликка етишига катта аҳамият берган. Зардуштийлик таълимотига кўра, ҳар бир инсон ҳаёти давомида яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги танловга дуч келади ва унинг маънавий юксалиши ана шу танловга асосланади. Бу таълимотда жамиятнинг маънавий тузилиши инсоннинг шахсий ахлоқий фазилатлари билан боғлиқ деб қаралган.

Форс фалсафаси ва зардуштийлик Шарқ мутафаккирлари, айниқса, Форобий ва Ибн Сино каби мутафаккирларга катта таъсир кўрсатган. Улардаги яхшилик, ёмонлик, адолат ва маънавий тушунчалари кейинги асрлардаги ижтимоий-фалсафий фикрларнинг ривожига йўл очиб берган.

Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари шаклланишида Ислом цивилизациясининг таъсири бекиёсдир. Ислом дини инсоннинг маънавий ривожланишига, унинг жамиятдаги ўрни ва масъулиятига катта аҳамият қаратади. Куръони каримда инсоннинг ахлоқий фазилатлари, адолат, ҳақиқатга бўлган интилиш ва жамиятдаги ўзаро ҳурмат каби тушунчалар кенг ёритилган. Ислом мутафаккирлари инсонни олий маънавий кадриятларга етишиш учун илм ва маърифатга йўналтирган.

Ислом дунёсида йирик мутафаккирлардан Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Ибн Рушд ва Ал-Ғаззолий каби олимлар нафақат дин, балки дунёвий илм ва фалсафа соҳаларида ҳам катта ишларни амалга оширганлар. Улар жамиятнинг маънавий тузилиши ва инсоннинг ахлоқий фазилатлари ҳақидаги фикрларини дин ва фалсафа билан уйғунлаштирганлар. Шарқ мутафаккирларининг Ислом фалсафасидаги таъсири энг катта аҳамиятга эга бўлган босқичлардан бири ҳисобланади, чунки улар инсон ва жамият ўртасидаги ўзаро боғлиқликни диний нуқтаи назардан таҳлил қилганлар.

Форобий ва Ибн Сино ижтимоий - фалсафий қарашларида жамият ва давлат бошқарувида фозилликни алоҳида таъкидлаб, бошқарувчиларнинг ахлоқий комиллиги давлатнинг адолатли бошқарилишига олиб келиши мумкинлигини уқтирганлар. Улар фикрича, маънавий етукликка эришган раҳбарлар жамиятда тинчлик ва барқарорликни таъминлайди.

Ахлоқий тарбия инсон камолотининг асосий шартларидан бири бўлиб, ҳар бир жамиятнинг барқарорлиги ва маънавий юксалишига хизмат қиладди. Ахлоқий кадриятлар жамиятда адолатли муносабатларнинг шаклланиши, инсонлар ўртасида ўзаро ҳурмат ва масъулиятнинг мустаҳкамланиши учун муҳим восита ҳисобланади. Шарқ мутафаккирлари таълимотида ахлоқий тарбияга алоҳида эътибор қаратилган. Улар ахлоқни инсоннинг шахсий комилликка етишувидаги энг муҳим омиллардан бири сифатида кўришган. Ахлоқий тарбия инсоннинг нафақат шахсий ҳаётига, балки унинг жамиятдаги фаолиятига ҳам кучли таъсир ўтказди.

Ахлоқий тарбия ёшлар маънавиятини шакллантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ёш авлод ҳар бир жамиятнинг келажаги сифатида кўрилади ва ёшларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан шаклланиши уларнинг жамиятдаги ролига таъсир кўрсатади. Шарқ мутафаккирлари ёш авлодни ахлоқий тарбия орқали камолотга етаклашни муҳим деб ҳисоблаганлар.

Форобийнинг таълимотида ёшларнинг ахлоқий тарбияси уларни фозилликка, яъни маънавий ва ахлоқий жиҳатдан етукликка етакловчи асосий омил эканлиги таъкидланади. Унинг фикрига кўра, маънавий тарбия олган ёшлар келажакда фозил инсонлар бўлиб, жамиятни бошқаришга қодир шахсларга айланадилар.

Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида муҳим аҳамиятга эга. Уларнинг ижтимоий ва ахлоқий таълимотлари нафақат инсон маънавиятини ривожлантиришга, балки инсон камолотини таъминлашга қаратилган. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда Шарқ мутафаккирлари томонидан илгари сурилган фалсафий ғоялар уларнинг ахлоқий фазилатларини шакллантириш, маънавий юксалишга йўналтириш ва педагогик фаолиятида масъулиятлилиқни оширишга ёрдам беради.

Бизнингча, Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашларидан бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида ғоявий омил сифатида фойдаланишда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш лозим.

1. Ахлоқий тарбия ва маънавий юксалиш. Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари ахлоқ ва маънавиятнинг ўрнини юксак баҳолайди. Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Жомий, Навоий каби мутафаккирлар таълим-тарбия жараёнида ахлоқий тарбияни асосий элемент деб билишган. Улар инсон фақат маърифатли бўлиб қолмасдан, ахлоқий жиҳатдан ҳам етук бўлиши кераклигини таъкидлаганлар. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда бу ғоялар муҳим ўрин тутди, чунки ўқитувчилар ёш авлодга нафақат билим беришлари, балки уларни ахлоқий тарбиялашлари ҳам керак.

Форобийнинг “Фозил одамлар шахри” асарида фозиллик тушунчаси ўқитувчининг ҳам тарбиявий, ҳам маърифий вазифаларини ўзида жамлаган шахс сифатида ифодаланган. Унинг таълимотида ахлоқий етуклик ўқитувчи шахсининг муҳим жиҳати сифатида келтирилади. Шарқ мутафаккирларининг бу қарашлари бўлажак ўқитувчиларнинг шахсий ривожланиши ва уларнинг педагогик фаолиятида юксак ахлоқий стандартларга риоя қилишларига ёрдам беради.

2. Жамиятда маънавий қадриятларни мустаҳкамлаш. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари жамиятда маънавий қадриятларни мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди. Ўқитувчи — жамиятнинг маънавий ва ахлоқий етакчиси бўлиб, унинг ёш авлодни тарбиялашдаги вазифаси жуда катта. Шарқ мутафаккирлари инсоннинг маънавий камолотига эришишни таълим-тарбия

жараёнининг асосий мақсадларидан бири деб кўрганлар. Ибн Сино таълимда ахлоқий ривожланишни муҳим ҳисоблаб, инсонни маънавий юксалишга етаклаш учун ўқитувчи ўз ахлоқий фазилатлари билан намуна бўлиши кераклигини таъкидлаган. Шарқ мутафаккирларининг жамиятдаги маънавий кадриятлар ҳақидаги қарашлари ўқитувчиларнинг фаолиятини шакллантиришда қўлланилиши мумкин. Бўлажак ўқитувчилар фақатгина таълим бериш билан чекланиб қолмасдан, ёш авлодни маънавий юксалишга йўналтиришлари, уларнинг ахлоқий ривожланишига йўл кўрсатишлари керак. Бу жараёнда Шарқ мутафаккирларининг ғоялари ўқитувчиларнинг маънавий раҳбар сифатидаги вазифаларини кучайтиришга ёрдам беради.

3. Педагогик фаолиятда масъулиятлилик ва адолат. Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари бўлажак ўқитувчиларни масъулиятли ва адолатли шахслар сифатида тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга. Форобий ва Жомий каби мутафаккирлар адолатли бошқарув ва инсонларнинг шахсий масъулиятини жамият барқарорлиги ва ривожланиши учун асосий омил сифатида кўрганлар. Бўлажак ўқитувчиларга бу қарашлар ёшлар олдидаги ўз масъулиятини англаш, уларнинг таълим жараёнида адолатлиликка амал қилиш ва шахсий фазилатларини юксалтиришда ёрдам беради. Адолатлилик ва масъулиятлилик ўқитувчининг фаолиятида муҳим фазилатлар ҳисобланади. Ўқитувчи ўқувчиларга адолатли муносабатда бўлиши, уларнинг шахсий ривожланишига қўмаклашиши ва ҳар бир ўқувчига тенг имкониятлар яратиб беришда масъулиятли бўлиши лозим. Бу Шарқ мутафаккирлари томонидан илгари сурилган адолатли бошқарув ва шахсий масъулият тушунчалари билан мувофиқ келади.

4. Инсоний ҳуқуқлар ва кадриятларга ҳурмат. Шарқ мутафаккирлари инсон ҳуқуқлари ва кадриятларига ҳурматни жамиятнинг асосий пойдевори сифатида кўришган. Жомий ва Ал-Ғаззолий каби мутафаккирлар инсоннинг шахсий ҳуқуқлари ва кадр-қимматига ҳурмат кўрсатишни таълим-тарбиянинг муҳим қисми сифатида таъкидлаганлар. Бўлажак ўқитувчилар учун бу ғоялар жуда муҳим, чунки улар ёш авлодга инсоний ҳуқуқларга ҳурмат ва ўзаро ҳурмат асосидаги муносабатларни шакллантиришда намуна бўлади. Бўлажак ўқитувчилар инсон кадр-қимматига, унинг ҳуқуқларига ҳурмат билан муносабатда бўлишлари керак. Шарқ мутафаккирларининг бу қарашлари ўқитувчиларни инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва ёшларга бу кадриятларни сингдиришга тайёрлайди. Бу уларнинг фаолиятини янада самарали қилади ва ёш авлодни маънавий юксалишга етаклашга ёрдам беради.

Умуман, Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашлари бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда муҳим аҳамият касб этади. Ахлоқий тарбия, маънавий ривожланиш, инсоний ҳуқуқларга ҳурмат ва адолатли бошқарув тушунчалари бўлажак ўқитувчиларнинг шахсий ривожланиши ва уларнинг педагогик фаолиятида масъулиятли ва юксак ахлоқий стандартларга амал қилишига ёрдам беради. Шарқ мутафаккирларининг таълимотлари асосида шаклланган бўлажак ўқитувчилар ёш авлодга нафақат билим, балки маънавий юксалишга йўналтирилган тарбия ҳам берадилар, бу эса жамиятнинг умумий ривожига катта ҳисса қўшади. Уларнинг ижтимоий-фалсафий ва маънавий қарашлари ҳозирги даврда ҳам ўзининг долзарблигини йўқотмаган. Улар томонидан илгари сурилган таълимотлар ахлоқ, маънавият, адолат ва бошқарув каби тушунчаларни замонавий жамиятлар учун муҳим назарий асослар сифатида тавсия этади. Бугунги кунда таълим-тарбия тизимида, давлат бошқарувида ва жамиятнинг ривожланишида Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-маънавий қарашлари муҳим рол ўйнаши мумкин. Улар томонидан шакллантирилган ғоялар фақат тарихий аҳамиятга эга эмас, балки замонавий глобал муаммоларга нисбатан ҳам ечимлар таклиф этиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР:

1. Қурбонов У. Уйғониш даврининг хусусиятлари ва ижтимоий-фалсафий фикрлар ривожланиши / ARES. Volume 4. Issue 9. 2023. –Б.292-298.
2. Мадалимов Т. Қадимги ҳинд фалсафавий манбаалари ва тадқиқот услублари / CARJIS. Volume 2. Issue 2. 2022. –Б.83-86.
3. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: Янги аср авлоди, 2016. –Б.211.
4. Хайруллаев М.М. Уйғониш даври Шарқ мутафаккирлари. –Т.: Ўзбекистон, 1971. –Б.154.
5. Хайруллаев М.М. Шарқ Ренессанси ва Форобий. Фан ва турмуш, –Т.: 1994. –Б.15.
6. Маънавият юлдузлари. (Тузувчи ва масъул муҳаррир М.М.Хайруллаев). –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1999. –Б.56.

VOYAGA YETMAGAN BOLALARDA SALBIY HULQNING NAMOYON BO‘LISHI VA ULARNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK TENDENTSIYALARI

Murtozayeva M.M.

*O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti professori v.b.,
pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Таянч сўзлар: ta’lim, tarbiya, bolalar, salbiy hulq, ijobiy, ijtimoiy, pedagogika, tendentsiya.

Ключевые слова: образование, воспитание, дети, негативное поведение, позитивное, социальное, педагогика, тенденция.

Key words: education, upbringing, children, negative behavior, positive, social, pedagogy, tendency.

Резюме: Maqolada voyaga etmagan bolalar o‘rtasida salbiy hulqning namoyon bo‘lishi, ularning oldini olish va paydo bo‘lish sabablarini o‘rganishga oid fikrlar yoritilgan. Shuningdek, bolalarda salbiy hulqning namoyon bo‘lish sabablarini aniqlash, tahlil qilish va bartaraf etishning samarali tendentsiyalari ta’kidlangan.

Резюме: В статье освещаются идеи, связанные с проявлением негативного поведения среди несовершеннолетних детей, его профилактикой и изучением его причин. Также выделены эффективные способы выявления, анализа и устранения причин негативного поведения детей.

Summary: In the article, the ideas related to the manifestation of negative behavior among minor children, their prevention and study of the causes of their occurrence are highlighted. Effective trends in identify, analyzing and eliminating the causes of negative behavior in children are also highlighted.

Ilmsiz, ma’rifatsiz jamiyat va mamlakat taraqqiyotini tasavvur qilish mushkul. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilm-ma’rifatga alohida urg‘u berilishi va bu orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalasi kun tartibiga qo‘yilishi iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy jihatdan kuchli, bozor iqtisodiyoti qonunlari to‘liq amal qiladigan demokratik davlat qurishga qaratilgan muhim qadamdir.

“Sharq donishmandlari aytganidek, “... Eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, Eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” Shu sababli, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi

bo'lish, uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak [1]. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar yuksalishlariga e'tibor berib qaraladigan bo'lsa, ularning negizida yosh avlod tarbiyasi turganligini anglash qiyin emas. Chunki, Vatanimizning porloq kelajagi voyaga yetayotgan farzandlarimiz qo'lida.

Ijtimoiy jamiyatda insonning o'rni alohida ahamiyatga ega. Har bir voyaga yetmagan bola ulg'aygach, o'z hayotining baxt-saodatini ta'minlash uchun ijtimoiy jamiyatdagi o'rnini egallash zaruriyati paydo bo'ladi. Bu o'ringa o'zida uch axloqiy xususiyatni mujassamlashtirgan insongina egalik qiladi. Ular: tansihatlik, sog'lom fikr va yaxshi axloqdan iborat. Shu uch narsaning bittasidan ham mahrum bo'lgan odam o'z hayotining baxt-saodatini ta'minlay olishi muqarrar. Boshqa ibora bilan aytganda, baxt-saodat jismonan sog'lom, sog'lom fikrli va chiroyli xulqli insonga nasib etadi, shu jihatlarga ega bo'lgan kishilar turli xil badbaxtliklarni munosib kutib oladilar. Farzandining baxtsiz bo'lishini istamagan har bir ota uni mustaqil hayotga qo'yib yuborishdan oldin shu mazkur uchta axloqiy xislat bilan qurollantirib qo'yishi kerak. Tarbiyaning mahsuli ham shunday, ya'ni odamni tarbiya qilish uni jismonan, fikran va xulqan kamolga yetkazib, saodatga erishishga qobil qilishdan iborat.

Inson beshikdan to qabrgacha tarbiya olish qobiliyatiga ega bo'lsa-da, lekin uni bolalikdan tarbiyalash juda muhimdir. Olimlar ijtimoiylashuv deganda fuqaroviy va axloqiy tarbiyani tushunishadi. Shuningdek, yana bir guruh olimlar shaxs ijtimoiylashuvini tarbiyaning asosiy maqsadi deb hisoblashadi. Biroq tarbiya bola ijtimoiylashuvining asosiy omillaridandir. Tarbiyaning asosida ijtimoiy harakat bo'lishi, uni ijtimoiylashuvdan farqlaydi.

Umuman olganda, ijtimoiylashuv uzluksiz jarayondir, ya'ni inson doimo jamiyat bilan munosabatda bo'ladi. Tarbiya esa uzlukli jarayondir. Chunki u muayyan tashkilotlarda amalga oshirilib, zamon va makonda cheklangan bo'ladi. Jumladan, voyaga yetmagan o'smirlar orasida uyushgan jinoyatchiliklarni bartaraf etishning ijtimoiy-pedagogik va psixologik omillari sifatida ijtimoiy hodisa, faoliyat, jarayon, qadriyat, tizim, ta'sir, o'zaro munosabat sifatida ko'rib chiqsak bo'ladi.

Voyaga yetmagan bolalarning o'smirlik davrining o'ziga xosligi, bolalikdan kattalikka o'tishdir. Bu davr fiziologik rivojlanish va jinsiy yetilishning keskin jadallashuvi davridir. Bu davrga o'smirlar tomonidan shaxs salbiy hulqining namoyon bo'lishi va ularning almashinib turishi: goh muloqotga kirishuvchan, goh aksi, goh quvnok, goho esa g'amgin va shu kabilardir. Voyaga yetmagan o'smirning asosiy maqsadi - o'z-o'zini anglash va o'xshashlikni shakllantirish (tengdoshlaridek bo'lish). Bolalikdan kattalikka o'tish hamma ham tekis kechavermaydi. Shunga ko'ra o'smirlikda bola shakllanishi uch turga bo'linadi:

Birinchi tur uchun davrning ikkinchi marta dunyoga kelishdek jo'shqin, krizisli kechishi xosdir. Uning yakuni – yangi «Men»ning yuzaga kelishi. Bu

psixik pubertatlikning arafasi bo'lib, 11-12 yoshli o'smirda quyidagi alohida belgilar paydo bo'ladi: beboshlik, urushqoqlik, bolalar o'yinlari unga qiziq ko'rinmaydi, undan kattarok o'smirlarning o'yinlari esa tushunarsiz bo'ladi [3].

Ikkinchi tur uchun davrning sillik, kuchli asabiylashishlarsiz bola shakllanishiga xosdir. «Arafa»dan keyingi 11-13 yoshdagi qizlar va 14-16 yoshdagi o'g'il bolalarni o'z ichiga olgan salbiy (negativ) faza bilan almashinadi. Atrof muhitga o'tuvchi tez o'zgaruvchanlik va bezovta holat, noziktabiatlilik, jismoniy va ruxiy darmonsizlik, o'zidan norozilik kabilar bu davrga xos asosiy belgilardir.

Uchinchi turi esa voyaga yetmagan o'smir shakllanishining ongli va faol ravishda o'z-o'zini tarbiyalash, havotir va inqirozlarni mustaqil yengish xosdir. Ko'pchilik o'smirlarda o'ziga va atrofidagilarga bo'lgan nafratni va uning natijasi bo'lgan o'zini yolgiz, begona va boshqalar tomonidan tushunilmagan sezish kabi holatlarni uchratishimiz mumkin. Bu vaqtda bola asosan, qarama-qarshiliklarga, salbiy ta'sirlarga o'ta sezgir bo'lib qoladi, bunday vaziyatlar bolada yoki agressiv o'z-o'zini ximoya qilishni yoki passiv melanxoliyani keltirib chiqaradi. Salbiy faza yakuni – jismoniy yetilishning yakunlanish vaqtiga to'g'ri keladi.

Ijobiy (yondashuv) faza o'smirning muhitning ijobiy taraflariga (aspektlariga) ta'sirchan bo'lib qolishi bilan boshlanadi. Uning oldida xursandchilikning manbalari paydo bo'ladi, ular «tabiatning hayajonlanishi» – go'zallikni ongli hayajonlanishini qo'yadi. Rivojlanish uchun qulay sharoitda xursandchilikning manbalari san'at va ilm bo'lishi mumkin. Bularga «eng kuchli tangliklardan ham chiqarib yuboruvchi» muxabbat ham qo'shiladi.

Bu yoshda jinsiy yetilish natijasida bola organizmida va ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi. Bu bolaning qiziqishlar sohasini anchagina o'zgartiradi. Bunda qiziqishlar rivojlanishning ikki xususiyatini ko'rishimiz mumkin:

Bir tomondan – yangi qiziqishlar va mayllarning paydo bo'lishi: ijtimoiy hayotga, texnikaga, qaxramonlik va sarguzashtlarga boy kitoblarni o'qishga, ko'pchilikda sportga qiziqish kuchayadi;

Ikkinchi tomondan – avval o'rnatilgan qiziqishlar tizimining yo'qolishi: undagi negativizm, qarama-qarshi xarakter shundandir [4].

Shu ikki xususiyatning uyg'unlashuvi bir qarashda g'alati fakti – qiziqishlar kamayishi yoki ba'zan umuman yo'qolishini xarakterlaydi. Bu vayron etuvchi faza davomida o'smir o'z bolaligiga barham beradi. Bu fazaga keskin o'zgarish, jamiyat xulq-atvor qoidalariga bo'ysunmaslik – o'smir bolalar orasida uyushgan jinoyatchiliklarning paydo bo'lishi ham shu kabilardandir.

Tarbiya o'smirning to'g'ri rivojlanishiga asos bo'ladi. Ota-ona, o'qituvchi, tarbiyachilar shuni unutmaslik kerak, o'smirning rivojlanishi u uchun eng og'ir hayotiy jarayon. O'smirni o'sishi natijasida, uni hotirasi, nutqi, his-tuyg'ulari o'sadi. Har bir odamning bu davri atrof-muhit bilan, ijtimoiy rivojlanish bilan,

qobiliyati va qolaversa bolaning ruxiyati va uning yaqinlari bilan bog'liq. Bu sabablar shaxsni tubdan o'zgartirishi mumkin. Voyaga yetmagan bolalar o'z-o'zidan axloqan shakllanib qolmaydi. Ularning barchasi tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Jumladan, bola shakllanishida – tabiat, o'simlik, hayvonot dunyosi bilan tanishib borishi, tashqi va ichki dunyo, odamlar bilan muloqot samarali natijalar beradi.

Voyaga yetmagan o'smirning o'ziga bo'lgan talablari doimiy tashqaridan qo'llab-quvvatlashlarga muxtoj bo'ladi. Qator motivlarning muqim emasligi, gaplari va xatti-harakatlarining o'zgaruvchanligi ham shu yerdandir. Bundan tashqari ushbu yoshdagilarga o'ylangan masalalarni omadsizlikka uchrashiga sabab bo'luvchi yuqori talablarning qo'yilishidan dalolat beruvchi, maqsadlarning imkoniyatlar bilan mos emasligi xarakterlidir.

Katta yoshdagi o'smirlarni atrofidagilarning fikriga nisbatan ko'proq o'z fikrida qolishi, ularning motivlari avvalambor o'zining shaxsiy fikrini hisobga olgan holda shakllanishiga olib keladi va oxir oqibat ularning qaysarliklarida namoyon bo'ladi.

Kichik yoshdagi o'smirlarda maktab chegaralaridan tashqariga chiqish, kattalar hayotiga qo'shilish, shuningdek ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topib uni himoya qilish kabi yangi ehtiyojlar vujudga keladi. Yuqoridagi ehtiyojlar faqat yetakchi faoliyat (o'qish) o'zgartirilgandagina qondiriladi.

Ma'rifatli oilalar o'z bolalarining tarbiyasi xususida jiddiy shug'ullanishadi va ular tarbiyasini uzluksiz nazorat qilib borishadi. Ular istiqbollarning saodatli yoki falokatli bo'lishini yosh avlod tarbiyasiga bog'liq holda ko'rishadi. "Ular bir qavmning tarbiyasiga yetgan ozgina nuqson borib-borib katta zararga sabab bo'ladi, deb aniq ishonadilar" [2]. Voyaga yetmagan bolalar orasida uyushgan jinoyatchiliklarni bartaraf etishning ijtimoiy pedagogik usullaridan biri – milliy tarbiyadir. Milliy tarbiya bo'yicha yetuk mutaxassis professor M.Quronovning milliy tarbiyaning ahamiyati bilan bog'liq quyidagi fikrlari e'tiborga molik: "Dunyoda ro'y bergan, yuz berayotgan har bir notinchlik, nizo, baxtsiz voqea, buzilgan oila, singan taqdir tarixi "lenta"sini orqaga qaytarsak, tarbiyaga borib taqaladi. "Oldin pul, keyin ma'naviyat" yo'lini tutish bo'lib chiqadi. Ularning bu xatosi "dunyoda boy berilgan avlod" – "Lost generation" iborasini paydo qildi. "Lost generation" – (ingl.t) beqarorlik, depressiya sharoitida tug'ilgan, xudbin, loqayd, jamiyatga foydasi tegmaydigan, shafqatsiz alamzada, ichkilikbozlikka berilgan, jinoiy ishlarga qo'l urgan, qo'lidan ish kelmaydigan, axloqsiz kishilar toifasidir.

Butun boshli oilalar moddiy boylik ortidan quvib ketishdi. Farzandlar tarbiyasini esa begonalarining qo'lga topshirib qo'yishdi. Tarbiyadan (!) vaqtlarini tejab, 10 pul foyda topishdi ham. Bugun esa... jonsarak bo'lib, bolalarini qayta tarbiyalashga 1000 pul sarflashmoqda. Lekin samara 10

pullik bo'layotir. Chunki vaqt boy berilgan. Mana, sizga "oldin moddiy hayot, keyin ma'naviyat" deb yashashning ayanchli oqibati. "Boy berilgan avlod" muammosining pedagogik mahsuli. Tarbiya dastlab moddiyatga emas, ma'naviyatga asoslanishi va o'z vaqtida amalga oshirilishi ijobiy samara berar ekan. Tarbiya bilan bog'liq ommalashib ketgan bir rivoyatni ko'p eshitganmiz. Ota donishmanddan: "Bolamning tarbiyasini qachon boshlay?" deb so'rabdi. "Bolangiz necha yoshda?" deb qiziqibdi donishmand. "Bir oylik bo'ldi" degan javobni eshitgan donishmand: "Bir oy kechikibsiz", degan ekan. Ko'pchilik bolani tug'ilgan kundan boshlab qanday tarbiya qilish mumkinligini tasavvur ham qilolmaydi. Bola uch kunligidayoq onasini tanishiga ham ayrimlar ishonmas. Tadqiqotchi olimlar bir homilador ayolga har kuni ayni bir vaqtda faqat bitta ertakni aytib berishgan. Bola tug'ilib, olti yoshga yetganda turli ertaklarni aytib bera boshlashgan. Ayol homiladorlik paytida ertakka navbat kelganda, dastlabki jummalarni eshitiboq bola "Men bu ertakni bilaman" deb aytib bergan. Bu ilmiy haqiqat! Demak, bola onaning qornidalik paytidayoq dunyo bilan aloqada bo'lar ekan. Shundanmikan, donishmandlar "tarbiya bola tug'ilmasdan oldin boshlansa yana-da yaxshi" [5], deyishgan ekan.

Xulosa, voyaga yetmagan bolalarning bolalikdan bilib-bilmay yolg'on gapirishi, bironing narsasini so'ramay olishi, topshiriqni vaqtida bajarmasligi, belgilangan vaqtga kechikish kabi yomon xulqni odat qilishi keyinchalik qoidabuzarlik, huquqbuzarlik va jinoyatlarning sodir etilishiga olib kelishi mumkin. Sababi masalaning mohiyatini anglamaslik va tarbiyaning noqisligi bolani shunga odatlantirib qo'yadi. Natijada bola jinoyatga qo'l uradi. Ana shunda "kim aybdor?" deya, axtarishga tushiladi. "Bolaning yomon yo'lga kirib ketishiga kim aybdor?" degan savolga: ota-ona; maktab; militsiya; mahalla, qo'ni-qo'shni; televideniye, internet, telefon kabi javoblar keltiriladi. Aybdorni topish aksariyat holarda mushkulligicha qoladi. Bolalar o'rtasida salbiy hulqning namoyon bo'lishi va xulqiga xos bo'lgan barcha salbiy xislatlarni ilmiy jihatdan bilish ular orasida uchraydigan jinoyatlarning oldini olishni tashkil etishning tendentsiyalari muhim amaliy ahamiyatga ega.

АДАБИЁТЛАР:

1. Shavkat Mirziyoyev 2020 yilga "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb nom berishni taklif qildi. / Xalq so'zi g. 24 Yanvar 2020
2. Аварин В.А. Психология детей и подростков. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 308-309.
3. Maxmudov R.M. va b. Pedagogika. Ma'ruzalar kursi. – Toshkent, O'zIV Akademiyasi. 2014. - 204 b.
4. Murtozayeva M.M. Yoshlar orasida uyushgan jinoyatchiliklarni bartaraf etishning ijtimoiy-pedagogik va psixologik tendentsiyalari // Murabbiy mahorati. – Toshkent, 2020. – 2-son. – B. 15-17.
5. Quronov M. Bolam baxtli bo'lsin, desangiz. – Toshkent. "Ma'naviyat", 2013. – B. 44-45.

TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK ATAMALAR MAZMUNINI MODERNIZATSIYALASH VA ULARDAN FOYDALANISH FUNKTSIYALARI

Mavlanov Sh. Yu.

Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: kasbiy kompetentlik, talabalar, pedagogik atamalar, ta'lim va tarbiya, chet so'zlar, usullar, transformatsiya.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, студенты, педагогические термины, образование и воспитание, иностранные слова, методы, трансформация.

Key words: professional competence, students, pedagogical terms, education and upbringing, foreign words, methods, transformation.

Резюме: Talaba-yoshlarda yangi, chet so'zlari, ya'ni atama va tushunchalarni to'g'ri talaffuz qilish yoki o'z o'rnidagi qo'llash bilan bog'liq bilimlarni rivojlantirishga oid qator manbalarga asoslangan tavsiflar tadqiqot muammosini ochib berishda metodologiya vazifasini bajargan. Tadqiqot natijalari sifatida talabalar yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga oid yangi, zamonaviy pedagogik atamalar va tushunchalarni muntazam o'rganib borishi zarurligi bayon etilgan. Talabalar pedagogik atamalarni kelgusi amaliy faoliyatida izchil qo'llay olish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini zamon talablari darajasida tashkil etish imkonini yaratishga xizmat qilishi haqida ta'kidlar mavjud.

Резюме: Методологическое задание, раскрывающее проблему исследования, снабжено описаниями на основе ряда источников, связанных с развитием у студентов знаний новых иностранных слов, то есть правильного произношения или употребления терминов и понятий. В результате исследования установлено, что студенты должны регулярно изучать новые, современные педагогические термины и понятия, связанные с воспитанием молодого поколения. Как отмечается, студенты смогут последовательно использовать педагогические термины в своей будущей практической деятельности, выделены идеи, которые служат созданию возможности организовать образовательные процессы на уровне современных требований.

Summary: Descriptions based on a number of sources related to the development of knowledge related to the correct pronunciation or use of new foreign words, that is, terms and concepts in students, served as a methodology in revealing the research problem. As a result of the research, it was stated that students should regularly study new, modern pedagogical terms and concepts related to the education of the young generation. As noted, students will be able to consistently use pedagogical terms in their future practical activities, ideas are highlighted that serve to create an opportunity to organize educational processes at the level of modern requirements.

Mamlakatimizda soʻngi yillarda malakali pedagog kadrlarga boʻlgan talablar ortib borayotgani, barkamol yosh avlodni koʻp yillar davomida shakllanib kelayotgan umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash layoqatini oʻzida mujassam etgan, pedagog-mutaxassislardan fundamental bilimni mustahkam egallagan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaxshi oʻzlashtirgan ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi. Bunday talablarni bajarish mavjud taʼlim tizimini takomillashtirish, uni innovatsion davrga mos rivojlantirish, xususan oliy taʼlimda pedagogika fani muammolarini hal etuvchi paradigmalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalarini oʻzlashtirish bilan birga unga oid atamalar mohiyatini anglashi va ulardan toʻgʻri foydalanishga qodir pedagoglar tayyorlashni taqozo etadi.

Yangi Oʻzbekiston taʼlim tizimini joriy etishda har bir oʻqituvchi mutaxassislik faniga, barkamol avlod taʼlim-tarbiyasiga oid yangi, zamonaviy pedagogik atamalar va tushunchalarni muntazam oʻrganib borishi, ularni amaliy faoliyatida izchil qoʻllay olishi, taʼlim-tarbiya jarayonlarini zamon talablari darajasida tashkil etish imkonini yaratishga xizmat qiladi. Shu bois oliy taʼlim muassasalari nofilologiya yoʻnalishi talabalarida pedagogik atamalar va tushunchalar asosida kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayoniga tizimli yondashuvni amalga oshirish zarur. Boʻlajak oʻqituvchilar kelajakda chukur bilim hamda samarali faoliyat yuritish mahoratini egallashi pedagogik atamalar va tushunchalar bilan bogʻliq yetarli nazariy va amaliy bilimlardan taʼlim jarayonida unumli foydalanish malakasini rivojlantirishiga bogʻliqdir. Shunday ekan, taʼlim jarayonida yangi pedagogik atamalar va tushunchalar mohiyatini oʻzlashtirish va ulardan samarali foydalanishning uslubiy hamda amaliy asoslarini tadqiq etish masalasi tadqiqotning dolzarligini belgilaydi.

Oʻzbekiston taʼlimida pedagogik atamalar mazmunini modernizatsiyalash va unifikatsiyalashning parametrlari R.X.Djurayev, M.S.Divanova, M.E.Inoyatova, M.Isakov, R.G.Safarova, Oʻ.Q.Tolipov, X.O.Toʻraqulovlar, pedagogik atamalarning shakli va maʼnosini ilmiy-amaliy jihatdan asoslash boʻyicha Q.Axmedov, A.Zunnunov, Sh.Musayev, N.A.Muslimov, D.M.Sayfurov, A.B.Toʻrayev, M.H.Usmonboyeva, X.Qodirova, M.Xayrullayevlar [3], pedagogik atamalarning oliy taʼlimda qoʻllanilishi va aniq definitsiyalarga oid masalalarni L.V.Peregudov, M.X.Saidov, 3.T.Tohirovlar singari olimlarning tadqiqotlarida maxsus oʻrganilgan. Yuqoridagilardan kelib chiqib, oliy taʼlim muassasalarining nofilologik taʼlim yoʻnalishi talabalarining lingvomadaniyatshunoslik kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chiqishga, kasbiy terminlarni tarjima qilishda oʻziga xos xususiyatlariga yetarli eʼtibor qaratilmaganligini taʼkidlash mumkin.

Nofilologik yo‘nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini pedagogik atamalar asosida rivojlantirish jarayoni pedagogik atamalarga oid bilim va malakalarni egallashni nazarda tutadi. Mazkur jarayon bo‘lajak o‘qituvchining amaliy faoliyati, maqsadlarini belgilab olish imkonini beradi. Bugungi kunda pedagogik atamalarning aksariyati xorijiy mamlakatlardan kiritib kelishi sivilizatsiya, ya‘ni inson tafakkuri va uning faoliyat mahsuli sifatida tushunilmoqda. Shu bois, ijtimoiy hayotni belgilovchi, tartibga soluvchi me‘yorlar, insonlarning innovatsiyalashgan, ya‘ni o‘zgachalikka bo‘lgan iliq munosabati ijtimoiy jamiyatning barcha sohalariga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Ushbu holat zamonaviy, innovatsiyalashib borayotgan pedagogikaning ta‘lim paradigmasini tubdan isloh qilish, turli millatlar muloqotini amaliy zaruriyatlarga yo‘naltirish va pedagogik konsepsiyalarni uning atamalari bilan rivojlantirishni taqozo etadi.

Hozirgi vaqtda pedagogik atamashunoslikning amaliy-nazariy masalalarini yanada chuqurroq o‘rganish, atamalarning yaratilishi va izohlanishi, amaliyotda iste‘mol sifatida qo‘llanilishini tartibga solish masalalari pedagogik tadqiqotlarning ilmiy-nazariy va amaliy muammosiga aylandi. Shu bois o‘zbek tilining turli atamashunoslik tizimlarini tadqiq yetish va ularni atamashunoslikning turli xil masalalariga doir atroflicha izlanishlar olib borish dolzarb masalalaridan sanalib qoldi. O‘zbek tili Davlat tili maqomiga erishgan bugungi davrda oliy ta‘lim muassasalarida pedagogik atamalarni takomillashtirish, ulardan to‘g‘ri foydalanish masalalari yuzasidan yangidan-yangi vazifalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik atamalarning ta‘limda qo‘llanilishi bilan bog‘liq muammolar yuzasidan Rosemari Gla‘ser, atamalarning qo‘llanilishi juda tabiiy hodisa bo‘lib, atamalarni muvofiqlashtirishning yo‘qligi yangi atamalar yaratilishiga imkon beradi, degan fikrni ta‘kidlab o‘tadi. Bassey E. Antianing tadqiqotlarida, talabalar o‘zlariga qisman notanish bo‘lgan atamalar va tushunchalarni engishga harakat qilganda paydo bo‘ladigan yangi atamalarning turlarini yoritadi. Atamalar bo‘yicha muammolarni ulardan foydalanishdagi noaniqlik belgilari sifatida ko‘rish mumkin [5], degan qaydlarni uchratish mumkin. Oivin Andersen esa, boshlang‘ich nuqta sifatida atamalarni ilmiy-amaliy muammolar nuqtai nazardan o‘rganish uchun ta‘lim sifatini oshirish va uni takomillashtirish jarayonida qo‘llash mumkin, masalan, talabalarga ilmiy va kasbiy jihatdan bilimlarni rivojlantirishda qo‘llaniladigan atamalarni batafsil izohlab o‘tish, uning mazmuni va mohiyatini tavsiflab borish zarurligi haqida ta‘kidlagan [4]. Maykl Hallidayning ta‘biricha muloqot davomida qo‘llaniladigan atamalar

bir qator funktsiyalarni bajaradi. Xususan, tizimli nazariya va izchil nazariya funktsiyasi asosida atamalar nutqimizni rivojlantiradi.

Pedagogik sohasiga doir atamalardan foydalanishning o'zi ijtimoiy jarayon bo'lib, ular matn, og'zaki yoki yozma tarzda ifodalanadi. Atamalar qo'llanilishi davomida ijtimoiy funktsiyani bajaradi yoki ijtimoiy komponent sanaladi. Atamalardan boshqalar bilan o'zaro munosabatimiz ifodalash davomida va hatto yolg'iz o'zimiz uchun gapirganda yoki yozganda foydalanamiz. Atamalar orqali voqelikni tasvirlash, shaxsiyatimizni tanitish, boshqalar bilan muloqot qilishning asosiy vositasi sifatida va ular orqali yangi so'z ma'nolarini yaratish bilan birga o'zga millatlar madaniyatini ham o'rganishga xizmat qiladi. Atamalar matnni tashkil etuvchi so'zlar, so'z birikmalari, makol va matal, aforizmlar va shu kabilar asosida muloqotimizda paydo bo'ladi. Shy bois, odatda atamalarning kelib chiqishida tarjima usullari muhim ahamiyat kasb etadi. Ilk bor tarjima, ya'ni transformatsiya usullari Vine va Darbelnelarning tadqiqotlarida metodologik makcadga asosan tacniflab o'tilgan. Xususan, talabalar kasbiy kompetensiyani egallashiga yordam berish uchun mo'ljallangan nazariya va amaliyot o'rtasidagi dialektikaga alohida ahamiyat berilgan. P.Nyumark tarjima transformatsiyalarni tranferensiya, natyralizatsiya, madaniy-tacviriy ekvivalent, komponentli tahlil, cinonimli, to'liq tarjima, o'zgarishlar yoki tranpozitsiyalar, modulyatsiya, tarjimaning racmiy yclybi, o'rin to'ldiruvchi, perifriza, birlashma va eslatmalarni tasniflagan.

Atamalar transformatsiya usullaridan foydalanish salmog'i asliyat va tillarining bir-biriga qardosh yoki qardosh emasligi bilan bog'liq, ular transformatsiya munosabati bilan muloqot muomalasiga kirgan ikki til (asliyat va tarjima)ning tipologik, stilistik, lingvostilistik, pragmatik, lingvopragmatik, lingvokulturologik, sotsiolingvistik hamda lingvotekstologik xususiyatlar orqali tanlanadi. Atamalarni qo'llash jarayonida eng ko'p qo'llanadigan transformatsiyalar: so'z tartibining o'zgarishi, so'z qo'shish, so'zni tushirib qoldirish, umumlashtirish, konkretlashtirish, kalkalash, tasviriy tarjima usullari kabilar hisoblanadi. Transformatsiyalar sonining kam bo'lishi tillarning bir-biriga yaqinligidan, transformatsiyalar mikdorining ko'pligi tillarning bir-biridan uzoq ekanligidan dalolat beradi. Atamalarni transformatsiya qilishda uning kaysi sohaga tegishli ekanligiga qarab turli xil transformatsiya usullarini qo'llanishi mumkin. Ular qo'llanilganda asliyat bilan transformatsiyaning leksik va sintaktik xususiyatlariga e'tibor qaratiladi. Pedagogik atamalarni izohlashda asliyatdan transformatsiyaga o'tkazish va talqin qilish jarayonida ko'plab usullar mavjud bo'lib, bu usullar matndagi atamalar transformatsiyasini talabalar uchun moslashtirishga yordam beradi. Mavjud usullardan ba'zilari

tez-tez, ba'zilar esa kamroq qo'llaniladi. Ta'kidlash joizki, barcha usullar atamalarni transformatsiya qilish uchun juda muxim sanaladi.

Kasbiy atamalar, ma'lum bir kasb-hunarga oid tushunchalar sanalib, kasbiga doir atamalardan iborat bo'ladi. Masalan o'qituvchi kasbiga oid atamalarga: reyting, baho, yillik o'quv reja, sinf jurnali, pedagoglar kengashi va shu kabilardir. Qayd etish joizki, atamalarni tartibga keltirish, ularni tadqiq etish har bir tilda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois atamalarni yaratish tamoyillari va ularni tartibga keltirish muammolari bilan shug'ullanuvchi soha atamashunoslik deb nomlanadi. Ma'lum fan yoki kasb-hunar sohasiga oid muayyan bir tushunchalarni aniq ifodalash maqsadida ma'nosi maxsuslashtirilgan so'z yoki so'z birikmalari atama deyiladi. Mamlakatimizda atamalarni tartibga keltirishga qaratilgan ishlar mustaqilligimizning ilk yillaridayoq amalga oshirilgan. Xususan: a) rus tili va Yevropa tillaridan kirib kelgan atamalarning o'rniga arab-fors tilidagi atamalarni qo'llash: aeroport o'rniga tayyoragoh; samolyot o'rniga tayyora; institut o'rniga oliygox, rayon o'rniga noxiya, radio o'rniga ovoznigor, telefon o'rniga durovoz kabilar; b) rus tili va Yevropa tillaridan kirib kelgan atamalar o'rniga o'zbek tilining ichki imkoniyatlariga asoslanib, o'zbekcha muqobillarini topish. Agar muqobili bo'lmasa, boshqa tillardan olingan atamalarni o'zbek tili fonetik konuniyatiga moslashtirib qo'llash. Masalan, aksiya-hissa, aksioner-hissador, kanselyariya-devonxona, pechat-muhr, gimn-madhiya, tamojnya-bojxona kabilar.

Ta'limda o'quv fanlar yuzasidan qo'llanadigan ba'zi terminlarni ifodalashda turli xil yondoshuvlar uchrab turadi. Xuddi shu holatni oliy ta'lim muassasalaridagi mavjud o'quv fan dasturlari, darsliklar, ilmiy-uslubiy o'quv qo'llanmalarda ham uchratish mumkin. Xususan, pedagogika fanini o'qitish jarayonida atama va terminlarning turlicha ifodalanishi, undagi nomutanosibliklar bundan mustasno emas.

Nofilologik yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda talaba shaxsini shakllantirish uchun ta'limning umumiy yaxlit jarayonini ifodalash masadida pedagogik atamalardan foydalanish taklifi muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi o'n yillar davomida o'quv adabiyotlarda pedagogik atamalar keng miqyosda qo'llanilmoqda. Jumladan:

- pedagogik atamalardan alohida foydalanish nofilologik yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning etimologiyasiga to'liq mos keladi.
- pedagogik atamalar nofilologik yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda bevosita predmeti bo'lishi, faoliyati,

ko‘p o‘lchovli, bir vaqtning o‘zida yaxlit, bilim va ko‘nikmalar tizimini amalga oshiradigan jarayonlarni ifodalaydigan vosita vazifasini bajaradi.

- noan‘anaviy ta‘limni amalga oshirishda nofilologik yo‘nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni uchun pedagogik atamalar qo‘llaniladi.

Xulosa, nofilologik yo‘nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishida pedagogika faniga oid atama va tushunchalar tizimini takomillashtirish, ta‘lim sohasida sinovdan o‘tgazishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va ularni muntazam amalga oshirish zarur. Pedagogika ta‘limi sohasiga oid atama va tushunchalarning barcha yo‘nalishlari uchun yagona standart shakllarini ishlab chikish va amaliyotga joriy etish orqali pedagogik atamalar bilan bog‘liq nomutanosiblikning bartaraf etilishi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogika fani orqali egallaydigan bilim, ko‘nikma va malakalari sifatini oshirishga samarali ta‘sir kiladi.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» PF-5847-son Farmoni.
2. Angela Duckworth. Grit: Why passion and resilience are the secrets to success. Ebury Digital; 1st edition. 4 May 2016. – 437 p.
3. Ahmedov K.S. Kimyo atamalarining ruscha o‘zbekcha qisqacha lug‘ati. Monografiya. – T., Fan, 1993, – 41 b.
4. Andersen, Ø. (2002). Terminology and pragmatics. In: M. Koskela, C. Laurén, M. Nordman & N. Pilke (Eds). *Porta Scientiae I. Lingua specialis*. Vaasa: Proceedings of the University of Vaasa. – P. 136-147.
5. Bassey E. Antia. (2007). Indeterminacy in Terminology and LSP: Studies in honour of Heribert Picht. John Benjamins. *Collection Terminology and Lexicography Research and Practice*. Volume 8. - 236 p.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARINING INGLIZ TILI YO'NALISHI TALABALARIDA REFLEKSIVLIKNI RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR

Qodirova M.A.

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: refleksivlik, talabalar, tahlil, fikrlash, yondashuv, rivojlanish, o'rganish, imkoniyatlar.

Ключевые слова: рефлексивность, студенты, анализ, мышление, подход, развитие, обучение, возможности.

Key words: reflexivity, learners, analysis, thinking, approach, development, learning, opportunities.

Резюме: Maqolada refleksivlik tushunchasi va ingliz tili yo'nalishi talabalarining o'z fikrlarini o'rganishi, tahlil qilishi hamda o'zgarishlarni amalga oshirish qobiliyatini ifodalovchi qator omillar yoritib o'tilgan. Shuningdek, refleksivlik ingliz tili yo'nalishi talabalarining o'z hayoti va kasbiy faoliyatlariga oid o'zini tahlil qilish imkoniyatlariga, muhim chora-tadbirlarni mustaqil ishlab chiqishda o'z qarorlariga ega bo'lishida muhim rol o'ynashi to'g'risida fikrlar keltirilgan.

Резюме: В статье освещается понятие рефлексивности и факторы, которые отражают способность студентов, изучающих английский язык, изучать, анализировать и реализовывать изменения. Также, освещены размышления о важной роли рефлексивности в способности изучающих английский язык анализировать собственную жизнь и профессиональную деятельность, самостоятельно вырабатывать важные идеи и принимать собственные решения.

Summary: The article highlights the concept of reflexivity and the factors that represent the ability of English language students to study, analyze and implement changes. Also, opinions are expressed that reflexivity plays an important role in English language learners' ability to analyze their own life and professional activities and make their own decisions in the independent development of important measures.

Mamlakatimizda chet tillarini xalqaro malaka talabalari asosida samarali o'qitish tizimini joriy etish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or metodlarini qo'llash orqali xorijiy tillarda erkin muloqat qila oladigan mutaxassislarni tayyorlash, raqobatbardosh kadrlar zahirasini vujudga keltirish masalalari eng dolzarb vazifalar sifatida qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» [1] PF-60-son Farmonida, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish maqsadida

«Yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish» kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bular oliy o'quv yurtlari talabalarida ingliz tilini o'rganish jaryonida refleksivlikni rivojlantirish imkonini beradi.

Oliy ta'lim muassasalari ingliz tili yo'nalishi talabalarida refleksivlikni rivojlantirish bevosita talabalarning o'zlarini, o'z xayollari va o'z faoliyatlari bilan bog'liq jarayon sanaladi. Refleksivlik tushunchasi, o'zini bilish, tahlil qilish va baholash imkoniyatini ifodalovchi muhim mazmunli tushuncha hisoblanadi [2]. Bu tushuncha, ingliz tili yo'nalishi talabalarining bo'lajak kasb egasi sifatida o'z sohasida samarali faoliyat olib borishi uchun tanqidiy ahamiyatga ega.

Refleksivlik, uning mohiyatini tushunish jarayonida, talaba o'z shaxsiy hayotini va faoliyatini tahlil qilishida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Refleksivlik omillari sifatida talaba o'zini o'rganishi, faoliyatini tahlil qilishi va baholash qobiliyatini rivojlantirishi kabilar sanab o'tiladi. Bu tushuncha, ingliz tili yo'nalishi talabalarining o'z faoliyatlarini, o'z istaklar va xayollarini nazorat qilish uchun zarur bo'lib, o'zini tahlil qilish va o'zini yaxshi tushunishning dastlabki qadami hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalari ingliz tili yo'nalishi talabalarida refleksivlikni rivojlantirishning bir qator omillari mavjud bo'lib, ular quyidagilardir:

- talabalar o'z xayollari va hissiyotlarini tahlil qilish – o'z xayollari, o'z o'ylari va o'z hissiyotlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Bunda talabalar o'z hayoti va faoliyatlariga oid o'zini tahlil qilish imkoniyatini yaratadi.
- talabalar o'z qarorlarini qabul qilish – o'z qarorlarini qabul qilish va o'z fikrlarini tahlil qilish jarayonini o'z ichiga oladi. Bunda talabalar shaxsiy hayotida va kasbiy faoliyatga tayyorlanish jarayonida muhim chora-tadbirlarga oid mustaqil qarorlarni qabul qilish kompetentligini rivojlantiradi.
- boshqalar bilan o'zaro munosabatini tahlil qilish – talabani boshqalar bilan o'zaro munosabatlarini tahlil qilishga o'rgatadi. Bunda talabalar boshqalar bilan o'zaro aloqalarini o'zgartirishi, yangilashi va munosabatlarni yo'lga qo'yishi uchun kerak bo'ladigan omil hisoblanadi.

Refleksivlik, talabalarda o'z hayotini, faoliyatini yaxshi tahlil qilish, o'zini o'rganishi va o'zgarishlarni amalga oshirishida yordam beradigan muhim mazmunli tushunchadir [4]. Shu bois, ingliz tili yo'nalishi talabalarida refleksivlikni rivojlantirish jarayoni amali faoliyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u quyidagi omillarni ham o'z ichiga oladi:

- o'z faoliyatlarini ko'rib chiqishi – talabalar o'z faoliyatlarini ko'rib chiqish jarayonida o'z fikrlarini tahlil qilishga, ularning to'g'ri va noto'g'ri ekanligini aniqlashga yordam beradi. Yangi yondashuvlarni topish va amaliyotga joriy etishga o'rgatadi.
- o'z qarorlarini qayta qabul qilish – talabalarga o'z qarorlarini tanlash va ularga qanday o'zgartirishlar kiritishni o'rgatadi. Talabalar o'zi avval qabul qilgan qarorlarini keng mushohada qilib, ularni o'zgartirishga, yaxshi o'qishga va muhim masalalar yechimini topishga imkoniyat yaratiladi.
- boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish – talabalarga boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni o'zgartirishga va uni rivojlantirishga yordam beradi. Talabalarining ijtimoiylashuvini, boshqalar bilan o'zaro fikrlar almashinishi va o'zaro munosabatlar o'rnatishini o'z ichiga oladi.

Bu yondashuv talabalar uchun mustahkam hayotning yo'lini ochadi va ularni faol ijtimoiylashishga olib keladi. Refleksivlik tushunchasiga nazariy yondashuvlarning o'ziga xos jihatlari shundaki, talaba o'zini tahlil qilishda bir nechta muhim xususiyatlarni namoyon etadi. Ular quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

- o'zgarishni yaxshi his qilish. Refleksivlik, o'zgarishlar va o'z hayotda sodir bo'ladigan voqealarga yaxshi tayyorlash imkonini beradi. Bu insonlarga o'zlarini rivojlantirish, o'zlarini boshqarish va o'zgarishlarga oson ta'sir ko'rsatishni o'rgatadi.
- o'z qarorlarini mustahkamlashtirish. Refleksivlik, o'zini tahlil qilish orqali insonlarga o'zlarining qarorlarini yaxshi qabul qilish va ularni tadbiq qilishga yordam beradi. Bu hayotdagi mustaqil qarorlarini qabul qilish va ularni olishda vaqti kelganda qanday qilib tayyor bo'lishni o'rgatadi.
- o'zini rivojlantirish. Refleksivlik tushunchasi, o'zini o'rganishni o'rgatgan insonlarga o'zlarini rivojlantirish va o'zgarishlarga tayyorlash imkonini yaratadi. Bu shaxsiy o'zgarishlarni amalga oshirish va yaxshi so'z o'qishni osonlashtiradi.
- boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni kuchaytirish. Refleksivlik, boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish va kuchaytirishni o'rganishga yordam beradi. Bu insonlarga boshqalar bilan yeng yaxshi tarzda ishlash, muhokama qilish va ko'rsatishlarni o'zlashtirishni o'rganish imkonini beradi.
- yaratuvchilik va innovatsiyalarni rivojlantirish. Refleksivlik, o'zgarishlarga va yangiliklarga ochiq bo'lishni o'rgatadi. Bu tushuncha,

o'z xayollarini va fikrlarini yaxshi tushunish va ularga qo'shimcha yangiliklar kiritishga imkon beradi.

Ta'kidlash joizki, talabalarining o'zlarini tahlil qilish, o'zini o'rganish va o'zgarishlarni amalga oshirish yo'llarini o'rganishida "refleksivlik" tushunchasini nazariy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tushuncha, ingliz tili yo'nalishi talabalarining dars mashg'ulotlari davomida mustaqil fikrlashlariga katta imkon beradi va kasbiy jihatdan rivojlanishni rag'batlantiradi. Ushbu tushunchani oliy ta'lim muassasalarining ingliz tili yo'nalishi talabalarida rivojlantirish jarayoni bevosita amaliyot bilan bog'liq bo'lib, unda asosiy xususiyatlar ko'rinadi.

Talabalar o'zini tahlil qilish va o'zgarishlarni amalga oshirishda refleksivlikning quyidagi turlari mavjud:

1. O'z-huquqni o'zlashtirish. Talabalarga o'z-o'zini tahlil qilish va o'z xayollarini o'rganish imkonini beradi. Bu o'zlarini boshqarish, o'z-o'ziga maqsadlar qo'yishni va ularni amalga oshirishdagi yeng yaxshi yo'llarni aniqlashga o'rgatadi.

2. O'zini o'zgartirish. Talabalar faoliyatidagi kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida o'zlarini o'zgartirish uchun kerakli maslahatlarni qabul qilishga yordam beradi. Bu ularning o'zgarishlariga oson ta'sir ko'rsatib, o'zlarini o'zgartirish va rivojlantirishni osonlashtiradi.

3. Ta'lim olish va rivojlantirish. Talaba o'z hayotini yaxshi tushunishiga va uni rivojlantirishiga imkon beradi. Bu ularga o'zlarini o'rganishni osonlashtiradi va ta'lim jarayonlarida egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

4. Mustaqil fikrlash va maqsadlar qo'ymoq. Talaba o'z-o'zini tahlil qilish, mustaqil fikrlash va o'z oldiga maqsadlar qo'yishiga yordam beradi. Bu talabalarining nafaqat shaxsiy, balki o'zini boshqarish va kasbiy faoliyatlarida yo'l topishlariga ko'maklashadi.

5. O'zning shaxsiy hayotida yaxshi yo'lini tanlash. Talaba o'z shaxsiy hayotining maqsadini o'rganish va unga yerishishda yordam beradi. Bu tushuncha, talabalar o'z rayotiy yo'lini yaxshi yo'lga qo'yish imkonini beradigan, o'zini rivojlantirishi va o'zgarishlarni amalga oshirishni osonlashtirish imkonini beradi.

6. Yaxshi o'qish va baholash. Talabalar o'z fikrlarini va o'z faoliyatlarini tahlil qilishning ma'lum bir qismini yaxshi o'qish va baholanishida topadi. Bu tushuncha, o'zlarini rivojlantirish va o'zgarishlarni amalga oshirish jarayoniga yordam beradi.

7. O'zlarini tuzatish. Talabalarga o'zlarini rivojlantirish, o'zgarishlarni amalga oshirish va o'zlarini tuzatishda yordam beradi. Bu ularga o'zlarini rivojlantirish uchun yangi yo'llarni izlash va ularga yerishishning muhimligini tushuntiradi.

8. Hayot tajribalaridan o'qish: Talabalarga o'z hayot tajribalaridan xulosa qilish, o'zini tahlil qilish va o'zgarishlarni amalga oshirishda o'zgarishlarga oson tayyorlanish imkonini beradi. Bu o'zining xato va muvaffaqiyatsizliklari ustida o'z fikrini qayta o'rganish va yangi tajribalardan o'rgangandek o'zgarishlarga tayyorlashga yordam beradi.

Refleksivlik tushunchasini ingliz tili yo'nalishi talabalarida rivojlantirish jarayonida o'zlarini va rivojlantirish yo'llarini, o'z fikrlarini yaxshi tushunishi va ularni boyitishni o'rganishlariga yordam beradi. Bu tushuncha, talabalarni dars mashg'ulotlarida kasbiy salohiyatini rivojlantirishlari uchun yaxshi o'qishi, o'zgarishlarni qabul qilishi va shuning bilan birga shaxsiy hayotlarini mustaqil boshqarish yo'llarini o'rgatadi. Shuningdek, talabalarning shaxsiy hayotlarini mustaqil boshqarishda, o'zgarishlarni qabul qilishda va o'zlarini rivojlantirishda yordam beruvchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba-yoshlar uchun o'z fikrlarini, o'zini tahlil qilish, o'zgarishlarni amalga oshirishni o'rganish jarayoni yeng yaxshi va foydali usullardan sanaladi.

Refleksivlik oliy ta'lim muassasalarining ingliz tili yo'nalishi talabalarida rivojlantirish natijasida, ular kasbiy faoliyati bilan birga shaxsiy hayotini yaxshi tushunishi va o'zgarishlarni amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Shu bois ham ushbu tushuncha, talaba-yoshlarga o'z hayotlarini tahlil qilish, o'zlarini boshqarish va o'zgarishlarni amalga oshirish yo'llarini o'rganishda yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» PF-60-son Farmoni.
2. Войтик И.М., Семенов И.Н. Оценка и развитие рефлексивного мышления: Учеб. пособ. Новосибирск: СибАГС, 2001. – 144 с.
3. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика. 2-е изд., перераб. и доп. Минск: Харвест, 2007. – 976 с.
4. Крайнова Ю.Н. «Саногенная рефлексия в структуре эмоциональной компетентности будущих педагогов». Кан. дисс. автореф. Москва - 2010 г. - 8 с.
5. Морозюк С.Н. Саногенная рефлексия как фактор оптимизации акцентуаций характера и повышения эффективности учебной деятельности : диссертация... д.п.н.к. - Москва, 2001.- 382 с.
6. Обухов А.С. Рефлексия в проектной и исследовательской деятельности / А.С.Обухов // Исследовательская работа школьников. - 2005. - № 3. - С. 19-38.

TAYANCH KOMPETENSIYALARNI ANIQLASH MUAMMOSI TA'LIM MAZMUNINI YANGILASHNING MARKAZIY MASALALARIDAN BIRI SIFATIDA

Begmatova S.N.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kompetensiya, siyosiy kompetensiyalar, ijtimoiy kompetensiyalar, universal kompetensiyalar axborotlashgan jamiyat, kompetensiyaviy yondashuv.

Ключевые слова: компетентность, политические компетенции, социальные компетенции, универсальные компетенции, информационное общество, компетентностный подход.

Key words: competence, political competences, social competences, universal competences, information society, competence-based approach.

Резюме: Ushbu maqolada tayanch kompetensiyalarni aniqlash muammosi ta'lim mazmunini yangilashning markaziy masalalaridan biri sifatida ekanligi aytib o'tiladi.

Резюме: В данной статье отмечается, что проблема определения базовых компетенций является одним из центральных вопросов обновления содержания образования.

Summary: This article notes that the problem of defining basic competencies is one of the central issues of updating the content of education.

Rivojlangan davlatlarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish hamda bu boradagi xavfsizligini ta'minlash muhim vazifalardan biri sifatida qaraladi. Ular bu jarayonni muttasil takomillashtirib borish orqali yangicha tahdidlarda, mafkuraviy xurujlarga qarshi samarali kurashadi va axborotning salbiy ta'sirini ijtimoiy muhitda namoyon bo'lishida maxsus metodologiya yaratishda ilmiy tadqiqotlarni muttasil olib boradi.

Kompetensiyalar ta'limning maqsadini belgilashda mavjud an'anaviy tasavvurlar bilan kifoyalanmaslikni, ya'ni bilim, ko'nikma va malakalar shakllantiriladigan tizim sifatida qarash bilan cheklanib qolmaslikni taqozo etadi. Shu bilan birga mazkur tushuncha nazariya va amaliyotda yaqqol o'z ta'rifi ega emas. Uning quyidagicha asosiy tavsifiy jihatlari ko'zga tashlanadi: "bilimlar tizimi", faoliyat tajribasi va motivatsiya, muammolarga yechim topish qobiliyati ("sifatlar, xususiyatlar birligi") (E.F.Zeer, A.V.Xutorskiy), shaxsiy va kasbiy faoliyatga amaliy tayyorlikning yuqori darajasi (O.Musurmonova).

Kompetensiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rni ta'lim-tarbiyaning maqsadi; ta'limning faoliyatga oid tarkibiy qismi, ta'limiy faoliyatning sifat ko'rsatkichi, kasb sohibining shaxsiy-individual qadriyatlari sifatida belgilanadi.

Kompetensiyalar – bu insonga hayotiy va kasbiy muammolarni hal qilish, shaxsiy va o'z-o'zini kasbiy jihatdan ro'yobga chiqarish imkoniyatini beradigan xususiyatlar to'plamidir. Shunga ko'ra, kompetensiyalar bo'yicha "bilim" qanchalik mos va to'liq bo'lsa, odamlar turli sohalaridagi muammo va vazifalarni, ya'ni umuman sermahsul hayotiy faoliyatni hal qilishga shunchalik tayyor bo'ladilar.

"Tayanch kompetensiyalar" atamasi ilk marta 1992 yilda Yevropa Kengashining "Evropada o'rta ta'lim" loyihasida paydo bo'lgan. "Evropa uchun asosiy kompetensiyalar" simpoziumi hujjatlarida zamonaviy bitiruvchilarning beshta asosiy kompetensiyalari ajratib ko'rsatilgan:

1. Siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar (mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qaror qabul qilishda qatnashish va nizolarni zo'rvonliksiz bartaraf etish qobiliyatlari).

2. Ko'p madaniyatli jamiyatdagi hayot bilan bog'liq kompetensiyalar (farqlarni qabul qilish, boshqalarga hurmat, o'zga madaniyat, til, din kishilari bilan birgalikda faoliyat yuritish qobiliyati).

3. Axborotlashgan jamiyat bilan bog'liq kompetensiyalar (yangi texnologiyalarga ega bo'lish, ularni qo'llash imkoniyatlarini tushunish, ommaviy axborot vositalari va reklamalar orqali tarqatilayotgan ma'lumotlarga tanqidiy munosabat).

4. Kasbiy tayyorlash negizida uzluksiz ta'lim asosi sifatida butun hayot davomida bilim olish qobiliyati.

6. Tayanch (asosiy, universal) kompetensiyalarni aniqlash muammosi ta'lim mazmunini yangilashning markaziy masalalaridan biridir.

E.F.Zeer, N.A.Muslimov, B.X.Xodjaev larning tadqiqot ishlarida tayanch kompetensiyalarning mazmuni va vazifalari ochib berilgan bo'lib, barcha tayanch kompetensiyalar bir qator o'ziga xos belgilariga ega:

- tayanch kompetensiyalar ko'p funksiyali tavsifga ega. Agar ushbu kompetensiyalarga ega bo'lish kundalik, kasbiy yoki ijtimoiy hayotdagi muammolarni hal qilishga imkon bersa, kompetensiyalar muhim hisoblanadi. Ular asosiy maqsadlarga erishish va turli vaziyatlarda murakkab muammolarni hal qilish uchun o'zlashtirilishi kerak;
- tayanch kompetensiyalar fanga oid va fanlararo hisoblanib, ular turli vaziyatlarda (nafaqat ta'lim muassasasida, balki ishda, oilada, ijtimoiy-siyosiy sohada va boshqalarda) qo'llaniladi.
- tayanch kompetensiyalar yetarli darajadagi intellektual rivojlanishni talab qiladi: abstrakt, tanqidiy fikrlash, o'z-o'zini namoyon qilish, o'z mavqeini belgilash, o'z-o'zini baholash, tanqidiy fikr yuritish va boshqalar;

- tayanch kompetensiyalar ko‘p qirrali bo‘lib, ular turli xil aqliy jarayonlar va intellektual qobiliyatlar (tahliliy, tanqidiy va boshqalar), kommunikativ malakalar, shuningdek sog‘lom fikrni o‘z ichiga oladi.

Tayanch kompetensiyalarning o‘ziga xosliklari tahlili ularning asosida kompetentlikning axborot-kommunikativ bilim, ko‘nikma va malakalar bilan bog‘liq jihatlari mavjudligini ko‘rsatdi. Aynan axborot-kommunikativ kompetentlik siyosiy-ijtimoiy, axborot bilan ishlash, hayotiy kompetensiyalarga ega bo‘lishni taqozo etadi. Shaxs rivojining asosini tashkil etuvchi ilmiy qadriyatlar, qarashlar, tasavvurlar, ideallar yig‘indisi sifatida axborotlar majmuini tashkil etuvchi g‘oyaviy tizimlar (ideosferalar) tashkil etadi.

B.Xodjaev, M.Vahobov, M.Pardaevlar o‘z izlanishlarida ta’kidlaydilarki, kompetensiyaviy yondashuv – bu ta’limiy natijalarga erishishga yo‘naltirilgan yondashuv bo‘lib, unda natija sifatida o‘zlashtirilgan ma’lumotlar miqdori emas, balki insonning turli murakkab vaziyatlarda samarali harakatlana olish qobiliyati muhim o‘rin tutadi.

Jahon axborot makonida yuz berayotgan voqealar: axborot xurujlari, dezinformasiya, agressiv axborotlar, keraksiz bahs-munozaralarga olib keluvchi noto‘g‘ri va ig‘voli ma’lumotlar tarqalayotgani, xullas, axboriy tahdidlar bor ekan, milliy axborot makoniga chegara qo‘yib bo‘lmashini nazarda tutib, yosh avlodning sog‘ligi va ma’naviy olamining daxlsizligini ta’minlaydigan, vayronkor axborot-kommunikativ oqimdan himoya qilishga qaratilgan xalqaro, milliy, huquqiy, tashkiliy va boshqa mexanizmlaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish lozim Ayniqsa, «butun dunyoda murakkab va tahlikali vaziyat hukm surayotgan hozirgi vaqtda yoshlar hayotiga tahdid solayotgan xavf-xatarlarning oldini olish, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish ham muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining 1997 yil 24 apreldagi «Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida»gi 400-I-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida»gi 439-II-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son.
3. Abdujabborova M. O‘smirlar orasida olib boriladigan mafkuraviy profilaktika ishlarining ijtimoiy-pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. Avtoref. – T., 2007. – 22 b.
4. Abdullayeva M.Z. Kibermakon va islom bilan bog‘liq diniy-ma’naviy jarayonlar. Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T., 2020. – 52 b.
5. Дубровский Д.И., Вержбицкий В.В. Категория информации (философский обзор) // Философские науки. – Москва, 1976. – № 1. – С.148-158.
6. Yoziyeva U. L. Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarni zararli axborotlar tahdididan himoya qilishning takomillashtirilgan texnologiyasi: Ped. fan. bo‘y. fal. dok. ...diss. – Nukus, 2018. – 156 b.
7. Xodjayev B. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T., 2016. – 314 b.
8. Holkner Bernard, Geoff Romeo et al. Social media for collaborative learning: a review of school literature. – Australia: Faculty of Education, Monash University 2008. – 99 p.

BIOLOGIK EKSKURSIYALAR – O’QUV ISHLARINING TASHKILIY SHAKLI SIFATIDA

Choriyeva G.Sh.

Toshkent davlat agrar universiteti

Meva-sabzavotchilik va uzumchilik fakulteti

Ekologiya va botanika kafedrası assistenti

Таянч сўзлар: биологик экскурсиялар, ташкил этиш, кимё, биология, назарий билимлар, экскурсия, ўқув ишларини ташкил этиш, табиий шароит, методика, мактаб ўқувчилари.
Ключевые слова: биологические экскурсии, организация, химия, биология, теоретические знания, экскурсия, организация воспитательной работы, природные условия, методика, школьники.

Key words: biological excursions, organization, chemistry, biology, theoretical knowledge, excursion, organization of educational work, natural conditions, methodology, schoolchildren.

Резюме: Maqolada biologik ekskursiyalar ta’lim muassasalarida o’quv ishlarining muayyan shakli sifatida talqin qilinadi. Ekskursiyalar mazmuni, ularni tashkil etishga qo’yiladigan talablar, turlari hamda ularni o’tkazishga oid tavsiyalar beriladi. Biologik ekskursiyalarning bilish va tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi.

Резюме: В статье биологические экскурсии трактуются как специфическая форма учебной работы в образовательных учреждениях. Приведено содержание экскурсий, требования к их организации, виды и рекомендации по их проведению. Освещена познавательная и образовательная значимость биологической экскурсий.

Summary: The article treats biological excursions as a specific form of educational work in educational institutions. The content of excursions, requirements for their organization, types and recommendations for their implementation are given. The cognitive and educational significance of biological excursions is highlighted.

“Mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo’nalishlarda ta’lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish” [1], tahsil oluvchilarning nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlarda amaliy qo’llash kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biologik ekskursiyalar o’quv ishlarining asosiy shakllaridan biri sifatida yuqorida ko’zda tutilgan vazifalarning amaliy echimiga xizmat qiladi.

Biologiya bo’yicha ekskursiyalarni amaliy va uslubiy asoslash 19-asrda A. Ya. Gerd tomonidan ishlab chiqilgan. U darsni ekskursiya bilan bog’lash

zarurligini ta'kidladi, chunki faqat tabiatda o'quvchilarning e'tiborini sinfda o'rganish qiyin bo'lgan hodisalarga jalb qilish mumkin[2, 1-b.].

Ekskursiya - maktab o'quvchilari o'rganilayotgan ob'ektlar joylashgan joyga (tabiat, tarixiy yodgorliklar, ishlab chiqarish) ular bilan bevosita tanishish uchun boradigan ishlarni tashkil etish shaklidir. Ishning bu shakli tabiiy sharoitda turli ob'ektlar va hodisalarni kuzatish va o'rganishni tashkil etish imkonini beradi. Biologiya bo'yicha ekskursiyalar mustahkam, ongli bilimlarga erishish va o'quv jarayonida nazariya va amaliyot o'rtasidagi aloqani o'rnatish imkonini beradi. Darslar va hatto laboratoriya mashg'ulotlarida talabalar bir-biridan ajratilgan holda alohida ob'ektlar va tabiat hodisalari haqida bilib oladilar va o'simliklar va hayvonlar va ularning atrof-muhit o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rmaydilar. Ekskursiya - bu sinf yoki o'quvchilar guruhi bilan ta'lim muassasasidan tashqarida, tabiiy muhitda yoki sun'iy ravishda yaratilgan sharoitlarda ob'ektdan ob'ektga o'tishda, o'qituvchining tanlovi va tegishli dasturdagi mavzularga mos tarzda o'tkaziladigan o'quv ishining shakli.

Ekskursiyalar "Tirik organizm", "Tirik organizmlar xilma-xilligi" va umumiy biologiya kurslarida asosan bahor va kuzda o'rganiladigan bir qator mavzular bo'yicha darslar tizimiga kiradi. Ekskursiyalarning mazmuni tegishli darslarda o'tilgan material bilan bevosita bog'liq bo'lib, shu bilan birga olingan g'oyalar, kuzatishlarning natijalari va tabiatda to'plangan materiallar, didaktik vositalar keyingi ko'plab darslarda qo'llaniladi. O'qituvchi yillik rejada ekskursiyalar vaqtini oldindan belgilab beradi va tegishli darslarda rejalashtirilgan ekskursiya oldidan o'quvchilarning tabiatdagi o'rganilayotgan hodisalar bilan tanishishi uchun sharoit yaratadi. Shu bilan birga, tabiatan aniqlanishi kerak bo'lgan savollar ta'kidlanadi, takrorlash va ekskursiyaga tayyorgarlik ko'rish nuqtai nazaridan material bilan oldindan tanishish uchun topshiriqlar beriladi. O'qituvchi ekskursiya tugagandan so'ng ham o'z fikr-mulohazalarini bildiradi: o'rganilgan ob'ekt doirasida nimalarni eslash kerak va to'plangan materialdan ko'rgazmalar va amaliy ishlar uchun qanday foydalanish lozim va h.k.

Ekskursiyalar katta bilish va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ular talabalar bilimini kengaytiradi va takomillashtiradi. Talabalar o'simliklar va hayvonlarni tabiiy muhitda: o'simliklarni tuproq bilan, hayvonlarni o'simliklar bilan bog'liq holda ko'radi, yilning ma'lum vaqtlarida biosenozlar va tabiatning yaxlitligi haqida tasavvurga ega bo'ladi[3]. Ekskursiyalarda alohida organizmlar va hodisalar haqidagi ilgari olingan tushunchalar, tasavvurlar tabiat haqidagi kengroq tushunchaga uyg'unlashadi. Shu bilan birga, o'rganilayotgan ob'ektlarni tanib olish va ko'rilgan hodisani tushuntirishda ko'p bilimlar qo'llaniladi. Tabiat bilan bevosita aloqada bo'lish, uning hodisalarini bilish o'quvchilarga aniq, to'g'ri

biologik tushunchalar beribgina qolmay, balki katta tarbiyaviy ahamiyatga ega[4, 1059-b.].

Ekskursiyalarni o'tkazishda B.E.Raikov o'qituvchiga bir qator foydali maslahatlar beradi (Biologiya o'qitish metodikasida ular "Ekskursiya ishinining o'nta ustuni" deb nomlanadi.

1. Esda tutingki, ekskursiya yurish emas, balki o'quv mashg'ulotlarining majburiy qismidir.

2. Ekskursiyani olib boradigan joyni o'rganing, mavzuni aniqlang va uning rejasini tuzing.

3. Ekskursiya mavzusini yodda tuting, tasodifiy savollar bilan chalg'itmang.

4. Ekskursiya davomida faqat ko'rsatilishi mumkin bo'lgan narsalar haqida gapiring.

5. Uzoq tushuntirishlardan qoching.

6. Ekskursiyachilarni faqat tinglovchi sifatida qoldirmang, ularni faol ishlasin.

7. Ekskursiyachilarni ko'p nomlar bilan yuklantirmang: ular ularni unutishadi.

8. Ob'ektlarni qanday qilib to'g'ri ko'rsatishni biling va tinglovchilaringizga ularga qanday qilib to'g'ri qarashni o'rgating: hamma ular ko'rinarli bo'lishi kerak.

9. Ekskursiyachilarni juda charchatib qo'ymang: ular sizni tinglashdan to'xtaydi.

10. Materialni keyinchalik o'rganish orqali ekskursiyani xotirada mustahkamlang.

Har bir ekskursiya o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va tadqiqot qobiliyatini rivojlantiruvchi kuchli vositadir. Ekskursiya estetik tuyg'ularni va tabiatga muhabbatni rivojlantirish uchun yaxshi material beradi.

Biologiyaning deyarli har bir mavzusi ekskursiya bilan bog'liq, ammo o'qitish vaqti etishmasligini hisobga olgan holda, o'qituvchi sinfda o'rganish qiyin bo'lgan mavzularni tanlaydi yoki umumlashtiruvchi (yakuniy) ekskursiyalarni o'tkazadi. Ekskursiyalar quyidagilarga bo'linadi: profili bo'yicha: botanik, zoologik, anatomik, umumiy biologik, ekologik; amalga oshirish shakliga ko'ra: auditoriyada, sinfda va maktabdan tashqarida; maqsadi bo'yicha: axborot, tadqiqot, umumlashtiruvchi; vaqt bo'yicha: bir, ikki soatlik, bir kunlik va ko'p kunlik.

Ekskursiya tuzilishi. Ekskursiyalarni tashkil etish har doim quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: o'qituvchini ekskursiyaga tayyorgarligi; o'quvchilarni tayyorlash; o'quvchilarning ekskursiyadagi ishi; o'quvchilar

bilan suhbat; ekskursiya materiallari asosida o'quvchilar bilimini tekshirish va baholash.

Ekskursiyadan bir necha kun oldin 'qituvchi mavzu mazmunini aniqlashtirishi va ekskursiya o'tkazilish tartibini rejalashtirishi zarur; o'quv materiali bilan taqqoslashi, ekskursiya o'tkazish joyini tanlashi, marshrutni va u bo'ylab yurish, o'rganiladigan ob'ektlarni aniqlashi, kuzatish, to'xtash joylari, ekskursiya rejasini tuzishi, savollar mazmuni va o'tkazish usullari tanlashi, kuzatish uchun marshrut va ob'ektlarni belgilashi, suhbat uchun savollarni tuzishi zarur.

Ayniqsa maktab biologiya fanidan o'quvchilarni ekskursiyaga tayyorlash katta ahamiyatga ega. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bo'lajak ekskursiya haqida gapirish o'quvchilarda quvonch va hayajonga sabab bo'ladi. Ular bunga katta qiziqish bilan tayyorgarlik ko'radi va buni intiqlik bilan kutadi. Shuning uchun, o'quvchilarni o'qishning birinchi kunlaridanoq mavzuga qiziqtirish uchun tabiatga yoki muzeyga mavzuviy ekskursiyalar o'tkazish mumkin. Ekskursiyadan oldin o'qituvchi yo'l xaritasini ko'rsatishi mumkin (ayniqsa, ekskursiya tashqaridagi hudularga rejalashtirilgan bo'lsa - bu yo'nalish olish maqsadida amalga oshiriladi).

Ayniqsa, o'quvchilarga ekskursiyada o'zini tutish qoidalari bo'yicha ko'rsatmalar berish juda muhim. Buning uchun: belgilang, eslab qoling (lekin yirtmang, yig'mang), kuzating (lekin tutmang), qush uyalarini suratga olmang, shovqin qilmang, yugurmang, keraksiz daraxtlarga chiqmang, zarar etkazmang.

O'qituvchi va o'quvchilar 20-30 yil oldin keng tarqalgan o'simliklar va hayvonlarning ko'p turlari hozirda kamdan-kam uchraydigan va yo'qolib ketish xavfi ostida qolganligini yodda tutishlari kerak, ekskursiyada to'liq tartibni ta'minlash uchun o'qituvchi o'quvchilarni 4-5 kishidan iborat guruhlariga taqsimlaydi intizom uchun mas'ul rahbar saylanadi.

Eng keng tarqalgan botanik ekskursiyalar maktab biologiya kurslarida: "Kuzda o'simliklar hayoti", "Qishda o'simliklar hayoti", "Bahorda o'simliklar hayoti" mavzularida tabiatga ekskursiyalardir. Bular keng mavzular bo'lib, ulardan aniq kichik mavzular aniqlanishi yoki umumiy bo'lishi mumkin. Masalan, 7-sinfda yangi dasturga asosan gulli o'simliklar va ularning tasnifi, afsuski, qishda o'rganiladi. Ammo ushbu bo'lim bo'yicha yakuniy ekskursiya o'quv yilining oxiriga qoldirilishi mumkin va bu o'tilgan materialning yaxshi takrorlanishi bo'ladi, bundan tashqari, yozda gullamaydigan o'simliklarni ko'rish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, ko'pgina maktablarda ekskursiya o'tkazish uchun kichikroq bo'lsa ham maktab bog'i mavjud.

Ushbu ekskursiyani o'tkazish usuli juda oddiy, ammo bu qismi qishda o'rganilganligini hisobga olinsa, ekskursiyadan oldin albatta takrorlash lozim

(butun darsni takrorlash kerak emas), gulli o'simliklarning oilalari, ularning morfologiyasi, farqlari, o'xshashligi va xilma-xilligi takrorlanadi. Bunda gulli o'simliklar tasnifini eslab qolish zarur. Ushbu ekskursiyaning oddiyligi shundaki, gulli o'simliklar hamma joyda uchraydi va bu ekskursiyani o'tkazish uchun shunchaki xiyobonga, maktab hovlisiga yoki gulzorga chiqish mumkin. Ekskursiya maqsadi: atrofdagi gulli o'simliklar dunyosi bilan tanishish, ularning xilma-xilligi sababini tushunish. Ekskursiyadan oldin tabiatda o'zini tutish qoidalari va o'simliklarga g'amxo'rlik qilish haqida suhbat o'tkaziladi. Keyin o'qituvchi sinfni birliklarga (guruhlariga) ajratadi. Ushbu ekskursiyada turli xil o'yin shakllaridan foydalanish mumkin. Masalan, boshidanoq kuzatuvchan, aqlli va uyushganlar jamoasi uchun tanlov e'lon qilinadi. Keyin ishni tashkil etish mumkin.

1-topshiriq: o'quvchilarga maktab hududida o'sadigan o'simlik turlarini sanash taklif etiladi. O'quvchilar "indivud" va "tur" tushunchalari yordamida muammoni echadi; keyin shu joyda o'sadigan o'simliklarni bitta bo'lim, sinf yoki oilaga birlashtirish mumkinmi degan muammoni hal qiladi.

2-topshiriq: har bir guruh ma'lum bir oila uchun berilgan yo'riqnomalar kartochkasini oladi.

Yo'riqnoma kartochkasi 1. Bir oilaga mansub har xil turdagi o'simliklarning tashqi tuzilishini diqqat bilan ko'rib chiqing va jadvalga yozing.

Turlarning nomi	Barglarining tashqi tuzilishi	Gul formilasi	Mevasi

1. Yozuvlarni tahlil qiling va xulosalar chiqaring: a) bu oilaga mansub har xil turdagi o'simliklar qanday farqlanadi? b) bu oilaga mansub o'simliklar uchun qanday xususiyatlar xos? v) o'simliklar tuzilishidagi o'xshashlikni qanday izohlash mumkin? d) bu oilaga mansub o'simliklar qaysi sinf va tipga mansub?

3-topshiriq. Maktab hududini o'rganing, har bir bo'linmaga birlashtirilgan oilaning o'simliklarini toping, ularning tashqi tuzilishi xususiyatlarini o'rganing va ma'lumotlarni jadvalga kiriting (topshiriqni bajarishdan oldin o'qituvchi jadvalni qanday to'ldirish bo'yicha ko'rsatmalar beradi).

Turlarning nomi	Barglarining tashqi tuzilishi	Gul formilasi	Mevasi

Ushbu vazifalarni umumlashtirganda, har bir guruh o'quvchilarining o'rgangan o'simlik turlari soni va umumiy tavsifi nomlanadi.

Bu erda "O'simlikni toping" o'yinidan foydalanish mumkin: har bir guruhga o'simlikning tavsifi berilgan didaktik tarqatma materiallar tarqatiladi, o'quvchilar bu o'simlikni va uning nomini qaerda ko'rganliklarini eslab qolishlari kerak. Didaktik kartochkalarga misollar: 1-kartochka. O'tsimon o'simlik, barglari ketma-ket joylashgan, uch yaproqli. Gullar bitta va qiyshiq gul. To'pguli kichik, oq yoki sariq rang bilan o'ralgan. Ildizlari popuk ildizli. Natijalarni umumlashtirib, o'qituvchi o'quvchilarga 2 ta savol beradi: "Har bir oilaning o'simliklari qanday umumiy tuzilish xususiyatlariga ega?", "Bu o'xshashliklarni qanday tushuntirish mumkin?" O'quvchilar o'xshashlik va farqlarning sabablarini qiyinchilik bilan topadi. Bunday yondashuv o'quvchilarning mantiqiy gikrlash ko'nilmalarini rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4805-sonli qarori. www.lex.uz.
2. Экскурсия как форма обучения биологии // <https://infourok.ru/ekskur-siya-kak-forma-obucheniya-biologii-3902828.html>.
3. Белянина, Л.А. Экскурсия – одна из форм развития творческих способностей личности / Л.А. Белянина, Н.Ю. Манькова // Биология в школе. – 2008. - № 2. – С. 44–49.
4. Ergasheva G.S., Usmonova Yu, Yoshuzoqova I. Excursion is an important form of teaching biology // The 5th International scientific and practical conference "Modern research in science and education" (January 11-13, 2024) BoScience Publisher, Chicago, USA. 2024. 1059 p.// <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/01/MODERN-RESEARCH-IN-SCIENCE-AND-EDUCATION-11-13.01.24.pdf>
5. Tolipova J.O. G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi -T., 2012. – 228 b.
6. Измайлов И.Д., Шубкина Л.С., Михлин В.Е., Пашков Д.В. «Биологические экскурсии» Книга для учителей. М., Просвещение, 1983 г.

MAKTAB BIOLOGIYA TA'LIMIDA O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISHDA PEGAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Karimova N.A.

Nizomiy nomidagi TDPU p.f.f.d.,(PhD) dotsenti

Tayanch soʻzlar: kasbga yoʻnaltirish, taʼlim-tarbiya, pedagogik texnologiya, maktab taʼlimi, amaliyot, oʻqituvchi, oʻquvchi, metod.

Ключевые слова: профориентация, образование, педагогическая технология, школьное образование, практика, учитель, ученик, метод.

Key words: career guidance, education, pedagogical technology, school education, practice, teacher, student, method.

Резюме: Respublikamizda taʼlim samaradorligini oshirish hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Taʼlim tizimida oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirishning tashkiliy metodik asoslaridan foydalanilgan holda dars jarayonini tashkil etish natijasida oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish. Barcha fanlar kabi umumiy taʼlim tizimida oʻqitilayotgan biologiya fanini ham oʻqitishda pedagogik texnologiyalarga asoslanib dars oʻtilishi muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda Biologiya oʻquv fanlarini oʻqitishda oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirishning tashkiliy metodik asoslariga doir dars ishlanmalari yaratildi va amaliyotga tadbiq etilgan hamda tegishli tavsiyalar berilgan.

Резюме: Повышение эффективности образования в нашей республике является одним из наиболее актуальных вопросов современности. Ориентация студентов на профессию в результате организации учебного процесса с использованием организационно-методических основ ориентации студентов на профессию в системе образования. Как и все предметы, преподавание биологии в системе общего образования важно на основе педагогических технологий. В ходе этого процесса были созданы и применены на практике планы уроков, а также даны соответствующие рекомендации.

Summary: Improving the efficiency of education in our republic is one of the most urgent issues of today. Orientation of students to the profession as a result of organizing the lesson process using the organizational methodical bases of the orientation of students to the profession in the educational system. Like all subjects, it is important to teach biology taught in the general education system based on pedagogical technologies. In this process, lesson plans were created and applied to practice, and relevant recommendations were given.

Maktab taʼlimida kasbga yoʻnaltirish ishlarini yoʻlga qoʻyishda anʼanaviy amaliy mashgʻulot, suhbat, dialogli munozaralar bilan birga pedagogik oʻyin,

konferensiya, mustaqil fikrlar, mahalla, ishlab chiqarish korxonalarining jamoalari bilan birgalikda o'tkaziladigan tadbirlar kabi yangi pedagogik texnologiya elementlaridan unumli foydalanish zarur. Umumiy o'rta ta'lim davlat standartlariga asosan maktabda kasbga yo'naltirish bo'yicha mashg'ulotlar 8-9 sinflarda amalga oshiriladi. 8-sinfda kasblar haqida "O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidagi tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklar tasniflagichi" asosida axborot berish davom ettirilishi bilan bir qatorda o'quvchilarga kasb egallash yo'llari, kasb tanlashda tibbiy nomuvofiqliklar, kasbga yaroqlilik haqida tushunchlar berib boriladi.[1]

O'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish, kasb-hunarga mehrini uyg'otish yangi istedodlarni kashf etish. O'qituvchi va o'quvchilarni hamkorlikda ishlashini tashkil etish. Hozirgi kunda o'quvchilarni kasb hunarga yo'naltirishda yangi pedagogik texnologiyalardan qo'llash yaxshi natija beradi. Masalan kichik guruhda ishlash, bumerang, tarozi, aqliy hujum, ven diagrammasi.

O'quvchining kasb-hunarga yo'naltirishdagi o'rni va faoliyati. O'qituvchini psixologik-pedagogik, umumkasbiy, rivojlanivu tayyorgarligi. Kasbga yo'naltirish bosqichlarining mazmununi, kuzatish, diagnostik suhbatlar. Birinchi bosqich 1-4 sinf, ikkinchi bosqich 5-9 sinf, uchinchi bosqich-akademik litsey, kasb hunar kolleji. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan o'quvchilarning kelgusidagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishi uchun yangi "Kasbga yo'naltirish tizimi" joriy etildi. Xususan, bunda: boshlang'ich sinflarga mehnat bozorida mavjud bo'lgan kasblar to'grisida tushunchalar berib boriladi. Yuqori sinflarda o'quvchilarning kasbiy moyilligi bo'yicha o'tkazilgan psixologik-pedagogik diagnostika natijalari asosida kasbga yo'naltirish ishlari olib boriladi; o'quvchilarni bitta kasb-hunarga o'rgatish amaliyoti bosqichma-bosqich yo'lga qo'yiladi. Amaliy va ijtimoiy sheriklik tomonlari sifatida fan va ishlab chiqarishning ishtiroki bilan kasb -hunar ta'limi hamda kadrlar tayyorlashni rivojlantirish strategiyasining asosiy yo'nalishlari kadrlar tayyorlash milliy dasturida belgilangan [3].

Maktab ta'limiga ilg'or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan. Milliy o'quv dasturini to'laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish. Jamiyatda o'qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib rag'batlantirish. O'qituvchilarning yoshlarga ta'lim va tarbiya berishdagi mas'uliyati. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun milliy kadrlar zaxirasini shakllantirish, ilg'or maktab direktori va namunali o'qituvchi mezonlarini ishlab chiqish hamda ular asosida rahbar va

pedagog kadrlar faoliyatini baholab borish. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, mazkur yo'nalishda uzluksiz monitoring, baholash va prognozlash mexanizmlarini yo'lga qo'yish, bola ta'lim-tarbiyasida oila, ayniqsa, ota-onaning o'rmini oshirish. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni kasblarga yo'naltirish tizimini takomillashtirish 2022/2023 o'quv yilidan boshlab Toshkent davlat pedagogika universitetining kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2-4-bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, shu jumladan darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilishi ta'minlandi. o'quvchilarning kasb-hunarga layoqat yo'nalishlari va qobiliyatlari darajasini tashxis etish ishlarini maktablarda muntazam ravishda olib borilishini;[2]

- har bir o'quvchi haqida uning qiziqishlari, intilish va layoqatlari, erishgan yutuq va kamchiliklari, aqliy va umumiy rivojlanishi haqida ko'p yillik psixologik va pedagogik tashxis ma'lumotlari bankini tashkil etilishi, tartibga keltirilishi, maxsus daftar va dasturlar yordamida qayd etib borilishini;
- kasb-hunar klassifikatori va hududda mavjud bo'lgan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha axborot to'playdi va targ'ibot qilishni tashkil etadi.

Maktablar va maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida bolalar va yoshlarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda. Kasb-hunarga yo'naltiruvchi tadbirlarning o'tkazilishida metodik va amaliy yordam beradi, qilingan ishlar natijalarini tahlil qiladi va umumlashtiradi. O'z hududi doirasida mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojini mehnat vazirligining bo'linmasi orqali oladi, o'rganadi va zarur bo'lgan kasb-hunarlar haqida maktablardagi kasb-hunarga yo'naltiruvchi mutaxassislar bilan maxsus kechalar, suhbat va ko'rik-tanlovlar, turli musobaqalar uyushtirishda yordam ko'rsatadi. Kasbga yo'naltirish maqsadi - shaxsning ma'lum bir kasbiy faoliyat yo'nalishiga moyilligini aniqlashdir. Ushbu amaliyot har bir bola iste'dodli va ma'lum bir sohada o'z iste'dodini ko'rsata oladi degan fikrga asoslanadi. Kasbga yo'naltirishning turli xil usullari mavjud - kelajakdagi kasbini tanlashda yosh avlod bilan, uning qiziqishlari va sevimli mashg'ulotlarini muhokama qiladigan mutaxassislar bilan suhbatlar, shuningdek, standartlashtirilgan usullar mavjud. Ularning natijalari kuchli va zaif tomonlarini tushunishga imkon beradi. Ulardan biri testni to'ldirishni o'z ichiga olgan «Harrisonn assessment» usuli bo'lib, uning natijalari talabaning rivojlangan fazilatlarini, shuningdek o'sish zonalarini ochib beradi. Ushbu amaliyot shuningdek, farzandingizga ushbu texnikaning natijalarini tushunishda

yordam beradigan va rivojlanish rejasini tuzishda yordam beradigan psixolog konsultant bilan suhbatni o'z ichiga oladi.[4]

Maktab ta'limida o'quvchilarni kasblarga y'onaltirish jarayoni ularning ta'limy o'lining hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Bu ularga o'z martaba yo'llari haqida ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradigan tushunchalar, bilim va tajribalar bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Ushbu yo'nalish o'quvchilarni muvaffaqiyatli va qoniqarli kasbiy hayotga yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

- 1.Tolipova J.O. Biologiyani o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish 1-2 qismlari 2005-yil.
- 2 Alimxodjayeva S.N, Xaydarov F.N Psixologik tashxis metodikalari majmuasi, 2-qism O'quv qo'llanma.T.TDPU 2009.
- 3.Karimova N.A. Ergasheva G.S o'quvchilarning o'zlashtirish sifatini taminlashga psihologik va genetik yondashuv .Uzluksiz ta'lim. Ilmiy-uslubiy jurnal 6-son-2016 103-107 b.b.
4. G'ofurov A.T va boshqalar. Biologiyani o'qitishning umumiy metodikasi. (O'quv – metodik qo'llanma). TDPU.

QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING INNOVATION FAOLIYATINI RIVOJLANRIRISH

Xalmuratov I.T.

QQDU, tayanch doktranti

Tayanch soʻzlar: innovasion faoliyat, taʼlimiy qadriyatlar, motivatsion mezonlar, kongnitiv mezonlar, texnologik mezonlar, ijodiy mezonlar, kreativ koʻnikmalar, refleksiya.

Ключевые слова: инновационная деятельность, образовательные ценности, мотивационные критерии, когнитивные критерии, технологические критерии, творческие критерии, творческие способности, рефлексия.

Key words: innovative activity, educational values, motivational criteria, cognitive criteria, technological criteria, creative criteria, creative abilities, reflection.

Резюме: Mazkur maqolada talabalarning innovasion faoliyatini rivojlantirishda qadriyatli yondashuvlarni asosan, qoraqalpoq amaliy sanʼatini asosiy vosita sifatidagi ahamiyati, shuningdek, innovatsion faoliyat talabani ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini maʼlum maqsadga yoʻnaltirish asosida nazariy bilim, amaliy koʻnikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan toʻldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirish masalalari ochib beriladi.

Резюме: В данной статье представлены ценные подходы к развитию инновационной деятельности студентов, главным образом значение прикладного искусства каракалпакии как основного инструмента, а также приобретение теоретических знаний, практических навыков и квалификации на основе направленности духовные, умственные и физические силы студента к определенной цели раскрываются вопросы дополнения практической деятельности теоретическими знаниями, развития знаний, дизайна, коммуникативной речи и организаторских способностей.

Summary: This article presents valuable approaches to the development of students' innovative activities, mainly the importance of applied art of Karakalpakstan as the main tool, as well as the acquisition of theoretical knowledge, practical skills and qualifications based on the orientation of the student's spiritual, mental and physical strength to a specific goal, reveals the issues of supplementing practical activities with theoretical knowledge, developing knowledge, design, communicative speech and organizational skills.

Bugungi kunda yangilangan jamiyat maʼnaviy, intellektual qadriyatlari, xalqning boy anʼanalari, umuminsoniy hamda milliy qadriyatlar, fan, texnika, texnologiyalar yutuqlariga tayangan holda, shuningdek, maʼnaviy-axloqiy anʼanalarni qayta tiklash va rivojlantirish asosida rivojlanadi.

Qadriyatlarning aynan insonning ma'naviy-axloqiy sifatlarining shakllanishida va pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatni o'rganish zarurdir. Bunday qadriyatlardan biri ta'limiy qadriyatlar hisoblanadi. "Ta'limiy qadriyatlar" shaxsga ilmiy – nazariy bilimlarni berish, unda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, uning har tomonlama barkamol bo'lib boyaga etishida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan, shuningdek, o'ziga xos ahamiyat kasb etuvchi ob'ektiv va sub'ektiv omillar mavjud.

Zamonaviy ta'limga xos jihatlardan biri- talabalar faoliyatining innovasion xarakter kasb etishiga erishish hisoblanadi. Mohiyatiga ko'ra innovasiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko'rsatiladigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi. Shuningdek, hozirgi vaqtda innovatsion faoliyat-bu ishlab chiqarish, xo'jalik yurituvchi sub'ektning o'zini keyingi innovatsion rivojlanish samaradorligini oshirish maqsadidan tizimli ravishda o'zgartirish, ishlab chiqarishning yangi yoki yangilangan usuli va uni tashkil etish tufayli mahsulotning yangi sifatini olish uchun ilmiy, texnik va intellektual salohiyatdan foydalanish bo'yicha maxsus chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi.

R.N.Yusufbekova innovasiyalarni pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqishga e'tibor qaratadi. Xususan, pedagogik innovasiyalar muallif tomonidan ta'lim va tarbiya jarayonida avval ma'lum bo'lmagan, qayd qilinmagan holat yoki natijaga olib keladigan pedagogik hodisalarning o'zgarib turishi mumkin bo'lgan mazmuni ekanligi ta'kidlanadi.

Mohiyatiga ko'ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlarini olib borish, fan - texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat.

Talabalarining innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi:

- yangilikni qo'llashga tayyorgarligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi;
- kommunikativ qobiliyatining rivojlanganligi;
- ijodkorligi.

Innovatsion faoliyat talabaning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish,

loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

R.N.Yusufbekova pedagogik nuqtai nazardan innovatsion jarayon tuzulmasi uchta:

1. Sohada namayon bo'layotgan yangiliklarni ajratib ko'rsatuvchi blok;
2. Pedagoglar tomonidan yangilikning idrok qilinishi, o'zlashtirilishi va baholanishini ifodalovchi blok;
3. Yangiliklardan foydalanish va uni joriy etish bloklardan iborat deb hisoblaydi.

M.M.Potashnik innovatsion jarayonlar mohiyatini quyidagi tuzulmalarga egaligini ko'rsatadi. Ular: faoliyat tuzulmasi, sub'ektiv, darajali, g'oyaviy, davriylik, boshqaruv, tashkiliy tuzulmalari. Innovatsion jarayon tarkibiy tuzulmalar bilan bir qatorda muayyan qonuniyatlarga ham bo'ysinadi. Mazkur jarayon uchun to'rtta qonuniyat:

1. Pedagogik innovatsion muhitning keskin beqarorlik - pedagogik jarayon va hodisalar to'g'risidagi yaxlit tasavvurlar o'zgaradi, yangilik baholanadi, bu yangilikning ahamiyati va qiymati ko'rsatiladi;

2. Amalga oshish - yangilikning hayotiligini ko'rsatadi, pedagogik innovatsiyalar stixiyali yoki ongli ravishda o'ta tezkor ravishda amaliyotga tadbiq etiladi;

3. Qoliblashtirish - aksariyat pedagoglarda yangicha tafakkurning qaror topganligi;

4. Pedagogik innovatsiyalarning davriy takrorlanishi va qaytarilishi - yangiliklarning yangi, yanada qulay sharoitlarda qayta tiklanishi.

Innovatsiyalarni tadbiq etish bosqichlari sifatida: muammoni tahlil asosida aniqlash, mo'ljallanayotgan ta'lim tizimini aniqlash, o'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish, o'zgarishlarni amalga oshirish bosqichlari keltirib o'tish mumkin.

Pedagoglarning kasbiy faoliyatga innovatsion yondasha olishlari ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlash bilan birga ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishga, talabalarda bilish faolligini ko'chaytirishga yordam beradi.

Bugungi kunda talabalarining innovasion faoliyat bilim, ko'nikma, malakalarga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Talabalar tomonidan innovasion faoliyat ko'nikma, malakalarini o'zlashtira olishlarida ularning innovasoin yondashuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra talabalar tomonidan innovasion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovasion yondashuvning qaror topishi ham murakkab jarayon bo'lib, u bir nacha bosqichda kechadi.

Talabalarining innovasion faoliyatini rivojlantirishda qadriyatli yondashuvlarni asosan, qoraqalpoq amaliy san'atini asosiy vosita sifatida qarash mumkin. Qoraqalpoq amaliy san'atini o'rganish amaliy mashg'ulotlar, auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulorlarda hamda amaliy san'atga oid tadbirlar jarayonida amalga oshiriladi.

Kashtachilik san'atida hamda dizayn sohasida yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi, innovatsion jarayonlarning vujudga kelishi bilan kasbiy ta'lim mazmunini ham albatta milliy badiiy san'at sohasidagi eng ijobiy an'analarni inobatga olgan holda intensiv takomillashishi va vujudga kelayotgan yangi shart-sharoitlarga moslashishi kerak bo'ladi. Zamonaviy kashtachilik san'ati talaba –qizlarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishda yangi texnika va texnologiyalar integratsiyasiga asoslanishini taqoza etadi.

Kashtachilik mahsulotlarini loyihalashtirish va tayyorlashda ko'ptarmoqli badiiy bilimlarni ajratib olish va integrasiyalashning mezonlari bo'lib konstruksiyalarning texnologiyalashganligi, yaratilgan kolleksiyalarning istiqbolga ega ekanligi, ijodiy g'oyalarning yangiligi, yangi texnologiyalar va materiallarda foydalanishga xizmat qilishi lozim.

Talabalarni hunarmandchilikka o'rgatish jarayonini zamonaviylik bilan uyg'inashtirish lozim. Globallashtirish va integratsiya jarayonlarining kuchayishi milliylikni saqlab qolgan holda zamon bilan hamnafas bo'lishini taqoza etadi. Shuningdek, talabalari hunarmandchilikka o'rgatishda milliy an'analar, urf-odatlar, qadriyatlar va madaniyatga tayanish lozim. Mazkur maqsadga erishish uchun YUNESKOning "Hunarmandchilik mahsulotlari uchun sifat belgisi" dasturi qabul qilingan. Mazkur dastur milliy an'ana va qadriyatlar, milliy hunarmandchilikka zos moharatni saqlash va kelgusi avlodga uzatish uchun innovatsion yondashuvlar asosita hunarmandchilik mahsulotlarini ishlab chiqarayotgan hunarmandlarni qo'llab-quvvatlashni ko'zda tutadi.

AKT asosida talabalarni hunarmandchilikka o'rgatish aniq mezonlarga asoslanishini taqoza etadi:

- Motivatsion mezonlar: ta'lim jarayonida o'z qarashlarini o'zgartirishga intilish; kasbiy faoliyat maqsadini anglab yetish; kasbiy yangiliklarni qabul qilish, o'zlashtirish.
- Kongnitiv mezonlar: kasbiy-pedagogik bilimlarga ega bo'lish; texnik innovatsiyalar mohiyatini bilish va amalda qo'llash.
- Texnologik mezonlar: kasbiy muammolarni aniqlash va ularni hal qilish; modellarni loyihalashtirishda yuzaga keladigan xavflarni bartaraf etish.
- Ijodiy mezonlar: kreativ ko'nikmalar; refleksiya.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, hozirgi kunda innovatsion ma'ruzalar tashkil etish o'zining qator afzal jihatlari bilan ajralib turadi. Shu jihatdan, talabalarni hunarmandchilikka o'rgatishda ma'ruza mashg'ulotlarining bunday shakli talabalarning bilimlarni o'zlashtirishda maruzaga doir mavjud ziddiyatlar va muammolarni aniqlash, ularning yechimlarini izlab topish, g'oyalarni eskiz, chizma ko'rinishlarda taqdim etish loyihani aniqlashga yo'naltirish zarur. Bu erda didaktik birlik mashq amallarining uchligidan iborat: bilimlarni egallash-muhim kasbiy ehtiyojlar asosida ziddiyatlar va muammolarni aniqlash- ularni yechish variantlarini izlash va topish, loyiha mavzusini ifoda etish tizimi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармони. www.Lex.uz.
2. Поташник М.М. Инновационные школы России: становление и развитие. Опыт программно-целевого управления: Пособие для руководителей общеобразовательных учреждений/ Вступ. Ст. В.С.Лазарева. –М.:»Магистр», 1997

DIDAKTIK O'YINLARNING TA'LIMY VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Ergashev J.M.

Toshkent gumanitar fanlar universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: didaktik o'yinlar, ta'limiy maqsad, son qatori, ta'lim va tarbiya, samaradorlik.

Ключевые слова: дидактические игры, образовательная цель, числовой ряд, воспитание и обучение, эффективность.

Key words: didactic games, obrazovatel'naya tsel, numerical arithmetic, education and training, effectiveness.

Резюме: Maqolada Yangi O'zbekistonning taraqqiyot yo'lida turli sohalarda qo'lga kiritgan yutuq va natijalari, mamlakatimizning salohiyati va qudrati, tub islohotlarning mohiyati va ahamiyatini va didaktik o'yinni o'rgatishdan muayyan ta'limiy maqsad nazarda tutiladi, o'yinning eng muhim ahamiyati qaraladi.

Резюме: В статье рассматриваются достижения и поддержка, добавленные в различных областях развития Нового Узбекистана, фундаментальное развитие безопасности и власти, а также значение дидактической игры, значение игры.

Summary: The article discusses the achievements and support added in various areas of development of New Uzbekistan, the fundamental development of security and power, as well as the importance of the didactic game, the importance of the game.

Bolalarga o'yinni o'rgatishdan muayyan ta'limiy maqsad nazarda tutiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O'yin o'tkazilish shakllari va usullari ta'limning boshqa turlaridan farq qiladi.

Didaktik o'yin usullari cheksiz, takrorlash va o'zgartirish, unga turli yangiliklar kiritish imkoni bor. Masalan, biz «Jimjitlik» o'yinining 5-7 xilini butun sinf bilan hamda ayrim bolalar bilan 10 martadan ko'proq takrorlab o'tkazdik, «Nima o'zgardi?» turidagi o'yin 5 xil turli ko'rsatmali material bilan o'tkazildi. Natijada o'yin malakalarining bir xilda va mustahkam bo'lishiga hamda o'yinning har bir qoidasini tinglay bilish va unga rioya qilinishiga erishish imkonini berdi. Didaktik o'yinlar o'zining shakli jihatidan, asosan, bog'chada o'ynaladigan ijodiy o'yinlardan ham, o'qituvchi o'zi hikoya qilib berish yo'li bilan tushuntiradigan va o'quvchilarni birma - bir so'rab chiqish

natijasida mustahkamlanadigan o'yinlardan ham har tamonlama farq qiladi. Didaktik o'yinlar o'qitish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, maroqli, tushunarli darajada olib boriladi. Bolalar g'olib chiqish maqsadida jon-dili bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni albatta bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo'lgan qiziqish orta boradi. Didaktik o'yinlar har bir darsning maqsadini, har bir mashqning maqsad va vazifalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi.

Didaktik o'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yin qoidalarini o'zlari bajarishlariga undaydi. Didaktik o'yinlarning bu tarzda tuzilish xususiyatlari o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o'yin vaqtida zo'r qiziqish bilan harakat qiladilar.

Didaktik o'yinlar bolaning his-tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish xislatini tarkib toptiradi. Bolalar o'yinda zo'r mamnuniyat bilan ishtirok etadilar. O'yin boshlanishini sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida beixtiyor ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi.

Har bir didaktik o'yinda ko'pchilik bolalar yoki butun bir sinf o'quvchilari ishtirok etadi. Masalan, «Doiraviy misollar» o'yinida hamma bolalar masala yechadi, «Zanjircha»da 10 nafar, «Do'koncha»da 8–12 nafar bola, «Narvoncha»da esa hamma o'quvchilar masala yechadilar.

Didaktik o'yinlar o'tkazilish jarayonida bolalarning o'zlarini mustaqil boshqara olishda o'rganishlarini ta'kidlab o'tish lozim.

Didaktik o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalardan iborat?

Tajriba shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar hamjihatlik va intizomlilikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin g'alaba qozonishga intilish bilan bog'liq bo'lib, o'yin shartlari va qoidalariga qat'iy va izchil rioya qilishni talab etadi. «Kim aniqroq va tezroq», «Bo'sh kelma», «Eng yaxshi hisobchi», «Ko'rganni eslab qolish» kabi o'yinlarni o'tkazish paytida o'quvchilar sinf xonasida jimjitlik bo'lishiga o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, partadan tovush chiqarmay turib, oyoq uchida doskaga chiqa olishlariga, joylariga osoyishtalik bilan qaytib kelib o'tirishlariga, tovushlarni diqqat bilan tinglashlariga, raqamlarga zehn bilan qarashlariga erishadilar.

Darsda o'yinqaroqlik qilib o'tiradigan va o'qituvchini bitta dars davomida 10–15 martagacha tanbeh berishga majbur etadigan bolalar ham uchrab turadi. Biroq o'yin o'tkazilayotgan vaqtda bunday bolalarning xulq-atvori

tamoman o'zgarib ketadi. Ular darhol o'zlarini tutib oladilar, o'qituvchining o'yin qoidalarini ko'rsatib berishini kutib o'tirmaydilar ham, qoidalarni o'zlari mustaqil bajaradilar. Didaktik o'yinlar jarayonida bolalarda uyushqoqlik, vaqtni iloji boricha tejay bilish xislatlari tarbiyalanadi.

Didaktik o'yinlar bolalarda do'stlik, birodarlik, mehnatsevarlik hissini tarbiyalash va taraqqiy ettirishga yordam beradi. «Kim turgan saf yaxshiroq», «Zanjircha», «Narvon-cha», «Bilgan kishi sanashni davom ettiraversin» singari o'yinlar o'tkazilayotganda bolalar o'z o'rtoqlari, o'zi turgan saf va o'z sinflarining sharafiga uchun kurashadilar.

Bir safga tizilganlar ikkinchi safda turgan o'quvchilar bilan musobaqalashayotganda topshiriqni saflardan birining o'quvchisi yoki bir necha o'quvchilari, yoxud butun bir saf bajaradi. Odatda, bolalar o'z sheriklariga dalda berib turadilar, agar o'rtoqlari topshiriqni to'g'ri bajarsa, undan behad xursand bo'ladilar va u bilan faxrlanadilar. Shuni ham aytish kerakki, o'yin o'tkazilayotgan paytda bolalarda hasad, qizishib ketish singari salbiy xislatlar uchramaydi.

Didaktik o'yinlar ijodiy shaxsni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yinning takrorlanishi topshiriqni bajarishga yangicha munosabatda bo'lishni talab qiladi. Uni hal qilish zarurati esa ijodiy izlanishlarni keltirib chiqaradi.

Didaktik o'yinlarda tirishqoqlik, matonatlilik, boshlangan ishni oxirigacha yetkaza bilish singari eng kerakli irodaviy sifatlar tarbiyalanadi. Masalan, «Doiraviy misollar» o'yinida oltita misolning hammasini yechish kerak, aks holda, oxirgi sonning birinchisiga to'g'ri kelish-kelmasligini bilib bo'lmaydi. Ana shuning o'zi bolalarni faollashtirib yuboradi va ular misolni yechmay qo'ymaydilar.

«Do'koncha» turidagi o'yinda o'yinchoqlar «sotib olish»ning o'zi bilan ish bitmaydi, balki bir necha o'yinchoqlar narxini hisoblab (qo'shib) chiqishga, necha pul «qaytarib» berish kerakligi haqida o'ylab ko'rishga ham to'g'ri keladi. Bolalar «Qiziqarli kvadratlar» o'yinida murakkab matematik amallarni bajaradilar. Bunda o'quvchi-larga bir yo'la bir necha amallarni bajarishga, chiqqan natijalarni taqqoslashga, erishilishi mumkin bo'lgan natijalar to'g'risida o'ylab ko'rishga va noto'g'ri hisobdan voz kechishga to'g'ri keladi. Bularning hammasi tez, zo'r qiziqish va aqliy faoliyat bilan o'tadi. Katta, chiroyli to'pni ko'rgan o'quvchilarda tortinchoqlik yo'qola borib, dadillik bilan sonlarni o'ylab topishga kirishadilar. O'yin jarayonida bolalarda tevarak-atrof haqida to'g'ri tushuncha paydo bo'ladi, bu esa bolalarga topshiriq mazmunini turli xil turishlarida yordam beradi. «Do'koncha», «Nimani taqillatdim?», «Teatr», «Bolalar bog'chasida», «Mehmondorchilikda» kabi o'yinlarda bolalar

tevarak-atrofdagi hayotni, narsalarning sifatini, og'irlik o'lchovi, narx-navolar va boshqalarni bilib oladilar, ularda fazoviy tasavvurlar mustahkamlanadi. Didaktik o'yinlar, o'qituvchini bolalarga yaqinlashtiradi, o'qituvchi bolalar nazarida tarbiyachigina emas, balki chinakam do'stga ham aylanadi. Bu esa ayniqsa dastlabki kunlarda yuz beradigan yotsirash hollariga barham beradi. Shunday qilib, o'yinlar bolalarda o'qituvchi va o'qishga nisbatan ijobiy munosabat paydo qiladi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'tkaziladigan o'yinlar bolalarning bo'sh vaqtini samarali o'tkazish vositasidir. «Bo'g'inlar», «Sanayver», «Qiziqarli kvadratlar» kabi o'yinlardan esa qo'shimcha mashg'ulotlarda unumli foydalaniladi. Bolalar jon-dillari bilan darsdan keyin qolishga rozi bo'ladilar va o'zlariga berilgan topshiriqni tezda bajaradilar.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyani takomillashtirish maqsadida quyidagi didaktik o'yinlardan namunalar keltiramiz:

1 - g u r u h. To 'g 'ri va teskari tartibda sanashga oid o'yinlar

Didaktik o'yin: «Qaysi biri qo'shildi»

Didaktik topshiriq: son qatori haqidagi tushunchani mustahkamlash.

O'yin topshirig'i: oldin turgan bolalarni sanab chiqib, yana qancha qo'shilganini aytib berish.

O'yin tasviri: bir necha bola bir qatorga turadi. Qolgan bolalar ularni sanab chiqishadi. O'qituvchi imo-ishorasi berishi bilan o'tirgan o'quvchilar ko'zlarini yumadilar. O'qituvchi ovoz chiqarmasdan yana bir o'quvchini doskaga chaqirib, saflanganlar qatoriga turg'azib qo'yadi. U «Mumkin» degandan so'ng o'quvchilar ko'zlarini ochib, nechanchi («beshinchi», keyin «oltinchi» va hokazo) kelib qo'shilganini aytib berishadi.

Bu o'yin «Ketgan kim?» o'yiniga qaraganda anchagina yengil. Uni dastlabki kunlarda o'tkazish mumkin. Bunday o'yinlar turli usullarda o'tkaziladi. Chunonchi: «Qaysi o'yinchoq yashirib qo'yildi», «Qaysi o'yinchoq qo'shib qo'yildi» va hokazo. Bolalarda noto'g'ri tushuncha hosil bo'lib qolmasligi uchun bir xil buyumlardan foydalanish kerak. Chunki o'yinchoqlar har xil bo'lgan taqdirda bolalar to'g'ri javob berolmay, «beshinchi» deyish o'rniga «o'yin choq» yoki «kubik» deb yuborishlari mumkin va hokazo.

«Sanayver» turidagi o'yinlar ham shu guruhga kiradi. Bolalarni doskaga chiqarish va safga tizib qo'yish, keyinchalik esa to'g'ridan-to'g'ri qatorma-qator sanatish mumkin.

Didaktik o'yin: «Narvoncha»

Didaktik topshiriq: 20 ichida qo'shish misollarini yechish.

O'yin topshirig'i: «Narvoncha»ga tezda chiqish, ya'ni hamma misollarni yechish.

O'yinning borishi: O'qituvchi oldindan har bir qator uchun alohida uchta «o't o'chirish» narvonchasini chizadi. O'qituvchi:

– Bolalar, narvonchaga!, Pog'onali narvonchaga emas, balki «o't o'chirish narvonchasi»ga tez chiqib olish kerak, – deydi-da, 3 o'quvchini doskaga chaqiradi va ularga javobni qayerga (katak qarshisiga) yozish kerakligini tushuntiradi. $14+6=\square$ $13+5=\square$.

Hamma o'quvchilar o'z qatorlaridan chiqqan bolalarning masalalarni qanday yechayotganlarini kuzatib turishlari yaxshi natija beradi. Agarda biror o'quvchi masalani noto'g'ri yechsa, o'quvchilar darhol qo'l ko'tarib, uning narvondan «yiqilib» tushganini aytishadi.

Bo'shroq o'quvchilarning kamroq «yiqilishi»ga intilish kerak, ularga yengilroq masalalar berib turish lozim.

Bu o'yin bolalarga doskada bajarilayotgan amallarni yaxshilab tushunib olish imkonini beradi. Bolalar bu o'yinni o'ynash jarayonida esda saqlab qolinishi ilgari qiyin bo'lgan qo'shish amalini puxta o'rganib oladilar va ularda barmoq bilan sanab o'tirishga ehtiyoj qolmaydi.

Bu o'yinni barcha amallar bilan turli usullarda o'tkazish mumkin.

2 - g u r u h. Son tarkibi haqidagi tushunchani mustahkam-lovchi o'yinlar

Bu o'yinlarning ko'pchiligi jadvallar yoki ko'rsatma individual qurollar (geometrik shakllar solingan konvertlar) va hokazolar yordamida o'tkaziladi.

Didaktik o'yin: «Shuncha ajratib qo'y»

Didaktik topshiriq: son tarkibini (5, 6, 7 va hokazo) mustahkam-lash.

O'yin topshirig'i: a) tavsiya qilingan jadvalga qarab, o'zining daftarida ham xuddi shuncha son ajratish;

b) o'zining xohishiga qarab shakllarni almashtirib qo'yish.

O'yinning borishi: Tanaffus vaqtida bolalarga geometrik shakllar solingan konvertlar hamda o'rtasidan chiziq tortilgan qalin qog'oz beriladi.

O'yin «Ko'rganni eslab qolish» tarzida o'tkaziladi. Lekin o'qituvchining qo'lidagi namunada shakllarning oddiy joylashuvi emas, balki muayyan bir tarkibi ko'rsatilgan bo'ladi.

O'qituvchi qo'lidagi namunani ko'rsatib turib, baland ovoz bilan: «Diqqat!. Bir, ikki, uch!»—deyida, namunani olib qo'yadi. Bolalar masalani xuddi o'qituvchi ko'rsatgan namunadagidek qilib tez bajaradilar. O'z-o'zini tekshirish uchun namunalarga takror qarab olishga ruxsat etiladi. O'yin shu yo'sinda 3–4 marta o'tkaziladi. So'ngra o'qituvchining bolalarga xuddi shu o'yinning o'zini boshqa usullarda mustaqil suratda o'ynatishi yaxshi natija beradi.

Bu o'yin bolalar qobiliyatini o'stiradi. O'qituvchi qatorlar oralab yurib, masalani kim qanday yechganligini aniqlaydi.

O'yin oxirida bolalardan biror sonning qanday hosil bo'lishini takrorlab olishini albatta talab qilish kerak. Agar ular o'zlari tergan bo'lsalar, kimniki yaxshi chiqqanini aytishlari lozim.

Odatda hamma o'quvchilar berilgan topshiriqlarni durustgina bajaradilar, ya'ni «g'olib chiqadilar». O'qituvchi ularning yaxshi o'ynaganliklarini qayd qiladi.

«Archani bezash» o'yini

Didaktik topshiriq: Fanlararo aloqadorlikni mustahkamlash.

O'yin topshirig'i: Arifmetik amallar bajarishni puxtalash.

O'yin bayoni: Bu o'yin uchun magnitli doska yoki paŋmoq doska, archa daraŋotining rasmi, qalin qog'ozdan yasalgan archa o'yinchoqlar, o'yinchoqlar solingan quticha, archa o'yinchoqlarining orqa tomoniga magnit plastinkasi yelimlangan bo'ladi.

O'qituvchi o'yinning sharti, qoidasi bilan tanishtiradi. Magnit doskaga archa daraŋoti chizilgan ko'rgazma yopishtirib qo'yiladi. Bu o'yinda o'quvchilar qutichadagi archa o'yinchoqlarini archaga osish uchun, o'yinchoq orqasidagi misolni doskada bajarishadi. Misolning javobi to'g'ri bajarilsa, o'yinchoq archaga osib qo'yiladi. Archada misol noto'g'ri bajarilsa, o'quvchi o'yinchoqni sindirib qo'ygan bo'ladi. Bu esa o'quvchi uchun xato ish bo'lib, bundan keyin uning misolni iloji boricha to'g'ri bajarishga, doimo hushyor bo'lishga undaydi.

- Bolajonlar, archa qachon yasatiladi, deb o'qituvchi savol bilan murojaat etadi.
- Archa har yili yangi yilni kutib olishdan avval yasatiladi, deb o'quvchilar javob berishadi.
- Bu yil nechanchi yil? Qanaqa yil? Yoki, yangi yil haqida, archa haqida qanday she'r, topishmoqlarni bilasiz? Qo'shiq ham bilasiz-mi, deb o'qituvchi savol bilan murojaat etadi.

Matematika boshqa fanlar bilan bog'lab oqitilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

«Gul sayli» o'yini

Didaktik topshiriq: O'quvchilarni faollashtirishga yo'naltirish.

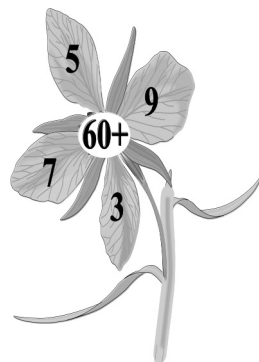
O'yin topshirig'i: Topshiriqlarning fasllarga xos holda bajarilishini mustahkamlash.

O'yin bayoni: Gul sayli o'yini uchun magnit doskasi, yozuv doskasi va qalin qog'ozdan yasalgan gullar tayyorlanadi. Gullar sinf o'quvchilarining soniga teng bo'ladi. Gulining orqasiga magnit plastinkasi yelimlanadi va qora

qalam bilan misol yoziladi. Chunki, oddiy qalamda yozilgan misolni o'chirib, keyingi darslarga yangisini yozish mumkin.

O'qituvchi o'yinning sharti va qoidasi bilan tanishtiradi. Gullar magnit doskasiga betartib yopishtiriladi. Bunday ko'rinish gulzorni ifodalaydi. O'qituvchi o'quvchilarga guruhlariga bo'linib, gul terishni aytadi. O'yinda eng ko'p gul tergan guruh g'olib bo'ladi. Gul terish uchun har qaysi guruhdan tartib bilan bittadan o'quvchi chiqib, magnit doskasidagi gullardan bittasini oladi va orqasiga yozib qo'yilgan misolni dars doskasida yechadi.

Qolgan o'quvchilar misollarni daftarlarida mustaqil bajaradilar. Misolni noto'g'ri bajargan o'quvchi gulni uzishda sindirib qo'ygan hisoblanadi. Noto'g'ri yechilgan misolni guruhning navbatdagi o'quvchisi chiqib to'g'rilaydi. O'qituvchi bu o'yin orqali oquvchilarga tabiat sirlari haqida tasavvur beradi.

Shunday qilib, didaktik o'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yin qoidalarini o'zlari bajarishlariga undaydi. Didaktik o'yinlarning bu tarzda tuzilish xususiyatlari o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o'yin vaqtida zo'r qiziqish bilan harakat qiladilar.

ADABIYOTLAR:

1. Djumaev M. Matematika o'qitish metodikasi. (darslik) Toshkent. "Bayyoz", 2023 yil. 320 b.
2. Jumaev M. Matematika o'qitish metodikasi. (darslik) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
3. Jumaev M. Tadjieva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiya", 2005 yil.
4. Jumaev M. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi", 2004 yil.
5. Jumaev M. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari. (o'quv qo'llanma) Toshkent. "Yangi asr avlodi", 2006 yil.
6. Ibrohimov R. "Matematikadan masalalar to'plami". T.O'qituvchi, 1995.
7. Timss 2015 Assessment Frameworks. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

UMUMIY VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI EGALLASHNI TA'MINLAYDIGAN FANLAR VA AMALIYOTLARGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Orinbetov N.T.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
Texnologik ta'lim kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: fan va texnika, investitsiya, pedagogik innovatika, umumkasbiy va ixtisoslik fanlari, umumiy va kasbiy kompetensiyalar, integratsion bilimlar tizimi, modernizatsiya.

Ключевые слова: наука и технологии, инвестиции, педагогические инновации, общепрофессиональные и специальные дисциплины, общие и профессиональные компетенции, интегрированная система знаний, модернизация.

Key words: science and technology, investments, pedagogical innovations, general professional and special disciplines, general and professional competencies, integrated knowledge system, modernization.

Резюме: Bu maqolada bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining ta'lim yo'nalishida olgan nazariy bilimlarini amaliyotga joriy etish va barkamol avlodni tarbiyalashga oid kasbiy kompetentligini shakllantirish auditoriya hamda auditoriyadan tashqarida ta'lim jarayonini tashkil etish imkonini beruvchi o'quv-metodik majmualar haqida ma'lumotlar berilgan.

Резюме: В данной статье представлена информация об учебно-методических комплексах, позволяющих внедрить в практику теоретические знания, полученные будущим преподавателем технологии в образовательном направлении и сформировать профессиональную компетентность в вопросах воспитания гармонично развитого поколения, организации образовательного процесса как в аудитории, так и вне аудитории.

Summary: This article provides information about educational and methodological complexes that allow to put into practice the theoretical knowledge acquired by a future teacher of technology in the educational field and to form professional competence in the education of a harmoniously developed generation, the organization of the educational process both in the classroom and outside the classroom.

Ma'lumki, fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu, bir tomondan, fan-texnikaning yangi soha va bo'limlarining taraqqiy etishi tufayli uning differentsiallashtirishini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda.

Oliy pedagogik ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish va uni rivojlantirish, mazkur jarayonga nisbatan tizimli, kompleks yondashuvni taqozo etadi. Bo'lajak o'qituvchining chuqur bilimga, samarali faoliyat yurita olish mahoratiga ega bo'lishi ma'lum fan asoslari borasida unda etarli nazariy hamda amaliy bilimlarning, ta'lim jarayonida yangiliklardan unumli foydalanish malakasining qanchalik shakllanganligiga bog'liqdir.

Ma'lumki, bugun barcha davlatlar ta'limga imkon qadar ko'p yangilik kiritishga intilmoqda. Bugungi yangiliklar ularga uyushgan, rejali, ommaviy yondashuvni talab etadi. Yangiliklar kelajak uchun uzoq muddatli investitsiyalardir. Novatorlikka qiziqish uyg'otish, yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun ta'limning o'zi yangiliklarga boy bo'lishi, unda ijodkorlik ruhi va muhiti hukm surishi lozim. Ana shunday dolzarblikdan kelib chiqqan holda, bugungi kunda pedagogikaning mustaqil sohasi – pedagogik innovatika jadallik bilan rivojlanib bormoqda.

Bu masalalarning echimini topish va oliy ta'lim muassasalarda uni amalga oshirish ustida ko'plab islohatlar amalga oshirilib borilyabdi. Oliy ta'lim muassasalarida umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini o'zaro integratsiyasini va kasbga yo'naltirilgan ta'limni joriy etish bo'lajak kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalar umumiy va kasbiy kompetensiyalar, bilim va ko'nikmalarni egallashi o'quv rejasiga mantiqiy ketma-ketligida kiritiladigan majburiy va tanlov fanlarini o'zlashtirish, amaliyotlarni o'tashi hamda boshqa o'quv mashg'ulot va akademik vazifalarni bajarish yordamida amalga oshiriladi.

Majburiy fanlar - bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha bevosita umumiy va kasbiy kompetensiyalarni egallashga qaratilgan, zarur tayanch bilim va ko'nikmalarni ta'minlaydigan fanlar majmuasidir.

Tanlov fanlari - ta'lim yo'nalishi doirasida ixtisoslashuvdan kelib chiqib chuqurlashtirilgan, qo'shimcha bilim berish, bevosita ixtisosligi uchun zarur kompetensiyalarni kengaytirishga xizmat qiladigan, shuningdek, qo'shimcha kvalifikatsiya olishga xizmat qiladigan, talabaning shaxsiy qiziqishlari, ijodiy yondashuvlari va iqtidorini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan fanlar majmuasidir.

Ta'lim yo'nalishi bo'yicha quyidagi amaliyotlar o'tkaziladi:

Malakaviy amaliyot - umumkasbiy va ixtisoslik fanlaridan nazariy bilimlarni mustahkamlash va amaliy (ishlab chiqarish) jarayonlari bilan uyg'unlashtirish, tegishli amaliy ko'nikmalar, kompetensiyalar va malakalarni shakllantirishga qaratiladi;

Mavjud tizimda bir qator jiddiy kamchiliklar mavjud bo'lib, ular tufayli kasb-hunarga o'qitish samaradorligi asta-sekin o'sib bormoqda. O'nlab yillar davomida, turli xil yangiliklarga qaramay (o'qitishning texnik vositalari,

kompyuterlashtirish, intensiv yodlashni rag'batlantirish, dasturlashtirilgan o'qitishni tashkil etish, loyiha usulini joriy etish va boshqalar), sifatning sezilarli yaxshilanishi va pasayish kuzatilmaydi, o'qitishning yakuniy natijasiga erishish uchun muddatlarni belgilash - haqiqiy xodimlarning professionalligi. Kasbiy tayyorgarlik ko'p vaqt talab etadi va yetarlicha samarali emas. Bu boshqa sabablar bilan birga bitiruvchilarning (ishchilar, texniklar, muhandislar, o'qituvchilar, shifokorlar, agronomlar va boshqalar) amaliy ishining zaifligi, lekin ayni paytda juda qoniqarli nazariy tayyorgarligi bilan tavsiflangan butun texnologik ta'lim tizimining ba'zi nomukammalligi tufayli.

O'rganishning ob'ektiv mantig'i olingan bilimlarni amalda qo'llash qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi, lekin sub'ektiv ravishda bu talab amalga oshirilmaydi. Darhaqiqat, o'rganish bilimlarni egallash bilan tugaydi, ularning bir qismi o'quv jarayonining o'zida yo'qoladi. Bu bilimning rasmiyatchiligini va uni qo'llashning muayyan faoliyat turida qiyinligini aniqlaydi" [1].

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining amaliy tayyorgarligi yetarli emasligining asosiy sabablaridan biri shundaki, talabalarga umumkasbiy fanlarini o'rgatish jarayonida asosiy e'tibor nazariy bilimlarni ushbu bilimlardan amaliy foydalanishni o'rganish zarariga shakllantirish, shuningdek, o'quv fanlari o'rtasida integratsion aloqalarning yo'qligi, bu esa ob'ektiv etarli bilimga ega bo'lgan talabalarining kasbiy muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi. Bizning fikrimizcha, bunday sharoitda kelajakdagi amaliy faoliyatning asosi bo'ladigan integratsion bilimlar tizimini o'zlashtirish kasbiy tayyorgarlik sifatini baholashning zaruriy mezoniga aylanadi.

O'qish vaqtining ozgina qismi ajratilgan bilimlarni amalda qo'llashni o'rgatish, ammo bu holda ham ish ko'pincha "amaliy" bilimlarni qayta-qayta etkazish bilan cheklanadi: bu hayotiy misollardagi illyustratsiyalar yoki bir nechta oddiy o'quv amaliy muammolarini hal qilish yoki yomon tashkil etilgan "texnologik amaliyot" da talabalar ishlab chiqarishda bo'lib, ular ko'p hollarda o'zlariga qoldiriladi, chunki ishlab chiqarish vazifalarini bajarish uchun ular juda kam amaliy tayyorgarlikka ega bo'ladi.

Natijada, talabalar amaliy faoliyat yoki ishlab chiqarishdagi tashqi kuzatuvdan yoki amaliy ish bilan shaxsiy aloqada bo'lgan ba'zi bir faktlardan bilishadi. Texnologik ustaxona doirasida o'quv ustaxonalarida mashg'ulotlarda, uning qisqa muddatli va qo'llaniladigan o'qitish usullarining past samaradorligi tufayli talabalar amaliy ko'nikma va malakalarni ham kerakli darajada shakllantirmaydilar. Shunday qilib, an'anaviy texnologik ta'lim tizimi doirasida talabalar tanlangan sohada amaliy faoliyatning haqiqiy ko'nikmalari va malakalarini to'liq shakllantira olmaydilar.

Texnologik ta'lim tizimini modernizatsiya qilish davlatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Turli innovatsion tendentsiyalar, masalan, kompetensiyaga asoslangan ta'lim paradigmasi, ikki bosqichli ta'limga yangi yondashuvlar, axborot texnologiyalari va boshqalar oliy ta'limning texnik fanlar bo'yicha mustaqil, harakatchan, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Bugungi kunda an'anaviy mutaxassislar tayyorlash bitiruvchilarga yuqori sifatli bilim va ko'nikmalarni ta'minlamaydi [2].

Modernizatsiyalashgan mazmun asosida ta'lim tizimida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining ta'lim yo'nalishida olgan nazariy bilimlarini amaliyotga joriy etish va barkamol avlodni tarbiyalashga oid kasbiy kompetentligini shakllantirish auditoriya hamda auditoriyadan tashqarida ta'lim jarayonini tashkil etish imkonini beruvchi o'quv-metodik majmualar etarlicha yaratilmagan. Texnologik ta'lim o'qituvchilarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari imkoniyatlaridan unumli foydalanish negizida kasbiy kompetentligini shakllantirishning ilmiy va amaliy asoslarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Uchinchi avlod ta'lim dasturlarini amalga oshirish nafaqat o'qitish mazmunini, balki o'quv jarayonini tashkil etish shakllarini topishga yondashuvlarni ham o'zgartirish zarurligini oldindan belgilab beradi. Bakalavriatning xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- O'qitishning amaliyotga yo'naltirilgan (amaliy) xarakteri.

Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim an'anaviy bo'lgan ixtisoslik fanlarni texnologik yoki umumkasbiy fanlar bilan birgalikda o'rganishni o'z ichiga oladi. Amaliy e'tibor talabalarining ta'lim sifatini oshirish, ularning bilimlarini kundalik amaliyot muammolarini hal qilishda va keyingi kasbiy faoliyatda qo'llash maqsadida amalga oshiriladi.

Ta'limning amaliy yo'nalishi politexnika yo'nalishini o'z ichiga oladi, shuning uchun fanlararo aloqalardan foydalanish o'qitishning amaliy yo'nalishini amalga oshirish shartlaridan biri hisoblanadi, shu jumladan matematika, fizika, kimyo, chizmachilik va boshqalar fanlari bilan aloqalarni amalga oshirish, elektron hisoblash texnikasidan keng foydalanish va kompyuter savodxonligini ta'minlash, fikrlash va faoliyatning texnik uslubini shakllantirish.

- Talabalar tanlagan fanlarni joriy etish.

Talabalar tanlagan fanlar davlat ta'lim standartining texnologik ta'limning ta'lim standartlariga muvofiq ta'lim yo'nalishlari bo'yicha o'quv dasturlariga asosiy va variativ qismlarda ko'rsatilgan fanlar bo'yicha o'qitishni to'ldirish, kengaytirish va chuqurlashtirish uchun kiritiladi.

Tanlov fanlari ma'lum bir tizimli kursning asosiy mavzularini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning o'zlashtirilishi kasbiy tayyorgarlik sifatini belgilaydi. Tanlov fanlari umumiy maqsadlarga erishish va muayyan

kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan, talabalarining ehtiyojlarini qondirish va ularning bilim faoliyatini amalga oshirish.

- Talabalarining mustaqil ishi foydasiga dars mashg'ulotlari uchun soatlar sonini kamaytirish.

Uchinchi avlod ta'lim standartlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular nafaqat o'qitish va ta'limning umumiy masalalarini, balki bilim tizimini shakllantirishga qaratilgan mustaqil kasbiy yo'naltirilgan faoliyat uchun malakali raqobatbardosh mutaxassisni tayyorlash masalalarini ham standartlashtiradi.

Auditoriya dan tashqari mustaqil ishlar o'quv jarayonini tashkil etishning eng muhim shaklidir, shuning uchun talabalar e'tiborini "uning harakatchanlik, vaziyatni bashorat qilish va unga faol ta'sir qilish qobiliyati, baholarning mustaqilligi va boshqalar kabi malakaviy xususiyatlarning parametrlarini shakllantirishga bevosita ta'siriga qaratish kerak. Shunday qilib, talabalar o'z ishlarining ijobiy natijalarini ko'rishlari va ular boshdan kechirgan muvaffaqiyatlar vositachilik faoliyatining o'zgarishiga hissa qo'shishi uchun yordam beradi.

G'arb universitetlarida amalga oshirilgan talabalarining mustaqil ishlash tizimi ko'p jihatdan o'quv jarayonini tashkil etishga, shu jumladan ma'lumotlarga kirishning har xil turlariga, vazifalarning bajarilishini haftalik nazorat qilishga va talabaning o'qituvchi bilan doimiy aloqasiga bog'liq. Bugungi kunda oliy ta'limda kadrlar tayyorlashdan ta'limga va o'z-o'zini tarbiyalashga o'tish muammosiga duch kelmoqda. Shunday qilib, talabalarining mustaqil ishlarini jiddiy tashkil etishning ahamiyati shubhasizdir. Mustaqil ishning maqsadi asosida-talabani o'quv materiallari, ilmiy ma'lumotlar bilan mazmunli va mustaqil ishlashga o'rgatish, o'z-o'zini tashkil etish va o'z-o'zini tarbiyalash asoslarini yaratish. Har bir fan o'rganayotganda talabalarining mustaqil ishi quyidagi ish turlarini o'z ichiga olishi kerak:

- ma'ruza matnlari bilan ishlash;
- amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik;
- nazorat va hisoblash va grafik vazifalarni bajarish;
- majburiy va qo'shimcha adabiyotlarni o'rganish.

Mustaqil ishni tashkil etishda hal qiluvchi rol o'qituvchiga tegishli bo'lib, u "umuman" talaba bilan emas, balki ma'lum bir shaxs bilan, uning kuchli va zaif tomonlari, individual qobiliyatlari va moyilliklari bilan ishlashi kerak [3].

Hozirgi vaqtda kompetentsiyaga asoslangan yondashuv asosida, ayniqsa, texnik va texnologik tayyorgarlik sohasida mutaxassislarni tayyorlash yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Aksariyat texnologik ta'lim muassasalarida texnik yo'nalishlar bo'yicha mutaxassislar tayyorlashda ular maktab darslarida bo'lgani kabi o'qitiladi; hikoya (ma'ruza) va namoyish, so'rov, yangi material, yana hikoya (ma'ruza)

va ko'rgazmalilik va hokazo. Maktabni, kasb-hunar maktablarini (kollejlarni) tugatgandan so'ng, hatto oliy ta'limdan keyin ham bitiruvchilar ko'pincha o'z mutaxassisligi bo'yicha mas'uliyatli kasbiy funktsiyalarni mustaqil ravishda bajarishga tayyor emaslar. "Qo'shimcha ta'lim" ish joyida sodir bo'ladi, bu, albatta, oddiy hodisa deb hisoblanishi mumkin emas [4].

Texnologik ta'lim fanlari asoslarini or'ganish vazifalari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak:

- texnologik ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyatida pedagogik, umumkasbiy va ixtisoslikka oid bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishga erishish;
- pedagogik va ishlab chiqarish jarayonlariga xos bo'lgan muammoli vaziyatlarda masalalarni ajratib olish hamda ularni hal qilish usuli sifatida pedagogik va texnik-texnologik tafakkurni rivojlantirish;
- texnologik ta'lim oqituvchisining kasbiy faoliyatida individual ta'lim metodini qo'llay olish, o'quv-pedagogik va ishlab chiqarish harakatlarining reproduktiv hamda ijodiy usullarini shakillantirish;
- texnologik ta'lim oqituvchisining kasbiy faoliyatida muhim kasbiy-pedagogik sifatlarini, yani hamdardlik, bolalarni sevisish va boshqalarni rivojlantirish, kasbiy va shaxsiy o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini yuzaga keltirish.

Shunday qilib, texnologik ta'limini modernizatsiya qilish kontseptsiyasining amalga oshirilishi va bo'lajak mutaxassislarni texnik va texnologik tayyorlashning etarli darajada ishlab chiqilmaganligiga muvofiq, kompetensiyaga asoslangan holda talabalarni texnik va texnologik tayyorlashga qo'yiladigan zamonaviy talablarni aniqlash zarurati tug'iladi.

ADABIYOTLAR:

1. Шадрина, Н.В. Некоторые аспекты в подготовке будущих учителей технологии в педагогическом вузе [Текст] / Н.В. Шадрина // Совершенствование обучения технологии в общеобразовательной школе и педвузе: опыт, проблемы, перспективы: Материалы научно-практической конференции 12-13 октября 1999г. - Киров: ВЕНУ, 1999. - С.82
2. Акимов, С.С. Готовность бакалавров технологического образования к научно-исследовательской деятельности [Текст] // Информационные технологии в образовании: VIII открытая научно-практическая конференция студентов и аспирантов. /Под ред. М.И. Потеева, Н.Н. Горлушкиной. - СПб.:СПбГУИТМО, 2005. - 85 с. (С. 15-17).
3. Гришанова, Н.А. Развитие компетентности специалистов как важнейшее направление реформирования профессионального образования. Десятый симпозиум. Квалиметрия образования: методология и практика [Текст] / Под науч. ред. Н.А. Селезневаой и А.И. Субетто. Кн. 6. - М., 2002
4. Романов, Е.В. Теория и практика профессиональной подготовки учителя технологии и предпринимательства в вузе [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Е.В. Романов. - Магнитогорск, 2001 - 325 с. РГБ ОД, 71:02-13/150-0

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAHBAR KADRLARNI BOSHQARUV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING AMALIYOTDAGI AHAMIYATI

Ochilov X.A.

*Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini
oshirish instituti 3 kurs tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: kompetensiya, konstruksiya, gnoseologik, kognitiv, aksiologik, tendensiya, funksional, menejment, individual.

Ключевые слова: компетенция, конструкция, гносеологический, когнитивный, аксиологический, тенденциозный, функциональный, управленческий, индивидуальный.

Key words: competence, construction, epistemological, cognitive, axiological, tendency, functional, management, individual.

Резюме: Ushbu maqolada ta'lim muassasi rahbarining boshqaruv vakolati, bu vakolat uning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini hisobga olgan holda bilim, ko'nikma, tajribadan foydalangan holda professional boshqaruv faoliyati amaliyotidagi ahamiyati haqida ma'lumot keltirilgan.

Резюме: В данной статье представлена информация об управленческих полномочиях руководителя образовательного учреждения, значении этих полномочий в практике профессиональной управленческой деятельности с использованием знаний, умений и опыта с учетом его профессиональных и личностных качеств.

Summary: This article provides information about the management authority of the head of the educational institution, the importance of this authority in the practice of professional management activities using knowledge, skills, and experience, taking into account his professional and personal qualities.

Jahon oliy ta'limning ommalashishi va "talabaga yo'naltirilgan" konsepsiyasining chuqurlashishi bilan individuallashtirish oliy ta'limning muhim xususiyatiga aylanadi. Oliy ta'lim tobora ko'proq odob-axloqni tarbiyalash va odamlarni tarbiyalashga, talabalarning har tomonlama rivojlanishi, individual rivojlanishi va har tomonlama rivojlanishi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan; hukmronlik mavqei bilimdonlarga o'tkaziladi; individual talabalarning o'ziga xosligi hurmat qilinadi va har bir talaba kattalar bo'lib o'sishiga yordam beradi. Texnologiya talabalarni ularning qobiliyatiga mos ravishda o'qitish imkonini beradi, bu endi shunchaki orzu va kutish emas. "Raqamli qurilmalardan

unumli foydalanish esa mustaqil izlay olish, kerakli ma'lumotni qisqa muddat ichida qidirib topish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida muntazam fikr almashib turish kabi imkoniyatlarni yaratib berish orqali ma'lumotlarni muntazam takrorlanib turishini ta'minlaydi va shu orqali o'quvchilarda "mustahkam bilim" shakllanishini ta'minlaydi".[1]

Oliy ta'limning raqamli va aqlli rivojlanishi universitet o'qituvchilariga vaqt va makon cheklovlarini engib o'tish uchun texnologiya kuchidan foydalanish imkonini beradi. Kurslar va o'qitishning diversifikatsiyasi talabalarga erkinlik va moslashuvchan tanlash imkoniyatini beradi. Onlayn ta'lim platformasi va onlayn ta'lim maydoni orqali talabalar istalgan vaqtda, istalgan joyda va turli yo'llar bilan o'rganishlari mumkin. Moslashuvchan va xilma-xil aralash ta'lim rejimi oliy ta'lim kurslarining shaxsiy rivojlanishining muhim jihatiga aylanadi. Shu bilan birga, raqamli ta'lim resurslari va platformalariga, ayniqsa butun global Internetdagi ochiq ta'lim resurslariga tayangan holda, talabalar maktablar va o'qituvchilar ko'magida shaxsiy rivojlanish ehtiyojlari bilan birgalikda professional o'quv dasturlari tizimi atrofida shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini ishlab chiqishlari mumkin.

Keling, kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida "boshqaruv vakolati" tushunchasini ko'rib chiqishga murojaat qilaylik. So'nggi yillarda kompetensiyaga asoslangan yondashuv, ya'ni shaxsning faoliyatga amaliy tayyorligi belgilari ko'rinishidagi ta'lim natijalarini uning sifati normalari sifatida modellashtirish va tavsiflash usuli sifatida tushuniladi.

Shunday qilib, kompetensiyaga asoslangan yondashuv g'oyalari zamonaviy pedagogik nazariyalarda o'z ifodasini topgan. Masalan, "Pedagogik ta'lim konsepsiyasi"da (V. A. Bolotov, V. V. Krayevskiy, V. V. Serikov, A. V. Xutorskoy va boshqalar) kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim natijasiga yo'naltirilgan yondashuv ekanligi ta'kidlangan va buning natijasida o'rganilgan ma'lumotlarning miqdori emas, balki insonning turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati hisobga olinadi.[2] Ta'limning ustuvor maqsadlarivektorlari: o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zini-o'zi amalga oshirish, ijtimoiylashuv va individuallikni rivojlantirish. Asosiy yangi konstruksiyalar ushbu maqsadlarga erishish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi: kompetensiya va kompetensiya, shu bilan birga ularning birinchisi "o'zaro bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatlar to'plamini o'z ichiga oladi.

Mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda ularni talqin qilish bo'yicha yagona nuqtai nazar mavjud emas: ular aniqlangan yoki farqlangan. Y.V.Frolovning fikricha, kompetensiya - bu faollashtirilgan, (aktuallashtirilgan) va boyitilgan o'zaro ta'sir qiluvchi komponentlarni (gnoseologik – bilish bilan bog'liq, shaxsiy, ijtimoiy) o'z ichiga

olgan protsessual, qiymat-semantik va deklarativ bilimlarning ochiq tizimidir. YA'ni, mualliflarning fikricha, kompetensiya kategoriyasi faoliyat xarakteriga ega, shuning uchun u protsessual va qiymat-semantik bilimlarni aks ettiradi; kompetensiya ta'lim natijasini kognitiv, motivatsion-qiymatli va ijtimoiy komponentlar yig'indisida izohlash imkonini beradi.

A. V. Xutorskoy kompetensiyani ma'lum bir jarayon obyektlariga nisbatan o'rnatilgan va ularga nisbatan yuqori sifatli samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxs xususiyatlari, bilimlari, ko'nikmalari, faoliyat usullari majmui sifatida belgilaydi. Agar u zarur kompetensiyalarga ega bo'lsa, ega bo'lsa, unda uning rivojlanishining bu holati, tadqiqotchining fikricha, "kompetentlik" atamasi bilan tavsiflanadi.[3] V.Y.Krichevskiy fikricha, kompetensiya - bu o'quvchining ma'lum bir sohada samarali ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan o'quv tayyorgarligi uchun begonalashtirilgan oldindan belgilangan ijtimoiy talab (meyor). Kompetensiyadan farqli o'laroq, kompetensiya talabning tegishli kompetensiyaga, shu jumladan unga va faoliyat predmetiga shaxsiy munosabatiga ega bo'lishi, ega bo'lishidir. Bu talabning erishilgan shaxsiy sifati (sifatlar to'plami) va ma'lum bir sohada minimal tajriba. Kompetensiya - bu o'quvchining ma'lum bir ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan sohadagi faoliyati tajribasi bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy fazilatlar (qadriyat-semantik yo'nalishlar, bilim, ko'nikma, qobiliyatlar) yig'indisidir.[4]

A.K.Markova shunga o'xshash nuqtai nazarga amal qiladi, bunda kompetensiya ma'lum bir soha, shaxs hal qilish vakolatiga ega bo'lgan bir qator masalalar sifatida belgilaydi; va kompetensiya - kasb talablariga muvofiqlik darajasining individual xarakteristikasi sifatida, aqliy fazilatlarining kombinatsiyasi, mustaqil va mas'uliyatli harakat qilish imkonini beradigan ruhiy holat (samarali kompetensiya), shaxsning muayyan funksiyalarni bajarish qobiliyatidir.[5] Bu tushunchalarni farqlaydi G. K. Selevko "Kompetensiya tushunchasi, - deb ta'kidlaydi u, - ko'pincha bitiruvchining tayyorgarligida, vositalarga, faoliyat usullariga haqiqiy egalik qilishda, qo'yilgan vazifalarni bajarish qobiliyatida ifodalangan ta'lim natijasini bildirish uchun ishlatiladi; atrof-muhitni o'zgartirish bo'yicha maqsadlarni belgilash va ularga erishish imkonini beradigan bilim, ko'nikma kombinatsiyasining bu shakli"[6]dir. Kompetensiya ko'pincha shaxsning ajralmas sifati sifatida tushuniladi, u o'qitish va mutaxassislik jarayonida olingan bilim va tajribaga asoslangan va faoliyatda mustaqil va muvaffaqiyatli ishtirok etishga qaratilgan umumiy qobiliyat va faoliyatga tayyorlikda namoyon bo'ladi.

T.V. Tatyana va boshqa tadqiqotchilar bu tushunchalarni pedagogik innovatsiyalar kontekstida turlicha talqin qilishlari sababli aniqlanmasligi kerak deb hisoblaydilar. "Kompetensiya" atamasi shaxsning yagona integral xususiyati

haqida gap ketganda foydalanish taklif etiladi. Mutaxassisning o'z faoliyati yo'nalishlaridan biri bo'yicha vakolatini tavsiflash zarur bo'lgan taqdirda, "kompetentlik" atamasidan foydalanish taklif etiladi. Demak, kompetensiya kompetensiyalardan yoki alohida kompetensiyalardan tashkil topadi. Shuni ta'kidlash kerakki, kompetensiyani aniqlashning taklif qilingan variantlari kesishadi va bir-birini to'ldiradi.[7] Masalan, A.P.Tryapitsinaning ilmiy maktabi vakillari kompetensiya bilim, ta'lim va hayotiy tajriba, qadriyatlar va moyilliklardan foydalangan holda real hayotiy vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolar va tipik vazifalarni hal qilish qobiliyati deb tushunadilar.[8]

Shu bilan birga, "qobiliyat" deganda "moyillik" emas, balki "mahorat" tushuniladi. Bizning tadqiqotimiz maqsadlaridan kelib chiqib, I. A. Zimnyayaning "kompetensiya" - bu resurs, "kompetentlik" esa ushbu resursning faoliyatdagi haqiqiy namoyon bo'lishi, yaxlit xarakteristikasi ekanligi haqidagi formulalariga asoslanib, ushbu tushunchalarni ajratib ko'rsatish tavsiya etiladi. shaxs fazilatlarini, universitet bitiruvchisini ma'lum sohalarda (kompetensiyalar) faoliyatni amalga oshirishga o'rgatish natijasi, bu vaziyatli toifadir, chunki u muayyan kasbiy (muammoli) vaziyatlarda har qanday faoliyatni amalga oshirishga tayyorlikda ifodalanadi.[9] Shunday qilib, "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini aniqlab, shuni ta'kidlaymizki, "kompetensiya", bizningcha, shaxsdan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan mavhum birlik, "kompetentlik" esa shaxs tomonidan o'zlashtirilgan va moslashtirilgan narsadir. Shaxs, kompetensiyaning bir qismi sifatida komponentlarning minimal, majburiy to'plami ajralib turadi: kognitiv, faollik (funktional), shaxsiy, aksiologik.

Ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv kompetensiyasini kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida shakllantirish haqida gapiradigan bo'lsak, ushbu konsepsiya boshqaruvning funksional va shaxsiy jihatlarini ham o'z ichiga oladi. Birinchi yondashuvga muvofiq tadqiqotchilar boshqaruv kompetensiyasini shaxsning boshqaruvda yuzaga keladigan muammolar va tipik vazifalarni hal qilish qobiliyati deb hisoblashadi. Masalan, A.K.Markova kasblarning keng doirasi uchun, birinchi navbatda, boshqaruv va umumiy kasblararo tarkibiy qismlar uchun asosiy bo'lgan ma'lum kasbiy fazilatlarini aniqlaydi, ularni turli xil kompetensiya turlariga ajratadi: maxsus kompetensiya (ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish qobiliyati, ishlash qobiliyati). kompyuter, orgtexnika, texnik hujjatlarni o'qish, qo'lda ishlash qobiliyati bilan); shaxsiy kompetensiya (mehnat faoliyatini rejalashtirish, uni nazorat qilish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati; nostandart yechimlarni topish qobiliyati (ijodkorlik), moslashuvchan nazariy va amaliy fikrlash, muammoni ko'rish qobiliyati, mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash qobiliyati. bilim va ko'nikmalar); individual kompetensiya

(yutuq motivatsiyasi, muvaffaqiyat manbai, o'z ishining sifatiga intilish, o'zini o'zi rag'batlantirish qobiliyati, o'ziga ishonch, optimizm).[10]

Ikkinchi yondashuvga ko'ra, boshqaruv kompetensiyasi boshqaruv faoliyati muammolarini samarali hal qilish uchun funksional va shaxsiy tayyorlikni aks yettiradi (V. A. Slastyonin, Y. V. Vardanyan va boshqalar).[11] Ushbu yondashuv doirasida tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, rahbarning kasbiy kompetensiyasi - bu kasbiy-pedagogik kompetensiyalar yig'indisi bo'lib, u kasbiy muammolarni hal qilish istagi bilan bog'liq ijtimoiy va pedagogik kompetensiyani o'z ichiga oladi; kommunikativ va kasbiy-kommunikativ kompetensiyalar, umumiy pedagogik kasbiy kompetensiyalar (psixologik-pedagogik va uslubiy); professional o'zini o'zi anglash. D.I. Ivanov o'z tadqiqotida mutaxassis va menejerning malakasini, shu jumladan vakolatlarga ega bo'lgan shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida ko'rib chiqadi:

- jamiyatning har bir a'zosi ega bo'lishi kerak bo'lgan asosiy yoki kalit; ular vaziyatga qarab mustaqil va guruhda harakat qilish va noodatiy sharoitlarda natijalarga erishish imkonini beradi;

- turli fan sohalari uchun umumiy bo'lgan maxsus yoki mavzu (tadqiqot usullarini bilish, o'z ishining natijalarini asosli va mantiqiy taqdim etish qobiliyati; o'z bilim sohasidagi nazariya va tushunchalarni tanqidiy tahlil qilish qobiliyati, mutaxassisni qabul qilish qobiliyati. boshqa mualliflarning tadqiqotlari bo'yicha pozitsiyasi va boshqalar);

- umumiy maqsadga erishish uchun odamlarning jamoaviy sa'y-harakatlarini tashkil etish va muvofiqlashtirish imkonini beradigan boshqaruv vakolatlari;

- ma'lum jamiyatda o'zini adekvat amalga oshirishga imkon beradigan shaxsiy kompetensiyalar (mustaqil o'rganish, o'z harakatlari va impulslarini nazorat qilish qobiliyati, kuchli va zaif tomonlarini baholash qobiliyati va boshqalar).[12]

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida bir qator ishlarda boshqaruv kompetensiyasi rahbar shaxsining integral xarakteristikasi sifatida ko'rib chiqiladi, shu jumladan bilim, ko'nikma, qadriyatlar, tajriba, shaxsiy fazilatlar, turli xil versiyalarda aks ettirish. Shunday qilib, boshqaruv kompetensiyasi konsepsiyasiga turli yondashuvlarni tahlil qilish quyidagi xulosaga kelishga imkon beradi: ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv vakolati ajralmas hisoblanadi. Bu vakolat uning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini hisobga olgan holda bilim, ko'nikma, tajribadan foydalangan holda professional boshqaruv faoliyati amaliyotida boshqaruv muammolari va vazifalarini hal qilishga tayyorligini belgilaydigan shaxsiy xususiyatidir.

Istiqbolli yondashuvlardan biri aksiologik hisoblanadi. Buning sababi shundaki, zamonaviy sharoitda ta'lim holatini rivojlantirishning eng muhim tendensiyasi ta'limning qadriyat paradigmasiga o'tishdir. Ijtimoiy munosabatlarning

global insonparvarlashuvi sharoitida ta'lim asosiy qadriyatlardan biriga aylanadi; ta'limning asosiy qadriyati esa ta'lim jarayoni ishtirokchilarining kompetensiyasidir.

Jamiyatni insonparvarlashtirish sharoitida boshqaruv faoliyati "inson – inson" jarayonlariga asoslangan faoliyat sifatida qaraladi. Zamonaviy menejment nazariyasida bunday faoliyat "muammoni muvaffaqiyatli hal qilish uchun shaxsning zaxiralarini kuchaytirish uchun paritet munosabatlarni o'rnatishga, insonparvarlik texnologiyalari va usullaridan foydalanish imkoniyatiga asoslangan qo'llab-quvvatlovchi boshqaruv deb ataladi. YA'ni, aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan boshqaruv faoliyati deganda ta'lim jarayoni subyektlari o'rtasidagi o'zaro tenglik tushuniladi, u subyekt va subyektning o'zaro ta'siriga asoslanadi. Boshqa har qanday qo'shma faoliyat kabi, subyekt va subyektning o'zaro ta'siri aloqadan tashqarida mumkin emas.[13]

"Muloqot – ma'naviy qadriyatlar almashinuvidir, dialog shaklida bo'lib o'tadi ham "boshqa o'zlik" bilan, ham boshqa odamlar bilan o'zaro munosabat jarayoni"dir. Yuqoridagi ta'rifda muhim mantiqiy zanjirni kuzatish mumkin: aloqa - dialog - qadriyatlar. Boshqaruvga kelsak, dialog orqali muloqotni boshqarish jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi subyekt-subyekt munosabatlarini muvofiqlashtirishning sharti ham, vositasi sifatida ham, usuli sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Ko'rsatilgan kontekstda menejment boshqaruv faoliyatining maqsadlariga erishish uchun bir-birini tushunish va qabul qilishga qaratilgan muloqot doirasida o'quv jarayoni subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish deb ta'riflanadi, bu esa tashkilotning boshqaruv qobiliyatini belgilaydi.

Boshqaruvga kelsak, dialog orqali muloqotni boshqarish jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi subyekt-subyekt munosabatlarini muvofiqlashtirishning sharti ham, vositasi sifatida ham, usuli sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Ko'rsatilgan kontekstda menejment boshqaruv faoliyatining maqsadlariga erishish uchun bir-birini tushunish va qabul qilishga qaratilgan muloqot doirasida o'quv jarayoni subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish deb ta'riflanadi, bu esa tashkilotning boshqaruv qobiliyatini belgilaydi. Shunday qilib, aksiologik yondashuv doirasida boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishni ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv lavozimini shakllantirish deb hisoblash mumkin.[14]

Shunday qilib, turli xil ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish tizimli yondashuv nuqtai nazaridan boshqaruv kompetensiyasi kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qaralishini aniqlashga imkon berdi; faoliyat yondashuvi nuqtai nazaridan - ham nazariy (qo'llash darajasidagi bilim), ham amaliy (funktsiyalarni, operatsiyalarni, harakatlarni bajarish ko'nikmalari) boshqaruv faoliyatiga

tayyorlik; shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan boshqaruv kompetensiyasi menejning shaxsiy xususiyatlarining alohida modeli sifatida taqdim etiladi, lekin u boshqa yondashuvlar pozitsiyasidan aniqlangan boshqaruv kompetensiyasi tushunchasi tarkibiga ham kiritilishi mumkin; kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida - shaxsning ajralmas xususiyati sifatida; o'qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini hisobga olgan holda bilim, ko'nikma, tajribadan foydalangan holda professional boshqaruv faoliyati amaliyotida boshqaruv muammolari va vazifalarini hal qilishga tayyorligini belgilaydi; Aksiologik yondashuvga asoslanib, ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv vakolati o'quv jarayoni subyektlari pozitsiyalarining muloqotiga tayyorlik sifatida taqdim etiladi.

Boshqaruv deganda biror narsa yoki kimningdir faoliyati uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni (texnik, iqtisodiy, kadrlar) tanlash va ishlatish bilan shug'ullanish tushuniladi. Menejmentning ma'nosi shundaki, rahbar jamoaning faoliyatida, uning "tashqi chaqiriqlarga" javob berish qobiliyatida juda katta rol o'ynaydi.

Boshqaruv mahorati muayyan vaqt va sharoitda boshqaruv faoliyatining eng samarali usullarini tanlash qobiliyatidan iborat. O'zini, sherikni, vaziyatni tahlil qilish va adekvat baholash qobiliyati, o'z ustida ishlash istagi zamonaviy menejer qiyofasini shakllantiradi.[15] Biroq, pedagogika fanida "ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv madaniyati" degan umume'tirof yetilgan tushuncha mavjud emas, uni shakllantirishning pedagogik shartlari aniqlanmagan, samarali boshqaruv mezonlari ishlab chiqilmagan, bu esa "ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv madaniyatini" rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar kabi yangi texnologiyalar bilan birgalikda va maktablar, korxonalar va jamiyat, ilmiy tadqiqot instituti va universitetlar kabi ko'plab resurslarni bog'lash modulli resurslar integratsiyasi orqali talabalarga individuallashtirilgan va tabaqallashtirilgan o'qitish mazmunini aniq suradi.

Oliy ta'lim ta'lim motivatsiyasi, ta'lim mazmuni, ta'lim kanallari va ta'lim texnologiyalari nuqtai nazaridan innovatsiyalar, ijodkorlikni amalga oshiradigan, pirovardida iste'dodlar tayyorlash modellarida innovatsiyalarni keltirib chiqaradigan, individuallashtirish va diversifikatsiyani amalga oshiradigan yangi ta'lim modeliga ega va tug'ilmoqda.[16] Kelajakda oliy ta'lim maktablar uchun ochiq bo'lishi, oliy ta'lim tizimi esa umrboqiy bo'lishi kerak. Jahon oliy ta'lim taraqqiyoti jarayonida talabalar tushunchasi o'zgardi. Umrbod ta'lim ekologiyasida maktab yoshidagi an'anaviy "talaba" tushunchasi o'rnini "talaba" tushunchasi egallamoqda. Jismoniy maktablar va fizika sinflariga asoslangan uzoq muddatli qabul qilish qoidalari, o'quv natijalarini nufuzli sertifikatlash va

hokazolar o'zgaradi va oliy ta'lim muassasalarining eshiklari ko'proq odamlar uchun ochilish jarayonida xiralashadi.

Oliy ta'limni universallashtirish va umrbod rivojlantirish maqsadi, asosan, barcha insonlar umrbod ta'lim olish imkoniyatlaridan bahramand bo'lishlari uchun inklyuziv va adolatli yuqori sifatli ta'limni ta'minlashda namoyon bo'ladi. Bu nafaqat dunyoda oliy ta'limni rivojlantirishning maqsadli konsensusi va umumiy intilishi, balki global oliy ta'lim rivojlanishining muhim tendensiyasidir. Hamma uchun umrbod ta'lim dunyoda asosiy ta'lim g'oyasiga aylandi va jahon ta'limiga va insoniyat jamiyati rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Iqtisodiy globallashuv va ta'limning baynalmilallashuvi sharoitida Internet va axborot texnologiyalari yordamida universitetlarning an'anaviy ma'nodagi "devorlari" endi mavjud emas. Universitetlar barcha talabalarga adolatli ta'lim imkoniyatlari va ta'lim resurslari bilan ta'minlashi mumkin. Axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt texnologiyasi va Internet texnologiyasini qo'llab-quvvatlagan holda, ular to'liq ochiq va chegarasiz oliy ta'lim tizimini samarali yo'lga qo'yishlari va turli fanlar va turli sohalarni har tomonlama qurishlari mumkin. Kelajakni intiqlik bilan kutar ekanmiz, butun dunyo bo'ylab universitetlar yanada keng qamrovli va ochiq oliy ta'lim tizimining ishtirokchilari va bunyodkorlari sifatida universitetlarning ta'lim va o'qitish tizimiga yangi texnologiyalarni faol integratsiyalashadi, yangi shakllar va ochiq va xilma-xil o'qitish modellaridir. Oliy ta'limning kelajagi barcha uchun umrbod ta'limni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Kelajakda oliy ta'lim intellektual kampus muhitini yaratishi va ta'limni boshqarish tizimini modernizatsiya qilishga yordam berishi kerak.[17] Intellektual oliy ta'lim tizimini qurish asosan uch jihatda o'z aksini topadi: o'quv muhiti, o'qitish jarayoni va o'qitishni boshqarish. O'quv muhitini intellektuallashtirish oliy ta'limni intellektuallashtirishning asosidir. Faqat makonni o'zgartirish orqali biz undagi amaliyotlarni yaxshiroq o'zgartirishimiz mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyasining jadal rivojlanishi bilan kelajakda universitetlar kampusning butun sahnasida sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqatni o'z ichiga olgan yangi texnologiyalarni qo'llashni o'rganishlari va inson-kompyuter integratsiyasini qurishlari, hamma narsaning interneti, virtual va real aralash yangi ta'lim muhiti, jumladan, aqlli o'quv binolari, aqlli kutubxonalar, aqlli gimnaziyalar va boshqa aqlli muhitlardir.

Global oliy ta'lim o'qitish jarayonining aql-zakovati o'quv dasturlari resurslarining aql-idrokini, o'qitishni baholashning aqlini, interaktiv vositalarini va aniq o'qitish strategiyalarini ommalashtirish va qo'llashni o'z ichiga oladi. Mamlakatda va xorijda ko'plab universitetlar yuzma-yuz o'qitish va onlayn o'qitish, talabalarni o'rganish va o'qituvchilarni o'qitish uchun baholash va

qayta aloqa tizimlarini hamda moslashuvchan va immersiv axborotga asoslangan ta'limni qo'llab-quvvatlash platformalarini birlashtiradigan innovatsion o'quv dasturlari va o'qitishni boshqarish tizimlarini qurdilar. Intellektual texnologiya o'qitishning asosiy elementlarini optimallashtiradi, o'quv sahnasidagi elementlarni boyitadi va oliy ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Isaqov A.A. Tasviriy san'at darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodik asoslarini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Namangan 2022. -B.12.
2. [https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/30\(67\)/goryachova_30_67_368_372.pdf](https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/30(67)/goryachova_30_67_368_372.pdf)
3. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58-64.
4. Кричевский М.Л., Дмитриева С.В., Мартынова Ю.А. Нейросетевая оценка компетенций персонала // Экономика труда. – 2018. – Том 5. – № 4. – с. 1101-1118.
5. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. - М., 1996. - 190 с.
6. Селевко, Г. К. Компетентности и их классификация [Текст] / Г. К. Селевко // Народное образование. — 2004. — № 4. - С. 138-144.
7. Татьяна Т. В. Курсы повышения квалификации как средство развития профессиональной компетентности педагога высшей школы / Т. В. Татьяна // Гуманитарные науки и образование. – 2012. – №4 (12).– С. 45.
8. Компетентный подход в педагогическом образовании [Текст]: коллективная моногр. / ред. В.А. Козырев, Н.Ф. Радионова, А.П. Тряпицына. -2-е изд., испр. и доп. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. - 392 с.
9. Зимняя И.А. Иерархическо-компонентная структура воспитательной деятельности // Воспитательная деятельность как объект анализа и оценивания / Под общ. ред. И.А. Зимней. М., 2003.
10. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М., 1996.-308 с.
11. Педагогика / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. — М.: Школа-Пресс, 1998. -512 с.; Варданыан Ю.В. Стрoение и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием : На материале подготовки педагога и психолога : диссертация ... доктора педагогических наук. - Москва, 1998. - 353 с.
12. Иванов Д. А. Ключевые компетенции и профессиональный портрет современного учителя. - М.: Перспектива, 2011. - 56 с.
13. Современный менеджмент: проблемы и перспективы. 1 часть. Санкт-Петербург. СПбГИЭУ. 2012. - 387 с.
14. Управленческая компетентность руководителя как фактор успешности ОУ [Текст] / Владимирский ин-т повышения квалификации работников образования им. Л. И. Новиковой ; [под ред. А. В. Гаврилина, Т. В. Разумовской]. - Владимир : Образование 3000, 2010. - 128 с.
15. Ливермор Дэвид. Культурный интеллект. Почему он важен для успешного управления и как его развить М. Манн, Иванов и Фербер 2023. - 352с.
- 16.Зуева О.А. Формирование мотивации самообразования у студентов в системе высшего профессионального образования : диссертация ... кандидата педагогических наук. - Волгоград, 2004. - 192 с.
17. Неборский Е.В. Формы осуществления интеграции образования, науки и производства в университетах США и Японии : диссертация ... кандидата педагогических наук. - Москва, 2011. - 191 с.

PEDAGOGIK MULOQOT JARAYONIDAGI KONFLIKTLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Ismoilova Yu.T.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti pedagogika kafedrası katta o'qituvchisi dots.v.b.

Tayanch so'zlar: pedagogik muloqot, konfliktlar, kompetentlik, ziddiyat, halollik, mehnatsevarlik, nevrotik muloqot, ish tajribasi, empatiya.

Ключевые слова: педагогическое общение, конфликты, компетентность, конфликт, честность, трудолюбие, невротическое общение, опыт работы, сочувствие

Key words: pedagogical communication, conflicts, competence, conflict, honesty, hard work, neurotic communication, work experience, empathy.

Резюме: Ushbu maqolada pedagogik muloqot jarayonidagi konfliktlar va ularni bartaraf etish yo'llari to'g'risida ma'lumot berilgan.

Резюме: В данной статье представлена информация о конфликтах в процессе педагогического общения и путях их преодоления.

Summary: This article provides information about conflicts in the process of pedagogical communication and ways to overcome them.

Kirish. Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar zamirida mehnat bozorida malakali, raqobatbardosh, uzluksiz kasbiy o'sishga, o'z-o'zini tarbiyalashga va o'z-o'zini takomillashtirishga tayyor, o'z vakolatlari darajasi uchun shaxsan javobgar bo'lgan mutaxassisni tayyorlash vazifasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. 2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ta'lim tizimini va tarbiyaning roli va funksiyalarini qayta ko'rib chiqish ushbu soha mutaxassislari tayyolashga quyiladigan yangi talablarni belgilab beradi.

Asosiy qism. Pedagogik konfliktologiya - pedagogik fanlar tizimiga kiruvchi, amaliy faoliyatga yo'naltirilgan yo'nalish bo'lib, uning asosiy maqsadi pedagogik konfliktlarning tabiati va sabablarini o'rganish, ularni tartibga solish va bartaraf etish usullarini ishlab chiqishdir. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida pedagogik jarayon ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari muammosi tobora keskinlashib bormoqda. Bugungi kunda o'qituvchi ta'lim

sohasidagi ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish va hal qilish imkonini beradigan vakolatlarga ega bo'lishi kerak.

Pedagogik konfliktlar psixologiyasiga qiziqish quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga keladi:

- ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sharoitlar, ya'ni aholining asosiy qismi turmush darajasining pasayishi;
- bolalarni tarbiyalash jarayonlaridagi o'zgarishlar ;
- qadriyatlarga xos bo'lgan yo'nalishlar tizimining zaiflashishi va o'zgarishi;
- jinoyatlarning o'ziga xos ko'payishi;
- ta'lim va tarbiya muassasalarida shaxslararo munosabatlardagi keskinlik;
- ta'lim muassasalari boshqaruvining avtoritarizmi;
- ko'p oilalarda nevrotik muloqot uslubi.

Jamiyatda va pedagogik faoliyatda sodir bo'layotgan ko'plab jarayonlar kommunikativ madaniyat muammolari hisoblanadi. Shu sababli, nizolarni keltirib chiqaradigan omillarni kamaytirishga va maktab va universitet jamiyatining rasmiy va norasmiy tuzilmalarida ijobiy munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradigan pedagogik amaliyotga joriy etish muhimdir.

Maktabdagi konfliktlarni amaliyotda to'g'ri tashkil eta olish va boshqara olmaslik, ta'lim muassasasidagi konfliktlarni bartaraf etishning maqbul yo'llarini topa olmaslik ta'lim jarayonini yaxshi tashkil etishga salbiy ta'sir ko'rsatadi

Pedagogik konfliktologiyada "Aloqa" tushunchasi asosiy tushunchalardan biridir. Ushbu tushunchani falsafa, psixologiya, sotsiologiya va pedagogika fanlari o'rganadi. Bu fanlar muloqotni *boshqa barcha faoliyat turlarini ta'minlaydigan* inson faoliyati turlaridan biri sifatida ko'rib chiqadilar. Muloqot ham ijtimoiy jarayondir, chunki u guruh (jamo) faoliyatiga xizmat qiladi va ijtimoiy munosabatlarni amalga oshiradi. Ko'pincha aloqa faqat aloqaga qisqartiriladi - *uzatish, til yoki boshqa ishora vositalari orqali ma'lumot almashish*. Ushbu tor

tushunchada muloqot ta'lim va tarbiya vositasi yoki ularning muhim tarkibiy qismi sifatida ishlaydi.

Keng ma'noda aloqa - *bu jamiyatdagi ijtimoiy sub'ektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir ko'rinishlaridan hisoblanib, oqilona va hissiy-baholovchi ma'lumotlar, faoliyat usullari hamda, moddiy ne'matlar, milliy qadriyatlar shaklidagi faoliyat natijalari almashish jarayoni. Fanda muloqot pedagogik jarayonning mohiyatidir, deb ta'riflanganda ular keng ma'noda muloqotni anglatadi.*

Muloqot tufayli shaxs shakllanishida tarbiya va o'rganish jarayoni bola tug'ilishidan boshlanadi va butun umr davom etadi. Bolaning insonlar bilan

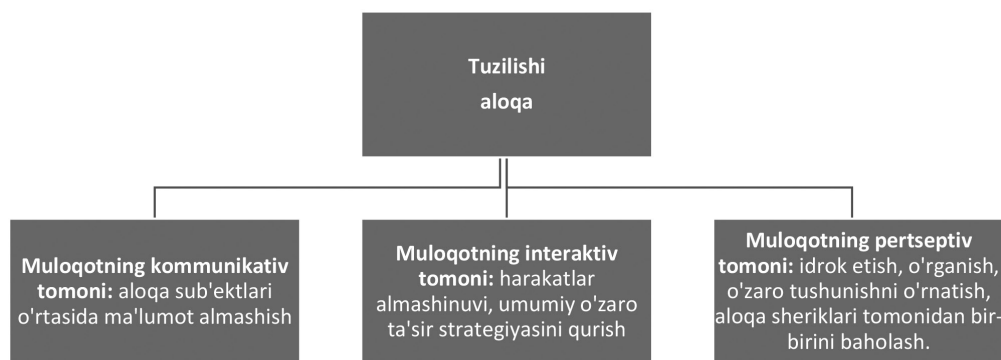

muloqot qilish jarayonida ijtimoiylashuvi boshlanadi. Uning o'ziga xosligi, individualligi, kognitiv va hissiy-irodaviy jihatlari tarkib topadi, hamda ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xos turlari o'rganiladi. *Aloqa* tuzilishida tadqiqotchilar o'zaro bog'liq bo'lgan uchta komponentni aniqlaydilar .

Shunga ko'ra, ular *muloqotning kommunikativ, interaktiv, pertseptiv funktsiyalari haqida gapirishadi*. Muloqotning yuqorida bayon etilgan jihatlari va vazifalari o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotga ham xosdir. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotni aks ettiruvchi o'ziga xos, maxsus termin mavjud - "pedagogik muloqot". Ta'lim jarayoni sifatli, samarali bo'lishini ta'minlash uchun uni "muloqot qonunlariga muvofiq" qurish kerak (N.V. Kuzmina).

Pedagogik muloqot maqsadli, maxsus tashkil etilganustoz shogird o'rtasidagi pedagogik munosabatlar, ya'ni ma'lumot va harakatlar almashinuvi va ular orasida o'zaro anglash protsessini vujudga keltirish. Bunday qaytar aloqa jarayonida ijtimoiy muhit va o'zini bilish, tegishli faoliyat usullarini (ko'nikma va ko'nikmalar) egallash va o'ziga va atrofdagi dunyoga nisbatan hissiy va qadriyat munosabatlari tajribasini o'zlashtirish amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchining ***kasbiy va pedagogik muloqotga tayyorligi*** samarali pedagogik faoliyatning birlamch shartidir. Maktab o'qituvchilarning ta'kidlashicha, samarali pedagogik faoliyat olib borish uchun ularga nafaqat mavzu va psixologik-pedagogik tushunchalar, balki muloqotga kirisha olish qobiliyatlari ham zarur.

Kasbiy-pedagogik muloqotga tayyorlik quyidagilardan iborat: pedagogik muloqot asoslari, uning qonuniyatlari, vazifalari, tuzilishi, mazmunini bilish; muloqotni tashkil qilish, uni boshqarish va o'z ruhiy holatini shakllantirish ko'nikmalarini shakllantirish, shuningdek, o'qituvchining ma'lum shaxsiy va axloqiy fazilatlarini shakllantirish. Belgilangan bilim, ko'nikma va shaxsiy

fazilatlar pedagogik *muloqot madaniyatini belgilaydi*, bu o'qituvchiga pedagogik muloqotni, shuning uchun ta'lim va tarbiyani etarlicha yuqori professional darajada amalga oshirishga imkon beradi.

Bu madaniyatning asosi *ijtimoiylikdir*. Bu *ajralmas sifat bolalar; hamkasblar va ota-onalar bilan tizimli muloqotga bo'lgan barqaror ehtiyojda ifodalanadi; tez aloqalarni o'rnatish qobiliyati; muloqotdan qoniqish va quvonch hissida, muloqotning barcha bosqichlarida hissiy farovonlikda*. Tadqiqotlar natijasida, muloqot jarayonidan zavqlanish qobiliyati shaxsiy xususiyat sifatida suhbatdoshlikning asosiy sharti hisoblanadi.

U quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi

- ijtimoiy yaqinlik
- ijtimoiy muhitda, boshqa odamlar orasida bo'lish istagi;
- hamdardlik va o'zining kechinmalarini boshqa odamning dunyosiga o'tkazish qobiliyati;

Fanda pedagogik empatiya tushunchasi ham mavjud bo'lib, o'qituvchining o'zini o'quvchilari o'rniga aqliy jihatdan qo'yish, uning ruhiy holatini his etishi, uni yuksak darajada tushunish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Muloqot o'qituvchining samimiyligi, do'stona munosabatda bo'lish va sezgirlik kabi fazilatlar bilan bog'liq; hazil tuyg'usi, ziddiyatli vaziyatlarda vazminlik va sabr-toqat, mehr-oqibat, hurmat va talabchanlik, pedagogik sezgi, bolalar bilan muloqot qilishda xushmuomalalik.

O'qituvchining so'zi - bu uning professional quroli, "o'quvchining ruhiga ta'sir qilish uchun almashtirib bo'lmaydigan vosita" (V.A. Suxomlinskiy).

Zamonaviy pedagogikada pedagogik muloqot jarayonida nutqning xilma-xil turlari mavjud, ammo o'qituvchi nima qilishidan qat'i nazar (ishontiradi, ilhomlantiradi, xabardor qiladi, o'quvchilarning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ulariga murojaat qiladi, ularni harakatga chaqiradi va hokazo), unga alohida talablar qo'yiladi. uning nutqi:

- *to'g'riligi* (adabiy va lingvistik me'yorlarga muvofiqligi);
- *aniqlik* (so'zlardan foydalanish, o'z ma'nosida ifodalash);
- *ravshanlik, soddalik, izchillik, qulaylik*;
- *boylik* (ishlatiladigan til vositalarining xilma-xilligi);
- *tasvir, hissiylik*.

hissiy ekspressivligi ham muhimdir : intonatsiya, temp, diksiya, ovoz balandligi, ovoz tembri, kuch, pauzalar, ritm va boshqalar.

Muloqot jarayonida *noverbal vositalar* nutqni to'ldiradi, ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarga hissiy ta'sir ko'rsatadi, o'qituvchining his-tuyg'ularini va kechinmalarini yetkazadi. *Noverbal aloqa vositalari* - imo-ishoralar, mimikalar

(yuz mushaklarining harakatlari), pantomima (tananing, qo'llarning, ko'zlarning ifodali harakatlari va boshqalar) - muloqotning hissiy tilidir.

Pedagogik muloqot madaniyatining navbatdagi ko'rsatkichi *psixik faoliyatni o'z-o'zini tartibga solish malakalarining mavjudligidir*. Bunday ko'nikmalarga, o'zining psixologik kechinmalarini, his-tuyg'ularini boshqarish, atrofdagilar bilan do'stona munosabatni saqlash, ijodiy kayfiyat va ruhiy stressni bartaraf etish qobiliyati kiradi.

Pedagogik muloqot madaniyatining alohida ko'rsatkichi bo'lgan pedagogik *taktga alohida e'tibor qaratish lozim* – Ya'ni o'qituvchining muloqotda mo'tadillik tamoyiliga amal qilishi, faoliyatning turli sohalarida bolalar bilan muloqot qilishda haddan tashqari emotsional holatlardan qochish, o'quvchilarga nisbatan hurmat va talabchanlik uyg'unligi, hamda ularga to'g'ri yondashuvni tanlash qobiliyati.

Ushbu ta'rifdan kelib chiqadiki, pedagogik takt muloqot ishtirokchilarining shaxsiy psixologik va yosh xususiyatlarini inobatga olishni, o'qituvchining axloqiy va axloqiy kasbiy ko'rsatmalariga rioya qilishni nazarda tutadi. Pedagogik takt qadriyat, intonatsiya, sabr-toqatli va ehtiyotkor bo'lish, rag'batlantirish va jazolash qobiliyatida namoyon bo'ladi. Aksincha, o'lchovdan har qanday og'ish - bu xushmuomalalik, bu ko'pincha o'qituvchini talabalar bilan nizolarga olib keladi.

Pedagogik muloqot bu - o'qituvchi faoliyatining individual, o'ziga xos ijodiy sohasidir. Shu sababli o'quvchilar bilan *pedagogik muloqot san'ati* haqida gaplashishi mumkin bo'ladi, bu, ko'pincha, ma'lum o'quv va tarbiyaviy vaziyatda pedagogik muloqot va pedagogik rahbarlikning zarur uslubini aniqlay olishdan iborat.

Pedagogik muloqotning ob'ektiv xususiyati uning nomuvofiqligi, demak, yuqori konflikt potentsiali va ziddiyatli vaziyatlarning yuzaga kelishi ehtimolidir. Konflikt - shaxslar, birgalikdagi guruhli faoliyat ishtirokchilari (shaxslararo, guruhlararo nizo) yoki alohida *bir insonning xohish-istaklari, e'tiqodlari va harakatlari (shaxs ichidagi nizo) o'rtasidagi o'zaro munosabatlardagi qarama-qarshiliklarning kuchayishi holati*. Konfliktda ikkala tomon uchun bir-birini inkor qiladigan yoki bir vaqtning o'zida erishib bo'lmaydigan maqsadlar uchun intiladigan yoki o'zaro munosabatlarida mos kelmaydigan qadriyatlar va me'yorlarni amalga oshirishga intiladigan odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning muayyan holatini ifodalaydi.

Nizolarni boshqarish uslublarini tanlash va qo'llash quyidagi tamoyillar bilan belgilanadi. Pedagogik konfliktli vaziyatda har doim o'quvchining rivojlanishiga va u bilan o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarga olib kelishi

mumkin bo'lgan ziddiyatni ko'rish kerak. Bordiyu o'qituvchining maqsadi o'quvchining ruhiy salomatligi va uning insoniy baxti bo'lsa, u o'quvchining vaziyatdan qanday chiqib ketishi, o'qituvchi bilan muloqotdan nimani o'rganishi bilan shug'ullanishi kerak. Qarama-qarshi vaziyatda o'qituvchi professional harakatlarni amalga oshirish zarurligini esga olishi kerak.

Ta'kidlash joizki, ziddiyatli vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun quyidagi umumiy qoidalarni hisobga olish muhimdir:

- *mayjud holatni hisobga olib o'qituvchi oldindan o'z ishida ziddiyatli vaziyatlarga duch kelishi muqarrarligini tushunishi va qabul qilishi kerak;*
- *yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatli vaziyatlarni aniqlash va ularni qanday hal qilishni oldindan o'rganish kerak;*
- *bunday holatlarning asl sabablarini anglash, ularni bartaraf etishdagi qiyinchiliklar va ularni oldini olish yo'llarini o'zlashtirish zarurligini ko'rish;*
- *nizolarni hal qilishda, vaziyatni pedagogik jihatdan to'g'ri hal qilish uchun kasbiy javobgarlik o'qituvchiga yuklanadi;*
- *mojaro ishtirokchilarning individual psixologik xususiyatlari, yoshi va hayotiy tajribasidagi farq ularning konfliktidagi pozitsiyalarini ajratib turadi va konfliktidagi turli xulq-atvorini belgilaydi; maktabda o'qituvchining nizoli holatdaagi kasbiy pozitsiyasi uni hal qilishda tashabbus ko'rsatishga va o'quvchi-talabaning manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yishga majbur qiladi;*
- *ko'pincha nizoni hal qilishda har bir o'qituvchining xatosi boshqa o'quvchilar ishtirok etadigan yangi vaziyatlar va nizolarni keltirib chiqaradi;*
- *O'quv faoliyatidagi nizolarni muvaffaqiyatli hal qilishdan ko'ra oldini olish osonroqdir, shuning uchun pedagogik muloqot strategiyasi nizolarni hal qilish mahorati emas, balki ularning oldini olish qoidalariga rioya qilish bo'lishi kerak.*

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, pedagogik muloqot jarayonidagi konfliktlar va ularni bartaraf etish yo'l va usullarini bilishi lozim. Shu bilan birga *pedagogik konflikt - bu ta'lim jarayonidagi qarama-qarshi normalar, qadriyatlar va manfaatlar asosida o'qituvchining o'quvchi yoki sinf jamoasi bilan o'zaro munosabatni to'g'ri tahlil qilishi, maqsadlar va ular o'rtasidagi keskinlashgan munosabatlarni oldini olish hamda bartaraf etish mumkin.*

ADABIYOTLAR:

1. Axmedova M. T. Pedago O'quv qo'll. Pedagogik konfliktologiya-T.: Adabiyog uchqunlari, 2017. – 320.
2. Анцупов А Я. Основы конфликтологии. -М.: 1998.
3. Begmatova Sevara Nematovna “The role and significance of specific competence types in the training of future teachers in modern education” ISBN 978-1-64945-234-4 DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.7527949>. CUTTING EDGE-SCIENCE 2022 Shawnee, USA November December
4. Исмоилова, Ю. Т. Формирование педагогического мастерства и культуры речи будущего учителя в процессе профессиональной подготовки. Образование и воспитание. — 2015. — № 3 (3). — С. 9-11. — URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/9/141/> (дата обращения: 15.02.2023).
5. I Yulduz, M Umida. Pedagogical Features of the Formation of Pedagogical Ethics in Future Teachers- Бюллетень науки и практики, 2021. Related articles All 2 versions. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=ZW3KcwEAAAAJ&authuser=1&citation_for_view=ZW3KcwEAAAAJ:Y0pCki6q_DkC
6. Ю.Исмоилова. “Формирование педагогического мастерства и культуры речи будущего учителя в процессе профессиональной подготовки”. “Образование и воспитание” научный журнал. г.Казан 2015.
7. Ismailova Zukhra Karabaevna, Kamola Riskulova, Axmedov Murodjon Ubaydullaevich, Ismoilova Yulduzhon Turaevna, Pulatova Nozima Ravshanovna “The role of electronic pedagogical tools in higher education”. SKOPUS Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020.
8. Ю.Исмоилова Формирование организаторских умений средствами педагогической игры. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. Курск 2016.
9. Sattorova.M.A. The Role of the concept of educational work of an educational organization in the formation of an inclusive environment //Eastern European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 7 No. 12, 2019. №3 Part VI ISSN 2056-5852. –P. 125-128. (13.00.00; №3) www.idpublications.org.
10. Sattorova.M.A. The American journal of social science and education innavations // “Psychological Support Of Social Development Of Persons With Disabled Health In The Conditions Of Educational Inclusion”. The Usa Journals. Impact Factor. Volume 03 Issue 01-2021. №23 –P. 195-198.
12. Xujayarova N. S. Development of Professional Competence of Future Primary School Teachers on the Basis of a Creative Approach - As a Social Pedagogical Problem // Journal Impact Factor Services for International Journals MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970. Impact Factor: 7.525 Volume 23, April 2022, Pages 68-72 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/1188>

MAKTAB TA'LIMIDA BO'LAJAK DEFEKTOLOG MUTAXASSISLARNI INKLYUZIV TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Sattorova M.A.

ATMU Pedagogika kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: ta'limni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, bo'lajak defektolog, inklyuziv tayyorgarligini rivojlantirish muammosi, maktab ta'limida bo'lajak defektolog mutaxassislarni inklyuziv tayyorgarligini rivojlantirish muammosi, nogiron va maxsus ehtiyojli ta'lim oluvchilar.

Ключевые слова: приоритетные направления развития образования, проблема развития инклюзивной подготовки будущего логопеда, проблема развития инклюзивной подготовки будущих логопедов в школьном образовании, учащиеся с ограниченными возможностями и особыми потребностями.

Key words: priority areas of education development, the problem of developing inclusive training of future speech therapists, the problem of developing inclusive training of future speech therapists in school education, students with disabilities and special needs.

Резюме: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'limda mutaxassislarni inklyuziv tayyorgarligini rivojlantirish muammolari yoritilgan.

Резюме: В данной статье рассмотрены проблемы развития инклюзивной подготовки специалистов общего среднего образования.

Summary: This article describes the problems of developing inclusive training of specialists in general secondary education.

Maktab ta'limida bo'lajak defektolog mutaxassislarni inklyuziv tayyorgarligini rivojlantirish muammosi O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi davlat siyosati umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi tamoyillari, inson huquqlari, ta'limning gumanistik mohiyati, har kimning bilim olishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlarining kafolatlanishi, ta'lim olishdan teng huquqlilikdan foydalanishga tayanadi. Ta'limni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari etib quyidagilar belgilangan: ta'lim sohasida fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining kafolanishi; ta'lim olishda tenglik, shu jumladan, rivojlanishida maxsus psixofizik xususiyatlari bo'lgan shaxslarga, ularning sog'lig'i va bilim qobiliyatlariga muvofiq, asosiy ta'limning barcha darajalarida va qo'shimcha ta'lim olishda shart-sharoitlar yaratish;

rivojlanishida maxsus psixofizik xususiyatlari bo'lgan shaxslarga maxsus ta'lim olish uchun maxsus shart-sharoitlar yaratish va ularga korrektsiyalovchi pedagogik ko'mak berish; shaxsning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini, shuningdek shaxsni shakllantirishda, malakali kadrlarni tayyorlashda jamiyat va davlatning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari; sifat, qulaylik, shaxsga yo'naltirilganlik, mazmun, ta'lim dasturlari va ta'lim yo'nalishlarining turli-tumanligi va hokazo.

Davlatimizning ustuvor siyosati yosh avlodni aqlan teran, jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, har tomonlama rivojlangan komil inson qilib voyaga yetkazishdan iborat. Buyuk mutafakkirlarimizning asarlarni tahlil qilar ekanmiz, ular o'z asarlari bilan nogiron bolalar ta'lim tarbiyasi mazmunining boy metodologik asoslarini yaratganliklarining guvohimiz. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarimizning barchasi jamiyatni bir butun deb qarab, barcha insonlarni teng deb hisoblaganlar. Demak, maxsus ehtiyojli bolalarga ham jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida ta'lim tarbiya berish hozirgi zamon kabi o'sha XI-XII asrlardayoq buyuk Sharq mutafakkirlarining ham diqqat markazidan chetda qolmagan. Juda ko'plab davlatlarda maxsus yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirishni to'raligicha yo'lga qo'yish maqsadida umumta'lim maktablarida ta'lim berish davlat siyosati rejasiga kiritildi. Buning natijasida esa 1990 yilda Tailandda Umumjahon Konferensiyasi bo'lib o'tdi. Bu konferensiyada "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Dekloratsiyasi qabul qilindi.

"Inklyuziv ta'lim" tushunchasi ingliz tilidan, inclusive, inclusion - uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi. P.f.n, dotsent R.Shomahmudova "Nogiron va maxsus ehtiyojli ta'lim oluvchilar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar, oilaning faol ishtirokida, xususan bolaning ehtiyojini qondirishga va ijtimoiy hayotga moslashtirish va umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir"-deb ta'rif berib o'tgan. Bizning tadqiqotimiz aynan jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, ularni kasb-hunarga tayyorlash muammosiga qaratilganligi bois biz Respublikamiz va hamdo'stlik mamlakatlarida maxsus pedagogika sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlariga ko'proq to'xtaldik.

Defektologiya (lot. defectus – nuqson) — jismoniy va ruhiy nuqsonli bolalar rivojlanishining psixofizik xususiyatlarini o'rganish, ularga maxsus ta'lim-

tarbiya berish, undagi nuqsonlarni yo'qota borish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan. Ko'r va ko'zi ojiz, kar va qulog'i og'ir, aqli zaif, tayanch-harakat apparatida nuqsoni bor, nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalar Defektologiya fani obektidir. Shunga ko'ra defektologiya to'rt alohida sohaga bo'linadi: Surdopedagogika (kar va qulog'i og'ir bolalarni o'qitish, tarbiyalash usullarini o'rganadi), Tiflopedagogika (ko'r va ko'zi ojiz bolalarni o'qitish va tarbiyalash masalalarini tadqiq etadi), oligofrenpedagogika (aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini ishlab chiqadi), logopediya (nutq kamchiliklari bo'lgan bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanadi). Dastlab surdopedagogika va tiflopedagogika paydo bo'lgan. Keyinchalik logopediya va oligofrenpedagogikaga asos solingan. Nuqsonli va psixofizik kamchiligi bor bolalarning ruhiy qonuniyatlarini o'rganuvchi maxsus psixologiya, shuningdek, ta'limtarbiya berish, nuqsonlarni tuzatish, tiklash vositalarini ishlab chiquvchi surdotexnika va giflotexnika ham Defektologiya anatomiya, fiziologiya, patofiziologiya, nevrologiya, nevropatologiya, eshitish, ko'rish va nutq pa-tologiyasi, maktab gigiyenasi, umumiy va pedagogik psixologiya, tilshunoslik va boshqa fanlar fanlar bilan uzviy bog'langan. Defektologiyaning asosiy vazifasi nuqsonli bolalarni aniklash, tashhis usullarini ishlab chiqish, ular uchun maxsus va mujassamlashtirilgan ta'limtarbiyani tashkil etish, aqliy va jismoniy kamchiliklarni yo'qotish vositalarini izlab topish, amalda qo'llash, ularni hayotga tayyorlash, ijtimoiy foydali insonlar qilib yetishtirishdan iborat.

O'zbekistonda Defektologiyaning ilmiy-nazariy, metodik va amaliy tadqiqrtlari bilan G.SH.Aytmetova, YE.D.Gordiyenko, L.R.Mo'minova, R.Shomaxmudova, G'.Shoumarov va boshqalar shug'ullangan.

Integrativ ta'lim g'oyasi ko'proq o'tgan asrda rivojlantirilgan. Integrativ (lotinchadan – aloqa, uyushma, birikma) ta'lim tizimi – muayyan zanjir atrofida o'quv matetriallarining birlashishi deb tavsiflanadi. XX asr boshlarida Shveysariya, Belgiya, Germaniya, Avstriya va boshqa mamlakatlar ta'limida integrativ texnologiyalari istiqbolli va samarali muhokama qilingan.

Hozirgi davrda oliy ta'lim mazmunini yangilashning konseptual qoidalaridan biri bu kompetentlik nuqtai-nazardan integrativ yondashuv hisoblanadi. Uni amalda joriy etish jarayoni esa, ta'lim mazmuni, metod, vosita va texnologiyasiga yangicha intilishni talab etadi. D.Sh.Djurayevaning fikriga ko'ra zamonaviy didaktikada o'quv fanlari mazmuni uyg'unlashuvi kerak. Integratsiyaning metodologik asosi integrativ yondashuv hisoblanadi, uning mohiyati ilmiy-tadqiqot ishlarida asoslangan [28]. Lekin, fanlararo uzviylik ko'p qirrali fenomen, hozirgi kunga qadar, pedagogika fanlari vakillari

o'rtasida "fanlararo", "fanlar o'rtasida" tushunchalariga qarashlari birligi ishlab chiqilgan emas. O'quv jarayonida fundamental fanlar o'rtasidagi o'zaro munosabat g'oyasini o'zida mujassam etgan yagona, yaxlit metodikasi mavjud emas.

Integrativ yondashuv – mazmunan jihatdan aloqador, mantiqiy bir-birini to'ldiruvchi va kengaytiruvchi fanlararo integratsiyalash, sohalar integratsiyasi, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi uchun qo'llanilib, mantiqiy mukammal bilim, ish-harakat usullari va shaxsiy sifatlarni hamda qobiliyatlarini tarkib toptirishdir.

Maxsus pedagogika sohasida yetuk olim L.R.Mo'minova tomonidan maktabgacha yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarning nutqidagi nuqsonni bartaraf etish bo'yicha korreksion-pedagogik ishlarning nazariy asoslari ishlab chiqilgan, shuningdek, bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish metodikasi yaratilib amaliyotga joriy etilgan.

L.SH.Nurmuhammedovanning "Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari" ilmiy tadqiqotlari doirasida oilada nogiron farzandi bor ota-onalarning o'ziga xos xususiyatlari, qiyinchiliklari va ijtimoiy-pedagogik, psixologik ko'rsatmalarga muhtojligi tahlil qilingan va bir qator ilmiy natijalar olingan. Nogiron shaxsning o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, mustaqil harakatlanishi, mo'ljal olish, muomala qilish, o'z xulqini nazorat qilish, mehnat faoliyatini o'rganish yoki mashg'ul bo'lish qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotishi, uni ijtimoiy muhofaza qilish choralarini amalga oshirish zaruriyatini ko'rsatadi.

Insonning nogiron bo'lib qolgan paytida shakllangan shaxsiy xususiyatlariga insonning o'zi uchun, uning hayolida yuz beradigan hodisalar uchun javobgarligini anglashga bog'liq. SH.M.Amirsaidovanning tadqiqotlarida sharq mutafakkirlarining maxsus pedagogika faniga oid ilmiy fikrlari o'rganilib, Abu Ali Ibn Sinoning maxsus pedagogika fani ravnaqi uchun xizmat qiladigan tibbiy-ilmiy, pedagogik va psixologik g'oyalari tahlil qilinib, o'quv jarayoniga tadbiq etish usullari ishlab chiqilgan.

M.P.Hamidova tomonidan olib borilgan "Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so'z boyligini oshirishning korreksion-pedagogik asoslari" nomli tadqiqot ishida umum va maxsus pedagogik tadqiqotlar asosida aqli zaif bolalarning nutqini ko'rikdan o'tkazish metodlari yaratilgan. Bolalarni ko'rikdan o'tkazish natijasida aqli zaif bolalar nutqining rivojlanmaganlik mezonlari ishlab chiqilgan. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning predmetlar haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, hissiy-irodaviy sohalarini jalb etish bilan birga bilishga qiziqish va nutqiy motivatsiyani kuchaytirishga qaratilgan korreksion-

pedagogik ish mazmuni va usullari ishlab chiqilgan. D.A.Nazarova tomonidan maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy ishida ilk bor maktabgacha ta'limda zaif eshituvchi bolalarning nutqiy rivojlanish darajasini tadqiq qilish metodikasining moslashtirilgan varianti, maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishning mazmuni, yangi interfaol usullari hamda shakllari, o'rganilayotgan bolalarning umumiy rivojlanishini ta'minlashda ularning o'ziga xos rivojlanish omilidan kelib chiqib, nutqini keng qamrovli rivojlantirish tizimi ishlab chiqilgan va asoslab berilgan.

M.F.Hakimovanning "Maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik asoslari" (aqli zaif o'quvchilar misolida) tadqiqotlari doirasida quyidagi ilmiy natijalar olingan:

1. Maxsus maktablar, maktab-internatlar va ixtisoslashtirilgan sanoat kasb-hunar kollejaridagi aqli zaif o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlash ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

2. Maxsus yordamga muhtoj aqli zaif o'quvchilarning kasb-hunarni tanlashga bo'lgan qiziqishining yuzaga kelishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar aniqlangan.

3. O'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashda psixologik-pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda, kasb-hunarga tayyorlashning metodik ta'minoti yaratilgan. Ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari uchun metodik tavsiyanomalar, dars ishlanmalari va o'quv qo'llanmalar yaratilgan.

4. Maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashda xalq hunarmandchiligidan samarali foydalanilgan.

5. "Oshpaz-qandolatchi", "Keng assortimentdagi kiyimlar tikuvchisi" kabi yangi mutaxassisliklari o'quv rejasga kiritilgan.

Maxsus ta'lim muassasalarini mehnat ta'limi o'qituvchilar uchun aqli zaif o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashga doir, ta'limning uzviyligini ta'minlash borasida pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan va maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning samarali tizimi yaratilgan.

F.Mirzayevaning "Jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va ularni kasb-hunarga o'rgatish metodikasini takomillashtirish" mavzusidagi dissertatsiya ishida quyidagi ilmiy yangiliklarga erishilgan. Jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ijtimoiy, psixologik va kasbiy moslashuv muammolariga qaratilgan inklyuziv ta'limning interfaol muloqot, hamkorlik, loyihalash va baholashdan iborat didaktik imkoniyatlari aniqlangan.

Adabiyotlar:

1. Axmedova M. T. Pedago O`quv qo`ll. Pedagogik konfliktologiya-T.: Adabiyog uchqunlari, 2017. – 320.
2. Анцупов А Я. Основы конфликтологии. -М.: 1998.
3. Begmatova Sevara Nematovna “The role and significance of specific competence types in the training of future teachers in modern education” ISBN 978-1-64945-234-4 DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.7527949>. CUTTING EDGE-SCIENCE 2022 Shawnee, USA November December
4. Исмоилова, Ю. Т. Формирование педагогического мастерства и культуры речи будущего учителя в процессе профессиональной подготовки. Образование и воспитание. — 2015. — № 3 (3). — С. 9-11. — URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/9/141/> (дата обращения: 15.02.2023).
5. I Yulduz, M Umida. Pedagogical Features of the Formation of Pedagogical Ethics in Future Teachers- Бюллетень науки и практики, 2021. Related articles All 2 versions. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=ZW3KcwEAAAAJ&authuser=1&citation_for_view=ZW3KcwEAAAAJ:Y0pCki6q_DkC
6. Ю.Исмоилова. “Формирование педагогического мастерства и культуры речи будущего учителя в процессе профессиональной подготовки”. “Образование и воспитание” научный журнал. г.Казан 2015.
7. Ismailova Zuhra Karabaevna, Kamola Riskulova, Axmedov Murodjon Ubaydullaevich, Ismoilova Yulduzkhon Turaevna, Pulatova Nozima Ravshanovna “The role of electronic pedagogical tools in higher education”. SKOPUS Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020.
8. Ю.Исмоилова Формирование организаторских умений средствами педагогической игры. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. Курск 2016.
8. Sattorova.M.A. The Role of the concept of educational work of an educational organization in the formation of an inclusive environment //Eastern European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 7 No. 12, 2019. №3 Part VI ISSN 2056-5852. –P. 125-128. (13.00.00; №3) www.idpublications.org.

PEDAGOGIKA FANIDA QO'LLANILADIGAN INTERAKTIV METODIKALAR

Jumamurodova U.M.

*Ilmiy rahbar: "TIQXMMI" MTU "Professional ta'lim"
kafedrası assistenti*

Aliqulov L.Sh.

*"TIQXMMI" MTU "Yer resurslari va kadastr" fakulteti, Professional
ta'lim(yer kadastrı va yer tuzish) yo'nalishi 215- guruh talabasi*

Tayanch so'zlar: interaktiv metodlar, ta'lim, metod, "Aqliy hujum metodi", breynshtroming metodi, shaxs, o'qituvchi, o'quvchi, muommo, "Pinbo'rd daskasi", "Puzzle" meto'dikasi, pedogog, psixologik trening, bilish faoliyati.

Ключевые слова: интерактивные методы, обучение, метод, «Метод мозгового штурма», метод мозгового штурма, человек, учитель, ученик, проблема, «Доска объявлений», метод «Пазл», педагог, психологический тренинг, познавательная деятельность.

Key words: interactive methods, training, method, "Brainstorming method", brainstorming method, person, teacher, student, problem, "Bulletin board", "Puzzle" method, teacher, psychological training, cognitive activity.

Резюме: Ushbu maqolada pedagogika fanining interaktiv metodlariga qo'yiladigan ta'lablar keng yoritilgan bo'lib, ushbu metodlarni hayotda va obyektiv dunyoni bilish nazariyasida nimani o'rgatish va qanday o'rgatish kerak, kimni qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud.

Резюме: В данной статье широко освещены требования к интерактивным методам педагогики, а также поставлены вопросы о том, чему и как преподавать эти методы в жизни и теории познания объективного мира, и кого следует обучать.

Summary: This article broadly covers the requirements for interactive methods of pedagogy, and also raises questions about what and how to teach these methods in life and the theory of knowledge of the objective world, and who should be taught.

Interaktiv (ingl. Interaction-o'zaro ta'sir) metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga O'qitishning interfaol(aktiv)ligi - o'quvchining bilish faoliyatini faollashtirish va o'zaro ta'sir asosida tayyorgarlik samaradorligini oshirishning asosiy

usullaridan biridir. Interaktiv mashg'ulot - o'qituvchi va o'quvchilar o'zaro faol ishtirok etadigan mashg'ulot; jarayon hamkorlikda kechadi.

Ushbu metodlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlantirilib, ularda erkin fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, hissiyotlarni boshqara olish, tanqidiy va ijodiy fikr yuritishning rivojlanishiga zamin tayyorlanadi.

«Aqliy hujum» metodi. Aqliy hujum – bu g'oyalarni generatsiya (ishlab chiqish) qilish metodidir. «Aqliy hujum» metodi biror muammoni echishda o'quvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir echimga kelinadigan eng samarali metoddir. Aqliy hujum metodining yozma va og'zaki shakllari mavjud. Og'zaki shaklida o'qituvchi tomonidan berilgan savolga o'quvchilarning har biri o'z fikrini og'zaki bildiradi. O'quvchilar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga o'quvchilar o'z javoblarini qog'oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko'rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi. «Aqliy hujum» metodining yozma shaklida javoblarni ma'lum belgilar bo'yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o'rgatadi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o'z tasavvurlari va g'oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni xosil qilishga rag'batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulot jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original echimlarni topish imkoniyati tug'iladi. «Aqliy hujum» metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarini aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo'lgan g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Mashg'ulotlar jarayonida «Aqliy hujum» metodidan foydalanishda bir necha qoidalarga amal qilish talab etiladi. Ushbu qoidalar quyidagilar:

1. Mashg'ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.

2. Har bir ta'lim oluvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki g'oyalar miqdori rag'batlantirilib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullarini tanlab olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning rag'batlantirilishi navbatdagi yangi fikr yoki g'oyalarning tug'ilishiga olib keladi.

3. Har bir ta'lim oluvchi o'zining shaxsiy fikri yoki g'oyalariga asoslanishi hamda ularni o'zgartirishi mumkin. Avval bildirilgan fikr (g'oya)larni

umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikr (g'oya)larning shakllanishiga zamin hozirlaydi.

4. Mashg'ulotlar jarayonida ta'lim oluvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'ymaydi. Agarda ularning fikr (g'oya)lari baholanib, boriladigan bo'lsa, ta'lim oluvchilar o'z diqqatlarini, shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Mazkur metodni qo'llashdan asosiy maqsad ta'lim oluvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag'batlantirish ekanligini etibordan chetda qoldirmagan holda ularning faoliyatlarini baholab borishning har qanday usulidan voz kechish maqsadga muvofiqdir.

Breynshtroming metodi. U musobaqa, munozara, trening va shunga o'xshash interfaol texnologiyalarni qo'llash asosida o'quvchilarni ko'tarinki ruhda, qizg'in, jonli va qiziqarli fikrlashga, dars jarayonida faollikni oshirishga da'vat etadigan metodlardan biridir. Ayni paytda o'quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantiradigan, sinfdagi barcha, hatto har bir o'quvchining o'z fikrini, qarashlarini, munosabatini ifodalay olish imokniyatini to'liq kafolatlaydigan metoddur. Psixologlarning fikricha, «breynshtorming» - munozaralar yuritishining bir shaklidir. Uni miya orqali xujum, aqliy hujum, fikrlar jangi, fikrlan jangi maydoni, fikrlar kurashi, fikrlar kurashining maydoni deb ta'riflash maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari mazkur usulni qo'llash jarayonida sinf o'quvchilarining har biri hal qilinayotgan, o'rganilayotgan savol yoki mavzu, topshiriq yoki masala yuzasidan o'z fikr-mulohazasini bildirish, bayon qilish imkoniyatidan foydalanish omillarim bilan to'liq ta'minlanadi. O'qituvchi bu usulni qo'llash jarayonining tashkilotchisi sifatida o'quvchilavr faoliyatini boshqarib turadi, xolos. Aytilgan fikr-mulohazaga hech qanday o'zgartirish kiritmaydi, tuzatilmaydi ham. Ushbu usulning mohiyati shundaki, boshqa usullarda, ya'ni munozara, fikr bayon etishlar, bahslarda qatnashuvchi-bahslashuvchilar, asosan, chegaralangan bir mavzuga, savolga asoslanib, ko'proq uning doirasida turlicha fikrlar bayon etishga harakat qiladilar yoki fikr bildirish ma'lum darajada chegaralangan bo'ladi.

Xulosa. Bugungi kundagi ayrim metodlarni ancha eskirganligi hamda bugungi kun talabiga to'g'ri kelmasligini aytib o'tish joiz. Ya'ni zamon talabi oshib borayotgan sari, o'qituvchini o'quvchiga, o'quvchini esa o'qituvchiga bog'laydigan payt keldi deb o'ylayman. Chunki yangi metodlarning asosiy maqsadi ta'lim sifatini yaxshilash hamda bo'lajak pedagoglarni tayyorlashni osonlashtirishga zamin yaratadi. Shuning uchun bo'lajak pedagog sifatida o'zimizga poydevor yaratish uchun harakatdan to'xtamasligimiz kerak.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23-sentabr, O'RQ-637-son qarori bilan tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni.
3. "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 26 sentyabrda PK- 3289-son qarori Sultonova G.A. Pedagogik mahorat / T.: TDPU, 2005.
5. Дилрабо Мукумова Инатовна. Севара Ярова Баходировна. Педагогические нормы в системе непрерывного профессионального образования. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools/ International scientific-online conference/ Part 7/ 2022 - AUGUST 13.
6. R.A.Mavlonova, B.Normurodova "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" Toshkent 2007
7. N.Egamberdieva "Tarbiya texnologiyasi" Fan va texnologiyalar 2016-yil
8. R.A.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma Toshkent Fan va texnologiya 2012-yil
9. M.Ochilov. Muallim qalb me'mori. O'quv qo'llanma Toshkent O'qituvchi 2004-yil.
10. www.eduportal.uz -Xalq ta'lim vazirligining axborot ta'lim portal.
11. www.ziynet.uz – Axborot ta'lim portal.

“HAMKORLIK ZANJIRI” ASOSIDA TALABA-YOSHLARDA VATANPARVARLIK TUYG’USINI SHAKLLANTIRISHNING O’ZIGA XOS PEDAGOGIK JIHATLARI

Xolboyev A.M.

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: yoshlar, vatanparvarlik, dunyoqarash, milliy ruh, milliy qadriyatlar, global axborot oqimlari, muqaddas burch, ta’lim, tarbiya, xalq, millat, mafkura, maqsad.

Ключевые слова: молодежь, патриотизм, мировоззрение, национальный дух, национальные ценности, глобальные информационные потоки, священный долг, образование, воспитание, народ, нация, идеология, предназначение.

Key words: youth, patriotism, worldview, national spirit, national values, global information flows, sacred duty, education, upbringing, people, nation, ideology, purpose.

Резюме: Mazkur maqolada zamonaviy talablarni inobatga olingan holda talaba-yoshlarda vatanparvarlik tuyg’usini shakllantirishning o’ziga xos pedagogik jihatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga doir ma’naviy tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda “Hamkorlik zanjiri” imkoniyatlaridan foydalanish masalalari muallif tajribalari asosida yoritib berilgan.

Резюме: В данной статье с учетом современных требований с научной и теоретической точки зрения анализируются уникальные педагогические аспекты формирования патриотизма у студентов. Также в статье на основе опыта автора освещены вопросы использования возможностей «Цепи сотрудничества» для повышения эффективности духовно-просветительской работы по воспитанию молодежи в духе патриотизма.

Summary: This article, taking into account modern requirements, analyzes the unique pedagogical aspects of the formation of patriotism among students from a scientific and theoretical point of view. Also, the article, based on the author’s experience, highlights the issues of using the capabilities of the “Chain of Cooperation” to increase the effectiveness of spiritual and educational work to educate young people in the spirit of patriotism.

Har qanday millat, har qanday xalq bor ekan, uning o’z manfaatlari, o’z maqsad va orzu-idealariga ega bo’lishi tabiiy. Ana shu orzu-umidlar va maqsadlarni ifoda etadigan, ularni ruyobga chiqarish uchun xalqni safarbar qiladigan vatanparvarlik g’oyalari xalqimizning asrlar mobaynida intilib kelgan orzu-ideallarini, olijanob maqsad-muddaolarini o’zida mujassam etadi.[11]

Shu nuqtai nazardan qaraganda, yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda unutilmas qadriyatlarimiz, xalq og'zaki ijodi (fol'klorshunoslik, musiqa, rassomlik), adabiyot va san'atning bir qator turlariga qiziqishlarini oshirish, qobiliyatlarini namoyon qilish uchun zarur sharoitlar yaratish, ma'naviy axloqiy tarbiyaning innovatsion mexanizm va vositalarini aniqlashga muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" nomli kitobida ham yoshlarni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish, qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo'lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo'lish tuyg'usini shakllantirish kabi masalalarga alohida urg'u berib o'tilgan. [1]

Alohida e'tirof etib o'tish lozimki, mamlakatimizda global axborot oqimlarining jadallashuvi yoshlar ongi va qalbida ona Vatanga muhabbat tuyg'ularini singdirish, inson manfaatlarini eng oliy va ustuvor qadriyat sifatida qaror toptirish, ma'naviyatimiz va amaliy hayotimizda ro'y berayotgan mafkuraviy jarayonlarda sobit g'oyaga va mustahkam qarashlarga ega bo'lgan "Yangilanayotgan O'zbekiston" yoshlarida mustaqil fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning yangi modellarini ishlab chiqish, an'anaviy va innovatsion ta'lim tizimlarining maqbul integratsiyasini ta'minlashning pedagogik mexanizmlarini rivojlantirishning tashkiliy-metodik tizimini takomillashtirishga doir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Globallashuv davri o'ta shiddat bilan o'zgarayotgani va turli tahdidlar ko'pligi, geosiyosiy manfaatlar to'qnashuvi, xalqaro aloqalarda o'zaro ishonch va hamkorlik munosabatlariga putur etishiga, qarama-qarshilik va nosog'lom raqobat kuchayishiga olib kelayotgani ijtimoiy pedagogika oldida hal etishni kechiktirib bo'lmaydigan g'oyat murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Shu sababli «Ta'lim va ma'rifat - tinchlik va bunyodkorlik sari yo'l» g'oyasiga tayanib turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga etishga intilishiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir. [1]

Fikrimizcha, «Hamkorlik zanjiri» asosida vatanparvarlik tuyg'usini takomillashtirish afzalligi shundaki, talaba-yoshlarni xalqimizning urf-odatlari va an'analari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ijtimoiy jarayondagi

o'zgarishlarni anglashga, hozirgi globallashuv jarayonida o'ziga to'g'ri yo'l tanlashga, xushyorlikka o'rgatadi.

Hech kimga sir emaski, Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba-yoshlar orasida ham bilib bilmay diniy aqidaparastlik ko'rinishidagi g'oyalar bilan sug'orilayotgan, xalqaro axborot tarmoqlari va Internet jahon axborot tarmog'i: "Facebook", "Odnoklassniki.ru", "Telegram", "Mail.ru" «Twitter», «Facebook», «Odnoklassniki», «YouTube» kabi ijtimoiy tarmoqlardagi yoshlar kamoloti uchun yot bo'lgan turli illatlardan, "onlayn" tanishuvlardagi muloqot, zararli ta'sirlar girdobiga tushib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Haqiqatdan ham yoshlar ma'naviy tarbiyasida yadro maydonlari emas, mafkura maydonlarida bo'layotgan kurashlar, zamonaviy xalqaro axborot maydonidagi mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion tahdid kuchayib borayotgan bir paytda Vatan tuyg'usini yoshlar ongiga singdirish, xalq og'zaki ijodi asosida yoshlarni g'oyaviy xurujlardan asrash, ularda hayotga ongli munosabatni shakllantirish zarur.

Shundan kelib chiqib zamonaviy talablarni inobatga olingan holda talaba-yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda burok allomalarimiz ilmiy merosidan foydalanish muhim ijtimoiy pedagogik ahamiyatga ega. Sharq donishmandlari aytganidek, "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!". [9]

Adabiyotlar tahlilidan bilamizki, vatanparvarlik - bu kishilarning ona yurtiga, o'z oshyoniga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha. Vatanparvarlik barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo'lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg'u, ma'naviy qadriyatlardan biri. Tarixiy jihatdan vatanparvarlik kishilarning o'z vatanlari taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o'zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo'lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg'ular jamlanmasi hamdir.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "Vatanparvarlik" so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: "Vatan g'amxo'rlik qiluvchi. O'z vatanini, ona yurtini xalqini cheksiz sevuvchi, Vatan manfaatlari uchun jonbozlik ko'rsatuvchi" 2. "Vatanparvarlik" vatanparvarlarga xos ish, hatti-harakat, xislat.

Tabiiyki, inson uchun kindik qoni to'kilgan joy hamma narsadan aziz va qimmatlidir. Rasuli Akram sallollohu alayhi vasallam Madinai munavvaraga hijrat qilib ketayotganlarida tug'ilib o'sgan vatani Makkai mukarramaga yuzlanib turib: "Agar qavmim meni chiqib ketishga majbur qilmaganida, hech ham o'z ixtiyorim bilan uni tashlab ketmagan bo'lur edim", deganlari siyrati nabaviya kitoblarida bayon etilgan. [3]

Demak, Vatanni sevish, vatanparvar bo'lish, undagi bor narsalarni ardoqlab, sog'inib yashash insoniyat tabiatida mavjud bo'lgan nozik his-tuyg'udir.

Buyuk alloma Alisher Navoiy hazratlarining quyidagi so'zi ona-Vatanini sevuvchi sadoqatli har bir kishining qalbida g'ayrat va shijoat uyg'otadi:

Vatan tarkini bir nafas aylama,

Ani ranji – g'urbat, havas aylama. [4]

Donolar aytadilar: “Kishining vafodorligi va sadoqati uning o'z Vatani uchun qayg'urishidan, do'stlarini sog'inishidan va umrining zoe ketkazgan lahzalariga achinib, o'kinib yashashidan bilinadi”. Insonning o'z xalqiga bo'lgan sadoqati va fidoiyligi ona-Vatanni himoya qilishi, taraqqiy topib, har tomonlama mustahkam va qudratli bo'lishi hamda xalqining tinch va farovon hayot kechirishiga imkon darajada hissa qo'shishi bilan o'lchanadi.

Talaba – yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash zamirida Vatanimiz mustaqilligini, uning xavfsizligi va barqarorligini ta'minlash har bir o'g'il-qizning burchi va vazifasi ekanligini uqtirish lozim. Tarixdan ma'lumki, yurtimiz boshiga og'ir sinovli kunlar tushganda uning ozodligi, osoyishtaligini himoya qilishga qodir mard farzandlar ko'kragini qalqon qilib yovga qarshi chiqqan. To'maris, Spitamen, Muqanna, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi dovyurak, jasur, vatanparvar buyuk sarkardalarning nomlari va jasoratlari tillarda dostonga aylangan. Asrlar o'tsa-da, yosh avlod ularning qahramonliklari xalqimiz qalbida mangu yashashini, har bir vatandoshimiz uchun o'rnak bo'lib xizmat qilganligini bilishi zarur. [6]

Fikrimizcha, “Hamkorlik zanjiri” asosida talaba-yoshlarda vatanparvarlik ruhini singdirish, ularda tarixidan to'la xabardor bo'lish, milliy mansublik, millatning o'tmishi, tarixining o'ziga xosligiga oid ma'lumotlarga ega bo'lish imkonini beradi. Zero o'z xalqi tarixini anglamagan inson o'zining jamiyatdagi o'zni, turli millatlar orasidagi mavqegini belgilay olmaydi. Ijtimoiy mavqega ega bo'lmagan inson esa mustaqil fikrlay, turli vaziyatlarda o'zi qaror qabul qila olmaydi. Shu sababli u bilib bilmay “noto'g'ri aqidalar girdobiga” tushib qoladi.

Shuningdek, «Hamkorlik zanjiri» asosida talaba-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning yana bir muhim jihati Vatan ravnaqi yo'lida fidokorona mehnat qilish hissini tarkib toptirishdan iboratdir. Talaba-yoshlarimiz qaysi yo'nalishda tahsil olishidan, faoliyat ioritishidan qat'iy nazar o'zining fuqarolik burchini to'liq anglagan holda, ma'naviy kamoloti uchun mas'uliyatni his etishi, shaxsiy manfaatlarini shu iort, shu xalq manfaatlari bilan uyg'unlashtirib yashashi lozim. Shuning uchun ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev “Vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma'naviy asosi hisoblanadi va

jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi", deya bu jarayonga ixsos baho bergan edi. [11]

Ilmiy izlanishlarimiz davomida talaba-yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalash jarayonida quyidagi sifatlarni takomillashtirish mumkinligi ko'zga tashlanadi:

- 1) xalqining tarixiy xotirasiga hurmat;
- 2) millatning ijtimoiy-ma'naviy hayoti, milliy merosi, urf-odat va an'analari, qadriyatlari, ruhiyati haqidagi mustahkam bilimlarga ega bo'lish;
- 3) xalq ijtimoiy-ma'naviy hayotini yanada rivojlantirish, milliy meros, urf-odat va an'analari, qadriyatlarni asrab-avaylash, uni boyitish ko'nikma va malakalariga ega bo'lish;
- 4) ularni ongli ravishda baholash;
- 5) ma'naviy his-tuyg'ularning ijobiy bo'lishiga erishish;
- 6) o'zini ongli ravishda boshqarish;
- 7) Vatan tuyg'usi bilan yashash, uning taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish;
- 8) ona tilini e'zozlash;
- 9) boshqa millatlarni hurmat qilish, ularning madaniyati va milliy qadriyatlariga ongli yondashish [8]

Ilmiy mulohazalarimizni mantiqan davom ettirib, biz "vatanparvarlik tarbiyasi"ning o'zagi bo'lgan talaba - yoshlarda vatan tuyg'usini qalban anglash asosida namoyon bo'luvchi xislatlarni quyidagicha tasnif etdik. Millatning o'tmishi, buguni va istiqbolini o'zida mujassamlashtirgan, uning tub manfaatlarini va maqsadlarini ifodalab, taraqqiyotga xizmat qiladigan ijtimoiy g'oyani yoshlar ongiga singdirish zamirida :

1) millatning tarixi, qadriyatlari, an'analari, madaniyati, yashash tarzida yaqqol namoyon bo'ladigan, ajdodlari bosib o'tgan tarixiy yo'ldan to'la xabardor bo'lgan holda, millatning o'tmishi, tarixiga hurmat, millatidan faxrlanish tuyg'usini hosil qilish;

2) "xalq donoligi" asosida bizgacha etib kelgan tarixiy merosni, kelajak avlodga to'la to'kis etkazish, ijtimoiy-siyosiy, tarixiy o'zgarishlar davrida ham millatning ma'naviy-axloqiy qarashlari, e'tiqodidan voz kechmaganligidan g'ururlanish;

3) milliy g'oyada umuminsoniy mohiyat mavjud bo'lib, millatga xos bo'lgan ijtimoiy ruhiyat, uning ijobiy ko'rinishlari va milliy urf-odat va an'analarning, o'zbekona turmush tarzining o'ziga xosligidan faxrlanish;

4) «Manfaatli hamkorlik» g'oyasi dunyoning barcha mamlakatlari uchun birdek ahamiyatli ekanligini anglash;

5) xalq yoki millat qadriyatlarining muayyan tartibda: milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarning mazmunini chuqur anglagan holda ularni asrash va yanada boyitish yo'lida sinergetik yondashish;

6) shaxs, ijtimoiy guruhning milliy o'z-o'zini aiglashi asosida shakllanadigan ajdodlari qoldirgan moddiy, ma'naviy merosdan, o'z xalqining jahon iivilizaniyasiga qo'shgan hissasi, o'zga millatlar oldidagi qadr-qimmat, obro'-e'tiboridan faxrlanish hissini uyg'otish;

7) millatning yutuqlari, obro'-e'tibori bilan faxrlanish, uning muammolariga befarq qarab turmaslik; o'z eliga, millatiga jonkuyar bo'lish;

8) o'z millatining moddiy, ma'naviy merosini asrab-avaylash;

9) xalq odatlari, an'analari, qadriyatlarni hurmat qilish, ularni boyitish va takomillashtirish; o'z millatiga mehr-muhabbatini amaliy faoliyatla namoyon qilish, ona tilining millat nishoni, g'ururi ekanligini his qilish;

10) xalq, Vatan, ajdodlar xotirasi oldidagi mas'uliyatni his qilish.

Xulosaqilibaytganda, yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini takomillashtirishda ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan quyidagi vazifalarni amalga oshirishga erishish maqsadga muvofiqdir:

- talabalar ma'naviy - axloqiy tafakkurini xalq og'zaki ijodi va Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosiga asoslangan vidiotasvirlar vositasida shakllantirish;

- mamlakatimizda shakllanayotgan yangicha tafakkur va dunyoqarashning ma'no-mazmunini, xalqimizning istiqloлга erishish jarayoni, O'zbekiston tanlab olgan milliy taraqqiyot modelining mohiyati, uni bosqichma-bosqich amalga oshirish jarayoniga xos qonuniyatlar va xususiyatlarni chuqur falsafiy tahlil qilish, yosh avlodning qalbi va ongiga milliy istiqloл g'oyalarini, vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'usini singdirilgan ta'limot bilan boyitilgan o'quv tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish;

- talaba-yoshlar mafkuraviy immunitetini boyitish, turli hayotiy vaziyatlar yuzasidan tez va samarali qaror chiqara olish;

- talabalarni o'z bilimi, o'z kuchi, o'z sadoqatini ayamadan Vatani ravnaqi uchun hissa qo'sha olishga tayyorlash;

- yurtimiz tinchligi, vatanimiz ravnaqi va xalqimiz farovonligi yo'lida faol xizmat qiladigan, kim uchun va nima uchun yashayotganini yaxshi anglaydigan, ertangi kunimizni yanada yuksaltirishga mustahkam zamin yaratish, boshlangan buyuk ishlarni davom ettirishga qurbi yetadigan, hech kimdan kam bo'lmasdan hayotga kirib kelayotgan yetuk va barkamol, mustaqil fikrlaydigan yangi avlodni kamol toptirish;

- talaba-yoshlarda o'z xalqining tarixiy, madaniy, milliy xususiyatlarini anglab olishga bo'lgan ehtiyojni tarkib toptirish;

- globallashuv va texnogen tsivilizatsiya sharoitida talabalarni axborot xavfsizligi talablarini anglab etishga yo'llash;

- globallashib borayotgan bugungi dunyoda ongli yashaydigan, siyosiy, huquqiy va ma'naviy saviyasi tobora o'sib borayotgan, o'z kelajagini aniq tasavvur etadigan, milliy manfaatlarimiz va jamiyatimiz xavfsizligini ta'minlash zarurligini yaxshi anglaydigan, xalqimiz hayotining osoyishtaligi va barqarorligini asrab-avaylaydigan yoshlarni tarbiyalashda "Uzluksiz ta'lim-oila va mahalla"ning roli muhimligini hisobga olish.

ADABIYOTLAR:

1. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz / Sh.M.Mirziyoev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 592 b.
2. Karimov I.A Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: "SHarq", 1998.
3. Al-Buxoriy, Abu Alloh Muhammad ibn Ismoil. Hadis. 4 kitob. 1-K. Al-Jomi' as-sahih (Ishonarli to'plam) (arabchadan Z.Ismoil tarj.). – T.: Qomuslar Bosh tahririyati, 1991. – 56 b.
4. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 7-tom. "Xamsa", ("Hayrat ul-abror"), -T., Fan, 1991, - 390 b
5. Al-Moturudiy ta'limoti va uning Sharq xalqlari madaniyatidagi o'rni. Ma'ruzalar to'plami. -T.: 2000. -115 b.
6. Abdumannotov E.A. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida ekskursiya turizmi vositasida vatanparvarlik tuyg'usini takomillashtirish. (Umumta'lim maktabining 5-9-sinf o'quvchilari misolida)
7. Aminov B., Rasulov T. Vatan - iorakdagi javohir. - T.: O'qituvchi, 2001. – 232 b.
8. Mamashokirov S, A.O'tamurodov, E.R.Qodirova, M.Ortiqov, SH.Tog'ae, O.Muxammadieva. Milliy taraqqiyotning g'oyaviy-mafkuraviy asoslari.O'quv qo'llanma T.: 2010. -42 b
9. Mamatqulov A. A. O'quvchi- yoshlar o'rtasida internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish. Zamonaviy ta'lim / sovremennoe obrazovanie 2020, 6 (91)
10. Ibragimov X. I., Yo'ldoshev U.A., Bobomirzaev X. Pedagogik psixologiya. –T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007. – 410 b.
11. <https://www.elib.buxdu.uz/i>

MODERNIZATSIYA JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI

Ahadov A.M.

*Buxoro muhandislik-texnologiya instituti
"Texnologik jarayonlarni boshqarishning axborot- kommunikatsiya
tizimlari" kafedrası mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, axborot xavfsizligi, modernizatsiya, zamonaviy kontseptsiya, fan, texnika, zamonaviy ommaviy kommunikatsiya, internet global tarmog'i, ma'naviy, milliy, huquqiy, texnik, fizik, yoshlar, ta'lim, tarbiya, ma'naviyat, g'oyaviy-siyosiy madaniyat.

Ключевые слова: будущий учитель, информационная безопасность, модернизация, современная концепция, наука, технологии, современные массовые коммуникации, глобальная сеть интернет, духовная, национальная, правовая, техническая, физика, молодежь, образование, духовность, идеологическая и политическая культура.

Key words: future teacher, information security, modernization, modern concept, science, technology, modern mass communications, global Internet, spiritual, national, legal, technical, physics, youth, education, spirituality, ideological and political culture.

Резюме: Mazkur maqolada modernizatsiya jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizligini ta'minlash ko'nikmalarini takomillashtirish omillari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek maqolada talaba yoshlarda axborot xavfsizligini ta'minlash jarayoni muayyan ketmaketlikda amalga oshirish masalalari yuzasidan atroflicha fikr yuritilgan.

Резюме: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются факторы совершенствования навыков обеспечения информационной безопасности будущих учителей в процессе модернизации. Также в статье подробно рассмотрены вопросы обеспечения информационной безопасности обучающихся в определенной последовательности

Summary: This article analyzes the factors for improving the information security skills of future teachers in the process of modernization from a scientific and theoretical point of view. The article also discusses in detail the issues of ensuring information security for students in a certain sequence.

Planetamiz tsivilizatsiyasining axborot maydonida, talaba yoshlar o'zining kundalik faoliyatida uzluksiz ravishda axborotlardan foydalanadi. Uzluksiz va zamonaviy talqinda ortib borayotgan axborotlar hajmi talabalarning intellektual salohiyatini oshishiga xizmat qiladi.

Axborot jamiyatiga o'tish sharoitida ta'limga asoslangan noan'anaviy ta'lim modeli asosida Oliy ta'lim tizimida ijtimoiy buyurtmaga ko'ra kadrlarni tayyorlash muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi ijtimoiy jarayonda har bir yangi avlod umuman o'zgacha bilimlarni talab qiluvchi yangi sharoitlarga kamol topmoqda. Bir so'z bilan aytganda, modernizatsiya jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizligini ta'minlash ko'nikmalarini takomillashtirish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Xo'sh tabiiy savol tug'iladi. Axborot xavfsizligi nima? Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy maqsadi nimalardan iborat? Oliy ta'lim tizimida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash ko'nikmalarini takomillashtirish vazifalari nimalardan iborat.

Lug'atlarda axborot xavfsizligi (inglizcha: Information Security, shuningdek, inglizcha: InfoSec) - axborotni ruxsatsiz, kirish, foydalanish, oshkor qilish, buzish, o'zgartirish, tadqiq qilish, yozib olish yoki yo'q qilishning oldini olish amaliyotidir. Ushbu universal kontseptsiya ma'lumotlar qanday shaklda bo'lishidan qat'iy nazar (masalan, elektron yoki, jismoniy) amal qiladi. [11] Axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy maqsadi ma'lumotlarning konfidensialligi, yaxlitligi va mavjudligini muvozanatli, [10] qo'llashning maqsadga muvofiqligini hisobga olgan holda va tashkilot faoliyatiga hech qanday zarar yetkazmasdan himoya qilishdir. [11] Bunga, birinchi navbatda, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar, tahdid manbalari, zaifliklar, potensial ta'sirlar va mavjud xavflarni boshqarish imkoniyatlarini aniqlaydigan ko'p bosqichli xavflarni boshqarish jarayoni orqali erishiladi. Bu jarayon xavflarni boshqarish rejasining samaradorligini baholash bilan birga olib boriladi. [10]

Axborot xavfsizligi-ko'p qirrali faoliyat sohasi bo'lib unga faqat tizimli, kompleks yondashuv muvaffaqiyat keltirishi mumkin.

Axborot xavfsizligining zamonaviy kontseptsiyasi axborot xavfsizligini ta'minlovchi maqsadlar, vazifalar, tamoyillar va asosiy yo'nalishlar bo'yicha rasmiy nuqtai nazarlar majmuini bildiradi. [6]

Oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizlik ko'nikmalarini takomillashtirish, mazkur jarayonga nisbatan tizimli, kompleks yondashuvni taqozo etadi. Chunki, globallashuvning tobora avj olishi milliy ma'naviyatga qarshi tahdidlarning kuchayishini tezlashtirmoqda, ularning o'ziga xos xususiyatlarining zaiflashuviga va yuksak taraqqiy etgan mamlakatlar hamjihatlikda shakllantirayotgan "ommaviy madaniyatga" singib ketish xavfini yuzaga keltirmoqda [8]

Biz bilamizki millat, insonlarning qoni va joni bilan yaratilgan oliy qadriyatlardan biri bo'lib, uning ma'nan mag'lub bo'lishi tabiiy ravishda butun

insoniyatning jismoniy va madaniy jihatdan mag'lub bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun millatni asrash uchun uning asosiy kuchi "yoshlar"ni, yoshlar ma'naviyatini asrash hozirgi kunning milliy manfaatlariga molik masalaga aylanmoqda.

Fan va texnikaning rivoji, zamonaviy ommaviy kommunikatsiyalar, internet global tarmog'ining yashin tezligida ayrim yoshlarimiz ongi va shuurini qamrab olganligi va barcha mazmundagi mavzularning mavjudligi, ma'naviy va milliy madaniyatimiz ...(salbiy va ijobiy jihatlari) yoshlar tarbiyasiga ta'sir etmasdan qolmayapti.[6]

Bir tomondan globallashuv insoniyat taraqqiyoti bugungi bosqichining mahsuli, uning o'zi faqat insonning aql - zakovati, iste'dodi va tinmay qilgan mehnati evaziga fan, texnika, texnologiya, ishlab chiqarish, zamonaviy kommunikatsiya yutuqlari ta'sirida moddiy kuchga real voqelikka aylandi va jarayon sifatida rivojlanmoqda.

Ikkinchi tomondan esa yoshlarning "ommaviy madaniyat " va "ommaviy ma'naviyat" tushunchalarini o'zlaricha talqin etib milliy ma'naviyatimiz tahlika ostiga qolayotganini anglamayotganliklari talaba yoshlarni etarli darajada axborot bilan ishlay olish ko'nikmalarining sayozligini bildiradi. [7]

Hech kimga sir emas, internet globall tarmog'idagi "ayrim"ma'lumotlardan yoshlarimiz tushinib tushunmay foydalanib tengdoshlari, yaqinlari yoinki telegramm guruhidagilarga "tarqatib", tegishli "jazo" olayotganlari, shu ma'noda ularda g'oyaviy madaniyatni shakllantirish, axborot xavfsizligi madaniyatini takomillashtirish lozimligini ko'rsatmoqda. Chunki yoshlar ongida g'oyaviy-siyosiy madaniyatni shakllantirish jarayoniga innovatsion yondashuv, axborot xavfsizlikni ta'minlashning asosiy zanjirini, negizini tashkil qiladi. Chunki g'oyaviy-siyosiy madaniyat, g'oyaviy ong, dunyoqarash, ruhiyat, qalb va axloq, tafakkur teranligini kabi mexanizmlarni o'zida mujassamlashtirgan.

Yoshlardagi o'zgarishlar tabiiy ravishda jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga, mamlakatdagi barqarorlikda sodir bo'ladigan o'zgarishlarda ham o'z ifodasini topadi. Shu ma'noda yoshlar ongida axborot xavfsizligi ko'nikmalarini shakllantirish ularga vatanparvarlik, ona Vatanimiz chegara daxlsizligini asrash, xalqparvarlik, o'z xalqi, Vatani manfaatlari yo'lida fidoyilik, uning barqarorligi, nufuzini asrashga ma'sullik, g'urur iftixor, yovuz g'oyalar tajovuzidan himoya qilish mamlakatimizda g'oyaviy-siyosiy yuksaklikni ta'minlash zarurligini anglab etishdek muhim vazifalarni hal qilish imkonini beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizlik ko'nikmalarini takomillashtirish axborotni ruxsatsiz kirish, foydalanish, oshkor qilish, buzish, o'zgartirish, tadqiq qilish, yozib olish yoki yo'q qilishning oldini olish amaliyotidir.

Shunga ko'ra talabalarda axborot xavfsizlik ko'nikmalarini takomillashtirish jarayonini belgilovchi ichki va tashqi omillar mavjud bo'lib, ularni quyidagicha tavsiflash mumkin. Ichki omillarga-axborotlarni paydo bo'lishi, ma'lumotlarni o'rganish bilan bog'liq bo'lib, tashqi omillarga axborotni ruxsatsiz kirish, foydalanish, oshkor qilish, buzish, o'zgartirish kabilar kiradi.

Hozirda insoniyat o'zining aql-zakovati bilan yaratgan yangi tsivilizatsiya sharoitida yashamoqda. Uning hayot ritmi mislsiz darajada rivojlanmoqda. Bugun radio, televidenie, uyali telefon va Internet kabi vositalar bilan dunyoning eng kichik nuqtalarida sodir bo'layotgan o'zgarishlardan yoshlarimizning zudlik bilan xabar topishi, ayni vaqtda ana shu vositalar yoshlarni axloqsizlik botqog'iga etaklovchi hayosizlik, shafqatsizlik, bag'ritoshlik, va zo'ravonlikning ashaddiy ko'rinishlari bilan "oshno" bo'lishga ham xizmat qilayotgani hech kimga sir emas.

Ularning barchasi insoniyat taraqqiyotining so'nggi 20 yili ichida nihoyatda tez rivojlandi. Hozirda uyali aloqa telefondan foydalanish yoshlarning oddiy hayot kechirish vositasiga aylanganligini ko'rishimiz mumkin. Internet bugun nafaqat shaharda, balki uzoq chekka qishloqlargacha kirib bordi. Ular yordamida har bir inson o'ziga kerakli ma'lumotni dunyoning qaysi joyida bo'lmasin bilib olishi va foydalanishi mumkin. YAngi texnologiyalar insoniyatning nafaqat dunyoqarashini va uning ko'pgina qadriyatlarini ham o'zgartirib yubordi. Bugungi kunga kelib globallashuvning avj olishi g'oya va mafkuralarning inson, millat, xalq, davlat va xalqaro hayotdagi o'rnini keskin tarzda o'zgartirib yubordi. [6]

Bizning vazifamiz talaba yoshlarni globallashgan jamiyatdagi g'oyalarning ta'siri va ahamiyatini teran anglab etishga o'rgatish, jamiyatimizning barcha qatlamlarida bizga mutlaqo begona bo'lgan zaharli intilishlarga, huruj va harakatlarga qarshi yoshlar o'z fikrini aytishga, erkin fikrlashga o'rganishdan iborat. Ya'ni yoshlarimiz o'z fikrini, ta'bir joiz bo'lsa o'z g'oyasini erkin, dadil ayta bilishi turli ma'lumotlarni analiz va sintez qila olishini ta'minlashi shubhasiz.

Fikrimizcha bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizlik ko'nikmalarini takomillashtirish jarayonining pedagogik maqsadlari o'z ichiga mustaqil fikrlashni; kommunikativ qobiliyatni; optimal qaror qabul qilish malakasini; axborot madaniyatining rivojlanishini ta'minlaydi.

Alohida e'tirof etish lozimki, talaba yoshlarda axborotni himoya qila olish choralari ya'ni huquqiy, ma'naviy-etik, texnologik, tashkiliy, fizik, texnik (qurilmaviy va dasturiy) takomillashtirish muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizlik ko'nikmalarini takomillashtirish jarayonini rejalashtirish texnologiyasi

Ayniqsa, axborotni huquqiy himoyalash bo'yicha sub'ektlarning munosabatlarini tartibga soluvchi, amalga joriy etuvchi hamda ularning bajarilishini nazorat qiluvchi qonunchilik va normativ-huquqiy xujjatlar asosida himoyalanadigan tartib-qoidalarini bilishlari, tashkiliy xarakterga ega bo'lgan axborot tizimi faoliyatini, foydalanuvchilarning tizim bilan o'zaro aloqalarini shakllantirishga mo'ljallangan xavfsizlik ishini takomillashtirish, talabalarining axborot tizimidan foydalanish qoidalarini tartiblash malakalariga ega bo'lishlarini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.[6]

Shuningdek fizik hamda texnik himoya to'g'risidagi bilimlarini mukamallashtirishda g'arazgo'y kimsalarning ruxsat etilmagan xududda jismoniy kirishiga qarshilik qiluvchi vositalar to'plami to'g'risidagi ma'lumotga

ega bo'lishlari, axborot tizimlarida ma'lumotlarni texnik, dasturiy va dasturiy-texnik vositalar yordamida himoya qilishni tahlil qila olishlariga erishish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun, oilada sog'lom ma'naviy muhitni barqarorlashtirish yuzasidan ota onalar bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishlari bilan bir qatorda etnopedagogik texnologiyalar asosida tarbiyaviy faoliyatga insonparvarlik yondashuvi asosida faoliyat yuritishlari o'ta muhimdir.

Quyidagi jadvalda biz bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizlik ko'nikmalarini takomillashtirish jarayoni muayyan ketmaketlikda amalga oshirish rejalashtirilganda quyidalarga e'tibor berishi lozimligini aks ettirdik:

Xulosa qilib aytganda bo'lajak o'qituvchilarda axborot xavfsizlik ko'nikmalarini takomillashtirish, ularni ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish jarayoni murakkab ijtimoiy hodisa sifatida milliy, diniy, tarixiy, axloqiy va huquqiy omillar bilan uzviy bog'liq. SHu ma'noda, axborotni muhofaza qilish, axborot bilan ishlash, ruxsatsiz foydalanish mumkin bo'lmagan axborotlardan foydalanmaslik kabi bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Bilimli avlod – buyuk kelajagimizning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
2. Avloniy, Abdulla. Tanlangan asarlar: 2-jild. – T.: Ma'naviyat, 2006. - 304 b.
3. M.Quronov. Milliy tarbiya. Respublika ma'naviyat va ma'rifat kengashi. Milliy g'oya va mafkura ilmiy-amaliy markazi.- T.: “Ma'naviyat”, 2007
4. Egamberdieva N.M. Ijtimoiy pedagogika. Darslik. T.: A.Navoiy nomidagi Milliy kutubxona nashriyoti, 2009. - 232 b
5. Erkaev A. Ommaviy madaniyat va ma'naviy tarbiya. – T.: Ma'naviyat, 2015. – 30 b
6. Axborot xavfsizligi asoslari: Ma'ruzalar kursa/Fizika matematika fanlari nomzodi, I.M.Karimovning umumiy tahriri ostida. T.: -O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013 -131 b.
7. Otamurodov S. “Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik”(siyosiy-falsafiy tahlil). T.: “O'zbekiston” 2013 – 3 b
8. Daminov I. Bunyodkor va vayronkor g'oyalar. – T.: Ma'naviyat, 2015. – 30 b.
9. Ijtimoiy himoya atamalar izohli lug'ati. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – 436 b.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J-III-N-Tartibli/ -T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 563 b
11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Axborot_xavfsizligi

MEHRIBONLIK UYLARIDA PEDAGOGIK MUAMMOLARINING TADQIQ ETILISHI

Eshmurodova G.X.

Pedagogika fanlari nomzodi, dosent.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Tayanch soʻzlar: etim bolalar, pedagogik tajriba, bolalar etimligi tushunchasining mohiyati va etimlik oqibatlari; Oʻzbekistonda bolalar etimligining vujudga kelish sabablari; muammoning bartaraf etilishi.

Ключевые слова: дети-сироты, педагогический опыт, сущность понятия детского сиротства и последствия сиротства; причины детского сиротства в Узбекистане; решение проблем.

Key words: orphans, pedagogical experience, the essence of the concept of child orphanhood and the consequences of orphanhood; causes of child orphanhood in Uzbekistan; problem solving.

Резюме: Maqolada Oʻzbekistonda bolalar etimligining mavjud holati va uni vujudga keltirgan omillarning ilmiy tahlili; bolalar etimligining oldini olishga qaratilgan tashkiliy-pedagogik ishlar tavsifi; bolalar etimligini bartaraf etish tizimining shakllanishi; etim bolalar taʼlim-tarbiya jarayonlarining ilmiy-pedagogik tahlili; pedagog-kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonidagi ilgʻor pedagogik tajribalar; bolalar etimligi, nazoratsizligi, huquqbuzarligini oldini olishga, taʼlim-tarbiyasini takomillashtirishga, ularni amaliy hayotga tayyorlash ishlari tahlili yoritilgan.

Резюме: В статье содержится научный анализ современного состояния детского сиротства в Узбекистане и факторов, вызвавших его; описание организационно-педагогической деятельности, направленной на профилактику детского сиротства; формирование системы ликвидации детского сиротства; научно-педагогический анализ образовательного процесса детей-сирот; передовой педагогический опыт в процессе подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогов; освещен анализ работы по профилактике сиротства, бесконтрольности, правонарушений детей, повышению их образования, подготовке их к практической жизни.

Summary: In the article, the current situation of child orphans in Uzbekistan and the scientific analysis of what caused it; description of organizational-pedagogical work focused on uncontrolled child orphanhood; how to achieve child orphanhood; scientific-pedagogical analysis of the processes of education of orphans; advanced pedagogical experiences in the process of training, retraining and qualification of teachers; analysis of orphanhood, uncontrollability, delinquency of children, improvement of education, preparation for practical life.

Markaziy Osiyo xonliklarida bolalar etimligi qadimdan urushlar, ocharchilik, yuqumli kasalliklar oqibati tarzida vujudga keldi. Qishloq va shahar gadoyvachchalari uchun maxsus muassasalar yo‘q, mavjud boshpanalar evropalik “tashlandiq”larga xizmat qilgan (2, 654). Rossiya istilosidan keyin bosqinchilikka qarshi kurashlarda 200.000 dan ortiq aholi qirib tashlandi (45, 39). Mazkur davrga xos turmush oqibatlari Sh.Rashidov (84, 79, 92, 98), H.H.Niyoziy (119, 45-46), S.Ayniy (18, 3), G‘.G‘ulom (124, 15) va boshqalarning asarlarida bayon etilgan.

Yangi tuzumga chorizmdan 120 mln. och aholi, vayrona mamlakat, 7 mln. dan ortiq etimlar meros qolib, ular orasida jinoyatchilik avj oldi. Ijtimoiy himoya tizimi yangi tuzumda rivojlanish arafasida turgan bo‘lsa, jahon miqyosida bu muammo 1948 yildagina rasman e’tirof etildi (38, 45). Ammo, 1920-yillarda och bolalarning uqubatli hayot yo‘li go‘daklar jasadlari bilan qoplangan, ular orasida o‘lim 90-98 % ga etgan edi (27,6).

Shuningdek, o‘lkada yangi tuzumni zo‘rluk bilan o‘rnatish, milliy siyosatdagi xatolar, qatag‘onlar, fuqarolar urushi tufayli 1923 yildagi 30 mln. aholdan (bolalar-30 %) 1959 yilga kelib 24 mln. kishi qolib, kupaygan mahalliy etimlarga 1920-yillarda xalqning mehr-muhabbatigina boshpanoh bo‘ldi. Turkiston musulmonlarining 1-Konferensiyasida (24.05.1919) o‘lkada 95% musulmon va 5% ruslar yashayotganligi (110, 3), 1920 yilda esa etimlarning 10 % i mahalliy, 90 % i evropaliklar ekanligining (130, 49, 68) ta’kidlanishi shunday xulosa chiqarishga huquq beradi.

1920 yillardagi ocharchilik, vayronagarchilik bolalarni moddiy ta’minlash imkonini bermadi. Davlat yordam so‘rab, jamoatchilikka murojaat qildi. Joylardan sobiq BMTK Bolalar Komissiyasi nomiga kelgan javob xatlarida Nijniy Novgorod-1500, Vitebsk-5000, Sibir-10.000, Nijgorod-5000, Tver-1500, Ukraina 25.000, Orlovsk-4000, Turkiston-70.000 boqimsizlarni qabul qilish istagini bildirishgan (27, 23, 24). Ammo Yu.V.Gerbeevning bu fikrini arxiv hujjatlari tasdiqlamaydi. Ularda Moskva mahalliy shart-sharoit bilan hisoblashmay, Orenburg etimlarining barchasini Turkistonga ko‘chirishga ochiqdan-ochiq buyruq berganligi ta’kidlanadi (154, 1.) Aslida o‘lkada o‘n minglab mahalliy etimlar ro‘yxatga ham olinmagan edi. Shu boisdan, markazga ahvol yumshoqroq tushuntirilib (1922): “...Turkistonda ... panoh topgan qochoqlarning 50 % i Rossiyadan ... ekanligini inobatga olib, ... qo‘shimcha 50 % kredit ajratish talab qilinsin” (154, 151),-deb qaror qilindi.

Aftidan, mazkur qaror natijasiz qolgach, mahalliy hukumat qat’iyoq, norozilik bildiradi:- “...Maorif ehtiyojlarini ta’minlash og‘ir kechayapti. Buning ustiga ochlikka mahkum etilgan bolalarning 3/4 qismi (sobiq ittifoq bo‘yicha) uch yildan buyon Turkistonda saqlanmoqda. Shuning uchun o‘lka MTK Plenumi (1923) ushbu bolalarni ... zudlik bilan qaytarib yuborishni talab qiladi. Shundagina bo‘sh

o‘rinlarga mahalliy etimlarni joylashtirish imkoni tug‘iladi” (129, 649, 654). Ayni paytda berilayotgan yordamlarga dabdabali ravishda “Turkiston xalqlariga yordam!”, “Markaz-Turkistonga!” kabi “yorliq”lar yopishtirilayotgan edi.

Qat’iy talablar ham markazga ta’sir etmadi, chunki, Rossiyaning o‘zida ham ahvol besh battar bo‘lib, hukumat xalqaro Qizil xoch tashkilotiga, jahon afkor ommasiga murojaat qilishga majbur bo‘ldi (27, 24). Ammo chet el xayriyalari bilan ahvolni o‘nglab bo‘lmas, qolaversa V.I.Leninning o‘zi ta’kidlaganidek: “... bu qadar ... ajoyib mamlakat - Evropada Rossiyadan boshqa qolgan emas” (51, 63) edi. Shuning uchun respublika hukumati talablarni yumshatishga majbur bo‘ldi: “etimlarning 90 % i ... kelgindilar, ...10 % i erli xalq bolalari ...ekanligini hisobga olib”, markazdan qo‘shimcha subsidiya so‘radi (1926) (154, 14). Demak, Turkiston ham, Ukraina ham etimlarni olish tashabbusi bilan chiqishmagan. Bu markazning qat’iy ko‘rsatmasi bo‘lib, undan bo‘yin tovlash oqibatlari oynadek ravshan edi.

Milliy davlat chegaralanishidan (1924) keyin ham “O‘zbekiston” -etimlarning asosiy qo‘nalg‘asi bo‘lib qoldi. 1930-yillarda Qozog‘iston etimlari yopirilib kela boshladilar (228, 39). Etimlarning to‘xtovsiz “oqim”i sabablaridan yana biri 1920-yillar badiiy adabiyot va kino asarlarida “Toshkent – non shahri”, “O‘zbekiston-sahovatli o‘lka” tarzidagi tashviqotlar edi, jumladan, A.S.Neverovning “Toshkent-non shahri” asaridagi 12 yoshli Mishkaning ko‘rgan-kechirganlari misolida minglab rus etimlari yana poezdlarda Sharqqa stixiyali jo‘natilib, yo‘l-yo‘lakay yuqumli kasalliklar va ochlikdan halok bo‘lib ketdilar (110, 26). (“Toshkent — non shahri” (ruscha: Tashkent - gorod xlebniiy) - 1968-yilda suratga olingan drama. Aleksandr Neverovning shu nomdagi hikoyasiga asoslangan. Volgabo‘yi, 1921-yil. Qurg‘oqchilik.

Ommaviy qahatchilik odamlarning sillasini quritgan. Hukumat esa yordam berishga qodir emas. Samara guberniyasida yashovchi Mixail Dodonov (Misha) ismli bola otasidan ayrilib, onasi va uch ikki nafar bola bilan qolgan. Ularni ochlikdan qutqarish uchun Misha o‘sha davrda mo‘l-ko‘lchiligi bilan tanilgan Toshkentga jo‘naydi. O‘zi bilan birga do‘sti Sergeyni ham etaklaydi. Yo‘lda Sergey tif kasaliga uchrab, bekatlardan birida qolib ketadi. Misha yo‘lda juda ko‘p qiyinchiliklarga uchraydi, biroq Toshkentga etib keladi. Bu erda u badavlat odamning bog‘ida dehqonchilik qiladi. Ishlab topgan pullarini va bir necha qop bug‘doyni olib, Misha uyiga qaytadi. Bu erda u ukalarining ochlikdan vafot etishganini ko‘radi.)

1930-yillar arafasida etimlikka barham berilganligi to‘g‘risida markazga sohta ma’lumotlar berildi, chunki, mamlakatdagi iqtisodiy va madaniy “yuksalish” dabdababozligi etimlar mavjudligini hazm qila olmas edi. Shuning uchun rasmiy

hujjatlarda etimlar soni 1941 yilgacha muttasil kamayib borganligi ko'rsatiladi, xolos.

Urush (1941) etimlar miqdori ko'payishining yana bir manbai bo'ldi. Dastlabki kunlardan oq "O'zbekiston chetdan 40.000 dan ortiq etimlarni qabul qilib oldi (105, 15). Ularning miqdori urush nihoyasigacha ortib bordi. Respublika bolalar uylari xodimlarining III kengashida (26.04.1941) muassasalardan 2.500 etim bolalar qochganligi ham ta'kidlangan edi (276, 24).

1930-yillar nihoyasida "O'zbekistonda bolalar nazoratsizligi avj oldi. Bunga 1938-1939 o'quv yilida 47.000 bola maktabga jalb etilmaganligi, 68.000 bola maktabni tashlab ketganligi sabab bo'lgan edi (83, 99).

Shunday qilib, tadqiq etilayotgan 1917-1941 yillarda respublikamiz hududlarida bolalar etimligini vujudga keltirgan manbalarni quyidagicha tasvirlash mumkin: (1-ilova).

Tadqiq etilayotgan davrda (1917-1941 yy.) "O'zbekistonda bolalar etimligidek dahshatli xavfni markazlashgan boshqaruv tizimisiz bartaraf etish mushkul edi. Aslida, o'lkada 1917 yilgacha ham etimlikka qarshi kurash tadbirlari amalga oshirilgan. chunonchi, Buxoro, Farg'ona, Xorazm (1904). Qoraqalpog'iston (1918) (103,22) va boshqa viloyatlarda "Xayriya jamiyatlari" tashkil etilgan (40, 13). Ammo, bunday kichik tadbirlar bilan muammoni bartaraf etib bo'lmas edi.

O'lka Maorif Xalq Komissarligi tarkibida ijtimoiy tarbiya bo'limi tashkil etilgach (1918), etimlarni ijtimoiy himoya etish tadbirlari boshlandi. Bolalar uylari va maktab-kommunalar bo'limlari etimlikka qarshi kurash tizimidagi ilk xalqalardan edi. Shunday qilib, nihoyatda dolzarb muammoni bartaraf etishga kirishildi: Turkiston madaniyat, maorif vakillari kengashi qarori (1919) bilan maorif, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, mehnat komissarliklariaro komissiya tashkil etildi (142, 67). Komissiya qish oldidan darbadar bolalarga boshpana topib berish bilan shug'ullandi. "Balog'atga etmaganlar Komissiyasi" 1919 yil, "Bolalar hayotini yaxshilash komissiyasi", "Yoshlarga yordam berish jamiyati", "Bolalarning do'sti jamiyati" kabi davlat va jamoatchilik tashkilotlari etimlarni to'plash bilan birga ularning kelajagi uchun ham kurashdilar (122, 16).

Balog'atga etmaganlar Komissiyasi-balog'atga etmagan huquqbuzarlar ishini ko'rib chiquvchi sud muassasasi emas, balki tarbiyalovchi tashkilot edi (27,8,9). Balog'atga etmaganlarni sud qilish bekor qilingach (64, 9), bolalar huquqbuzarligi Balog'atga etmaganlar Komissiyasi tomonidan ko'rib chiqiladigan bo'ldi. Bolalar boshpanalari, etimxonalar, internatlarga aylantirilib, uning tasarrufiga o'tkazildi. Ammo, taqchilliklar tufayli u 1935 yilda tugatildi (27, 10).

Etimlikka qarshi kurash tizimi bosqichma-bosqich yaratildi: "Bolalar oziq-ovqatlar fondi" (1918) (64, 14), Bolalarni himoya qilish davlat tashkiloti ta'sis

etilgach (4.02.1919), bolalar turmushi o'nglana bordi. etimlarga moddiy, tibbiy yordam berish, ko'chirish vazifalari shu tashkilotlar zimmasida edi.

Muammoning echimi, avvalo, moddiy ta'minotga bog'liq edi. Shu boisdan markaz "Bolalarni bepul oziq-ovqatlar bilan ta'minlash haqida" (17.05.1919), "Bolalarni bepul oziq-ovqat bilan ta'minlashni tashkil etish haqida" (15.06.1920) qarorlar qabul qilib, bolalar oshxonalari tarmog'ini kengaytirdi. Xayriyalarning 25 %i o'ta muhtoj bolalarga yordam fondiga o'tkazildi. "Bolalarni ovqatlantirish to'g'risida"gi dekret (22.07.1921) bu ishlarni yanada kuchaytirdi (64, 344, 345). Moddiy ta'minot vazifasi "Bolalikni himoya qilish Davlat Kengashi"-(1919) zimmasiga yuklatildi. Bolalikni himoya qiluvchi muassasalar xodimlari s'ezdlari (1918, 1924, 1930) kelajak vazifalarni belgilab berdi (79, 683). Bu borada sobiq BMTK qoshidagi "Bolalar hayotini yaxshilash Komissiyasi", "Bolalar Sosial inspeksiyasi" (BSI) (1921) faol ko'maklashdilar.

Etimlikka qarshi kurash tamoyillari ishlab chiqilib (1918), maorif tashkilotlariga yuborildi. Unda bu vazifalar oson bo'lmasada, barcha xarajatlar davlat uchun xavfli elementlarning kamayishi hisobiga ortig'i bilan qoplanishi ta'kidlagan edi (43, 17). Ushbu ko'rsatma asosida markaz "Bolalar etimligiga qarshi kurash tadbirlari to'g'risida" ilk jiddiy qarorni qabul qildi (64, 348). Muammoni to'la bartaraf etishga esa markazning "Bolalar etimligi va nazoratsizligiga barham berish to'g'risida"gi qaroridan (31.05.1935) so'ng kirishildi. Muassasalardan etimlarning qochib ketishiga (70-80 %) qarshi choralar belgilandi (87, 18). Ammo qo'qqisdan boshlangan urush (1941) bolalar etimligini yanada kuchaytirgan edi.

Shunday qilib, davlat, maorif va jamoatchilik tashkilotlari yagona maqsad atrofida birlashib, qiyin, ammo o'ta muhim ishni amalga oshirdilar. Bu jarayonda sinalmagan yo'llar bosib o'tildi. Xatolardan saboq chiqarilib, zarur nazariy va amaliy-pedagogik tajribalar to'plandi. etimlikka qarshi kurash sohasida jahon pedagogik amaliyotida sinalmagan tamoyillarga asos solindi, yangicha echim va usullar kashf etildi. Tubdan yangicha pedagogik tafakkur asoslariga qurilgan maxsus tizim- etimlikni bartaraf etish va etimlarga ta'lim-tarbiya beruvchi internatlar tarmog'i vujudga keldi.

Oqibatda bolalar nazoratsizligi va jinoyatchiligining oldi olindi. Ushbu tizim quyidagi bosqichlardan iborat edi:

1) qabul manzili-ushlab keltirilgan etimlarni o'rganib (2-3 kun), ilk ijtimoiy, tibbiy, ruhiy-pedagogik yordam ko'rsatib, keyingi bosqich muassasalarga yo'llovchi muassasa;

2) kuzatish-tarqatish manzili (yoki kollektor) - ashaddiy huquqbuzar etimlarni ruhiy-pedagogik va fiziologik jihatdan o'rganuvchi (2-8 hafta) muassasa (64, 350) bo'lib, amalda uning ikki turi mavjud edi:

a) etimlarni shoshilinch tarzda tabaqalashtiruvchi va

b) yuksak malaka sohiblari ishlovchi laboratoriya tarzidagi muassasa. Keyingi muassasa turiga prof. K.L.Xorvat boshchiligidagi Kronjetter, Shel'mes, Pyutner kabi muhojir-olimlar jamoasi (pedagog, ruhshunos, vrach, faylasuf, sosiolog, huquqshunos) o'lka MXKga tavsiya etgan (1920) loyihani kiritish mumkin (143, 11, 15, 33) (3-ilova).

K.L.Xorvat loyihasini 1920-yillarda amalga oshirish mushkul edi. chunki:

a) etimlar ko'pmillatli bo'lib, muallif taklificha, ularni "evropalik" va "tuzemes"larga ajratish, mayda millatlar milliy xususiyatlariga e'tiborsiz qarash xunuk oqibatlariga olib kelishi;

b) har bir millat vakillari uchun alohida tabaqalangan muassasalar ochishga imkon yo'q edi. Ammo olimning etimlar aqliy qobiliyatlarini testlar vositasida aniqlashga oid taklifi 1920-yillarda qattiq qoralangan bo'lsada, hozir pedagogik amaliyotda keng qo'llanmoqda.

v) bolalar uylari (internatlar)-etimlarni kuzatuv-tarqatish manzilidan qabul qilib, ularga to'liq moddiy ta'minot zahirida umumiy ta'lim va ijtimoiy tarbiya beruvchi muassasa bo'lib, o'ttizdan ortiq nomlarda faoliyat ko'rsatgan. Ammo, 1935 yilgacha mazkur atamalar orasidagi tafovutlar aniqlab berilmagan. Ular jumlasiga maktabgacha va maktab yoshidagi normal, tarbiyasi og'ir, bemor bolalar uylari, o'smirlar uyi, kashshoflar uyi, kommuna, kommunalar uyi, bolalar kommunasi, mehnat uyi, koloniya, boshpana, tunash joyi va boshqalarni kiritish mumkin.

g) qochoqlar uyi etimlarga ixtiyoriy tunash, ovqatlanish va ketib qolish imkoni yaratilgan, ammo jiddiy o'rganilmay qolgan muassasa turi. Unda pedagogik nazorat, o'quv-tarbiya ishlari o'yin tarzida bo'lib, maqsad etimlar hayotini saqlab olish va adaptasiya o'yg'otishga qaratilgan (200, 16).

d) maktabli bolalar uyi - 8-16 yoshli boqimsizlarga ta'lim-tarbiya beruvchi muassasa.

Bunday turfa xil nomlar kishi tafakkurini chalkashtirib yuborar, "Maydoncha", "Ovqatlanish manzili" kabilar ham shular jumlasidan edi. Shuningdek, "Bolalar uyi" atamasini, bordi-yu, unda mutlaq etim bolalargina emas, balki ota-onasi hayot va 16 yoshdan oshganlar ham tarbiyalanayotgan bo'lsa, qanday tushunish mumkin edi?

Yillar o'tib borar, "internat" atamasiga aniqlik kiritishga urinishlar davom etardi. Shu jarayonda bolalar uylarini tartibga solish va maktablar bilan qo'shish ehtiyoji kuchaydi. Va alqissa, 1935 yilda hukumat internatlarning quyidagi turlarini belgilab berdi:

- 1) qabulxonalar (IIXK);
- 2) normal bolalar uylari (MXK);
- 3) bemor bolalar uylari (SSXK);

- 4) nogiron bolalar uylari (STXK);
- 5) niqobxona va koloniyalar (IIXK).

Bunday aniqliklar oʻn besh yil avval-internatlar endigina usullana boshlagan davrda kiritilishi zarur edi. Shu orada uning turli modifikasiyalari ham paydo boʻldi: bolalar bogʻchalari (yarim internatlar), (MXK) bolalar maydonchalari (MXK); tunash joylari (IIXK); goʻdaklar uyi (tashlandiq yoki boquvchisiz, 0-3 yosh. (SSXK); bolalar xonasi - ishlab chiqarishda band boʻlgan onalar uchun; boshpana (priyut) (85, 654)-tashlandiq bolalar tarbiya muassasasi (142, 25); oʻsmirlar uyi (MXK)-13-18 yoshli etimlar muassasasi; qochoqlar uyi (200, 16); yotoqxona-ikki guruh (60 etim)ga xizmat qiluvchi maktabsiz muassasa; bolalar oʻchogʻi haftasiga 6 kun davomida (8 soatdan) ishlab chiqarishda band boʻlgan ota-onalar farzandlarini tarbiyalovchi muassasa; qiz bolalar mehnat uylari (profilaktoriy) bolalar shaharchasi, niqobxona (koloniya, reformatorium)- IIXK balogʻatga etmagan tarbiyasi ogʻir etimlar muassasasi (147, 47) va b...

Arxiv hujjatlarida 1924 yilgacha oʻlkada uch bosqichli koloniya tashkil etilganligi qayd etilgan:

- 1-bosqichga tasodifan qoʻlga tushgan jinoyatchi-etimlar;
- 2-bosqichga tarbiyaviy taʼsir samara bermaydiganlar;
- 3-bosqichga ashaddiy jinoyatchi-etimlar yuborilgan.

Chegaralangan hududda qattiq rejim ostida ishlab chiqarish mehnatida ishtirok etish koloniya hayoti mazmunini tashkil etardi. Shuning uchun hukumat qarori (1935) bilan koloniyalarda hunarmandchilik tsexlari ochildi (276, 36). Keyinchalik, uch guruh (60 etim)ga moʻljallangan uy-koloniya asosiy muassasa boʻlib qoldi (180, 117).

Reformatorium-tarbiyaviy taʼsirga berilmaydigan, KOMONES qarori bilan ozodlikdan mahrum etilgan etimlar muassasasi (IIXK) (199, 60). Unda tarbiyalanuvchilar sinovdagi, jarimadagi, savdoyi turlarga boʻlingan. (79, 680).

Tajriba-namuna tayanch internat (kommuna) lari yagona boshqaruv tizimiga ega boʻlib, maktab yoshidagi bolalar uyi, 1-11 bosqich maktablaridan tashkil topgan. Toshkentda Almaiy, K.Libknext (1918), Cherishevskiy (1919) nomli shunday muassasalar ochildi (42, 22, 23).

Etim bolalar muassasalari turlariga oid beadad tavsiflar orasida quyidagi uch omil eʼtiborni tortadi:

- a) internat muassasalarining hayot sinovlaridan dadil oʻtib, bizgacha etib kelgan turlarini tadqiq etish;
- b) oʻtmishda bolalar etimligiga qarshi kurash jarayonida ularning qaysi biri koʻproq ahamiyat kasb etganligini aniqlash;
- v) uzoq vaqt davom etgan tortishuvli muammo-internat va bolalar uyi qanday muassasa ekanligi haqida aniq bir toʻxtamga kelish lozim. Mazkur muammolardan

birinchisi - bolalar uylari, internatlar, kommunalarga oid masalalarni tadqiq etishni eng to'g'ri yo'l deb tanladik (1-bob, 2-bandga qarang). Hozir esa 1917-1941 yillarda bolalar etimligini bartaraf etish tadbirlari haqida so'z yuritamiz.

Ixtiyorimizdagi ashyolar ko'rsatmoqdaki, o'lkada bolalar etimligini bartaraf etishga intilish tarixan mavjud bo'lgan. Buyuk ajdodlarimiz ma'naviyati azaldan etim va g'ariblarga mehr-muruvvat ruhi bilan sug'orilgan (128,34). Qur'on va hadislarda shunday ruh mavjud edi. Shuningdek, turkistonlik ziyolilar ham "Jamiyati xayriya" (1872), xudoyixonalar, miskinlar uylari, tunash joylari, etimxonalar ochganlar. Ammo, mazkur tadbirlarga davlat mablag' ajratmas edi. Haqiqiy ahvol esa N.A.Kuropatkinning: "Biz 50 yil davomida tuzemeslarni taraqqiyotdan, maktabdan... chetlab turdik" (22, 13), degan fikrida o'z aksini topgan.

Etimlar davlat panohiga olingach (1917), KOMONES (1918), "Bolalikni himoya qilish kengashi" (1919), "Bolalar hayotini yaxshilash Komissiyasi" (1921) hamkorlikda shoshilinch tarzda mavjud internatlar tarmog'ini kengaytira boshladilar (66, 89). Etimlar oqimini to'xtatib qolish maqsadida sanitariya tekshiruvi manzillari, Keles temir yo'l bekatida ajratuvchi qabulxona, qabul tarqatish manzillari tashkil etildi. 1924 yilga kelib, qabulxonalar soni ettitaga etdi. Ammo ular ehtiyojni qondirmas, etimlar, insondek yashash uchun kurashib halok bo'layotgan edilar (153, 18). ahvolni bartaraf etish maqsadida "Ocharchilikka qarshi Turkiston markaziy komissiyasi" (1919), "Och bolalarga yordam komissiyasi", "Ochlik oqibatlariga qarshi kurash komissiyasi" (1922) tuzildi. Samara, Piter, Moskva shaharlaridan tashkiliy va stixiyali ravishda kelgan 3647 bola (1920) Avliyoota, Aris, Bayramali, Golodniy step, Jizzax, Kazalinsk, Perovsk, O'sh, Turkiston shaharlariga tarqatildi. etimlar bilan to'la yana olti sanitar poezdi Samarqandga kelayotgan (1922), shaharlarda esa 16.649 (7760 evropalik) etimlar mavjud (152,4), 19.885 mahalliy boqimsizlar ham hisobga olingan edi. Qaltis vaziyat o'lka xalq maorifi bo'limlari mudirlari 1 se'zdida tahlil etilib (1920), MXK qoshida "Bolalarni himoya qilish bo'limi" (51,101-103), yirik olti shaharda 1265 o'rinli 25 qabul va tarqatish manzillari, 1500 o'rinli oshxonalar ochishga qaror qilinsada (110, 12), bajarilmadi.

KOMONES qarori bilan (1921) temir yo'l bekatlarida qo'shimcha qabulxonalar ochildi. Toshkent ko'chalari kelgindilarga to'lib ketmasligi uchun markazdan jihozlar, MXKdan 1 mld. so'm qarz olinib, 14 yoshdan oshgan etimlar ishga joylashtirildi. Bolalar milisiyasi (BM), Bolalar sosial inspeksiya (BSI) tashkil etilib (1920), o'lkada etimlar harakatini kuzatish yo'lga qo'yildi (147, 62). Shaharlarda 16 yoshgacha bo'lgan etimlar bepul oziq-ovqat bilan ta'minlandi. MXK va SSXK ovqatlantirish mezonlarini ishlab chiqdilar. Bu borada KOMONES ning 34, BSIning 31 bo'limlari faol ishladilar (150, 23).

Oqibatda o'lkada 1917 yilda 500-600 etimlar qayd etilgan bo'lsa, 1921 yilda 40.000, 1922 yilda 36.534 (evropaliklar-16.649), 1923 yilda 35.745 (shundan qochoqlar-13.060) davlat panohiga olingan edi (150, 73). (6-ilova, 1-jadval).

1920-yillarda ba'zi olimlar mehnatkashlarning etim bolalari irsiy belgilariga ko'ra darbadarlikka mahkum va axloqiy nuqsonli bo'ladilar (110,18), deb bashorat qilgan edilar. Ammo hayot bu fikrlarni tasdiqlamadi. Shuningdek etimlikka qarshi kurash ishlari 1923 yildan rejali izga tushib (27,31) pedagogik jarayonlar chuqurlashdi.

Milliy-davlat chegaralanishi o'tkazilganida (1924) respublika hududidagi qabulxonalarda 5000 etim bo'lib, yana 4600 etim vataniga jo'natilgan, 760 bola internatlarga joylashtirilgan (183,62). Ammo, mahalliy etimlar hamon e'tibordan chetda edi. Turkmaniston bilan chegaradosh hududlarda "Murgob flotiliyasi" deb nomlangan och, yalong'och, bemor 10.000 Povolje etimlari dahshat solib yurar, farg'onalik etimlar ham jinoyatchilik olamiga yaqinlashib qolgan edilar. Shu boisdan markazdan o'lkani kelgindi etim bolalardan xalos qilish so'raldi (190, 192). Talablar javobsiz qolavergach, mahalliy hukumat "Bolalar etimligiga qarshi kurash choralari haqida" qaror (12.08.1926) qabul qilib, etimlarni ishga va o'qishga yuborishni kuchaytirdi (79,194). MXK etimlikka qarshi kurash rejasini ishlab chiqdi (197, 20). MBK Plenumi (1926) rejani bajarish tadbirlarini belgiladi. Uning Samarqandda o'tkazilgan kengashida (30.09.1926) mavjud kamchiliklar ochib tashlanib, asosiy e'tibor qishloqqa qaratildi (195, 178) (4-ilovaga qarang).

MXK etimlikni 50 % ga qisqartirish tashabbusi (1926) bilan chiqqanligi navbatdagi dabdababozlik edi: 1926 yilning yanvar-fevral oylarida shaharlarda 400 etim talonchilik qilib yurar, 1233 etim boshpanasiz edi. Bu holga chek qo'yish maqsadida qo'shni respublikalar bilan hamkorlik o'rnatilib, FZU va ish o'rinlarining 10 %i etimlarga ajratildi. Profilaktika tadbirlar (tibbiy-pedagogik, xalq sudiga va ma'muriy organlarga topshirish) joriy etildi (196, 156, 157). Sohada amaliy ishlar kuchaydi. Muammoga bag'ishlangan 11 Respublika kengashi (1928) ishlarga yakun yasab, ijobiy o'zgarishlarni qayd etdi (204, 27). Shunday qilib, 1924 yilda faqat kelgindi-etimlar 10.025 nafar bo'lgan bo'lsa, 1925 yilda 6233 (183,62), 1926 yilda 5.000 (90 %i evropalik) (197, 84), 1927 yilda 4.000 (196, 72, 73), 1928 yilda 5000 nafarni tashkil etib, mutlaq kamaygan edi (6-ilova, 2-jadval).

1924-1928 yillarda etimlarni joylashtirish chigallashdi. Mahalliy rahbarlar MBK ko'rsatmalariga zid qarorlar qabul qilar, Samarqand, Farg'ona, Qashqadaryoda BK yuzaki ishlar, uezdlar bilan aloqa uzilib qolgan, qabulxonalar internatlarga eng tartibsiz etimlarni yuborar edi. Ularda joy taqchilligidan etimlarni joylashtirishga ustuvor tus berilib, 1923-24 o'quv yilida internatlarga 1.249, maktablar va o'quv yurtlariga 2300 etim yuborildi. 1926 yilda ko'chalardan 3598

etim ushlanib, ulardan ishga 855, homiylikka 365, vataniga 583 nafari yuborildi (196, 11, 12). Toshkentda “Qizil tong” qabul manzili, Chernyaev va Niyozboshi bog‘larida muvaqqat lagerlar ochildi; to‘garaklar, bolalar uyushmalari yo‘lga qo‘yildi. Qayta tarbiyalangan yuzlab etimlar muassasalarga yuborib turildi. Bu ishlarda “Bolalar Hayotini yaxshilash komissiyasi” jonbozlik ko‘rsatdi.

Olg‘a harakat qilish uchun 1929-1934 yillar tajribalar etarli bo‘lgan davr bo‘ldi: chetdan keluvchi etimlar miqdori kamaydi, ularni joylashtirish muammosi ustuvorlashdi. etimlikka qarshi kurashning markaz tavsiya etgan uch yillik rejasini (1928-1930) amalga oshirishda “etimlikka qarshi kurash shtabi” (Yu.Oxunboboev) jonbozlik ko‘rsatdi. (224,4). Shtab o‘z oldiga jamoatchilik yordamida etimlikni mutlaq tugatish vazifasini qo‘ygan edi. Ammo u MBK bilan bir xil vazifani bajarmoqda, degan fikrga ko‘ra tugatildi (20.09.1931) (224,5,11).

Rossiya va Qozog‘istonda yuz bergan qurg‘oqchilik tufayli (1932) “O‘zbekiston yana etimlar qarorgohiga aylandi. Yuz bergan ahvol tahlil etilib, 1800 etim panoh topgan 92 yotoqxona va tunash joylari kengaytirildi (223, 128, 152, 161, 178). 1932-1933 yillardagi sun‘iy ocharchilik etimlikni yanada kuchaytirgach, MXK qarori bilan (13.04.1933) shahar va qishloqlarda 17 qabulxona va oromgohlar ochildi. Shunday qilib, 1924 yildagi 7 qabulxona o‘rniga 1934 yilda 24 qabulxonaga 2980, BSI bo‘limlari va favqulotda oromgohlarga esa 605 etim jalb etildi (216, 6,7,9).

Shunday qilib, 1929 yil boshida respublikada 500 etim to‘plangan bo‘lsa, ularning miqdori 1932 yilda 1800 (223, 128, 152), 1933 yilda 3475 (224, 33), 1934 yilda 3585 nafarga etgan edi (239, 20, 30). 1930-1931 yillarda markazga muammo bartaraf etilganligi haqida ma'lumot berilganligi tufayli, ko‘cha etimlariga oid ma'lumotlar manbalarda uchramaydi. Shunga ko‘ra manzara quyidagicha edi (6-ilova,3-jadval).

1935-1941 yillarda “Bolalar etimligi va nazoratsizligiga barham berish to‘g‘risida”gi davlat qarori (31.05.1935) asosida keng qamrovli ishlar olib borildi. Qaror asosida respublikada maxsus reja ishlab chiqilib (1935), vazifalar davlat va jamoatchilik tashkilotlariaro taqsimlab berildi (231, 59).

1935 yil boshida Rossiya va Qozog‘iston etimlarining yopirilib kelishi qat‘iy choralar ko‘rishni taqozo etardi. Shu boisdan davlat va jamoatchilik tashkilotlari hamkorlikda ish yuritdi (131,55): birgina Toshkent shahrida 4832, respublika bo‘yicha esa 5832 etimlarni to‘plab, bolalar etimligiga chek qo‘yildi deb, hisobot berildi. Ammo, shu yili rejadagi 24.800 o‘rniga (240,-46) 23.100 etimlar internatlarga jalb etilgan (234,14), 12 qabulxona o‘rniga 5, 4 koloniya o‘rniga 3 ta muassasa ochilgan edi. Qabulxonalarda 5000 etim tibbiy-pedagogik “ishlov”dan o‘tkazildi. Ishga va o‘qishga 1646, ota-onalarga 536, kasalxonalarga

esa 1062 oʻrniga 18 etim joylashtirilgan edi (237, 114). Shuningdek, muassasalar faoliyatiga metodik rahbarlik kuchaytirilib, IXX tasarrufiga oʻtkazildi.

1936 yilda qabulxonalardagi 5828 (233,21), 1937 yilda 7463 (238,4), 1938 yilda 6649, 1939 yilda 7058 (265,62), 1940 yilda 1847 etim bolalar turli sohalariga joylashtirilgan boʻlsa (280, 49), 1941 yilda 14 qabulxonalardagi 3664 koʻcha bolalari safiga 13.098 “urush bolalari” ham qoʻshilgan edi (119,100): (6-ilova, 4-jadval).

1935-1941 yillarda tarmoqda jiddiy ijobiy oʻzgarishlar ham sodir boʻldi. MXK va SSXK vakillaridan iborat saralash komissiyalari etimlarni tibbiy-pedagogik xususiyatlariga koʻra saralab, tarqatib turdi. Rossiya, Qirgʻiziston va Qozogʻistondan kelayotgan etimlarga (1937) Toshkent shoxbekatida toʻxtab oʻtuvchi bolali onalar va fuqarolarga korxonalararo yordam kassasi hisobidan yordam koʻrsatildi (247, 27). Birgina 1936 yilda 25.000 etim tibbiy koʻrikdan oʻtkazildi. Muassasalarga 2994, ishga 870, oʻqishga 1429, ota-onalariga 228, oilalarga 27 etim tarqatildi. Oziq-ovqat sanoati tarmoqlariga 195 etim ishga joylashtirilgan boʻlib, qochganlar 646 nafarni tashkil etgan edi (233,21).

Respublika bolalar uylari xodimlarining II kengashi qaroriga (1937) koʻra korxonalar va xoʻjaliklar bilan shartnomalar tuzilib, ishga yoʻllanayotgan etimlar kiyim-kechaklar bilan taʼminlandi. Yoshlar tashkiloti ularni kasb-hunarga yoʻllab turdi (245, 34). Ammo, mayda hunarmandlar, kosiblar homiyiligiga berilgan etimlar orasida salbiy hollar yuz berayotgan edi. Mazkur ahvol respublika bolalar uylari direktorlarining III kengashida (1939) koʻrib chiqilib, zarur tadbirlar belgilandi (266, 38, 82). Ishga joylashtirishda etimlarning qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olish haqida hukumat maxsus buyruq chiqardi (1865, 25.-05.1941) (256, 155). Biroq oldinda yanada dahshatli oqim-urush etimlarining “Oʻzbekistonga yurishi eshik qoqib turar, MXK esa 1941-42 oʻquv yilida bolalar etimligiga toʻla barham berish rejasini tuzayotgan edi (276,24). Shunday qilib, 1917-1941 yillarda “Oʻzbekistonda etim bolalar miqdori quyidagicha edi: (6-ilova, 5-jadval).

Etim bolalar oqimiga chek qoʻyish, asosan, transportda ularning harakatini toʻxtatishga bogʻliq edi. Shuning uchun markaz qarori (№9165, I.XI.1920) bilan temir yoʻl shoxbekatlarida, pristanlarda BSI boʻlimlari, qabulxonalar, (144,62) 1924-1928 yillarda esa yana qoʻshimcha qabul manzillari tashkil etildi. Chegara tekshiruvi, toʻsiqlar oʻrnatish yoʻlga qoʻyildi. MXK qarori (№20, 501, 3.09.1939) bilan tashkil etilgan Bolalar Adreslar Stoli 1924-1934 yillarda aloqasi uzilib qolgan minglab ota-onalar va bolalarga amaliy yordam koʻrsatdi. (234,79).

Shunga qaramasdan, Mirzachoʻl, Sirdaryo, Toshkent temir yoʻl tarmoqlarida 600 ga yaqin etim bolalar daydib yurishgan (1931) (224,34). Shu boisdan, Andijon, Kogon, Samarqand, Ursat'evsk va Qoʻqonda qochoqlar xonalari ochildi.

Tusuvchi otryadlar tashkil etildi (228,47,48). Poezdlarga etimlarning chiqishi ta'qiqlandi. Vagon qabulxonalar maorif bo'limlari ixtiyoriga berildi. Shunday qilib, 1934 yilda temir yo'l transportidan 2000, temir yo'l bo'ylab daydib yurgan 3000 etim ushlansada, ularning 1000 nafari muassasalarga tarqatilgan edi, xalos (228,54).

1935-1941 yillarda temir yo'l tarmog'iga etimlar katta xavf sola boshlagan edilar. 1935 yilda vagon-qabulxonalardagi (4) etimlarning 80% i qochoqlar bo'lib, ular yuk va yo'lovchilar tashishga halaqit berar, bekatlarda tilanchilik, oldi-sotdi qilib yurardi. O'rta Osiyo temir yo'l boshqarmasining yig'ilishida (1935) qayd etilishicha, ko'p hollarda poezdlarning ag'anab ketish xavfi tug'ilgan. Shu boisdan temir yo'l bekatlarida bolalikni himoya qilish postlari, shtatsiz qabulxonalar ochildi (231,2,3). Ammo, qochish 1936 yildagi 646 nafar o'rniga (238,1) 1941 yilda 2500 nafarga etgan edi (276,24). Birgina Samarqand (№4) bolalar uyi tarbiyalanuvchisi Lapkov 1939 yilning apreliyacha 39 marta qochgan. Bunday sayyor etimlar qishda qaytib kelar, yozda esa Kislovodsk, Qrim kurortlariga ketardilar (276,31). Faqat keskin choralar tufayligina qochish ko'rsatkichlari kamaydi, xalos.

Xulosa. 1917-1941 yillarda etimlar orasida jinoyatchilikka qarshi kurash ishlari to'xtovsiz davom etdi. Bu sohaga KOMONES boshchilik qildi. U 1922 yildayoq 16 muassasaga 538 ijtimoiy xavfli etimni jalb etdi (172,70). 1923 yilda MXK ixtiyoridagi qamoqxonalar yosh jinoyatchilarga to'lib ketdi, KOMONES faoliyati esa binolar taqchilligidan to'xtab qoldi (150, 18). Toshkent shahrida ochiqcha qurolli bezorilik, To'raqo'rg'onda bachchabozlik avj olib, ularni qo'lga tushirish mushkul edi (276,24). MBK qarori bilan bezorilardan qurollar tortib olinib, kech soat 9-00 dan so'ng ularning xarakati ta'qiqlandi. etim bachchalar maxsus internatga jalb etildi. Samarqand va Toshkentdagi daydi bolalar to'dalarga barham berildi. (65,61).

KOMONES ning viloyat bo'limlarida 1925 yilda 972 (712 o'g'irlik, 194 jinsiy buzuqlik, 17 qalloblik, 9 qurol saqlash, 7 qotillik, o't qo'yish, 8 giyohvandlik va b..), 1927 yilda 3275 huquqbuzarlik qayd etilib, jinoyatlarning 75% ni evropaliklar sodir etganlar (196,157). Ular uchun maxsus internatlar, mehnat artellari tashkil etilib, tarbiyaviy ta'sir vositalari qo'llanildi.

1929-1934 yillarda etimlar jinoyatchiligi davlat va jamoatchilik tashkilotlarining yaqindan hamkorligi tufayli qisman kamaydi. Bu borada umumiy majburiy ta'limning joriy etilishi, maktabdan tashqari muassasalar rivoji, bolalar hayotiga oid teatr, kino san'ati asarlari, ommaviy tashviqotlar yordam berdi. Jumladan, 1920-yillarda zo'r qiziqish o'yg'otgan "Maktab yo'li" p'esasida ko'cha bolalari bilan uchrashuv qiziqarli bayon etilgan. Shunga qaramasdan, 1930-yillar boshida etimlarning mayda bezoriligi kuchaydi. Hatto, Kogon, Qo'qon, Cho'st

nohiyalarida etimlar qotilligi ham sodir bo'lgan. (123,49). Samarqandda 58 etim-daydilar bolalar shaharchasi, internatlar va bozor maydonini qatog'on qilgan (228,59,60). Toshkent shahar milisiya bo'limlarida 500 etim huquqbuzarlar mudhish sharoitlarda yarim yalang'och, pedagog-tarbiyachilarsiz ushlab turilgan (258,57). Mazkur hol MBK va BDJ favqulotda yig'ilishida (1933) ko'rib chiqilib, zarur choralar belgilangan edi.

ADABIYOTLAR:

1. Quvondiqov K. O'zbekistonda maktabdan tashqari bolalar tarbiya muassasalari. Monografiya (1917-1970 yy.). Toshkent, "O'qituvchi", 1982.-144 b. 16, 27-b.
2. Qo'vondiqov Q. "O'zbekistonda maktabdan tashqari bolalar tarbiya muassasalarining taraqqiyoti. Diss. K.p.n. Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPI, 1978.-335-49 b.
3. G'afur G'ulom. Asarlar. O'n tomlik. 1-tom... (1923-1940 yy.). Toshkent, G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1970.-b15-b.
4. Haydarova S. Podgotovka uchitelskix kadrov iz chisla vaennix mestnoy nasionalnosti v sovet'skom Uzbekistane (1917-1945 gg.). Diss. na soisk. uch. st. k.p.n.-Tashkent, 1980. -182 s.
5. Hamza H. N. Asarlar. Ikki tomlik. 1-tom. Toshkent, O'zdavnashr, 1960.-...b. 245-246-b.
6. Xoshimov K., Nishonova M., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. O'quv qo'llanmasi. Toshkent, "O'qituvchi", 1996.-448 b. 3, 245, 249, 258, 259, 275, 327, 331.
7. "O'zbekistonning milliy istiqlof mafkurasi. To'plab nashrga tayyorlovchi: Sh.Mansurov. Toshkent, "O'zbekiston", 1993-110 b. 34-b.

OG'ZAKI NUTQ MALAKASINI BAHOLASH MAZMUNI, SHAKL VOSITALARI VA MEZONLARI.AUDIO VIZUAL DARS TASHKIL ETISH

Murodova F.G'.

*Alfraganus universiteti "Pedagogika va psixologiya"
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: og'zaki nutq, malaka va ko'nikma, baholash mezonlari, audio vizual texnologiyalar, metod va metodika.

Ключевые слова: устная речь, компетентность и умения, критерии оценки, аудиовизуальные технологии, метод и методика.

Key words: oral speech, competence and skills, assessment criteria, audio-visual technologies, method and methodology.

Mustaqil Vatanimizning kelajagi bo'lgan yoshlarni har tomonlama yetuk, barkamol, komil inson qilib rivojlantirish va tarbiyalash har birimizning asosiy vazifamizdir. Yoshlarimiz har doim, har vaqtda, har joyda, qarshisidagi inson kim bo'lishidan qat'iy nazar o'z fikrlarini erkin va to'g'ri ayta olishlari uchun ulardagi to'g'ri so'zlash va nutq madaniyatini yoshlikdanoq rivojlantirib borishimiz lozim.

Bola ilk marotaba maktabga kelishi bilan ularning lug'atida yangi so'zlar paydo bo'la boshlaydi va so'z boyligi ortib boradi. Bu jarayonda o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarda to'g'ri nutqni shakllantirish va nutq madaniyatini ularga tushuntirishdan iborat. Biz avvalambor nutq o'zi nima ekanligini, uni o'stirish va unga qo'yilgan talablarni bilib olishimiz lozim.

Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Shu bilan bir qatorda nutqning o'zi to'rt turga bo'linadi: og'zaki nutq, yozma nutq, ichki nutq, tashqi nutq.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqlaridagi nuqsonlarni bartaraf etish o'quvchilar va logopedlar zimmasiga yuklanadi. Talaffuzdagi kamchiliklarni aniqlashda bolaning nutqini tekshirib ko'rish, nutq buzulish sabablarini o'rganish lozim. Buning uchun har bir bola nutqini tekshirish varaqasi

to'ldirilib, qaysi tovushlar to'g'ri yoki noto'g'ri talaffuz qilayotgani belgilab boriladi. Nutq ostirishongli o'qishni, so'zlash va yozishga o'rgatishni, til haqida o'quvchilarning yoshi va tushunchasiga mos bo'lgan bilim berishni, ularning lug'at boyligini oshirishni, boshqalarning nutqiga e'tibor va qiziqishni o'stirish, kitob o'qishga muhabbat uyg'otishni ko'zda tutadi. Ba'zi bolalar tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilibgina qolmay, ularni bir-biridan farqlay hamolmaydilar. Nutqdagi bunday kamchiliklar darslarni o'zlashtirishda bolalar uchun sezilarli qiyinchiliklarni tug'diradi. Bunday hollarda logoped mashg'ulotlar yordamiga muxtoj bo'ladilar. Ijodiy qayta hikoyalashda hikoya kontekstni yoki shaklini o'zgartirish orqali aytiladi o'qilayotgan hikoya yoki hikoyani yangi epizodlar bilan to'ldirish orqali. Sahnalashtirish yoki sahnalashtirishda o'quvchilar o'qilgan hikoyani sahnalashtirilgan hikoyaga aylantiradilar. Qilmoq Bu, ular hikoyaning ssenariysi, kostyumi, imo-ishoralari haqida o'ylashadi ishtirokchilar, monologni dialogik nutqqa aylantiradi (bu eng ko'p til o'rgatish nuqtai nazaridan muhim ish). O'qilishi kerak bo'lgan hikoyaga rasm chizishda o'quvchi o'qilgan rasmdan rasm tanlaydi o'qilgan yoki chizilgan asar mazmuniga ko'ra rassomlar tomonidan chizilgan rasmlar o'zini tasvirlaydi. Agar talaba rasmni yaxshi chiza olmasa, u og'zaki o'zi chizmoqchi bo'lgan rasmni tasvirlaydi, ya'ni so'zlar bilan rasm chizadi. Chiroyli so'zlashni, savodli, to'g'ri yozishni, o'z fikrini ravon va aniq bayon etishni bilmagan yoki etolmagan o'quvchi bilimlarni muvafaqqiyat bilan o'zlashtira olmaydi. Har bir insonning nutqi chiroyli, mukammal, talaffuzi aniq, ravon bo'lsa, fikrlash doirasi keng, idrok qilishi ham teran bo'ladi. Nutq orqasli odamzot o'zining ichki hissiyotlarini ham bayon qiladi, nutq esa barcha insonlarda ham bir xildato'la rivojlangan yoki shakillangan bo'lavermaydi. Ertak ustida ishlashda bolalarni ertakni o'qishgagina emas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi, ona tiliga muhabbatni tarbiyalaydi. Nutq ikki ko'rinishga ega –og'zaki, va yozma nutq. Bular o'zaro uzviy bog'langan bo'lsa ham, har birining o'ziga xos xususiyati bor. Og'zaki nutqda tovushlar, so'zlar nutq orqali talaffuz qilinsa, eshitish a'zolari orqali qabul qilinadi. Shuning uchun o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishida, avvalo ularning nutqidagi kamchiliklar sabablarini aniqlash, uni bartaraf etish yo'llarini izlab topishimiz kerak. Og'zaki nutiqqa o'rgatishning ilk davrida daktiologiya (qo'l alifbosi) dan foydalaniladi. Bu narsa bolalarning tovushlarni talaffuz qilib, o'zlashtirib borganlari sari faqat yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'qib tushunish jarayonida matndagi turli chiziqlar majmuyini qabul qilamiz, ular grafema deb ataladi. U vizual kirish leksikonidagi mavjud so'zlar bilan solishtiriladi va so'z chizmadan iborat tashqi shaklidan mazmundan iborat mohiyatiga aylanadi va idrok qilinadi. Ya'ni, mazkur tasvirga bog'langan ma'no

faollashadi. Bir soʻz bilan aytganda, yozma matndagi soʻzni turli belgilar tizimi – grafemalar yigʻindisi sifatida qabul qilamiz va uni mazmun parchasi sifatida idrok qila boshlaymiz. Shuni ham taʼkidlashimiz kerakki, “matnni oʻqish, uni tushunish jarayoni pedagogik (biror shaxs tomonidan takrorlab oʻrgatish, koʻrsatish), psixologik (diqqatni yigʻgan holda oʻrganilayotgan narsaga qarash, tikilish), jismoniy (boshqa harakatlarni toʻxtatgan holda koʻzni faqat harf, boʻgʻin yo soʻzga qaratish) va fiziologik (oʻrgatilayotgan harf yo soʻzni takrorlay olish, oʻqiy olish qobiliyatining mavjud yoki mavjud emasligi) jarayon hisoblanadi”[5: 65]. Shuning uchun ham oʻqib tushunish murakkab nutqiy psixofiziologik faoliyat hisoblanadi. Bu jarayon haqida koʻplab xorij va oʻzbek olimlari ilmiy ishlar qilganlar, tajribalar oʻtkazganlar va ularning tahlillari asosida natijalarni taqdim qilganlar.

Boshlangʻich oʻrta sinfda ona tili darslarida barcha sinflarning etakchi roli nutqni rivojlantirish boʻlib, u savod oʻrgatish, nozik yozish koʻnikmalarini rivojlantirish va fikrlash doirasini kengaytirish vazifalarini oʻz ichiga oladi. Bu darslarda koʻproq amaliy maqsadlarni koʻzlash, nutqda til resurslaridan foydalanish koʻnikmalarini shakllantirish, ijodiy fikrlash, oʻquvchilarda til sezgirligini tarbiyalash zarur. Ularning ogʻzaki nutqini muntazam ravishda tarbiyalash tegishli nutqda, matn tuzishda amaliy yordam beradi. Masalan, "Kim sezgir", "Bu nima", "Ismingizni ayt" oʻyinlari. Bu turdagi mashqlar oʻquvchilarning yangi harfni oʻrgatgandan keyin qay darajada oʻzlashtirganligini tekshirish va mustahkamlash maqsadida oʻtkaziladi. Oʻqituvchi doskadagi harflarni maʼlum tartibda teradi va ularni oʻqib boʻlgach, oʻquvchilar navbatma-navbat dars oʻtadi. Keyin harflar bolalar sezmasdan almashtiriladi. Shu bilan birga oʻquvchilarning sezgirligi va topqirligi baholanadi va ragʻbatlantiriladi. Shunday qilib, har bir darsda, qaysi mavzu boʻlishidan qatʼi nazar, oʻquvchilarning ongli, ravon, toʻgʻri va ifodali oʻqishini taʼminlash, nutqini yaxshilashga intilish birinchi navbatdagi vazifamizdir.. Bu mashgʻulotlar oʻquvchilarga yil davomida olgan bilimlarini namoyish etish, tahlil qilish va mustahkamlashga, ogʻzaki nutqni rivojlantirishga, eslab qolish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Maʼlumki, nutq tafakkur bilan bogʻliq, shuning uchun u tafakkur bilan uzviy bogʻliqdir. liksiz oʻsadi. Darsda oʻqilgan asarni oʻquvchilarning ongli ravishda anglab olishlari, asosiy mazmun, gʻoyani tushunishlari uchun tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi mantiqiy usullar qoʻllaniladi. Oʻqilgan asarni tahlil qilishda turli ish usullari qoʻllaniladi. Bolalar hikoyaning bosh qahramonlarini aytib berishadi, oʻqituvchi rahbarligida ishning sxematik rejasini tuzadilar (tugun, kulminatsiya, yechim).

Ona tilini oʻqitishda texnologiyadan foydalanish interaktiv va qiziqarli oʻrganish tajribasini oʻtkazish imkonini beradi. Ilovalar, oʻyinlar va onlayn resurslar soʻz boyligini oshirish va oʻquvchilar uchun oʻquv jarayonini yanada qiziqarli qilish uchun kiritilishi mumkin. Boshlangʻich taʼlimda ona tili oʻqitish metodikasi imlo, lugʻat, ogʻzaki hikoya va insho yozishga qaratilgan. Ona tilini oʻqitishda

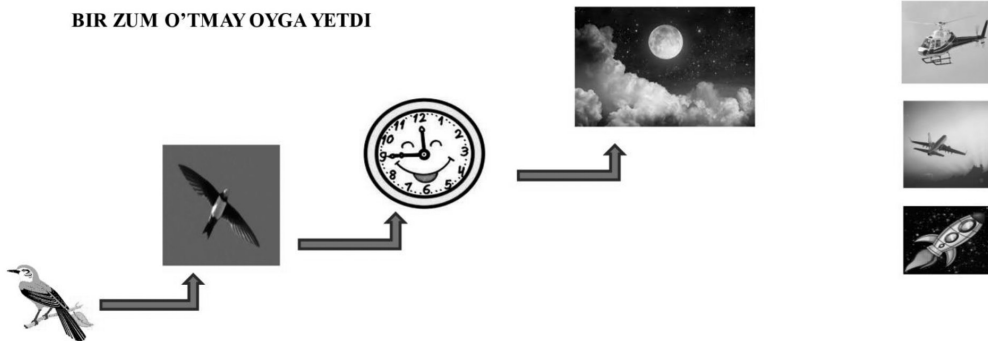

SIRLI XARITA

21

PO'LAT QUSHIM UCHDI-KETDI.

BIR ZUM O'TMAY OYGA YETDI

soʻz boyligini oshirish uchun ham texnologiyadan foydalaniladi. Imlo va lugʻat mashqlari oʻquvchilarning ona tilida til bilish darajasini oshirishga yordam beradi. Ogʻzaki hikoya qilish mashgʻulotlari oʻquvchilarning nutq va tinglash qobiliyatini oshiradi, ona tili bilan chuqurroq bogʻlanadi. Ogʻzaki nutq va yozish koʻnikmalariga urgʻu berish orqali oʻquvchilar oʻz ona tilida oʻzlarini samarali ifoda etishlari mumkin. Qiziqarli mashgʻulotlar oʻquvchilarni ona tilini mukammal bilishga undaydi. Bundan tashqari boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ogʻzaki muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda ham "Sirli xarita" metodi qoʻllanilishi mumkin. Bu metodda xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan topishmoq janri orqali bolaning nutqini rivojlantirish mumkin.

Bundan tashqari modellashtirish, suhbat, muammoli oʻqitish metodlari va "EVENT" texnologiyasi orqali ham oʻquvchilarning ogʻzaki nutqini rivojlantirish mumkin. Audiovizual yoki AV aloqasi maqsadli auditoriyani xabardor qilish, ragʻbatlantirish, ishontirish yoki shunchaki koʻngil ochish uchun moʻljallangan audio, vizual va interaktiv media komponentlarini birlashtiradi. Bu anʼanaviy statik tarkibga nisbatan yanada chuqurroq va esda qolarli tajriba uchun multimediya orqali hislarni ragʻbatlantirishga tayanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Maʼqulova B. va boshqalar. Boshlangʻich sinfdan tashqari oʻqish mashgʻulotlari. T., «Oʻqituvchi», 1996- yil.
2. Mirzaev I. Dars tahlili. T., «Oʻqituvchi», 1985- yil.
3. Oripov K., Obidova M. Ifodali oʻqish. T., «Oʻqituvchi», 1982- yil.
4. Toʻrt yillik boshlangʻich sinflar dasturi. T., «Oʻqituvchi», 1999- yil.
5. Umarova M, Xudoyberganov M. Bayonlar toʻplami.T."Oʻqituvchi",1992-yil.
6. Qosimova K. Boshlangʻich sinflarda ona tili oʻqitish metodikasi. T., Oʻqituvchi, 1985- yil.

AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY NUTQINI TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Suyunov I.E.

Guliston davlat universiteti doktoranti

Tayanch soʻzlar: kasbiy nutq, axborot texnologiyalar, kompetensiya, grafik, matn, son, kompyuter.

Ключевые слова: профессиональная речь, информационные технологии, компетентность, графика, текст, число, компьютер.

Key words: professional speech, information technology, competence, graphics, text, number, computer.

Резюме: Zamonaviy o'quvchilarni zamonaviy jamiyat hayotiga tayyor bo'lishi kerakligi muhimligi, ushbu muammoning yechimi o'quv jarayoniga AKTni keng joriy etishni ta'minlash, o'quv jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish va vizual-badiiy tafakkurni rivojlantirish uchun mavhum-mantiqiy ustunlik sifatida misli ko'rilmagan imkoniyatlar paydo bo'lishi muhimligi ta'kidlangan.

Резюме: Важность подготовки современных студентов к жизни современного общества, решение этой проблемы заключается в обеспечении широкого внедрения ИКТ в учебный процесс, индивидуализации и дифференциации учебного процесса, развитии наглядно-художественного мышления как абстрактно-образовательного процесса. Логический приоритет. Была подчеркнута важность появляющихся возможностей.

Summary: The importance of preparing modern students for the life of modern society, the solution to this problem lies in ensuring the widespread introduction of ICT into the educational process, individualization and differentiation of the educational process, the development of visual-artistic thinking as an abstract-educational process. Logical priority. The importance of emerging opportunities was emphasized.

O'qituvchilarning kasbiy faoliyatida axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan boshlang'ich umumiy taxminiy asosiy ta'lim dasturlari: pedagogik, dizayn, tadqiqot va madaniy-ma'rifiy. Shu munosabat bilan bo'lajak o'qituvchlarni tayyorlashda nafaqat axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi bilim, ko'nikma va kompetensiyalar to'plamiga ega bo'lish, balki tobora ko'payib borayotgan o'quv va uslubiy ma'lumotlarni qidirish va tanlash uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini amalga oshirish ko'nikmalari talab

etiladi, uni qayta ishlash, o'zgartirish va haqiqiy o'quv jarayonida qo'llash talab etiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyati bolalarni turli xil fanlarni o'qitish jarayonida ham, o'quv materiallarini elektron shaklda yaratishda o'quv materiallarini yaratish jarayonida, ota-onalar va ularning hamkasblari bilan o'zaro aloqada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan foydalanishdir. Ushbu xususiyatlar bo'lajak o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi kasbiy faoliyatida o'qitish doirasining kengayishini belgilaydi, bu ma'lum darajada respublikamiz tadqiqotchilarining ilmiy va uslubiy ishlanmalarida aks etadi.

Maktab o'qituvchisi, o'rta va oliy o'quv yurtlari o'qituvchisi tomonidan muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlarini amalga oshirish bo'yicha bilim va ko'nikmalar Axborot jamiyati global ommaviy aloqa sharoitida yosh avlodni o'qitish jarayonida yetakchi rolni saqlab turibdi.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda kasbiy faoliyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sohasida bo'lajak o'qituvchilarining tayyorlashning quyidagi asosiy yo'nalishlarini ajratish mumkin:

Bo'lajak o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi ularning kasbiy faoliyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq vakolatlari doirasida ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, turli xil ta'riflar taklif etilmoqda, masalan, «axborot-kommunikativ kompetensiya», «axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasi», «axborot va texnologik kompetensiya», ular mohiyatiga ko'ra bir-birlaridan farq qilmaydi. Vakolatni amalga oshirish darajalari ham taklif etiladi va uning shakllanish xususiyatlari va shartlari tavsiflanadi, ammo, qoida tariqasida, vakolat darajalarining mohiyat jihatlari ochib berilmaydi. Ta'kidlash joizki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasiga bo'lgan barcha yondashuvlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining didaktik imkoniyatlaridan foydalanish hisobga olinmaydi. Boshlang'ich sinflar uchun to'g'ri dasturlarni tanlash bo'yicha bilim va ko'nikmalar hisobga olinmaydi. Bundan tashqari, uni shakllantirish uchun o'quv va uslubiy yordam aniq shaklda ko'rinmaydi.

Bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish informatika fanining bir qismi hisoblanadi, ammo «Informatika» fanining mazmuni o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish uchun javobgarlikni o'z ichiga olmaydi.

Ta'lim maqsadlarini amalga oshirish uchun turli xil (grafik, matn, son, ovoz, musiqa, video, foto va boshqalar) ma'lumotlarni o'z ichiga oluvchi axborot manbai sifatida qaraluvchi ETRlaridan o'quv-uslubiy resurs sifatida foydalaniladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, elektron ta'lim resursining yanada to'liq va ko'p o'lchovli ta'rifi mavjud bo'lib, unda uning mohiyati ko'rsatilgan. Ayrim mualliflar tomonidan tavsiya etilgan matn terish (masalan, «ETR yaratish» ma'lumot turiga ko'ra: matnli, vizual, audio va video ma'lumot, murakkab tuzilishga ega interfaol modellar) katta taxminlar bilan qabul qilinishi mumkin va keyin tarkib mazmunidan farqli o'laroq faqat tashqi belgilar bilan qabul qilinishi mumkin; ta'limni axborotlashtirish ilm-fan va amaliyotiga allaqachon kirib kelgan. Hozirgi vaqtda bo'lajak o'qituvchilar asosan o'zlari tomonidan ishlab chiqilgan taqdimotlardan va xususiy amaliy dasturiy ta'minot ishlanmalaridan foydalanadilar, ammo ular mualliflik o'qitish usullarini boyitish uchun Internetning audiovizual axborot resurslari va instrumental axborot tizimlarining imkoniyatlaridan foydalanmaydilar.

Kasbiy faoliyatda bo'lajak o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi tajribasini inobatga olgan holda shuni ta'kidlash kerakki, bolalarni ushbu fanga ko'proq qiziqtirish, e'tiborini jalb qilish, bilim olishda g'ayratni kuchaytirish va yangi bilimlarni mustaqil ravishda izlashni o'rganish uchun ko'rish imkoniyatlarini kengaytirishga e'tibor qaratilgan. O'qituvchilar uchun (asosan kompyuterda taqdimotlardan foydalangan holda) ijodiy kognitiv faoliyatni tashkil qilish uchun ham, bolani idrok etish uchun tushunarli va oson shaklda taqdim etish uchun ham yangi ta'lim usullarini ishlab chiqmoqdalar, bu esa ta'lim mazmunini yaxshiroq yodlashga hissa qo'shadi va tushunishni rag'batlantiradi.

Bo'lajak sinf o'qituvchining amaliy ishida kompyuterdan keng tarqalgan va tez-tez ishlatib turadigan narsa bu mashg'ulot uchun mo'ljallangan o'quv kompyuter o'yinlari (masalan, og'zaki hisoblash), o'quv materiallarini vizuallashtirish va ta'lim muammolarini hal qilish uchun ekranda turli xil o'yin syujetlari va jumboqlarni taklif qilishdan iborat o'yin faoliyatini tashkil etish va h.k.

O'qituvchining o'z faoliyatini metodik jihatdan yangilashga ijodiy yondashuvi darslarda ular o'zlarining mualliflik ishlanmalaridan, jumladan kompyuter taqdimotlari, tayyor dasturlar, proektor, interfaol doskadan foydalanishlarida namoyon bo'ladi. Masalan, adabiyot darslarida o'quvchilarga yozma va og'zaki nutq to'g'risida «kompyuter filmlari» taklif etiladi, nutq o'stirish darslarida audioresurs eshittiriladi. O'quvchilar audioresursni tinglab yozadilar. Tinglab yozish orqali yozma nutq savodxonligi oshiriladi.

Bir qator bo'lajak o'qituvchilari fikr va mulohazalariga ko'ra, bo'lajak o'qituvchining asosiy vazifalari - bilim olishga, ijodga va dunyoni bilishga bo'lgan qiziqishni rivojlantirish. Buni hal qilish usullaridan biri o'qituvchilar turli xil axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan, xususan, boshlang'ich sinflar

o'quv jarayonida elektron o'quv materiallaridan foydalanishda ko'rishadi, bu esa shakllar, usullar va o'quv qo'llanmalarini diversifikatsiya qilish, o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish imkonini beradi. Test sinovlari, viktorinalar, vizual kartalar, so'rovnomalalar, didaktik materiallar (matn muharririda, prezentatsiyalarda, Internetda qidirishda) yaratish uchun MS Word – dan qanday foydalanish to'g'risida misollar keltirilgan. Xulosa sifatida o'qituvchi «nutqni o'stirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish» o'quv jarayoniga ijobiy ta'sirini sanab o'tadi: kognitiv faoliyatni faollashtirish; talabalar faoliyatini takomillashtirish; bo'lajak o'qituvchilarida mustaqil ta'lim va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish; o'quv qulayligi darajasini oshirish; darsda faollik va tashabbuskorlikning ortishi; o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish, xavfsizlik qoidalariga rioya qilgan holda kompyuter ko'nikmalarini egallash sifatida axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini shakllantirish.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tajribasini tahlil qilish quyidagi yo'nalishlarni aniqlashga imkon berdi:

1. Elektron hujjat aylanishini yuritish, shu jumladan boshlang'ich ta'lim fanlari bo'yicha ish dasturlarini tayyorlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda darslarni o'tkazish uchun uslubiy ishlanmalar, elektron shaklda hisobotlarni tayyorlash va turli o'quv-uslubiy hujjatlarni tayyorlash. Ta'kidlash joizki, o'qituvchi, o'quvchi, maktab ma'muriyati va ota-onalar o'rtasidagi epizodik yoki tizimli axborot o'zaro bog'liqligi amalga oshirilmaydi, chunki vazifa ma'lum bir ta'lim muassasasida kasbiy nutqni takomillashtirishning axborot va ta'lim muhitini sozlash emas, ammo atrof-muhitning tarkibiy qismlari har qanday maktabda mavjud bo'lsa ham (elektron resurslar, boshlang'ich sinflar uchun tayyor amaliy dasturiy ta'minot, moddiy va texnik baza).

2. Internetning ta'lim resurslaridan (elektron lug'atlar, geografik xaritalar, kutubxona to'plamlari, shuningdek virtual muzeylar) foydalanish o'qituvchilar tomonidan ularning metodik darajasini yaxshilash, talabalar uchun nazorat, tekshirish ishlari va testlarni kengaytirish, nazorat va o'quvchilarning yutuqlari darajasini baholash uchun amalga oshiriladi. O'quv va sinfdan tashqari ishlar. Shu bilan birga, tajriba almashish, elektron manbalarni uzatish va olish uchun va hokazolar uchun tarmoq hamjamiyatlarida o'qituvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikning realizatsiya qilinmagan shartlarini ta'kidlash kerak.

3. O'qituvchi o'z-o'zini rivojlantirishi uchun turli fanlar bo'yicha ta'lim saytlari va portallari, forumlar, o'qituvchilar va talabalarning onlayn hamjamiyatlari, onlayn o'quv jurnallari, onlayn axborot manbalaridan foydalanishni amalga oshiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchilarni tarmoq hamjamiyatlariga tizimli ravishda kiritish imkoniyati yo'q, chunki bunday o'qituvchilarning tashkil etilishi kamdan-

kam uchraydi. O'qituvchilar, o'quvchilar va interaktiv elektron resurs o'rtasidagi tizimli axborot o'zaro aloqasini ta'minlash boshlang'ich sinf axborot ta'lim muhitini tashkillashtirishning ta'lim maqsadlari uchun shartlar sifatida qaralmaydi.

4. Multimedia texnologiyalarini taqdimot sifatida ham, elektron manba sifatida ham ishlatadigan mualliflik huquqi bilan himoyalangan kompyuter dasturlarini ishlab chiqish (ma'lumotnomalar, o'quv qo'llanmalari; simulyatorlar, test dasturlari va boshqalar), shuningdek rasmlar to'plamlari, illustrasiyalarni maxsus darslarda taqdim etilishi bilan elektron shaklda va alohida ravishda o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlash sifatida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, taqdimotlarning ustunligi talabalar (o'qituvchilar), o'qituvchi va interfaol elektron ta'lim resursi o'rtasida ma'lumotlarning o'zaro ta'sirini amalga oshirishning yetishmasligiga olib keladi, ular taqdimotlarga qaraganda darslarda kamroq qo'llaniladi.

Professional tarmoq hamjamiyatlari faoliyati nuqtai nazaridan o'qituvchilar tayyorlash tahlili ularning dolzarbligini ko'rsatdi, ayniqsa keyingi ta'limda faoliyatning barcha sohalarida. Ko'rib chiqilayotgan yondashuvlarda mualliflarning Internetga kirishni xohlashini aniqlab olish mumkin, u yerda o'qituvchi ko'plab ma'lumotlarni izlab topishi kerak bo'lgan ma'lumotni topishi mumkin. Ushbu holat mualliflarning o'qituvchilar hamjamiyati uchun ular uchun zarur ma'lumotlarni tanlash qulayligi, sinflar uchun o'quv materiallarini ishlab chiqish, o'quv-uslubiy va huquqiy bazaga kirish, qo'shimcha ta'limning asosiy ta'lim muassasalari ish tajribasi materiallarini ko'rib chiqish uchun yagona axborot resursini yaratish bo'yicha taklifini keltirib chiqarmoqda. Shu bilan birga, asosiy vakolatlar atamasining ta'rifi kiritilmagan. Professional tarmoq hamjamiyatini shakllantirishning uchta asosiy omili farqlanadi: g'oya, aloqa qilish imkoniyati, g'oyalarni rivojlantirish shartlari. Biroq, ushbu omillar jamoatchilikda axborot muhitining mavjudligi va ta'lim axborot resursini rivojlantirish kabi muhim jihatlarni qamrab olmaydi. Jamiyatning shakllanishi va faoliyat ko'rsatishi uchun xarakteristikalar ham ta'kidlangan: maqsadlar, umumiy manfaatlar, ehtiyojlar, axborot manbalari, axborot ta'sirining tili. Biroq, ular professional ravishda ishlaydigan o'qituvchilar uchun juda ibtidoiy. Bundan tashqari, o'quv muhitining ta'rifi pedagogik terminologiyaga mos kelmaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Haydarova O. Bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim jarayoniga texnologik yondashuvga tayyorlash. Ped. fan.nom. diss.— Qarshi: 2004.-159b.
2. Hoshimov K. Bo'lajak o'qituvchilarni milliy qadriyatlarimiz asosida axloq-odob ruhida tarbiyalaylik//Ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. —T.: 1993. -123-b.
3. Haydarov M.E. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining mehnat tarbiyasida xalq an'analaridan foydalanish.T.: Yozuvchi,1995.-238-b.
4. Quronov M. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy pedagogik asoslari: Ped. fan. dok. diss. -1998. -316-b
5. Quronov M. Bolam baxtli bo'lsin, desangiz (Ota-onalar uchun). — T.: «Ma'naviyat», 2013. — 320-b.

ТАЛАБАЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Аляминов Х.И.

*Қорақалпоқ Давлат университети, Архитектура
кафедраси доценти, педагогика фанлари номзоди.*

Таянч сўзлар: фаол тадбиркорлик, инновацион тадбиркорлик, меҳнат бозори, инновацион янгилик, рақобатбардош маҳсулотлар.

Ключевые слова: активное предпринимательство, инновационное предпринимательство, рынок труда, инновационные инновации, конкурентоспособная продукция.

Key words: active entrepreneurship, innovative entrepreneurship, labor market, innovative innovations, competitive products.

Резюме: Мазкур мақолада ОТМ талабалари тадбиркорлик фаолиятини бошлашда нима нарсаларга аҳамият бериш кераклиги ҳақидаги, шунингдек, инновацион тадбиркорликни ривожлантиришда эътибор қаратиш керак бўлган омиллар ёритиб берилди.

Резюме: В данной статье будет освещено, чему следует придавать значение студентам высших учебных заведений при начале предпринимательской деятельности, а также факторы, на которые следует обратить внимание в развитии инновационного предпринимательства.

Summary: This article will highlight what should be given importance to students of higher education institutions when starting entrepreneurial activities, as well as factors that should be paid attention to in the development of innovative entrepreneurship.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохатларнинг иқтисодий ўсиши-ни жадаллаштириш ва меҳнат бозорига кириб келаётган ёшларни иқтисодий фаоллик билан камраб олиш учун ишбилормонлик, инвестицион муҳитини яхшилашга алоҳида эътибор қаратилмоқда ва эркин танланган тадбиркорлик фаолияти турларидан фойдаланиш ҳуқуқи қўллаб-қувватланмоқда. “Фаол тадбиркор деганда, биз рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга қодир, энг муҳими, янги иш ўринларини яратиб, нафақат ўзини ва оиласини боқадиган, балки бутун жамиятга наф келтирадиган ишбилармон инсонларни тушунамиз. Бундай тадбиркорлар сафини кенгайтириш, жумладан, юқори тахнологиялар, илм-фаннинг сўнгги ютуқларига асосланган техника ва асбоб-ускуналарни мамлакатимизга олиб келиш ва жорий этиш учун уларга муносиб шароитлар яратиш бизнинг биринчи

галдаги вазифамиз бўлиши шарт. Керак бўлса, хориждаги етакчи компания ва ташкилотларда тажриба ортириши, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш учун уларга ҳар томонлама имконият туғдириб беришимиз лозим”- дея Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йилда Олий Мажлисга мурожаатномасида таъкидлаган эди[1]. Бу эса Мамлакатимиз ОТМларида инновацион тадбиркорлик фаолиятни шакллантириш ва уни ишлаб чиқариш корхоналари билан корпоратив бирга ишлаш йўллари аниқлашда ўзига хос имкониятлар эшигининг очилиши, икки томоннинг яъний иш берувчи корхона билан бўлажак ишчининг талабалик давридан бошлаб корхона буюртмасини бажаришга қаратилган икки томон манфаатларини ҳисобга олиш механизмларининг ишлаб чиқилиши бугинги куннинг долзарб муаммоларидан бирига айланмоқда.

Корхоналарда инновацион янгиликларни ўз вақтида ва ўз ўрнида қўллаш харажатларнинг кескин камайишига ҳамда меҳнат унумдорлигининг ошишига олиб келади. Мамлакатимизда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланиши учун улкан ишлар амалга оширилмоқда. Хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш миллий иқтисодиётимиз барқарорлигини таъминлашнинг муҳим микроиқтисодий омилларидан бири ҳисобланади. Тадбиркорлик фаолиятининг самарадорлигини оширишда инновацион янгиликлар яратишни ҳамда уларнинг амалиётда қўлланилиши жуда ҳам муҳим ҳисобланади. Бутунлай инновацияга асосланган инновацион тадбиркорлик фаолиятининг натижаси янги маҳсулот ёки асосан янги тавсифлар ва хусусиятларга эга бўлган янги маҳсулот ёки янги технологиялар бўлиши мумкин. Шунингдек, бозорга анъанавий маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқаришнинг техник элементлари ёки ишлаб чиқаришдан товар сифати тавсифи ўзгариши билан боғлиқ қандайдир янги элементлари ёки усуллари қўллаш билан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Янги ғояларни ишлаш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш тадбиркорликнинг энг муҳим, шу билан бирга, мураккаб вазифасидир, чунки бу ҳолда тадбиркордан нафақат ижодий фикрлаш ва янги ечимларни топиш, балки истиқболли фикрлаш, келажакда жамиятнинг эҳтиёжларини кўра олиш хусумиятларини ҳам талаб этади. Инновация- тадбиркорликнинг алоҳида қуроли, тадбиркорона фикрлашнинг инновацион кўриниши. Ҳар қандай инновацион фаолият тадбиркорликдир, чунки у янги ғояларни излаш; зарур ресурсларни излаш; корхонани яратиш ва бошқариш; моддий даромад олиш ва унинг натижасидан шахсан қониқишга асосланади.

Лекин, ҳар қандай тадбиркорлик ҳам инновацион бўла олмайди, фақатгина яратилиш натижасида тадбиркорлик даромадини, инновацион маҳсулотнинг диффузиясини ишлатишга имконият берувчиларнигина инновация дейиш мумкин. Инновацион фаолиятни амалга оширувчи ташкилотлар инновацион тадбиркорлик субъектлари ҳисобланади.

Миллий ва халқаро тажрибалардан маълумки, иқтисодиёт ва жамиятнинг тараққиёт даражаси кўп жаҳатдан инновацион фаолиятга боғлиқ. Бинобарин, иқтисодиётдаги самарадорлик ишлаб чиқаришга инновацион технологиялар ва ихтироларнинг жорий этилиши эвазига ошади.

Тадбиркор бўлиш учун ёшлар тадбиркорлик соҳасида тўплаган бой тажрибадан хабарбор бўлиши, шунингдек, тадбиркор қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши зарур: Ҳаққонийлик, компетентлик, мақсадга интилиш, янгилик яратишга ҳамда фаолиққа қизиқиш, бошқалар фикрини ҳурмат қилиш, инсонларга ижобий қараш, тижорат ва молиявий фикрлаш, ватанпарварлик ва юксак маънавият эгаси бўлмоғи лозим.

Тадбиркор ўзида бизнес учун зарур бўлган инсоний фазилатлар ҳамда шароит етарли эканлигига ишонч ҳосил қилмоғи лозим. Самарали бизнес учун зарур бўлган инсоний фазилатлар сифатида қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

- Етакчилик қобилияти;
- Мулоқатга кириша олиш санъати;
- Куч-қувват ва ишлашга ўзини мажбур эта олиш;
- Техника ва технологиялардан хабардорлик;
- Инсонлар билан мулоқатни ўрната олиш қобилияти.

Олий таълим муассасалари талабалари тадбиркорлик фаолиятини бошлашда нима нарсаларга аҳамият бериш кераклиги ҳақидаги маълумотлар билан таништириб бориш мақсадга мувофиқдир. Бунда ўз шахсий бизнесини бошламоқчи бўлган талаба -тадбиркор кимлар учун товар(ёки хизматлар) ишлаб чиқаришини яхши билиши зарур. Шунингдек, қандай товар ишлаб чиқариш кераклигини ва бунинг учун қандай ишлаб чиқариш омиллари(капитал, хом ашё, ишчилар, бино ва ҳаказо) борлигини аниқлаши зарур. Бўлғуси тадбиркор ўз бизнесини очишда бозор иқтисодиётининг тамойилларидан фойдаланиши лозим. Улар қуйидагилар:

- биринчидан, маҳсулотга бўлган талабни аниқлаш ва уни қондиришга ҳаракат қилиш. Тадбиркор фойда олиш мақсадида товар ишлаб чиқаради ва ўзгалар эҳтиёжини қондиради;

- иккинчидан, маҳсулотни нисбатан паст харажат сарфлаб, ишлаб чиқиши, аксинча, бозор уларни инкор этиши, натижада тадбиркор бу маҳсулотларни сота олмаслиги мумкин;

- учинчидан, тадбиркор ўз ишлаб чиқарилаётган ўз товарларига нарх белгилашда бозордаги рақобат истеъмолчиларининг талаби ҳамда бозорнинг тўйиниш даражасини инобатга олмоғи лозим.

Талаба-ёшларни тадбиркорлик фаолиятига тайёрлаш самарадорлигини ошириш кўп омилларга боғлиқ. Бундай омиллар сирасига Ўзбекистонда ўтказилаётган иқтисодий ислохатларни киритиш мумкин. Мамлакатимиз аҳолисининг моддий форовонлигини ошириш давлат сиёсати даражасидаги устивор вазифалардан саналади. Бу эса ўз навбатида ёшлардан ўз ишига собитқадамлик ва маъсулият билан ёндашишни талаб қилади. Чунки жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида ёшлар муҳим ўрин тутади. Омиллардан яна бири ёшларни мактаб давридан бошлаб тадбиркорлик фазилатларини шакллантириш, тадбиркорлик фаолиятига қизиқишни ошириш муҳимлиги давр талабларидан бири эканлигидадир.

А.А.Крилов тадбиркорлик фаолиятини илмий таҳлил этиб “Бозор муносабатларининг характерли жиҳатларидан бири –тадбиркорликдир. Тадбиркорлик бу- фуқаронинг қонунчилик доирасида, фойда олиш учун ўз жавобгарлиги остида таваккал қилишга йўналтирилган фаолияти” дея таъриф берган[2] ва уни ривожлантиришнинг асосий омиллари сифатида: 1. давлат сиёсатининг хусусий бизнесга бўлган муносабати; 2. Омманинг маданияти ва унинг давлатга бўлган муносабати; 3. Бизнеси ташкил этишда психологик мадад бериш; 4. Тадбиркорнинг психологик қиёфасини ўрганиш муаммоси деб ҳисоблайди.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида талабаларда инновацион тадбиркорликни ривожлантиришда қуйидаги омилларга эътибор қаратиш мумкин:

1. Ишлаб чиқиш самарадорлигини оширишда янги техникани жорий этиш;

2. Ўнги техникани ўзлаштириш, ишлаб чиқишнинг техник даражасини кўтариш, ихтирочи ва рационализаторлар ижодини оммавий ривожлантириш;

3. Иқтисодий фаолиятнинг турли соҳаларида инновацияларни қўллашга кўмаклашувчи ишлаб чиқаришнинг интенсив омили ролини ошириш;

4. Кичик ва ўрта тадбиркорлик тузулмалари инновация фаолиятини қўллаб-қувватлаш, рақобатбардош маҳсулотларнинг янги турларини ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқаришни рағбатлантириш;

5. Инновацион тадбиркорлик янги рационализаторлик йўналишларини топиш ва ресурсларни фойдали томонга йўналтириш, янги бозорни эгаллаш, янги маҳсулотлар яратиш зарур.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2017-йил.22- декабрь, [http:// uz. uz/documents/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning -o-22-12-20172](http://uz.uz/documents/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-o-22-12-20172).
2. А.А.Крылов. Психология: учебник/2-е изд., перераб.и.доп. М., 2011.752 ст
3. Шарипов Қ.Б. Кичик тадбиркорлик фаолиятида тармоқ бўйича ихтисослашув жараёнларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. –Т.: “АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ” нашриёти, 2020. 61 б
4. Жўраев Т.Т, Каландаров Р.А. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш оркали иқтисодиётнинг реал секторини инновацион тараққиётини таъминлаш. Илмий-оммабоп рисола.- Т., 2019 йил., 52 б
5. Кирьяков А.Г, Максимов В.А. Основы инновационного предпринимательства. – М.: Феникс, 2002. – С. 160.
6. Аляминов. Х. И. (2023). Инновацион тадбиркорлик-шахс шаклланишида муҳим фактор сифатида. Quality of teacher education under modern challenges, 1(1), 77-81.

KOMPETENSIYA VA KOMPITETNLIKNING PEDAGOGIK – PSIXOLOGIX XUSUSIYATLARI

Mirzaboyev Yu .A.

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: kompetensiya, kompetetnlik, ta’lim va tarbiya, fan dasturi, qobiliyat, pedagogika va psixologiya, bilim, ko‘nikma, malaka.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, образование и воспитание, научная программа, способности, педагогика и психология, знания, умение, квалификация.

Key words: competence, competency, education and upbringing, scientific program, abilities, pedagogy and psychology, knowledge, skill, qualification.

Резюме: Maqolada kompetentsiyalarning bu asosiy, tubdan mohiyati alohida ta'kidlanishi kerak bo'lgan asosiy jihatlarini amalga oshirishning o'ziga xos shartlaridan ajratib, muayyan faoliyat sharoitlariga moslashtirilgan bilim, ko'nikma va xulq-atvor munosabatlarini safarbar qilishni chambarchas bog'laydigan har tomonlama qamrab oluvchi va integral xususiyat sifatida baholanishi qaratiladi.

Резюме: В статье эта основная, фундаментальная сущность Компетенций, которую следует подчеркнуть отдельно, отделена от конкретных условий их реализации и является всеобъемлющей, тесно связывающей мобилизацию знаний, умений и поведенческих установок, адаптированных к конкретным условиям. условиях эксплуатации и считается неотъемлемой характеристикой.

Summary: In the article, this basic, fundamental essence of the Competencies, which should be emphasized separately, is separated from the specific conditions of their implementation and is comprehensive, closely linking the mobilization of knowledge, skills and behavioral attitudes adapted to specific conditions. operating conditions and is considered an integral characteristic.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi ta’limni, shu jumladan maktabgacha ta’limni rivojlantirishga yangi yondashuv Evropa Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan asosiy qoidalarga muvofiq, ta’limni modernizatsiya qilishning federal kontseptsiyasida asosiy vakolatlarni shakllantirish bilan bog‘liq[1].

Kompetensiya tushunchasini 1996 yilda Bernda bo‘lib o‘tgan “Yevropa uchun asosiy kompetensiyalar” simpoziumi materiallariga e’tibor qaratadi va uni mutaxassisning o‘z bilimlari, ko‘nikmalarini, shuningdek, umumlashtirilgan yo‘llarini safarbar qilish qobiliyati sifatida belgilaydi.

Kompetensiya - bu bilim va ko'nikmalar yig'indisidir.

Ta'limi uchun an'anaviy tushuncha (рус тилида ЗУН)- bilim, ko'nikma, qobiliyat (chet elda bu inglizcha KSA tushunchasi: bilim, ko'nikma, qobiliyat). Gap shundaki, inson biror narsa (bilim) haqida informatsion g'oyadan boshlab, bu bilimlarni amalda qo'llash qobiliyatiga ega bo'ladi, so'ngra avtomatizm darajasida barqaror malakaga o'tadi[2].

Biroq, kompetentsiya va kompetentsiya tushunchasi yanada uzoqqa boradi, chunki u kompleks ko'nikmalarning butun majmuasini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Mahalliy pedagogikada ushbu tushuncha so'nggi paytlarda, ayniqsa, ta'lim, kasb-hunar ta'limi, o'quvchilarni ixtisoslashtirilgan va kasbiy tayyorgarlikni modernizatsiya qilish kontseptsiyasi ta'lim sifati bilan bog'liq muammolar kontekstida, shuningdek, o'quvchilarning kasbiy ta'limini baholash kontekstida juda keng qo'llanilmoqda[4].

A. Tileganov "kompetentlik" tushunchasiga ob'ektlar va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan ko'rsatilgan va ularga nisbatan yuqori sifatli samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxsiy fazilatlar to'plamini o'z ichiga oladi. [5, b. 59].

M. Djumayev "kompetentlik" va "kompetentlik" tushunchalarini quyidagicha ajratadi: "Kompetensiya" lotin tilidan tarjima qilinganda, ma'lum bir sohada bilim va tajribaga ega bo'lgan bir qator masalalarni bildiradi Unga ushbu sohani oqilona baholash va unda samarali harakat qilish imkonini beradigan tegishli bilim va qobiliyatlar umumiy va individualni ajratish uchun biz ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladigan "kompetentlik" tushunchalarini ajratamiz: Kompetensiya o'zaro bog'liq bo'lgan shaxsiy fazilatlar to'plamini o'z ichiga oladi (bilim,). ko'nikmalar, faoliyat usullari) ma'lum bir doiradagi va yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan jarayonlarga nisbatan ko'rsatilgan, ammo ular bilan bog'liq bo'lgan vakolat - bu shaxsning tegishli vakolatlarga ega bo'lishi, shu jumladan unga shaxsiy munosabat va faoliyat predmeti [5].

Pedagoglar ta'limning asosiy maqsadlariga asoslanib, ijtimoiy tajriba va shaxsiy tajribaning tarkibiy ifodasi, shuningdek, unga ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, hayotiy ko'nikmalar va zamonaviy jamiyatda amaliy faoliyatni olish imkonini beradigan talabalar faoliyatining asosiy turlarini belgilaydi.

1. Qadriyat va semantik kompetensiyalar. Bular talabaning qadriyat ko'rsatmalari, uning atrofidagi dunyoni ko'rish va tushunish, uni boshqarish, o'z roli va maqsadini bilish, o'z harakatlari va harakatlari uchun maqsad va ma'noni tanlay olish, qaror qabul qilish qobiliyati bilan bog'liq kompetensiyalardir. Ushbu kompetensiyalar o'quv va boshqa faoliyat holatlarida o'quvchilarning o'zini o'zi belgilash mexanizmini ta'minlaydi; talabaning individual ta'lim traektoriyasi va umuman uning hayotining dasturi ularga bog'liq.

2. Umumiy madaniy kompetensiyalar. Bu kompetensiyalar milliy va umuminsoniy madaniyat sohasidagi bilim va tajriba bilan bog'liq; inson va insoniyat hayotining ma'naviy-axloqiy asoslari, alohida xalqlar; oilaviy, ijtimoiy, umuminsoniy hodisalar va an'analarning madaniy asoslari; fan va dinning inson hayotidagi o'rni. Bu, shuningdek, o'quvchining dunyo qarashini kengaytirish tajribasini o'z ichiga oladi, dunyoni madaniy va umumbashariy tushunishni kengaytirish.

3. Ta'limiy va kognitiv kompetensiyalar. Bu mantiqiy, uslubiy va umumiy ta'lim faoliyati elementlarini o'z ichiga olgan mustaqil bilim faoliyati sohasidagi talabalar kompetensiyalari to'plamidir. Bu maqsadni belgilash, rejalashtirish, tahlil qilish, mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholashni tashkil qilish usullarini o'z ichiga oladi. O'rganilayotgan ob'ektlarga nisbatan talaba ijodiy ko'nikmalarni egallaydi: bevosita atrofda voqelikdan bilim olish, o'quv va kognitiv muammolarni hal qilish usullarini o'zlashtirish, nostandart vaziyatlarda harakatlar. Ushbu kompetensiyalar doirasida funktsional savodxonlik talablari aniqlanadi: faktlarni chayqovchilikdan ajrata olish, o'lchash ko'nikmalariga ega bo'lish, bilishning ehtimollik, statistik va boshqa usullaridan foydalanish.

4. Axborot kompetensiyalari. Ushbu kompetensiyalar o'quv fanlari va ta'lim sohalarida, shuningdek, atrofda dunyoda axborot bilan bog'liq holda ishlash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi; zamonaviy media va axborot texnologiyalarini egallash; kerakli ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va tanlash, uni o'zgartirish, saqlash va uzatish.

5. Kommunikativ kompetensiyalar. Bu kompetensiyalarga tillarni bilish, atrofda va uzoqdagi hodisalar va odamlar bilan munosabatda bo'lish usullari kiradi; guruhda, jamoada ishlash ko'nikmalari, turli ijtimoiy rollarni o'zlashtirish.

6. Ijtimoiy va mehnat kompetensiyalari. Bular fuqaro, kuzatuvchi, saylovchi, vakil, iste'molchi, xaridor, mijoz va boshqalar rolini bajarish bilan bog'liq kompetensiyalardir; iqtisod va huquq masalalarida, kasbiy o'zini o'zi belgilash sohasida huquq va majburiyatlarga ega.

7. Shaxsiy o'z-o'zini takomillashtirish kompetensiyalari. Bu kompetensiyalar jismoniy, ma'naviy va intellektual o'z-o'zini rivojlantirish va hissiy o'zini o'zi boshqarish usullarini o'zlashtirishga qaratilgan; zamonaviy shaxs uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, psixologik savodxonlikni, fikrlash va xulq-atvor madaniyatini shakllantirish.

Umuman olganda, ko'pchilik mualliflar kompetensiyani "egalik qilish" mumkin emasligiga rozi bo'lishadi - bu bilim, ko'nikma va qobiliyatlar yig'indisi kabi o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan narsalarning yig'indisi emas. Ammo kompetensiya (faoliyatning ma'lum bir turini o'zlashtirish jarayonida) shakllanishi mumkin va shaxs o'zlashtirgan ushbu faoliyatda qanchalik muvaffaqiyatli

bo'lishida namoyon bo'lishi mumkin. Savol tug'iladi - bolaga hayot duch kelishi mumkin bo'lgan har qanday faoliyat turida potentsial qobiliyatga ega bo'lishiga qanday yordam berish kerak. Bu erda biz asosiy vakolatlar deb ataladigan maxsus qobiliyatlar haqida gapirishimiz mumkin, bu esa shaxsga faoliyatning muayyan sohalarida imkon qadar samarali ravishda malakali bo'lishga imkon beradi[8].

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, asosiy kompetentsiyalar kompetentsiyani rivojlantirish uchun kalit hisoblanadi. Agar ushbu asosiy kompetentsiyalar shakllansa, demak, inson har qanday faoliyat turida yuqori malakaga erishish uchun maxsus resursga ega. Bu qanday maxsus resurs va uni qanday shakllantirish - bu "kompetentlikka asoslangan yondashuv" ning asosiy muammosi[10].

Ushbu ish kontekstida bizni eng katta qiziqish uyg'otadigan ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiyalar, ular axborot va kognitiv qobiliyatlar bilan bir qatorda, axloqiy rivojlanish nuqtai nazaridan ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiyalarning tarkibiy qismlarini umumlashtiradigan bo'lsak, biz o'quvchi o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos ko'nikmalarning quyidagi ro'yxatini olamiz:

1. Tengdosh yoki kattalarning hissiy holatini tushunish va bu haqda gapirish qobiliyati.

2. Muloqotda kerakli ma'lumotlarni olish qobiliyati.

3. Boshqa odamni tinglash, uning fikri va manfaatlarini hurmat qilish qobiliyati.

4. Kattalar va tengdoshlar bilan dialog o'tkazish qobiliyati.

5. O'z fikrini xotirjam va ishonchli himoya qilish qobiliyati.

6. O'z istak va intilishlaringizni boshqa odamlarning manfaatlarini bilan bog'lash qobiliyati.

7. Kollektiv ishlarda ishtirok etish qobiliyati.

8. Boshqa odamlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish qobiliyati.

9. Yordamni qabul qilish va ko'rsatish qobiliyati.

10. Конфелектологик, ziddiyatli vaziyatlarda xotirjam munosabatda bo'lish.

М. Джумаев kompetentsiyaning beshta komponentini belgilaydi:

1) malakani ko'rsatishga tayyorlik (ya'ni motivatsion komponent);

2) kompetentsiya mazmuni (ya'ni kognitiv komponent) bo'yicha bilimlarga ega bo'lish;

3) turli xil standart va nostandart vaziyatlarda (ya'ni xulq-atvor komponenti) malaka ko'rsatish tajribasi;

4) kompetentsiya mazmuni va uni qo'llash ob'ektiga munosabat (qiymat-semantik komponent);

5) kompetentsiyaning namoyon bo'lish jarayoni va natijasini tartibga solish qobiliyati (emotsional-irodaviy komponent) [4-b.].

Ushbu muammoning tadqiqotchilari axloqning quyidagi jihatlarini ajratib ko'rsatishadi:

Ta'sirchan yoki hissiy komponent, ya'ni. to'g'ri va noto'g'ri harakatlar bilan birga bo'lgan va shu bilan axloqiy jihatdan qat'iy fikr va harakatlarning paydo bo'lishini rag'batlantiradigan his-tuyg'ular;

Kognitiv komponent, ya'ni. insonning to'g'ri va noto'g'ri tushunchalarini tushunish va qanday harakat qilish haqida qaror qabul qilish usullari;

Xulq-atvor komponenti, ya'ni. yolg'on gapirish, aldash yoki boshqa axloqiy me'yorlarni buzish vasvasasida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlar.

Shunday qilib, axloqiy kompetentsiya quyidagi elementlardan iborat:

- his-tuyg'ularingiz, fikrlaringiz va harakatlaringizning motivatsiyasi va hissiy tajribasi;

- muayyan tuyg'u, fikr, harakatning axloqiyligini tushunish va ongli ravishda qaror qabul qilish;

- axloq va axloq prizmasi orqali idrok etiladigan haqiqiy xulq-atvor aktining o'zi, aqliy yoki aktual harakat.

Shunday qilib, yuqorida aytilganlarning barchasiga asoslanib, biz maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy kompetentsiyasini umuminsoniy qadriyatlar, jamiyatdagi o'zaro munosabatlar, muloqot, tizimni tushunish bilan bog'liq elementar ko'nikma va qobiliyatlar haqidagi g'oyalar mavjudligini ifodalovchi integratsiyalashgan shaxsiy ta'lim sifatida belgilashimiz mumkin. shaxsning shaxsiy xulq-atvori, rivojlanishi va o'zini o'zi rivojlanishini ta'minlaydigan faoliyatni amalga oshirishga imkon beradigan shaxsiy fazilatlar, motivatsiyalar, qadriyat yo'nalishlari orqali namoyon bo'ladigan jamiyatdagi munosabatlar[7].

Kompetentsiya - bu nisbatan nostandart (muammoli) xarakterdagi ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarning ma'lum bir sinfini adekvat va samarali hal qilishda namoyon bo'ladigan shaxs harakatlarining sifati. Kompetentsiya umumlashtirilgan harakat uslubiga kamaytirilmaydi va mashg'ulotlarda belgilab bo'lmaydi: u individual qobiliyat sifatida shaxsiy harakat tajribasi natijasida shakllanadi. Kompetentsiya madaniyatda pretsedentlar shaklida namoyon bo'ladi, ya'ni. vakolatli harakatning haqiqiy shaxsiylashtirilgan namunalari[11].

Asosiy kompetensiyalar - ko'p qo'llash sohalariga ega bo'lgan va hamma uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar

Evropa hamjamiyati doirasida qabul qilingan vakolat ta'rifi, "Kompetentsiya faqat bilim va ko'nikma emas. Bu muayyan kontekstda psixologik resurslarni (jumladan, ko'nikma va munosabatlarni) jalb qilish va safarbar qilish orqali murakkab talablarga javob berish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

“Kompetensiya deganda individual yoki ijtimoiy talablarni muvaffaqiyatli bajarish, boshqacha aytganda, biror faoliyatni amalga oshirish yoki biror vazifani hal qilish qobiliyati tushuniladi. Har bir kompetensiya o‘zaro bog‘liq bo‘lgan kognitiv va amaliy ko‘nikmalar, bilimlar (shu jumladan, og‘zaki bo‘lmagan), motivlar, qadriyat yo‘nalishlari, munosabat, his-tuyg‘ular va samarali harakatni amalga oshirish uchun birgalikda safarbar etilishi mumkin bo‘lgan boshqa ijtimoiy va xulq-atvor komponentlarining kombinatsiyasiga asoslanadi”.

Umuman olganda, kompetentsiyalar faqat aniq vaziyatlarda shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan haqiqiy harakatlarda kuzatiladi. Tashqi talablar, individual qobiliyatlar yoki moyilliklar va harakatlar konteksti - barchasi kompetentsiyalarning murakkab tabiatining bir qismini tashkil qiladi.

Qobiliyatlar shaxsning muayyan vaziyatlarda yoki kontekstlarda (ham bevosita, ham kengroq ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy muhitni nazarda tutadi) bajaradigan harakatlarida namoyon bo'ladi (yoki kuzatiladi).

Kompetentsiyalar hayot davomida egallanadi va rivojlanadi va ularni turli muassasalarda va boshqa muhitlarda o'zlashtirish va o'rgatish mumkin, deb ishoniladi.

Shundau qilib, kompetensiya rasmiy va norasmiy ta'lim sharoitlarida harakat va o'zaro ta'sir orqali rivojlanadi. Shunday qilib, kompetentsiyani rivojlantirish faqat maktab va o'rganishga bog'liq emas. Ta'lim tizimidan tashqari, boshqa muassasalar ham zarur vakolatlarni o'tkazish va rivojlantirish uchun javobgardir: oila, ish, ommaviy axborot vositalari, diniy va madaniy tashkilotlar va boshqalar. Bundan tashqari, kompetentsiyalarni egallash va saqlab qolish qisman shaxsiy sa'y-harakatlarga bog'liq bo'lsa-da, ular qulay material, institutsional va ijtimoiy muhit va mos ijtimoiy tuzilmalarning mavjudligiga ham bog'liqligini tan olish kerak.

Ko'rinib turibdiki, kompetensiya tushunchasi bilim emas, balki ko'nikmalar sohasini anglatadi. Kompetensiya - bu bilim, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy qobiliyatdir.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017 yil, 488 bet.
2. Matematika soxasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.
3. M. Djumayev. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>, E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz
4. Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetentsiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>

5. Mamanazar Djumayev. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. "Ma'rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta'lim-tarbiya asosi" mavzusidagi xalqaro olimlar ishtirokida o'tkazilgan respublika anjumani materiallari. Toshkent, 21.02.2024. 116-132 bet.

6. Djumaev Mamanazar . Boshlang'ich ta'limda matematikadan milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etish muammo va yechimlari "Boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari: muammo, yechimlar va rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (2024-yil 26-aprel) – T.: Science and Innovation,. 31-38 bet

7. Djumayev M.I Razvitiye matematicheskoy kompetentnosti u budushix uchiteley nachalnx klassav v uchebnom protsesse. Materiali III-yey mejdunarodnoy nauchno-proakticheskoy konferensii «Sovremenniyey problemi obucheniya matematike, informatike i fizike v sredney i visshey shkole» (16-go maya 2024 goda). Pod obshey redaksii M.Nugmonova. – Dushanbe: Poligrafiya TGPU im. S.Ayni, 2024. – St.100-106

8. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

Djumayev M.. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>,

9. M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

10. Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>

11. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

12. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>.

13. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshevna . Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

14. Dzhumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK FANINI ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O'QITISH

Saxibov A.X.

TKTI Yangiyer filiali erkin izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: talaba, muammo, amaliyot, material, vizual o'qitish, harbiy ta'lim, texnik vosita, interfaol, ko'nikma, bilim, texnologiya, mustaqil ta'lim, internet, axborot, nazariya.

Ключевые слова: студент, проблема, практика, материал, визуальная подготовка, военное образование, технические средства, интерактив, умение, знания, технологии, самостоятельное обучение, Интернет, информация, теория.

Key words: student, problem, practice, material, visual training, military education, technical means, interactive, skill, knowledge, technology, independent learning, internet, information, theory.

Резюме: Ushbu maqolada chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish tuzilmasi, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani orqali talabalarining ko'nikmalarini shakllantirish tuzilmasi ishlab chiqilgan bo'lib, zamonaviy axborot texnologiyalari asosida talabalarining ko'nikmalarini shakllantirishda qo'yiladigan ilmiylik, tizimlilik va izchillik, o'quv materiallarining o'zaro ta'siri, muvofiqlik, vizual o'qitish, ta'lim muammolarini ta'minlash, mustaqil ta'lim olish, o'quv materialini tarqatish, qiziqitirish, nazariyani amaliyot bilan bog'lash tamoyillari keng yoritib berilgan.

Резюме: В данной статье разработана структура формирования профессиональных навыков курсантов военного образования до призыва, структура формирования навыков курсантов через предмет первичной подготовки перед призывом и используется в формирование умений студентов на основе современных информационных технологий, научность, системность и последовательность, взаимодействие учебных материалов, связность, наглядность обучения, постановка учебных задач, самостоятельное обучение, распространение учебного материала, интерес, соединение теории с практикой и подробно рассказывается о принципах.

Summary: In this article, the structure of the formation of professional skills of the students of military education before the draft, the structure of the formation of the students' skills through the subject of primary preparation before the draft is developed, and it is used in the formation of the students' skills based on modern information technologies. scientificity, systematicity and consistency, interaction of educational materials, coherence, visual teaching, provision of educational problems, independent learning, distribution of educational material, interest, connecting theory with practice the principles are explained in detail.

Bugungi kunda mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchi va talabalar ovozi (tasvirga olish, qayta ishlash, videomontaj), grafik axborotli (skanerlash, qayta ishlash, grafikli hujjatlarni yaratish) va multimediali vositalar (kompyuterli namoyish-tajribalar) bilan ishlash imkoniyatlari mavjud. Bu jarayonlarda Internet texnologiyalaridan foydalanish, o'quv materiallarini taqdim etishning yangi shakllarini yaratish imkonini beradi. Masalan, konferensiyalar, konkurslar, ma'ruzalar, seminarlar va virtual ekskursiyalarni onlayn rejimda o'tkazish, o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

2024-2028 yillarda ta'lim muassasalarining chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'quv-moddiy bazasini mustahkamlash dasturi amalga oshirilmoqda. Ushbu dastur doirasida yangi quriladigan ta'lim muassasalarida zamonaviy o'quv-moddiy bazalar yaratilmoqda. Bu, o'z navbatida, talabalarni zamonaviy ta'lim jarayoniga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Yangi bazalar, ta'lim sifatini oshirish bilan birga, o'qituvchilarning professional rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimi zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni talab qiladi. Ta'lim jarayonida interaktiv va innovatsion yondashuvlar talabalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Smart texnologiyalar va bulutli texnologiyalar o'qituvchilarga darslarni qiziqarli va samarali tashkil etishga imkon beradi. Talabalarning o'zaro muloqoti va hamkorligi ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi, bu esa ta'lim sifatini yanada oshiradi.

Ushbu imkoniyatlarning paydo bo'lishi bilan oliy ta'lim muassasalarida o'qitish texnologiyasi va metodikasi ham o'zgarib bormoqda. Professor-o'qituvchilar o'z faoliyati davomida passiv materiallar bilan birgalikda, o'quv axborotlarini taqdim etishning yangi shakllari (video dars, video konferensiya, vebinar, forum, chat, multimediali ilovalar, audio va video)lardan foydalanib, samarali natijalarga erishib kelmoqda.

Internet texnologiyalari taraqqiyoti ta'lim va tarbiya jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Bugungi kunda darslarni onlayn rejimda, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri efirda o'tkazish imkoniyatlari mavjud. Bu yangi o'qitish shakli ta'lim tizimini yanada zamonaviylashtirib, talabalarga va o'qituvchilarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. O'qitish jarayonining bunday innovatsion shakllari an'anaviy o'qitish tizimiga qaraganda ko'proq moslashuvchanlik va samaradorlikni ta'minlaydi.

Onlayn darslar o'quv materiallarini oson yetkazish, vaqtni tejash va talabalarning o'z vaqtida o'zaro muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Internet orqali ta'lim olish jarayoni talabalarga geografik cheklovlardan xoli bo'lib, dunyoning istalgan nuqtasidan o'qituvchilardan bilim olish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitishda juda muhimdir, chunki ushbu fan bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilarining kelgusi kasbiy xizmatiga tayyorgarlik jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

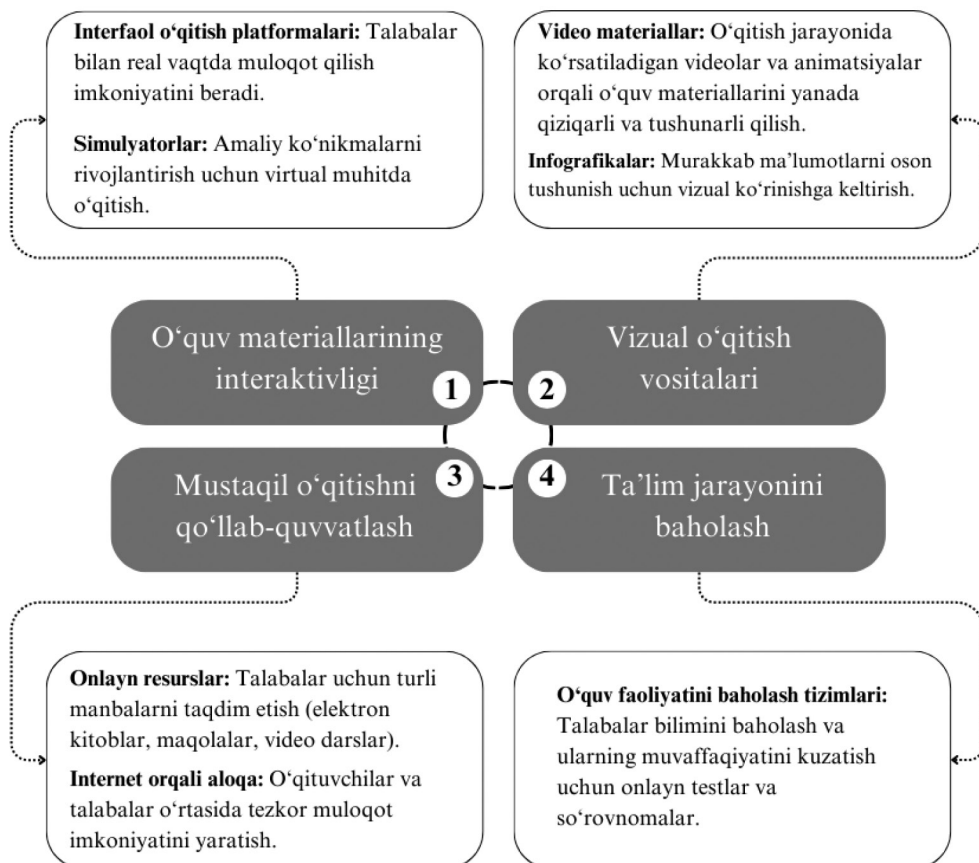
Zamonaviy axborot texnologiyalarining o'qitish jarayonida qo'llanilishi, bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilarining kasbiy bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishga ko'maklashadi. O'qituvchilar uchun zamonaviy ta'lim platformalari taqdim etiladi, bu esa darslarni qiziqarli va interaktiv shaklda o'tkazish imkonini beradi. Misol uchun, video darslar, onlayn testlar, virtual sinflar va boshqa ko'plab imkoniyatlar taqdim etiladi. Buning natijasida talabalarining motivatsiyasi oshadi va ularni o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning bir necha usullari mavjud. Birinchidan, multimedia resurslaridan foydalanish orqali darslar yanada qiziqarli va samarali bo'ladi. Talabalar interaktiv darslarda ishtirok etish orqali bilimlarni tezda egallaydilar. Ikkinchidan, onlayn muloqot platformalari (masalan, Zoom yoki Google Meet) orqali o'qituvchi va talabalar o'rtasida samimiy muloqotni tashkil etish mumkin. Bu, talabalar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Shuningdek, virtual laboratoriyalar va simulyatorlar yordamida talabalar amaliy ko'nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Masalan, harbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar virtual harbiy o'quv maydonlarida amaliyot o'tkazish orqali haqiqiy sharoitlarda qanday harakat qilishni o'rganadilar. Bu esa ularning kasbiy tayyorgarligini oshiradi.

Natijada, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki talabalarining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Internet orqali ta'lim berish jarayonining yanada rivojlanishi, talabalarga yangi bilimlarni qulay va samarali tarzda egallash imkonini beruvchi innovatsion usullarni joriy etishda davom etishi zarur. O'qituvchilar zamonaviy ta'lim platformalaridan faol foydalanishlari kerak, shunda ular o'z darslarini yanada qiziqarli va samarali olib borishlari mumkin.

Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonida yangiliklar kiritish, talabalarining motivatsiyasini oshirish va ularni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash imkoniyatini beradi.

Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitish samaradorligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish usullari

Shu o'rinda, smart texnologiyalar o'qitish jarayonida interaktiv va qiziqarli o'qitish usullarini taqdim etadi. Masalan, interaktiv doskalar va smart qurilmalar orqali o'qituvchilar darslarni yanada qiziqarli va jozibador qilishlari mumkin. Talabalar bu texnologiyalar yordamida dars materialini oson o'zlashtirishadi. Interaktiv muhitda o'qitish, talabalarning diqqatini jalb qiladi va ularning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Chaqiriqqacha harbiy ta'lim jarayoniga smart texnologiyalarni qo'llash, shuningdek, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Talabalar interaktiv dasturlar yordamida muammolarni hal qilish va yangi g'oyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu, o'z navbatida, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi va harbiy ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining bulutli texnologiyalarni chaqiriqqacha harbiy ta'lim jarayoniga joriy etilishi yangi imkoniyatlar yaratadi. Bulutli xizmatlar orqali talabalar dars materiallariga istalgan joydan va vaqtda kirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, ayniqsa, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitishda muhimdir, chunki talabalar darslarni qachon va qanday olishni o'zlari belgilash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bulutli texnologiyalar orqali talabalar o'z bilimlarini va amaliy ko'nikmalarini baham ko'rishlari, guruhlar ichida birgalikda ishlashlari mumkin. Bulutli platformalarda o'qituvchilar o'z darslarini joylashtirib, talabalarga kerakli materiallarni taqdim etishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalarning o'zaro muloqotini kuchaytiradi va ular o'rtasida bilim almashinuvi imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bulutli texnologiyalar, shuningdek, o'qituvchilarga o'z darslarini yanada samarali rejalashtirish imkoniyatini beradi. O'qituvchilar darslarni bulutli platformalarda joylashtirib, ularni tahlil qilish, talabalar tomonidan qanchalik samarali o'zlashtirilayotganini kuzatish imkoniga ega bo'ladilar. Bu ma'lumotlar o'qituvchilarga darsni yanada takomillashtirish va talabalarning ehtiyojlariga moslashtirishda yordam beradi.

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiyalarining bulutli texnologiyalari o'qitish jarayonida qo'llanilishi chaqiriqqacha harbiy ta'lim sifatini oshirishga, talabalarni yanada bilimdon va malakali qilib tayyorlashga xizmat qiladi. Buning natijasida, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitish samaradorligi oshadi va talabalarni kasbiy tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Shu o'rinda savol tug'iladi. Bugungi kunda ushbu usullarni qay biri samarali hisoblanadi? Talabalarning harbiy ta'lim olishi uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning barcha usullari samarali hisoblanadi. Ammo, kompyuterning ma'lumot tashuvchi qurilmalariga moslashtirilgan zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanilganda, ular ishdan chiqqanda foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Shuningdek, ushbu ta'lim texnologiyalarni ta'lim muassasalariga va mustaqil foydalanuvchilarga tarqatishda bir qancha muammolarga duch kelish mumkin (kompyuterning ma'lumot tashuvchi qurilmalarini sotib olishga va ularning tarqatishga oid xarajatlari).

Agar biz Internet tarmog'iga mo'ljallangan ochiq ta'lim muhitida zamonaviy axborot texnologiyalarini chaqiriqqacha harbiy ta'lim tizimiga joriy etsak, unda, keng qamrovli imkoniyatlarga ega bo'lamiz (tarmoqqa joylashtirilgan o'quv mashg'ulotlarni xohlagan vaqtda va joyda yuklab olib, yoki masofaviy foydalanish). Bu aloqa muhitida pedagogning nafaqat to'g'ridan-to'g'ri rahbarligi bo'lmasligi balki bilvosita rahbarligi ham bo'lmaydigan holatga o'tadi. Agar

ta'lim oluvchilar boshqa pozitsiyani egallashsa, o'qitish sub'ektiga aylanishadi va yangi aloqa "talaba-ta'lim muhiti" paydo bo'ladi. Bu esa talabaning chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanidan olinadigan bilim, ko'nikma va malakalarini oddiy darsliklardan emas, balki barcha turdagi zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Shu bois, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik darslarida professor-o'qituvchi kompyuter texnologiyalari va uning pedagogik dasturiy vositalaridan o'quv vosita sifatida foydalanish uchun o'quv faoliyatining integratsiyalashgan usullarini ishlab chiqishni talab etadi. Buning uchun esa quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- ▶ Internet tarmog'ida zamonaviy ta'lim platformasini yaratish va bu platforma doirasida bilimlarni egallash jarayonini uzluksiz tashkil etish.
- ▶ Har bir fanni o'qitish jarayonida uni axborot texnologiyalarining ko'rinishida ko'rsatish va o'quv jarayoniga joriy etish.
- ▶ Zamonaviy axborot texnologiyalaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish uchun jismoniy kuchlar kuchini kuchaytirish, motivatsiyani kuchaytirish.
- ▶ O'quv jarayonida talabalar bilan aloqani o'rnatishda pedagogning faoliyatini izchil va sistematik o'rganish.
- ▶ Ta'lim muassasalarida ta'lim texnologiyalarini joriy etish jarayonida ularni foydalanish bo'yicha tajribalarni kengaytirish va to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarni o'z bilim va ko'nikmalarini shakllantirishida, nazariy bilimlarini chuqurlashtirishda hamda o'quv jarayonini shart-sharoitlariga muvofiq takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. A.Parpiyev, A.Maraximov, R.Hamdorov, U.Begimqulov, M.Bekmuradov, N.Tayloqov. Yangi axborot texnologiyalari. O'zME davlat ilmiy nashriyoti.-T.: 2008, 104 b.
2. Abduqodirov A., Xaitov A., Shodiev R. Axborot texnologiyalari – T.: O'zbekiston, 2002 - y.
3. Aripov M. va boshqalar Informatika va informasion texnologiyalar. Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik T. 2005 y.
4. Aripov M. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. o'quv qo'llanma. – T.: 2009.
5. Saxibov A.X. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlikda axborot texnologiyalar. – T.: "Fan va texnologiya", 2012, 108 bet.
6. O.A. Ismoilov, Sh.Q. Nazarov. Ta'lim muassasalarida innovatsion pedagogik texnologiyalar – T. Fan va texnologiya, 2012, 40 bet.
7. Begbo'tayev A.E., Yusupov R.M. Tarmoq texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi - Toshkent, «Tafakkur» nashriyoti, 2020. 340 bet.

MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISHNING TASHKILIY MEXANIZMLARIGA OID TADQIQOTLAR NAZARIYASI

Janaberegnova A.J.

NDPI Matematika o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: mustaqil ish, metod, dars, ta'lim, tahlil, texnologiya, tadqiqot.

Ключевые слова: самостоятельная работа, метод, урок, обучение, анализ, технология, исследование.

Key words: Independent work, method, lesson, education, analysis, technology, research.

Резюме: Ushbu maqolada respublika bo'yicha bir qator professor-o'qituvchilarning mustaqil ishlarni tashkil etish haqidagi fikrlari asosida tadqiqot natijalari keltirilgan. Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajriba o'rganilgan. Amalga oshirilgan tadqiqot asosida uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Mazkur maqoladan o'rin olgan empirik tadqiqot natijalari, tahlil va xulosalardan oliy ta'lim masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishi mumkin.

Резюме: В данной статье представлены результаты исследования, основанные на мнении ряда профессоров и преподавателей республики об организации самостоятельной работы. При этом изучался передовой зарубежный опыт. На основе проведенного исследования были разработаны методические рекомендации. Результаты эмпирических исследований, анализа и выводы, содержащиеся в данной статье, могут быть использованы исследователями, проводящими научные исследования по проблемам высшего образования.

Summary: This article presents research results based on the opinions of a number of professors and teachers in the republic about the organization of independent work. At the same time, advanced foreign experience was studied. Methodological recommendations were developed based on the conducted research. The results of empirical research, analysis and conclusions contained in this article can be used by researchers conducting scientific research on higher education issues.

Kirish. Hozirgi taraqqiyotning asosiy maqsadlaridan biri har tomonlama yetuk, raqobatbardosh, qo'yilgan muammoni mustaqil hal qilish layoqatiga ega, o'z ustida muntazam ijodiy ishlab boradigan mutaxassislar tayyorlashdir. Bu xususiyatlarga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlashda mustaqil ishlarni tashkil qilish alohida o'rin tutadi, chunki axborot va bilimlar doirasi jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi kunda hamma ma'lumotlarni faqat dars mashg'ulotlarida berib bo'lmaydi. Qo'yilgan muammo va vazifalar bo'yicha ma'lum yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash uchun kerakli bo'lgan mustaqil fikrlash ko'nikmasi mustaqil ijodiy ishlash jarayonida

shakllanadi va mustahkamlanib boradi. Agar jahonda kechayotgan kadrlar tayyorlashning asosiy tendensiyalariga e'tibor qaratsak, raqobatbardoshlik kadrlar tayyorlashga qo'yilayotgan eng asosiy talab bo'lib borayotganining guvohi bo'lishimiz mumkin. Hozirgi zamon mutaxassisining shiddatli raqobat dunyosida o'z o'rniga ega bo'lishi nafaqat uning o'zlashtirgan bilim darajasiga, balki o'z ustida muntazam ishlash ko'nikmalariga, mustaqil qaror qabul qilish salohiyatiga ham bog'liq. Shu bois ham uzoq muddat hukmronlik qilib kelgan "ta'lim - bir umrga" g'oyasi o'z ahamiyatini yo'qotib "ta'lim - butun umr davomida" g'oyasi kadrlar tayyorlashning muhim tamoyiliga aylanib bormoqda. Ayni mana shu zaruratdan kelib chiqib, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida mustaqil fikrlovchi kadrlar tayyorlashga asosiy e'tibor qaratilmoqda [1].

Binobarin, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida" kadrlar tayyorlashdagi mavjud muammolar qatorida "talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari shakllantirilmagan"i alohida ta'kidlangan. Shundan kelib chiqib, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash strategik maqsad sifatida belgilab olindi.

Talabalarni mustaqil va ijodiy faoliyatga yo'naltirish, ularni zarur bilim va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan mas'uliyatini oshirish, oliy ta'limda belgilangan ma'lum bir me'yorlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bu borada zarur qadamlar qo'yildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarori bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida nizom"da mustaqil ishlarga ajratiladigan soatlar miqdori oshirilib, uning ulushi bakalavriatda umumiy o'quv yuklamasining 50-60 foiz, magistraturada esa 60-70 foizni tashkil etishi belgilab qo'yildi. Belgilangan mazkur tartib oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini samarali tashkil etish va nazorat qilish mexanizmini tubdan takomillashtirishni taqozo etmoqda [2].

Adabiyotlar sharhi. Talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha ilg'or xorijiy tajriba ham o'rganildi. O'rganishlardan ma'lum bo'lishicha, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ga a'zo mamlakatlarda OTM talabalarining o'qish faoliyati kunlik va haftalik vaqt me'yorlari bo'yicha mehnat qonunchiligiga muvofiq belgilangan. Talabalar besh kunlik ish haftasida 40 soatgacha o'qishlari mumkin. Bu kunlik dars

yuklamasi 8 soatdan oshmasligi zarurligini anglatadi. O'quv yuklamasi ham, o'z navbatida, auditoriya soatlari va auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarga ajratilgan soatlardan iborat. Odatda auditoriya va auditoriyadan tashqari dars soatlari bakalavr ta'lim dasturida 1:2, magistraturada esa 1:3 nisbatni tashkil etadi. Bu bir auditoriya soati ikki yoki uch soatlik auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar bilan qo'llab-quvvatlanish zarurligini anglatadi. Demak, bir o'quv kursiga ajratilgan kredit miqdori 10 ga teng bo'lsa, auditoriya soatlarining o'zi o'rtacha 3 yoki 4 kreditni tashkil etadi. Qolgan 6 yoki 7 kredit auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarga ajratiladi. Talaba bir hafta davomida o'rtacha 10-15 soat auditoriya darslarida, 25-30 soat auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar bilan band bo'ladi [3].

AQSh va G'arbiy Yevropa mamlakatlaridagi universitetlarda talabalarning mustaqil ishlariga uzluksiz ta'limning muhim tarkibiy elementi sifatida qaralmoqda. "Umr davomida ta'lim" tamoyilining amaliyotga keng joriy qilinishi universitetlardagi auditoriya soatlarining qisqarishi hamda talabalarning auditoriyadan tashqari o'quv yuklamalarining ortishiga olib keldi. Bu, bir tomondan, professor-o'qituvchilar faoliyatini "o'qitish"dan ko'ra ko'proq "o'rgatish"ga tomon yo'naltirsa, ikkinchi tomondan esa talabalarning kasbiy o'zini o'zi takomillashtirishga bo'lgan mas'uliyatining ortishiga turtki berdi. Ilk bor AQSh va Buyuk Britaniya universitetlari boshlab bergan mazkur tajriba hozirga kelib dunyoning boshqa iqtisodiy rivojlangan mamlakatlari OTMlari tomonidan ideal namuna sifatida o'zlashtirilmoqda [4].

AQSh kollejlari va universitetlarida talabalar auditoriyadan tashqarida katta vaqt zaxirasiga ega bo'ladilar. Bu ularga mustaqil ishlar: seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish, qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash, insho, referat, kurs va diplom loyihalari ustida ishlash, kichik amaliy tadqiqotlar olib borish, hisobotlar tayyorlash va boshqa tadqiqotchilik ishlarini olib borish imkonini beradi. Talabalarning mustaqil ishlarida ilmiy tadqiqot faoliyati muhim o'rinni egallaydi. Talabalar o'quv laboratoriyalarida professional olim metodikasidan foydalangan holda, jiddiy ilmiy loyihalarni amalga oshirishga jalb etiladilar. AQSh universitetlarida talabalardan o'qishning dastlabki davrlaridan boshlab semestr davomidagi auditoriya va auditoriyadan tashqari o'qish faoliyatini qat'iy rejalashtirish va vaqttni to'g'ri taqsimlash talab etiladi. Aksariyat universitetlarda auditoriya va mustaqil ishlarning taxminiy nisbati 1:2 ni tashkil qiladi. Bu shuni anglatadiki, haftalik ish yuki 40 soat bo'lsa, auditoriya mashg'ulotlari (ma'ruza va seminarlar) atigi 12-15 soatni tashkil qiladi. Talabalar besh kunlik ish haftasida kuniga ikkitadan ortiq sinf mashg'ulotlariga qatnashmaydi. Odatda bir semestrda 5 tagacha o'quv kurslari o'tiladi, shundan

3 tasi majburiy, 2 tasi tanlov fanlaridan iborat bo‘ladi. Umumiy kurslarning bunday past zichligi va auditoriya soatlarining kichikroq hajmi talabalar uchun mustaqil ishlar bilan jiddiyroq shug‘ullanish imkonini beradi.

Talabalar fakultet olimlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida faol ishtirok etadilar, bu faoliyat esa diplomda universitetning ilmiy faoliyatida qatnashish soatlari sifatida aks ettiriladi. Talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish seminar mashg‘ulotlariga tayyorgarlik ko‘rish jarayonida ham sodir bo‘ladi, bu esa eng yangi ilmiy tadqiqotlarga oid ma‘lumotlardan foydalangan holda amalga oshiriladigan ko‘p soatlik ijodiy ishlarni talab etadi [5].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Oliy ta‘limni rivojlantirish tadqiqotlari va ilg‘or texnologiyalarni tatbiq etish markazi tomonidan oliy ta‘lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo‘yicha mavjud muammolarni o‘rganish, shu asosda taklif va tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida tadqiqot o‘tkazildi.

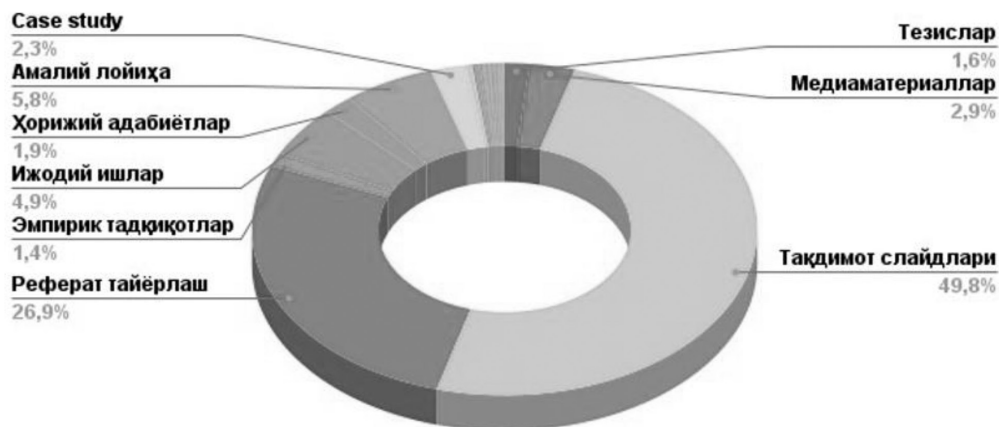
Tadqiqot 2023 yil sentabr-oktabr oylarida respublikadagi oliy ta‘lim muassasalarining jami 25 809 nafar talabalari hamda 1088 nafar professor-o‘qituvchilari o‘rtasida sotsiologik so‘rov shaklida o‘tkazildi. Unda mustaqil ishlarni tashkil qilish va nazorat qilishning mavjud holati bo‘yicha talabalar va professor-o‘qituvchilarning fikri tahliliy o‘rganildi. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalarning 98 foiz (25 303 nafar)i bakalavriat bosqichida, 2 foiz (506 nafar)i esa magistratura bosqichida tahsil olmoqda. Bu raqam oliy ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan bakalavr va magistratura talabalari umumiy soni nisbatiga deyarli mos keladi. So‘rovnomada ishtirok etgan talabalarning 44 foiz (11 360 nafar)ini erkaklar, 56 foiz (14 449 nafar)ini esa ayollar tashkil etib, ularning 93,3 foiz (24 078 nafar)i 18-24 yoshdagi, 5 foiz (1 287 nafar) i 25-30 yoshdagi, 1,7 foiz (444 nafar)i esa 30 yoshdan katta o‘rta yoshdagi talabalardan iborat bo‘ldi.

So‘rovda tadqiqotning maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, bir nechta savollar bilan murojaat qilindi. Jumladan, “Sizga dars be rayotgan professor-o‘qituvchilar odatda auditoriyadan tashqari ba jariladigan mustaqil ta‘lim topshiriqlarini qanday shaklda be radi?” degan savolga respondentlarning 49,8 foizi “Taqqimot slaydlarini yaratish”, 26,9 foizi “Referat tayyorlash”, 5,8 foizi “Amaliy loyiha ustida ishlash” deb javob bergan bo‘lsa, 4,9 foizi “Ijodiy ishlanmalar (krossvordlar, bukletlar, sxemalar)”, 2,9 foizi “Media materiallari tayyorlash”, 2,3 foizi “Muammoli vaziyatlarga yechim topish (keysar, kazuslar)”, 1,9 foizi “Xorijiy adabiyotlar bilan tanishish”, 1,6 foizi

“Tezislar yozish”, 1,4 foizi “Empirik tadqiqotlar (kuzatish, so‘rov, eksperiment) o‘tkazish”, 2,9 foizi “boshqa” deb javob bergan.

Sizga dars berayotgan professor-o‘qituvchilar odatda auditoriyadan tashqari bajariladigan mustaqil ta’lim topshiriqlarini qanday shaklda beradi?

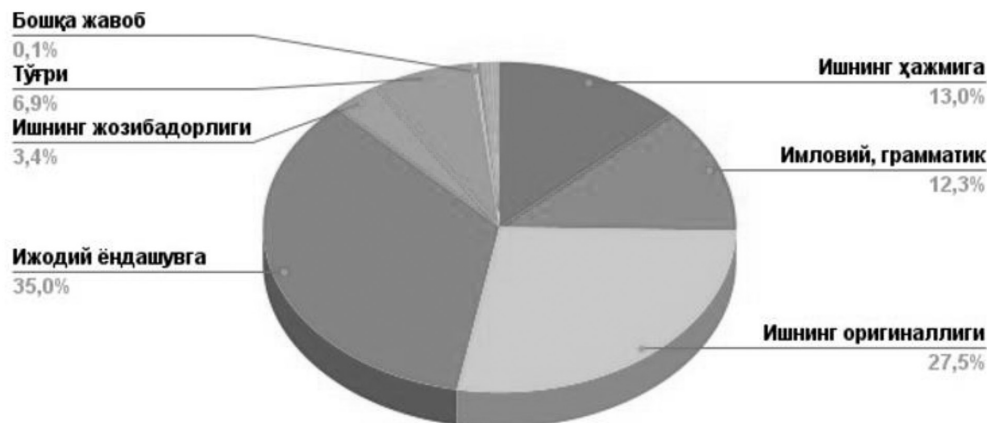
Javoblardan ma’lum bo‘ladiki, oliy ta’lim muassasalarida professor-o‘qituvchilar talabalarga asosan taqdimot slaydlari hamda referat ko‘rinishidagi mustaqil ish topshiriqlarini beradilar.

“Siz mustaqil ta’limni asosan qanday shaklda tashkil qilinishini ma’qullaysiz?” degan savolga talabalarning 30,9 foizi “kichik guruhlarda bajariladigan amaliy loyihalar”, 28,8 foizi “kichik tadqiqotlar taqdimoti”, 14,3 foizi “test savollari va referatlar”, 11,8 foizi “ijodiy ishlanmalar (bukletlar, devoriy gazetalar, bukletlar)”, 8,4 foizi “konferensiya”, 4,7 foizi “adabiyotlar katalogi va qisqacha ma’lumotnoma”, 3,2 foiz talaba har xil javoblarni bergan.

Javoblardan ko‘rinib turibdiki, talabalarning qariyb 60 foizi auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishlarni amaliy loyiha hamda tadqiqot yo‘nalishida bajarishni xohlaydilar. Bu ularda tadqiqotchilikka qiziqish ancha yuqori ekanligidan dalolat beradi.

“Sizgadors berayotgan professor-o‘qituvchilarmustaqilishingizni baholaganda ko‘proq nimaga e’tibor qaratadi?” degan savolga respondentlarning 35 foizi “ijodiy yondashuvga”, 27,5 foizi “ishning originalligi (ko‘chirilmaganligi)ga”, 12,3 foizi “imloviy, grammatik hamda stilistik jihatdan to‘g‘ri yozilganligiga”, 13 foizi “ishning hajmiga”, 6,9 foizi “to‘g‘ri rasmiylashtirilishiga”, 3,4 foizi “ishning jozibadorligi (tashqi ko‘rinishi)ga”, 1,9 foiz respondent esa har xil javoblarni bergan.

Sizga dars berayotgan professor-o‘qituvchilar mustaqil ishingizni baholaganda ko‘proq nimaga e’tibor qaratadi?

Demak, professor-o'qituvchilar talabalar mustaqil ishini baholashda asosan ijodkorlik hamda mustaqillikni asosiy mezon qilib olganliklari ma'lum bo'lmoqda.

“Sizga dars berayotgan professoro'qituvchilar auditoriyadan tashqari bajariladigan mustaqil ishini bajarishingizda sizga maslahatlar berishga vaqt ajratadimi?” degan savolga respondentlarning 62,9 foizi “ha, tez-tez maslahat olib turaman”, 30,3 foizi “qisman, ba’zida vaqt ajratadi”, 6,8 foizi “yo‘q, o'qituvchi faqat topshiriq beradi, maslahatga vaqti yo‘q” degan javobni bergan.

Navbatdagi “Sizga dars berayotgan professoro'qituvchilar audito riyadan tashqarida bajargan mustaqil ishingiz bahosini oraliq hamda joriy nazorat ballariga singdiradimi?” deb berilgan savolga talabalarning 53,3 foizi “ha”, 24,8 foizi “ba’zilar”, 21,9 foizi esa “yo‘q” degan javobni bergan.

“Sizga dars berayotgan professoro'qituvchilarning auditoriyadan tashqarida mustaqil ta'limni tashkil etishini qanday baholaysiz?” degan savolga 43 foiz talaba “a'lo”, 33,8 foizi “yaxshi”, 15,2 foizi “qoniqarli” deb baho bergan bo'lsa, 8 foiz talaba esa “qoniqarsiz” darajada baholagan.

Umumiy holatda professor-o'qituvchilarning talabalar mustaqil ishini tashkil qilish faoliyati talabalar tomonidan ijobiy baholanmoqda.

Navbatdagi savol talabalarning mustaqil ishlarni bajarishida akademik halollik tamoyiliga qanchalik amal qilishini aniqlash haqida bo'ldi. “Siz odatda mustaqil ishlarni o'zingiz bajarasizmi?” degan savolga talabalarning 73,8 foizi akademik halollik qoidalariga to'liq amal qilishini, 23,5 foizi ba’zilarini o'zi bajarib, ba’zilarini esa boshqalarga yozdirishi yoki internetdan tayyor ishini olib topshirishini, 2,6 foizi esa to'liq boshqalarga yozdirishi yoki internetdan tayyor ishlarni olib topshirishini ta'kidlagan.

Ko‘rinib turibdiki, talabalarning qariyb 74 foizi mustaqil ish larni o‘zlari bajaradi. Shunday bo‘lsa-da, qolgan 26 foiz talabaning plagiatga qo‘l urishi (ularning 3 foizi to‘liq plagiat asosida o‘qimoqda) hamda akademik halollik qoidalarini qo‘pol tarzda buzishi oliy ta‘limdagi jiddiy muammo hisoblanadi.

“Umuman, professoro‘qituvchilar talabalarning auditoriyadan tashqarida mustaqil ta‘lim olishlariga ko‘proq e‘tibor qaratishlari kerak, deb hisoblaysizmi?” degan navbatdagi savolga 78,9 foiz respondent “ha, mustaqil ishlar men uchun ham zarur, ham qiziqarli” deb javob bergan bo‘lsa, 21,1 foizi “yo‘q, mustaqil ish kerak emas, menga auditoriya darslari ma‘qul” degan fikrni bildirganlar.

Tadqiqotning keyingi qismida respublikaning turli hududlaridagi OTMlarda faoliyat olib borayotgan professoro‘qituvchilarning ham fikrlari o‘rganildi. Tadqiqotda ishtirok etgan professor-o‘qituvchilarning umumiy miqdori 1088 nafardan iborat bo‘lib, ularning 53 foizini erkaklar, 47 foizini ayollar tashkil etdi. Shundan 51,8 foizi 40 yoshgacha, 42,7 foizi 40-60 yoshdagi, 5,4 foizi 60 yoshdan yuqori bo‘lgan respondentlardan iborat bo‘ldi. Respondentlar tarkibi ilmiy daraja va unvoniga ko‘ra quyidagicha bo‘ldi: 67,9 foiz - ilmiy darajaga ega bo‘lmagan, 26,8 foiz - fan nomzodi yoki PhD, 5,2 foiz - fan doktori yoki DSc ilmiy darajasiga ega bo‘lganlar, shundan 74,5 foiz -stajor- o‘qituvchi, o‘qituvchi va katta o‘qituvchi, 22,1 foiz - dotsent, 3,4 foiz - professor unvonidagi pedagog xodimlar

Dastlabki savol mustaqil ishlarni tashkil etish usullari haqida bo‘ldi. “Siz odatda talabalarning mustaqil ishlarini qanday usul va shakllarda tashkil etasiz?” degan ko‘p tanlovli savolga respondentlarning 62,7 foizi “taqdimot slaydlari”, 35,2 foizi “referat”, 32,3 foizi “muammoli vaziyatlarga yechim topish (Case study)”, 26,7 foizi “ijodiy ishlanmalar (krossvordlar, bukletlar, sxemalar)”, 26,4 foizi “xorijiy adabiyotlar bilan tanishish”, 25,4 foizi “tezislar yozish”, 24 foizi “amaliy loyiha ustida ishlash”, 23,6 foizi “media materiallar tayyorlash”, 15,5 foizi “glossariy (lug‘at) tuzish”, 13,7 foizi “empirik tadqiqotlar o‘tkazish” degan javobni bergan.

Natijalardan ko‘rish mumkinki, professor-o‘qituvchilar asosan mustaqil ishlarni referat va taqdimot slaydlari ko‘rinishida tashkil etadilar va bu talabalar bergan javoblarga deyarli mos keladi.

“Talabalarning mustaqil ishini baholashda asosan qaysi mezonlarga tayanasiz?” degan bir nechta javobni belgilash imkoni berilgan savolga respondentlarning 56,6 foizi “mavzuni chuqur o‘zlashtirganligi”, 56,2 foizi “ijodkorligi va kreativligi (fikrlashning o‘ziga xosligi, muqobil yechimlarni taklif qila olishi)”, 51,1 foizi “ishning sifati (mavzuning dolzarbligi, imloviy,

stilistik va boshqa xatolardan xolilik, mohiyatning ochib berilganligi)", 35,5 foizi "originallik (plagiatdan xolilik, mustaqil yondashuvga va xulosaga ega bo'lish)", 23,4 foizi "ishning to'g'ri rasmiylashtirilishi (belgilangan shablonlarga muvofiqlik)", 23,2 foizi "ko'rgazmaviylik va notiqlik", 11,5 foizi "ishning hajmi" deb javob bergan.

Demak, professor-o'qituvchilar talabalarning mustaqil ishlarini asosan mavzuni chuqur o'zlashtirganligi, ijodiy va o'ziga xos yondashuvga egaligiga ko'ra baholaydilar.

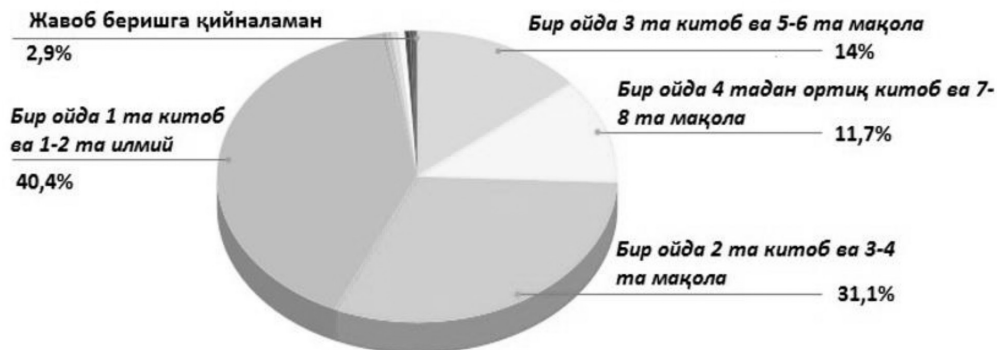
Navbatdagi "Mustaqil ta'limni amaliyot bilan qanday uy g'unlashtirasiz?" degan savolga 54,5 foiz respondent mustaqil ishlarni amaliyotga bog'lamasdan, asosan nazariy masalalar bo'yicha vazifalar berish orqali tashkil qilishini ta'kidlagan. 38 foiz respondent kichik amaliy loyihalar shaklida vazifalar berish orqali, 34,8 foizi esa individual tarzda bajariladigan keys va kazusli vazifalar berish orqali uyg'unlashtirishini ta'kidlagan.

Natijalardan anglash mumkinki, professor-o'qituvchilarning yarmidan ko'pi mustaqil ta'lim topshiriqlarini amaliyot bilan bog'lamasdan, faqat nazariy masalalar bo'yicha beradi.

"Mustaqil ta'limga tayyorgarlik uchun o'zingiz qancha hajmda kitob, material o'qiysiz?" savoliga professor-o'qituvchilarning 40,4 foizi "bir oyda 1 ta kitob va 1-2 ta ilmiy maqola", 31,1 foizi "bir oyda 2 ta kitob va 3-4 ta maqola", 14 foizi "bir oyda 3 ta kitob va 5-6 ta maqola", 11,7 foizi "bir oyda 4 tadan ortiq kitob va 7-8 ta maqola" degan javobni bergan bo'lsa, 2,9 foizi esa aniq javob bera olmasligini bildirgan.

Mustaqil ta'limga tayyorgarlik uchun o'zingiz qancha hajmda kitob, material o'qiysiz?

Мустақил таълимга тайёргарлик учун ўзингиз қанча ҳажмда китоб, материал ўқийсиз?

Demak, professor-o'qituvchilarning aksariyati bir oy davomida 1 ta kitob va 1-2 ta ilmiy maqola o'qiydi. Har to'qqizta pedagog-xodimning faqat bittasi adabiyotlar bilan ishlashda o'rtacha darajadan yuqoriroq bo'lgan faollikni namoyon etadi.

Keyingi savol professor-o'qituvchilarning yangi adabiyotlar bilan ishlash faolligi bo'yicha o'zini o'zi baholashga qaratildi. "O'zingizning yangi adabiyotlar bilan ishlash bo'yicha faollingizni qanday baholagan bo'lar edingiz?" degan savolga 21,6 foiz respondent "a'lo", 44,1 foizi "yaxshi", 25,1 foizi "qoniqarli", 9,1 foizi esa "qoniqarsiz" degan javobni bergan.

Ma'lum bo'lmoqdaki, 65 foizdan ko'proq professor-o'qituvchi o'zlarining yangi adabiyotlar bilan ishlash faolligini yuqori baholaydi. Har o'n bitta professor-o'qituvchidan biri bu borada o'z faoliyatidan qoniqmaydi.

Tadqiqot natijasida talabalarining auditoriyadan tashqarida amalga oshiradigan mustaqil ishlarini tashkil etish va nazorat qilish bilan bog'liq quyidagi ijobiy jihatlar kuzatildi:

- ▶ talabalar orasida mustaqil ishlarni turli amaliy loyihalar hamda kichik tadqiqotlar shaklida bajarishga qiziqish ancha yuqori. Talabalarining qariyb 60 foizi ijodiy hamda evristik faoliyatni ustuvor hisoblaydilar, agar yetarli sharoitlar yaratilsa, bu yaqin istiqbolda jamiyatning ilmiy hamda innovatsion rivojlanishi uchun kuchli rag'bat bo'lib xizmat qilishi mumkin;
- ▶ professor-o'qituvchilarning yarmidan ko'pi talabalar mustaqil ishini asosan chuqur bilimga egalik, ijodkorlik hamda mustaqillik mezonlari asosida baholaydilar. Bu talabalarining mustaqil ishidan kutilayotgan muhim kompetensiyalarni aksariyat o'qituvchilar tomonidan to'g'ri anglab olinayotganidan darak beradi;
- ▶ aksariyat o'qituvchilar (qariyb 63 foizi) talabalarining auditoriyadan tashqaridagi mustaqil ishlarni bajarishlarida ular bilan muntazam aloqada bo'lib, zarur maslahat hamda yo'l-yo'riqlar berib bormoqdalar. Bu talabaning mustaqil o'qib-o'rganishidagi mavjud kamchiliklar hamda nuqsonlarni vaqtida bartaraf etib borish imkonini beradi hamda talabaning mustaqil faoliyatga moslashishini osonlashtiradi;
- ▶ ko'pchilik talabalar professor-o'qituvchilarning auditoriyadan tashqari mustaqil ta'limni tashkil etishini ijobiy baholamoqdalar. Har to'rtta talabaning uchtasi bu boradagi faoliyatga "a'lo" va "yaxshi" bahosini bermoqda. Har 12 ta talabadan birigina joriy holatdan qoniqmayotganini bildirgan, xolos. Albatta, bu sub'ektiv baholashdan kelib chiqilgan

natija, masalaga ob'ektiv holatda qaralsa, natijalar o'zgacha bo'lishi ham mumkin;

- deyarli har beshta talabadan to'rttasi professor-o'qituvchilar tomonidan auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarga ko'proq e'tibor qaratish kerakligini ta'kidlamoqda. Ular mustaqil ta'limning ahamiyatini tushungan holda, professor-o'qituvchilardan bu borada yanada faollik ko'rsatishni kutishadi. Talabalar tomonidan qo'yilayotgan bunday talab professor-o'qituvchilarning mustaqil ta'lim bo'yicha malakalarini muntazam oshirib borishlari hamda yangi tajribalarni o'zlashtirishlari zarurligini ko'rsatmoqda.

Natijalar. AQSh va Britaniya universitetlarida (masalan Garvard va Oksford) talabalar mustaqil ishi murakkablik darajasiga ko'ra kursdan-kursga tomon o'sib boradi. Masalan, birinchi kursda talabalar asosan o'quv adabiyotlari bilan ishlaydi. Har bir o'quv kursining fan dasturi (sillabus) da 1 ta asosiy va 2-3 ta qo'shimcha adabiyotlar tavsiya etiladi. Talabalarning mustaqil ishlari ham asosan mana shu tavsiya etilgan adabiyotlarni sharhlash, ma'ruza matni tayyorlash, lug'at tuzish yoki 1-2 sahifali esse yozish ko'rinishida amalga oshiriladi.

Ikkinchi kursda talabalar zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan tanishishga jalb etiladi. Davriy nashrlarda e'lon qilingan ilmiy maqolalarni o'qib chiqish, undagi asosiy tezislarni ajratib olish, isbotlash usullarini aniqlash, boshqa tadqiqot ishlari bilan qiyoslash kabi vazifalar beriladi. Bajarilgan mustaqil ishlar seminar darslarida muhokama etiladi.

Uchinchi kursda talabalar tadqiqot ishlari yoki kichik guruhlarda bajariluvchi amaliy loyihalarga jalb etiladi. Odatda bu ishlar ilmiy maqola yoki loyiha ishi taqdimoti ko'rinishida amalga oshiriladi. Har haftada bir marta professor-o'qituvchi bilan kelishilgan uchrashuv jadvaliga ko'ra mustaqil ishlar bo'yicha maslahatlar olib boriladi.

To'rtinchi kursda talabalar individual tarzda tadqiqot va loyiha ishlarini bajaradilar. Bu kursda bajariladigan asosiy mustaqil ish diplom loyihasi hisoblanadi. Diplom loyihasining muvaffaqiyatli bajarilishida talabaning shu vaqtgacha orttirgan mustaqil ishlash tajribasi muhim rol o'ynaydi.

AQSh va Britaniyada talabalarning mustaqil ishlariga salmoqli vaqt ajratilishi qat'iy nazorat mexanizmlarini taqozo etadi. Mustaqil ish bajarilishining belgilangan vaqtdan bir kunga kechikishi 0,5 ball yo'qotilishiga olib keladi. Shuningdek, mustaqil ishlar bahosi ball sifatida umumiy yig'ilgan ballarda o'z ifodasini topadi va bu odatda yakuniy bahoning 10-15 foizini tashkil etadi. Yakuniy imtihonlarda talabalarga tavsiya etilgan qo'shimcha adabiyotlardan

ham savollar yoki testlarning kiritilishi mustaqil ishlarni nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi.

Mustaqil ishlarni bajarishda plagiatga qo'l urish yoki boshqalarga ishni bajartirish qat'iy ta'qiqlangan. Bunday qilmish sodir etgan talabalar o'qishdan chetlashtirishgacha bo'lgan choralar bilan jazolanadi. Biroq shunga qaramay, jahonning nufuzli OTMlarida ham bunday holatlar sodir bo'lib turadi. Masalan, Avstraliya universitetlarida olib borilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, talabalarning 8-11 foizi boshqa birov tomonidan bajarilgan ishlarni topshiradi. Boshqa bir tadqiqotga ko'ra, dunyo miqyosida talabalarning qariyb 16 foizi mustaqil ishlarni yozdirish uchun boshqa shaxslarga pul to'lashlarini tan olishgan. Akademik halollik tamoyili barcha nufuzli OTMlarning "Axloq kodeksi"dan joy olgan va bu qoidani buzgan har qanday professor-o'qituvchi ham, talaba ham universitetning axloqiy masalalar bilan shug'ullanuvchi komissiyasi tomonidan intizomiy javobgarlikka tortiladi.

Aksariyat universitetlar bunday xatti-harakatlarning oldini olish uchun qator innovatsion choralarni ishlab chiqqanlar. Masalan, AQShdagi Jorjtaun va Xitoy Xalq Respublikasidagi Gonkong universitetlari tajribasida talabalar mustaqil ishni topshirish vaqtida akademik halollik qoidalariga amal qilganlik to'g'risida deklaratsiya imzolaydilar. Bunda talaba plagiatga qo'l urish qanday choralar bilan jazolanishi mumkinligidan ogohlantiriladi va bu haqda xabardor etilganligini shaxsiy imzosi bilan tasdiqlaydi. Qarshi choralar orasida ogohlantirish va maxsus axloqiy kurslarni majburan tinglashdan tortib talabalar safidan chiqarilishgacha bo'lgan jazolar o'rin olgan. Mazkur oliy ta'lim muassasalarida plagiat masalalari bilan shug'ullanuvchi maxsus komissiya mavjud. Talabaning ishida plagiat aniqlansa, o'qituvchi bu haqda tegishli komissiyaga xabar berishi shart va komissiya bu ishni ko'rib chiqadi. Ba'zi hollarda talaba plagiat uchun o'qishdan chetlatilishi mumkin, ammo agar u kichik yoki ehtiyotsizlikdan qo'l urilgan plagiat bo'lsa, u holda talaba ilmiy ishning axloqiy asoslari va standartlarini o'rgatadigan maxsus kursga yuborilishi mumkin.

Xulosa va munozara. Mustaqil ta'lim bo'yicha milliy va xorijiy tajribadan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni bildirish mumkin:

1. Yuqori malakali kadrlar tayyorlashning muhim omillaridan biri ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdir. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda o'qitishning zamonaviy usullari, shakl va vositalari, muammoli o'qitish, xususan, mustaqil ishning no'anaviy metodlari ham muhim o'rin egallaydi.

2. Zamonaviy ta'lim jarayoni talabalarga faqat bilim berish, ularda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olingan bilimlardan foydalanish bo'yicha o'quv

ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lmay, balki ularga mustaqil bilimlarni qidirib topish, o'zlashtirish shakllari, usullari, vositalarini o'rgatishdan iborat.

3. Talabalarda mustaqil bilimlarini zamon talabiga moslashtirib borish, ma'lumotlar oqimi ichidan zarurlarini ajratib olish va ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish sifatli kadrlar tayyorlash jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

4. Kredit-modul tizimida mustaqil ta'limning o'rni va ahamiyati katta. Chunki o'quv rejadagi mustaqil ta'lim uchun ajratilgan kreditlar miqdori auditoriya soatiga nisbatan katta. Bu bakalavr va magistratura bosqichlariga ham taalluqli. Shunday ekan, mustaqil ta'limni mukammal tashkil etish kredit-modul tizimining asosiy vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR:

1. Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha YO'RIQNOMA
2. S.E.Umirov, B.Yu.Toshboev, Sh.M.Rasulov, A.Yu.Mustanov. Toshkent-2012. Talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va baholash tartibi to'g'risidagi N I Z O M I.uslubiy ko'rsatma.5 bet
3. Gans-Diter Xopfner. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida mustaqil o'rganishning ahamiyati. KHK lari uchun o'quv qo'llanma.
4. O'zbekiston-Shvesariya «Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish» loyihasi. Toshkent, 2019 yil.
5. Najmiddinova H. Talabalarining mustaqil o'quv faoliyatida o'zlashtirish samaradorligiga erishish. Ta'lim muammolari. 2009 yil, 2-son.
6. Otamirzayev O.U., Zokirova D.N., Vaxobova S.K. Talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etish bo'yicha uslubiy tavsiyalar. // Xalqaro ilmiy jurnal. -2016 yil. - № 4.
7. Otamirzayev O.U., Zokirova D.N., Vaxobova S.K. Elektrotexnika fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish. // Fan vaqti. 2016. - No 2 (26).
8. www.ziynet.uz
9. www.natlib.uz
10. www.uzlib.uz

PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MADANIYATNING XUSUSIYATLARI

Xudayqulova F.B.

ChDPU,

“Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va amaliyoti” kafedra o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: kasbiy madaniyat, mutaxassis, sotsializatsiya, kompetentsiya, o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijtimoiy va pedagogik daraja, pedagogic odoblilik, pedagogik mahorat.

Ключевые слова: профессиональная культура, специалист, социализация, компетентность, саморазвитие, социально-педагогический уровень, педагогическая порядочность, педагогическое мастерство.

Key words: professional culture, specialist, socialization, competence, self-development, socio-pedagogical level, pedagogical decency, pedagogical skills.

Резюме: Maqolada pedagoglarning kasbiy madaniyatini shakllantirish, ijodiy faoliyatga yo‘naltirish va kelajak shaxsini rivojlantirish, kasbiy madaniyatning xususiyatlari haqida fikrlar bayon qilinadi. Oliy ta‘lim muassasalarida kasbiy madaniyatni shakllantirish, bilim olish yo‘llari, individual, innovatsion rivojlanishga ehtiyoji bor talabalarni shakllantirish kabi tadqiqotlar haqida fikrlar mujassamlashgan. Kasbiy madaniyat o‘zining printsiplari, me‘yorlari va qadriyatlari bilan butun madaniyat jarayonining bir qismidir.

Резюме: В статье описывается формирование профессиональной культуры педагогов, ориентация на творческую деятельность и развитие будущей личности, особенности профессиональной культуры. В высших учебных заведениях заложены мысли о таких исследованиях, как формирование профессиональной культуры, способы получения знаний, формирование у студентов потребности в индивидуальном, инновационном развитии. Профессиональная культура с ее принципами, нормами и ценностями является частью всего культурного процесса.

Summary: The article describes the formation of the professional culture of teachers, orientation towards creative activity and the development of a future personality, and the features of professional culture. Higher education institutions have ideas about such studies as the formation of professional culture, ways of obtaining knowledge, and the formation of students' needs for individual, innovative development. Professional culture with its principles, norms and values is part of the entire cultural process.

Kirish. Talim taraqqiyotining ko‘p asrlik tarixiga nazar tashlanar ekan, unda ko‘plab maqsadlarning yakunini ko‘rish mumkin. Bu davrlarda rivojlanish,

jamiyatda ilmu fanning yuksalishi, buyuk ajdodlarning o'z ijodida erishgan yutuqlari tarix zarvaraqlarida muhrlanib qolganligi quvonarli holat.

XV asrda yashab, ijod etgan mutafakkir, Alisher Navoiyning yaqin do'sti Kamoliddin Husayn Voiz al-Koshifiy bola tarbiyasida maktab va muallimning alohida o'rni borligi haqida gapirib, muallimlar dono, bilimli, shirinsuxan, adolatli bo'lishi zarur, deb hisoblaydi. Alloma murabbiylar to'g'risida "Axloqi Muhsiniy" asarida shunday yozadi: "Murabbiy (bolaga) nasihat va ta'lim berishda lutf va odob qoidalariga rioya qilishi darkor.

Buyuk allomalardan Abdurahmon Jomiy o'z asarlarida tarbiyachi-muallim faoliyatiga quyidagicha ta'rif beradi: "Muallim bilimli, aqli, adolatli, o'zida butun yuksak fazilatlarni mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. O'zini nomunosib tutgan odam hech vaqt bolalarga bilim va odob bera olmaydi". Ko'rinib turibdiki kasbiy madaniyat asrlar davomida faoliyatning asosiy qobig'i sifatida qaralmoqda.

Hozirgi zamon o'qituvchisi qanday ijobiy sifatlariga ega bo'lishi lozim degan savolga, o'qituvchilarning madaniy va maxsus tayyorgarligiga qo'yiladigan turli talablar bilan belgilanadi. Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash orqali mehnat bozoriga raqobatbardosh mutaxassislarni, kasbiy bilimdonlik va o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojlari yuqori darajada shakllantirish zamon talabiga aylanmoqda. Kasbiy madaniyatni shakllantirishning an'anaviy shakllari oliy ta'lim dargohlarida bilim olishning reproduktiv usullari, kasbiy madaniyatni rivojlantirishning individual, innovatsion shakllarini rivojlantirishga ehtiyojning ko'pligi kelajakda kasbiy madaniyatning yuqori darajasiga o'sishiga yordam beradi.

Pedagogik nazokat o'qituvchiga muloqotni ijobiy hissiyotlar asosida qurishga, bolalar bilan psixologik kontakti saqlashga yordam beradi. O'qituvchi pedagogik nazokat talablariga amal qilib o'zida muloqotning demokratik uslubini shakllantiradi, o'quvchilar bilan haqiqiy muloqot madaniyatiga erishadi. Pedagogik nazokat o'qituvchiga bolalar bilan muloqotda konflikt (qarama-qarshilik)dan qochishga, o'zaro munosabatni to'g'ri kurishga yordam beradi. Takt so'zi ta'sir etish ma'nosini bildiradi. Bu kishilar o'zaro munosabatini boshqarishga yordam beruvchi axloqiy kategoriyadir. Taktik xulq insonparvarlik prinsipiga asoslanib, murakkab konflikt holatlarida ham kishiga hurmat saqlab qolishni talab qiladi. Nazokatli bo'lish barcha kishilarga qo'yilgan axloqiy talab, ayniqsa pedagoglarga bu juda muhim.

Pedagogik takt - bu o'qituvchining o'quvchiga maqsadga muvofiq pedagogik ta'sir o'lchovi, muloqotning maxsuldor uslubini o'rnatish ko'nikmasi. Pedagogik takt o'quvchilar bilan muloqotda oxirgi holatga (choraga) yo'l

qo'ymaydi. Hurmat erkalash va talabchanlikni ham talab etadi. O'quvchiga munosabat ularning yosh xususiyatlariga ham bog'lik bo'ladi. Kichik yoshdagi o'quvchilarga munosabatda o'qituvchi bolani kuchog'iga olishi, boshini silashi, erkalab chaqirishi mumkin.

Kasbiy madaniyatni "shakllantirish" pozitsiyasi kelajak o'qituvchisining kasbiy madaniyatiga yaqin, chunki kasbiy madaniyatni tartibga solish va tashkil etish kerak.

Umumiy o'rta maktablarda pedagoglarning kasbiy madaniyatini shakllantirishdan maqsad – o'z-o'zini rivojlantirish, ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan yuqori darajadagi kasbiy madaniyatga ega bo'lgan professional shaxsni tarkib topdirishdan iborat.

Darvoqe, pedagogik mahoratga, kasbiy madaniyatga loyiq mutaxassis chuqur bilimga ega bo'lishi, kasb va kasbiy muammolarni hal qila olishi ko'nikmasi rivojlangan bo'lishi lozim. .

Kasbiy madaniyatga ega bo'lgan pedagogning vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarni ta'lim faoliyatiga jalb qilish,
- ularning individual xususiyatlari va qiziqishlariga qarab rivojlanishini ta'minlash.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy madaniyatini pedagogik rivojlantirish modelini ishlab chiqish taqozo etadi. Kasbning o'ziga xos xususiyatlari va ma'lum bir ijtimoiy funktsiyaga yo'naltirilgan falsafiy qarashlari mavjud. Biroq, shubhasiz bitiruvchiga bilishi kerak bo'lgan shaxsiy fazilatlar o'rgatib borish dasturlarda belgilanishi darkor.

Kasbiy fazilatlarining modeli ikkiga bo'linadi;

- Umumlashtirilgan guruh
- Maxsus guruhlariga.

Umumlashtirilgan fazilatlar kasbiy tizimni yaratishni hisobga olish, qadriyatlar, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini rivojlantirish, kasbiy kompetentsiyani rivojlantirsa;

Maxsus fazilatlar esa motivatsion, intellektual, mazmunli, instrumental komponentlar, kasbiy o'zini-o'zi takomillashtirish fazilatlarini o'z ichiga oladi.

Kelajak pedagoglarining kasbiy madaniyatini shakllantirish jarayoniga asoslanishi mumkin bo'lgan uchta asosiy printsip mavjud;

- yaxlitlik
- konvergentsiya (yaqinlashish, birlashish)
- individuallashtirish

Kasbiy faoliyat motivatsiyasini rivojlantirish 3ta manbani o'z ichiga oladi;

1. Ichki manbalar - insonning tug'ma va orttirilgan ehtiyojlari bilan belgilanadi.

2. Tashqi manbalar-shaxsning ijtimoiy hayot shart-sharoitlari va jamiyat tomonidan qo'yilgan talablarga javob berish bilan bekgilanadi.

3. Shaxsiy manbalar - shaxsning qadriyatlar tizimi, g'oyalari, shaxsiy ehtiyojlarining namoyon bo'lishi bilan belgilanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy madaniyatini shakllantirish jarayonining maqsadi to'liq ta'lim berishdir. O'z faoliyati sohasida malakali va professional rivojlangan shaxsning tamoyillari yaxlitlik, madaniyatga "yaqinlashish", individuallashtirish turli darajalarda qo'llaniladi: shaxsiy, ijtimoiy, ijtimoiy-pedagogik, psixologik va pedagogik.

Kasbiy madaniyatni shakllantirish modeli bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy madaniyatini shakllantirish bo'yicha jamiyatning ijtimoiy tartibini aks ettiradi va shuningdek, maqsadlar, yondashuvlar, tamoyillar va mazmunlar samarali ishlashini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida zamonaviy ta'limning jadal rivojlanishi hayot sifatini yaxshilash uchun xizmat qiladi. Ta'limni tizimlashtirish bugungi kunda mutaxassislarning harakatchanligi va faolligini talab qiladigan raqobatni kuchaytiradi. Shuning uchun pedagoglar doimiy ravishda mehnat bozorida o'zining malakasini oshirib, uzluksiz ta'limda ishtirok etishi lozim.

Jamiyatning turli jabhalarida jumladan, ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sohasidagi o'zgarishlar pedagogik faoliyatni professional darajada sifatli o'zgartirishni va o'qituvchining yuqori harakatchanligi va ijodkorlikni talab qiladigan jarayondir.

Ta'lim tizimi zamonaviy o'qituvchidan o'quv jarayonini mukammal amalga oshirishni tubdan yangi bosqichga ko'tarishni xohlaydi.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimi o'qituvchilarning kasbiy madaniyatini oshirish muammosini ochib beradi. Bundan ma'lumki, zamonaviy o'quvchilarga g'amxo'rlik qilish va malakali ta'lim berish, bugungi globallashtirish davrida juda ko'p vaziyat va hodisalarga moslashishga olib keladi.

Kasbiy madaniyatdan yuqori darajasi foydalanish yangi ta'lim mazmunini, jarayonini va ta'lim ishtirokchilarini to'liq rag'batlantirishga sabab bo'ladi.

Zamonaviy pedagogika fani "ommaviy axborot vositalari va zamonaviy globallashtirish dunyosining o'ziga xos xususiyatlarining butun majmuasiga e'tibor qaratadi. Shu bilan birga o'qituvchining kasbiy madaniyati mezonlari, qadriyatlari, motivatsiyasi, xulq-atvori normalari va o'qituvchilik faoliyatini shakllantirishning asosiy omillaridan biri bo'lib, uni ta'lim jarayoni sifatini oshirishning ajralmas qismiga aylantiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, o'qituvchining kasbiy madaniyati o'qituvchining umumiy madaniyati va pedagogik faoliyatning barcha sohalarida kasbiy mahoratining kombinatsiyasi hisoblanadi: ta'lim, murabbiylik, axloq va estetika, iqtisodiy, sotsiologik, boshqaruv va boshqalar bilan chambarchas bog'liq.

Raqamlashtirilgan va modernizatsiya qilingan bugungi jamiyatda kasbiy madniyat sifatini oshirish muammosi o'ziga xos ustuvor vazifaga aylanib bormoqda.

Bu doimiy rivojlanayotgan davlatning ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga moslashish uchun yetarli darajada moslashuvchanlikni namoyon etadi. Umuman olganda ta'lim tizimida murabbiylik salohiyati oshirishga qo'yiladigan talablarga javob berish, hamda "raqamli dunyo" uchun mehnat bozorida mutaxassislarni yetkazib berishi kerak bo'lgan ta'lim dargohlariga juda taalluqlidir.

Ta'limni raqamlashtirish jamiyatda o'qituvchining roli va ahamiyatini oshiradi. Pedagogga madaniyatni targ'ib etuvchi shaxs sifatida qaraladi. Faqat pedagoggina tayyor bilimlarni kelajak avlod uchun sarflaydi, bola shaxsini shakllantiradi, rag'batlantiradi.

Xorijiy mamlakatlari pedagoglarining faoliyati o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga turtki berishi barchaga ma'lum. Shunday ekan, pedagog ta'lim jarayonida murabbiylikni va motivatorlikni olib borsada barcha o'quvchilarni qamrab olishga majburdir. Pedagog xodimning muloqotchanlik darsjasi uning asosiy quroli hisoblanadi.

Ta'lim muassasalari xodimlarining muloqotchanlik madaniyatini rivojlantirishda quyidagi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- ta'lim dargohida faoliyat olib boruvchi xodimlarini, ya'ni psixologlar, pedagoglar, rahbar xodimlarni qo'shimcha ta'lim olishlari va o'z ustida ishlashni rivojlantirish;
- uzluksiz ilmiy va uslubiy seminarlarda ishtirok etish;
- turli jamoaviy tadbirlar yoki davra suhbatlarida nutq so'zlash;

Taqdim etilgan usullar o'quv jarayonida pedagogic texnologiyalarni qo'llash va kasbiy madaniyatni oshirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan nazariy va amaliy materiallarni o'z ichiga oladi.

Kasbiy pedagogik madaniyatning muloqotchanlik komponenti nizolar bartaraf etishda, bolalar va ularning ota-onalariga, shuningdek xodimlar o'rtasidagi o'zaro sokin muhitni yaratishda, ijobiy hamkorlikka asoslangan faollikni shakllantiradi.

Bugungi kunda o'qituvchi zamonaviy dunyoning o'zgaruvchan muhitiga o'z vaqtida moslasha olish, murabbiylik va ta'lim jarayonining barcha

ishtirokchilari bilan muvaffaqiyatli va samarali hamkorlik qilish qobiliyatiga ega bo'lish, yangi psixologik, pedagogik bilimlarni o'zlashtirish talablariga javob berishi kerak. Axborot texnologiyalari, o'z ishiga nazariy va kontseptual asos bera olish lozim.

O'z navbatida, kasbiy o'sishga va pedagogik madaniyatni oshirishga bo'lgan talab natijasida, ilm-fan, texnologiya, raqamlashtirish va kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi kuzatilmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsesiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni.
2. 2019 yil 11 iyuldagi «Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4391-sonli qarori.
3. 2020 yil 6 noyabrda «Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4884-sonli qarori
4. <http://www.marifat.uz/marifat/index>.
5. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). Бўлажак ўқитувчиларни тарбиявий ишларини ташкил этиш ва бошқаришга тайёрлаш. Academic research in educational sciences, (3), 815-830.
6. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. Science and innovation, 1(B8), 322-326.
7. Akramova, D. (2022). Oliy ta'lim muassalari talabalarida pedagogikpsixologik moslashuvchanlikni mazmun mohiyati. Science and innovation, 1(B8), 2150-2153.
8. Abdieva, F. (2022). Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining boshqaruv madaniyatini takomillashtirish. Science and innovation, 1(B8), 2154-2156.
9. Ёзиева, У., & Абдиева, Ф. (2021). Maktabgacha ta'lim tashkiloti samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari. Общество и инновации, 2(11/S), 111-114.

КАР ВА ЗАИФ ЭШИТУВЧИ 5-7-СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ЛОЙИХА МЕТОДИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Фозилов Б.З.

Анджисон давлат университети докторанти

Таянч сўзлар: кар ва заиф эшитувчи болалар, фуқаролик компетенция, метод, технологиялар, дидактик воситалар, лойиҳа методи, мотивация.

Ключевые слова: глухие и слабослышащие дети, гражданская компетентность, метод, технология, дидактические средства, метод проекта, мотивация.

Key words: deaf and hard of hearing children, civic competence, method, technology, didactic tools, project method, motivation.

Резюме: Ушбу мақолада кар ва заиф эшитувчи 5-7-синф ўқувчиларининг фуқаролик компетенциясини шакллантиришда лойиҳа методидан фойдаланиш йўллари ҳақида маълумотлар ёритиб берилган

Резюме: В данной статье освещается информация о способах использования проектного метода в формировании гражданской компетентности глухих и слабослышащих учащихся 5-7 классов

Summary: This article highlights information on how to use the project method in the formation of civic competence of deaf and hard of hearing students in grades 5-7

Ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларининг фуқаролик компетенциясини шакллантиришнинг методик тизимини такомиллаштириш масаласи таълимнинг умумий мақсад ва вазифалари билан узвийликда ҳал этилади. Фаол фуқаролик компетенциясини шакллантиришда қўлланилувчи методлар, технологиялар ва дидактик воситаларни танлашда айнан ахоборотлашган, глобал трансформация шароитига мос замонавий таълимнинг тамойиллари ва парадигмаларига таянилади. Чунки замонавий таълим шу давр ёшларини ўқитиш, тарбиялаш ва ижтимоийлаштириш мақсадини кўзлайди.

Бугунги кунда замонавий таълимда маҳсулдор таълимнинг фаол метод ва технологиялари кенг қўлланилмоқда. Масалан, муаммоли технология, амалий-фаолиятли методлар, ўйинли технологиялар. Шу каби методлардан бири бу лойиҳа методи.

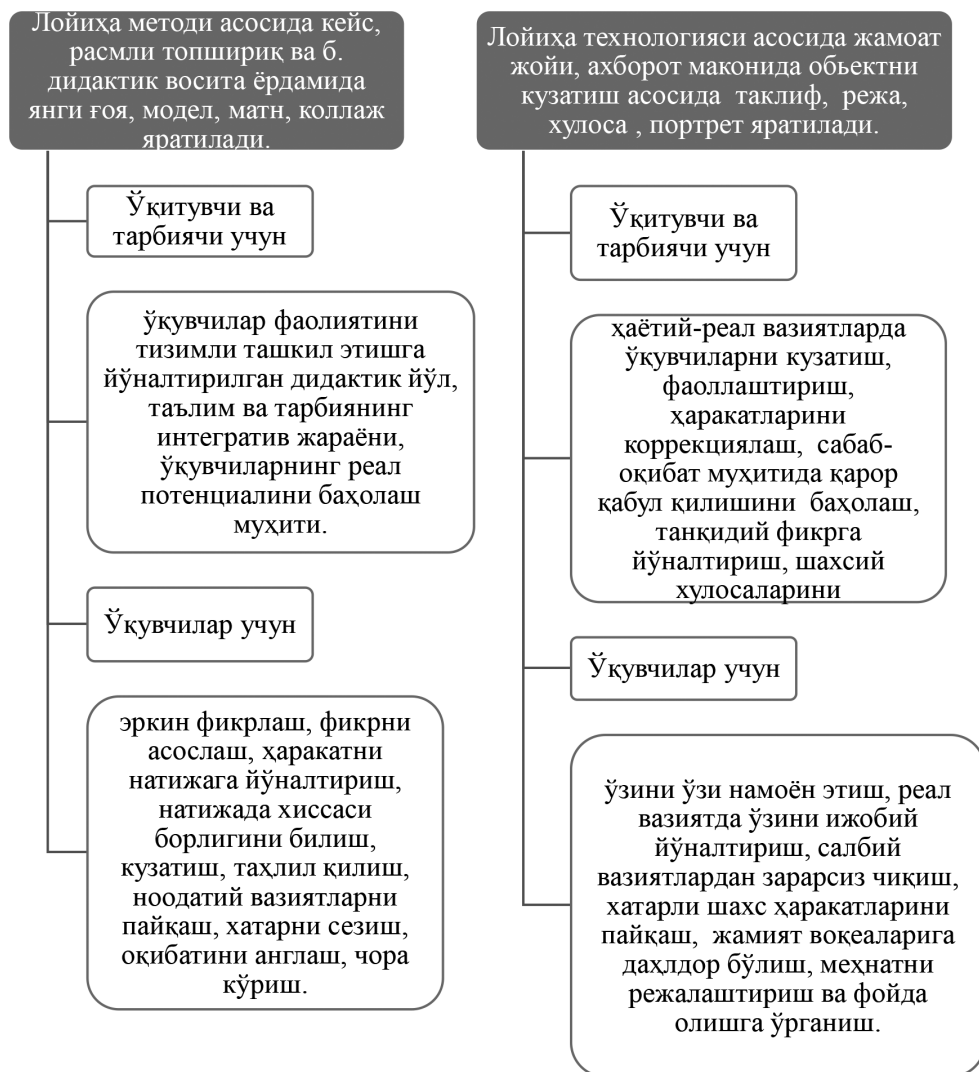

Ўз-ўзидан кар ва заиф эшитувчи 5-7-синф ўқувчиларининг фаол фуқаролик компетенциясини шакллантиришда лойиҳа методидан фойдаланишнинг комплекс имкониятлари борлиги маълум бўлди.

Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш орқали ўқувчиларнинг фаол фуқаролик компетенциясини шакллантиришга дахлдор қуйидаги натижаларга эришилади:

1. Воқеаларга, оилага, саломатликка, маданий анъаналарга, ўз ўлкаси, ватани тарихига, жамият ва сиёсий ҳаётга нисбатан хиссий-қадриятли муносабатни таркиб топтиради. Пировардида оила ва жамият фаровонлигига хизмат қилувчи меҳнатга эҳтиёж ва мотивацияни шакллантиради.

2. Лойиҳавий фаолият орқали турли тажрибаларга асосланган муҳитда тизимли, режали ва воситалар билан бажарилиувчи ҳаракатлар амалга оширилади. Шунинг учун ўқувчиларда ўз ишини режалаштириш ва муайян муддатда ишни бажариш, иш қуролларидан тўғри ва ўринли фойдаланиш кўникмалари шаклланади. Бу кўникмалар ёрдамида бошқа инсонларнинг меҳнат натижаларини кузатиш ва таҳлил қилишга ўрганади. Сўнгра ўз фаолиятини таҳлил қилишга мослашади. Бундан ташқари иш фаолияти ва ўз устида ишлаши учун зарур ахборотларни қидиришни, топишни, қайта ишлашни ва ўринли тарқатишни ўрганади. Айнан шу вазиятга тарбиячилар масъулиятли ёндашиши тақозо этилади. Чунки кар ва заиф эшитувчи ўқувчилар ахборотни узатишда эҳтиёткорлик зарурлигини тўлиқ тушунмайдилар. Маъноси жиҳатдан ижобий кўринса-да, бироқ айрим ахборотлар кодли бўлиб, турли оқимларнинг мақсадли хабарлари бўлиши мумкинлигини англамайдилар. Шунинг учун бу муаммонинг олдини олишда тарбиявий машғулотларда матнларнинг турлари ва уларда илгари сурилган ғояларни ажратишга ҳам ўқувчиларни ўргатиш лозим. Бунда адабиёт ва тарих дарсларида мос ёндашувлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Ахборот воситаларидан фойдаланганда ҳам ўзига хос фаоллик ва дахлдорлик талаб этилувчи вазиятларнинг моделлари ўқувчиларга кўрсатилиши лозим. Айниқса, бу вазиятда мутассадди ташкилотларга бориш ёки соҳа мутахассисининг маърузасини тинглаш ҳам самарали механизмлар сифатида тақлиф этилди. Ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаларини ривожлантириш орқали ҳам фаол фуқаролик компетенциясига оид ҳаётий моделлар билан ўқувчиларни таништириш мумкин. Фаол фуқаро сифатида бу кўникмалар ўқувчиларни воқеаларни кузатишга тайёрлайди. Ахборот маконида одамларнинг ҳаёти ва ҳуқуқий-сиёсий ҳатти-ҳаракатларини кўради. Сабаб-оқибатлар кесимида ўзининг шахсий ҳулосаларини шакллантиради. Ўзини ва яқинларини салбий ахборот исканжасига тушиб қолишдан асрайди.

Лойиҳа методининг ўқитувчилар учун дидактик, ўқувчилар учун ташкилий-ижтимоий имкониятлари

3. Лойиҳа ҳамкорликка асосланган фаолиятда бажарилади. Шунинг учун ўқувчиларни жамоада ишлаш, қондаларга риоя этиш, муваффақиятга эришишнинг фойдали қадамларини билишга ва уларни қўллашга ундайди. Жамоада кимнинг ўрни ва роли қандайлигини кузатади. Ўз иштирокини баҳолайди. Натижалардан манфаатдор бўлишга ўрганади. Пировардида ўз меҳнат натижаларини баҳолай олади ва келажакда меҳнат бозорида ҳуқуқий ва молиявий жиҳатдан тўсикқа учрамайди. Унда фаол фуқаро сифатида керакли таклифларни тайёрлаш сўралганда ўзидан ўтказган инсон сифатида

объектив таклифларни тақдим эта олади. Демак лойиҳа методи ёки технологияси қар ва заиф эшитувчи 5-7-синф ўқувчиларининг фаол фуқаролик компетенциясини шакллантиришда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар моделларини тақдим этишда самарали натижаларни қафолатлайди. Лойиҳа методидан фойдаланиш муаммонинг методик ечимида қандай имкониятга эғалигини шарҳлаймиз.

Расмдан кўриниб турибдики, лойиҳа методи бу ўқитиш ва тарбиялашнинг комплекс имкониятларини таъминлайдиган ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти мажмуидир.

Қар ва заиф эшитувчи 5-7-синф ўқувчиларининг фаол фуқаролик компетенциясини шакллантиришда лойиҳа методидан фойдаланишда педагогларнинг фаолиятини ҳам тизимга келтириш ва методик тавсиялар беришга эътибор қаратдик. Чунки машғулоти жараёнида лойиҳа методидан фойдаланишда ўқувчилар фаолиятини ташкил этишнинг мотивацион, индуктив, конструктив ва рефлексив босқичлари синовдан ўтди. Лойиҳа методидан фойдаланиш бўйича педагог фаолияти босқичларининг ажратиб берилиши бу жараёнда самарадорликка эришиш имконини бери.

Хулоса қилиб қуйидаги тавсияларни келтирамиз:

- ўқувчиларнинг фаол фуқароликка мотивациялашда лойиҳа технологиясидан фойдаланиш учун, энг аввало, ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқ кўникма, малакаларини ўстиришга катта эътибор қаратилиши лозим;
- лойиҳа методи ёки технологиясидан фойдаланишда турли иш турлари ва кўргазмалар воситалардан коррекцион-компенсацион йўналганликда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир;
- ўқувчиларнинг фаол фуқароликка оид луғатини шакллантириш машқларида плакатлар, серияли расмлар, слайд-шоу ва бошқа турдаги мультимедиа воситаларидан фойдаланиш талаб этилади. Шундагина тақдим этилган ўқув материаллари ўқувчиларга хотирасида узоқ вақт сақланиб қолишига эришилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. С.Ш.Носиров. “Гражданское воспитание учащихся старших классов на уроках “Права человека””. Душанбе, 2006, 21-б, 4-Б.
2. С.В.Москаленко. “Педагогическая организация воспитания гражданственности в общеобразовательной школе”. Москва, 2007, 24-б, 5-Б.
3. М.Г.Лаварсланова “Правовое воспитание как основа формирования нормативного поведения учащихся в социуме”, Махачкала, 2010, 21-б, 4-Б.
4. Қалбаева. Ҳ. Эшитишида нуқсонли бўлган болалар боғланган нутқини ўстириш йўллари. – Т.: «Reliable print», 2010.
5. Қодирова Ф. Қар ва заиф эшитувчи болалар мактабларининг 1-4-синфлари учун талаблар. – Т.: РТМ, 2015.

AKADEMIK LITSEY O'QUVCHILARINING FUQAROLIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI

Orinbetov N.T.

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI dotsent v.b., p.f.f.d. (PhD)

Tayanch so'zlar: didaktika, didaktik ta'minot, modellashirish, klaster, tizimli yondashuv, axborot, raqamli axborot, tarqatma materiallar.

Ключевые слова: дидактика, дидактическая ресурсы, моделирование, кластер, системный подход, информация, цифровая информация, раздаточные материалы.

Key words: didactics, didactic support, modeling, cluster, systems approach, information, digital information, handouts.

Ilm-fanni talab qiluvchi texnologiyalarning jadal rivojlanishi, jamiyatdagi jadal ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ta'lim paradigmasini o'zgaritirishga va "butun hayot uchun ta'lim"dan "butun hayot davomida ta'lim"ga o'tishga turtki bo'lmoqda. Shunga ko'ra, ta'lim jarayonini tashkil etishning maqbul shakllarini izlab topishga katta ahamiyat qaratilmoqda.

Ma'lumki, har qanday ta'lim-tarbiya jarayonida didaktik ta'minot muhim ahamiyat kasb etadi. Didaktik ta'minot – bu inson tomonidan yaratilgan ob'ektlar, shuningdek, ta'lim jarayonida o'quv ma'lumotlarining tashuvchisi hamda o'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim, tarbiya va rivojlanish maqsadlariga erishish yo'lida olib boradigan faoliyati uchun vosita sifatida ishlatiladigan tabiiy ob'ektlardir. Ye.V.Shirshov tomonidan "didaktik ta'minot" tushunchasiga shunday ta'rif berilgan: "1. Qog'oz yoki magnit tashuvchilarda aks etgan turli xil pedagogik foydali, mazmunli o'quv ma'lumotlarining ta'lim va tarbiyaning maqsad va vazifalari nuqtai nazaridan o'zaro bog'liqligi; 2. Psixologiya, pedagogika, informatika, ergonomika va boshqa fanlarning talablarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan, har xil turdagi mazmunli o'quv materiallarini turli xil vositalarda ta'lim va tarbiyalashning didaktik maqsad va vazifalari nuqtai nazaridan o'zaro bog'lang'an yig'indisini o'z ichiga olgan o'quv-uslubiy majmua" [1].

Umumiy qabul qilingan zamonaviy tipologiya didaktik ta'minotni quyidagi turlarga ajratadi:

1. Bosma (darslik va o'quv qo'llanmalar, o'qish kitoblari, xrestomatiyalar, ishchi daftarlar, atlaslar, tarqatma materiallar va h.k.);
2. Elektron ta'lim resurslari (ko'pincha, ta'limiy multimedialar, multimedia darsliklari, tarmoq ta'lim resurslari, multimedia universal ensiklopedialari va h.k.);
3. Audiovizual (slaydlar, slayd-filmlar, o'quv videofilmlari, o'quv filmlari, raqamli tashuvchilardagi o'quv filmlari (Video-CD, DVD, BluRay.HDDVD va boshqalar);
4. Vizual planar (plakatlar, devoriy kartalar, devoriy rasmlar, magnit taxtalar);
5. Namoyish qilinuvchi (gerbariylar, mulyajlar, maketlar, stendlar, kesma modellar, namoyishli modellar);
6. O'quv asboblari (kompas, barometr, kolbalar va h.k.);
7. Trenajyorlar va sport jihozlari (avtomobil simulyatorlari, gimnastika anjomlari, sport jihozlari, to'plar va boshqalar);
8. O'quv jihozlari (avtomobil, traktor va boshqalar) [2].

Didaktik ta'minot o'qituvchining jonli so'zi bilan bir qatorda o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismi hamda har qanday ta'lim muassasasining o'quv va moddiy bazasining elementidir. Ta'lim jarayonining tarkibiy qismi bo'lgan didaktik ta'minot uning barcha boshqa tarkibiy qismlari – maqsadi, mazmuni, shakllari, metodalarini tanlashga katta ta'sir ko'rsatadi. Biz akademik litsey o'quvchilarining fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning didaktik ta'minotini ishlab chiqishda yuqorida keltirib o'tilgan tasniflarga asoslandik.

Akademik litsey o'quvchilarining fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish yaxlit ta'lim-tarbiya jarayonida va, xususan, "Tarix", "Tarbiya", "Davlat va huquq asoslari" fanlarini o'qitish jarayonida amalga oshiriladi. Ushbu maqolada biz "Davlat va huquq asoslari" fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik ta'minot turlariga alohida to'xtalib o'tamiz.

Barcha fanlarni o'qitishda bo'lgani kabi "Davlat va huquq asoslari" fanini o'qitish jarayonida ham eng samarali ta'sir ko'rsatuvchi vosita audiovizual va multimedia ta'minoti (elektron ta'lim vositalari)dir. Audiovizual ta'minot, shuningdek, multimedia vositalari eng ta'sirchan zamonaviy ta'lim va tarbiya vositalaridir. Multimedia termini bilan dasturiy-apparatli (uskunali) majmua asosidagi informatsion texnologiya aniqlanadi. Multimediali texnologiya intellektual faoliyatni avtomatlashtirish vazifasini hal qilishda uchta stixiya (tovush, matn va grafika, jonli video)ni sintezlash uchun EHM imkoniyatlarini

bizning idrokimiz uchun an'anaviy bo'lgan tovushli va videoaxborotni taqdim etish vositalari bilan birlashtirishni ta'minlash imkoniyatini beradi.

Professional faoliyatda inson axborotning vizual, direktiv, hujjatli, tasviriy, intellektual, tijoriy, ilmiy, norelevant, tezkor, semantik, relevant, referativ kabi turlaridan foydalanadi.

Axborot raqamli (raqamlar); matnli (hariflar, so'zlar, gaplar, matnlar va boshqa); grafikli (rasmlar, sxemalar, diagrammalar, grafikalar va boshqa); tovushli (musiqqa, nutq, tovushlar va boshqa); videoaxborot (videofilmlar) formatda saqlanishi mumkin.

O'quvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish jarayonida didaktik ta'minotdan foydalanish tamoyillariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Yosh va psixologik xususiyatlarni hisobga olish.
2. Turli xil ta'lim vositalaridan (ta'lim maqsadlarida vizual, audial, kinestetik idrok tizimlari orqali o'quvchilarning his-tuyg'ulari, ongi, xatti-harakatlariga har tomonlama, maqsadli ta'sir qilish uchun an'anaviy va zamonaviy) uyg'unlikda foydalanish.

3. Didaktik maqsadlar va tamoyillarini hisobga olish (ko'rgazmalilik, tushunarliklik va h.k. tamoyillari).

4. O'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi ijodi.

5. Ta'lim vositalaridan foydalanganda xavfsizlik qoidalarining ustuvorligi.

Didaktik ta'minot axborot shaklida taqdim etiladi, axborot fan va ta'limning resursidir.

Didaktik vositalar to'g'ri tuzilgan o'quv jarayonining zaruriy tarkibiy qismidir. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan o'qitishning tashkiliy shakllari va metodlari tizimiga to'g'ri tanlangan va mohirlik bilan kiritilgan didaktik vositalar ko'rgazmalilik tamoyilini amalga oshirishga yordam beradi [3].

Didaktik vositalar o'quv jarayonida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. O'quvchilar tomonidan voqelikning ayrim qismlarini bevosita bilishga xizmat qilish (kognitiv funksiya).

2. Ular kognitiv qobiliyatlarni, shuningdek, o'quvchilarning his-tuyg'ularini va irodasini rivojlantirish vositasidir (rivojlantiruvchi funksiya).

3. Ular o'quvchi yoshlar tomonidan o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarning muhim manbasini ifodalaydi, ishlab chiqilgan materialni mustahkamlashga, gipotezalarni tekshirishga, bilimlarni o'zlashtirganlik darajasini tekshirishga yordam beradi va hokazo (didaktik funksiya).

Didaktik material quyidagi turlarga bo'linadi:

1. O‘quvchilarga turli axborot manbalari (darslik, xaritalar, ma’lumotnomalar, lug‘atlar, elektron resurslar va boshqalar) bilan ishlashni o‘rgatish uchun didaktik matnlar.

2. Kognitiv faoliyatning ayrim turlari bo‘yicha umumlashtirilgan rejalar: ilmiy faktlarni o‘rganish; eksperimentni tayyorlash va o‘tkazish; jismoniy qurilmani o‘rganish; ilmiy-texnik tadqiqotlar olib borish; o‘lchov harakatlari; funksional bog‘liqlik grafigini tahlil qilish; jadval tahlili.

3. Fikrlashning mantiqiy operatsiyalarini shakllantirish bo‘yicha eslatmalar (ko‘rsatmalar): taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash, tahlil qilish, sintez qilish.

4. Taqqoslash, tahlil qilish, isbotlash, sabab-oqibat munosabatlarini o‘rnatish, umumlashtirish ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha topshiriqlar.

5. Turli darajadagi murakkablikdagi vazifalar: reproduktiv, transformativ, ijodiy.

6. Muammoli savollarga ega topshiriqlar.

7. Tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan vazifalar.

8. Eksperimental topshiriqlar.

9. Mustaqil tadqiqot usuli sifatida eksperiment maqsadini shakllantirish, eksperimental tadqiqot gipotezasini taklif qilish va asoslash, eksperimentni rejalashtirish bo‘yicha tavsiyalarni; kuzatishlar va o‘lchovlar natijalarini qayd etish usullari; o‘lchash qoidalarini, o‘lchov aniqligini baholashni; tajriba natijalarini grafik izohlashni; taxminiy hisob-kitoblar qoidalari; eksperiment natijalari bo‘yicha xulosani shakllantirishni; hisobot berish qoidalarini qamrab oluvchi eksperimentning umumlashtirilgan faoliyat modeli (EUM).

10. Yangi materialni o‘rganishning mantiqiy sxemasi va o‘rganishning zarur usullarini aks ettiruvchi ko‘rsatma kartalari.

11. Maslahat kartalari, tushuntirish chizmalari bilan didaktik materiallar, topshiriqlar turini ko‘rsatuvchi topshiriqlarni bajarish rejasi va boshqalar.

12. Amaliy ish va jamoaviy tajribalar uchun ko‘rsatmalar.

13. O‘quvchilarni amaliy darsiga o‘z-o‘zini tayyorlash varaqalari.

14. Ma’lumotnoma materiallari: “O‘quv jihozlari: qurilmalar, ularning maqsadi va texnik tavsiflari, foydalanish qoidalari”; “O‘lchov asboblari. O‘lchash texnikasidan foydalanish qoidalari va xususiyatlari”; fizik miqdorlar jadvallari va boshqalar.

15. Topshiriqni bajarish algoritmi.

16. Vazifani bajarish uchun zarur bo‘lgan sabab-oqibat bog‘lanishlarining ko‘rsatilishi.

17. Ular asosida topshiriq bajariladigan teoremlar, qoidalar, formulalarni ko'rsatish.

18. O'rganilayotgan yoki tekshirilayotgan ob'ektlar, jarayonlar yoki hodisalarning modellari va taqlidlari.

19. Haqiqiy tajriba yoki eksperimentni kompyuter dasturida simulyatsiya qilish sharoitida laboratoriya ishini o'tkazish (o'quvchi o'z istagiga muvofiq tajribalarning ilk parametrlarini o'zgartirishi, natijada hodisaning o'zi qanday o'zgarishini kuzatishi, o'z ko'rganlarini tahlil qilishi, tegishli xulosalar chiqarishi mumkin).

20. O'z-o'zini nazorat qilish imkoniyatini beruvchi testlar.

Shuni ta'kidlash kerakki, didaktik materiallardan foydalanish o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirishga, o'quv vaqtini tejashga yordam beradi.

Maqola doirasida shaxsga yo'naltirilgan, muammoli, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, keys-stadi, loyiha kabi qator umumpedagogik texnologiyalardan "Davlat va huquq asoslari" fanini o'qitish jarayonidan maqsadga yo'naltirilgan tarzda foydalanish orqali akademik litsey o'quvchilarining fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish yo'llari ishlab chiqilgan.

Adabiyotlar:

1. Информация образование дидактика история методы и технологии обучения. Словарь ключевых понятий и определений. 2017. Шишов Е.В. <https://didacts.ru/slovari/informaciya-obrazovanie-didaktika-istorija-metody-i-tehnologii-obuchenija-slovar-klyuchevyh-ponjatii.html>

2. Дидактическое обеспечение понятие, сущность. <https://5555455.ru/products/didakticheskoe-obespechenie-ponyatie-sushchnost>

AXBOROTLASHGAN ZAMONAVIY JAMIYATDA BO‘LAJAK MENEJERLAR KASBIY MOBILLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIMNI TASHKIL ETISH

Nizamova M. N.

Namangan davlat universitetining Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kasbiy mobillik, innovatsion yondashuvlar, zamonaviy texnologiya, , ilm-fan, ta'lim jarayoni, boshqaruv tizimi, zamonaviy texnologiya, axborot ta'lim.

Ключевые слова: профессиональная мобильность, инновационные подходы, современные технологии, наука, образовательный процесс, система управления, современные технологии, информационное образование.

Key words: professional mobility, innovative approaches, modern technology, science, educational process, management system, modern technology, information education.

Резюме: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari tizimini boshqarishda bo'lajak menejerlar kasbiy mobilligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar, kasbiy mobillik, Ta'lim tizimga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassislik fanlari bo'yicha zamonaviy o'quv, o'quv-metodik adabiyotlar yaratish samaradorligini oshirish, xalqaro amaliyotga muvofiq o'quv rejalari hamda fan dasturlarini takomillashtirish, o'qitishning zamonaviy shakllari, axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalarida ta'limni tashkil etgan holda o'quv jarayonini zamon talabiga sifat jihatdan yangilab borish lozimligi yoritilgan.

Резюме: В данной статье рассмотрены инновационные подходы к развитию профессиональной мобильности будущих управленцев в системе управления высшими учебными заведениями, профессиональной мобильности, внедрению современных технологий в систему образования, современному образованию и подготовке кадров в сферах образования и образования. специализации Подчеркивается необходимость повышения эффективности создания учебно-методической литературы, совершенствования учебных планов и научных программ в соответствии с международной практикой, модернизации образовательного процесса путем организации обучения с использованием средств информационно-коммуникационных технологий.

Summary: In this article, innovative approaches to the development of the professional mobility of future managers in the management of the system of higher education institutions, professional mobility, the introduction of modern technologies into the educational system, modern education and training in the fields of education and specialization. It is highlighted the need to improve the effectiveness of creating teaching and methodical literature, to improve curricula and science programs in accordance with international practice, to modernize the educational process by organizing education using information and communication technology tools.

Har qanday buyuk va iqtisodiyoti taraqqiy etgan zamonaviy davlatlarning rivojlangan darajaga yetishlarida ta'lim tizimini, xususan, oliy ta'lim tizimini o'rni beqiyosligini inkor etib bo'lmaydi. Oliy ta'lim tizimini zamon talablariga mos holda rivojlantirish, tizimda innovatsiyalarni joriy etish, innovatsion boshqaruvni tashkil etish va doimiylikini ta'minlash asosida, jahondagi eng yetakchi oliy talim muassasalari bilan raqobatga kirisha oladigan darajaga olib chiqish maqsadida uzluksiz va tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 - yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni, "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son qarori va boshqa ta'lim tizimini isloh qilishga doir yuzlab qonun, qaror, farmon, qonun osti hujjatlar, amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, ta'lim tizimi boshqaruvida asosiy me'zonlar sifatida xizmat qilib, Yangi O'zbekiston taraqqiyotini belgilovchi avlodlarni voyaga yetkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish uchun zamin yaratmoqda.

Ta'kidlash joizki, oliy ta'lim muassasalarida boshqaruvni isloh qilish, tizimda amalga oshirilayotgan ishlarni jadallashtirish maqsadida yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 11-iyulda "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4391-sonli Qarori tasdiqlandi. Qarorda "...oliy ta'lim muassasalari, kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazlarining boshqaruv, texnik, xizmat ko'rsatuvchi va o'quv-yordamchi xodimlari mehnatini iqtisodiy rag'batlantirish, ularning mehnatiga haq to'lash miqdorlari oshirilishini ta'minlash, oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, samarali boshqaruv tizimini joriy etish" 84 kabi vazifalar asosiy etib belgilandi.

Jamiyatimizda ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni rag'batlantirish shu bilan birga ijtimoiy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash borasida muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuni ta'kidlash joizki, ilm-fan sohasini ham innovatsion faoliyatini ta'minlash borasida keng qamrovli faoliyat kuzatilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirishda ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari

va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish” [1] ko‘zda tutilgan.

Kasbiy mobillikning nazariy modeli tadqiqotchi olim L.V.Goryunova tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u “kasbiy mobillik modeli shaxsning ta’lim sohasida kasbiy kompetensiyalardan iborat yaxlitlik, o‘zgarishlarga tayyorlik va faollik kabi sifatlardan tarkib topgan” degan fikrni bildirgan. Tadqiqotchi zamonaviy dunyoning “yuqori darajadagi turbulentlik” sharoitida o‘qituvchi uchun uzluksiz o‘qish va qayta o‘qish, o‘zgarishlarga tezkor moslashish, mustaqil ravishda o‘z mavqeini oshirib borishni boshqarish imkonini beruvchi tuzilma va qobiliyatlarning muhimligini asoslaydi.

Rus pedagog olimlaridan E.A.Poddubskayaning fikricha, ushbu tushunchaning mohiyatini ta’lim oluvchilarning rivojlanishi va o‘z-o‘zini rivojlantirishi uchun qulay sharoitlarni yaratish maqsadida birlashgan hamda o‘zaro bog‘liq bo‘lgan komponentlarning murakkab tizimini ifodalashi, ta’lim jarayoni nuqtai nazarida pedagogik hodisa sifatida tahlil qilish mumkin. Tadqiqotchi kognitiv mobillikni pedagogik hodisa sifatida talqin qilar ekan, uni qadriyatli-mazmunli, rivojlantiruvchi-bashoratlovchi, tartiblashtiruvchi-korreksion va refleksiv-rag‘batlantiruvchi funksiyalari orqali yoritish mumkinligini e’tirof etadi.

V.I. Zagvyazinskiy pedagogikadagi yangi tushunchaga ta’rif berib, u faqatgina g‘oya emas, balki hali foydalanilmagan yondashuvlar, metodlar, texnologiyalardir, lekin bu pedagogik jarayonning unsurlari majmuan yoki alohida olingan unsurlari bo‘lib, o‘zgarib turuvchi sharoitda, vaziyatda ta’lim va tarbiya vazifalarini samarali hal etishning ilg‘or boshlanmalarini o‘zida aks ettiradi. Pedagogik innovatsiyalar - bu maqsadlarga samarali erishishga yordam beradigan ta’lim sohasidagi yangiliklarni ishlab chiqish, joriy etish, sinovdan o‘tkazish va baholash jarayoni. Ular orasida: ta’lim jarayoni vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi, mehnat bozori bo‘lajak xodimlarga yangi talablarni qo‘yadi va o‘qitish o‘zgartiriladi, yangi maqsadlarga moslashtiriladi, bunga erishish uchun yangi pedagogik usullar, uslublar va usullar zarur.

Ta’limdagi innovatsiyalar quyidagi maqsadlarga erishishda yordam beradi:

- Ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish;
- Talabalarning kognitiv faolligini faollashtirish;
- Ta’lim va tarbiya ishlarini tashkil etish samaradorligini oshirish;

O‘quv materialining metodika va didaktika nuqtai nazaridan o‘zgartirishlari. Ta’limga yondashuv – bu yangi texnologiyalar uchun asos bo‘lgan asosiy tamoyil, talablar va maqsadlar to‘plami. Tadqiqot davomida ilmiy-nazariy tahlil,

pedagogik kuzatuv, suhbat, so‘rovnoma, ekspert baholash, test, loyihalashtirish, ilmiy umumlashtirish, modellashtirish, matematik-statistik tahlil hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi.

Ilm-fanda yaratilayotgan yangiliklar, texnika va texnologiyalarning zamonaviy ko‘rinishlari jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalariga jadal taqdim etilmoqda va bu orqali jamiyat va inson farovonligini ta’minlanishida ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayonlar zamonaviy axborot almashinuvi, yangi pedagogik kommunikatsion texnologiyalarning salmoqli imkoniyatlari bilan bog‘liq holda global miqyosda tarqalmoqda va yangicha mohiyat kasb etmoqda. Bu esa, insonning texnika va texnologiyalarni yaratish bilan bog‘liq imkoniyatlari ko‘lamining jadal kengayib borayotganligidan dalolatdir. Ta’lim tizimga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassislik fanlari bo‘yicha zamonaviy o‘quv, o‘quv-metodik adabiyotlar yaratish samaradorligini oshirish, xalqaro amaliyotga muvofiq o‘quv rejalari hamda fan dasturlarini takomillashtirish, o‘qitishning zamonaviy shakllari, axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalarida ta’limni tashkil etgan holda o‘quv jarayonini zamon talabiga sifat jihatdan yangilab borish lozim

Axborotlashgan jamiyatda yoshlarning global axborot tizimi bilan bemalol tillasha olish, axborot madaniyatini shakllantirishda, zamonaviy tamaddun maqsadlari va muddaolariga javob bera olishga oid innovatsion qobiliyatlarini shakllantirish muhim vazifaga aylandi. Globallashtirish jarayonlarining bugungi tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, jamiyatning modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlantirish sharoitida jiddiy texnik-texnologik raqobat muhiti yuzaga kelmoqda. Fuqarolar ayniqsa, yoshlarning zamonaviy innovatsion an’analarni egallashlarida va ularga javob bera olish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan birga ma’lum muammolar vujudga kelmoqda. Shu boisdan ham axborotlashgan zamonaviy jamiyatda yoshlarning innovatsion dunyoqarashini tezkor va mukammal asosda shakllantirish va rivojlantirish masalalarini ilmiy asosda tahlil etib, muhim xulosalar, zaruriy metodik tavsiyalar, maslaxatlar ishlab chiqish dolzarb mohiyat kasb etmoqda.

Hozirda bo‘lajak menejerlar kasbiy mobilligini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etish, boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun elektron didaktik vositalarni ishlab chiqish va axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositasida ob’ektiv baholash mexanizmlarini yaratish, ta’lim jarayonida axborot ta’lim muhitini takomillashtirish ta’lim tizimi oldida turgan muhim masalalar sifatida e’tirof etiladi. Chunki, raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash dolzarb masala sifatida belgilanmoqda. Ijtimoiy va ma’rifiy sohalarini jadal rivojlantirish, mavjud ilmiy-

intellektual hamda ilmiy-innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yuqori bosqichga ko'tarishni taqozo etmoqda

Xulosa, innovatsion yondashuvlar ta'lim tizimini modernizatsiyalash va ta'lim samaradorligiga erishishning asosiy shartidir. Zero, bugungi kun yoshlarining tanlagan sohasiga qiziqishlarini yanada oshirish, layoqati bor yoshlarni ta'limga va tanlagan mutaxassisligiga to'g'ri yo'naltirish ta'lim-tarbiyada erishajak yutuqlarimiz samarali bo'lishini ta'minlaydi. Zamonaviy ta'limning talabi o'quvchilarga imkon qadar ko'proq bilim berish emas, balki ularni o'z-o'zidan yangiliklarni o'rganishga, nafaqat bilishga, balki olingan ma'lumotlar bilan amalyotda ishlay olishga o'rgatishdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).
2. Горюнова Л.В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России. автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук. Специальность 13.00.08 – Теория и методика проф. образования. – Ростов-на-Дону, 2024.
3. Горюнова Л.В. Составляющие профессиональной мобильности современного специалиста // Ростовский государственный педагогический университет сборник научных трудов «Естествознание и гуманизм», – Ростов-на-Дону, 2005. – Т.2, вып. 5. – С. 8–11.
4. Nizamova, M.N. & Murtozaeva, M.M. (2022). Pedagogical Mechanisms of Developing Professional Mobility of Future Managers // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities ISSN 2749-0866, Vol.2 Issue 1.5. – R. 997-1007.
5. Muyassar, N. (2023). Oliy ta'lim tizimlarida kasbiy mobillikni rivojlantirish va ular asosida pedagogic mexanizmlarni takomillashtirish. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 12-15.

TA'LIM JARAYONIDA VARIATIV O'QUV TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Kadirova G.X.

Professional ta'limni rivojlantirish instituti doktranti

Tayanch so'zlar: o'quv topshiriqlari, darajalangan variativ o'quv topshiriqlari, muammoli vaziyatga asoslangan topshiriqlar, kasbiy vaziyatga asoslangan o'quv topshiriqlari, baholash mezonlari, kompetensiya.

Ключевые слова: учебные задания, классифицированные вариативные задания, задания, основанные на проблемной ситуации, учебные задания, основанные на профессиональной ситуации, критерии оценки, компетенции.

Key words: training tasks, classified variable tasks, tasks based on a problem situation, training tasks based on a professional situation, assessment criteria, competencies.

Резюме: Pedagogika va psixologiyada tafakkur topshiriqlarni bajarish jarayonida o'rganiladi. Topshiriqlarni bajarish - bu bir vaqtning o'zida jarayon va natijadir. Topshiriqlarni bajarish qo'yilgan maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan uslubni izlashni, hamda maqsad orqali aniqlangan harakatni bajarishni o'z ichiga oladi. Yechimini izlash jarayonida inson analizni, sintezni, umumlashtirishni va boshqa intellektual ko'nikmalarni amalga oshiradi. Ushbu maqolada variativ o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanishning ta'lim samaradorligiga ta'siri haqida so'z boradi.

Резюме: В педагогике и психологии мышление изучается в процессе выполнения заданий. Выполнение задания - это процесс и результат. Выполнение задания включает в себя поиск способа, необходимого для достижения поставленной цели, и выполнение определенных действий. В процессе поиска решений человек проводит анализ, синтез, обобщение и другие интеллектуальные навыки. В этой статье речь идет о том, как различные учебные задания и их использование влияют на эффективность обучения.

Summary: In pedagogy and psychology, thinking is studied in the process of completing tasks. Completing a task is a process and a result. Completing a task involves finding the method necessary to achieve the goal and performing certain actions. In the process of finding solutions, a person conducts analysis, synthesis, generalization and other intellectual skills. This article deals with how various learning tasks and their use affect the effectiveness of learning.

Bugungi kunda professional ta'lim tizimida ta'lim oluvchilarning intellektual-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalar bo'lajak o'rta bo'g'in kadrlarning noodatiy kasbiy vaziyatlarda ham samarali faoliyat olib borishga tayyorlash uchun xizmat qila oladi.

Umum qabul qilingan tushunchaga ko'ra, bilishga qandaydir aqliy mashqlarning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz amalga oshirilganligi tahlil qilish yo'li bilan emas, balki oldindan tayyorlangan aniq ijodiy topshiriqlarni bir necha bor qaytarish yo'li bilan va samarali xatti-xarakatlarni amalga oshirish natijasida erishish mumkin.

Yechimning natijasi maqsadga erishish bo'lib, G.V.Suxodolskiyning [6] ta'kidlashicha har bir faoliyat algoritmlashuvchidir. Tadqiqotchi algoritmlarni uchta ko'rinishini ajratadi: mexanik, variativ va evristik.

K.N.Lunguning [4] fikricha topshiriqlar yechishning muvaffaqiyatligi topshiriqlar mazmuniga fikrlash usullari va komponentlari qanchalik darajada mos ekanligi bilan aniqlanadi.

R.I.Sunnatova fikrlash faoliyatida qaror qabul qilishning reproduktiv va mahsuldor xarakter tafovutlari ya'ni, topshiriqni hal etish mahsuldorligi sub'ektning fikrlash faoliyatida o'sishi, topshiriqni hal etish bo'yicha sub'ektning mustaqil rivojlanish imkoniyatlari bilan uzviy bog'liqlikda kechishini isbotlagan [5].

O'qitish vositasi professor-o'qituvchiga talabalarning biluv-amaliy faoliyatini boshqarishga yordam beradigan maxsus yaratilgan qo'llanmalar va turli xil xarakterdagi materiallardan.

Ta'lim oluvchilarda intellektual ko'nikmalar ko'p hollarda topshiriqni bajarish, ya'ni topshiriqning talab va shartlarini ajratish jarayonida rivojlanadi. Topshiriq sub'ekt tomonidan nafaqat tushunarli bo'lishi, balki uning kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan bo'lishi kerak. [1]

Ta'lim oluvchi o'quv topshiriqlarni bajarib, uning asosida yotuvchi nafaqat intellektual ko'nikmalarni egallaydi, balki o'zlashtirilgan mantiqiy xarakatlarni yangi o'quv sharoitlarga o'tkaza oladi, fanlarning umumiy va maxsus tomonlarini topa oladi, ular orasida sabab-natijaviy, shartli, funksional va boshqa aloqalar o'rnatiladi. O'zining fikrini isbotlay va asoslab bera oladi, o'zlashtirilayotgan asoslar, xodisalar bo'yicha o'z nuqtai nazarini himoya qila oladi. Yangi tushunchalarni mavjud tushunchalar tizimiga kirita oladi.

Topshiriqlarni yechish nafaqat bilimlarni mustahkamlashni, amaliyotda ularni qo'llashni ta'minlaydi, balki aqliy faoliyatning tadqiqotchilik faoliyatini shakllantiradi, o'zlashtirilayotgan xodisalarga nisbatan yondashuv metodi bilan ham qurollantiradi.[1]

M.M.Zinkovkina ta'lim muassasalarida ijodiy shaxsni tarbiyalash, tizimli bilimlar asosida yaxlit tasavvurni shakllantirishni ta'minlovchi nazoratning fanlararo shakli, interaktiv kurslar, fundamental, gumanitar va kasbiy fanlarning optimal birlashmasi, predmetli aloqadorlik asosida ularning bir-biriga kirib borishi orqali amalga oshirilishi lozimligini ta'kidlaydi[3]

Professional ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda asosiy masalalardan biri bo'lib, ularning tizimli fikrlashi, kongnitiv bilim va amaliy harakatlar mazmunini anglash va maqsadli g'oyalarni generatsiyalashga qobiliyatlikni shakllantirish hisoblanadi.

Kasbiy vaziyatlarga asoslangan darajali o'quv topshiriqlarni shakllantirishda muammoli ta'lim tamoyillaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Muammoli ta'lim qanday nomlanishidan qat'iy nazar, uning asosiy xususiyati - ta'lim oluvchining aqliy faolligini oshirish, mustaqil, ijodiy izlanish, o'zi uchun yangi bilim, ko'nikma va malakalarni kashf etishga yo'llashdan iboratdir. Demak, muayyan mavzuni muammo shaklida olib chiqish yo'li bilan egallanadigan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisiga muammoli ta'lim deyiladi.[2]

Ma'lum ta'lim texnologiyalar asosida ta'lim jarayoni tashkil etilganda kongnitiv bilimlarni ta'lim oluvchilarga uzatilishining bir necha turlari farqlanadi: tayyor bilimlarni ta'lim oluvchi ongiga singdirish, xotirada saqlash, saqlangan bilimlarning qayta tiklanishi, verbal, nonverbal shaklda o'zlashtirilgan bilimlarni qayta ifodalash kabi bilish, anglash natijalarini aniqlash mumkin.

O'zlashtirishning reproduktiv va produktiv darajalariga erishish maqsadida ta'lim oluvchidan ijodiy-qaytar aloqani talab etuvchi ta'lim yondashuvlari ham mavjud bo'lib, bunda ta'lim oluvchilardan o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy harakatlarga ko'chirish, ma'lum natijalarni qo'lga kiritish, boyitish, o'zining mustaqil nuqtai nazariga ega bo'lish talab etiladi.

Muammoli vazifaning mazmuni ta'lim oluvchiga ma'lum bo'lgan masalani noma'lumi bilan ziddiyatlashuvidan tarkib topadi. Topilishi zarur bo'lgan noaniq masala izlanish, fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarishni ta'minlashi lozim.

Yuqorida keltirilgan muammoli-vaziyatli topshiriqlarni ishlab chiqish qoidalari tadqiqotimiz doirasida muammoli-vaziyatga asoslangan o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishda muhim vosita vazifasini bajardi.

Tadqiqotimiz doirasida murakkablik darajasi bilan farqlanuvchi o'quv topshiriqlari shakllantirildi. Ushbu topshiriqlarning darajalanishi ikkita asosiy vazifani bajaradi:

- a) o'quv jarayonini soddadan-murakkablikka tamoyili bo'yicha algoritmlaydi;
- b) ta'lim natijalari va o'quvchilarning o'zlashtirish darajalarini belgilashda asos vazifasini bajaradi.

Nazariy-amaliy bilimlarni qamrab olish xususiyatiga ko'ra mazkur o'quv topshiriqlarni beshta darajaga ajratildi:

- Modeling - modellashdirilgan o'quv topshiriqlari - kongnitiv bilimlar va boshlang'ich amaliy ko'nikmalar asosida vazifalar amalga oshirilishi;

- Coaching - kongnitiv-amaliy o'quv topshiriqlari nazariy bilimlar, o'zlashtirilgan murakkab bo'lmagan ko'nikmalar asosida topshiriqning bajarilishi;
- Scaffolding - algortmli-mustaqil o'quv topshiriqlari kongnitiv bilimlar, ma'lum darajada murakkablikka ega ko'nikmalar va mustaqil amaliy harakatlar asosida faoliyat olib borish;
- Activation - faol o'quv topshiriqlari ta'lim oluvchining kongnitiv bilimlari, kasbiy ko'nikmalari va mustaqil-innovatsion yondashuvi asosida belgilangan muammoga yechim topilishi yoki ma'lum kasbiy vaziyatni amalga oshirilishini talab etadi.
- Reluction - refleksiv-muvofiqlashtirilgan o'quv topshiriqlari bo'lib ta'lim oluvchining ma'lum topshiriqni bajarish jarayonida uni optimallashtirishi, qulaylashtirishi asosida amalga oshirishini taqozo etadi (1-jadval)

1-Jadval

Variativ o'quv topshiriqlari

O'quv topshiriq tipi	Topshiriq mazmuni
Modeling -Modellashtirilgan	O'quvchini ma'lum bir jarayonni nazariy izohlash, izchilligini ta'riflash, nus'halash, tayanch iboralar tuzish, jadval, test, savol tuzishga yo'naltirish
Coaching - Kongnitiv-amaliy	Ma'lum jarayonni nazariy-amaliy izohlash, algortm asosida harakatlar ketma-ketligini bajarish, o'quvchini jarayonni tahlil qilishga, nazorat ostida mustaqil harakatlanishga yo'naltirish
Scaffolding -Algortm-mustaqil	O'quvchini ma'lum jarayondagi amaliy harakatlarni notanish vaziyatlarda qo'llay olishga, variativ faoliyatga rag'batlantirish
Activation Mustaqil-innovatsion	Natijadan-maqсадga tamoyili asosida ma'lum talablarni belgilash, o'quvchining mustaqil-innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash
Reluction - optimal-muvofiqlashtirilgan	Ta'lim oluvchilarning belgilangan vazifani optimal variantlar asosida bajarishga natijaning asosiy mezon sifatida qaraladi

Modellashtirilgan o'quv topshiriqlarini ta'lim jarayonida foydalanishda o'quvchilar tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan harakatlar tartibi topshiriqda to'liq yoritib beriladi. Bu jarayonda ta'lim oluvchining vazifasi jarayonni kuzatish, nus'halash, takrorlash, jamlash, tahrirlash mazmunida bo'lishi mumkin.

Kongnitiv-amaliy o'quv topshiriqlar o'quvchilarda kongnitiv bilimlar va psixomotr ko'nikmalarni birgalikda rivojlantirishga qaratiladi. Bu darajadagi topshiriqlarning asosiy vazifasi o'quvchilarning amaliy ta'limdagi harakatlar algoritmini belgilab, o'quvchilarni ma'lum ketma-ketlik, izchillik, tartib asosida topshiriq vazifalarini bajarishga yo'naltirishdan iborat.

Algortm-mustaqil topshiriqlar "Scaffolding" sifatida ta'riflanishining asosiy sabablari ularda topshiriq vazifalarni bajarish uchun algoritmlar qisqacha taklif etilganligi, ta'lim oluvchining ma'lum mehnat funksiyalarni mustaqil bajarishiga

asoslanganligi bilan belgilanadi. Bunda o'quvchilarning ma'lum kasbiy vaziyatlarni ma'lum ob'ektlarda o'rganib, alternativ ob'ektlarda qo'llay olishlari, ishlab chiqarish jarayonida ma'lum predmetlarning gomologlaridan foydalana olishlari muhim elementlar hisoblanadi.

Mustaqil-innovatsion topshiriqlar ma'lum darajadagi modellastirish yoki algortmlastirishga ega emasligi bilan tavsiflanadi. Bunda jarayon natijasi talablari topshiriqda aks etadi. Ta'lim oluvchilar mustaqil jarayon algoritmini loyihalashtirishlari va talab darajasidagi natijani qo'lga kiritishlari talab etiladi. Ta'lim beruvchilar tomonidan namuna, model, shablon taklif etilishi mumkin.

Optimal-muvofiqlashtirilgan topshiriqlarni bajarishda mavjud algortm yoki bajarilish texnologiyasi ta'lim oluvchi tomonidan belgilanadi. Bunda u mavjud variantlarni o'zaro yaxlitlashi, eng maqbul variantni tanlay olishi va uning optimalligini asoslay olishi ta'lim oluvchining yuqori darajad nazariy va amaliy bilimlarga egaligini ko'rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Ta'lim beruvchining bu vaziyatda harakatlari o'quvchining o'zi bajargan faoliyatga nisbatan refleksiv xulosalay olishi va munosabat bildirishini rag'batlantirish va nazorat qilib borishdan iborat.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki Professional ta'lim tizimining asosiy missiyasi "Shaxsning butun hayoti davomida ta'lim olishini ta'minlash" ekanligiga asoslangan holda turli yosh, bilim va amaliy tajribaga ega bo'lgan o'quvchilarning samarali ta'lim olishini ta'minlashda variativ o'quv topshiriqlariga murojaat qilinishi zarur. Bu nafaqat o'qitish jarayoni sifatiga ijobiy ta'sir etishi, balki ta'lim oluvchilarning kasb o'rganishga bulgan turli darajadagi ehtiyojlarini ta'minlashga hizmat qiluvchi didaktik ta'minotning elementi vazifasini bajarishi mumkin.

АДАБИЁТЛАР:

1. Abduraxmanova Sh. Developing Students Intellectual Skills at Pedagogical Universities of Uzbekistan Republic based on Multimedia Technologies // Eastern European Scientific Journal - Germany, 2018. № 2. – P. 93 - 96. (13.00.00. № 1)
2. Asqarov I.B. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari. Kasb-hunar ta'limi. -T.Ilmij jurnal: Toshkent. 2016. №1
3. Зинковкина М.М. Креативное инженерное образование. Теория и инновационные креативные педагогические технологии: Монография. М.; МИГУ, 2003.-372 с.
4. Суннатов Р.И. Индивидуально-типологические особенности мыслительной деятельности // автореферат док. психол. н. – Ташкент, 2001. – 41 с.
5. Суходольский Г.В. Основы психологической теории деятельности / Г.В. Суходольский. Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – С.73.
6. Yusupova A.P. Professional ta'lim muassasalarida dual ta'lim asosida o'quv jarayonlarini tashkil etishning didaktik asoslari. // O'zbekistonda professional ta'lim ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy jurnal №3 2024 y.

XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA OLIY MUHANDISLIK MAKTABI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH ORQALI YARATUVCHI MAGISTRLARNI TAYYORLASH METODIKASI

To'raqulova M.Q.

pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), Neftni qayta ishlash texnologiyasi kafedrasida dotsenti. Buxoro muhandislik - texnologiya instituti.

Fatullayeva S.I.

*"Texnologik mashina va jihozlar" kafedrasida stajyor-o'qituvchisi.
Buxoro muhandislik - texnologiya instituti.*

Tayanch so'zlar: ixtirochi talaba, amaliy magistr, tadqiqotchi-muhandis, xorijiy tajriba, raqamlashtirish, qayta muhandislik, tannarx muhandisligi, qiyoslash muhandisligi.

Ключевые слова: студент-изобретатель, прикладной магистр, инженер-исследователь, зарубежный опыт, цифровизация, реинжиниринг, стоимостной инжиниринг, инженерия сравнения, искусственный интеллект.

Key words: inventive student, applied master, researcher-engineer, foreign experience, digitization, re-engineering, cost engineering, comparison engineering, artificial intelligence.

Резюме: Mazkur maqolada oliy muhandislik maktablari o'zi nima? maqsadi, funksiyasi hamda maktabda "tadqiqotchi-muhandis" kadrlar tayyorlanishi haqida batafsil yoritib beriladi. Muhandislik maktabining faoliyatini tashkil etish uchun mavjud shart-sharoitlar bilan xorij tajribasi taqqoslanadi. Taklif etilayotgan xorij tajribasi asosida muhandislik maktabi faoliyatini tashkil etish metodikasi yaratilishi haqida so'z yuritiladi. Oliy muhandislik maktabini tashkil etish maqsadida xorij tajribasi, xususan Germaniya, Yaponiya Buyuk Britaniyaning nufuzli oliygohlaridagi tajribalar o'rganildi. Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida oliy muhandislik maktabini tashkil etish jarayonida Qozon Federal universiteti, Tyumen Davlat universiteti, Sankt-Peterburg Davlat universiteti, Almata Davlat neftgaz Universiteti, Baku Oliy Neft maktabi kabi muhandislik maktablarining tajribalaridan kelib chiqib muhandislik maktablari faoliyatini tashkil etishni amalga oshirish tizimlari ishlab chiqilishi ko'zda tutiladi. Bugungi kunda dunyoning top oliy ta'lim muassasalarida jumladan AQShning Garvard, Oksford universiteti, Massachusets texnologiya instituti, Stenford universiteti Buyuk Britaniyaning Kembridj universitetida ushbu ilg'or muhandislik maktablari namunali sifatida faoliyat yuritib kelmogda.

Резюме: Что представляют собой сами высшие инженерные школы в этой статье? приводится подробная информация о назначении, функциях и подготовке кадров "инженер-исследователь" в школе. Зарубежный опыт сравнивается с существующими условиями организации деятельности инженерной школы. На основе предлагаемого зарубежного опыта, как говорится, будет создана методика организации деятельности инженерной школы. Для создания высшей инженерной школы был изучен зарубежный опыт, в частности, экспе-

рименты в престижных британских университетах, Германии, Японии. В процессе создания высшей инженерной школы в высших учебных заведениях технического направления предусматриваются системы для осуществления организации деятельности инженерных школ на основе опыта таких инженерных школ, как Казанский федеральный университет, Тюменский государственный университет, Санкт-Петербургский государственный университет, Алматинский государственный нефтегаз, Бакинский государственный университет. высшая нефтяная школа. Сегодня эти передовые инженерные школы являются образцовыми в ведущих университетах мира, включая Гарвард в Соединенных Штатах, Оксфордский университет, Массачусетский технологический институт, Кембриджский университет Стэнфордского университета в Великобритании.

Summary: What are the higher engineering schools themselves in this article? detailed information about the purpose, function and training of “researcher-engineer” personnel at the school is provided. Foreign experience is compared with the existing conditions for organizing the activities of the engineering school. On the basis of the experience of the proposed overseas, it is said that a methodology for organizing the activities of the engineering school will be created. In order to establish a higher engineering school, foreign experience was studied, in particular, experiments in prestigious British universities in Germany, Japan. In the process of establishing a higher engineering school in higher educational institutions in the technical direction, systems are envisaged to carry out the organization of the activities of engineering schools based on the experience of engineering schools such as Kazan Federal University, Tyumen State University, St. Petersburg State University, Almata State neftegaz University, Baku higher oil school. Today, these advanced engineering schools operate as exemplary in the world's top OTMs-including Harvard in the United States, Oxford University, Massachusetts Institute of Technology, Stanford University UK's Cambridge univertet.

Kirish. Ma'lumki, muhandislik sohalarida kadrlar tayyorlash va oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish masalalari hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biridir. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston–2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida” 2024 yil 21 fevraldagi PF-37-son Farmonida belgilangan vazifalarni, muhandis kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va ilmiy faoliyat samaradorligini oshirish, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirish, mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta'minlash, yuqori malakali kadrlar tayyorlash maqsadida ishlab chiqarish, ilmfan va innovatsiyalarning murakkab va dolzarb ilmiy-texnikaviy muammolarini hal etishga, muhandislik ta'limi va ishlab chiqarish o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga, xalqaro standartlarni joriy etishga qodir bo'lgan yangi avlod muhandis kadrlarini tayyorlash va muhandislik ta'limining xorijiy ilg'or tajribani tatbiq etish maqsadida ilg'or muhandislik maktablari tashkil etilmoqda. Ilg'or muhandislik maktablari muhandislik sohasida kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari tarkibida ustuvor tarmoqlar va raqamli iqtisodiyotning zamonaviy texnologiyalariga mos keladigan flagman yo'nalishlar bo'yicha tashkil etiladi. (2024 йил 21 февралдаги ПФ-37-сон Фармони). Jumladan muhandislik maktabini tashkil etishda Tomsk politexnika universiteti tarkibidagi “Intellectual

energiya tizimlari” deb nomlangan Ilg’or muhandislik quyidagi yo’nalishlarda muhandislar tayyorlaydi:

- ▶ atom energetikasi va texnologiyalari;
- ▶ kimyo muhandisligi va texnologiyalari;
- ▶ sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar;
- ▶ elektr va issiqlik energetikasi;
- ▶ amaliy geologiya;
- ▶ konchilik;
- ▶ neft va gaz muhandisligi.

Ushbu muhandislik maktablari yaratilishining maqsadi yuqori texnologiyali korxonalar bilan hamkorlikda yoqilg’i-energetika infratuzilmasini, shu jumladan neft va gaz, elektr energetikasi, atom va ko’mir sanoatini raqamli o’zgartirish va intellektualizatsiya qilish sohasida dunyo miqyosida tan olingan sanoat kompetentsiyasi markazini shakllantirishdir. Texnologik mustaqillikka erishish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va salbiy ekologik ta’sirni kamaytirishdan iboratdir.

Ilg’or muhandislik maktabi bo’lajak muhandislari yaratadigan innovatsiyalar:

- ▶ Sun’iy intellektga asoslangan texnologik jarayonlarni raqamlashtirish va robotlashtirish;
- ▶ Yangi atom energiyasi platformasining ta’lim infratuzilmasi;
- ▶ Xavfli ishlab chiqarish ob’ektlarida yong’inga xavfli hodisalarni aniqlashning intellektual tizimi;
- ▶ Avtomobil, dengiz va aviatsiya maqsadlari uchun kompozit suyuq yoqilg’ining raqamli egizaklari va ularni sintez qilish texnologiyalari;
- ▶ Katalitik ko’mirni yoqish modifikatori, issiqlik elektr stansiyalari uchun;
- ▶ “PROGRESS” neft va gazni qayta ishlash jarayonlarini modellashtirish bo’yicha importni rivojlantirish tizimi;
- ▶ Neft va gaz qazib olish jarayonlarini rejalashtirish bo’yicha qarorlarni qo’llab-quvvatlash tizimining prototipi;
- ▶ Elektr tarmog’idagi oqim oqimlari va quvvat balanslari uchun aqlli boshqaruv tizimi;
- ▶ Texnologik radiokimyoviy jarayonlarning matematik modellari va raqamli egizaklari ZNFC.

Sun’iy intellekt elementlari bilan yangi boshqarish tamoyillari asosida texnologik jarayonlarni avtomatlashtirilgan boshqarish tizimlarining algoritmlari, dasturlari, texnik vositalari komplekslarini yaratish va ularni yadro yoqilg’i aylanishining texnologik jarayonlarining xavfsizligi va samaradorligini oshirish uchun amalga oshirish turdagi muhandislik ta’limi (innovatsion muhandislik

yechimlarini ishlab chiquvchilarni tayyorlash) uchun barcha zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydigan yuqori texnologiyali kompaniyalar bilan hamkorlikda ilg'or muhandislik maktablarini yaratish, jahonga mos keladigan muammolarni hal qilishga qaratilgan tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlaydi. (tomsk политехнический университет planshetidan)

Metodlar. Yaratruvchi (ijodkor) - Xorijiy olimlardan E.P.Torrans, D.P.Gilford, K.Robinson, Karl Rensom Rojers, N. Gardner, Gibson va boshqalar oliy ta'lim tizimida ijodkorlikni rivojlantirishning asosiy imkoniyatlarini tahlil qilib, samarali fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni o'rganish uchun test tizimlarini ishlab chiqishgan.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda ta'limda ijodkorlikning ahamiyati, uni rivojlantirishning imkoniyatlari bo'yicha nazariy va amaliy ahamiyatga molik yondashuvlar ilgari surilgan bo'lsa-da, texnik yo'nalishda tahsil oladigan talabalar uchun ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishning pedagogik jihatlarini tadqiq qilish zarurati mavjud.

texnika yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining texnik ijodkorligini rivojlantirish tendensiyalarining nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish;

oliy ta'lim muassasalari talabalarining texnik ijodkorligini rivojlantirish modelini ishlab chiqish;

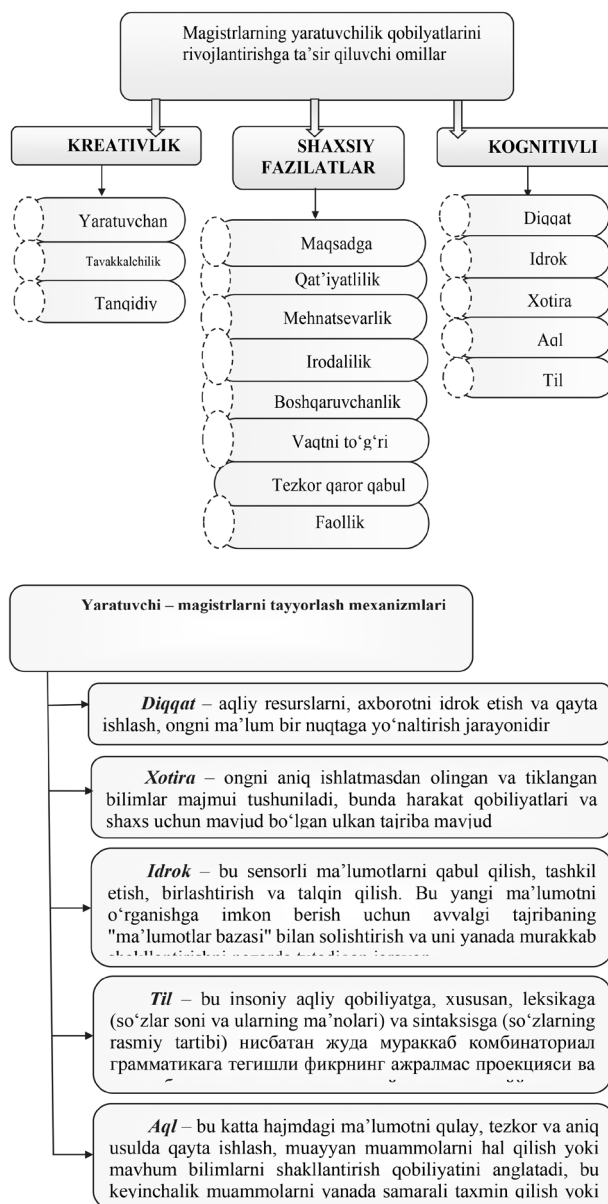
texnika yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining texnik ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy mashg'ulotlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish;

texnika yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining texnik ijodkorligini rivojlantirish asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash natijalarining baholash ko'rsatkichlari hamda mezonlarini ishlab chiqish

Amerikalik psixolog Karl Rojers shunday degan edi: "Agar zamonaviy jamiyatda umumiy rivojlanishdagi eng kichik o'zgarishlarga konstruktiv munosabat bildiradigan odamlar bo'lmasa, biz halok bo'lishimiz mumkin va bu, bizga ijodkorlikning yetishmasligi uchun hammamiz to'laydigan badal bo'ladi".

Ijodkorlik bu – ijtimoiy sub'ektning yangiligi, ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan tan olingan faoliyatining natijasi. Ijodkorlik qobiliyatini barcha insonlarda, xususan, har qanday iqtidorli talabada uchratish mumkin - shunchaki uni yuzaga olib chiqa olish va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lish kerak. Amerikalik yozuvchi Oliver Vendel aytganidek: "Yangi fikr orqali kengaygan inson miyasi hech qachon avvalgi o'lchamiga qaytmaydi" [65; 2 b].

Buyerda "ijodkorlik" tushunchasini talqin etishda uning ko'pqirraliligiga e'tibor qaratish lozim. Chunki ijodkorlik tushunchasiga "faollik", "faoliyat", "jarayon",

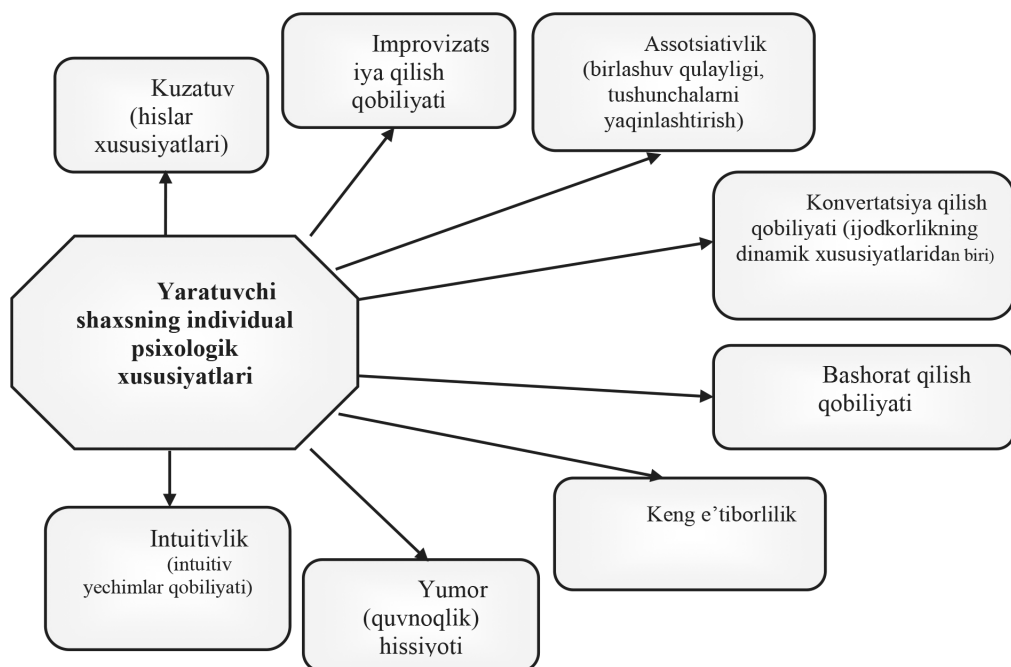
2-rasm. Kognitiv jarayonni tashkil etuvchi mexanizmlar

vazifadir. Shuni ishonch bilan aytish joizki, talabalarning kreativ fikrlashi hamda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish bo'lajak kadrlarning qaysi soha bo'lishidan qat'iy nazar jahon standartlariga javob beruvchi mutaxassis bo'lib shakllantiradi.

“faoliyat ko‘rinishi”, “faoliyat tipi”, “faoliyat shakli” sifatida qaraladi. Uning boshqa tomoni esa “ijodiy potensial”, “ijodiy qobiliyat”, “ijodiy faollik”, “ijodiy munosabat”, “ijodiy faoliyat”, “ijodiy mehnat”, “shaxs ijodi” kabi tushunchalarda aks etadi.

Jumladan, “Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi”, - deyilgan. Ta'lim sohasidagi islohotlarning muhim yo'nalishi – bu mustaqil fikrlaydigan, mustahkam e'tiqodga ega bo'lgan, o'z kasbini qadrlaydigan va iste'dodli yoshlarni aniqlash, ular bilan doimiy ravishda ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish natijasida ularning intellektual salohiyatlarini oshirishdan iborat.

Oliy ta'limda talabalarning texnik ijodkorligini rivojlantirish muammosi bugungi yangi O'zbekiston yoshlari uchun dolzarb

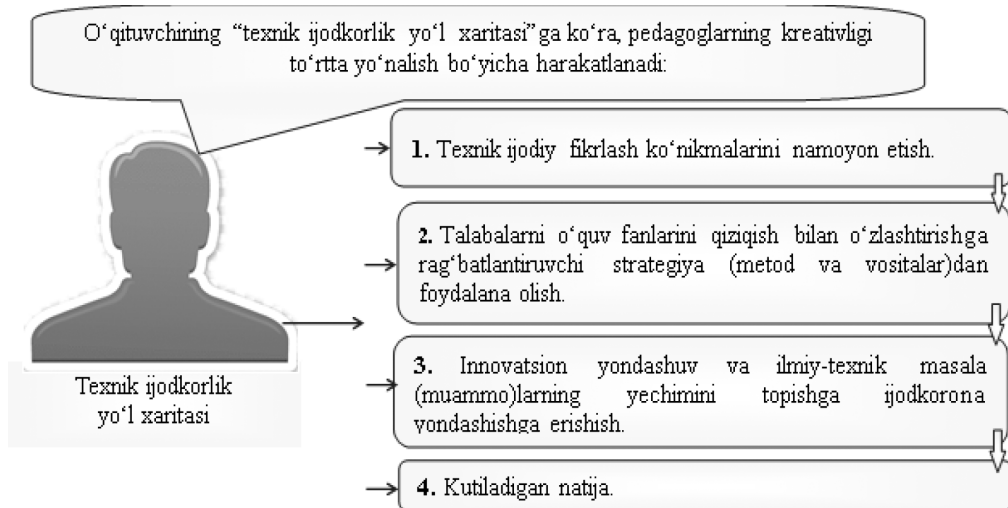

3-rasm. Yaratuvchi (ijodkor) shaxsning psixologik xususiyatlari

Natijalar. Bugungi kunda oliy ta'limning asosiy vazifasi talabalarga faqat nazariy bilim berish va amaliy ko'nikmani shakllantirish bilan cheklanmasdan, balki talabalarni mustaqil va muntazam o'qishga, izlanishga, kasbiy va hayotiy muammolarni yechishga o'rgatishdan iboratdir. Har bir talabaning iqtidori, iste'dodi, ijodkorlik va izlanuvchanlik qobiliyatlarini namoyon etishi uchun imkoniyat yaratib berishdadir. Albatta, shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'quv adabiyotlari ham o'quv materialini talabalar tomonidan mustaqil o'zlashtirib olinishiga samarali xizmat qilishi lozim. Shu munosabat bilan o'quv adabiyotlarida o'quv materiali bilimlarini o'zlashtirishning pedagogik va psixologik qonuniyatlarini hisobga olgan holda bayon qilinishi kerak.

Yaratuvchi (ijodkor)lik faoliyat jarayon sifatida ham belgilanadi, natijada yangi (ijodiy) mahsulot (rasm, ilmiy maqola, loyiha, yangi texnik qurilma va boshqalar) sifatida kreativ g'oyalar paydo bo'lishiga olib keladigan kognitiv operatsiyalar ketma-ketligini o'z ichiga oladi.

Hozirgi davrda oliy ta'lim muassasalari oldiga ta'lim-tarbiya uchun sharoitlarni takomillashtirib borish bilan bir qatorda talabalarning qiziqishlari, ehtiyoji, hududiy xususiyatlar hamda ishlab chiqarish talablariga qarab mutaxassislikka tayyorlash asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Bugungi global o'zgarishlar muhitida o'qituvchining ta'lim jarayonidagi vazifasi va roli o'zgarib

bormoqda, hattoki ta'lim jarayonidagi faolligi pasayib bormoqda. O'qituvchi o'quv jarayonini tashkil etishda va talabalarning mustaqil o'rganishlarida faqat yordam beruvchi, yo'naltiruvchi va maslahatchi sifatida qatnashishi davr talabi bo'lib qoldi. Doimiy va tez o'zgarib boruvchi texnologiyalar hamda bilimlarning yangilanishi talabadan zamonaviy sharoitlarga moslashish ko'nikmasiga ega bo'lish va yangi bilimlarga intilishni talab etadi. Buning uchun talabalarni yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga o'rgatish kerak.

Результат. Xorijiy tajribalar asosida oliy muhandislik maktabi faoliyatini tashkil etish orqali yaratuvchi magistrnlarni tayyorlash metodikasini yaratishda ushbu yo'l xaritani etalon qilib olishimiz mumkin. Tadqiqotchi M.Q.To'raqulova o'zining "Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining texnik ijodkorligini rivojlantirish metodikasi" mavzusidagi dissertatsiya ishida ushbu yo'l xaritadan foydalangan.

Turli kategoriyalarga mansub savollar talabalarda moslashuvchanlik ko'nikmasini rivojlantiradi.

"Kreativlik otasi" nomi bilan mashhur Pol Torrans to'rtta kreativlik ko'nikmasini aniqlagan (1987). Unda kreativ ko'nikmalarni shakllantirish va ularni baholash mumkin:

Texnik ijodkorlikka (yaratuvchilikka) yo'naltirilgan darslarda talabalardan ajoyib g'oyalarni o'ylab topish (o'ziga xoslik); ularni kengaytirish (ishlab chiqish) yoki boshqa g'oyalar bilan solishtirish va ulardagi bog'liqlikni topish (moslashuvchanlik) talab etilganda, mazkur ko'nikmalar bir-biri bilan kesishadi (5-rasm).

Talabalarning birgina kategoriyada "qotib" qolishi oldini olish uchun majburiy solishtirish strategiyasini qo'llash mumkin. Masalan: o'qituvchi

“neft gaz sohasini chiqindisiz texnologiyalar asosida yangidan barpo etish”, “neftni burg‘ilash usullari”, ya‘ni neft va gaz sohasida samarali toza mahsulotlarni ishlab chiqarish mumkinligiga qanday erishishi mumkinligi haqida so‘rashi mumkin.

Texnik ijodkorlik bilan yondashilgan dars mobaynida

muammo yuzaga kelishi bilanoq aqliy hujumni boshlash va bo‘limlardan savollar berish lozim. Har bir savolga yechim bo‘lishi shart emas, lekin ularning ba‘zilari talabani yangi g‘oyalar ishlab chiqarishiga majbur qiladi. Xuddi shunday, barcha savollar fanga aynan mos kelishi shart emas – ba‘zilari kontekstda takrorlanadigan, noo‘rin yoki hatto bema‘ni tuyulishi mumkin. Faqat ularni o‘tkazib yuborib yoki ba‘zilarini dars davomida qayta tuzishga harakat qilish lozim.

Xorij olimi Eberlening ishlab chiqqan SCAMPER mnemonik sxemasi substitute (almashtirmoq/o‘zgartirmoq), combine (birlashtirmoq), adapt (moslashtirmoq), modify (o‘zgartirmoq/boshqa shakl bermoq), put to other uses (boshqa soha/usulda qo‘llash), eliminate (oldini olmoq) va rearrange (qo‘llanilishini o‘zgartirish) kabi strategiyasini qo‘llash asosida talabalarda yaratuvchi (texnik) ijodiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishga erishdik.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, SCAMPER – bu aqliy hujum paytida berilishi kerak bo‘lgan savollar to‘plami (yangi g‘oyalarni qidirish). Boshqa har qanday vosita singari, agar quyidagi shartlar bajarilsa, bu strategiya samarali ishlaydi:

talaba muammoni tushunadi va uni yozib olishi mumkin (yozib olish uchun aqli mezonlardan foydalanishga harakat qiladi);

talaba o‘zining "standartlaridan" va bir xillikdan tashqariga chiqadi;

fikrlarni qidirish bosqichida javoblarni tanqid qilmaslik kerak.

Muammoni hal qilish uchun nimani almashtirish mumkin? Jarayon holatini, jihoz turini, xomashyo sifatini, texnologiyani, katalizatorni, fizik kattaliklarni, ishlash prinsipi va boshqalar. Masalan, quyidagi savollar ko‘rinishida:

Savollar:

Nimani almashtirish mumkin? Nima maqsadda? Kaerdan? Qaerda? Qachon? Qanday?

5-rasm. Pol Torransning kreativlikni shakllantirish ko'nikmasi

Qaysi qismini almashtirish mumkin? Xomashyo sifatida nimadan foydalanish kerak?

Tarkibni almashtirish mumkinmi? Yoki materialnimi?

Qanday almashtirish yondashuvi haqida?

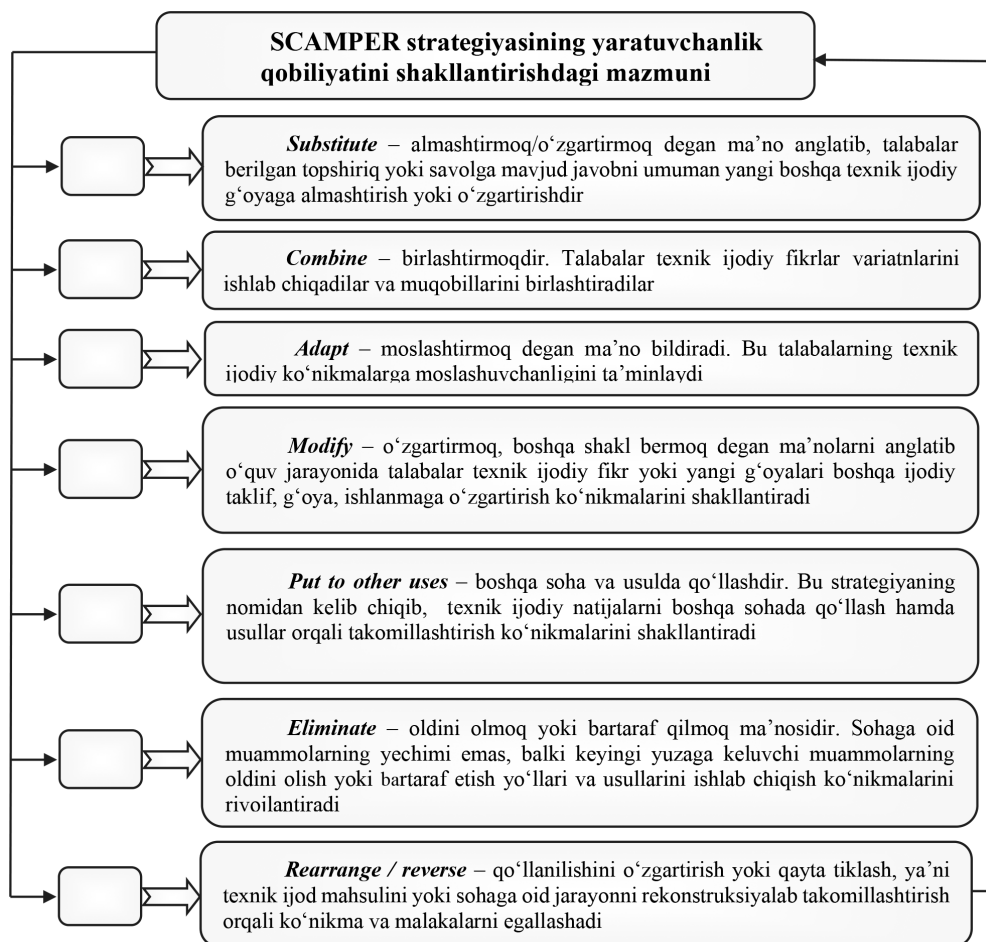
Qaysi jarayon samaraliroq bo'ladi? Yana bir texnologik rejim? Yana bir maqsad?

Mahsulot qanday xususiyatlarga ega?

G'oyalarni almashtirishga harakat qiling. Yangi qiziq narsa chiqyaptimi?

Balki nuqtai nazarni o'zgartirarsiz? Fikrlash usulinimi?

Shu metodikani qo'llash orqali magistrnlarning yaratuvchilik qobiliyati shakllanishiga erishish mumkin.

6-rasm. SCAMPER strategiyasining yaratuvchanlik qobiliyatini shakllantirishdagi mazmuni

Xulosa va tavsiyalar. Xorijiy tajribalar asosida oliy muhandislik maktabi faoliyatini tashkil etish orqali yaratuvchi magistrnlarni tayyorlash metodikasi asosida fanlarni o'qitishda yaratuvchilik qobiliyatini rivojlantirishga asoslangan tamoyillariga asoslanib o'quv reja va fan dasturlarini ishlab chiqish jarayoni bo'yicha aniq takliflar berilishi ko'zda tutilgan. O'tkazilgan izlanishlar shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayonida yaratuvchilik qobiliyatini rivojlantirishga asoslangan tamoyillariga yo'naltirilgan dars ishlanmalari ta'lim beruvchining va ta'lim oluvchining faoliyatini ancha yengillashtiradi hamda murakkab mavzularni ham boshqa fanlar bilan bog'liq yaxlitlikda osonroq, soddaroq tushunib olish imkoniyatini beradi.

Magistrnlarni yaratuvchilik qobiliyatini rivojlantiruvchi o'quv materiallaridan oqilona foydalangan holda tashkil etilgan dars jarayoni talabalarning kasbga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmay, ularda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, xotirani mustahkamlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Ta'lim jarayonida yaratuvchilik (ijodkor) qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlashdagi muvaffaqiyatga va tajribalarning natijalariga bog'liq.

ADABIYOTLAR:

1. Gibson, Robyn. (2010). "The 'art' of creative teaching: Implications for higher education". Teaching in Higher Education.
2. Hicks, Kristen. (2018). "Why Creativity in the Classroom Matters More Than Ever". Edudemic. August.
3. Ibragimova G.N. (2016). O'qitishning interfaol metod va texnologiyalari asosida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Monografiya. -T.; "Fan va texnologiya".
4. Kanalda salud de mapfre "Kognitiv buzilish nima va uning turlari qanday?"
5. Karimova G. (2006) Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini shakllantirish mezonlari. "Xalq ta'limi" jurnali. T.: 3-son.
6. Turakulova, M., Tilloev, L., Murodov, M., Ataullov, S., Savriev, M. (2024). Extraction of hydrocarbons from "yellow oil" with liquefied gas residue. In E3S Web of Conferences (Vol. 486, p. 04023). EDPciences. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58925348300>.
7. To'raqulova M.Q. (2019). Iqtidorli talabalar bilan ishlashda ta'lim turlari va vositalarini tanlash. Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. Buxoro, №5.
8. To'raqulova M.Q. (2021). Oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalarning texnik ijodkorlik qobiliyatlarini takomillashtirish mexanizmi va modeli, O'zMU xabarlarlari. – № 1/6. Toshkent.
9. To'raqulova M.Q. (2022). Talabalar texnik ijodkorligini shakllantirishda shaxs kreativligi va kognitivligi. O'zMU xabarlarlari. – № 1/2. – T.
10. Turakulova M.K. Oliy ta'lim tizimidagi ustuvor vazifalar. International Scientific-Practical Distance Conference "The 21st Century Skills for Professional Activity" VII Scientific-methodical journal of "scientific progress".
11. Turakulova M.K. (2022) Development of technical creative thinking skills of gifted students. World Bulletin of Social Sciences (WBSS). Vol. 14. <https://www.scholarexpress.net>.
12. Turakulova M.K. (2022) Scientific And Creative Training Of Teachers In The Formation Of Technical Creativity Of Talented Students. International Congress on Multidisciplinary Studies in Education and Applied Sciences. Malaysia.
13. Turakulova M.K., Rakhmonov K.S. (2020). Identification and development of the abilities and creativity of gifted students in higher educational institutions. Asian journal of multidimensional research. Special issue.

LOYIHAGA ASOSLANGAN TA'LIM JARAYONNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Yuldashev S.N.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Tayanch soʻzlar: loyiha, loyihalash, oʻquv jarayonini loyihalash, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodkorlik, muloqot, maqsadni belgilash, rejalashtirish, refleksiya.

Ключевые слова: проект, проектирование, проектирование образовательного процесса, критическое мышление, сотрудничество, творчество, общение, целеполагание, планирование, рефлексия.

Key words: project, design, design of the educational process, critical thinking, cooperation, creativity, communication, goal setting, planning, reflection.

Резюме: Ushbu maqolada loyihaga asoslangan oʻquv jarayonni tashkil etish metodikasi haqida fikr yuritilgan.

Резюме: В данной статье рассматривается метод организации проектного образовательного процесса.

Summary: This article discusses the method of organizing the project-based educational process.

Loyihaga asoslangan taʼlim - oʻquvchilarga chuqur bilim, shuningdek, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodkorlik va muloqot kabi koʻnikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. Loyihaga asoslangan taʼlim (LAT), shuningdek, talabalar va oʻqituvchilar oʻrtasida yuqumli ijodiy energiyani ochib berishi bilan mashhur boʻlib, bu talabalarning faolligini oshirishga va hamma uchun oʻquv natijalarini yaxshilashga olib keldi. Loyihaga asoslangan taʼlim (LAT) maktablarda va boshqa taʼlim muassasalarida har xil usul va har xil darajada tobora koʻproq qoʻllanilmoqda. Loyihaga asoslangan taʼlim (LAT) - bu oʻquvchilarning murakkab savol, muammo yoki qiyinchiliklarni oʻrganish orqali oʻrganadigan oʻquv usulidir. Bu faol oʻrganishni ragʻbatlantiradi, oʻquvchilarni jalb qiladi va yuqori darajadagi fikrlashga imkon beradi[1]. Oʻquvchilarga oʻz loyihalarini yakunlash orqali real hayot muammolarini oʻrganish va javob topish vazifasi yuklatilgan boʻladi. Shuningdek, oʻquvchilar ishlayotgan loyihani, xususan, loyiha qanday yakunlanishini va yakuniy mahsulotni nazorat qilishlari mumkin.

O'quvchilar loyihaga asoslangan o'quv topshirig'ini bajarganlarida, maqsadlar boshidan belgilanadi va bunday o'qitish ancha tartibli bo'ladi. Loyihaga asoslangan ta'lim odatda ko'p tarmoqli bo'li b, u turli fanlar bo'yicha ko'nikma va bilimlardan foydalanadi. Loyiha ishini bajarish bosqichlari:

Maqsadni belgilash;

– Har qanday loyiha muayyan muammoni hal qilishga qaratilgan bo'ladi.

O'quvchi o'zining qiziqishiga asoslanib, hal qilinishi zarur bo'lgan muammoni topishi kerak.

Rejalashtirish;

– O'quvchi loyiha maqsadiga erishish uchun vazifalarni va ularni amalga oshirish

muddatini belgilaydi.

Faoliyat;

– Loyiha mahsulotini yaratish va natijaga erishishga alohida e'tibor qaratiladi.

Unda rejalashtirish bosqichida belgilangan ishlarni bajarish juda muhimdir.

Refleksiya;

– O'quvchi maqsadga erishdimi yoki yo'qmi, uning o'zi va bajargan ishi haqida xulosa chiqarishi muhimdir, bu esa kelgusida samaraliroq ishlashga imkon yaratadi. Loyihaga asoslangan ta'lim (LAT) to'liq bo'lishi uchun umumiy bosqichlarni bajaradi. Loyihaga asoslangan ta'lim hozirgi zamon sinfida munosib o'rin egallaydi va XXI asr ta'lim tizimini qo'llay oladi[2].

Loyihaga asoslangan ta'limdan ko'zlangan natija uzoq muddatli bo'lishi va maktab, o'qituvchi va muassasaga qarab farq qilishi mumkin. Biroq, loyihaga asoslangan o'quv maqsadlari yuqorida tavsiflangan xususiyatlardan va uning afzalliklaridan farq qilmaydi. Shunday bo'lsa-da, quyida loyihalarga asoslangan ta'limning umumiy maqsadlari keltirilgan:

- Turli sohalardagi bilim va ko'nikmalarni yanada murakkab tadqiqotlar va ko'p tarmoqli loyihalar orqali birlashtirish
- Mustaqil o'rganish tartibsiz bo'lgan muammolarni mustaqil tadqiq qilish orqali rag'batlantiriladi
- Talabalarni ijtimoiy muhitga tayyorlashga yordam beradigan jamoaviy ish
- O'z-o'zini baholash va o'z-o'zini tanqid qilish, bu o'quvchilarni o'z g'oyalari va bilimlarini bilishga undaydi.

Loyiha – bu kompleks faoliyat bo'lib, bunda o'quvchi:

- muammoni mustaqil ravishda aniqlaydi;

- uni hal qilish yuzasidan vazifalarni belgilaydi;
- muammoni hal qilish usullarini rejalashtiradi;
- belgilangan maqsadga erishishga olib keladigan faoliyatni amalga oshiradi
- natijani qo'lga kiritadi va olingan ma'lumotlarni tahlil qiladi, o'z ishinining sifatini baholaydi.

Natija va muhokama

Sinfda loyihaga asoslangan ta'limni amalga oshirishning keng tarqalgan afzalliklaridan ba'zilari:

- Mazmunni chuqurroq o'rganish va kollej va kasbga tayyorgarlik bilan bog'liq muhim ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etadi
- O'quvchilarning ishtiroki va yutuqlarini oshiradi va talabalarga kelajakdagi kasblarida muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bularga tanqidiy fikrlash, muloqot, h amkorlik va ijodkorlik kiradi
- O'quvchilarga tanlash imkoniyatini yaratadi, bu esa o'quvchilarga o'zlarini o'z o'quv sayohatlarining me'mori kabi his qilishlariga imkon beradi
- O'quvchilarni mashg'ulotlarga jalb qilish qobiliyati tufayli ularning ta'limga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi
- Reja va loyihani qayta ko'rib chiqish va takrorlash uchun ko'p imkoniyatlar beradi
- O'quvchilarni har bir fan sohasi haqida alohida o'ylamasdan, mazmunli sohalarda mazmunli aloqalar o'rnatishga undaydi (ko'p tarmoqli pedagogik yondashuv)
- O'quvchilarni haqiqiy tajribaga jalb qiladi, ularga tegishli va haqiqiy tajribalar orqali tushunchalarni chuqurroq tushunishga imkon beradi. Bu o'quvchilarni haqiqiy dunyodagi qiyinchiliklarni qabul qilishga va hal qilishga tayyorlaydi, professionallar har kuni nima qilayotganini aks ettiradi Loyihaga asoslangan o'qishni sinfda turli mavzularda amalga oshirishning sonsanoqsiz usullari mavjud.

Loyiha ishini bajarishda qo'llaniladigan metod va usullar

Ma'lumot olish metodlari

- kuzatish;
- tajriba;
- o'lchash;
- taqqoslash;
- intervyu;

- tahlil qilish.

Ma'lumotlarni qayd etish usullari

- diagramma, grafik, sxema;
- jadval;
- xarita;
- fotosurat, audio va video materiallar;
- model va prototiplar.

LATga ba'zi o'qituvchilarning ko'nikishi qiyin bo'lishi mumkin, chunki bu ularni ko'proq murabbiylik qilishga va kamroq ko'rsatma berishga undaydi; fanlarni alohida o'qitish o'rniga fanlararo o'rganishni qabul qilish va o'quv jarayonida noaniqlik va kashfiyotlar bilan qulayroq bo'lishni talab qiladi. Bu o'qituvchilarning ko'pchiligi tajribali va malakali bo'lgan an'anaviy ta'limdan keskin farq qiladi. O'zgarish vaqt talab etadi va kamdan -kam hollarda qo'rquv va qiyinchiliklarsiz o'tadi. Quvonarli tarafi shundaki, bu qiyinchiliklarni albatta yengib o'tish mumkin. O'qituvchilar o'quvchilar, ota - onalar yoki maktab jamoasining boshqa a'zolaridan muammolar yoki g'oyalar uchun ilhom olishlari mumkin. Ma'ruzalar va kitoblar o'rniga, ular muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan qadamlarni o'ylab ko'rishlari va bu qadamlarni loyiha-o'quv faoliyati sifatida ishlatishlari mumkin. Katta loyihani rejalashtirish o'rniga, ular o'quv jarayonini boshqariladigan qilib, tez - tez nazorat punktlari bo'lgan, loyihani kichikroq qismlarga ajratishlari mumkin. Shu bilan birga, ko'plab talabalar o'rgangan odatiy bo'lmagan imtihon o'rniga, ma'lum bir loyiha bilan bog'liq taqdimot qanday bo'lishi haqida mutaxassislar bilan muloqot qilish orqali haqiqiy baholarni ishlab chiqish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. John R. Savery (2006). Overview of Problem-based Learning: Definitions and Distinctions. Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning.
2. PBL works site (2022). What is PBL?: <https://www.pblworks.org/what-is-pbl>.

СОЗДАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИЙ ПРИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

Кунълинь Ли.

*Исследователь, Узбекский государственный университет
мировых языков*

Tayanch soʻzlar: talabalar, ekologiya, boʻlajak tarjimonlari, tabiat va inson, innovatsiyalar, ekopedagogika, taraqqiyot.

Ключевые слова: студенты, экология, будущих переводчиков, природа и человек, инновации, экопедагогика, развитие.

Key words: students, ecology, future translators, nature and people, innovations, eco-pedagogy, development.

Резюме: Maqolada ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiat uygʻunligi va inson munosabatlari tushunchalarini kengroq oʻqitish zarurligi asoslab berilgan. Ekologik taʼlimning elektron uslubiy vositalarini yaratish, ekologik taʼlimni amalga oshirishda zamonaviy innovatsiyalardan foydalanish kabi dolzarb masalalar yoritilgan. Shuningdek, yoshlar oʻrtasida ekologik-pedagogik taʼlimni rivojlantirish boʻyicha dunyo miqyosida olib borilgan tadqiqotlar asosida bir qator ilmiy natijalar qayd etilgan. Tadqiqot muammosini samarali hal qilishga qaratilgan nazariy va ilmiy qarashlar tavsifi keltirilgan.

Резюме: В статье обоснована необходимость более широкого воспитания понятий экологии, охраны окружающей среды, гармонии природы и человеческих отношений. Освещены такие актуальные проблемы, как создание методического инструментария экологического образования, использование современных инноваций в его реализации. Также отмечен ряд научных результатов на основе исследований, проводимых в мировом масштабе по развитию эколого-педагогического образования среди молодежи. Дано описание теоретических и научных взглядов на проблему исследования.

Summary: The article justifies the necessity of wider teaching of the concepts of ecology, environmental protection, harmony of nature and human relations. Current issues such as the creation of electronic methodological tools of environmental education, the use of modern innovations in the implementation of environmental education are highlighted. Also, a number of scientific results have been noted based on the research conducted on the world scale on the development of ecological-pedagogical education among young people. A description of the theoretical and scientific views aimed at effectively solving the research problem is given.

В образовательных и научных учреждениях мира проводятся научные исследования по расширению у студенческой молодёжи понятия об охране окружающей среды, эффективно используя возможности образования, обеспечению гармонии отношений между природой и человеком, созданию в современных условиях электронно-методических средств экологического образования, расширению использования инноваций. При развитии экологических знаний, сознания и культуры молодёжи обращается особое внимание на научные исследования по совершенствованию системы экологического образования среди организаций в сфере экологии, а также охраны окружающей среды, сфере её контроля.

В мире высшими образовательными учреждениями проводятся научно-исследовательские работы по целому ряду следующих приоритетных направлений развития экологической компетентности будущих переводчиков: технологии развития способности будущих переводчиков понимания природы в предотвращении экологических угроз; совершенствование учебно-нормативного обеспечения в образовании по политике устранения экологических проблем, а также экологического образования и воспитания; теория и практика развития экологических знаний студентов, обучающихся в сфере педагогики; совершенствование у будущих переводчиков социально-культурной модели отношений между природой и обществом; совершенствование механизмов реализации экопедагогического мышления и действий у студентов образовательных учреждений.

Анализ научно-исследовательских работ, выполненных в период модернизации образования, показывает, что в проведение научного анализа проблемы развития экологического образования, возникшей не только в таких науках, как философия, история, социология, экономика и право, но и в педагогической науке, является проблемой, имеющей важное значение. В исследовательских работах, проведённых учёными по данной проблеме, дана характеристика содержания и сущности развития экологической компетентности будущих переводчиков.

Американский учёный Ж.У.Огбу разработал идею развития культурно-экологической компетентности на основе межкультурного или межгруппового сопоставления в процессе воспитания ребёнка в семье [3], микроусловиях, а исследователь Eindhoven технологического университета Н.Росзен создал целостную систему нравственных мотивов при развитии экологической компетентности [6]. Он охарактеризовал понятие экологической компетентности как «пустоту в пропаганде экологического

поведения, обладающую знаниями о природе и окружающей среде, экологическом поведении».

Латвийские учёные Рута Ренигере [7] и Ева Кела [8] из университета Рига Страдинс, изучавшие развитие экологической компетентности студентов в сочетании с медицинскими знаниями, считают, чтобы студенты обратили свою профессиональную деятельность на охрану окружающей среды и овладели способностями разъяснять мнение об ощущении живой природы, лояльности и уважения к природе. Вместе с тем они научно обосновывают идею развития способности разъяснять людям охрану окружающей среды и влияние на неё.

Российские учёные О.Перфилова [5], Ю.Ализаде разработали в своих научных изысканиях идею подготовки к естественной, социальной деятельности, достаточной для развития экологической компетентности будущего специалиста. В соответствии с требованиями учения Т. Лейа [1], при формировании экологических знаний, навыков и умений студентов имеет важное значение приоритетность вопросов проявления экологического сознания и мировоззрения, связанного с минимизации экологических ситуаций, рисков в индивидуальных качествах личности.

Г.А.Папуткова разработала методы организации развития экологической компетентности студентов университета на основе эволюции стабильного развития природы и общества [4]. По её мнению, экологическая компетентность – это способность, обеспечивающая социально-экологическую и профессиональную готовность специалиста к профессиональной деятельности, здоровое поведение, отражающая оперативную и эффективную реализацию. О.Е.Перфилова с социально-культурной точки зрения обосновала требования [5]. По её утверждению, экологическая компетентность – это готовность человека принять личное событие, его сущность, субъективное восприятие окружающей реальности, осознание социализации, ответственность за профессиональную деятельность естественных и социально-культурных компонент.

В процессе исследований научно-теоретически обоснованы критерии, определяющие понятие экологической компетентности, его педагогическое содержание, составные части, критерии уровня его развитости у студентов. По результатам анализа установлено, что впервые в Узбекистане термин «экологическая компетентность» был определен на основе педагогического подхода. В частности, автор ряда научных работ, посвященных проблемам экологического образования в педагогике, доктор педагогических наук М.М. Муртозаева подчеркивает следующее определение

термина «экологическая компетентность» [2]: экологическая компетентность будущих переводчиков – это эколого-педагогические знания, умения, способности, его убеждения, мотивы, ценности, личностные качества, а также целостные качества, определяющие способность совершать действия, важные для развития экологического образования и воспитания в образовательном процессе в системе «человек – общество – природа – духовность» соответственно практическому опыту экопедагогической деятельности. Изучение научно-теоретической литературы и практического состояния развитости экологической компетентности студентов потребовал при нахождении решения этой проблемы обратить внимание на следующие вопросы: актуальность проблемы развития экологической компетентности будущих переводчиков и расширение педагогических возможностей; совершенствование механизмов экологической компетентности студентов в высшие учебные заведения; выявление показателей развитости экологической компетентности будущих переводчиков; творческое использование опыта, накопленного передовыми университетами мира, при создании нового поколения учебных пособий, учебников, методических указаний по экологическому образованию.

Широкое использование возможностей современных компьютерных технологий, электронных информационных средств при реализации мер, направленных на совершенствование механизмов экологической компетентности будущих переводчиков, ведении воспитательных работ, организации работ экологического направления во внеурочное время обогащает содержание учебных материалов, выполняет функцию важного методического пособия. При постоянной активизации воспитательных работ, направленных на совершенствование механизмов экологической компетентности будущих переводчиков целесообразно предложить эффективное использование накопленных материалов, опыта по экологии, объективных научных выводов негосударственных и некоммерческих общественных организаций, изучать их студентами в качестве научно обоснованных материалов.

Совершенствование учебно-методических комплексов продвигает задачу постоянного пополнения инновационных материалов. Разработаны и внедрены в практику творческие проекты, обладающие возможностью эффективного использования средств экологического образования и воспитания, необходимых при подготовке будущих переводчиков.

В заключение следует подчеркнуть следующие моменты, выявлено, что воспитательные мероприятия, проведённые на основе системы сотрудни-

чества, вносят вклад в развитие экологической компетентности студентов. Результаты опытно-экспериментальных работ выявили целесообразность при обеспечении эффективности содержания сотрудничества: широкого освещения влияния информации по развитию экологической компетентности будущих переводчиков; привлечения к духовно-просветительским мероприятиям, направленным на развитие экологической компетентности студентов, и совершенствования; разработки эффективных механизмов контроля систематического участия студентов в аудиторных и внеаудиторных процессах, направленных на развитие экологической компетентности, проведения с ними работы; создания и вооружения студентов новой литературой, способствующей повышению знаний по развитию экологической компетентности будущих переводчиков, издания методических пособий, книг.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Leya, Thomas. (2009). Response of arctic snow and permafrost algae to high light and nitrogen stress by changes in pigment composition and applied aspects for biotechnology. *FEMS Microbiology Ecology*, 67(3), – P. 432-443.
2. Муртозаева М.М. Совершенствование механизмов развития экологической компетентности будущих преподавателей в высших образовательных учреждениях: Док. пед. наука. дисс. автореф. – Т.: 2022. – с. 68.
3. Ogbu, J. U. (1990). Cultural model, identity, and literacy. In J. W. Stigler, R. A. Shweder, & G. Herdt (Eds.), *Cultural psychology: Essays on comparative human development*. – P. 520–541.
4. Папуткова Г.А. Компетентностно - ориентированное профессиональное экологическое образование студентов в вузе: дис. д-ра пед. наук / Папуткова Г.А. - Нижний Новгород, 2008. – 367 с.
5. Перфилова О.Е. Развитие социально-экологической компетентности педагога в профессиональном образовании: дис. канд. пед. наук/ Перфилова О.Е. – М., 2007. – 186 с.
6. Roczen, N. (2011). Environmental competence: the interplay between connection with nature and environmental knowledge in promoting ecological behavior. Technische Universiteit Eindhoven. <https://doi.org/10.6100/IR719557>
7. Ruta, Renigere. (2019). Nursing education and healthcare in the context of the ecological approach. 1st Edition. London. – 420 p.
8. Renigere, R. & Cela, E. (2019). Ecological Competence of Health Care. *Journal of Education, Teaching and Social Studies*. Volume 1, Issue 2, – P. 105-112.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ISAJON SULTONNING TARIXIY HIKOYALARI TEMATIKASI

Ibragimova D.I.

*ChDPU, “Boshlang‘ich tahlil nazariyasi
va amaliyoti” kafedrası o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: Isajon Sulton, tarixiy asar, tarixiy hikoya, turkiy, tabg‘ach, Hun, Muqanna, Robiya Balxiy, Mahmud Qoshg‘ariy.

Ключевые слова: Исаджан Султан, историческое произведение, исторический рассказ, турки, табгач, Хун, Муканна, Робия Балхи, Махмуд Кашгари.

Key words: Isajon Sultan, historical work, historical story, Turkish, tabgach, Hun, Muqanna, Rabiya Balkhi, Mahmud Kashgari.

Резюме: Ushbu tadqiqotda Isajon Sultonning moziyda yuz bergan va yozma manbalar orqali bizgacha etib kelgan hodisalar asosida yaratilgan tarixiy mavzudagi hikoyalari tadqiq etildi. Yozuvchi ijodida milodiy VI asrda yashab o‘tgan turkiy va qardosh xalqlarning turmush-tarzi, Muqanna, Robiya Balxiy va Mahmud Qoshg‘ariy kabi tarixiy siymolar hayotiga oid hikoyalar tarixiy biogafik usul asosida tekshirildi.

Резюме: В этом исследовании были исследованы рассказы Исаджана султана на историческую тему, основанные на событиях, произошедших в Мозии и дошедших до нас через письменные источники. В творчестве писателя на основе исторического биографического метода исследовался быт тюркских и братских народов, живших в VI веке нашей эры, рассказы о жизни таких исторических фигур, как Муканна, Робия Балхи и Махмуд Кашгари.

Summary: This study examines the historical stories of Isajon Sultan, based on events that have come down to us through written sources. In the writer’s work, based on the historical and biographical method, stories about the life of the Turkic and neighboring peoples who lived in the 6th century, the lives of such historical figures as Mukanna, Rabia Balkhi and Mahmud Kashgari were explored.

Tarixni badiiy asarda qayta tiriltirish jarayoni g‘oyat murakkab va ilmiy-ijodiy Malaka talab etuvchi jarayondir. Millatlar va xalqlar o‘z tarixini tarixchi olimlarning tadqiqotlaridan ko‘ra adiblarning asarlari orqali ko‘proq va yaxshiroq taniydilar. Shu ma’noda, yozuvchi ta’biri bilan aytganda, “Insoniyatning chinakam tarixini tarixchi emas, san’atkor yaratadi” .

Yozuvchi Isajon Sulton ijodining katta qismini tarixiy mavzudagi asarlar tashkil etadi. “Xalqimizning buyuk tarixi – shumerlar davridan to “Devoni lug‘otit-turk”kacha, ibn Asirning “Al komil fit-tarix” asari voqealaridan “To‘rt ulus tarixi” va “Shajarai tarokimaga”gacha, Amir Temur zamonasidan

bugungacha bo'lgan voqealarning barchasi zamonaviy badiiy asarlarda aks etishi ehtiyoji" bugungi zamonaviy adabiyotning oldida turgan muhim vazifalaridan biridir.

Qadim ajdodlarimiz odamzotning kamoloti, insoniyat jamiyatining taraqqiy etishi va rivojlanishi uchun muhim namunalarni taqdim etishgan. Bu namunalar shunchaki tarixiy risolalar bo'lmay, uzoq yillik tajriba va xulosalar asosida to'plangan qimmatli ma'lumotlardir. Ham aniq fanlar, ham tabiiy fanlar, ham ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida bunday xayrli rang-baranglik uncha-muncha xalq tarixida uchramaydi. O'tmishning hozirgi kun nuqtai nazaridan qayta baholanishi, - deb yozadi olim A.Kattabekov, - o'zlashtirilishi, pirovardida, qardosh xalqlar adabiyoti falsafiy-estetik mundarijasining keskin boyishiga olib keladi .

"The Open Genomics Journal" xalqaro jurnalida e'lon qilingan "Insoniyat chorrahasida gen oqimlari: O'zbekistonda uchraydigan insersion polimorfizmlardagi mt-DNK turli-tumanliklari" tadqiqotida Markaziy Osiyo chindan ham dunyo taraqqiyoti yo'lidagi oltin beshik ekani o'z isbotini topgan. Bu – haqiqatan ham, o'ta qadimgi tarix. Shuningdek, tadqiqotlar natijasida xalqimiz sivilizatsiyadagi mavjud barcha genlar xilma-xilligiga ega ekanligi va ular orasida inson sivilizatsiyasidagi eng qadimiy genotiplar mavjudligi isbotlangan. Bu xalqimizning o'ta qadimiy genetik o'tmishiga urg'u berishi bilan birga, "tirik tarixiy muzey" ekanidan ham dalolat beradi. Ya'ni, yurtimiz nafaqat siyosiy, ijtimoiy va strategik ahamiyatga ega, balki o'ta qadimiy va xilma-xil bo'lgan insonlari bilan xalqaro miqyosda juda katta biologik boylikni o'zida mujassam etgan. Biz bu boylikni anglashimiz, qadrlashimiz, asrab-avaylashimiz hamda undan g'ururlanishimiz kerak. Shu sababli, eng qadimgi davrlardan to bugunimizga qadar bo'lgan badiiy tarix yaratilishi olimlarimiz va ijodkorlarimizning qutlug' vazifasidir" .

Tarixiy mavzuni ilmiy asosda badiiy talqin qilish yo'lidan borayotgan Isajon Sulton kechmish hodisalarni ikki usul bilan asarlariga olib kiradi. Birinchi usulda butun asari tarixiy voqealar asosiga qurilsa, ikkinchi usulda ijodkor asarlarining ayrim qismlarini tarixiy mavzu asosida yoritadi. Yaxlit tarixiy mavzu asosiga qurilmagan, ammo tarixiylik elementlari ishtirok etgan asarlar qatoriga "Ozod", "Genetik", "Boqiy darbadar" romanlarini kiritish mumkin. Bu asarlar tarkibida tarixiy mavzular mavjud bo'lishiga qaramay, asarning asosiy syujeti tarixiylikdan ko'ra ko'proq xayoliy-fantastik xususiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotda Isajon Sultonning moziyda yuz bergan va yozma manbalar orqali bizgacha etib kelgan hodisalar asosida yaratilgan asarlari tadqiq etiladi.

Turkiy xalqlar tarixiga oid tadqiqotlar bu qadim xalqning uzoq va shonli kechmishni boshdan o'tkazganidan guvohlik beradi. 1969-yilda turkshunos olim Akib O'zbek tomonidan etnik millatsevarlik tushunchasi shakllantirilib, o'tmishda tarixning shonli zarvaraqlaridan joy olgan 6 buyuk turk imperiyasi (turkcha: 16 Büyük Türk Devleti) - ro'yxati tuziladi. Ro'yxatda milodda avvalgi III asrda tashkil topgan Buyuk Xun imperiyasidan boshlab o'tgan asrning 20-yillariga qadar turli hududlarda hukm surgan turkiy imperiyalar nomlari keltiriladi. Xususan, Xun imperiyasining 4 davri – Buyuk Xun imperiyasi, G'arbiy Xun imperiyasi, Yevropa Hun imperiyasi va Oq Hun imperiyasi ajratiladi. (1-jadval)

O'N OLTİ BUYUK TURK IMPERIYASI

Ism	Asoschisi	Yashash yillari [b]
Buyuk Xun imperiyasi	Mete Xon	Mil. av. 220-46 y.
G'arbiy Xun imperiyasi	Pune	48-216
Yevropa Hun imperiyasi	Attila	375-469
Oq Hun imperiyasi	Axshunvar	390-577
Turk xoqonligi	Bumin xoqon	552-745
Avar xoqonligi	Bayan I	565-835
Xazar xoqonligi	Tun-Yabg'u Xon	651-983
Uyg'ur xoqonligi	Qutlug' Bilga xoqon	745-840
Qoraxoniylar davlati	Bilga Qul Qodir xoqon	840-1212
G'aznaviylar davlati	Alp-Tegin	962-1186 yillar
Saljuqiylar davlati	To'g'rul-bey	1040-1157 yillar
Xorazmshohlar davlati	Qutb ad-Din Muhammad I	1097-1231 yillar
Oltin O'rda	Batu Xon	1236-1502
Temuriylar imperiyasi	Temur	1368-1501
Mo'g'ullar (Boburiylar) imperiyasi	Bobur	1526-1858 yillar
Usmonli imperiyasi	Usmon I	1299-1922 yillar

Miloddan avvalgi III asrdan milodiy VI asrgacha qudratini yo'qotmagan, turli xalqlar va elatlar bilan birlashib, yangi nom bilan qayta oyoqqa turgan Xun imperiyasi turkiy qabilalar, xususan Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimgi ajdodlari hisoblanadi. Isajon Sulton hikoyalarida imperiyalarning kuchsizlangan davri – VI asrda xalqning qo'shni qabilalar bilan janglari, mag'lubiyat va g'alabalar haqida so'z boradi.

Qayd etish lozimki, Isajon Sulton tarixiy nasrining dastlabki namunalari kichik hajmli asarlar bo'lib, ularni ijodkorning tarixiy roman yaratish uchun

tayyorgarlik jarayoni deb baholash mumkin. Muallifning tarixiy mavzudagi hikoyalari ijodining dastlabki davrlarida yozila boshlangan, turkiy qavmlar hayotiga oid dastlabki hikoyasi “Xun” (1992) deb nomlanadi. Muallif hikoya mavzusini keyinroq “Ismsiz qahramon haqida hikoya” nomli asarida ham davom ettiradi. (2-jadval)

Isajon Sultonning kichik hajmli tarixiy asarlari

T/r	Asar nomi	Tavsif
1	“Xun”, 1992	Qadimgi turkiy qabilalar – xunlar hayoti aks etadi.
2	“Tilsim lashkari yoxud Muqanna”, 1993	Abbosiyalar davrida islom tarqalishiga qarshi kurashgan va o‘zini payg‘ambar deb e‘lon qilgan Hoshim ibn Hakim taqdiri zamonaviy rakursda yoritiladi.
3	“Ismsiz qahramon haqida hikoya”, 2012	Qadimgi turkiy qabilalar – xunlar hayoti hikoya qilinadi.
4	“Yog‘och kovush”, 2015	Qadimgi xitoy qabilalarida qishloq hayoti va insonlar taqdiri, ota va qiz munosabatlari yoritiladi.
5	“Qoraqosh yulduzning siri”, 2017	O‘zbek adabiyoti, tilshunosligi va lug‘atshunosligining davrlabki vakili Mahmud Qoshg‘ariy taqdiri qalamga olinadi.
6	“Robiya Balxiy”, 2019	Forsiy tildagi ilk ijodkor ayol – Robiya Balxiy va uning afsonaviy ishq qissasi bayon qilinadi.
7	“Tabg‘achlar”, 2020	Turkiy va chin qabilalaridan tarqagan va otalari turkiylar, onalari chinliklar deya e‘tirof etiladigan qabila - tabg‘achlarning paydo bo‘lishi va turkiylar ustidan hukmronligi haqida hikoya qilinadi.

Ijodkorning ushbu asarlarida turkiy, arabiy, chin va qardosh xalqlarning III asrdan to XI asr Sharq uyg‘onish davriga qadar boshdan kechirgan voqea-hodisalar mavzu qilib olinadi.

Muallif asarlari mavzusini davriy ketma-ketlikda quyidagicha tasvirlash mumkin (3-jadval):

Isajon Sultonning tarixiy hikoyalari davriy tasnifi

“Tabg‘achlar”	“Xun”	“Ismsiz qahramon haqida hikoya”	“Yog‘och kovush”	“Tilsim lashkari yoxud Muqanna”	“Robiya Balxiy”	“Qoraqosh yulduzning siri”
III-IV asr, Osiyo	IV asr, Osiyo	IV asr, Osiyo	VI-VII asr, Xitoy	VIII asr, Markaziy Osiyo	X asr, Arab o‘lkasi	XI asr, Osiyo

Muallifning tarixiy mavzudagi hikoyalari tematik jihatdan boy va rang-barang bo‘lib, unda tarixiy voqealar va buyuk tarixiy shaxslar taqdiriga oid voqealar badiiy in’ikosini topadi.

Ijodkorning “Tabg‘achlar”, “Xun”, “Ismsiz qahramon haqida hikoya” nomli asarlarida bir-biriga yaqin davrlar voqealari qalamga olinadi. Bu hikoyalarda turkiy xalqlarning qadimgi xitoy qabilalari bilan aloqalari, qabilalararo urushlar va jang-jadallar fonida oddiy xalqning turmush tarzi aks ettiriladi. “Tabg‘achlar” hikoyasi xitoy va turkiy xalqlar o‘rtasidagi tarixiy munosabatlar, turkiylarning taraqqiy etishi va kuchsizlanishi, chinliklar bilan munosabat, tabg‘ach qabilalarning turkiylar ustidan hukmronligi kabi mavzular aks etgan bo‘lib, hikoyani “Bilga xoqon” asarini yozish uchun ijodiy mashq, deb baholash mumkin. Hikoyada oilaviy munosabatlar doirasida tabg‘ach nomli xalqning paydo bo‘lishi va turkiylar ustidan hukm yuritib, Xitoy xalqiga xizmat qilishi chiroyli tarzda talqin etiladi. Muallif talqiniga ko‘ra, otasi – turk, onasi – chinlik bo‘lgan tabg‘achlar tarbiyani onalaridan olib, chin xoqoniga sadoqatli bo‘lib voyaga yetadilar.

Ijodkorning yana bir hikoyasi “Yog‘och kovush” Xitoyda Tan sulolasi hukm surgan VI-VII asrlar voqealari, uzoq xitoy qishloqlaridan birida yashovchi insonlarning turmush tarzi, orzu va intilishlari haqida so‘zlaydi. Mo‘jazgina hikoyada sharqona insoniy munosabatlar, ota va qizning bir-biriga mehr-muhabbati teran satrlarda ochib beriladi.

“Robiya Balxiy” nomli tarixiy ishq qissasi islom tarixidagi birinchi ayol shoira Robiya binti Ka‘b al-Kuzdariyning qayg‘uli muhabbat tarixidan hikoya qiladi. Asarda malikaning turkiy sarkarda Bektoshga bo‘lgan muhabbati, ayriliq va ayanchli o‘lim hodisalari yoritilgan bo‘lib, muallif asarni yanada ta’sirchan qilish maqsadida Robiya Balxiyning Jamol Kamol tarjimasidagi go‘zal g‘azali bilan boyitadi.

“Qoraqosh yulduzning siri” hikoyasida o‘zbek adabiyoti, tilshunosligi hamda lug‘atshunosligining ilk vakili, qomusiy olim Mahmud Qoshg‘ariyning umrbodlik safari tafsilotlari hikoya qilinadi. Qoshg‘ariyning hukmdor avlodidan bo‘lgani va shu sabab shahzodalar ta’qibidan qochib umrini safar-sayohatlarda o‘tkazishi, doimiy yashash joyini o‘zgartirib turishga majbur bo‘lishi va kimligini oshkor qilmaslik uchun asarlarida taxallus qo‘llashi sabablari hayotiy tarzda asarda yoritiladi. Ijodkor asarni yozishda nafaqat o‘zbek, turk va rus tillaridagi manbalarni o‘rganadi, evropa olimlarining izlanishlari va xulosalaridan ham foydalanadi. Hususan, ukrain-amerikalik sharqshunos Omelyan Pritsak taxminlariga ko‘ra, Mahmud Qoshg‘ariyning hukmdorlar oilasi nazaridan chetda turish maqsadida bir joyda qo‘nim topa olmaydi .

Natijada, Xitoydan O'rta er dengizigacha bo'lgan masofada safar qilib, turkiy xalqlarning XI asrdagi axloqiy qadriyatlari va xulq-atvor me'yorlarini, o'ziga xos dunyoqarashini aks ettiruvchi turkiy madaniyat yodgorligi dunyoga keladi.

Xulosa qilib aytganda, Isajon Sultonning tarixiy mavzudagi kichik hajmli asarlari mavzu va mazmun nuqtai nazaridan boy va rang-barang. Ijodkor tarixning eng qadimgi davrlari – III asrdan boshlab ikkinchi ming yillikning boshlariga qadar sodir bo'lgan voqealarni o'z asarlariga asos qilib oladi. Shuningdek, tarixiy shaxslardan Muqanna, Robiya Balxiy, Mahmud Qoshg'ariy taqdiri yangicha usul va yangicha g'oyalar asosida yoritiladi. Ushb hikoyalar Isajon Sultonning tarixiy roman yozish yo'lidagi tajribalari bo'lib, aksari hikoyalar keyinroq yozilgan tarixiy romanlar uchun material bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Горький М. Собр. соч., т. 27, М., 1953, стр. 33.
2. Кочубей Ю. М. Академік Омелян Прицак і урало-алтаїстика // Сходознавство. - 2007. - № 38. - С. 6-12.
3. Қосимов Б. Салом, келажак. Каттабеков А. Тарих сабоқлари. Т.: F.Фулум, 1986. - Б. 143.
4. Mirvaliyev S. Tarixiylik va zamonaviylik, T., 1976
5. <https://ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/isajon-sultonov-1967/isajon-sulton-xun-hikoya>
6. Isajon Sulton. "Munojot", roman va hikoyalar. "Cho'lpon" nashriyoti, 1990-yil
7. Isajon Sulton. "Oydinbuloq". roman va hikoyalar. G'.G'ulom nashriyoti, 1995-yil
8. Isajon Sulton. "Boqiy darbadar". roman va hikoyalar, "O'zbekiston" nashriyoti, 2011-yil (ISBN 978-9943-01-654-5)

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

ЖОҚАРЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎДЕ ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТТЕН ПАЙДАЛАНЫЎ ЗЭРҮРЛИГИ ХӘМ МАШҚАЛАЛАРДЫҢ ШЕШИМЛЕРИ

Тажетдинова Г.А.

Қарақалпақ мәмлекетлик университети еркин излениўшиси

Таянч сўзлар: суный интеллект, AI, олий таълим, педагоглар, ахлоқий мулоҳазалар, талабалар, олий таълим муассасалари.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ИИ, высшее образование, педагоги, этические соображения, студенты, высшее учебные заведения.

Key words: artificial intelligence, AI, higher education, educators, ethical considerations, students, higher education institutions.

Резюме: Ушбу мақолада суный интеллектнинг олий таълим учун манфаатли томонлари, муаммолари ва потенциал таъсири ўрганилган. Олий таълимда суный интеллектни жорий этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Резюме: В этой статье рассматриваются преимущества, проблемы и потенциальные эффекты искусственного интеллекта в высшем образовании. А также, были предоставлены рекомендации по внедрению искусственного интеллекта в высшее образование.

Summary: This article investigates the benefits, challenges, and potential effects of Artificial intelligence on higher education. In this article, there have been provided recommendations on the implementation of Artificial intelligence in higher education.

Кирисиў. Жоқары билимлендириўде жасалма интеллект ямаса AI (Artificial intelligence) дәстүрий оқытыў хәм үйрениў усылларын түп-тийкарынан өзгертиў, ҳәкимшилик-басқарыў ўазыйпаларын оптималластырыў және студентлердеги билим хәм тәжирийбелердиң сапасын арттырыў потенциалына ийе. Жасалма интеллекттиң жоқары билимлендириў ушын көплеген пайдалы тәреплери бар болып, олар қатарына төмендегилерди киргизиў мүмкин:

- жасалма интеллект платформалары студентлер ҳаққындағы кең көлемли мағлыўматларды анализлеў тийкарында студентлердиң нәтийжелерин жақсылаўға қаратылған персоналластырылған (яғный хәр бир студент ушын өз алдына болған) усынысларды ислеп шығыўы хәм

усы усыныслар тийкарында ислениүйи керек болған жумысларды тәртипке салыүйи мүмкин;

- жасалма интеллектти режелестириүй, бахалаүй хәм қабыл етиүй сыяқлы хәкимшилик-басқарыүй ұазыйпаларының әмелге асырылыүйына жәрдем бериүйи мүмкин, буның нәтийжесинде оқытыүйшылар хәм хызметкерлер өз жумысларының әхмийетли тәреплерине итибар қаратыүй ушын көбирек ұақытқа ийе болады;
- жасалма интеллект тәрөпинен әмелге асырылатуғын анализлер анық дәлиллерге тийкарланған қарарлар қабыл етиүйди аңсатластырыүйи мүмкин, бул жоқары оқыүй орынларына машқалаларын анық белгилеүй хәм ресурсларды имканы барынша нәтийжели бөлистириүй имканиятын береди[1].

Бирақ, жоқары билимлендириүйде жасалма интеллекттен пайдаланыүй менен байланыслы белгили қәүетер хәм қыйыншылықлар да бар болып, олар қатарына төмендегилерди киргизиүй мүмкин:

- жоқары билимлендириүй мәкемелери студентлердин конфиденциаллық мағлыұматларын көрип шыққан жағдайларда студентлерде мағлыұматлар қәүйпсизлиги хәм конфиденциаллық бойынша қәүетерлер пайда болады;
- билимлендириүй әмелиятында жасалма интеллект пенен байланыслы болған әдеп-икрамлылық тәреплери хәм потенциал тәртипсизликлер әдиллик хәм теңликтин бузылыүйына алып келиүйи мүмкин;
- жасалма интеллекттин оқытыүйшылардың бәнтлигине көрсететуғын тәсири технологиялық жақтан раўажланған билимлендириүй орталығында олардың келешектеги рөли ҳаққындағы сораўларды жүзеге шығармақта;

Бул мақалада биз жоқары билимлендириүйде жасалма интеллекттин пайдалы тәреплери, оннан пайдаланыүй менен байланыслы белгили қыйыншылықлар хәм қәүетерлер, сондай-ақ, оның жоқары билимлендириүйге көрсететуғын потенциал тәсирин көрип шығамыз. Бул тәреплерди көрип шығып, жасалма интеллекттин жоқары билимлендириүйдеги ролин анықластырыүйға хәрекет етемиз хәм оны жоқары билимлендириүйде енгизиүй бойынша усынысларды ислеп шығамыз.

Тийкарғы бөлим. Жасалма интеллект билимлендириүй процессинин хәр қыйлы тәреплерин жетилистириүй арқалы жоқары билимлендириүйди толық өзгертиүй потенциалына ийе. Төменде жасалма интеллект жоқары оқыүй орынларына алып келиүйи мүмкин болған тийкарғы пайдалы тәреплердин айырымларын көрип шығамыз:

- Дәстүрий оқытыу хәм үйрениу усылларын түп-тийкарынан өзгертиу. Жоқары билимлендириуде жасалма интеллект кураллары персонализацияланған оқытыу процессин рауажландырыу арқалы хәр бир студентти оның зәрүрлигинен келип шыққан халда ресурс хәм мәлимлеме менен тәмийинлейди. Жасалма интеллект алгоритмлери тийкарында ислеитүғын адаптив (мосласыушы) билим беріу платформалары студенттиң өзлестіриуін анализлейди хәм де оның белсендиліги хәм өзлестіриу дәрежесин арттырыуға қаратылған персоналластырылған (яғний, студенттиң өзи ушын мөлшерленген) кери байланысты усынады. Буннан тысқары, жасалма интеллект имканияты шекленген студентлерге де адаптив билимлендириу ресурсларын хәм қоллап-қууатлауларды усыныс етиу арқалы жәрдем көрсетиу арқалы билимлендириудеги хәр қыйлылық хәм ашық-айдынлықты тәмийинлейди [2].

Жасалма интеллекттиң бундай имканиятлары оның билимлендириу нәтижелерин жетилистириу хәм студентлердиң хәр қыйлы мүтәжликлерин қанаатландырыу потенциалына ийе екенлигинен дерек береді. Бирақ, педагоглар жасалма интеллектти билимлендириу процессине енгизиуде қыйыншылықларға дус келеді. Бунда педагогикалық адаптация (бейимлесиу) үлкен машқала есапланып, оған көре оқытыушылар өз оқытыу әмелиятларында жасалма интеллект куралларынан пайдаланыуды үйрениуі талап етиледі. Муғаллимлердиң сабақларында жасалма интеллекттен толық пайдалана алыуын тәмийинлеу ушын кәсиплик рауажландырыу бағдарламалары хәм тренинглерди шөлкемлестіриу зәрүр болып есапланады. Жасалма интеллекттиң оқытыу хәм үйрениудеги пайдалы тәреплеринен пайдалана алыу ушын, бундай машқалалар өз шешимін табыуы керек.

- Персоналластырылған билимлендириу. Жоқары билимлендириуде жасалма интеллект инсанлардың оқытыу хәм оқыуын түп-тийкарынан өзгертип жиберіуі мүмкин. Жасалма интеллект тийкарындағы технология хәр бир студенттиң талапларынан келип шығатуғын жекелестірилген үйрениу тәжірийбесин усыныуы мүмкин[3]. Адаптив билимлендириу технологиялары студентлердиң мағлыұматларын бахалау хәм де оларға өз алдына индивидуал контент хәм кери байланысты усыныу арқалы өз потенциал дәрежесинде рауажланыуына имкан береді. Интеллектуал билимлендириу хәм виртуал тьюторлар студентлерге реал уақыт режимінде сорауларға жууап беріу хәм қосымша мағлыұматлар беріу арқалы жәрдем беріуі мүмкин. Жасалма интеллекттиң бундай технологиялары оқыушылардың мотивациясы

хәм белсенди қатнасыўын арттырыў есабынан билимлендириў нәтийжелерин жақсылаўға уқыплы болады.

- Интеллектуал тәлим. Жасалма интеллект тийкарындағы интеллектуаллық билимлендириў бағдарламалары студентлерге дәрхал қайта байланысқа шығыў хәм көрсетпе беріў имканиятына ийе болады. Бул қураллар студентлердиң жуўапларын талқылаў, кең тарқалған қәте түсиниклерди анықлаў хәм мақсетли түсиндириўлер ямаса қосимша билим беріў ресурсларын усыныў имканиятын береді[4]. Буннан тысқары, хәр бир студенттиң өзине тән мүтәжликлери болғаны себепли, тәжирийбели тьюторлар билимлендириў процесси және де нәтийжели хәм қызықлы болиўи ушин өз оқиў стратегияларын модификациялаў (яғный жаңалаў, өзгертиў яки бейимлестириў) мүмкин. Персоналластырылған оқытыў имканиятларына ийе болған жасалма интеллект билимлендириў системалары оқыўшыларға билимлериндеги кемшиликлерди сапластырыў хәм академиялық табысларға ерисиўде жәрдем беріўи мүмкин.
- Хәкимшилиқ-басқарыў ўазыйпаларын оптималластырыў. Жасалма интеллект билимлендириў мәкемелериндеги хәкимшилиқ-басқарыў процедураларын эпийайыластырыўға да уқыплы болады. Мәселен, жасалма интеллект жәрдемінде қабыл етилетуғын қарарлар дизимге алыў, баҳалаў хәм қабыл етиў сыяқлы әдеттеги хәкимшилиқ-басқарыў операцияларын (әмеллерин) автоматластырыўи мүмкин, бул хызметкерлерди хәкимшилиқ-басқарыў жумысларының " жүги " нен азат етеди. Жоқары билимлендириў мәкемелери бундай операцияларды автоматластырыў есабынан нәтийжелиликти арттырыўи хәм ресурсларды бөлистире алыўи мүмкин. Жасалма интеллект тийкарында хәкимшилиқ-басқарыў қарарларын қабыл етиўде әдеп-иқрамлылық пикирлер, мағлыўматлардың конфиденциаллығы, қәўипсизлик хәм әдиллик сыяқлылар тийқарғы ўазыйпаларға айланбақта [5]. Бирақ, жоқары оқыў орынларының хәкимшилиқ-басқарыў операцияларында жасалма интеллекттиң үстинликлеринен нәтийжели пайдаланыў ушын әдеп-иқрамлылық тосқынлықларды табыслы сапластырыў зәрүр.
- Мағлыўматларға тийқарланған қарарлар қабыл етиў. Жасалма интеллект жоқары оқыў орынларына пұқта тийқарланған қарарлар қабыл ете алыўи ушын мағлыўматларға тийқарланған мәлимлемелерди усыныўи мүмкин. Жасалма интеллект системалары инсан администраторлардың итибарынан шетте қалыўи мүмкин болған жағдайлар, тенденциялар хәм

корреляцияларды табыу мақсетинде үлкен көлемдегі мағлыұматларды анализлеуі мүмкін [6]. Жоқары билимлендириу мәкемелери усы мағлыұматлар анализинен пайдаланыу тийкарында жетилистирилиуі керек болған тарауларды белгилеп алыуы, студентлердің өзлестириу дәрежесин жақсырақ билиуі хәм де оқыу бағдарламаларын ислеп шығыу хәм ресурсларды бөлистириу хәккында тийкарланған қарарлар қабыл етиуі мүмкін. Буннан тысқары, жоқары оқыу орынлары мағлыұматларды анализлеу ушын жасалма интеллекттен пайдаланыу арқалы турақлы жетилисип барыу мәдениатын рауажландырыуы және билимлендириу стандартлары хәм улыұма билимлендириудің сапасын арттырыуы мүмкін.

- Жоқары дәрежедегі қолайлылық хәм инклюзивлик. Жасалма интеллект системалары хәр қыйлылық хәм жоқары билимлендириуден пайдаланыу дәрежесин арттырыу потенциалына ийе. Жасалма интеллект сөзди таныу ямаса тексті сөзге көшириу технологиялары сыяқлы жәрдемши технологиялар себепли имканияты шекленген студентлердің оқыу материалларынан пайдаланыуын әпиұайыластырыуы мүмкін. Сондай-ақ, жасалма интеллект тил бағдарындағы тосқынлықларды да жеңип өтиуге жәрдем бериуі мүмкін, онда ол сырт елли студентлерге коммуникатив тосқынлықлардан өтиу хәм билимлендириу процесинде толық қатнасыуы ушын имканият жаратады. Сондай етип, жоқары оқыу орынлары пайдаланыудың жоқары дәрежесин машқаласын шешиу ушын жасалма интеллектти қолланыу арқалы барлық студентлер ушын және де инклюзив билимлендириу орталығын жаратыуы мүмкін.
- Студентлердің тәжирийбелерин арттырыу. Жасалма интеллект студентлердің жоқары билимлендириуді қалай қабыл етиуіне кең көлемли тәсир көрсетеди. Бир қанша студентлер жасалма интеллекттің жаңа технологиялардан пайдаланыу имканияты хәм персонализацияланған билимлендириу сыяқлы үстинликлерин мақуллаиды. Бирақ, студентлер арасында жасалма интеллект себепли жұмыс орнын жоғалтыу итималы хәм өз-ара инсаныйлық қатнасықлар дәрежесинің төменлеуі сыяқлы қәуөтерлер де жоқ емес. Студентлердің қәуөтерлерин сонда, жасалма интеллекттің енгизилиуі хәзирги күнде адамлар иелеп турған лауазымлардың, мәселен, басқарыушылық хәм оқытыушылық лауазымларының жоғалыуына алып келиуі мүмкін.

Буннан тысқары, билимлендириу орталығының социаллық компоненти жасалма интеллекттің енгизилиуі нәтийжесинде жүзбе-жүз өз-ара шахслараралық қатнасықлардың азайыуынан зыян көриуі мүмкін. Басқа тәрептен

алғанда, жасалма интеллекттің жоқары билимлендириуіге интеграциясы студентлерге санлы дәуір ушын зәрүр болған билим хәм көнликпелерге ийе болыу имканиятын береді. Студентлер жоқары билимлендириуідегі жасалма интеллект технологияларынан пайдаланыу арқалы мағлыұматларды таллау, сын көзқарастан пикирлеу хәм санлы саұаттылық сыяқлы қәбилетлерге ийе болады. Мийнет базарында бундай қәбилетлерге ийе қәнигелерге болған талап артып бармақта хәм билимлендириу процессинде жасалма интеллекттің енгизилиуі студентлерге келешекте табысларға ерисиуі ушын зәрүр болған билим хәм көнликпелерди бериуі мүмкин. Буннан тысқары, жасалма интеллект системалары индивидуал қызығыұшылық хәм умтылыслар тийкарында тийисли оқыу курслары, сабақ шынығыұларынан тысқары қосымша илажлар хәм карйера ислеу имканиятларын усыныс етиу мақсетинде үлкен көлемдегі мағлыұматларды таллауы мүмкин [7]. Сондай етип, жоқары оқыу орынларында жасалма интеллекттен пайдаланыу студентлердің өзлестириу хәм оқыу шынығыұларында белсене қатнасыу дәрежесин арттырыуға жәрдемлеседи.

Жоқарыдағы пикирлерден көринип турғанындай, жасалма интеллекттің жоқары билимлендириуіге интеграциясы оқытыу хәм үйрениу усылларын трансформациялауы, хәкимшилиқ-басқарыу ұазыйпаларын оптималластырыуы хәм студентлерди оқытыу сапасын арттырыуы мүмкин. Жоқары билимлендириу мәкемелери персонализацияланған билимлендириу, виртуал аудиториялар хәм автоматластырылған бақалау системаларынан пайдаланыу арқалы және де нәтийжели хәм инклюзив оқытыу имканиятларын усыныс етиуі мүмкин. Бирақ, биз мағлыұматлардың конфиденциаллығы, әдеп-икрамлылық мәселелери хәм педагоглардың келешектегі рөли хәққында да пикиримизди билдириуимиз керек. Жоқары билимлендириуіде жасалма интеллекттен пайдаланыуда әдеп-икрамлылық жақтан келип шыққан халда жуұапкершилиқ пенен қатнас жасауды тәмийинлеу ушын анық қағыйдалар хәм усыныслар оғада зәрүр. Төменде жоқары билимлендириуіде жасалма интеллекттен пайдаланыу бағдарындағы қәуәтерлер хәм қыйыншылықлардың айырымларын келтирип өтеміз:

- Жоқары билимлендириуіде жасалма интеллектті енгизиу машқалалары. Жасалма интеллект технологияларын сатып алыу хәм сақлау менен байланысly қәрежетлер тийкаргы машқалалардан бири болып есапланады. Жоқары оқыу орынлары жасалма интеллектті өз билимлендириу системаларында енгизе алыуы ушын программалық тәмийнат, инфраструктура хәм хызметкерлерди оқытыу ушын үлкен көлемде инвестиция киргизиуіге туұра келиуі мүмкин. Буннан тысқары,

жасалма интеллект жұмыс орынларын тартып алыуы ямаса билимлендириудеги өз-ара инсанийлық қатнасықтардың бағасын төменлетіуінен қәуетерленип атырған оқытыушылар хәм хызметкерлер тәрәпинен оны енгизиуіге қарсылық көрсетилиуі де мүмкин.

Жасалма интеллект системаларында жүзеге келиуі мүмкин болған қәтеликлер де және бир машқала болып есапланады. Себеби, жасалма интеллект системалары бар мағлыұматларға үйретилген болып, бундай мағлыұматлар ишинде ишки анық болмаған мағлыұматлар да сақланыуы мүмкин. Егер бундай қолайсыз мағлыұматлар анықланбаса хәм сапластырылмаса, онда жасалма интеллект системалары билимлендириу нәтийжелериндеги дискриминация ямаса әдалатсызлықты мәңгилестириуі мүмкин [8]. Соның ушын жоқары билимлендириу мәкемелери жасалма интеллект алгоритмлериниң ашық-айдын, жууапкершиликли хәм анық болыуы үстинде белсенди ислеуі керек.

- Жоқары билимлендириуде жасалма интеллекттен пайдаланыудың келешектеги перспективалары. Жоқары билимлендириуде жасалма интеллекттиң потенциалын толық ашыу ушын бир қатар факторларды есапқа алыу зәрүр. Бириншиден, жоқары билимлендириу мәкемелери билимлендириу процесинде жасалма интеллектти нәтийжели интеграциялау ушын оқытыушы хәм хызметкерлерди зәрүр билим хәм көнликпелер менен тәмийинлеу мақсетинде оларды оқытыуға инвестиция киргизиуі керек. Оқытыу дауамында тийкарғы итибарды тек ғана жасалма интеллекттиң техникалық тәрәплерине емес, ал оннан билимлендириуде пайдаланыуда әдеп-иқрамлылық тәрәплерден келип шыққан халда жууапкершиликлік пенен қатнас жасау мәселелерине де қаратыу керек.

Екиншиден, жоқары билимлендириу мәкемелери арасында билимлерди өз-ара алмасыу хәм бирге ислесиу оғада әхмийетли. Жоқары билимлендириу мәкемелери алдыңғы тәжірийбелер хәм алынған сабақлар бойынша билимлерди өз-ара алмасыу арқалы жоқары билимлендириуде жасалма интеллекттиң енгизилиуін тезлестириуі мүмкин. Бирге ислесиуде ислеу улыұма машқалаларды шешиу хәм де жасалма интеллектти қолланыу хәм баҳалау ушын стандартластырылған структураларды ислеп шығыуға жәрдем бериуі мүмкин[9].

Жасалма интеллекттиң жоқары билимлендириуге көрсететуғын тәсирин баҳалау ушын қосымша изертлеулер хәм баҳалар талап етиледі. Изертлеу нәтийжелери жоқары билимлендириуде жасалма интеллекттен әдеп-иқрамлылық жағынан жууапкершиликлік пенен қатнас жасау бойынша илимий

тийкарланған сиясат хәм усынысларды ислеп шығыў ушын тийкар болып хызмет етиўи мүмкин. Буннан тысқары, үзликсиз мониторинг хәм бахалаў жасалма интеллект ең нәтийжели болған тараўларды хәм жетилистириў талап етилетуғын тараўларды анықлаўға жәрдем бериўи мүмкин [10].

Жоқарыдағылардан келип шығып айтыў мүмкин, жоқары билимлендириўде жасалма интеллекттиң интеграциясы билимлендириў мәкемелери ушын машқалалар пайда еце де, олар оқытыўшы хәм хызметкерлерди оқытыўға инвестиция киргизиў, басқа жоқары билимлендириў мәкемелери менен бирге ислесиўди қоллап-қуўатлаў хәм турақлы изертлеўлер өткерий арқалы қыйыншылықларды сапластырыўы хәм жасалма интеллекттиң түпкиликли өзгерислерди әмелге асырыў потенциалынан нәтийжели пайдаланыўы мүмкин.

Жуўмақлаў. Жуўмақлап айтқанда, жоқары билимлендириўде жасалма интеллекттиң пайдалы тәреплери менен бирге қәўетерли тәреплери де бар болып, оларды сапластырыў ушын билимлендириў мәкемелери пукта таярланған реже тийкарында анық жумысларды әмелге асырыўы керек. Төменде жоқары оқыў орынларында жасалма интеллекттен нәтийжели пайдаланыў бойынша бир қатар усынысларды келтирип өтемиз:

- Жасалма интеллекттиң потенциалы хәм машқалалары хаққында улыўма түсиникти қәлиплестириў ушын университетлер, барлық мәпдар тәреплер (яғный стейкхолдерлер) хәм мәмлекетлик басқарыў уйымлары арасында бирге ислесиў қатнасықлары жолға қойылыўы керек. Бундай бирге ислесиў ресурслар, билим хәм қәбилетлерди өз-ара бирлестириў арқалы инновацияларды нәтийжели басқарыў хәм жасалма интеллект технологияларын жоқары билимлендириўде табыслы интеграциялаў имканиятын береді. Жасалма интеллект имканиятларынан толық пайдаланыў ушын жоқары оқыў орынлары жасалма интеллект бойынша изертлеў хәм раўажландырыў бағдарламаларына инвестиция киргизиўи керек.
- Студентлер, оқытыўшылар хәм хызметкерлер жасалма интеллект орталығында нәтийжели жумыс алып барыўы ушын олардың бул бағдардағы саўаттылығын арттырыў бойынша комплексли бағдарламалар жаратыў керек. Бундай бағдарламалар тек ғана жасалма интеллекттиң техникалық тәреплери емес, ал мағлыўматлардың коньфиденциаллығы хәм әдеп-иқрамлылық тәреплерине де тийкарғы итибарды қаратыўы керек. Жоқары билимлендириў мәкемелери шахсларға зәрүр билим хәм көнликпелер менен тәмийинлеў арқалы жасалма интел-

лекттен пайдаланыудың әдеп-иқрамлылық тәреплерин қоллап-қууат-
лауы хәм потенциаллық қәуип-қәтерлерди азайтыуы мүмкин.

- Жоқары билимлендириу мәкемелери жасалма интеллект бойынша технологиялық жетискенликлерди бақлап барыуы хәм стратегияларын усы жетискенликлерге бейимлестирип барыуы зәрүр. Жасалма интеллект технологиялары хәм оған байланыслы нызамшылық системасы жедел рауажланып атырған шараятта жоқары билимлендириу мәкемелериниң де бундай технологияларға тезден бейимлесийи үлкен әҳмиетке ийе.

Улыуа алғанда, жасалма интеллект жоқары билимлендириу система-
сы алдындағы жүдә үлкен имканият болып, оннан нәтийжели пайдаланыу
жоқары билимлендириу мәкемелериниң тартымлылығын арттыруу хәм
илимий хәм оқыу потенциалын буннан былай да рауажландырыуға алып
келеди.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Domingos P. The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World. New York: Basic Books, 2015. 329 pages.
2. Hans de Wit. Internationalization of Higher Education // Journal of International Students. February 2020. Volume 10, Issue 1. 4 pages.
3. Davies H. C., Eynon R. & Salveson C. The Mobilization of AI in Education: A Bourdieu Sean Field Analysis // Sociology. June 2021. Volume 55. Issue 3. Pages 539 – 560.
4. Smith E. E., Kahlke R. & Judd T. Not Just Digital Natives: Integrating Technologies in Professional Education Contexts // Australian Journal of Educational Technology. 2020, 36 (3). Pages 14.
5. UNESCO. Draft Recommendations on the Ethics of Artificial Intelligence, 2021. <https://unesdoc.unesco.org/search/8e03162b-a212-4816-98db-9dbd6e9b31f9>
6. Brynjolfsson E. & McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. London: W. W. Norton & Company Ltd, 2014. 281 pages.
7. European Commission. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Publication 08 April 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
8. Selwyn N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. 1st edition. Cambridge: Polity Press, 2019. 160 pages.
9. Jobin A., Ienca M. & Vayena E. The Global Landscape of AI Ethics Guidelines // Nature Machine Intelligence. 2019, 1. Pages 389 – 399.
10. Kurzweil R. How to Create a Mind: The Secret of Thought Revealed. New York: Penguin Books, 2013. 340 pages.

OLIIY TA'LIM TIZIMIGA SUN'IY INTELEKTNI JORIY ETISH

Tleubaeva G.S.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Nukus filiali o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, intellekt, kompyuter, talba, test, aqilli test, aqlli maktab, robot, fanta stika, robot-o'qituvchilar, texnologiya, ta'lim jarayoni.

Ключевые слова: искусственный интеллект, интеллект, компьютер, ученик, тест, умный тест, умная школа, робот, художественная литература, роботы-учителя, технология, образовательный процесс.

Key words: artificial intelligence, intelligence, computer, student, test, smart test, smart school, robot, fiction, robot teachers, technology, educational process.

Резюме: Ushbu maqolada sun'iy intellekt tizimlarining paydo bo'lishi, rivojlanishi va imkoniyatlariga ko'ra turlari, shuningdek, ularni o'quv jarayonida qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish haqida fikrlar bayon etilgan. Rivojlangan davlatlarning ta'limda sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanish tajribasi hamda ularni mamlakatimiz ta'lim tizimida qo'llash masalalari o'rganildi.

Резюме: В данной статье описаны возникновение, развитие и виды систем искусственного интеллекта по их возможностям, а также идеи по повышению качества образования за счет их использования в образовательном процессе. Изучен опыт использования систем искусственного интеллекта в образовании развитых стран и вопросы их применения в системе образования нашей страны.

Summary: This article describes the emergence, development and types of artificial intelligence systems according to their capabilities, as well as ideas for improving the quality of education through their use in the educational process. The experience of using artificial intelligence systems in education in developed countries and issues of their application in the education system of our country are studied.

O'zbekistonda ham axborotlashtirish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali 2030 yilga qadar innovatsion taraqqiy etgan yetakchi davlatlar qatoridan o'rin egallash ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Qayd etish joizki, "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da axborot texnologiyalari va raqamlashtirish borasida jiddiy o'zgarishlar amalga oshirilib, bir qator muhim dasturlar qabul qilindi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi hamda

“Aholiga davlat ijtimoiy xizmatlari va yordam taqdim etish tartib-taomillarini avtomatlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarorlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar mamlakatimizda raqamlashtirishni jadallashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilishga qaratilgan.

Bugungi kunga kelib **sun'iy intellekt** tushunchasi juda keng qamrovli tushunchaga aylanib bormoqda. Masalan, mobil qurilmangizdagi dasturlar: Google, lug'atlar, turli xil o'yinlar va hokazolar ham sun'iy intellektga yaqqol misol bo'la oladi. Zamonaviy sun'iy intellekt bu o'z atrof-muhitini idrok eta oladigan va o'z maqsadlariga muvaffaqiyatli erishish imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun harakat qila oladigan, ma'lumotlarni o'rganadigan va tahlil qiladigan tizimdir.

Faqat hozirda ularning qamrovi kichikroq bo'lib, ma'lum bir yo'nalishdagina sizga yordam bera oladi. Ya'ni bajarmoqchi bo'lgan amallaringiz turiga qarab tegishli dasturdan foydalanasiz.

Sun'iy intellekt foydali bo'lishi uchun u qo'llanilishi kerak. Uning haqiqiy qiymati faqat amalda bo'ladigan ma'lumotlarni taqdim etganda amalga oshirilishi mumkin. Agar biz sun'iy intellektni inson miyasi nuqtai nazaridan o'ylaydigan bo'lsak, unda sun'iy intellekt texnologiyalari qo'llar, ko'zlar va tana harakatlariga o'xshaydi – bu bizga miya g'oyalarini hayotga tatbiq etish imkonini beradi. Quyida eng ko'p qo'llaniladigan va eng tez rivojlanayotgan sun'iy intellekt texnologiyalari keltirilgan.

OpenAI loyihasi tomonidan ishga tushirilgan ChatGPT generativ sun'iy intellektidir. U matnli javoblarni yaratishda qo'l keladi va oddiy suhbatlardan tortib murakkab muammolarni hal qilishgacha bo'lgan turli xil yechimlarni taklif qila oladi. Quyida ChatGPT haqida qisqacha:

ChatGPT'ning xususiyatlari:

- Ko'p tillarda suhbat qura olish: GPT nafaqat ingliz, balki boshqa tillarda ham suhbat qura oladi, tillar ro'yxatida o'zbek tili ham mavjud;
- Kreativ javob berish: ChatGPT kontent uchun takrorlanmas matnlar yoza oladi, ularga hatto hikoya va she'rlar ham kiradi;
- Kodlar bilan ishlay olish: Sun'iy ong dasturchilarga kodlari bilan ishlashda yordam berishi, kodlardagi xatolarni topishi, ularni formatlashi mumkin;
- Ma'lumot izlash: GPT o'zining kundan kunga kengayib borayotgan ma'lumotlar bazasi orqali siz izlayotgan narsani topib bera oladi.

Fliki – sun'iy intellekt yordamida video yaratishni soddalashtiradigan innovatsion dastur. U matnni sun'iy ong ovozlari bilan jozibali video kontentga

aylantirish uchun mo'ljallangan bo'lib, kontent yaratuvchilar, marketologlar va o'qituvchilar uchun ajoyib yechim hisoblanadi.

Fliki'ning xususiyatlari:

- Oson boshqaruv: Fliki oddiy yozuv muharrirni taklif etadi, bu video yaratishni ijtimoiy tarmoqdagi yozishmalar kabi osonlashtiradi;
- Tezkor kontent yaratish: Sun'iy ong foydalanuvchilarga bir necha daqiqa ichida video yaratish imkonini beradi.

Tome taqdimot – prezentatsiyalar, bir sahifali kichik saytlar yaratish uchun sun'iy intellekt imkoniyatlarini taklif etadi. Tome sun'iy intellekti g'oyalarni samarali ifodalash uchun variantlar taqdim etadi.

Tome'ning xususiyatlari:

- Interaktiv kontent yaratish: Sun'iy ong orqali nafaqat matn yoki rasmlar bilan, balki 3D modellar va videolar bilan ishlash mumkin.

Bukabi sun'iy intellekt texnologiyalarita'lim jarayonida to'g'ri qo'llanilganda samarali natijalar berishi mumkin. Sun'iy intellektni ta'limda qo'llash bugungi kunning eng ahamiyatli masalalaridan biri. Su orqali talabalarni baholash, o'qitish va ularni bilimini oshirishda sun'iy intellect texnologiyalaridan foydalanib tizim yaratish zarur. Yuqoridagi sun'iy intellect texnologiyalaridan foydalangan holda o'qituvchi dars jarayonida sifatli prezentatsiyalar, slaydlar, ko'rgazmali materiallar va mavzularni oson va sifatli tayyorlash imkonin beradi. Talabalar bilimini tekshirish va baholashda sun'iy intellect texnologiyalaridan foydalanib "aqilli testlar" yaratish mumkin. Bu testlarga tegishi fan bo'yicha ma'lumotlar bazasini kiritib, har talabaning imkoniyatlarini bir nechcha bor tekshirib ko'rish mumkin, ya'ni piramida usulida savollar ketma-ketligini osondan-murakkabga yunaltirilgan bosqichlarda amalga oshirish mumkin. Bu aqilli testing afzallik tarafi shundaki, har bir talaba savollar darajasida oz bilimini bir nechcha marotaba tekshirib ko'rib, haqiqiy bilim darajasini ko'rsatish mumkin. (1-rasm)

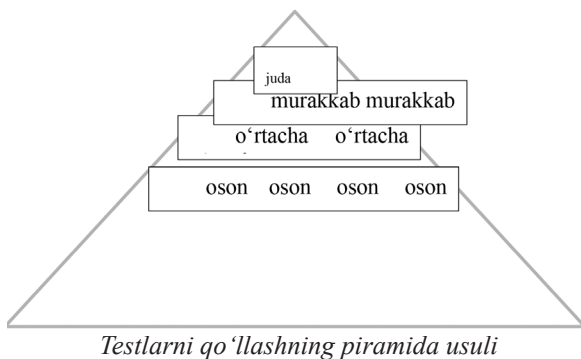
Talabalarni bilim darajasini aniqlashda testlarning roli juda katta.

Test topshiriqlari didaktik materiallar sirasiga mansub bo'lib, quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

Test topshiriqlari talabalarining o'zlashtirgan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va amaliyotda qo'llash malakalaridagi tipik kamchiliklarni aniqlash barobarida, ularni o'z nazariy bilimlarini orttirish maqsadida muntazam hamda tizimli fan asoslarini o'rganishga undaydi.

Test topshiriqlarining tarbiyaviy funksiyasi. Test topshiriqlari talabalar tomonidan to'g'ri javobni topish mobaynida muayyan bilish qiyinchiliklarini his etishi, oldidagi muammoni hal etish maqsadida aqliy operatsiyalar

sintez, tahlil, qiyoslash, umumlashtirish hamda xulosa chiqarish kabilarni bajarishi orqali ularda barkamollikka zamin yaratadigan sifatlar iroda, ongli intizom, tafakkur, muayyan o'quv masalalarini hal etishga safarbarlik, sabr-toqat, chidamlilik, buyuk yutuqlarga erishish uchun bilimi hamda intellektual kuchini sarf etishi orqali shaxs sifatida rivojlanishiga imkoniyat yaratib beradi. [2; 96-b].

Intellekt va kreativlik testlaridan foydalanish bir qator cheklovlarga ega. Birinchi navbatda, intellekt va kreativlikni aniqlash uchun mo'ljallangan testlarining aksariyati intellektual yoki kreativlik qobiliyatni aniqlash uchun emas, balki boshqa maqsadlar uchun mo'ljallangan. Masalan, Vekslnerning intellekt testlari aqliy zaiflikni aniqlash uchun [3], Amtxauerning testlari – yoshlarni kasbga yo'naltirish va kasbiy tanlov uchun [4; 56-57-b.], DAT testlari [5; 89-b.] – ta'lim oluvchilarning o'zlashtirishini tashxis qilish uchun mo'ljallangan. Intellektual iqtidor darajasini baholash uchun faqat ikkita test ishlab chiqilgan. Bular Kettell testlari (C versiyasi) [6; 96-97-b.] va Raven testlari. Ammo hozirgi davrda pedagog va psixolog mutaxassislar tomonidan ularning iqtidorlilik tashxisiga nisbatan qo'llanilishi ham tanqid qilinmoqda.

Oliy ta'lim tizimlarida talabalarni har tomonlama o'qitish, ularni qobiliyatlarini rivojlantirish, nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni barpo etishda har xil metodlardan va sun'iy intellect texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, zamonaviy sun'iy intellekt turli amallarni bajarishga mo'ljallangan algoritm va dasturiy tizimlardan iborat bo'lib, inson ongi bajarishi mumkin bo'lgan bir qancha vazifalarni axborot bazasiga kiritilgan ma'lumotlar asosida amalga oshiradi. Shuningdek, sun'iy intellekt murakkab tahlillar va katta ma'lumotlar bilan ishlovchi dasturlarni o'z ichiga olib, mantiqli izchil mulohaza qilish hamda tavsiya berish qobiliyatiga ega "aqlli" texnologiya hisoblanadi. Mutaxassislar tomonidan sun'iy intellektga to'rtinchi sanoat inqilobining asosi sifatida qaralmoqda.

Ta'kidlash lozimki, sun'iy intellekt asosini ma'lumotlar bazasi tashkil etib, ularning manbasi turlicha bo'lishi mumkin. Ma'lumotlar bazasini esa

muntazam to'ldirish va kengaytirish sun'iy intellekt tahliliy imkoniyatlarini va samaradorligini oshiradi.

Sun'iy intellektning ta'limga integratsiyalashuvi o'qituvchilarning roli va umumiy ta'lim tajribasiga potensial ta'siri haqida munozaralarni keltirib chiqardi. Sun'iy intellekt ta'limni yaxshilash imkoniyatlarini taqdim etsada, u o'qituvchilarning o'rnini bosa oladimi yoki yo'qmi degan savol turli nuqtayi nazardan sinchkovlik bilan o'rganishni talab qiladigan murakkab va nozik mavzu bo'lib qolmoqda.

Birinchidan, sun'iy intellekt texnologiyalari o'quvchilarning individual ta'lim uslubi va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini osonlashtirishi mumkin.

Ikkinchidan, sun'iy intellekt baholash, rejalashtirish va ma'lumotlarni boshqarish kabi ma'muriy vazifalarni soddalashtirishi mumkin, bu esa o'qituvchilarga talabalarni bevosita o'qitish va ularga maslahat berishga ko'proq vaqt sarflash imkonini beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt turli xil ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalar uchun moslashtirilgan o'quv materiallari, tillarni tarjima qilish vositalari va boshqa yordamlarni taqdim etish orqali sifatli ta'lim olish imkoniyatini oshirishi mumkin.

Biroq, sun'iy intellekt o'qituvchilar tomonidan taqdim etiladigan insoniy aloqaga ega emas, bu ijtimoiy rivojlanish uchun muhimdir. Bundan tashqari, sun'iy intellekt tizimlari ularni o'qitish uchun foydalaniladigan ma'lumotlarda mavjud bo'lgan noto'g'ri fikrlarni saqlab qolishi mumkin, bu esa o'quvchilarning tengsiz munosabatiga olib kelishi va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyalari shaxsiylashtirilgan ta'lim, ma'lumotlarga asoslangan tushunchalar va ma'muriy yordam ko'rinishida qimmatli imtiyozlarni taklif qilsa-da, o'qituvchilarning ta'limga qo'shgan noyob hissasini tan olish muhimdir. O'qituvchilar bilim berishdan tashqari ko'p qirrali rollarni bajaradilar, jumladan, maslahat berish, ruxiy qo'llab-quvvatlash, rahbarlik qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.

Sun'iy intellektni o'qituvchilarning o'rnini bosuvchi vosita sifatida ko'rishning o'rniga, o'qituvchilarning imkoniyatlarini to'ldirish va oshirish uchun Sun'iy intellektpotensialini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Sun'iy intellekt davridagi o'qituvchilarning roli kuchli sun'iy intellekt vositalari va platformalarining integratsiyasiga qarab o'zgarishi mumkin, bu esa o'qituvchilarga o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribalaridan foydalanishga imkon beradi.

Sun'iy intellekt rivojlanishni davom etar ekan, insonga yo'naltirilgan ta'limning asosiy jihatlarini saqlab qolgan holda sun'iy intellekt kuchidan foydalanish o'rtasida muvozanatni saqlash muhim bo'ladi. Bunga Sun'iy intellektni darsga samarali integratsiya qilish uchun zarur tayyorgarlik va yordamga ega o'qituvchilarni tayyorlash, yaxlit rivojlanishga doimiy e'tibor qaratishni ta'minlash va o'qituvchilar va talabalar o'rtasida mazmunli aloqalarni rivojlantirish kiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Sun'iy intellektning ta'limga ko'rsatgan sezilarli ta'sirlariga qaramasdan, u o'quv jarayonida o'qituvchilarning rolini to'liq o'zgartirishi dargumon. Buning o'rniga, ta'limda Sun'iy intellektning samarali integratsiyasi o'qituvchilarning imkoniyatlarini yaxshilashga va talabalarga har tomonlama, shaxsiylashtirilgan va boy ta'lim tajribasini taqdim etishga qaratilishi kerak.

ADABIYOTLAR:

1. M.Hurramov. "Олий таълим муассасалари фаолиятига сунъий интеллект технологиясини жорий etish".-Toshkent: "Yetakchi nashriyoti", 2024. -28b.
2. Аванесов В.С. Теоретические основы разработки заданий в тестовой форме. –Москва: Московский текстильный институт, 1995. –С. 96.
3. Wechsler D. Manual for the Wechsler Adult Intelligence Scale. N.Y., 1955.
4. Кинякина О. Н. Мозг на 100%. Интеллект. Память. Креатив. Интуиция -М.: Эксмо, 2014. - С. 56-57.
5. Пальм Г.А. Психодиагностика. – Днепропетровск, 2010
6. Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла. СПб., 2001 С. 55-81, 96-97.
7. G.Tleubayeva. "Talabalarning iqtidorini takomillashtirishda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning ahamiyati". QMU axborotnomasi. ISSN. 2010-9075.Nukus 2023. Maxsus son. 96-99b.
8. Tleubaeva G.S. Develop the Mathematical skills of students with tables// European journal of Research and Reflection in Educational Sciences. –Great Britain. 2020. <http://www.idpublications.org> –P.110-114.

TALABALARNING MOBIL ILOVALARNI ISHLAB CHIQISHGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SIMULYATSIYA VA VIRTUAL MUHITLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Toxirov F.J.

Navoiy davlat pedagogika insituti katta o'qituvchisi, p.f.f.d.(PhD)

Tayanch so'zlar: talabalar, mobil ilova, kompetentlik, simulyatsiya, virtual muhitlar, mashg'ulotlar, imkoniyatlar.

Ключевые слова: студенты, мобильное приложение, компетенции, симуляция, виртуальные среды, обучение, возможности.

Key words: students, mobile application, competence, simulation, virtual environments, training, opportunities.

Резюме: Bugungi kunda talabalarning mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentliklarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi, jumladan simulyatsiya va virtual muhitlar, talabalarga o'z bilim va ko'nikmalarini amalda qo'llash imkoniyatini taqdim etadi. Ushbu maqolada talabalarning mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentligini rivojlantirishda simulyatsiya va virtual muhitlardan foydalanish imkoniyatlari batafsil tahlil qilinadi.

Резюме: Сегодня важно развивать компетенции студентов в разработке мобильных приложений. При этом внедрение современных образовательных технологий, в том числе симуляционных и виртуальных сред, предоставляет студентам возможность применять свои знания и умения на практике. В данной статье подробно анализируются возможности использования симуляционных и виртуальных сред в развитии компетентности студентов в разработке мобильных приложений.

Summary: Today, it is important to develop students' competencies in developing mobile applications. At the same time, the introduction of modern educational technologies, including simulation and virtual environments, provides students with the opportunity to apply their knowledge and skills in practice. This article analyzes in detail the possibilities of using simulation and virtual environments in developing students' competence in mobile application development.

Zamonaviy raqamli dunyoda mobil texnologiyalarning ommaviyligi ortib borayotgani sababli, unga oid ilovalarni ishlab chiqish ko'nikmalariga ega bo'lgan mutaxassislariga talab ham ortmoqda. Shu bois, bugungi axborotlashgan jamiyatda mobil ilovalarni yaratish sohasi mutaxassislarining kompetensiyani

rivojlantirish axborot texnologiyalarining asosiy elementiga aylanmoqda [1]. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalari talabalarining mobil ilovalarni yaratishga oid kompetentligini rivojlantirish pedagogika sohasining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi [2].

Mobil ilovalar bugungi kunda hayotimizning har bir sohasida muhim o'rin tutadi. Ular orqali aloqa, biznes, ta'lim va boshqa ko'plab jarayonlar soddalashmoqda. Shu sababli, talabalarining mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentliklarini rivojlantirish ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biriga aylangan. Bu jarayonda simulyatsiya va virtual muhitlardan foydalanish innovatsion yondashuv sifatida alohida e'tiborni tortadi [3].

Simulyatsiya va virtual muhitlar, talabalarga xavfsiz muhitda amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish, ijodiy fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Ular real hayotdagi vaziyatlarni taqlid qilib, talabalarga o'z bilimlarini amalda qo'llash imkonini beradi [4].

Talabalarining mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentligini rivojlantirishda simulyatsiya va virtual muhitlardan foydalanish samarali usul hisoblanadi. Ushbu metodlar orqali talabalarga real dasturiy muhitni yaratmasdan, ilovalarni ishlab chiqish jarayonini o'rganish imkoniyati yaratiladi.

Simulyatsiyalar yordamida talabalarga murakkab jarayonlarni sinab ko'rish, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish imkoniyati beriladi. Bunday muhitlar orqali talabalarining amaliy ko'nikmalari va nazariy bilimlari birlashtiriladi, bu esa ularni kasbiy faoliyatida kerak bo'lgan malakalarini rivojlantiradi [5].

Virtual muhitlar esa talabalarga turli platformalarda (Android, iOS) ilovalarni ishlab chiqish va test qilish imkonini beradi. Ushbu metodlar interaktiv o'qitish usullari bilan birga, talabalarining ijodkorlik va muammolarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Natijada, ular zamonaviy dasturlash tillari va texnologiyalari bilan tanishib, kelajakda mobil ilovalar ishlab chiqish sohasida zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'ladi [6].

Bu borada o'quvchi-talabalarining mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish, talabalarining mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentligini rivojlantirishda axborot ta'lim muhitlari, simulyatsiya va virtual muhitlardan foydalanish metodikasi hamda o'quv jarayoniga mobil ilovalarni integratsiyalashga oid izlanishlar A.Sikora [5], B.Richerzhagen [6], D.Dai [7], K.V.Aksenov [8], Ch.T.Doskajanov [3], S.V.Titova [9], A.N.Mitnikov [10], A.G.Kansur [11], O.E.Afanasyeva [4], V.Y.Menshikov [12], S.R.Ochilova [13], U.A.Madaminov [2], Sh.Mamadjonov [14] kabi tadqiqotchi va olimlar tomonidan olib borilgan.

Ularning ilmiy tadqiqotlarida mobil ilovalarni ishlab chiqishda qoʻllaniladigan dasturiy vositalar, MySQL ochiq manbali relyatsion maʼlumotlar bazasini boshqarish tizimi, LAMP, Flutter, Dart, Figma platformalaridan foydalanish muammolari, Android (Eclipse, Intellij SEA, Android Studio), iOS (XCode), Windows Phone (Visual Studio) kabi asosiy operatsion tizimlari uchun bugungi kunda eng mashhur mobil ilovalarni ishlab chiqish muhitlari, oliy taʼlim muassasalari talabalarining oʻquv faoliyatini tashkil etishda mobil ilovalardan foydalanishning samarador usullarini tasniflash muammosiga oid izlanishlar olib borilgan.

Mazkur tadqiqotchi va olimlarning fikriga koʻra simulyatsiya hamda virtual muhitlardan foydalanish talabalarga mobil ilovalar ishlab chiqish jarayonida chuqurroq tushunish, koʻnikmalarni rivojlantirish va tajriba orttirish imkoniyatini yaratadi.

Simulyatsiya – bu real jarayonlarni yoki tizimlarni taqlid qilish orqali oʻrganish imkonini beruvchi taʼlim texnologiyasidir. Bu jarayon talabalarga xavfsiz muhitda xatolarni amalga oshirish va tajriba orttirish imkonini beradi [6].

Virtual muhit – bu raqamli makonda yaratilgan simulyatsiya qilingan tizim boʻlib, unda talabalar mobil ilovalarni ishlab chiqish jarayonini oʻrganishlari mumkin. Bunday muhitlar koʻpincha dasturlash vositalari va dasturiy taʼminotlarni oʻz ichiga oladi [13].

Sohaga oid tadqiqotchi va olimlarning ishlari tahlili hamda izlanishlarimiz asosida aytish mumkinki, talabalarning mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentligini rivojlantirishga doir mashgʻulotlarda simulyatsiya va virtual muhitlardan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. Amaliy Tajriba. Simulyatsiya va virtual muhitlar talabalarga mobil ilovalarni ishlab chiqish jarayonini amaliy ravishda oʻrganish imkoniyatini beradi. Masalan, talaba oʻz ilovasini ishlab chiqish jarayonida turli platformalarda dasturiy taʼminot va uskunalar bilan ishlashni tajribadan oʻtkazishi mumkin.

2. Xatolarni tuzatish. Virtual muhitlar talabalarga yoʻl qoʻyilgan xatoliklarni aniqlash va ularni tuzatish, bu asosda tegishli xulosalar chiqarish imkoniyatini beradi. Ushbu jarayon xavfsiz va nazorat ostida amalga oshiriladi, bu esa talabalarni yanada xotirjam va tajribali boʻlishga undaydi.

3. Tezkor feedback. Simulyatsiya muhitlari talabalar tomonidan ishlab chiqilgan ilovalarni tezda baholash imkonini beradi. Bu feedback jarayoni talabalar uchun oʻz ishlarini takomillashtirish va muammolarni tezda hal qilishda yordam beradi.

4. Kreativlik va innovatsiyalar. Virtual muhitlar yangi g'oyalarni sinab ko'rish va innovatsion yechimlar ishlab chiqish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Talabalar o'z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirib, yangi texnologiyalar va dizaynlarni ishlab chiqishlari mumkin.

5. Hamkorlik va jamoaviy ishlash. Simulyatsiya muhitlari talabalar o'rtasida jamoaviy ishni rivojlantiradi. Talabalar o'zaro fikr almashish, muammolarni hal qilish va jamoa sifatida ish olib borish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

6. Qulay o'rganish muhiti. Virtual muhitlar talabalar uchun o'qish jarayonini qulaylashtiradi. Talabalar o'z vaqtida va joyida o'rganish imkoniyatiga ega bo'lib, o'qish jarayonini yanada samarali qiladi.

7. Resurslardan samarali foydalanish. Simulyatsiya muhitlari ko'plab resurslarga talab qo'ymaydi. Bu talabalar uchun qimmat dasturiy ta'minot yoki uskunalarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi.

8. Yangi texnologiyalar. Talabalar mobil ilovalar ishlab chiqishdagi eng so'nggi tendensiyalar va texnologiyalarni kuzatib borish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa ularni sohaning eng ilg'or mutaxassislari sifatida tayyorlaydi.

Simulyatsiya va virtual muhitlardan foydalanish talabalarning mobil ilovalarni ishlab chiqish kompetentligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu usullar amaliy tajriba, xatolarni o'rganish, tezkor feedback, kreativlik va jamoa ishini rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu imkoniyatlardan auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda keng foydalanish, ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonlar ta'lim tizimiga innovatsion yondashuvlarni joriy etishga yordam beradi va talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Toxirov F.J. Talabalarning mobil ilovalarni yaratishga oid kompetentligini rivojlantirishdagi muammolar // Elektron ta'lim ilmiy-uslubiy jurnali. ISSN 2181-1199. – Navoiy, 2024. – № 1. Vol. 5 – B. 41-47.

2. Madaminov U.A. va boshqalar. Oliy ta'lim tashkilotlarida mutaxassislik fanlarni o'qituvchi mobil ilovalarni ishlab chiqish // Innovations in technology and science education. – 2023. Volume 2, Issue 10. – B. 813-816.

3. Доскажанов Ч.Т., Даненова Г.Т., Коккоз М.М. Роль мобильных приложений в системе образования // Международный журнал экспериментального образования. – 2018. – №. 2. – С. 17-22.

4. Афанасьева О.Э. и др. Использование мобильных приложений в процессе обучения (на примере предметной области "математика") // Актуальные вопросы преподавания математики, информатики и информационных технологий. – 2019. – №. 4. – С. 154-162.

5. Sikora A. Modeling and distributed simulation of mobile ad hoc networks // PhD thesis. – Warszawa, 2015. – 154 p.

6. Richerzhagen B., et al. Simonstrator: Simulation and prototyping platform for distributed mobile applications // The 8th EAI International Conference on Simulation Tools and Techniques. – 2015. – P. 99-108.
7. Dai D., et al. Parallel space traveling: A security analysis of app-level virtualization in android // Proceedings of the 25th ACM Symposium on Access Control Models and Technologies. – 2020. – P. 25-32.
8. Аксенов К.В. Обзор современных средств для разработки мобильных приложений // Новые информационные технологии в автоматизированных системах. – 2014. – №. 17. – С. 508-513.
9. Титова С.В. Дидактические проблемы интеграции мобильных приложений в учебный процесс // Вестник тамбовского университета. серия: гуманитарные науки. – 2016. – Т. 21. – №. 7-8 (159-160). – С. 7-14.
10. Мытников А.Н. и др. Технологии разработки мобильных приложений // Теория и практика современной науки. – 2016. – №. 4 (10). – С. 504-507.
11. Канцур А.Г., Бердникова Н.С. Использование мобильных приложений на уроках иностранного языка // Проблемы романо-германской филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков. – 2019. – №. 15. – С. 75-80.
12. Меньшиков В.Е., Омельченко Д.А., Фешина Е.В. Тенденции разработки мобильных приложений // Информационное общество: современное состояние и перспективы развития. – 2019. – С. 350-352.
13. Ochilova S.R. Mobil ilovalarni ishlab chiqishda qo'llaniladigan dasturiy vositalar // Central Asian research journal for interdisciplinary studies. – 2022. – № 1(4). – B. 130–134.
14. Mamadjonov Sh. va boshqalar. Mobil ilova yaratishni virtual o'rgatuvchi onlayn platformalar // Qo'qon universiteti xabarnomasi. – 2023. – P. 1206-1209.

ВИРТУАЛ РОБОТОТЕХНИКА ТЎГАРАКЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ЗАМОНАВИЙ ЎҚУВ ПЛАТФОРМАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АМАЛИЙ ИМКОНИЯТЛАРИ

Бўронова Г.Ё.

*БухДУ “АТ ва рақамли технологиялар”
кафедраси доценти, п.ф.ф.д.*

Таянч сўзлар: EdApp, LearnWorlds, V360E, WizIQ, Advance360, Wooclap, LearnCube.

Ключевые слова: Edapp, LearnWorlds, V360E, WizIQ, Advance360, Wooclap, LearnCube.

Key words: Edapp, LearnWorlds, V360E, WizIQ, Advance360, Wooclap, LearnCube

Резюме: Виртуал ўқув мухитлари ва бошқа онлайн ўқув платформалари бутунги замонавий таълимнинг ва ўқув ландшафтларининг тобора муҳим қисмига айланиб бормоқда, айниқса яқинда пандемия билан боғлиқ бутун дунёдаги вазият бунини исботлади. Таълим робототехникаси замонавий таълимнинг янги йўналишларидан бири бўлиб, бутунги кунда энг талаб бўлган таълим соҳаси ҳисобланади. Робототехникани ўқитишда замонавий таълим платформаларидан фойдаланиб ўқув курсларини яратиш масаласи нихоятда долзарб ҳисобланади.

Резюме: Виртуальные учебные среды и другие платформы онлайн-обучения становятся все более важной частью современного образования и образовательных ландшафтов, особенно о чем свидетельствует недавняя глобальная пандемия. Образовательная робототехника — одно из новых направлений современного образования и самая востребованная область образования на сегодняшний день. Вопрос создания учебных курсов с использованием современных образовательных платформ по обучению робототехнике является чрезвычайно актуальным.

Summary: Virtual learning environments and other online learning platforms are becoming an increasingly important part of modern education and educational landscapes, especially as evidenced by the recent global pandemic. Educational robotics is one of the new directions of modern education and the most demanded field of education today. The issue of creating training courses using modern educational platforms for teaching robotics is extremely relevant.

Виртуал ўқув мухитлари нафақат компаниялар ва таълим муассасалари учун арзонроқ, балки улар виртуал синфлар, видеоконференсалоқа, мунозаралар тахтаси, бошқарув панели ва бошқарув воситалари каби функцияларга эга ўқувчилар ва ўқитувчилар учун ҳам масофавий таълимни янада интерактив ва қулайроқ қилишга қаратилган. Юзма-юз дарслар каби анъанавий ўрганиш усулларида фарқли ўлароқ, сизнинг ўқувчиларингиз

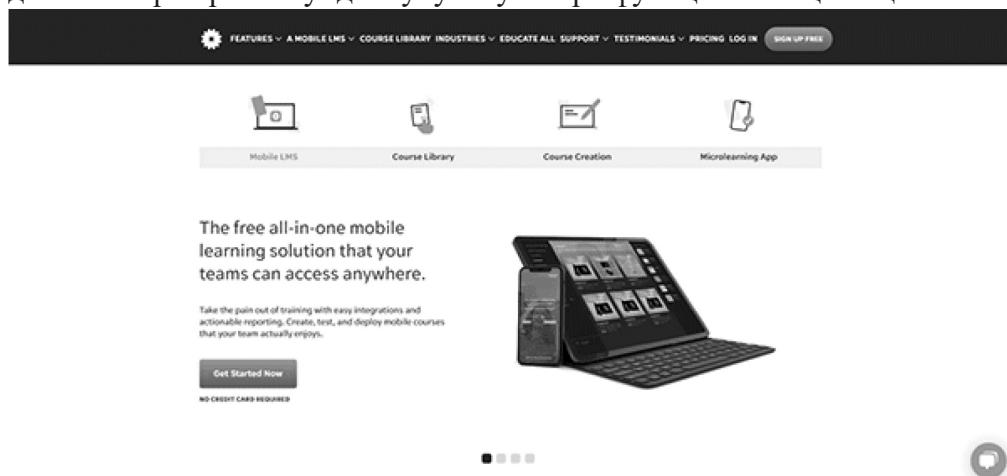

интернетга кириш имконига эга бўлсалар, реал вақт режимида муҳокама-ларда иштирок этишлари ва дарсларни тўлиқ қайта-қайта ўзлаштиришлари мумкин.

Ҳозирги вақтда виртуал ўқув муҳитлари турли хил имкониятларга эга. Аммо виртуал ўқув платформангиз учун мукамал воситани танлашга уриниш жуда қийин бўлиши мумкин. Ушбу мақолада биз ўқувчиларингиз учун янада қизиқарли, мослашувчан ва инклюзив ўқув муҳитини яратиш учун фойдаланишингиз мумкин бўлган энг яхши виртуал ўқув муҳитлари дастурларини танладик.

EdApp мобил таълимни бошқариш тизими (TMC) электрон таълимни янада самарали, ҳаракатчан ва қизиқарли қилиш учун корпоратив ва чакана та'лимни яхшилайти. EdApp мукофотга сазовор бўлган микроўқув платформаси ва интерактив таълим мазмунини яратиш, созлаш ва амалга ошириш имконини берувчи виртуал ўқув муҳитидир. У кўплаб ажойиб хусусиятлар билан бирга яратилган бўлиб, жумладан Scormга мос муаллифлик воситаси, асбоблар панели, викторина яратувчиси ва ўрнатилган видеоконференцалоқа ва мунозара форумлари бўлган виртуал синф орқали ўқувчиларни янада самаралироқ ўқитишга ёрдам беради.

Микротаълим мазмунини яратиш учун мазкур ўқув платформасининг қулай муаллифлик воситасидан фойдаланишингиз мумкин ёки мурожаат адреси орқали курс тингловчиларига тарқатишингиз мумкин. Ушбу ўқув платформасида олдиндан тайёрланган курсларнинг кенг кутубхонаси мавжуд. Ушбу кутубхонадан керакли функцияларни танлашингиз мумкин. Сиз ўқувчиларингизни ўз фикрларини баҳам кўришга ёки дарслар ҳақида саволлар беришга ундаш учун мунозара функциясини ҳам ёқишингиз

1-расм. EdApp мобил таълимни бошқариш тизими.

мумкин. Бундан ташқари, EdAppнинг ўрнатилган виртуал синф хонаси хусусияти Zoom ва Microsoft Teams каби видеоконференцалоқа платформалари билан узлуксиз интеграциялашиб, ўқувчиларингизга масофадан туриб ҳам бир-бирлари билан мулоқот қилиш ва ҳамкорлик қилиш имконини беради.

EdApp томонидан Rapid Refresh - бу билимларни мустаҳкамлашга ва ўйинли викториналар орқали талабаларингизнинг хотира балларини яхшилашга ёрдам бериш учун мўлжалланган викторина яратувчиси. Сиз оддийгина тўлдирилиши осон электрон жадвал ёрдамида саволлар ва жавобларни киритишингиз ва тестни бир марталик ёки ҳар куни ёки ҳар ҳафтада ўтказишингиз мумкин[1].

Бу таълим платформаси бепул бўлиб қуйидаги имкониятларга эга:

- ✓ Виртуал синф
- ✓ Мунозаралар
- ✓ Муаллифлик воситаси
- ✓ Викторина яратувчиси
- ✓ Микротаълим

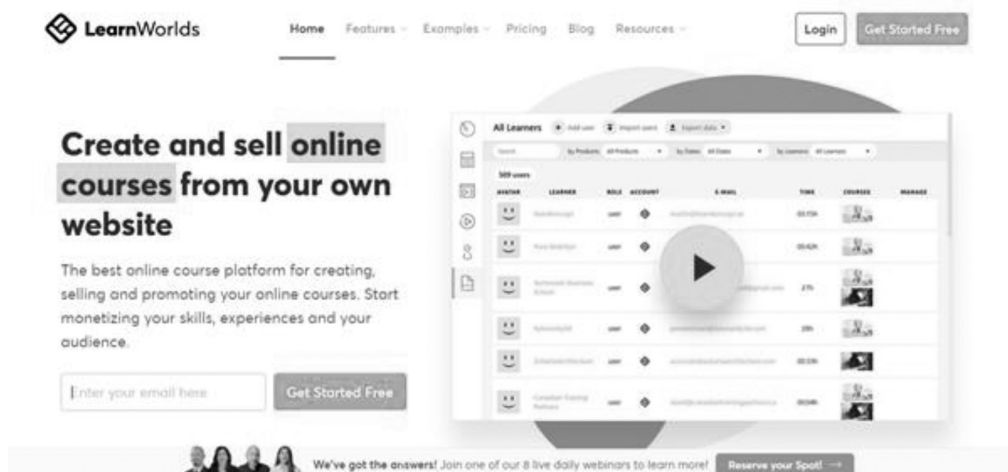
2. LearnWorlds

LearnWorlds - бу курс ўйинчиси, шаблонлар, электрон китоблар ва ижтимоий ҳамжамият ёрдамида ўқувчиларингиз учун қизиқарли ва мослаштирилган ўқув курсларини яратишга имкон берувчи онлайн ўқув платформаси. Ушбу виртуал ўқув муҳити, айниқса, видео ўрганиш учун жуда мос келади, бу сизга транскриптларни синхронлаштириш, викториналар ва бошқа интерактив элементларни қўшиш имконини беради. Сиз ҳатто ўқув материалларини брендинг ва мавзу муҳаррири ёрдамида созлашингиз мумкин. Агар сиз ўқувчиларларнинг ўрганишини яхшилашни истасангиз, ҳар бир курсга ўйин элементлари, ўз-ўзини такомиллаштириш бўйича викториналар ва топшириқларни қўшишингиз мумкин. LearnWorldsнинг эслатма олиш ва ажратиб кўрсатиш хусусиятлари ўқувчиларга ўқиган дарсларини кўриб чиқиш ва муҳим тушунчаларни эслаб қолишни осонлаштиради[2].

Асосий имкониятлари қуйидагилар:

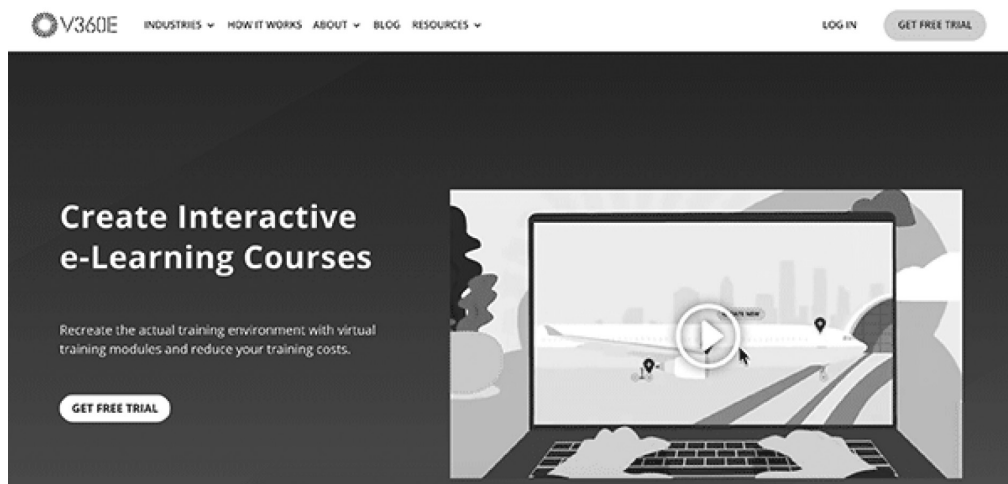
- ✓ Эслатма ва таъкидлаш хусусиятларига эга курс ижроچиси
- ✓ Интерактив шаблонлар
- ✓ Ўрнатилган ижтимоий ҳамжамият
- ✓ Видео тренинг

3. V360E

2-расм. LearnWorlds ойнасида иш бошлаш.

V360E - бу онлайн таълим дастури дастлаб авиация саноатида ўқитиш учун яратилган виртуал ҳақиқатга асосланган. Энди у соғлиқни сақлаш, қурилиш, ишлаб чиқариш ва транспорт каби бошқа қўлда ишлайдиган соҳалар учун жуда интерактив электрон ўқув воситаси ва виртуал ўқув муҳитига айланди. Ўзингизнинг VR-га асосланган ўқув дастурингизни бошлаш учун панорамали фотосурат ёки 360° видео, аудио трек ва дарсни яхшилаш учун қўшимча маълумот матнини қўшинг. V360E иш столи ва мобил иловалари ўқувчиларингизга ўз кўникмаларини машқ қилишларига ёрдам бериш учун интерактив викториналарга осон кириш имконини беради. Гарчи, ушбу илованинг чекланган имкониятлари туфайли, янада

3-расм. V360E ойнасида иш бошлаш жараёни.

мувозанатли ўрганиш тажрибаси учун қўшимча воситаларни топишингиз керак бўлиши мумкин[3].

Асосий имкониятлари:

- ✓ ВР асосидаги онлайн таълим
- ✓ Мобил кириш
- ✓ Интерактив тест

4. WizIQ

WizIQ сизга яхлит таълимни бошқариш тизимини тақдим этади ва виртуал ўқув муҳити бўлиб, унинг ёрдамида сиз ўзингизнинг ўқувчиларингизни ўқитишни осонгина ташкил қилишингиз ва бошқаришингиз мумкин. У талабаларга реал вақтда аудио, видео ёки матнли мулоқотдан фойдаланиш имкониятини бериб, мультимодал ўрганишни қўллаб-қувватлайди. Виртуал синф ва HD видео конференция имкониятлари билан талабалар вебинарларга қўшилишлари, синхрон онлайн дарсларда қатнашишлари ва гуруҳ топшириқларида тенгдошлари билан ҳамкорлик қилишлари мумкин. Иштирок этишни янада ошириш учун сиз талабаларга интерфаол доскалар, викториналар ва ҳаттоки викториналардан фойдаланиш имкониятини беришингиз мумкин. WizIQ ҳам иш столи, ҳам мобил қурилмаларда мавжуд бўлиб, фойдаланувчиларга қулай курс яратувчиси ёрдамида ўқув материалларини лойиҳалаштириш, созлаш ва амалга оширишни осонлаштиради[4].

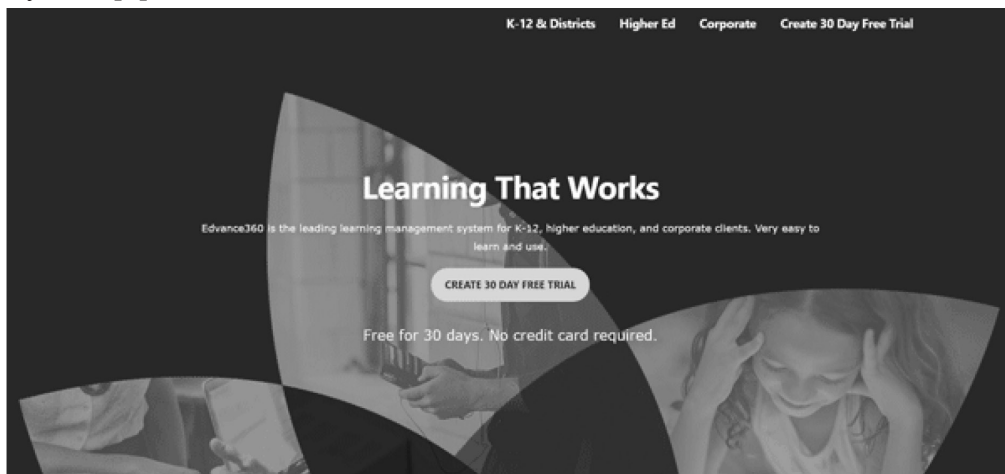
4- расм. WizIQ ойнасида иш бошлаш жараёни. Асосий имкониятлари:

- ✓ Виртуал синф
- ✓ Мобил илова
- ✓ Махсус ўқув портали

5. Advance360

Асосан таълим ташкилотлари учун мўлжалланган дарсларни Advance360 бошқариш, муваффақиятни кузатиш, онлайн сертификатлаш ва ўқувчилар бир-бири билан боғланиш ва гуруҳ муҳокамаларида қатнашиш учун фойдаланиши мумкин бўлган ўзининг ижтимоий тармоғи каби хусусиятларга эга. Ушбу виртуал ўқув муҳити сизга реал вақтда ўқув материалларини сошлаш ва баҳоларни янгилашда ёрдам берадиган контент дизайнерига кириш имконини беради. Автоматик эслатмаларни ёқиш орқали талабаларга сабоқ олишларини эслатинг ёки нишонлар олиш ёки рақамли портфеллар яратиш орқали уларни ўқишлари учун масъулиятни ўз зиммаларига олишга ундаш. Ушбу муҳим хусусиятларнинг барчасига WiFi тармоғига уланган ҳар қандай иш столи қурилмаси ёрдамида кириш мумкин[5].

5-расм. Advance360 ойнасида иш бошлаш жараёни.

Асосий имкониятлари:

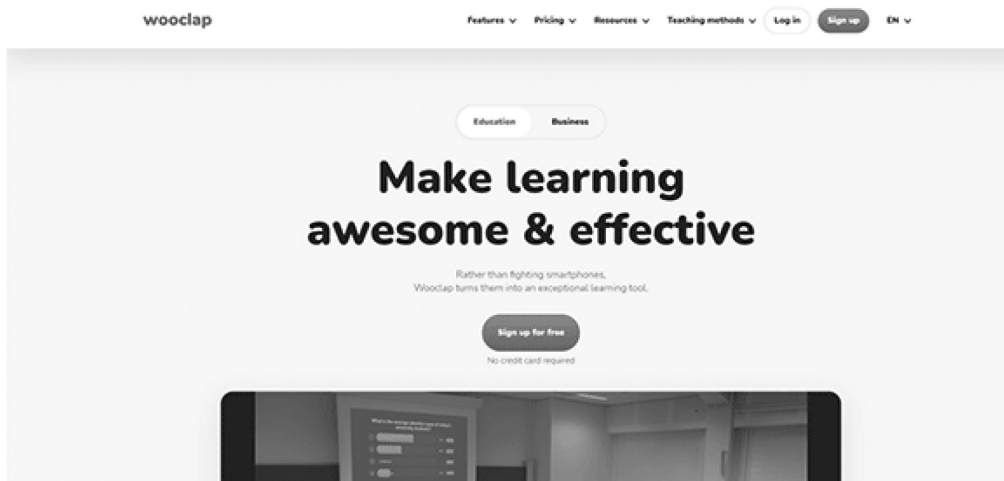
- ✓ Ички ижтимоий тармоқ
- ✓ Электрон портфеллар
- ✓ Контент қурувчи
- ✓ Автоматик эслатмалар

6. Wooclap

Wooclap виртуал ўқув муҳити бўлиб, ўқувчиларга сабоқ олиш, викторина ва сўровларга жавоб бериш, уй вазифаларини топшириш, файлларни

алмашиш ва исталган курилмада жамоа аъзолари билан рақобатлашиш имконини беради. L&D мутахассислари ушбу воситанинг тахлилий ҳисоботлари ёрдамида ўз талабаларининг ўқиш жараёнини кузатиши ва мумкин бўлган билимдаги камчиликларни бартараф этиши мумкин, уларни PDF ёки Excel файлларига ҳам экспорт қилиш мумкин. Ўзининг мослашувчанлиги ва фойдаланувчиларга қулайлиги билан ушбу ўқув платформаси масофавий ва юзма-юз ўрганиш учун идеалдир[6].

6- расм. Wooclap ойнасида иш бошлаш жараёни.

Асосий имкониятлари:

- ✓ Жонли ёки масофавий таълим
- ✓ Аналитика
- ✓ Натижаларни pdf ёки Excelга экспорт қилишингиз мумкин

7. LearnCube

Learn Cube браузерга асосланган виртуал ўқув муҳити ва контентни бошқариш тизими бўлиб, у интерактив доска, шахсий брендинг, лаҳзали хабар алмашиш ва синфни ёзиб олиш каби фойдаланувчиларга қулай хусусиятларни таъминлайди, айниқса тил ўргатиш ва онлайн репетиторлик учун фойдали бўлиши мумкин. Ушбу платформа ёрдамида сиз ташкилотингиз логотипини қўшиш ёки фон рангларини ўзгартириш орқали виртуал синфингизни созлашингиз мумкин. Бундан ташқари, дарсларингизни яхшилаш учун керак бўладиган мультимедиа контентини юклаб олиш, сақлаш ва уларга кириш жуда осон[7].

Виртуал таълим платформаларининг афзаллиги шундаки, улар кўпроқ ўқувчиларни сиғдира олади. Анъанавий синф хонасининг ўтириш тарти-

Purpose-built for live online education

7- расм. LearnCube ойнасида иш бошлаш жараёни.

би кўпинча талабаларнинг маълум сони билан чекланади. Бу ўқувчиларнинг қулай ўтиришларини ва ўзлари учун етарли жойга эга бўлишларини таъминлашдир. Бошқа томондан, виртуал таълим платформалари кўпроқ ўқувчиларга бир вақтнинг ўзида қизиқарли машғулотларда қатнашиш имконини берувчи катта имкониятларга эга виртуал ечимларидан фойдаланади. Бу яхшироқ ва аъло даражадаги жалб қилиш, шунингдек, маълумотни янада қулайроқ қилиш имконини беради.

Ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида виртуал таълим ёрдамида доимий ҳамкорлик қилиши мумкин. Виртуал ўқитиш ўқувчининг кўникмалари, эҳтиёжлари, қизиқишлари ва ўқув услублари билан боғлиқ ва уларга жавоб берадиган яхлит тажрибани таъминлайди.

Ўқувчилар виртуал тўғарак машғулотларида робототехника бўйича турли топшириқлар бажаришлари натижасида уларда барча идрок жараёнлари фаол ривожланишини таъминлайди. Ўқувчиларнинг тасаввури, фикрлаши, хотира ва нутқи такомиллашади. Робототехника билан шуғулланиш ўқув фаолияти мотивациясининг ривожланишига алоҳида таъсир кўрсатади. У таъсирнинг самараси, ўқувчиларнинг замонавий техника ва технологиялар ривожланишининг янги инновацион йўналиши сифатида роботлашган қурилмаларга нисбатан қизиқиши ортади.

АДАБИЁТЛАР:

1. <https://www.edapp.com/>
2. <https://www.learnworlds.com/>
3. <https://home.v360e.com/>
4. <https://www.wiziq.com/>
5. <https://www.advance360.com/>
6. <https://www.wooclap.com/>
7. <https://www.learncube.com/>

ROBOTOTEXNIKA DARSLARIDA TALABALARNI IJODIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH MASALLARI

Djumayev J.M.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Tayanch so'zlar: robototexnika sohasi, dars, mehnat ta'limi, mezonlar, fantastik va noreal, ijodkorlik, ta'lim, o'qitish.

Ключевые слова: сфера робототехника, урок, трудового обучения, критерия, фантастическими и нереальными, творчество, образования, обучения.

Key words: the sphere of robotics, lesson, labor training, criteria, fantastic and unreal, creativity, education, training.

Резюме: Robototexnika sohasi faol rivojlanayotgan va istiqbolli sohadir. Robototexnika - bu haqiqatan ham yuqori texnologiyali dunyo. Zamonaviy dunyoda robotlar juda talabga ega. Ular hayotning mutlaqo boshqa sohalarida qo'llaniladi, ko'pchilik bu haqda hatto bilmasligi ham mumkin. Zamonaviy robotlar fantastik va haqiqiy bo'lmagan ko'rinadi. Keling, turli faoliyat sohalarida robotlardan foydalanish misollarini ko'rib chiqaylik.

Резюме: Сфера робототехники - это активно развивающаяся и подающая надежды сфера. Робототехника мир действительно высоких технологий. В современном мире, роботы – довольно востребованы. Их используют в абсолютно различных сферах жизни, о которых многие могут даже не догадываться. Современные роботы кажутся фантастическими и нереальными. Рассмотрим примеры использования роботов в различных сферах деятельности.

Summary: The field of robotics is an actively developing and promising area. Robotics is a truly high-tech world. In the modern world, robots are quite in demand. They are used in completely different areas of life, which many may not even know about. Modern robots seem fantastic and unreal. Let's look at examples of the use of robots in various fields of activity.

Robototexnika tushunchasi zamonaviy dunyoda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Robototexnika - bu robotlarni yaratish va ulardan foydalanishni o'rganadigan muhandislik sohasi. Ushbu bilim sohasiga talab tobora ortib bormoqda va sanoat, tibbiyot, fan va ta'limning turli sohalarida foydali bo'lmoqda.

Robototexnika tarixida qadim zamonlardan tortib to zamonaviy texnologiyalargacha bo'lgan ko'plab bosqichlar mavjud. Bugungi kunda robotlar hayotimizning ajralmas qismiga aylandi - ular bizga kundalik vazifalarni

bajarishda yordam beradi, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilaydi va hatto avtonom harakat qila oladi.

Robototexnika olami bilan tanishgan bola nafaqat robotlarni yaratish va dasturlashning ajoyib usulini, balki bu sohaning insoniyat kelajagi uchun ahamiyatini ham kashf eta oladi. Robot texnikasini o'rganish bolalarda mantiqiy fikrlashni, muammolarni hal qilishga ijodiy yondashishni rivojlantirishga yordam beradi va ularga zamonaviy texnologiya tamoyillarini yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Oxirgi yillar bir vaqtning o'zida axborotlashtirish jamiyatlar qor ko'chkisi kabi kengaytiradi ilova mikroprotessorlar ichida sifat kalit komponentlar inson aralashuvisiz tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sir qiluvchi avtonom qurilmalar. Mintaqa o'zaro bog'langan robotlashtirilgan tizimlari tan olingan ustuvorlik tashuvchi yangilarini faol joriy etish bilan inqilobiy texnologik yutuqning salohiyati texnologiyalar. Ko'pchilik talabalar intilmoq ichiga olish ustida mutaxassisliklar, bog'liq Bilan axborot texnologiya, emas taxmin qilish haqida hammasi imkoniyatlar bu hududlar. Shu bilan birga, robot o'yinlari, qurilish va ixtiro ko'pchilikka xosdir eng zamondosh bolalar. Shunday qilib yo'l paydo bo'ldi imkoniyat va muddati o'tgan robototexnika sohasida uzluksiz ta'lim olish zarurati. Bo'shliqni to'ldiring bolalar o'rtasida sevimli mashg'ulotlari va jiddiy malakali tayyorgarlik imkon beradi o'qish robototexnika ichida qo'shimcha ta'lim, ustida asos maxsus tarbiyaviy dizaynerlar.

Maqsad: talabalarni robot tushunchasi, robotlarning turlari, qo'llanilishi sohalari va ishlash tamoyillari bilan tanishtirish.

Vazifalar:

- ta'limiy:
- bolalarni robototexnika va zamonaviy robot ishlab chiqarishning asosiy yo'nalishlari bilan tanishtirish;
- robototexnika sohasidagi eng keng tarqalgan va istiqbolli texnologiyalar haqida politexnik bilimlarni shakllantirish;
- bilim va ko'nikmalaringizni yangi vaziyatlarda qo'llashni o'rganing.
- tarbiyaviy:
- konstruktorlar bilan ishlashda aniqlik va sabr-toqatni tarbiyalash;
- robototexnika laboratoriyasining moddiy-texnik bazasiga g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lish;
- muloqot madaniyatini tarbiyalash.
- rivojlanmoqda:
- mustaqillik va ijodiy, ixtirochilik muammolarini hal qilish qobiliyatini rivojlantirish;

-kuzatish ko'nikmalarini shakllantirish, sxema va texnologik xaritalar asosida fikr yuritish, muhokama qilish, tahlil qilish, ishlarni bajarish;

- salomatlikni tejash:

- xavfsizlik qoidalariga rioya qilish. "Robotexnika" bilan foydalanish shunday usullari, Qanday qo'shma yaratilish, Qidirmoq muammolar va ular amaliy yechim, tahlil va umumlashtirish tjriba, tayyorlash tadqiqot loyihalar va ular himoya qilish, elementlar musobaqalar va va boshqalar., muqarrar talabalarning texnik fanlarni idrok qilish rasmini o'zgartiradi, ularni toifadan o'tkazadi spekulativ ichida tushirish qo'llaniladi. Ilova bolalar ustida amaliyot nazariy bilim, qabul qildi dan hududlar matematika yoki fizika, olib boradi uchun Ko'proq chuqur tushunish asoslar, tuzatadi qabul qildi ko'nikmalar, shakllantirish ta'lim ichida uning eng yaxshi tarzda. Va boshqa tomondan, robotlar modellarini yaratish bilan o'yinlar, unda erta tan olinadi asosiy tamoyillari hisob-kitoblar protozoa mexanik tizimlari va algoritmlar ular avtomatik faoliyat ko'rsatmoqda ostida boshqaruv dasturlashtiriladigan kontrollerlar keyingi rivojlanish uchun yaxshi zamin bo'lib xizmat qiladi murakkab nazariy material ustida sinflar. Dasturlash ustida kompyuter (masalan, virtual ijrochilar), aqliy rivojlanish uchun barcha foydaliligi uchun qobiliyatlar ichida ko'p pastroq dasturlash avtonom qurilmalar, haqiqiy muhitda ishlash. Xuddi kompyuter o'yinlari kabi pastroq ichida qulaylik o'yinlar haqiqiy.

Imkoniyat teginish uchun noma'lum dunyo robotlar uchun zamondosh bola yangi narsalarni o'rganish, instinktini engish uchun juda kuchli rag'batdir iste'molchi va o'z-o'zini yaratish istagini shakllantirish. Tashqi bilan jozibadorlik xatti-harakati, robotlar mumkin bolmoq mazmunli to'ldirilgan qiziq va qiyin vazifalar qaysi muqarrar turmoq oldin yosh muhandislar. Ularning qarori o'z-o'ziga ishonchni rivojlantirishga olib kelishi mumkin kengaytirish gorizontlar bilim.

O'ziga xos xususiyatlar. 1. Kibernetika va avtomatik boshqaruv nazariyasi elementlari moslashtirilgan Daraja idrok bolalar, nima imkon beradi boshlamoq muhandislik xodimlar allaqachon bilan 3-5 sinflar maktablar.

2. Ushbu dastur yakuniy natijaga qaratilgan, ya'ni. bola nafaqat yaratadi tashqi model robot, chizish ichida uning tasavvur uning qobiliyatlar. Bola yaratadi joriy qurilma, qaysi qaror qiladi yetkazib berildi vazifa. 3. Dastur mahkam bog'langan Bilan katta tadbirlar ichida ilmiy va texnik shar uchun bolalar (turnirlar, musobaqalar konferentsiyalar), nima ruxsat beradi, emas chiqish boshiga ramka tarbiyaviy jarayon, qabul qilish faol ishtirok etish ichida musobaqalar har xil Daraja.

Maqsad tarbiyaviy dasturlari. Ilmiy yo'l bilan o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish texnik yaratish.

Vazifalar:

1. Tanishtirish Bilan murakkab Asosiy texnologiya, qo'llaniladi da yaratish robotlar.

2. O'rgating qaror kibernetik vazifalar, natija har biri dan qaysi bo'ladi ishlaydi mexanizmi yoki robot avtonom boshqaruv.

3. Amalga oshirish fanlararo ulanishlar Bilan fizika, informatika va matematika.shakl ko'nikmalar dizayn fikrlash.

Kutiladigan natijalar:

- mustaqil faoliyat yuritish qobiliyatini shakllantirish;
 - tahlil qilish va o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish;
 - ijodiy jarayonda qat'iyat va qat'iyatni shakllantirish;
- tadqiqot ishlari va ta'lim faoliyati.

Mavzu natijalari:

- “algoritm”, “dastur” tushunchalarini shakllantirish;
- sxemani o'qish va model bo'yicha loyihalash qobiliyati;
- asosiy dasturlash konstruksiyalari haqida tushunchalarni shakllantirish, shakllantirish dasturlashning asosiy texnikasi;
- algoritmik va mantiqiy fikrlash uslublarini shakllantirish;
- tuzilgan algoritm asosida oddiy dasturlar tuza olish;
- yechish uchun Wedo 2.0 dasturidan ishonchli foydalanish amaliy muammolar.

Meta-mavzu natijalari:

- sinfda ijodiy va kognitiv faoliyat, eksperimental tadqiqot faoliyati, tanqidiy fikrlash;
- bilimlar tizimida navigatsiya qilish qobiliyatini rivojlantirish;
- muammoni ko'rish, o'z faoliyatingiz rejasini tuzish qobiliyatini rivojlantirish;

rejani amalga oshirish bo'yicha harakatlarni amalga oshirish, faoliyat natijalarini maqsad bilan bog'lash;

- tasniflash, kuzatish, tajribalar o'tkazish, xulosa va xulosalar chiqarish;
- o'z g'oyalarini isbotlash, himoya qilish, ish natijalarini baholash;
- vaqtni boshqarish qobiliyatini rivojlantirish.

Talabalar yutuqlari darajasini baholash shakllari.

Mashg'ulot samaradorligini nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi: kuzatish, so'rov; amaliy vazifalarni bajarish.

Ta'lim sifatini baholashda talabalarning o'zlashtirilishining to'liqligi va kuchi hisobga olinadi nazariya va uni tanish va notanish vaziyatlarda amaliyotda qo'llash qobiliyati.

Ta'lim natijalarini qayd etish shakllari:

Kurs davomida ta'lim natijalarini qayd qilish uchun quyidagilar qo'llaniladi: talabalar tomonidan bajarilgan oraliq topshiriqlar to'plami; mini musobaqalar; dars natijalari va o'quv natijalari bo'yicha talabalarning fikr-mulohazalari.

Ta'lim natijalarini taqdim etish va namoyish qilish shakllari: individual loyiha bo'yicha yig'ilgan robotlar modellari; mini musobaqa.

Dasturning amalga oshirilishini sarhisob qilish shakllari:

pedagogik kuzatish;

o'quvchilarning o'quv vazifalarini bajarishini pedagogik tahlil qilish; talabalarning sinfdagi faoliyati.

Amaliy topshiriqlarning bajarilishini baholash mezonlari:

Baholangan natija	Quyi daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Berilgan modelni qurish qobiliyati xususiyatlari.	Talabalar o'quv muammosini hal qilish usulini mustaqil ravishda tanlay olmaydilar, sxema bo'yicha yig'ish xatolarga yo'l qo'yadi.	Talabalar o'quv vazifasini hal qilish usulini tanlashlari mumkin. Yordamsiz diagramma bo'yicha yig'ilishi mumkin o'qituvchi.	Talabalar o'quv vazifasini qanday hal qilishni mustaqil tanlashlari mumkin. dizaynni o'z rejalariga muvofiq o'zgartirish.
O'quv vazifasini saqlab qolish, yaratish qobiliyati ijodiy yoki qidiruv xarakterdagi muammolarni hal qilish algoritmlari.	Talabalar o'quv muammosini hal qilish usulini mustaqil ravishda tanlay olmaydilar, sxema bo'yicha yig'ish xatolarga yo'l qo'yadi.	Talabalar o'quv vazifasini hal qilish usulini tanlashlari mumkin. Yordamsiz diagramma bo'yicha yig'ilishi mumkin o'qituvchi.	Talabalar mustaqil ravishda rasm chizishlari va shakllantirishlari mumkin muammo, uni hal qilish algoritmlarini yaratish.
Algoritmik fikrlash qobiliyatlari va tushunish algoritmlarni rasmiy tavsiflash zarurati	Talabalar mosligini aniqlay olmaydilar amaliy masalani yechish algoritmining rasmiy tavsifi uchun algoritmik dizayn	Talabalar amaliy masalani echish algoritmining rasmiy tavsifi uchun mos algoritmik dizaynni aniqlay oladilar. o'qituvchi	Talabalar mustaqil ravishda aniqlay oladilar rasmiy uchun mos algoritmik qurilish amaliy masalani yechish algoritmining tavsifi

Shartli tuzilmalarni qurish ko'nikmalari	Talabalar tarmoqlanish qanday ishlashini yoki uning maqsadini tasvirlay olmaydilar. Talaba amaliy masalani yechishda shartli konstruksiyalardan mustaqil foydalana olmaydi.	Talabalar tarmoqlanishning qanday ishlashini, uning maqsad. O'quvchi amaliy masalani yechishda o'qituvchi yordamida shartli konstruksiyalardan foydalanishi mumkin.	Talaba mustaqil ravishda foydalanishi mumkin hal qilish uchun shartli konstruksiyalar amaliy vazifa, shoxlanishni qurishning ishlashga yaroqli shaklini aniqlash.
O'z harakatlarining natijasini tahlil qilish va hisoblash, diqqatni jamlash, nostandartni topish qobiliyati yechimlar.	Talabalar to'liq tahlil qila olmaydi va harakatlaringiz natijasini hisoblang, sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, diqqatni jamlang.	Talabalar o'z harakatlarining natijalarini tahlil qilish va hisoblash, o'rnatish imkoniyatiga ega sabab-oqibat munosabatlari, solishtiring faktlar, o'qituvchining yordami va hamrohligi bilan diqqatni jamlash.	Talabalar o'z harakatlarining natijalarini mustaqil ravishda tahlil qilish va hisoblash, o'rnatish sabab-oqibat munosabatlari, faktlarni solishtirish, diqqatni jamlash, nostandart echimlarni topish
Qaror natijasini tushuntirish qobiliyati	Ishonchsizlik, tanlangan yechim uchun asosli tushuntirish bera olmaydi	O'qituvchining yordami bilan u tanlovni etarlicha tushuntira oladi yechimlar.	Yechim algoritmi va tanlovini yuqori ishonchlilik va mulohaza bilan ishonchli tushuntira oladi.

Mustaqil topshiriqlarni baholash mezonlarga muvofiq amalga oshiriladi, ularning har biri uchun ball beriladi.

Mezon:

1) yechimning vazifaga muvofiqligi (0-3 ball); 2) ijodiy yondashuv (0-4 ball);

2) hal qilingan vazifalarning murakkabligi (0-6 ball); 4) algoritmlarning sifati (0-10 ball);

3) xatolar yo'q (0-6 ball);

Ballar umumlashtiriladi va shu asosda bajarilgan vazifalarning murakkablik darajasi va muvaffaqiyati haqida xulosa chiqariladi. Umumiy miqdor:

14 ball yoki undan kam - dasturni o'zlashtirishning past darajasi;

15-23 ball - dasturni o'zlashtirishning asosiy darajasi;

24 – 30 ball – dasturni o'zlashtirishning yuqori darajasi.

Yakuniy nazorat natijalari jadvalga kiritiladi

Metodolik materiallar.

O'qitish metodi sifatida og'zaki, vizual, amaliy, muammoli va loyihaviy usullar qo'llaniladi.

Dasturda qo'llaniladigan ta'lim usullari mashqlar, ishlantirish, motivatsiya va rag'batlantirishdir.

Darslarda o'quv jarayonini tashkil etishning turli shakllari qo'llaniladi: individual; guruh.

Treningni tashkil etish shakllari: nazariy; amaliy darslar; ijodiy, dizayn faoliyati.

Robotlar bizga kundalik hayotda hamroh bo'lib, uy yumushlarida, ishlab chiqarishda va hatto tibbiyotda yordam beradi. Robot texnikasining rivojlanish tarixi juda ko'p qiziqarli va murakkab bosqichlardan iborat bo'lib, robotlarga o'xshash birinchi mexanik qurilmalar paydo bo'lishidan tortib, eng ilg'or mutaxassislarni ham hayratda qoldiradigan zamonaviy texnologiyalargacha.

Robototexnika qadimiy ildizlarga ega bo'lib, odamlar aniq vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan mexanik tuzilmalarni yaratgan qadimgi davrlarga borib taqaladi. Dastlab robotlar "o'yinchoq" qurilmalari ko'rinishida taqdim etildi, keyinchalik ular foydali inson yordamchilariga aylandi.

Robototexnika tarixidagi muhim davr o'rta asrlarning gullab-yashnashi bo'lib, ko'proq ixtirolar va mexanizmlar murakkablik va funktsionallikning yangi darajalariga ko'tarildi. Shu bilan birga, turli maqsadlar uchun birinchi avtomatik robotlar yaratilgan.

19-20-asrlarda texnologiyaning rivojlanishi bilan robototexnika hayotning turli sohalariga: sanoatdan fan va san'atgacha kira boshladi. Mexanik robotlar o'rnini elektron qurilmalar va sun'iy intellektga ega robotlar egalladi.

Bugungi dunyoda robototexnika eng yuqori cho'qqisiga chiqdi, avtonom dronlar, uy xo'jaligida robot yordamchilar, tibbiyot va ilm-fan sohasida innovatsion yechimlar paydo bo'ldi. Robotlar nafaqat foydali yordamchiga, balki insonning kundalik hayotida haqiqiy hamrohga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Zakon «Ob obrazovaniy Uzbekistan».
2. Sayt LEGO Education, <https://education.lego.com/en-us/support/wedo/user-guide>, <https://education.lego.com/en-us/support/wedo-2/>

3. Koryagin A.V. Obrazovatel'naya robototexnika Lego WeDo. Sbornik metodicheskix rekomendatsiy i praktikumov. – M.: «DMK Press», 2016.
4. Melnikova O.V. Lego-konstruirovaniye.5-10 let. Programma, zanyatiY. Z2 konstruktorskiye modeli. FGOS – «Uchitel», 2020.
5. Sayt po ispolzovaniyu robototexnicheskogo konstruktora Lego WeDo, <http://www.wedobots.com/> [Elektronniy resurs] - Rejim dostupa: svobodniy.
6. <http://raor.ru> - Rossiyskaya assotsiatsiya obrazovatel'noy robototexniki.
7. Pervin Y. A. Metodika rannego obucheniya informatike. / Pervin Y. A. - M.: BINOM. Spisok literaturi dlya obuchayushixsya
8. Dis Sara. Genialniye Lego izobreteniya iz detaley, kotoriye u tebya uje yest. – «Eksmoetstvo», 2021.
9. Golikov D. V. Scratch dlya yunix programmistov. / Golikov D. V. — SPb.: BXV-Peterburg, 2017. — 192 s.
10. Manba - Skyeng ingliz tili maktabi: <https://skyeng.ru/magazine/wiki/it-industriya/chto-takoe-robototekhnika>.

PROFESSIONAL TA'LIMDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING AHAMIYATI

Axmedov A.B.

Professional ta'limni rivojlantirish instituti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: raqamli transformatsiya, raqamli texnologiyalar, axborot texnologiyalar, raqamli transformatsiya jarayoni, professional ta'lim tizimi, professional-huquqiy kompetensiyalar, yuridik ta'lim, professional yuridik kompetensiyalar, raqamli madaniyat.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровые технологии, информационные технологии, процесс цифровой трансформации, система профессионального образования, профессионально-правовые компетенции, юридическое образование, профессионально-правовые компетенции, цифровая культура.

Key words: digital transformation, digital technologies, information technologies, digital transformation process, professional education system, professional and legal competencies, legal education, professional and legal competencies, digital culture.

Резюме: Ushbu maqolada raqamli transformatsiya, professional ta'limda raqamli transformatsiya, raqamli transformatsiyaning ta'limdagi asosiy yo'nalishlari mutaxassislarni tayyorlashda transformatsiyalar foydalanish, raqamli transformatsiya sharoitida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda professional-huquqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, professional-huquqiy kompetensiyalarning asosiy elementlari haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Резюме: В данной статье содержится информация о цифровой трансформации, цифровой трансформации в профессиональном образовании, основных направлениях цифровой трансформации в образовании, использовании трансформаций в подготовке специалистов, развитии профессионально-правовых компетенций при подготовке будущих специалистов в условиях цифровой трансформации, основные элементы профессионально-правовых компетенций.

Summary: This article contains information about digital transformation, digital transformation in professional education, the main directions of digital transformation in education, the use of transformations in the training of specialists, the development of professional and legal competencies in the training of future specialists in the context of digital transformation, the main elements of professional and legal competencies.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-6079-son Farmonida strategiyasi doirasida ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, yoshlar, ma'naviyat va jamoat tashkilotlari,

mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash sohalarini raqamli transformatsiya qilish bo'yicha ustuvor loyihalarni amalga oshirish kabi masalalar belgilab berilgan [1].

Raqamli transformatsiya hozirgi kunda ko'pgina sohalarga ta'sir etuvchi dolzarb jarayon hisoblanadi. Raqamlashtirish jadallashib borayotgan zamonda texnologik yechimlarni faol hal qilish uchun har qanday sohada raqobatbardosh bozorni saqlab qolish muhimdir. Shuningdek, turli sohalarni birlashtirish, infratuzilmani optimallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiyki, raqamli transformatsiya jamiyatga ham ta'sir qilmay qolmadi. Professional ta'lim bundan mustasno emas. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi kasbiy ta'limdagi raqamli transformatsiyaning mavjud holatiga yangicha yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

Ta'limda raqamli transformatsiya - bu raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish orqali uni takomillashtirish va samaradorligini oshirishni nazarda tutuvchi jarayon. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi ta'lim berishning an'anaviy usullarini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish va o'quvchilarning shaxsiy salohiyatini maksimal rivojlantirishga yordam berishdir.

Raqamli transformatsiyaning ta'limdagi asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. **Axborot texnologiyalaridan foydalanish:** Ta'lim jarayonini interaktiv qilish, o'quvchilarni ko'proq jalb qilish uchun kompyuterlar, planshetlar va turli ilova hamda platformalardan foydalanish.

2. **Onlayn ta'lim:** Masofaviy ta'limning rivojlanishi, o'quvchilarga har qanday vaqt va makondan ta'lim olish imkoniyatini beradi. Onlayn kurslar, vebinarlar, va virtual sinflar bunda katta rol o'ynaydi.

3. **Sun'iy intellekt:** Bu texnologiyalar yordamida individual ta'lim dasturlari ishlab chiqish mumkin, bu esa o'quvchining shaxsiy ehtiyojlariga ko'ra ta'lim berish imkoniyatini yaratadi.

4. **Tahlil va katta ma'lumotlar (Big Data):** O'quvchilarning o'quv jarayonidagi faoliyatini kuzatish va tahlil qilish orqali ularning bilish darajasini yaxshilash imkonini beradi.

5. **Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR):** Bu texnologiyalar o'quvchilarga ta'lim materiallarini real hayotda qo'llab ko'rishga yordam beradi va ularni amaliyot bilan birlashtiradi.

Raqamli transformatsiya ta'limda joriy etilganida bir qator imkoniyatlar va qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. O'zbekiston ta'lim tizimida bu jarayonni qo'llab-quvvatlash maqsadida, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini

o'shish va zamonaviy texnologiyalarni kengroq joriy etish kabi tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli transformatsiya jarayoni va uning bugungi kundagi holatini tahlil qilishda, shuningdek, bo'lajak kadrlarni tayyorlash raqamli davrda ta'lim tizimining muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Kelgusida professional ta'limning o'ziga xos jihatlarini chuqur o'rganish, ushbu tadqiqotda tasvirlangan real natijalar asosida qiziqarli va samarali yechimlar ishlab chiqish uchun amaliy ahamiyatga egadir.

Raqamlashtirish va global internet tarmog'i deyarli hayotning barcha sohalarini qamrab olgan bugungi kunda, ishga qabul qilishda asosiy omillardan biri insonning raqamli ko'nikmalarga egaligi hisoblanadi. Bu ko'nikmalar orqali faoliyatdagi topshiriqlarini samarali va tezkor bajarish mumkin, bu esa shaxsning muvaffaqiyatli bo'lishi va mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanishga yordam beradi [2].

Professional ta'lim tizimida o'quv fanlarining raqamli vositalar bilan ta'minlanishi o'quvchilarning fikrlarini faollashtirishga yordam beradi. O'quv kursi bo'yicha vizual va jonli multimedia ta'minoti bilimlarni turli usullarda (vizual, audial va boshqalar) qabul qilish imkonini beradi.

Mutaxassislarini tayyorlashda raqamli transformatsiyalar foydalanish muhim ahamiyatga ega, chunki ushbu sohada mutaxassislik fanlari bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lmasdan, yuqori natijalarga erishish juda qiyin. Shu sababli, professional ta'lim tizimida o'quv jarayonini raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berish vositalari, metodlari va o'quv dasturlari bilan ta'minlash muhim masalaga aylanmoqda, bu esa ta'lim muassasasi, o'qituvchi va pedagoglarning malakasini oshirish tizimini global va milliy talablarga moslashtirib, raqamli texnologiyalar sohasida ko'mak berish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, raqamli

transformatsiya sharoitida bo'lajak kadrlarni tayyorlashda professional-huquqiy kompetensiyalarni rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi.

Professional-huquqiy kompetensiyalar mutaxassislarni tayyorlashning muhim elementlari hisoblanib, ularni kasbiy muhitda huquqiy me'yorlar va qoidalarga rioya qilgan holda muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlaydi. Raqamli transformatsiya sharoitida, kasbiy vazifalar va ta'lim metodologiyalari xarakterining chuqur o'zgarishi bilan bog'liq holda, ushbu kompetensiyalar zamonaviy sharoitlarga moslashtirilishini va qayta ko'rib chiqilishini talab etadi. O'zbekiston kollejlari, ayniqsa yuridik ta'lim sohasida raqamli transformatsiya kasbiy-huquqiy kompetensiyalarni qayta baholashni talab etadi. Raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish ushbu transformatsiyaga turtki berib, o'quv dasturlari va kelajakdagi yuridik mutaxassislar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar to'plamiga ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu kompetensiyalarining nazariy asoslari tez o'zgarayotgan raqamli muhitga moslashish zaruriyatiga asoslanib, bitiruvchilar raqamli iqtisodiyot talablarini qondirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lishlarini ta'minlashni ko'zda tutadi. Axborot texnologiyalari sohasidagi professional-huquqiy kompetensiyalar mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etib, ularni huquqiy me'yorlar va standartlarga amal qilgan holda samarali ishlashga qodir qilib tayyorlaydi. Raqamli transformatsiya, ishlash usullari va ta'lim yondashuvlarini tubdan o'zgartirib, ushbu kompetensiyalarni qayta ko'rib chiqishni va yangilashni talab qiladi. Shuningdek, mutaxassislar zamonaviy raqamli dunyo talablariga muvaffaqiyatli moslasha olishlari uchun tayyorlanishlari lozim.

Raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish ta'lim metodikalarini modernizatsiya qilishni va o'quv dasturlariga raqamli vositalarni kiritishni nazarda tutadi. Bu interaktiv o'qitish usullarini joriy etishni va ta'lim muassasalarini tadqiqot platformasi sifatida yaratishni o'z ichiga oladi [3].

Raqamli savodxonlik asosiy ahamiyatga ega bo'lib, ma'lumotlarni qayta ishlash ko'nikmalari va texnologik kompetentlikni o'z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalar raqamli dalillar va huquqiy texnologiyalar bilan ishlaydigan yuridik mutaxassislar uchun zarur [3].

Yuridik ta'limda o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish raqamli kompetensiyalarni, jumladan, axborot tizimlari va yuridik qarorlar qabul qilish uchun texnologiyalarni o'zlashtirishni o'z ichiga olishi kerak. Yuridik ta'limning modernizatsiya qilinishi o'quvchilarni huquqni qo'llash va huquqiy amaliyotning raqamli jihatlariga tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega [4].

Axborot texnologiyalari (AT) sohasidagi mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan ta'lim dasturlari raqamli transformatsiyaga mos ravishda qayta ko'rib chiqilishi kerak, ayniqsa ularning faoliyatini huquqiy tartibga solish nuqtai nazaridan. AT mutaxassislarning professional-huquqiy kompetensiyalari raqamli texnologiyalar bilan bog'liq huquqiy me'yorlarni qo'llash uchun zarur bo'lgan bilimlar va ko'nikmalarni, shuningdek, ma'lumotlarni boshqarish, axborot tizimlari va raqamli mahsulotlar bilan bog'liq huquqiy jihatlarni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarda zarur kompetensiyalarni rivojlantirishni ta'minlash uchun zamonaviy raqamli ta'lim raqamli vositalar va o'qitish usullarini o'z ichiga olishi lozim. Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy qilish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- raqamli savodxonlik va raqamli faoliyatni tartibga soluvchi qonunlarga urg'u berilgan holda ta'lim dasturlarini yangilash;
- interaktiv o'qitish usullaridan foydalanish, masalan, yuridik holatlarni modellashtirish va raqamli texnologiyalar yordamida amaliy vazifalarni bajarish.

O'quvchilar huquq, kiberxavfsizlik va ma'lumotlarni qayta ishlash qoidalarini o'rganishlari mumkin, ta'lim muassasalarini tadqiqot platformasi sifatida foydalanib.

Ushbu integratsiya orqali o'quvchilar texnik ko'nikmalarga hamda o'zlari ishlaydigan huquqiy muhitni tushunishga ega bo'lishadi.

Professional-huquqiy kompetensiyalarning asosiy elementi raqamli savodxonlikdir.

Mutaxassislarining professional yuridik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun raqamli savodxonlik muhim ahamiyat kasb etadi. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Katta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish, tahlil qilish va ularni huquqiy talablarga muvofiq qo'llash qobiliyatini axborotni qayta ishlash ko'nikmalari deb ataymiz.
- Texnologik kompetentlik ma'lumotlarni himoya qilish, yuridik vazifalarni bajarish va qonunchilik talablariga rioya qilish uchun dasturiy va apparat vositalardan foydalanish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlash, intellektual mulkni himoya qilish va kiberfazoda faoliyatni nazorat qilish mutaxassislar uchun ustuvor vazifa bo'lishi kerak.

Raqamli transformatsiya sharoitida mutaxassislarni tayyorlashning eng muhim vazifalaridan biri bu zamonaviy tarmoq talablariga mos keladigan professional-raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishdir. Ushbu kompetensiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Raqamli madaniyat: Zamonaviy raqamli texnologiyalarni va ularning jamiyatga ta'sirini tushunish. Mutaxassislar texnologiyalar insonning dunyoqarashi va xatti-harakatlarini qanday shakllantirishini tushunishlari va bu bilimlarni etik va foydali yechimlarni ishlab chiqishda qo'llashlari kerak.
- O'z-o'zini rivojlantirish: AT sohasi tez o'zgarib borayotganligi sababli, o'z-o'zini o'rgatish va doimiy ravishda bilimlarni takomillashtirish muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur ko'nikmaga aylandi. Mutaxassislar yangi dasturlash tillari, vositalar va texnologiyalarni butun kasbiy hayoti davomida o'rganishga tayyor bo'lishlari kerak.
- Boshqaruv ko'nikmalari: Loyihalarni va jamoani boshqarish ko'nikmalari IT sohasida tobora muhim bo'lib bormoqda, chunki yirik loyihalar ustida ishlash ko'plab mutaxassislarning hamkorligini va resurslarni samarali taqsimlashni talab qiladi. Vaqt, byudjet va mahsulot sifati bilan boshqarish AT-loyihalarni muvaffaqiyatli yakunlashning asosiy jihatlaridir.

Raqamli kompetensiyalar nafaqat texnologik bilimlarni, balki etik, madaniy va boshqaruv jihatlarini ham kundalik kasbiy faoliyatga integratsiya qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi, bu mutaxassislarni bozorda yanada moslashuvchan va talab yuqori bo'lishiga yordam beradi.

O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o'tishi professional ta'lim oldida jiddiy chaqiriqlar qo'yimoqda, ayniqsa o'quvchilar orasida o'z-o'zini o'qitish

va mustaqillikni rivojlantirish borasida. Elektron ta'lim resurslari o'qitish samaradorligini oshirish va o'quvchilarni raqamli mehnat bozorining talablariga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi [5].

O'zbekistonning ta'lim tizimi raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda, bu axborot va kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish va AT infratuzilmasini modernizatsiya qilishni o'z ichiga oladi [6].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, professional ta'limda raqamli transformatsiya O'zbekiston uchun ko'plab imkoniyatlar yaratrsa-da, raqamli iqtisodiyot talablariga javob beradigan ta'lim strukturalarining yetarli darajada rivojlanishi bilan bog'liq qiyinchiliklar ham mavjud. Yuridik ta'limga raqamli kompetensiyalarni integratsiya qilish kelajak mutaxassislarini tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, an'anaviy va zamonaviy ta'lim yondashuvlarini sinchiklab baholashni talab qiladi.

Professional ta'lim dasturlariga huquqiy jihatlarni kiritish o'quvchilargaga ma'lumotlarni himoya qilish, dasturiy ta'minotda mualliflik huquqini himoya qilish, kibernetika xavfsizlik va raqamli biznes jarayonlarini huquqiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha ko'nikmalarni o'zlashtirishga yordam beradi. Bu kompetensiyalar bitiruvchilarga yuqori texnologiyalar sohasidagi faoliyatni tartibga soluvchi huquqiy talablarga mos ravishda raqamli iqtisodiyot talablariga javob berish imkoniyatini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020-yildagi "Raqamli O'zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni.
2. Варганова Е. Л. Индустрия российских медиа : цифровое будущее / Е. Л. Варганова, А. В. Вырковский, С. С. Смирнов, М. И. Макеев. – М. : МедиаМир, 2017. – 160 с.
3. Dubniak. (2022). 1. Educational digital transformation and digital Competences: legal aspects. Информација i право, doi: 10.37750/2616-6798.2022.3(42).270253
4. Jeannette, Eicks. (2012). 9. Educating Superior Legal Professional: Successful Modern Curricula Join Law and Technology. Social Science Research Network.
5. Shakhnoza, R., Ubaydullayeva., Gavhar, Tadjiyeva., Dilorom, R., Ubaydullayeva., Nilufar, Mirzaakbarovna, Kadirova., Z., Gulyamova. (2023). 8. The Specifics of the Organization of Independent Work of Students in the System of Secondary Vocational Education In Uzbekistan in the Context of the Transition to a Digital Economy. doi: 10.1109/TELE58910.2023.10184330
6. Shadibekova, D., Abdurahmanovna. (2022). 10. Digital Transformation of University Education in Uzbekistan. doi: 10.54216/ijaict.010204.

БАСЛАЎШИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

QARAQALPAQ XALIQ AWIZEKI KÓRKEM DÓRETPELERINEN BIRI BOLǴAN JUMBAQLAR TIYKARINDA BALALARDIŇ TIL ÓSIRIWIN RAWAJLANDIRIW

Oteniyazova P.E.

NMPI, Mektepke shekemgi tálim kafedrası oqıtıwshısı

Tayanch soʻzlar: topishmoq, soʻz yasash, mustaqil qobiliyat, fikrlash, muhit, texnologiya.

Ключевые слова: загадка, формирование слов, самостоятельная способность, мышление, окружающая среда, технология.

Key words: riddle, word control, independent ability, thinking, environment, technology.

Резюме: Ушбу мақолада қарақалпоқ халқ оғзаки ижоди бўлган топишмоқлар орқали болалар нутқини ўстириш масалалари ўрганилган. Шунингдек бадий адабиётнинг болалар тарбиясида тутган роли ҳақида сўз юритилади.

Резюме: В данной статье изучаются проблемы обучения речи детей посредством загадок, которые являются частью каракалпакского фольклора. Обсуждается также роль художественной литературы в воспитании детей.

Summary: This article examines the problems of teaching children speech through riddles, which are part of Karakalpak folklore. The role of fiction in raising children is also discussed.

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleri ázelden, jaslıqtan baslap shaxsqa tárbiyalıq tásir kórsetiwdiń zárúrli qurallarından biri esaplanıp kelgen. Hesh bir basqa derek balaǵa bunday tásir kórsetpeydi, sebebi kórkem ádebiyat mádeniyat hám turmıstıń barlıq ǵáziynelerin óz ishine aladı, ol haqıyqıy dúnyadan bilim beredi, málim bir estetik mániske iye, sonıń menen birge, sezimiy tásirler dáregi esaplanadı.

Mektepke shekemgi dáwir shaxstıń rawajlanıwı hám qalıplesiwinde tiykarǵı bolıp esaplanadı. Kórkem ádebiyat balalardı salıstırıwlaw, metafora, epitet hám basqa ańlatpa qurallarınan paydalanǵan halda, esitken zatlarına óz qatnasın bildiriwge járdem beredi. Kórkem ádebiyattıń tárbiyalıq wazıypası ayrıqsha tárzde - kórkem obrazdıń tásir kúshi arqalı ámelge asırıladı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı arnalǵan kórkem ádebiyatqa baylanıslı tálim metodikası balalarda mektepke barıwdan aldın qalıplesken qábiletlerdi qandırıwǵa, usınıń menen birge bul mútajlik hám qábiletlerdi rawajlandırıwǵa

qaratılǵan bolıp, mektepke barganda oqıwshı kórkem ádebiyatqa baylanıslı dóretpelerdiń jańa qásiyetlerin, atap aytqanda, olardıń kommunikativ wazıypasın ámelge asıradı. Balalarǵa baslanǵısh kórkem ádebiyatqa baylanıslı tálim metodıkası tiykarındaǵı shınıǵıwlar nátiyjesinde jańa oqıw motivleri, oqıw qatnası hám shıǵarmalardı qabıl etiw usılları payda boladı.

Balanıń qábiletleri hám mıtajliklerindegi turaqlı ózgerisler oǵan kórkem qurallarǵa, dóretpeler dúzilisine, kórkem ádebiyatqa baylanıslı bilimlerge hám analiz usıllarına qızıǵıwshılıqtı rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń kórkem ádebiyatqa baylanıslı rawajlanıwı jetik oqıw aqlın rawajlandırıw tárepke qádem taslaydı. Balalardıń rawajlanıwı ushın kórkem ádebiyat penen tanısıwdı aqlǵa say shólkemlestiriw bólek áhmiyetke iye. Baslanǵısh tálim dáwirinde bilimniń sezimiy forması menen bir qatarda oqıw dúnyanı jańalıq ashıwdıń tiykarǵı qurallarınan biri bolıp tabıladı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde bolıw dáwirinde balalar kórkem ádebiyatqa baylanıslı rawajlanıwdıń málim dárejesine erisiwleri kerek, sebebi mektepke shekemgi jas balanıń intellektual processlerinde júzege keletuǵın ózgerislerdi esapqa alǵan halda bul tarawdı jetilistiriw ushın eń qolay esaplanadı.

Tárbiyalanıwshılardıń kórkem ádebiyatqa baylanıslı rawajlanıwı mashqalası zamanagóy mektep táliminiń teoriyalıq máselelerinen biri esaplanadı. Bul kontseptsıyanı quraytuǵın kriteriya hám strukturalıq bólimlerdi anıqlawda qıyınshılıqlar payda boladı. Aynan mektepke shekemgi jasta bolajaq sawatlı kitapxannıń qalıplesiwi payda boladı : estetik talǵam arttırıladı, kórkem ádebiyat tili haqqında ideyalar qalıpleseedi, kórkem tekstti sezimiy hám aqlǵa say aql birliginde analiz etiw qábileti rawajlanadı.

Kórkem ádebiyatqa baylanıslı rawajlanıw jasqa baylanıslı process bolıp tabıladı, sebebi insannıń dúnyaǵa kóz qarası rawajlanıp, oqıwshı tájiriybesi toplanǵan tárepke bir shıǵarmanı bir shaxs tárepinen qabıl etiw jıllar ótken sayın tereńlesip baradı. Biraq bul da tálim procesi bolıp tabıladı: oqıtwdıń tábiyatı kórkem ádebiyatqa baylanıslı tálim procesine tásir etedi hám tek ǵana onıń rawajlanıwına úles qosıwı, bálki tárbiyashınıń nadırıs háreketleri sebepli onı ásteletiwı múmkin.

5-7 jaslı balalardıń shıǵarmalardı qabıl etiw qásiyetlerine itibar, sonıń menen birge, insan úlkeygen tárepke sezimiy, haqıyqatlıqtı tuwrıdan-tuwrı aql etiw qábiletin az-azdan joǵaltıp, intellektual operatsiyalardan bargan sayın kóbirek paydalanıwı menen baylanıslı. kórkem óner dóretpelerin aql etiw jáne bul onıń dóretiwshilik múmkinshiliklerin rawajlandırıwdı shekleydi. Usınıń sebebinen,

mektepkе shekemgi jastaǵı balalar shıǵarmanı qanshelli tolıq hám tereń túsine aladı, olardıń aqlı avtordıń niyetine qanshelli adekvat bolıwı múmkinligi haqqındaǵı soraw tek ǵana ádebiyattı oqıtıw sheńberinde, bálki kóz qarastan da aktual bolıp tabıladı.

Mektepkе shekemgi jastaǵı balalardı rawajlandırıw ushın tárbiyashı balanı tekstti túsiniwge hám ol jaǵdayda sebep-tásir qatnasların ornatıwǵa baǵdarlawı kerek, usınıń menen semantik yadtı rawajlantıradı hám mexanik tárizde yadlawdan uzaqlasadı. Balalarda gúrriń qaysı kózqarastan ayılǵanlıǵı haqqında oyda sawlelendiriwdi qalıplestiriw júdá zárúrli, sol sebepli balalardı avtor hám gúrriń etiwshi, gúrriń etiwshi hám qaharmanlardıń kózqarasın salıstırıwǵa úyretiw kerek.

Túrli janrdagi xalıq awızeki kórkem dóretpeleri menen tanısıw balalar sóylewin rawajlandıradı. Ol jáne de bayıp baradı, olarda anıq ideya hám túsiniqlerdiń qalıplesiwi tiykarında balalardıń sózlik baylıǵı ayqınlasadı hám aktivlesedi, pikirdi awızsha ańlatıw qábileti rawajlanadı.

Qaraqalpaq xalıq awızeki kórkem dóretpelerinen biri bolǵan jumbaqar balalardıń tilin ósiriwde úlken áhmiyetke iye bolıp tabıladı. Jumbaqar xalıq awız eki dóretpeleriniń eń belgili túrleriniń biri sıpatında ózine tán ayırıqsha ózgesheliklerge iye. Olar óz-ara rifmalasqan qısqa qosıq qatarlarınan yamasa mánilik baylanısqa iye prozalıq bayanlawlardan ibarat bolıp, sol jumbaq bolıwı tiyis zat yamasa buyımlar soǵan uqsas basqa nárseler menen búrkemelenip ayıladı. Olardıń atqarıwshıları: aytıwshılar menen tıńlawshılar jumbaqarǵa teńdey qatnasta boladı. Biri jumbaq aytsa, biri jumbaqtı sheship beriwi tiyis.

Jumbaqtıń obektleri tiykarınan adamnıń anotomiyalıq sıpatlamaları hám turmısqa zárúr buyımlardı jasırın máni berip táriplew bolsa, ekinshi bir úlken túri tábiyat, tábiyat tásirinde jaratılǵan ózgesheliklerdi, haywanlardı, quslardı, tereklerdi hám hár qıylı tábiyat qubılısların astarlı beriwden hám olardıń sheshimlerin anıqlawdan ibarat. Jumbaqardıń ruxıy dúniyamızdı bayıtıwdıǵı xızmeti- oylaw, pikirlew, boljaw, táriplew, bayanlaw qábiletlerimizdi shınıqtıradı, sana-sezimlerimizdiń rawajlanıp barıwına jol ashıp beredi. Ata-babalarımızdan qalǵan hasıl miraslarımızdıń úlgerin tereńnen tanıwǵa hám búgingi kúnde júz berip atırǵan texnikalıq jetiskenlikler menen jaqınnan tanısıp, úyrenip barıwǵa tiykar jaratıp beredi.

Jumbaqar - xalıq folklorındaǵı basqa janr túrleri siyaqlı áyyem zamanlardan berli xalıq danalıǵınan dóregen. Ol tálay dáwirdeǵı ata-analardıń bala waqtındaǵı aytqan hám sol jumbaq arqalı hár qıylı qubılıslarǵa diqqat bólgen. Sırlı uǵımlar arqalı balalar turmıs álemlerin oylap pikir júrite biliwge úyrengen. Janr retinde ol balalardıń ruwxıy talabına saykes ádebiy qurallardıń biri. Jumbaq ta jańıltıw hám balalar qosıqlarınıń «ótirik óleń» «ótirik ertek» túrlerine túr jaǵınan usaǵan

menen mazmunlıq jaqtan ádewir ótkirlesip keledi. Janlı hám jansız tábiyattaǵı qubilislarǵa oy jiberiw pikir júritiw jasırınǵan hár túrlı sırlardı ashıw, qoyılǵan sorawǵa dál juwap tabıw boyınsha balalardı álwan-álwan turmıs qubilisların oylap kóriwge qızıqtıradı. Bul oylawlar balalardı aqlıy jaqtan rawajlandırıwǵa tásir jasaydı, sezimin kóteredi.

Jumbaq degen sóz birikken eki sózden quralıp «Jum-jasırw», -«baq-qara» degen mánını anlatadı. Jumılǵan jasırılǵan zatqa qara usını izlep tap degendi bildiredi. Jumbaqtıń juwabın tabıw ushın balalar oylaw menen azda bolsa hár qıylı zattı, adamdı, jerdı, aspandı, ósimlikler hám haywanat dúnyasın úy xojalıq uǵımına salıstırıp olardı kóz aldınan birime-birim ótkerip ózine ishten dodalap jeti ólshep bir kesetuǵın sheshimge alıp keletuǵını anıq. Usılar arqalı jumbaq balalardıń aqlı oyın túsiniǵın keńeytip rawajlandırıwǵa tásir etedi. Jumbaqtıń wazıypası bunıń menen sheklenbeydi. Bul jumbaqlar balalardıń oy-órisin ósiriwge tásir etse, ekinshı tárepten búgingı balalar ádebiyatına jana janrlıq tur alıp keledi. Ushınshiden balalardıń turmısı menen baylanıslı aytıladı.

Eki gilem keń gilem ekewi de teń gilem (aspan hám jer)

Appaq ǵana dásturxan

Jerdiń júzin qaplaǵan

(qar)

Jumbaqlar balalardıń oylaw uqıplılıǵınıń ósiwine, dúnya tanımınıń keńeyiwine óz tásinin jasaydı. Balalar jumbaqlar tiykarında dúnyanıń hár qıylı quramalı ekeniń túsinedi. Balalar tárbiyasına jumbaqtıń paydaları tárepine ser salsaq onda bul sırttan qaraǵanda balalardıń soraw juwap túrindeǵı kúndelikli oyınıńday kórinedi, al shınında onıń balalar dúnyasına keletuǵın paydasına názer taslasaq, onda balalardıń ózleri aytısqań, jumbaqtan ózleriniń aqlı oyın sezimin pátin rawajlandırıp atırǵanın bayqaymız. Ekinshı jaǵınan balalar jumbaq arqalı ózleriniń qıyal súriwlerine de qıyalıy hádiyselerdi oylap tabıwına da keń múmkinshilikler jaratıladı. Balalar ádebiyatında jumbaqlar usı jaǵınan da áhmiyetli bolıp tabıladı. Jumbaqtıń jáne bir ózgesheligi - ol hár bir baladan tereńirek oylawdı talap etetuǵın janr bolıp tabıladı. Bul bolsa, balalarda keleshekte ziyrek, tapqır hár qanday mäseleni ózi sheshe alatuǵın shaxs bolıp qılıplesiwine óziniń úlesin qosadı.

ÁDEBIYATLAR:

1. Qaraqalpaq folklorı kóp tomlıq 88-100 Nókis «Ilim» 2015
2. «Ilk qádem» mámleketlik oqıw baǵdarlaması, Toshkent - 2022 yıl.
3. Jumasheva G. X. Mektepke shekemgi mákemelerde oyın-zawıq erteliklerdi shólkemlestiriw. Nókis-2009.
4. Jumasheva G. X. Qaraqalpaq xalıq oyınları arqalı balalardıń sóylew tilin ósiriw. Nókis-2010.

O'QUVCHILAR TABIIY-ILMIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING INDIVIDUAL TA'LIM AMALIYOTI

Ochilov F.I.

*ChDPU "Boshlang'ich ta'lim metodikasi"
kafedrasi dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD).*

Tayanch so'zlar: tabiiy-ilmiy tafakkur, individual ta'lim, ta'lim texnologiyasi, ta'lim amaliyoti, mazmunni o'zlashtirish, foydalanishni bilish, samaradorlikni baholab borish, rivojlantirish.

Ключевые слова: естественнонаучное мышление, индивидуальное обучение, образовательная технология, образовательная практика, освоение содержания, умение использовать, оценка эффективности, развитие.

Key words: natural science thinking, individual learning, educational technology, educational practice, content mastery, ability to use, effectiveness assessment, development.

Резюме: Ushbu maqolada o'quvchilar tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishning individual ta'lim amaliyoti ko'rib chiqilgan. Individual ta'lim mazmunini chuqur o'zlashtirish asosida tabiiy fanlar jarayonini o'qitishda individual ta'lim texnologiyasidan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ta'lim texnologiyasining samaradorligini baholash masalalari tahlil qilingan.

Резюме: В данной статье рассматривается индивидуальная образовательная практика развития естественнонаучного мышления студентов. На основе углубленного освоения содержания индивидуального образования проанализированы вопросы формирования компетенций по использованию индивидуальной образовательной технологии в процессе преподавания естественных наук и оценки эффективности образовательной технологии.

Summary: This article examines the individual educational practice of developing students' natural science thinking. Based on in-depth mastery of the content of individual education, the issues of developing competencies in the use of individual educational technology in the process of teaching natural sciences and assessing the effectiveness of educational technology are analyzed.

“Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da sifatli ta'limga erishish vazifalaridan biri sifatida ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda individual yondashish qo'yilgan [1]. Shu jihatdan umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda individual ta'lim ham muhim o'rin tutadi. Bu o'rinda e'tiboringizni ana shu masalaning tahliliga tortamiz.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti rektorining 2022-yil 21-apreldagi 01/0202-son buyrug'iga assaon mazkur pedagogik oliy ta'lim muassasasida

o'quv va ilmiy tadqiqotlar yo'nalishlarida individual yondashuv texnologiyasi ustuvor hisoblanadi [3]. Shu sababli o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda individual yondashuv texnologiyasiga asoslangan ta'lim amaliyoti muhim o'rin tutadi. Buning uchun quyidagilarga rioya qilish lozim bo'ladi:

Individual ta'lim mazmunini anglash. Mamlakatimiz ta'lim tizimida individual ta'lim amaliyotga joriy etib borilmoqda. Shu ma'noda individual ta'lim – bu shaxsning bilim, ko'nikma va malakasini yakka tartibda tarkib toptirishga yo'naltirilgan ta'lim shaklidir [2; 18-b.]. Bunda individual ta'limning quyidagi shakllari mavjudligini eslatib o'tish joiz:

- a) ta'lim oluvchining yakka tartibda bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishi;
- b) ta'lim beruvchining ta'lim oluvchilarning har biri bilan yakka tartibda shug'ullanishi;
- v) maxsus individual ta'limni amalga oshirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining individual ta'lim asosida tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish muhim amaliy mexanizmlardan biridir. Buning uchun o'quvchilar mustaqil ravishda o'qituvchilar yordamidan foydalanish, tegishli adabiyotlarni o'qish, yangi ma'lumotlarni olish va tahlil qilish hamda ularni o'zlashtirish vositasida o'zlarining tabiiy va ilmiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunda o'quvchilar mutaqil harakat vositasida o'zlarini qiziqtirgan tabiiy va ilmiy ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Shu sababli o'quvchilarning individual ta'lim vositasida tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish uchun maxsus kompyuter dasturi vositasida ularga tabiiy fanlar o'qituvchilarining tavsiyalari, tegishli adabiyotlarni o'qish va ulardan foydalanish ko'rsatmalarini berib borish taqozo etiladi. Shu ma'noda individual ta'lim imkoniyatlaridan foydalangan holda mamlakatimizning eng chekka hududlarida istiqomat qilayotgan o'quvchilarning ham tabiiy-ilmiy tafakkurini kutilgan darajada rivojlantirish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Bunda eng asosiy masala individual ta'limning o'quvchilarda mustaqil o'rganish ko'nikmasini shakllantirishidir. Misol uchun, Astronomiya o'quv fani bo'yicha o'quvchilarning individual ta'limini tashkil etish ularning tabiiy va ilmiy bilimlarini chuqurlashtiradi. Shu sababli Chirchiq davlat pedagogika universitetida individual yondashuv ta'lim texnologiyasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda.

Individual ta'limning yana bir shakli ta'lim beruvchilarning har biri ta'lim oluvchi bilan individual shug'ullanishidir. Shu ma'noda umumiy o'rta ta'lim maktablarining tabiiy fanlar o'qituvchilari har bir o'quvchi bilan individual tarzda shug'ullanib, ularning tabiiy-ilmiy tafakkurini kutilgan darajada rivojlantirish imkoniyati mavjud. Buning imkoni bor. Chunki o'quvchilar Botanika, Zoologiya, Biologiya, Geografiya, Kimyo, Fizika va Astronomiya o'quv fanlari bo'yicha tabiiy va ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga bo'linadi. Shu jihatdan mazkur fanlar o'qituvchilari har bir o'quvchi bilan individual shug'ullanish imkoniyatiga ega

bo'lad. Misol uchun, Geografiya o'quv fani bo'yicha ko'pi bilan 10-12 nafar o'quvchi chuqurlashtirilgan ta'lim olishga qiziqishadi. Bunday kichik guruhlarda har bir o'quvchi bilan individual shug'ullanish imkoniyati mavjud. Shu ma'noda tabiiy fanlar o'qituvchilarining o'z guruhlaridagi o'quvchilar tabiiy-ilmiy tafakkurini individual yondashuv asosida rivojlantirishi kutilgan samarani beradi.

Individual ta'limning navbatdagi shakllaridan biri bu – maxsus individual ta'limdir. Unga ko'ri, o'quvchi o'z qiziqqan fani bo'yicha bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish uchun o'qituvchini tanlaydi. O'qituvchi o'quvchi xohish-istagidan kelib chiqib dars mashg'ulotlari, suhbatlar va treninglar o'tkazadi. Shu ma'noda umumiy o'rta ta'lim maktablari tabiiy fanlar o'qituvchilarining o'z individual dasturlariga ega bo'lishi qiziqish bildirgan o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini keng ko'lamda rivojlantirish imkoniyatlarini beradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, tajribali tabiiy fanlar o'qituvchilari o'zlarining individual ta'lim tajribasiga ega. Mana shunday tajribalardan foydalanish kutilgan samarani beradi.

E'tibor berilsa, individual ta'lim bir necha shakllarga egaligi va o'quvchilarga keng imkoniyatlar berishi bilan o'ziga xos amaliyot shakllaridan biri hisoblanadi.

Individual ta'lim texnologiyasidan foydalanish. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini talab darajasida rivojlantirish uchun individual ta'limga asoslangan texnologiyadan foydalanish muhim omillardan biridir. Buning uchun quyidagilarga asoslanish taqozo etiladi:

- a) o'quvchilarning individual ta'limga bo'lgan qiziqishlarini aniqlash;
- b) individual ta'lim kommunikatsiyalarini yaratish;
- v) individual ta'lim jarayonini oqilona amalga oshirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining tabiiy fanlar bo'yicha individual ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarini muntazam o'rganib borish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun har bir tabiiy fan o'qituvchisi o'zining faniga bo'lgan o'quvchilarning qiziqishlarini boshlang'ich sinflar, tayanch sinflar va yuqori sinflar kesimida o'rganib borishi muhimdir. Bunday o'rganish har chorakda amalga oshirilishi kutilgan samarani beradi. Shuni ta'kidlash lozimki, agar o'quvchilar tabiiy fanlar bo'yicha individual ta'lim olishga qiziqish ko'nikmasiga ega bo'lmasa, bu hol shu fanlarning talab darajasida o'qitilmayotganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha individual ta'limga qiziqishini o'rganib borish bilan umumiy o'rta ta'lim maktablarida mazkur fanlarni o'qitish jarayonini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo'linadi.

Individual ta'lim imkoniyatlaridan foydalanishning yana bir texnologiyasi bu – kommunikatsiyalarni yaratishdir. Unga ko'ra, davlat ta'lim standartlari va talablari asosida individual ta'lim o'quv dasturini ishlab chiqish, individual ta'limni amalga oshirish jihozlarini tarkib toptirish va vositalari, individual ta'lim oluvchilarga munosib shart-sharoit yaratish ishlari amalga oshiriladi. Buning natijasida har

bir o'quvchining o'z qiziqishi va tanlagan fani asosida tabiiy va ilmiy bilimlarini kengaytirish, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'linadi. Shu ma'noda bu borada tabiiy fanlar o'qituvchilari faol bo'lishi taqozo etiladi. Bundan tashqari, oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning individual ta'lim kommunikatsiyalarini yaratish bo'yicha ko'nikmalarini tarkib toptirish muhim ahamiyatga egadir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida individual ta'lim texnologiyasidan foydalangan holda o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini shakllantirishda mazkur ta'lim jarayonini oqilona amalga oshirish muhim hisoblanadi. Unga ko'ra, individual ta'lim o'quvchilarning istagan vaqtlarida amalga oshiriladi, bu jarayonda o'quvchilarning xohish va qiziqishlari ustuvor hisoblanadi hamda imkon qadar kompyuter kabi o'quv-texnik vositalariga asoslaniladi. Buning natijasida o'quvchilarning tabiiy va ilmiy bilimlarini chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'linadi. Misol uchun, kompyuter o'quv-texnik vositasiga asoslanish turli animatsiyalar, multimedialar, tasvirlar, chizgilar va illyustratsiyalardan foydalanish asosida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini individual rivojlantirish ishi amalga oshiriladi. Chunki bunday ta'lim jarayoni qiziqarliligi va o'zlashtirish uchun qulayligi bilan amaliy ahamiyatga egadir.

Diqqat qilinsa, individual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning o'z faolliklari asosida ularning tabiiy-ilmiy tafakkurini maqsadli rivojlantirish imkonini beradi.

Individual ta'lim samaradorligini baholab borish. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida individual ta'limdan foydalangan holda o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish uchun ularning o'zlashtirish darajasini baholab borish taqozo etiladi. Bunday baholashda quyidagilarga asoslanish muhim ahamiyatga egadir:

- a) o'quvchilarning bilim darajasini baholash;
- b) o'quvchilarning ko'nikma darajasini baholash;
- v) o'quvchilarning layoqat darajasini baholash.

Tabiiy fanlar o'qituvchilari o'z fani guruhidagi o'quvchilarning bilim darajasini haftalik muddat davomida muntazam baholab borishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun o'quvchilarning fan asoslarini o'zlashtirish darajasi, ular duch kelayotgan muammolar darajasi va o'quvchilarning faollik darajasi o'rganiladi hamda baholanadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar o'zlari tanlagan tabiiy fan bo'yicha qo'shimcha bilim va ma'lumotlarni olishga qiziqishadi, o'qituvchi bu ishni amalga oshirishi kerak. Shuningdek, o'quvchilar ko'p hollarda tabiiy fanlar bo'yicha o'quv adabiyotlari bilan ishlashda muammoga duch kelishadi. Shu sababli tabiiy fanlar o'qituvchilarining maxsus lug'atlar to'plami, jihozlar majmui va izohlar hamda ko'rsatmalar majmuiga ega bo'lishi

taqozo etiladi. Shuningdek, o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha bilim olishdagi faolligi ham baholanishi kerak. Ko'p hollarda o'quvchilarni faollashtirish uchun motivatsiyaga ehtiyoj seziladi va bu tabiiy fanlar o'qituvchilari tomonidan amalga oshirilishi lozim. Shu ma'noda o'quvchilarning bilim darajasini baholash ularning tabiiy-ilmiy tafakkurini shakllantirishdagi tayanch mexanizmalardan biridir.

Tabiiy fanlar bo'yicha o'quvchilarning ko'nikmalari ham har o'n kunlik muddatda baholab borilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday baholashda o'quvchilarning tabiiy fanlar asoslari bo'yicha o'zlashtirgan o'z bilimlaridan amaliyotda foydalana olish masalasi o'rganiladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda o'quvchilar tabiiy fanlar bo'yicha o'zlashtirgan bilimlaridan turli ijtimoiy holatlar, vaziyatlar va o'zlarining amaliy faoliyatlarida foydalanishda murakkablikka duch kelishadi. Bunday holatda tabiiy fanlar o'qituvchilari metodik tavsiyalar, ko'rsatmalar va yo'naltirishlar vazifasini bajarishi taqozo etiladi. Shu sababli o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha ko'nikmalarini baholab borish ularning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishdagi muhim amaliy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Tabiiy fanlar o'qituvchilari tomonidan o'quvchilarning layoqat darajasi ham har oyda bir marotaba baholab borilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda o'quvchilarning tabiiy fanlar asoslarini tushunish darajasi, ularning qiziqish va xohishlarining ta'minlanish darajasi hamda ularni yo'naltirish masalalari o'rganiladi, baholanadi. Bu borada shunga e'tibor berish lozimki, o'quvchilarda tabiiy fanlar bo'yicha layoqat darajasi yangi bilimlar, ma'lumotlar va yo'naltirishlar asosida rivojlanib borishi kerak. Shu sababli o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha layoqatlarini muntazam baholab borish ularning tabiiy-ilmiy layoqatini talab darajasida rivojlantirishning muhim mexanizmlaridan biridir.

Demak, individual ta'lim samaradorligini baholash orqali o'quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini tadrijiy ravishda rivojlantirib borish imkoniyatiga ega bo'linadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'quvchilar tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishning individual ta'lim amaliyoti muhim xususiyatlarga egadir. Bunda individual ta'lim mazmunini chuqur o'zlashtirish, tabiiy fanlar jarayonini o'qitish jarayonida individual ta'lim texnologiyasidan foydalanishni bilish va bu ta'lim texnologiyasining samaradorligini baholab borish muhim o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR:

1. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.Ziyounet.uz.
2. Djurayev R., Turg'unov S. Pedagogik atamalar lug'ati. – T.: "Fan". 2005.
3. www.chdpu.uz.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING 5 IJTIMOIIY- EMOTSIONAL KO'NIKMALARI MAZMUNI

Jabborova O.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, o'quvchi, SEL metodikasi, yondashuv, ko'nikma, tahlil, talqin, bilim, ko'nikma.

Ключевые слова: начальный класс, ученик, методика SEL, подход, умение, анализ, интерпретация, знания, умение.

Key words: elementary grade, textbook, SEL methodology, approach, skill, analysis, interpretation, knowledge, skill.

Резюме: Ushbu maqolada SEL metodikasi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5 ijtimoiy-emotsional ko'nikmalari mazmuni to'g'risida fikr yuritilgan va muallifning individual metodikasi taqdim etilgan.

Резюме: В данной статье на основе методики сел рассмотрено содержание 5 социально-эмоциональных навыков младших школьников и представлена индивидуальная авторская методика.

Summary: In this article, based on the village methodology, the content of 5 socio-emotional skills of younger schoolchildren is considered and an individual author's methodology is presented.

Kirish. Mamlakatimizda 2030 yilga qadar sifatli ta'limga erishish vazifasi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy negizi sifatida qabul qilingan va ana shu vazifalar doirasida ta'lim islohotlari amalga oshirilmoqda. Bunda "aholi talablariga va xalqaro ta'lim dasturlari qoidalariga mos boshlang'ich ta'limni tashkil qilish" alohida belgilangan[1]. Mazkur vazifalar ijrosi jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'nikmalarini bugungi kundagi xalqaro miqyosda e'tirof etilgan talablar va qoidalar asosida shakllantirish ham muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan SEL – social and emotsional learning metodikalari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5 ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb bo'lib turibdi. Mazkur ko'nikmalar YUNESKOning "Barcha uchun umr davomida ochiq ta'lim dasturi" asosida ishlab chiqilgan bo'lib, u Yevropa mamlakatlari va AQSHda ta'lim tizimiga joriy etilgan. Mazkur ko'nikmalar ta'lim oluvchilarni hozirgi texnologik va tezkor rivojlanish sharoitida

ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini tarkib toptirish vositasida ularni globallashtirish sharoitida munosib shaxslar sifatida voyaga yetkazishni nazarda tutadi. Chunki kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi jarayonida shaxsning ijtimoiy va emotsional ko'nikmalari texnik yondashuvlar ostida qolib, uning jamiyat rivojidan begonalashuviga asos bo'lmoqda. Unga ko'ra, shaxs texnik vositalarining imkoniyatlaridan foydalangan holda me'yorsiz individual manfaatlarini ustuvor bilmoqda va aksincha, umuminsoniyat rivojida shaxsning ijtimoiy-emotsional imkoniyatlari birlamchi poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan dunyoning rivojlangan davlatlarida shaxsning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini ustuvor darajada shakllantirish masalasi global va sifatli ta'limning tayanch sifatida qabul qilinmoqda.

Mazkur masala mamlakatimizda ham alohida pedagogik vazifa sifatida kun tartibiga qo'yildi. Shu ma'noda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi PQ-238-son "Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida"gi qarorida 2025-2026 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablarida ushbu SEL – social and emotsional learning metodikasi asosida o'quvchilarning 5 ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini shakllantirish vazifasi belgilandi. Mazkur vazifasi ijrosi jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini ana shu metodika asosida shakllantirish taqozo etiladi. Bu o'rinda quyidagi tushunchalarning pedagogik mazmunini ta'kidlab o'tish lozim:

ijtimoiy – bu shaxsning o'zi yashayotgan jamiyat talablari va ehtiyojlariga mos ravishda ko'nikmalar va fazilatlarini qabul qilish majmuidir[2]. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarini Yangi O'zbekiston jamiyati talablariga mos ijtimoiy ko'nikmalar va fazilatlar bilan qurollantirish taqozo etiladi.

emotsional – ma'naviy-ruhiy hodisa bo'lib, shaxsning muayyan voqelikka nisbatan o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan kechinmalari majmuidir[3]. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarining muayyan ijtimoiy voqelikka nisbatan ularning hayajon va his-tuyg'ulari asosida yuzaga keladigan ko'nikmalarini tarkib toptirish muhim hisoblanadi.

E'tibor berilsa, ijtimoiy-emotsional tushunchasi ta'lim oluvchilarning o'z jamiyati talabalarini va ehtiyojlariga mos ravishda faoliyat ko'rsatishi hamda o'z davriga munosabatda bo'lishi harakatlari majmuini ifodalaydi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mazkur ko'nikmalarni tarkib toptirish jamiyat rivoji uchun g'oyat muhim masala hisoblanadi. Chunki pedagog olimlar e'tirof etganidek, 7-11 yoshli o'quvchilar ta'lim va tarbiya jarayonida shaxs sifatida voyaga yetishning eng muhim tushunchalari, ko'nikmalari va g'oyalarini dastlabki hamda muhim bosqichda qabul qiladi. Ular kelgusi faoliyatida aynan boshlang'ich ta'lim jarayonida olgan ko'nikmalari vositasida faoliyat yuritadi va

shu ma'noda kelgusi ta'lim bosqichi boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish xarakterida bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini tarkib toptirish, unda yangicha yondashuvlarga asoslanish masalalari hamda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy ko'nikmalarini talab darajasida rivojlantirish muammolari bo'yicha pedagogik ilmiy-tadqiqotlar amalga oshirib kelinmoqda. Bu borada R.Djurayev, X. Ibragimov, Sh.Mardonov, O.Musurmonova va bir qator pedagog olimlarning tadqiqotlari e'lon qilingan bo'lib, ular asosida boshlang'ich ta'limni rivojlantirishning metodologiyasi ishlab chiqilgan. Ayni paytda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yangi ijtimoiy-ko'nikmalarini tarkib toptirish, ularning emotsional kechinmalarini tartibga solish va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini zamonaviy boshlang'ich ta'limga tayyorlash masalalari bo'yicha yangi tadqiqotlar majmui amalga oshirilishi dolzarb bo'lib turibdi. Shu ma'noda pedagogik lug'atlar, mutafakkirlarimizning pedagogik asarlari va xorijlik pedagog olimlarning yondashuvlari bugungi kunda yangicha nuqtai nazardan o'rganib borilayotganligini ta'kidlab o'tish lozim.

Asosiy qism. Boshlang'ich ta'limni rivojlantirish eng muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki boshlang'ich ta'lim aholi savodxonligini ta'minlashning asosiy tayanchi hisoblanadi. Shu sababli mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5 ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini bugungi kun talablari asosida tarkib toptirish va ularni shu ko'nikmalar asosida ta'limning keyingi bosqichlariga tayyorlash dolzarb bo'lib turibdi. Bu o'rinda e'tiboringizni boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5 ijtimoiy-emotsional (SEL – social and emotsional learning) metodikasi bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish yuzasidan ushbu ko'nikmalarning ma'no-mazmuniga e'tiboringizni tortamiz.

1. *O'z-o'zini anglash ko'nikmasi.* Ushbu ko'nikma 5 ijtimoiy-emotsional ko'nikmasining dastlabki tushunchasi bo'lib, unda shaxsning o'zagini qaror toptirish g'oyasi mujassam bo'lgan. O'z-o'zini anglash – bu insonning o'z-o'zi va o'z shaxsiy sifatlarini anglashdir[4]. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasi ularning o'zligini, ya'ni Men tushunchasini to'g'ri shakllantirish bilan ifodalanadi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisining inson sifatidagi ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari va uning ongida paydo bo'layotgan g'oyalar to'g'ri shakllantiriladi. Misol uchun, vatanparvarlik ko'nikmasi boshlang'ich sinf o'quvchisi ongida aynan uning Men tushunchasi bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Chunki boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning Vatan to'g'risidagi fikrlari, yondashuvlari va xatti-xarakatlariga ko'p duch kelamiz. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglashdagi ko'nikmalari oila, Vatan, ota-ona, aka-opa va uka-singillarga nisbatan munosabatda bo'lish vositasida tarkib topib boradi. Bu milliy xususiyat

har bir xalqqa xos bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari aynan boshlang‘ich ta‘lim jarayonida ana shu tayanchlar asosida o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasiga ega bo‘lib boradi.

O‘z-o‘zini anglashda shaxsdagi tabiiy va tug‘ma xususiyatlarni rivojlantirish va Men tuyg‘usi vositasida takomillashtirish muhim o‘rin tutadi. Shu sababli pedagogik olimlar ta‘lim oluvchilarning o‘z-o‘zini anglashida quyidagi uch masala muhim ahamiyatga ega ekanligini alohida ta‘kidlab ko‘rsatishadi:

- 1) o‘z xohish-istaklarini to‘g‘ri rivojlantirish;
- 2) ona tilini o‘zlashtirish;
- 3) ongini tarkib toptirish.

Shaxsning o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasi tabiiy va ta‘lim jarayonida tadrijiy tarkib topib borishini eslatib o‘tish lozim. Bunda asosiy e‘tibor shaxsning o‘zi mansub jamiyat ehtiyojlariga mos voyaga yetishiga qaratiladi. Bugungi kunda jamiyatimizda innovatsion rivojlanish jarayoni ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan bugungi jamiyatimiz shaxsda yangiliklarga intilish, kashfiyotlarni anglash va ixtirochilik asoslaridan xabardor bo‘lish yondashuvlarini tarkib toptirish muhim ahamiyatga egadir. Shu ma’noda jamiyatimizda yangi shaxsni voyaga yetkazishda eng avvalo uning o‘z-o‘zini anglashi tayanch bo‘lib qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu sababli shaxsning o‘z-o‘zini anglash jarayoni bevosita jamiyatning ehtiyojlariga mos ravishda amalga oshirilishi kutilgan samarani beradi.

Mamlakatimizda shaxsni o‘z-o‘zini anglash jarayoni oila va maktabgacha ta‘lim bosqichida boshlanib, umumiy o‘rta ta‘lim bosqichida to‘liq shakllantiriladi va keyingi ta‘lim bosqichlarida u takomillashtirib boriladi. Shu ma’noda boshlang‘ich ta‘lim bosqichida shaxsning o‘z-o‘zini anglash jarayoni oila hamda ta‘lim muassasalarida tarkib toptirilgan ko‘nikmalarni ilmiy-pedagogik asoslarga tayangan holda rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi. Shu jihatdan shaxsning o‘z-o‘zini anglashida oila va maktab hamkorligini zamonaviy talablar asosida yo‘lga qo‘yish dolzarb bo‘lib turibdi. Bu masalada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi PQ-232-son “Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarorida quyidagi vazifalarning belgilanganligini eslatib o‘tish lozim: 2024-2025 o‘quv yilidan boshlab:

- umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida “Farzand tarbiyasida ota-onaning mas’uliyati” mavzusida tarbiya haftaliklarini o‘tkazib borish;
- ota-onalarning farzand tarbiyasi borasidagi bilimini oshirishga qaratilgan “Namunali ota-onalar maktabi” loyihasini amalga oshirish.

Mazkur vazifalarning ijrosi jarayonida oila va maktabning hamkorligi vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasini

kutilgan darajada tarkib toptirish imkoniyatlariga ega bo‘linadi. Chunki tarbiya haftaliklari davomida aynan o‘quvchilarning o‘zlashtirayotgan ko‘nikmalarini baholash va ota-onalarning yutuqlarini namuna sifatida belgilab borish amalga oshiriladi. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasini shakllantirishning amaliy imkoniyatlari va vositalariga ega bo‘linadi.

Milliy pedagogikamiz va jahon xalqlari pedagogikasi tajribalarida shaxsning o‘z-o‘zini anglashi asosiy ta‘lim va tarbiyaviy masalalardan biri hisoblanadi. Unga ko‘ra, umumiy va ilmiy yondashuv negizi Odam atoning o‘zini anglab, mustaqil hayot kechirishi bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Shu jihatdan shaxsning o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasi hozirgi zamon “Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi”ning muhim vazifalaridan biri sifatida qabul qilinishini eslatib o‘tish joiz. Ushbu o‘quv fani vositasida oliy pedagogik ta‘lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini shaxsning o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasini tashkil toptirish metodikasi bilan qurollantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday yondashuv vositasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini SEL metodikasi bo‘yicha 5 ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar asoslari bilan tanishtirish va mazkur o‘quv darsligini boyitishga erishiladi. Buning natijasida shaxsda o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasini tarkib toptirishning o‘ziga xos metodikasiga ega bo‘linadi.

2. O‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi. Mazkur 5 ijtimoiy-emotsional ko‘nikma pedagogik jarayonda muhim o‘rin tutadi. Avvalo, “o‘z-o‘zini boshqarish – ma’naviyatning keng miqyosli vazifalaridan biri sifatida har bir shaxs va butun jamiyatni to‘g‘ri yo‘lga solish” ma’nosini anglatadi. Shu jihatdan shaxsning o‘z-o‘zini boshqarishi axloqiy va siyosiy ma’nolarda qo‘llaniladi. Pedagogik nuqtai nazardan o‘z-o‘zini boshqarish axloqiy ma’noda qo‘llanilib, unga ko‘ra, shaxs o‘z hayoti va faoliyatida individual tuyg‘ularini jilovlay olishi, salbiy oqibatlariga olib keladigan xatti-harakatlardan tiyilishi va o‘zligida insonparvar me’yorlarni tarkib toptirishi kerak bo‘ladi. Demak, bunda shaxsning o‘z-o‘zini boshqarishi illatlaridan tiyilish va fazilatlarga intilish jarayonida kechadi.

Mamlakatimizda shaxsning o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi dastlabki bosqichda oila va maktabgacha ta‘lim muassasalarida tarkib toptiriladi. Bu jarayonda bolada o‘zligini anglash vositasida individual tuyg‘ularini o‘zgalar tuyg‘ulariga moslashtirish ishi amalga oshiriladi. Buning natijasida bola shaxsida o‘z-o‘zini tiyish va o‘zgalar bilan munosabatga kirishish his-tuyg‘ulari paydo bo‘ladi. Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida shaxsning o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi pedagogik vositalar asosida amalga oshiriladi. Bunda bilim olish jarayonida, tarbiyaviy qonuniyatlarga rioya qilishda va jamoatchilik ishlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual va umumiy yondashuv ko‘nikmalarini tarkib toptirishga alohida e’tibor beriladi. Shuni eslatib o‘tish

joizki, bugungi kunda mamlakatimizda boshlang'ich ta'lim islohotlari jarayonida o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi ijtimoiy tuzilmalar vositasida amalga oshirilayotganligi muhim amaliy samaralarni bermoqda. Unga ko'ra, o'zlashtirishda kamchiligi bo'lgan yoki axloqiy jihatdan murakkab bosqichda bo'lgan o'quvchilar bilan sinf rahbari, ota-onalar, maktab jamoasi va mahalla vakillarining hamkorlikdagi ishlari yo'lga qo'yilgan. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarida har qanday murakkab holat va vaziyatlarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi tadrijiy tarkib topib bermoqda.

Pedagogik tajribadan ma'lumki, shaxsda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini tarkib toptirish bilan u ijtimoiy faoliyat va hayotga tayyorlanadi.

O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi pedagogik olimlarning fikricha, "jamoaning ijtimoiy ahamiyatli maqsadiga erishish uchun yechimlarni tanlash va qabul qilishda jamoa a'zolari mustaqilligining takomillashuvini nazarda tutuvchi hayotiy faoliyatning tashkiliy ko'rinishidir". Shu ma'noda shaxsning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi quyidagilarga asoslanishini eslatib o'tish lozim:

- 1) jamoa maqsadiga moslashish;
- 2) jamoa bilan hamkorlikda harakat qilish;
- 3) jamoa faoliyatida ishtirok etish.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoa tuyg'usini rivojlantirish bilan ularda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini tarkib toptirish mumkin. Bunda asosiy e'tibor har bir o'quvchining o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasiga ega bo'lishi bilan sinf miqyosida o'z-o'zini boshqarish malakasini egallashga qaratiladi.

3. Ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasi. Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar tarkibida ijtimoiy xabardorlik muhim o'rin tutadi. "Ijtimoiy xabardorlik – shaxsning ijtimoiylashuvi tarkibiga xos bo'lgan tushunchalardan biri bo'lib, unga ko'ra, shaxs o'zi yashayotgan jamiyatning ehtiyojlari, talablari va qoidalaridan xabardor bo'lishi kerak". Shaxsning ijtimoiy xabardorlik masalasi Jahon pedagog – faylasuflari tomonidan keng talqin qilingan va unda asosiy e'tibor shaxsning o'z jamiyati ehtiyojlariga mos bo'lishi masalasiga qaratilgan. Bu borada psixolog olim Gard Tardning ijtimoiy kuzatishlari, psixanaliz pedagog Zigman Freydning ong osti kashfiyotlari va Tolgat Parsonsning tarkibiy – funksional tahlillari muhim o'rin tutadi. Ushbu tadqiqotlarda har bir shaxsning o'z jamiyati asoslari va ideallaridan xabardor bo'lishi pedagogik zaruriyat sifatida talqin qilingan. Mazkur pedagog olimlar ta'lim oluvchilarda ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasini tarkib toptirishda muayyan yondashuvlarga tayanishni tavsiya etishadi. Shu ma'noda ijtimoiy kuzatish, shaxsning ongidagi yangiliklarni kashf qilish va shaxsning vazifalarini anglatish yondashuvlari muhim o'rin tutadi. Bunda ijtimoliy kuzatish ta'lim oluvchini o'zi mavjud jamiyatning ehtiyojlariga moslashuvini, ongidagi

yangiliklarni ro'yobga chiqarish esa shaxsni ishtimoiy yo'naltirishni va uning ijtimoiy vazifalari belgilash esa shaxsni faoliyatga yo'naltirish ma'nolarini anglatadi.

Aslida har bir shaxs ta'lim jarayoniga qadar muayyan darajada ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasini egallaydi. Biroq bunda ta'lim bosqichi asosiy vazifani bajarishini eslatib o'tish lozim. Shu jihatdan pedagogik tajribalarga ko'ra, shaxsning ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasining birinchi bosqichi 2-6 yoshlar oralig'ida kechadi. Shu sababli mazkur vazifa dastlab mamlakatimizda oila va maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshirilishini eslatib o'tish joiz. Boshlang'ich ta'lim bosqichida esa bolaning ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasi to'liq shakllantiriladi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisi jamiyatimizning milliy qadriyatlari va eng asosiy umuminsoniy qadriyatlardan xabardor bo'lishi kerak. Bunda bolaning individual hislatlari umumiy fazilatlar bilan uyg'unlashtiriladi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchisida oila, mahalla va ijtimoiy tuzilmalar to'g'risida tushunchalar paydo bo'ladi. Bugungi kunda mamlakatimizda Bolalar ijodiyoti markazlari vositasida o'quvchilarning ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasini keng ko'lamli shakllantirish ishlari amalga oshirilmoqda va shu sababli 2025-2026 o'quv yilidan boshlab har bir tuman va shaharlarda (viloyatlar miqyosidagi shaharlarda) markazlashgan Bolalar ijodiyoti markazlari faoliyati yo'lga qo'yilib, ular eng chekka hududlardagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning ijtimoiylashuvi va ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasini tarkib toptirish bo'yicha manzilli tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirmoqda. Bu tajriba Markaziy Osiyo davlatlari ichida yagona bo'lib, unda mamlakatimizda 2030 yilga qadar sifatli ta'limga erishish vazifalarining ijrosini ta'minlash ishlariga alohida e'tibor berilmoqda. Shu jihatdan kelgusida shaxsning ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasini tarkib toptirish tizimli ravishda amalga oshirilishini eslatib o'tish joiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasini tarkib toptirish bir necha zaruriyatlari bilan belgilanadi. Bunday zaruriyatlarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- 1) o'quvchilarni ijtimoiylashtirish;
- 2) o'quvchilarni ta'lim olishga yo'naltirish;
- 3) o'quvchilarni tarbiyaga yo'naltirish.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy xabardorlik ko'nikmasini tarkib toptirish uchun ularni ijtimoiylashtirish, ta'lim va tarbiyaga yo'naltirish tayanch vazifalarni bajaradi.

Xulosa. E'tibor berilsa, SEL metodikasi bo'yicha 5 ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, u bevosita ta'lim jarayoni bilan bog'liqdir. Shu jihatdan bu o'rinda quyidagi ikki tushuncha ma'nosiga e'tibor berish kerak:

birinchisi – ijtimoiy ta’lim, bunda mamlakatimiz umumiy o’rta ta’lim maktablarida 2025-2026 o’quv yilidan boshlab barcha o’quv fanlari vositasida o’quvchilarga ijtimoiy ta’lim berish amalga oshiriladi. Unda o’quvchilarga ijtimoiy tushunchalar, bilimlar va ko’nikmalar berish o’quv fanlarining asosiy vazifalari sifatida belgilanayotganligini eslatib o’tish joiz;

ikkinchisi – emotsional ko’nikma, bunda o’quvchilarning hissiy-axloqiy ko’nikmalarini talab darajasida tarkib toptirish va unda jahon mamlakatlari ta’lim tizimida qabul qilingan o’z-o’zini anglash, o’z-o’zini boshqarish, tengdoshlariga munosabat va mas’uliyatli qaror qabul qilish kompetensiyalarini tarkib toptirish birlamchi hisoblanadi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining SEL metodikasi bo’yicha 5 ijtimoiy-emotsional ko’nikmalarini tarkib toptirish butunlay yangicha yondashuvlarga asoslanishni taqozo etadi. Shu sababli mazkur masalada Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bilan mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim muassasalarining ilmiy-metodik tadqiqotlari faoliyatini yo’lga qo’yish maqsadga muvofiq bo’ladi. Chunki o’quvchilarning 5 ijtimoiy-emotsional ko’nikmalarini shakllantirish Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan taklif etilgan, bu masalaning ilmiy-metodik yechimi esa bevosita Tarbiya pedagogikasi milliy instituti va mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim muassasarlari tomonidan amalga oshirilishi taqozo etiladi. Shu sababli O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi PQ-232-son “Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to’g’risida”gi Qarorida ta’lim muassasalarida ijtimoiy-emotsional ta’lim metodikalarini joriy etish alohida ta’kidlangan. Bu borada bunday hamkorlikning ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilishi taqozo etiladi.

Shu tariqa 2025-2026 o’quv yilidan boshlab mamlakatimiz umumiy o’rta ta’lim muassasalarida, jumladan, boshlang’ich ta’lim bosqichida ijtimoiy ta’lim va tarbiya vositasida mazkur 5 ijtimoiy – emotsional ko’nikmalarni tarkib toptirish asosiy vazifalar sifatida belgilanmoqda. Buning natijasida mamlakatimizda ta’lim sifatiga erishishning eng muhim omillaridan biriga ega bo’linadi.

ADABIYOTLAR:

1. “O’zbekiston-2030” strategiyasi. // [www. lex.uz](http://www.lex.uz)
2. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug’ati. Mualliflar jamoasi. – T.: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2010.
3. Pedagogik atamalar lug’ati. R.Djurayev va boshq. – T. “Fan”. 2008.
4. Filosofskiy slovar. Kollektiv avtorov. – M.: “Politizdat”. 1980.
5. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. – T.: “Yozuvchi”. 1996
6. Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. – T.: “Uzdavnashr”. 1959.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TARBIYA ASOSLARINI O'ZLASHTIRISHINI TASHHISLASH METODIKASI

Tashpulatova D.M.
ChDPU o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarbiya, boshlang'ich, metodika, o'quvchi, bilim, o'zlashtirish, tashxislash, ko'nikma, faoliyat, fazilat.

Ключевые слова: образование, воспитание, начало, методика, ученик, знания, усвоение, диагностика, умение, деятельность, добродетель.

Key words: education, upbringing, beginning, methodology, student, knowledge, assimilation, diagnosis, skill, activity, virtue.

Резюме: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiya asoslarini o'zlashtirishini tashxislash masalasi to'g'risida fikr yuritilgan va mualliflarning metodik tavsiyalari taqdim etilgan.

Резюме: В данной статье рассмотрен вопрос диагностики усвоения основ воспитания младшими школьниками и представлены методические рекомендации авторов.

Summary: This article examines the issue of diagnosing the assimilation of the basics of education by younger schoolchildren and presents the methodological recommendations of the authors.

“O‘zbekiston-2030” strategiyasida qo‘yilgan sifatli ta’limga erishish vazifasi ijrosi jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘nikmalarini yuksaltirish ham muhim o‘rin tutadi. Bunda nazariya va amaliyot uyg‘unligiga asoslanish muhim masalalardan biridir.

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘zlashtirishini tashxislab borish muhim ahamiyatga ega. Chunki tashxislash jarayonida yutuqlar va muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha tadbirlar majmui ishlab chiqiladi. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning **tarbiya asoslarini** o‘zlashtirishini tashxislash metodikasini ishlab chiqish ham dolzarb bo‘lib turibdi. Bu o‘rinda ana shu metodikaning tahliliga e‘tiboringizni tortamiz.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ongining shakllanganligini aniqlash. Tarbiya asoslarining eng muhimi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongini shakllantirishdir. Shu ma’noda bu masalada quyidagilarni o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- a) o'quvchilar ongida ezgu g'oyalarning tarkib topganligi;
- b) o'quvchilar ongining kutilgan darajada shakllanganligi;
- v) o'quvchilar ongida tarbiyaviy asoslarning mavjudligi.

Ong – bu shaxsning muayyan g'oya, fikr va qarashlari majmuidir. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ongida ezgu g'oyalarning tarkib topishi ularning tarbiya asoslarini o'zlashtirishi bilan bog'liqdir. Bunday ezgu g'oyalarning asosiylarini yaxshilik va yomonlikni farqlash, maqsadga ega bo'lish, bilim olishga intilish va o'zgalarga hurmat kabilar tashkil qiladi. Pedagogik tashxislash jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ongida ana shu g'oyalarning tarkib topganligi maxsus testlar asosida o'rganiladi. Buning natijasida o'quvchilar ongida tarbiya asoslari bo'lgan eng yaxshi g'oyalarning mavjudligi aniqlanadi. Agar o'quvchilar guruhi ongida illatlarga ega g'oyalarning mavjudligi aniqlansa, ularni bartaraf etish yo'llari ishlab chiqiladi. Pedagogik tashxislash jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari ongida g'oyalarning tarkib topganligi qoniqarli darajada ekanligi aniqlansa, bunday darajani yanada yuksaltirish bo'yicha tavsiyalar shakllantiriladi. Chunki inson ongidagi g'oyalar, fikrlar va qarashlar majmui tarbiya asoslari bo'yicha muhim omillar hisoblanadi. Shu sababli mamlakatimiz milliy g'oyasi asosida (insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik asosida) boshlang'ich sinf o'quvchilarining ongini shakllantirish bilan ularni tarbiyalash ishlari amalga oshirilmoqda.

Pedagogik tashxislashning muhim vazifalaridan biri o'quvchilar ongining kutilgan darajada shakllanganligini aniqlashdir. Bunda o'quvchilarning o'zini tuta bilishi, yomonlikdan tiyilishi, illatlarni yomon ko'rishi va axloqsiz xatti-harakat qilmaslik kabilar o'rganiladi. Chunki ongi shakllangan o'quvchida yomonlik va illatlardan tiyilish mavjud bo'ladi. Bu masalalarni o'rganishda suhbat kabi metodlardan foydalanish kutilgan samarani beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari suhbat jarayonida o'zlarining ongli munosabatini namoyon qiladi va aynan ana shunday munosabat ularning tarbiya asoslarini o'zlashtirishi bilan bog'liq hodisa hisoblanadi. Shu sababli pedagogik tashxislashda mazkur masalalarni o'rganish kutilgan samarani berishini eslatib o'tish joiz. Pedagogik tashxislash bu borada boshlang'ich sinflar kesimida qiyosiy asosda o'tkazish kutilgan samarani beradi. Chunki sinflar kesimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ongi shakllanganlik darajasi to'liq namoyon bo'ladi.

O'quvchilarning ongida tarbiyaviy asoslarning mavjudligini aniqlash ham muhim ahamiyatga ega. Chunki tarbiya jarayoni nafaqat mashg'ulotlar vositasida, balki jamoatchilik ishtirokida ham amalga oshiriladi. Ba'zida jamoatchilik beixtiyor boshlang'ich sinf o'quvchilariga salbiy tarbiyaviy ta'sir

ko'rsatadi. Shu sababli trening metodi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarbiya asoslarining mavjudligi aniqlanib baholanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Trening jarayonida o'quvchilar guruhi o'zlari o'zlashtirgan tarbiya asoslarini berilgan topshiriqni bajarish vositasida namoyon qiladi. Shu ma'noda pedagogik tashxislashning ahamiyati shundaki, o'quvchilarning kichik guruhlari asosida ularda tarbiya asoslarining mavjudligi aniqlanadi.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiya asoslarini o'zlashtirishini tashxislashdan ularning ongini shakllanganligini aniqlash muhim ahamiyatga egadir. Shu sababli ko'p hollarda shaxsga baho berilganda "ongli odam", ya'ni yaxshi odam deya baho beriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fazilatlarining tarkib topganligini aniqlash. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiya asoslarini o'zlashtirishini aniqlashning eng muhim tayanchlaridan biri ularda fazilatlarining tarkib topganligidir. Buning uchun quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- a) o'quvchilarning umumiy fazilatlarini aniqlash;
- b) o'quvchilarning jamoada o'zini tutishini aniqlash;
- v) o'quvchilarning notanish vaziyatda harakat qilishini aniqlash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumiy fazilatlarini sinf miqyosida aniqlab baholanadi. Fazilatlarining majmui keng ekanligini eslatib o'tish joiz. Shu sababli bunda tashxislash jarayonida quyidagicha yo'l tutiladi: o'quvchilarda mavjud yaxshi fazilatlar va yomon illatlar aniqlanib, qiyoslanadi. Agar nisbatan ko'p foizni yaxshi fazilatlar tashkil qilsa sinf miqyosida tarbiyaviy asoslarni o'zlashtirish ijobiy baholanadi, bordiyu yomon illatlar nisbatan ko'p foizni tashkil qilsa "Tarbiya" o'quv fanini o'qitish metodikasini o'zgartirish tavsiyalari ishlab chiqiladi. Chunki mazkur fan umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarbiya ishini tashkil qilish, amalga oshirish va nazorat qilish bo'yicha mas'ul o'quv fani hisoblanadi. Aslida pedagogik tashxislashning eng muhim vazifalardan biri ham tarbiya asoslarini o'zlashtirish bo'yicha muammolarni aniqlash va bartaraf etish metodikalarini ishlab chiqishdir. O'quv fanlarining barchasi o'quvchilarda fazilatlarini tarkib toptirishga yo'naltirilgan va amaliyoti tashxislash vositasida nazorat qilib boriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiya asoslarini o'zlashtirishni tashxislashda ularning jamoada o'zini tutishi ko'nikmasi ham o'rganiladi. Unga ko'ra, o'quvchilarga umumiy tarzda savol yoki topshiriq beriladi. Aynan topshiriqni bajarish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zini tutishi ko'nikmasi namoyon bo'ladi. Bunda o'quvchilarda jamoaga hurmat, jamoa fikri bilan hisoblashish va jamoani eshita olishning tarkib topganligini

aniqlash muhimdir. Shu sababli mahoratli o'qituvchilar turli vositalar bilan o'quvchilarning jamoada o'zini tutishi ko'nikmasini aniqlab boradi. Bu ayniqsa shaxsga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida muhim ahamiyatga egadir. Agar o'quvchilar boshlang'ich ta'limdayoq o'zini tutish ko'nikmasini egallasa, tarbiyaning bu asosi ularning keyingi faoliyatida keng imkoniyatlarni beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiya asoslarini o'zlashtirishini tashxislashda ularning notanish vaziyatdagi munosabatlari ham o'rganiladi. Buning uchun o'quvchilar uchun notanish bo'lgan vaziyatlar bo'yicha topshiriqlar beriladi va ularning javoblari tahlil qilinadi. Misol uchun, ikki o'quvchi o'zaro urishmoqda, siz qanday yo'l tutasiz, mazmunida topshiriq berish mumkin. Bunday topshiriqlar javobida o'quvchilarning notanish vaziyatlarda qanday munosabatda bo'lish ko'nikmasi namoyon bo'ladi. Mahoratli pedagoglar bunday notanish vaziyatlar imkoniyatlaridan keng foydalanishini eslatib o'tish joiz.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida fazilatlarining tarkib topganligini turli vositalar asosida tashxis qilish mumkin va bu bilan ularning tarbiya asoslarini o'zlashtirish darajasi aniqlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiyaviy faoliyatga tayyorligini aniqlash. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z faoliyati davomida turli tarbiyaviy vaziyatlar, holatlar va harakatlarga duch keladi. Shu sababli bu boradi pedagogik tashxislashni amalga oshirish uchun quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- a) o'quvchilarning maktabdagi faoliyatini o'rganish;
- b) o'quvchilarning oiladagi faoliyatini o'rganish;
- v) o'quvchilarning jamoatchilik joylardagi faoliyatini o'rganish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z faoliyati davomida tarbiyalanganlik darajasini namoyon qiladi. Shu jihatdan ularning maktabdagi tarbiyaviy faoliyati o'rganilganida ta'lim qoidalariga rioya qilishi, kiyinish madaniyati, ta'lim muassasasining jihozlariga munosabati va katta yoshlarga nisbatan muomalasi o'rganiladi. Ko'phollarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining maktab qoidalariga amal qilishi tasavvur qilinadi, biroq ularning maktabdagi faoliyati maxsus o'rganib ko'rilganida tarbiya asoslariga rioya qilishi yoki qilmasligi namoyon bo'ladi. bu muammoni o'rganish pedagogik tashxislashning muhim vazifalaridan biridir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiyaviy faoliyati o'rganilganda ularning oiladagi faoliyati ham aniqlanadi. Bunda ularning oilada o'zini tutishi, oila a'zolariga munosabati, erkligi yoki bosiqqligi, o'zidan kichiklarga muomalasi, o'zga shaxslar oldida, masalan mehmonlar oldida, o'zini tutishi

kabilar o'rganilib baholanadi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari aynan oiladi tarbiyalanganlik darajasini namoyon qiladi. Bu hol pedagogik tashxislashning muhim asoslaridan biridir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiyaviy faoliyati o'rganilganda ularning jamoatchilik joylardagi faoliyati ham aniqlanadi. Jamoatchilik joylarida, tadbirlar, o'yinlar, mahalla, bayramlar kabilarda boshlang'ich sinf o'quvchilari qanchalik faol bo'lsa, ularning tarbiyalanganlik darajasi qoniqarli hisoblanadi. Chunki jamoaparvarlik, jamoa muhitini yoqtirish, jamoaga intilish va jamoaga ishonch kabi fazilatlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbilanganlik ko'nikmasini namoyon qilib turadi. Bularni o'rganish ularning tarbiya asoslarini o'zlashtirishini tashxislashda amaliy yondashuvlar bo'lib xizmat qiladi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiyaviy faoliyatga tayyorgarligini o'rganish va baholashda turli metodik yondashuvlarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu hol tashxislashning aniq ma'lumotlarni berishi uchun asos hisoblanadi.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiya asoslarini o'zlashtirishini tashxislash metodikasini ularning ongining shakllanganligini, fazilatlarining tarkib topgaligini va tarbiyali faoliyatga tayyorgarligini o'rganish muhim o'rin tutadi. Bu masalalar oliy pelagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan o'zlashtirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi.//www.ziynet.uz.
2. Hasanboyev J., To'raqulov Ch., Haydarov M., Hasanboyeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at.-T.: "Fan va texnologiya". 2009.
3. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'lim diagnostikasi. - Toshkent, 2023
4. Tashpulatova D. Boshlang'ich ta'limda klaster yondashuv asosida o'quv fanlarini integratsion o'qitish mexanizmlarini takomillashtirish.-Toshkent, 2023.

TABIY FANLAR TURKUMINI O'QITISH JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KRISTIZIM KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Sayliyeva M. M.

ChDPU Boshlang'ich ta'lim metodikasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tabiiy fanlar, o'qitish jarayoni, boshlang'ich sinf, o'quvchilar va o'zlashtirish, kristizim ko'nikmasi, shakllantirish va o'rgatish.

Ключевые слова: естественные науки, учебный процесс, начальная школа, ученики и освоение, кристалльный навык, формирование и обучение.

Key words: natural sciences, educational process, primary school, students and learning, crystal skill, formation and training.

Резюме: Ushbu maqolada tabiiy fanlar turkumini o'qitish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini shakllantirish muammosi to'g'risida fikr yuritilgan va muallifning individual yondashuvi taqdim etilgan.

Резюме: В данной статье рассмотрена проблема формирования у младших школьников навыка кристизим в процессе преподавания серии естественных наук и представлен индивидуальный авторский подход.

Summary: This article examines the problem of the formation of the Christianization skill in younger schoolchildren in the process of teaching a series of natural sciences and presents an individual author's approach.

Kirish. "O'zbekiston-2030" strategiyasida ta'limga oid belgilangan vazifalari ijrosi jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'nikmalarini zamonaviy talablar asosida shakllantirish ham muhim o'rin tutadi[1]. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining 4 K xalqaro moduli bo'yicha kristizim ko'nikmasini shakllantirish dolzarb bo'lib turibdi. Bu o'rinda e'tiboringizni ana shu masalaning tahliliga tortamiz.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limiy va tarbiyaviy ko'nikmalarini shakllantirish nazariyasi, didaktikasi va metodologiyasi bo'yicha pedagogik olimlar tomonidan tadqiqotlar majmui yaratilgan. Bu borada O.Adizov, R.Djo'rayev, H.Ibragimov, O.Musurmonova, R.Safarova kabilarning tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Yosh olimlardan

O.Jabborova, A.Kuchkinov, Toshpo'latova kabilarning tadqiqotlarida boshlang'ich ta'limning zamonaviy muammolari tadqiq etilgan.

Xorijlik pedagoglardan A.Komenskiy, D.Ushenskiy, kabilarning tadqiqotlarida jahon mamlakatlari boshlang'ich ta'lim muammolari va uni o'qitish metodikalari ishlab chiqilgan.

Ayni paytda,xalqaro miqyosida e'tirof etilgan 4K modeli bo'yicha maxsus tadqiqotlar endi yaratilayotganligini eslatib o'tish joiz.[2].

Asosiy qism. Xalqaro miqyosida e'tirof etilgan 4 K modeli bo'yicha eng muhim ko'nikmalardan biri bu kristizimdir. Mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.Mazkur masala bo'yicha bizning yondashuvlarimiz quyidagilardan iborat:

Kristizim ko'nikmasining mazmuni. “Kristizim” tushunchasi lotincha bo'lib tanqidiy yondashuv ma'nosini anglatadi. Kristizim tushunchasi tanqidiy yondashuv, tahliliy fikrlash va holis munosabat ma'nolarida qo'llaniladi. Aslida tanqidiylik muayyan hodisa yoki voqelikdagi muammolarini tez va to'g'ri tushunish malakasidir. Bu o'rinda haqiqatni bila turib uni inkor etish ma'nosidagi tanqidiylik tushunilmaydi. Shu sababli tanqidiylik ta'lim va tarbiya jarayonida ko'zlangan maqsadga hamda samaradorlikka erishishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarini o'zlashtirishiga tanqidiy munosabatda bo'lish ularning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Shu jihatdan xalqaro ta'lim dasturlari va xorijiy mamlakatlarning ta'lim tajribalarida kristizim atamasi ijobiy ma'noda keng qo'llaniladi. Bunda tanqidiy yondashuv,tanqidiy munosabat va ta'lim-tarbiya asoslarini tanqidiy o'zlashtirishga asosiy e'tibor qaratiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasining tarkib toptirilishi ularning bilim va ko'nikmalarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining bunday ko'nikmasini tarkib toptirish ularning bilim va ko'nikmalarini hozirgi zamon talablari asosida rivojlantirib borish imkonini beradi. Misol uchun, mamlakatimizda har bir o'quv yilida o'quvchilarining muayyan ko'nikmalarini tarkib toptirish yo'lga qo'yilgan. 2023-2024 o'quv yilida umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining biz tadqiq etayotgan 4K modeli bo'yicha ta'lim sharoitidan foydalanish,jamoa bo'lib ishlash,ijodiy yondashuv va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarkib toptirishga asosiy e'tibor qaratildi. 2024-2025 o'quv yilida mazkur ko'nikmalarning mantiqiy davomi bo'lgan o'quvchilarda 5 ijtimoiy-emotsional o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini boshqarish, ijtimoiy xabardorlik, tengdoshlari bilan munosabatga kirisha olish va ma'suliyatli qaror qabul qilish

ko'nikmalarini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi PQ-232-son "Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy insitutini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori bilan belgilab qo'yildi. Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini maqsadli shakllantirish muammolarini maxsus tadqiq etishni taqazo etadi.

Shu jihatdan bu o'rinda 4 K xalqaro modeli bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy yondashuv ko'nikasini shakllantirish mazmunini belgilab olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu ko'nikma Buyuk Britaniyaning Kembrij kolleji pedagogi olimlari tomonidan XX asr 90-yillarida ishlab chiqilgan va dunyo miyosida e'tirof etilgan. Mazkur ko'nikmani boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish mazmunini quyidagilar tashkil qiladi:

1) boshlang'ich sinf o'quvchilarining voqelikka tanqidiy munosabatini shakllantirish;

2) boshlang'ich sinf o'quvchilarining voqelikni tahlil vositasida qabul qilishga o'rgatish;

3) boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash ko'nikmasini tarkib toptirish.

Ushbu ko'nikmalar boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarkib toptirilishi zaruriyat hisoblanadi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarining voqelikka tanqidiy munosabatini shakllantirish taqazo etiladi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari kundalik faoliyati davomida duch keladigan murakkab yoki oddiy voqealarga tabiiy munosabatda bo'lishi kerak. Buning ma'nosi shuki, boshlang'ich sinf o'quvchisi murakkab voqelik oldida ruhiy tushkunlikka tushmasligi lozim. Masalan, tengdoshlari unga nisbatan noholis munosabatda bo'lsa, boshlang'ich sinf o'quvchisi bu voqelikni salbiy qabul qiladi. Chunki u bunday munosabatning sabablarini bo'lishini istaydi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchisi har qanday voqelikni tabiiy qabul qilishni o'rganisa, unda tanqidiy munosabat ko'nikmasi tarkib topadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini shakllantirishda ularni voqelikni tahlil qilib qabul qilishga o'rgatish ham muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisi o'zi duch kelgan voqelikni to'g'ri qabul qilishga o'rganishi kerak. Masalan, sinfdoshlari unga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lsa, u bu voqelikni to'g'ri qabul qilishi lozim. Chunki tanqidiy munosabat o'quvchi hatti-xarakatidagi kamchiliklarni to'g'irlash imkonini beradi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining voqelikni tahlil qilish vositasida qabul qilish ko'nikmasi tarkib topadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini tarkib toptirishdagi yana bir muhim tayanchlardan biri ularning mustaqil fikrlash ko'nikmasini

tarkib toptishdir. Unga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi voqelikka tanqidiy munosabat va uni tahliliy qabul qilish vositasida voqelik asoslarni izlab ko‘radi, buning natijasida unda mustaqil fikrlash tarkib topadi. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga sinf rahbari tanqidiy munosabatda bo‘lsa, u buning sababi bilan qiziqadi. Natijada unda voqelikni tahlil qilish va uning asoslarini aniqlash fikrlash yuzaga keladi. Bularning barchasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash ko‘nikasining tarkib topishiga asos bo‘ladi.

E‘tibor berilsa, 4K modeli tarkibiga kiruvchi kristizim ko‘nikmasi mazmuni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini bilim, ko‘nikma va faoliyat asoslarini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Bizning yondashuvimizga ko‘ra, kristizim ko‘nikmasi tarkibini quyidagi uch masala tashkil qiladi:

- 1) tanqidiy yondashuv;
- 2) tahliliy fikrlash;
- 3) holis munosabat

Tanqidiy yondashuv – bu voqelikni va hodisalarni tabiiy qabul qilish jarayonidir. Chunki voqelik va hodisalar tabiiy kechadi. Agar shaxs ularga nisbatan tabiiy munosabatda bo‘lmasa, shaxs murakkab voqelik va hodisalar girdobida ruhiy tushkunlik, umidsizlik hamda o‘ziga ishonmaslik holatlariga tushadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning voqelikka tanqidiy yondashuv ko‘nikmasi ularni voqelikni tabiiy qabul qilish vositasida tarkib toptiriladi. Bugungi kunda texnologik rivojlanish sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tezkor va ko‘p voqelikka duch kelishmoqda shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ba‘zilari bu jarayonda murakkablikka duch keladi va ba‘zilari voqelikni yengib o‘tadi. Murakkablikka duch kelgan boshlang‘ich sinf o‘quvchisining bilim va ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi susayadi. Aksincha, voqelikni yengib o‘tgan boshlang‘ich sinf o‘quvchisida bilim va ko‘nikmalarni kutilgan darajada o‘rganish yuzaga keladi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tanqidiy yonashuvga o‘rgatish taqazo etiladi.

Kristizim ko‘nikmasining asoslaridan birini tahliliy firlash tashkil qiladi. Unga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi yaxshi yoki yomon voqelikni qiyoslay olishi, ijobiy ma‘lumotlarni ayta olishi va o‘zining fikriga ega bo‘lishi kerak. Bunday hol boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmasining tabiiy ravishda tarkib topishiga asos bo‘ladi. Shu sababli ta‘lim va tarbiya jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning tahliliy fikrlash ko‘nikmasi boqichma-bosqich rivojlantirilib boriladi.

Kristizim ko‘nikmasi tarkibining yana bir asosi bu – holis munosabatdir. Unga ko‘ra boshlang‘ich sinf o‘quvchisi har bir voqelik va hodisaga nisbatan holis

munosabatda bo'lishi lozim. Masalan, sinfda ro'y beradigan ijobiy yoki salbiy hodisalarga boshlang'ich sinf o'quvchisi holis munosabatda bo'lishi kerak. Agar u voqelikni ijobiy yoki salbiy jihatdan qabul qilsa, uning munosabatida bir yoqlanmalik kelib chiqadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida xolis munosabat ko'nikasini tarkib toptirish bilan ularni faoliyatga maqsadli tayyorlashga erishish mumkin.

Diqqat qilinsa, kristizim ko'nikmasi mazmunini bir necha asoslar tashkil qiladi. Mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning mazkur kristizim ko'nikmasini tarkib toptirish ishlarini yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida mazkur ko'nikmalar o'quv fanlarini o'qitish jarayonida, to'garaklar mashg'ulotlarida va sinfdan tashqari ishlar vositasida shakllantirish kutilgan samarani beradi. Misol uchun, boshlang'ich sinflarda Matematika hamda Informatika va axborot texnologiyalari o'quv fanlarini o'qitish jarayonida o'quvchilarda kristizim ko'nikmasini shakllantirish kurtilgan samarani beradi.

Kristizim ko'nikmasini shakllantirishga doir yondashuvlar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishga doir bir nechta yondashuvlar tarkib topganligini ta'kidlab o'tish joiz. Chunki 4K modeli tarkibiga kiruvchi kristizim ko'nikmasi nisbatan yangi bo'lishiga qaramasadan o'quvchilarda uni shakllantirishga doir yondashuvlar muntazam tarkib topib bormoqda. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishning maqbul yondashuvlarini belgilab olish va ularni idrok etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur masalada bu borada quyidagi yondashuvlar to'g'risida tushunchaga ega bo'lish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) xorijlik pedagoglarning yondashuvlari;
- 2) tajribali amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual yondashuvlari;
- 3) Chirchiq davlat pedagogika universitetida tajribadan o'tgan klasterli yondashuv.

Bunday yodashuvlarga asoslanish boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishda muhim mexanizimlarni beradi. Shu jihatdan Yevropa mamlakatlaridan Filandiya va Osiyo mamlakatlaridan Singapur davlatlarida kristizim ko'nikmasini o'quvchilarda o'quv fanlarini o'qitish jarayonida shakllantirishga alohida e'tibor beriladi. Bunda quyidagi metodga asoslaniladi:

- a) o'quv fanlari materiallariga tanqidiy munosabatda bo'lish.
- b) o'quv fanlari materiallarini tanqidiy o'zlashtirish;
- v) o'quv fanlari materiallarini o'zlashtirish bilan fikriga ega bo'lish.

Shu jihatdan bu mamlakatlarda har bir o'quv fani mashg'ulotlari erkin vositalarga asoslaniladi. Misol uchun, Tabiiy fanlar turkumiga kiruvchi dars mashg'ulotlarining o'quv materiallari amaliy xususiyatga ega bo'ladi va shu amaliy mashg'ulotlar vositasida mavzularning qoidalari o'zlashtiriladi. Mamlakatimizda 2023-2024 o'quv yilidan boshlab mazkur metodikaga asoslangan boshlang'ich sinf darsliklari yaratildi. Shu ma'noda bu o'rinda 3-sinf Tabiiy fanlar darsligidan olingan quyidagi mavzu asosida o'quvchilarning kristizim ko'nikmasini shakllantirishga doir namunaga e'tiboringizni tortamiz.

Diqqat qilinsa, Tabiiy fanlar dars mashg'ulotlari vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini tabiiy ravishda shakllantirishga erishish mumkin. Buning uchun har bir dars mashg'ulotlari maxsus tayyorgarlik asosida va amaliy yo'naltirilgan shakllarda o'tkazilishi taqazo etiladi.

Mamlakatimizda boshlang'ich ta'lim jarayonida individual yondashuvlarga ega bo'lgan tajribali boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyat yuritmoda. Mazkur toifa o'qituvchilarining individual yondashuvlaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini shakllantirish ham muhim imkoniyatlarni beradi. Buning uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq bo'ladi:

a) tajribali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'ziga xos individual yondashuvini aniqlash;

b) tajribali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'ziga xos individual yondashuvini o'zlashtirish;

c) tajribali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'ziga xos individual yondashuvlari asosida o'quvchilarning kristizim ko'nikmasini shakllantirish.

E'tibor berilsa, tajribali amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual yonashuvlari asosida o'quvchilarning kristizim ko'nikmasini shakllantirish muhim amaliy samaradorlikni beradi.

Mamlakatizida 2020-2021 o'quv yilidan boshlab Chirchiq davlat pedagogika universitetida professor-o'qituvchilari tomonidan ishlab chiqilib, tajribadan o'tkazilgan innovatsion pedagogik ta'lim klasteri ta'lim muassasalariga joriy etila boshlandi. Unga ko'ra, oily pedagogik ta'lim muassasasi, umumiy o'rta ta'lim maktabi va maslaxatchi mutasaxxislar hamkorligida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini tezkor va keng ko'lamli shaklda tarkib toptirish mumkin. Bunda oily ta'lim muassasalari professor o'qituvchilari o'quvchilarning kristizim ko'nikmasini shakllantirishda bilim va ko'nikmalar majmuini taqdim qilish, umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchilari ular asosida dars mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarning kristizim ko'nikmasini amaliy shakllantirish va maslaxatchi mutaxassislar esa o'quvchilarning

kristizim ko'nikmasining shakllanganlik darajasini aniqlash hamda baholash vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, yana bir shaklga ko'ra, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, boshlang'ich ta'lim metodik kengashi vakillari va maktab birlashtirilgan oliy pedagogik ta'lim muassasalari mutaxassislari hamkorlikda boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini tarkib toptiradi. Bunda amaliy faoliyatdagi o'qituvchilar shakllantirish vazifasini, boshlang'ich ta'lim metodik kengashi vakillari yo'naltirish vazifasini va oliy pedagogik "Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 2024-yil 20-fevral ta'lim mutaxassislari ilmiy maslahatchi vazifasini bajaradi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasi ilmiy, metodik va amaliy jihatdan kutilgan darajada tarkib topadi.

Diqqat qilinsa, tajribadan o'tgan klasterli yondashuvga asoslanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini talab darajasida shakllantirish bo'yicha keng ilmiy-metodik imkoniyatlarini beradi.

Zero, kristizim ko'nikmasini boshlang'ich sinf o'quvchilarida Tabiiy fanlar turkumini o'qitish jarayonida shakllantirishga doir yondashuvlar keng imkoniyatlarni berishi bilan muhim ahamiyatga ega.

Kristizim ko'nikmasini shakllantirishning ahamiyati. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishning ahamiyati amaliy jihatdan muhimdir. Bu bilan boshlang'ich sinf o'quvchilari quyidagi imkoniyatlarga ega bo'ladi:

- 1) murakkab voqelikdan cho'chimaslik;
- 2) bilim va tarbiya jarayonida muammolarni mustaqil hal qilish;
- 3) mustaqil faoliyatga tayyorlash.

Kristizim ko'nikmasi boshlang'ich sinf o'quvchilarini murakkab voqelikdan cho'chimaslik asoslari bilan qurollantiradi. Shu sababli bu o'rindan "murakkab voqelik" tushunchasini aniqlashtirib olishi lozim. Unga ko'ra, murakkab voqelik ta'lim va tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun qiyinchiliklar tug'diradigan va unda ikkilanishni paydo qiladigan holatlar majmuidir. Shu sababli murakkab voqelik jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchisi o'zini yo'qotmasligi uchun mavjud holatlarga tanqidiy munosabatda bo'lishi kerak bo'ladi. Bunday tanqidiy munosabat murakkab voqelikni tabiiy qabul qilish, qiyinchiliklardan cho'chimaslik va o'zini tutish ko'nikmalariga asoslaniladi. Shu sababli tabiiy munosabat boshlang'ich sinf o'quvchilarining murakkab voqeliklarga nisbatan tabiiy munosabatda bo'lish asoslariga tayanadi. Bu o'ziga xos tanqidiy yondashuv ko'nikmasiga ega bo'lishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishning yana bir ahamiyati ularda bilim va tarbiya jarayonida muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmasi bilan qurollantirish vositasi asosida belgilanadi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari, bilim, tarbiya olish va faoliyat asoslarini o'zlashtirish jarayonida duch keladigan muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Bunday muammolar o'zlashtirish jarayonida, matn va ma'lumotlarni tushunmaslik va o'z harakatlaridan qoniqmaslik ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilari muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmasiga odatlantirilishi kerak. Misol uchun, bilimlarni o'zlashtirishda duch keladigan muammolarni o'qib-o'rganish bilan hal etish kerakligini ular bilishi kerak. Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishning muhim ahamiyatlaridan birini belgilaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishning navbatdagi ahamiyati ularni mustaqil faoliyatga tayyorlash bilan belgilanadi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim, tarbiya va hayotiy faoliyat davrida mustaqil faoliyatga amal qilishga o'rgatilishi kerak. Buning uchun ular mustaqil faoliyat davrida o'zlashtirgan bilimlari, ko'nikmalari va qarashlardan foydalanishni bilishi lozim. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil faoliyatga tayyorlik ko'nikmasini tarkib toptirish muhim amaliy masalardan biri hisoblanadi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirishning ahamiyati ularda mustaqil harakatchanlik, muammolarni mustaqil hal qilish va ularni mustaqil faoliyatga tayyorlash bilan belgilanadi.

Shu jihatdan bunday amaliy jihatlar boshlang'ich sinf o'quvchilarini muhim imkoniyatlar bilan qurollantiradi. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilari tanqidiy yondashuv, mustaqil fikrlash va mustaqil harakat vositasida mustaqil faoliyat ko'nikmasiga ega bo'ladi. Bunday faoliyat ta'lim, tarbiya olish jarayonida va boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limning keying bosqichiga tayyorlanish bo'yicha amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli mazkur masalani idrok etish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.

Xulosa. E'tibor berilsa, 4K xalqaro modeli bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining kristizim ko'nikmasini shakllantirish o'quvchilar uchun va boshlang'ich ta'limni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarni beradi.

Ayni patyda, oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining 4K xalqaro modeli bo'yicha o'quvchilarda kristizim ko'nikmasini shakllantirish metodikasini tarkib toptirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda quyidagilarga asoslanish kutilgan samarani beradi:

a) majburiy va tanlov mutaxassislik fanlarini 4 K xalqaro modeli asoslari bilan boyitish;

b) talabalarni haftalik pedagogik amaliyot davrida boshlang'ich sinf o'quvchilar davrida kristizim ko'nikasini shakllantirishga o'rgatish;

c) har bir talabaning o'quvchilarda kristizim ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha individual metodikasini tarkib toptirish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining 4K modeli bo'yicha ko'nikmasini shakllantirish uchun oliy pedagogik ta'lim muassasalarining majburiy va tanlov mutaxassislik fanlari ushbu masalar bilan tavsifi bilan boyitilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol uchun, oliy pedagogik ta'lim muassasalari boshlang'ich ta'lim bakalavriyat ta'lim yo'nalishining "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi", "Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalar", "Boshlang'ich ta'limda pedagogik konfliktologiya, kabi majburiy va tanlov o'quv fanlari 4K modeli bo'yicha ko'nikmalar tavsifi bilan bo'yitilishi kutilgan samarani beradi. Shu jihatdan biz tomonimizdan "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi" majburiy o'quv fani bo'yicha ishlab chiqilgan quyidagi dars ishlanmasiga e'tibor bering:

Mavzu: Xalqaro 4K modeli bo'yicha ko'nikmalar

Reja:

1. Xalqaro 4K modeli to'g'risida axborot
2. Xalqaro 4K modeli ko'nikmalari mazmuni
3. Xalqaro 4 K modeli ko'nikmalarini o'zlashtirish metodikasi

Tayanch tushunchalar:

4K modeli, kommunikatsiya va kollaboratsiya, kreativ va kristizim, o'zlashtirish va metodika, baholash va yondashuv

Darsning borishi:

Dastlab birinchi reja bo'yicha bilim beriladi

Shundan keyin ikkinchi reja asosida 4K modeli mazmuni tushuntiriladi. Unga ko'ra, kommunikatsiya - ta'lim va sharoiti va muhitidan foydalanish ko'nikmasi, kollaboratsiya – jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasi, kreativlik – ijodiy yondashuv ko'nikmasi, kristizim – tanqidiy fikrlash ko'nikmasi. Bu tushunchalar mazmuni talabalarga keng tushuntiriladi.

Suhbat, trening va o'zaro musobaqa metodikasi asosida talabalarining 4K modeli ko'nikmalarni shakllantirilishi tashkil qilinadi.

Amaliy mashg'ulot:

Amaliy mashg'ulotda talabalar to'rt guruhga bo'linib, 4 K modeli bo'yicha to'rt ko'nikma taqdimotini o'tkazadi. Taqdimot yakunida jamoalarning mazkur ko'nikmalarini o'zlashtirish ko'rastirishlari baholanadi.

Bunday dars shakllari vositasida oily pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini 4K xalqaro modeli bilan qurollantirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida pedagogik amaliyot davrida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kristizim ko'nikmasini shakllantirish va ularni boshlang'ich sinf o'quvchilarida shu ko'nikmani tarkib toptirishga yo'naltirish muhim masaladan biridir. Buning uchun talabalar boshlang'ich sinf o'quvchilariga biriktiriladi va ular o'zlariga biriktirilgan o'quvchilarda tanqidiy yondashuv tanqidiy munosabat mustaqil harakat va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar, o'yinli terininglar va musobaqalar o'tkazish bilan mazkur ko'nikmalarini tarkib toptiradi. Natijada talabalarda boshlang'ich sinf o'quvchilarda kristizim ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha metodika tarkib topadi.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida har bir bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning boshlang'ich sinf o'quvchilarida kristizim ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha individual metodikasi tarkib toptirish ham muhim amaliy mexanizimlaridan biridir. Unga ko'ra, har bir talaba o'z qiziqishi, bilimi va izlanishlari asosida bunday metodikaga ega bo'lishi kerak. Buning uchun Ustoz-shogird an'anasiga binoan talabalar bilan ishlashni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Diqqat qilinsa, bunday amaliy yondashuv muhim mexanizimlarini berishini eslatib o'tish joiz.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarining 4 K xalqaro modeli bo'yicha kristizim ko'nikmasini shakllantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi. Bunda kristizim ko'nikmasining mazmuni, uni shakllantirishga doir yondashuvlar va kristizim ko'nikmasining bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatida tutgan o'rni masalalarini idrok etish muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. // www.ziyounet.uz.
2. Jabborova O.M Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalar.-Toshkent, 2023.
3. Sayliyeva M.M Xalqaro 4 K modeli ko'nikmalarini mazmuni. 65-67 bet, Boshlang'ich ta'limning zamonaviy tendensiyalari: Ta'lim va tarbiya jarayonida yangi avlod darsliklari 4K (kritik fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya modeli, muammo va yechimlar" Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyasi Jizzax shahri, 2024 yil 19 aprel.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA O'QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Artikova N. Sh.

*Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va
amaliyoti kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kompetentlik, kommunikativ, kommunikativ kompetentlik, kommunikativ bilim, kommunikativ qobiliyat, kommunikativ ko'nikma, muloqot malakalari, ijtimoiy idrok, shaxslararo munosabatlar, kasbiy kompetentlik sifatlar.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативность, коммуникативная компетентность, коммуникативные знания, коммуникативные способности, коммуникативные навыки, коммуникативные навыки, социальное восприятие, межличностные отношения, профессиональная компетентность качества.

Key words: competence, communicative, communicative competence, communicative knowledge, communicative ability, communicative skills, communication skills, social perception, interpersonal relations, professional competence qualities.

Резюме: Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi tahlil qilinadi.

Резюме: В современной системе образования важно формирование коммуникативных компетенций учащихся. В данной статье будет проанализирована методика развития этих компетенций на основе современных педагогических подходов.

Summary: In the modern education system, developing students' communicative competencies is of great importance. This article analyzes the methodology for developing these competencies based on modern pedagogical approaches

Zamonaviy ta'lim makonida muloqot jarayoniga, ayniqsa, uning kommunikativ tomoniga taalluqli ijtimoiy-psixologik muammolar alohida ahamiyatga ega Rivojlanayotgan shaxsga ijtimoiy qabul qilish, tan olish, hurmat qilish ehtiyojlarini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan jarayonining muvaffaqiyatini belgilaydigan eng muhim sifat xususiyati kommunikativ qobiliyatdir. Kommunikativ kompetentsiyaning o'ziga xos xususiyati ijtimoiy muhitning o'zgaruvchan sharoitida muvaffaqiyatli individual faoliyatni shakllantirish qobiliyatidir. Shuning uchun uni o'rganish zamonaviy ta'limning

asosiy yo'nalishlaridan biridir, chunki jamiyat odamlardan yuqori darajadagi kommunikativ madaniyatni talab qiladi.

Umumiy ta'lim bosqichida shaxsning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishning ahamiyati, shuningdek, o'quvchilarning o'zini o'zi anglash va qadriyatlar tizimini shakllantirishning murakkab jarayonlari bo'lgan yangi yosh davriga - o'smirlik davriga o'tishi bilan belgilanadi, amalga oshiriladi va jamiyat bilan munosabatlarning yangi turini belgilab berdi. Biroq, bir qator psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, asosiy o'rta maktabning o'quv jarayonida o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyaga erishishini ta'minlaydigan ish uslublari va shakllari tizimi mavjud emas.

O'smirlarda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish maqsadlariga erishish uchun o'quv suhbatlari, dars mazmuni ustida ishlash usuli sifatida ham, o'qishni tashkil etish shakli sifatida ham tushuniladigan ajralmas manbaga aylanadi. Kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot doirasida amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida va darslarda suhbatni tashkil etish zamonaviy maktablar uchun juda dolzarb vazifadir, chunki yangi texnologiyalar va yondashuvlar o'qituvchilar va talabalarni suhbat o'tkazish, og'zaki muloqotni rivojlantirish va muloqot qilish qobiliyatiga qaratadi.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish kontseptsiyasi shaxsiy hayotiy munosabatlarni shakllantirish uchun yangi ijtimoiy talablarni belgilaydi. Ta'lim natijalarini baholashni o'quvchilarning "kompetensiyasi" va "kompetentligi" tushunchalariga qayta yo'naltirish mavjud. "Kompetensiya" tushunchasi o'quvchining egallagan bilimlari, uning intellektual va hayotiy tajribasi, kognitiv faoliyati va o'quv amaliyoti natijasida shakllangan qadriyatlari va moyilliklari asosida mustaqil ravishda amalga oshiriladigan qobiliyatdir. Kompetensiya insonning shaxsiy fazilatlarining butun majmuasini, shu jumladan nafaqat kognitiv va operatsion-texnologik tarkibiy qismlarni, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvorni ham o'z ichiga oladi. Kompetensiya - bu o'quv yoki boshqa bilish faoliyati jarayonida shakllanadigan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisidir.

"Kommunikativ kompetensiya" tushunchasi ichki resurslar (bilim va ko'nikmalar) mavjud bo'lganda boshqa odamlar bilan samarali aloqalarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash qobiliyati sifatida talqin qilingan. Jukovning fikriga ko'ra, kommunikativ kompetensiya - bu shaxsning psixologik xususiyati bo'lib, u odamlar bilan muloqotda yoki odamlar bilan zarur aloqalarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash qobiliyatida namoyon bo'ladi. Shu tarzda tushuniladigan kommunikativ kompetensiya tarkibi insonda kommunikativ jarayonlarning

muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va ko'nikmalar to'plamini o'z ichiga oladi

Shunday qilib, kommunikativ kompetentsiya - bu vaziyatga moslashishni va og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalaridan foydalanish erkinligini, boshqa shaxsning ruhiy holatini va shaxsiy tarkibini yetarli darajada aks ettirish, uning harakatlarini to'g'ri baholash va ular asosida bashorat qilish qobiliyatini ta'minlaydigan ajralmas shaxsiy sifatdir. idrok etilgan shaxsning xulq-atvorining xususiyatlari. Shaxsning kommunikativ qobiliyati asosan odamlar o'rtasidagi muloqot tajribasi asosida shakllanadi va bevosita o'zaro ta'sir sharoitida shakllanadi. Ontogenezdagi kommunikativ kompetentsiyaning rivojlanishi aqliy va umumiy faoliyatning tabiati va yo'nalishi rivojlanishi bilan sodir bo'ladi. Shaxsning kommunikativ faoliyatining tabiati uning kommunikativ qobiliyatiga, u tan oladigan kommunikativ qadriyatlarga, uning motivatsiyasi va muloqot ehtiyojlarining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq.

Kommunikativ kompetentsiya uchta komponentdan iborat kompleks ta'limdir: hissiy-motivatsion, kognitiv va xulq-atvor komponentlari. Hissiy va motivatsion komponent ijobiy aloqalarga bo'lgan ehtiyoj, kompetentsiyani rivojlantirish motivlari, o'zaro hamkorlikning "muvaqqiyatli" sherigi bo'lishning semantik munosabatlari, shuningdek, aloqa qadriyatlari va maqsadlari bilan shakllanadi. Kognitiv komponentga odamlar o'rtasidagi munosabatlar, sohadagi bilimlar va o'quv jarayonida olingan maxsus psixologik bilimlar, shuningdek, o'zaro hamkorlik, ijtimoiy-pertseptiv qobiliyatlar, kommunikativ salohiyatni shakllantiradigan shaxsiy xususiyatlar kiradi.

Kommunikativ kompetentsiyani iivojlantiishdagi zamonaviy pedagogik yondashuvlar:

1. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv: Bu yondashuv o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga oladi. Uning asosiy maqsadi - o'quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlash.

2. Kompetensiyaviy yondashuv: Bu yondashuv o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Unda nazariy bilimlardan ko'ra amaliy ko'nikmalarga ko'proq e'tibor qaratiladi².

3. Akmeologik yondashuv: Bu yondashuv o'quvchilarning eng yuqori rivojlanish darajasiga erishishini ta'minlashga qaratilgan. Unda o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga e'tibor qaratiladi.

O'quvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish usullari:

1. Interaktiv usullar: Interaktiv darslar, guruhli ishlar va muhokamalar o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi¹.

2. Rolli o'yinlar: Rolli o'yinlar orqali o'quvchilar turli vaziyatlarda o'zini tutishni va muloqot qilishni o'rganadilar.

3. Media texnologiyalar: Zamonaviy media texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Usullarni takomillashtirish yo'llari:

1. O'qituvchilarni tayyorlash: O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik yondashuvlar va usullar bo'yicha tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

2. Ta'lim resurslarini yangilash: Zamonaviy ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanishni ta'minlash zarur.

3. O'quvchilarning faol ishtiroki: O'quvchilarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish va ularning fikrlarini inobatga olish muhimdir.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida maktab o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish uchun interaktiv metodikalar. Bu metodikalar o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Interaktiv metodikalar

1. Interaktiv Darslar:

Interaktiv darslar o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Bu darslarda o'quvchilar guruhlarda ishlaydilar, muhokamalar o'tkazadilar va turli vazifalarni bajaradilar. Bu usul o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

2. Rolli o'yinlar:

Rolli o'yinlar orqali o'quvchilar turli vaziyatlarda o'zini tutishni va muloqot qilishni o'rganadilar. Bu metodika o'quvchilarning ijtimoiy va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda samaralidir².

3. Debatlar:

Debatlar o'quvchilarning fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu usul orqali o'quvchilar o'z fikrlarini asoslashni va boshqalarning fikrlarini tushunishni o'rganadilar³.

4. Keys-stadi:

Keys-stadi metodi o'quvchilarni real hayotdagi muammolarni tahlil qilishga va ularni hal qilishga o'rgatadi. Bu usul o'quvchilarning muloqot va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhimdir¹.

5. Media texnologiyalar:

Zamonaviy media texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan,

videokonferensiyalar, onlayn muhokamalar va boshqa interaktiv vositalar orqali o'quvchilarning muloqot ko'nikmalari rivojlanadi.

O'smirlarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish samaradorligini monitoring qilishda biz kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning quyidagi darajalarini aniqladik: yuqori, o'rta va past.

Yuqori darajadagi ko'rsatkichlar quyidagilardir: o'qituvchilar va tengdoshlar bilan muloqot qilishning barqaror motivlarini shakllantirish, sheriklarning harakatlariga e'tibor berish, aloqalar chastotasi, hissiy-shaxsiy, vaziyat-ishbilarmonlik va munosabatlar shaklida ifodalangan o'zaro ta'sirning tashabbuskorligi, faolligi va maqsadliligi. ekstrasituatsion aloqa, dialog va monologda nutq qurilishining xilma-xilligi va izchilligi, muloqot normalarini egallash, ijodiy yondashuv.

O'rtacha darajadagi ko'rsatkichlar: muloqotning shaxsiy, ish-bilarmonlik va kognitiv motivlarining situatsion ko'rinishlari, ma'lum muloqot normalarini o'zlashtirish, sheriklarning harakatlariga vaziyatli e'tibor, nutq o'zaro ta'siriga kirishda shaxsiy tashabbusni rag'batlantirishning beqarorligi, nutq konstruksiyalari va shakllarining bir xilligi. gaplar, ijodiy yondashuv elementlarining shakllanmaganligi.

Past darajadagi ko'rsatkichlarga quyidagilar kiradi: kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilishning shakllanmagan motivlari, aloqa me'yorlarining yo'qligi, sheriklarning harakatlariga e'tibor bermaslik, aloqa o'rnatishdagi qiyinchiliklar, aloqa holatini tahlil qilmasdan kommunikativ nutq harakatlari, past nutq xususiyatlari, nutqning bir xilligi. iboralar qurilishi, ijodiy yondashuvning yo'qligi.

Kommunikativ kompetentsiya darajasini aniqlash uchun kuzatuv usulidan, shuningdek, juftlikda ishlashda o'smirlarning muloqotini qurish tahlilidan foydalaniladi

- Matnni o'qing, uni boshqa talabaga aytib bering va savollar bering.
- Har bir matnni mustaqil o'qing va u bo'yicha bir-biringizga savollar bering.
- Endi tasavvur qiling, men mashhur olimman, sizni qiziqtirgan savollarni bering.
- Endi men sizga hikoyaning nomini aytib beraman, uni davom ettirish uchun siz navbatma-navbat turishingiz kerak.
- Dunyoda juda ko'p sirlar va sirli xodisalar mavjud. Endi men olimlar orasida haligacha bahs-munozaralarga sabab bo'layotgan bir muammoni nomlayman. Bu haqda nima deb o'ylaysiz, bir-biringizga sabablaringizni ayting, bahslashing.

Shuningdek, o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishning mavjud metodologiyasini tahlil qilish uchun o'qituvchilarga quyidagi savollar berildi:

Siz sinfda o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishni maqsad qilganmisiz?

Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish uchun qanday ish usullari va shakllaridan foydalanasiz? Qancha vaqtda? Sizningcha, ular samaralimi?

Xulosa qilib aytganimizda hozirgi vaqtda psixologik-pedagogik adabiyotlarda ta'lim-tarbiyaviy muloqot muammosiga katta e'tibor qaratilmoqda, uning ta'lim jarayonida shaxsning umumiy madaniyatini va uning alohida tarkibiy qismlarini rivojlantirish vositasi sifatida foydalanish jihatlari ochib berilgan; Ta'lim muloqoti - ta'lim jarayonining teng huquqli ishtirokchilari o'rtasidagi muloqot va ijodiy o'zaro ta'sirning universal vositasi. Ta'lim muloqotining asosini dialogik o'zaro ta'sir tashkil etadi, biz uni maxsus tashkil etilgan pedagogik faoliyat deb hisoblaymiz, bu jarayonda o'quvchilar o'zlashtirgan bilimlariga shaxsiy ma'no beradigan sub'ektivlik tajribasini oladilar. Maktab ta'limida o'quv muloqotini tashkil etishning har xil turlari va usullari foydalaniladi.

Interaktiv metodikalar zamonaviy ta'limda o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu metodikalar o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va ularning muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Djumanov, Sh., & Xolikulova, S. (2022). Talabalarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish imkoniyatlari. *Sovremennye innovatsionnye issledovaniya aktualnye problemy i razvitie tendensii: resheniya i perspektivy*, 1(1), 513-515.

2. Otamuratov, R.U. (2022). O'smirlardagi kasbiy o'zligini anglashidagi xavotirlanishning psixologik xususiyatlari. *Fanlararo tadqiqotlar uchun Markaziy Osiyo tadqiqot jurnali (CARJIS)*, (Maxsussoni 1), 49-54

3. Abduvakilovna, Karakulova Umida, and Ravshanova Xurshida Xusanovna. "O'smirlarda deviant xulq-atvor shakllanishiga oilaviy nizolarning ta'siri." *Journal of new century innovations* 19.2 (2022): 91-94.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DARSLARNI STEAM, STEM ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ASOSIDA TASHKILLASHTIRISHGA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Egamova G.A.

*Texnologiya, menejment va kommunikatsiya institutining Pedagogika
va psixologiya kafedrası o'qituvchisi,*

Zikirova D.Sh.

*Texnologiya, menejment va kommunikatsiya institutining Pedagogika
va psixologiya kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'quvchilar, o'qish-bilish, STEAM, STEM, texnologiyalar.

Ключевые слова: начальное образование, учащиеся, обучение, STEAM, STEM, технологии.

Key words: primary education, students, education, STEAM, STEM, technologies.

Резюме: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini innovatsion yondashuvlar asosida dars mashg'ulotlarini takomillashtirish, ta'lim usullari, o'qishga, bilishga ehtiyoj motivlari va ta'lim jarayonida STEAM, STEM texnologiyalaridan foydalanishga oid fikrlar yoritilgan.

Резюме: В статье выделены идеи, связанные с совершенствованием уроков для учащихся младших классов на основе инновационных подходов, методов обучения, мотивов потребности в обучении и знаниях, а также использования технологий STEAM и STEM в образовательном процессе.

Summary: In the article, ideas related to the improvement of lessons for elementary school students based on innovative approaches, educational methods, motives for the need for learning and knowledge, and the use of STEAM and STEM technologies in the educational process are highlighted.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga innovatsion yondashuvlar asosida dars mashg'ulotlarini takomillashtirish, o'qish-bilish usullarini, matnni semantik qayta ishlash ko'nikma va qobiliyatlarga ega bo'lishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish sifatini oshirishning variantlaridan biri o'qishni o'rganishni maqsadli boshqarish, deb hisoblash mumkin. Boshlang'ich ta'limda darslarni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish va o'quvchilarda o'qish-bilish xususiyatlarini shakllantirish murakkab psixofiziologik jarayon

sanaladi. Xususan, bunda asosida vizual, nutq-motor, nutq-eshituv analizatorlari ishtirok etadi.

B.G.Ananiyev "analizatorlar va ikkita signal tizimining vaqtinchalik ulanishlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning eng murakkab mexanizmlari" – deb, ta'kidlab o'tadi. Ushbu murakkab o'qish jarayonida uchta asosiy omilni ajratib ko'rsatish mumkin:

So'zlarni idrok etish. O'qiy olish, eng avvalo, ular belgilagan so'zlarni harf bilan taxmin qila bilishni anglatadi. O'qish, bola harflarga qarab, ushbu harflar birikmasiga mos keladigan ma'lum bir so'zni talaffuz qila oladigan yoki eslay oladigan paytdan boshlanadi. O'quvchi harflarni ma'lum bir so'zning timsoli sifatida idrok etish jarayonida nafaqat ko'rish, balki xotirasi, tasavvuri, ongi ham katta rol o'ynashini ta'kidlash zarur. So'zlarni o'qiyotganida, harflarni qo'shish, balki bir yoki bir nechta harflarni ushlagan holda, butun so'z haqida taxmin qilinadi.

O'qilgan so'zlar mazmunini tushunish. Har bir so'z o'quvchi ongida ba'zi o'zgarishlarga olib kelishi mumkin, bu esa ushbu so'zni tushunmasligini belgilaydi. Bu holatda, uning ongida ma'lum, ozmi-ko'pmi yorqin tasvir paydo bo'ladi. Boshqasida, qandaydir tuyg'u, istak yoki mavhum mantiqiy jarayon, uchinchisida, ikkalasi birgalikda, to'rtinchisida, hech qanday tasvir va tuyg'u paydo bo'lmaydi. Faqat oddiy, idrok etilgan so'zni takrorlashi yoki u bilan bog'liq bo'lgan boshqa so'z bo'ladi.

O'qish va bilishini baholash. Kitobni nafaqat o'qish, balki uning mazmuniga tanqidiy munosabatda bo'lish qobiliyati ham kuzatiladi. Albatta har doim ham emas, o'quvchining o'qish-bilish bo'yicha egallagan darajasi inobatga olinadi.

Boshlang'ich ta'limda darslarni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish va o'quvchilarda o'qish-bilish xususiyatlarini shakllantirish o'qish-bilish faoliyatini alohida izohlab o'tishimiz joizdir. Jumladan, o'qish-bilish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish jarayonining o'zi axborot uzatish, qabul qilish, anglash hamda o'qish axborotlarini esda saqlashni, olinadigan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olishni nazarda tutadi. O'qishga ehtiyoj - tengdoshining o'qishni o'zlashtirganligi: o'qishni bilishi, ya'ni tovush tizimini va harflardan so'zlarning paydo bo'lishini o'zlashtirishganligi o'quvchining o'qish-bilishga bo'lgan qiziqishini uyg'otadi. Dastlabki o'qishni (savodxonlikni) o'zlashtirgandan so'ng, o'quvchi o'qish motivini o'zgartiradi: u so'zlar ortida qanday fikr yotganini tushunishga qiziqadi. Bilimga ehtiyoj – o'qishning rivojlanishi bilan motivlar murakkablashadi. O'quvchi biron bir aniq fakt, hodisani aniqlash uchun o'qiydi. Undan ham murakkab ehtiyojlar – bilish motivi paydo bo'ladi.

Hozirgi ta'lim islohotlari davrida boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishga oid masalalari to'liq tadqiq etilgan deb bo'lmaydi. Shu bois, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishda STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalalardan sanaladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishda yangi, innovatsion – STEAM ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ijtimoiy jamiyatning global ta'limlaridan biri hisoblanadi. STEAM ta'lim o'quvchilarda san'at ob'ektlarini o'rganish hamkorlik, muloqot, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash kabi asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, u o'quvchining moslashuvchanligi, bilish mahsuldorligi, o'qishga mas'uliyati va yangiliklarini oshiradi. Ushbu ko'nikmalar har qanday o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Qayd etib o'tish joizki, o'qitishning bunday zamonaviy yondashuvsiz o'quvchilar o'rtasida texnik ijodkorlik va matematika fanlariga qiziqishni STEAM ta'lim texnologiyalari kabi ta'minlay olmaydi.

STEM va STEAM o'rtasidagi asosiy farq shundaki, STEM tanqidiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyati bilan bog'liq muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan va unga tegishli bo'lgan o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishga zamonaviy yondashuvni ta'minlaydi. STEAM, STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda ijodiy fikrlash va san'atni ham hayotiy vaziyatlarga bog'lash xususiyatini shakllantiradi. O'qish jarayoni mavzu bo'yicha emas, balki mavzu mohiyatining integratsiyalashuvi – matematika, fizika, informatika, tabiiy fanlar, texnologiya va robototexnika fanlarining uyg'unligida o'rganishga asoslanadi. STEM texnologiyalarini o'zlashtirishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini va texnik fanlarga qiziqishini rivojlanadi. O'qish jarayonida statsionar texnologiyalardan foydalangan holda o'qituvchi bolalarni hayotning texnologik yangiliklariga tayyorlaydi, ularni loyihalarga ijodiy va innovatsion yondashuvlarni topishga o'rgatadi. O'qish jarayonini STEM ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish asosida loyihalash va tashkil etish boshlang'ich ta'lim o'qituvchilaridan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi, bu esa ularda ushbu texnologiyani yuqori professional darajada o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Boshlang'ich ta'limda darslarni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish va o'quvchilarda o'qish-bilish xususiyatlarini shakllantirishda STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Ushbuni tashkil etishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishni ta'minlab beruvchi bir nechta tarkibiy qismlarlar aniqlandi. Ular quyidagilardan iborat:

– boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitishda STEM ta'lim texnologiyalari asosida animatsiyalarni rivojlantirish;

– ta'lim jarayonida STEM texnologiyalaridan foydalanish metodikasini yaratish;

– boshlang'ich sinf o'quvchilarning darsdan tashqari faoliyatida STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanishdir.

Boshlang'ich ta'limda darslarni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish va o'quvchilarda o'qish-bilish xususiyatlarini shakllantirishga oid tadqiqotimiz natijalaridan kelib chiqib, ularni bir qator yo'nalishlarga ajratib chiqish mumkin. Jumladan:

STEM ta'limiga oid ilmiy tadqiqotlar: O'zbekistonda va dunyoda STEM ta'lim texnologiyalari bo'yicha ta'limni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalari va istiqbolli strategiyalarini o'rganish; STEM ta'lim texnologiyalariga oid innovatsion g'oyalar, ta'limni rivojlantirish bo'yicha tashabbuslarni o'rganish; boshlang'ich ta'lim sohasida STEM ta'lim texnologiyalariga oid yangi loyihalarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish; STEM ta'lim texnologiyalari uchun yangi ta'lim imkoniyatlarini topish maqsadida ilmiy tadqiqotlar olib borish.

STEM ta'lim texnologiyalari asosida o'qish-bilish xususiyatlarini rivojlantirishga oid amaliy ishlar: ta'lim jarayonini tashkil etishda STEM ta'lim texnologiyalari asosida loyihaviy yondashuv; STEM ta'lim texnologiyalari asosida fanlararo yondashuv va innovatsion talim texnologiyalarini joriy etish; o'qish jarayonida STEM ta'lim texnologiyalari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lgan mutaxassis-o'qituvchilar tajribasini o'rganish; AKT vositalaridan foydalanishga asoslangan STEM ta'lim texnologiyalarini egallash; O'quvchilarning o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishda STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tavsiflangan elektron qo'llanma yaratish.

Boshlang'ich ta'limda darslarni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish va o'quvchilarda o'qish-bilish xususiyatlarini shakllantirishda STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni jadallashtirishning yana bir yo'li, ta'lim muassasalarida ushbu texnologiyalarga oid bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy anjumanlar, seminar va tadbirlar o'tkazib borilsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Boshlang'ich ta'lim mutaxassislarning STEM ta'lim texnologiyalari asosida faoliyatlarini amalga oshirishi natijasida o'quvchilar o'rtasida o'qish-bilish xususiyatini shakllantirishdagi bo'shliqni to'ldirish imkoniyatini belgilab beradi. Shuningdek, o'quvchilarga guruh va individual ta'limni yuqori sifatli jihozlar asosida o'qish va kognitiv faoliyatni tashkil etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Boshlang'ich ta'limda darslarni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish va o'quvchilarda o'qish-bilish xususiyatlarini shakllantirish natijada, ularning aqliy faoliyati hamda tashabbusini rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish-bilish xususiyatini shakllantirish va STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanish davomida muammoli savollarga javob topishda quyidagilar yordam beradi:

- virtual dunyoda o'yin eskizlari, raqamli hikoyalar va modellar asosida;
- animatsion eskiz, obektni kadrda jonlantirish, personajlar va sahna ko'rinishlari kabi turli materiallardagi mahsulotlar.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining elektr zanjirlari ishini vizuallashtirish asosida elektronika bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. dasturlar mazmuniga integratsiyani kiritish zarur. Dars davomida elektr zanjirlarini modellashtirish bo'yicha amaliy ishlar bajariladi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilariga muhandislikni, texnik ijodkorlikni va darsdan tashqari mashg'ulotlarda qo'shimcha ta'lim olish imkoniyatlarini beradi.

Boshlang'ich ta'limda darslarni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish va o'quvchilarda o'qish-bilish xususiyatlarini shakllantirishda STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni o'qish jarayoniga kiritish bo'yicha tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqildi. Ular: o'qituvchilar ta'limni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalari va istiqbolli strategiyalarini o'rganishlari, yangi ta'lim imkoniyatlarini izlashi; boshlang'ich ta'lim tizimini rivojlantirish uchun ta'lim sohasida yangi loyihalarni yaratish va joriy etishni tashkil etishi; to'liq o'qish jarayonini tashkil etish uchun STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning batafsil tavsiflangan elektron qo'llanmasini yaratishi; o'qish jarayoni integratsion yondashuv va innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etishga asoslangan bo'lishi; o'qituvchi STEM ta'lim texnologiyalaridan foydalanib o'qitish tajribasiga ega bo'lgan boshlang'ich ta'lim mutaxassislarining amaliyotidan tajriba almashishi; mutaxassis fanlarni o'qitish bo'yicha ishlarni amalga oshirish uchun robototexnika, modellashtirish, loyihalash va injeneriya bo'yicha maxsus jihozlarga ega bo'lishi hamda AKT vositalaridan foydalanishga asoslangan zamonaviy ta'lim texnologiyalari bo'yicha bilimiga ega bo'lishi zarur.

ADABIYOTLAR:

1. Jalolova F. PISA xalqaro baholash dasturi asosida o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish. Magis.akad. dar. diss. 5A110903: - Toshkent, 2022. – 98 b.
2. Маринюк А.А., Серебrenникова Ю.А. Подготовка будущих педагогов начальной школы к использованию ресурсов STEM-образования// Известия института педагогики и психологии образования МГПУ. № 1. 2018. С. 11-14.
3. Murtozayeva M.M. Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma / M.M.Murtozayeva. – Toshkent: O'zDJTU, 2024. – 450 bet.
4. Франкесвич А.А. Из опыта применения принципов STEM-образования в общеобразовательной школе // В сборнике: Информационные сиСТЕМы и коммуникативные технологии в современном образовательном процессе. ИИ международная практическая конференция. 2014. С. 108-111.
5. STEM-образование в России и мире. С кем быть? Каким быть? // Качество образования. 2014. № 11. С. 52-55.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH TA'LIM MUAMMOSI SIFATIDA

Kenjayeva F.Sh.

magistrant,

Toshkent shahridagi Puchon Universiteti Ta'lim menejmenti fakulteti

Tayanch so'zlar: psixologiya, pedagogika, ta'lim tizmi, muammo, pedagogik mahorat, rivojlantirish.

Ключевые слова: психология, педагогика, система образования, проблема, педагогическое мастерство, развитие.

Key words: psychology, competence, educational system, pedagogical skill, development.

Резюме: Mazkur maqolada bo'lajak tarbiyachilarimizning pedagogik va psixologik qobiliyatlarining amaliyotdagi holati o'rganiladi va tahlil qilinadi. Pedagogik qobiliyatlar va psixologik qobiliyatlar ikkita muhim qismlarga ajratiladi va yaqindan o'rganib chiqiladi. Bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik va psixologik qobiliyatlari shakllantirilmagan holatdagi muammolar bilan tanishiladi. Shu bilan birga ushbu qobiliyatlarni shakllantirish pedagogik va psixologik muammo sifatida o'rganiladi.

Резюме: В данной статье изучается и анализируется практическое положение педагогического и психологического мастерства наших будущих педагогов. Педагогические навыки и психологические навыки разделены на две важные части и тщательно изучаются. Педагогические и психологические умения будущих педагогов будут знакомиться с проблемами, в решении которых они еще не сформированы. При этом формирование этих способностей изучается как педагогико-психологическая проблема.

Summary: In this article, the practical situation of the pedagogical and psychological skills of our future educators is studied and analyzed. Pedagogical skills and psychological skills are divided into two important parts and closely studied. Pedagogical and psychological skills of future educators will be introduced to the problems in which they are not formed. At the same time, the formation of these abilities is studied as a pedagogical and psychological problem.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida qator islohotlar o'tkazilmoqda, ularning barchasi bolalar va pedagoglar manfaatlarini yo'lida xizmat qilishga, shuningdek, maktabgacha ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan. Shu bilan bir qatorda maktabgacha ta'lim tashkilotlariga oliy ta'lim muassasalarini bitirgandan keyin birinchi kundanoq to'laqonli ishlay oladigan yuqori malakali

mutaxassislar kerak. Bunday mutaxassislarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari va ish beruvchilar ishtirokisiz tayyorlashning iloji yo'q. Shu sababli, ko'pchilik oliy ta'lim muassasalari bo'lajak tarbiyachilarni to'laqonli tayyor holatda ya'ni ham pedagogik ham psixologik tomonlardan shakllangan holatda tayyorlashni maqsad qilmoqdalar. 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi, 2020-yil 29-oktyabrdagi PF-6097-son "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi, 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmonlari, 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi va boshqa me'yoriy huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda pedagogik kadrlarning qobiliyatligi muhim ahamiyat kasb etadi. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Misol qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim bakalavriat ta'limi yo'nalishi bo'yicha oliy ta'lim muassasalariga qabul qilish kvotalari oshirildi, mazkur yo'nalishda o'qish muddati uch yilgacha qisqartirildi va 2024-yil 1 iyundan oliy ma'lumotli bog'cha tarbiyachilarining maoshi oshiriladi.

Ishchi hodimlarning oylik maoshlarining oshirilishi ham ularga bir motivdek ta'sir ko'ratadi albatta.

Bo'lajak tarbiyachi qachonki o'z sohasini ish boshlaganda emas balki, u aynan tarbiyachilik ma'suliyatini talabalik chog'idayoq his qilishi kerak va ular maktabgacha ta'lim muassasalariga tayyor yetuk kadr bo'lib borishlari zarurdir. Bundan tashqari tarbiyachilik sohasida o'z ish faoliyatini olib borayotgan kadrlar malakasini oshirish hamda ularning bir birlari bilan tajriba, malaka almashinuvini taminlash tarbiyachilar kasbiy komponentligini oshirishdagi asosiy faoliyatlar hisoblanadi.

O'qituvchi va tarbiyachilar shaxsining shakllaninishida quyidagi sifatlar muhim ahamiyatlidir:

1. O'z o'zini baholash	5. Aloqa
2. Pedagogik ta'lim	6. Innovatsiya

3. Psixologik qobiliyat	7. Yetakchilik
4. Moslashuvchanlik	8. Uzluksiz o'rganish

Pedagogik qobiliyat – bu qobiliyat turlaridan biri bo‘lib, kishining pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug‘ullana olishini aniqlab beradi. Pedagogik psixologiyada o‘qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning tutgan o‘rnini ilmiy izohlab berishga oid samarali tadqiqotlar olib borilgan. Pedagogik qobiliyat ham o‘z navbatida bir qancha turlarga bo‘linadi. Dunyo olimlari pedagogik qobiliyatni o‘zlarining nazariyalariga asoslanib, turlicha guruhlariga ajratib chiqishgan. Masalan: **F.N.Gonobolin** pedagogik qobiliyatni quyidagi turlarga ajratishni taklif qilgan:

1. Didaktik qobiliyatlar
2. Akademik qobiliyatlar
3. Pertseptiv qobiliyatlar
4. Kommunikativ qobiliyatlar
5. Tashkilotchilik qobiliyati
6. Avtoritat qobiliyatlar
7. Kommunikativ qobiliyatlar
8. Pedagogik xayolot
9. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati

T.I.Gavakov esa quyidagicha ifodalagan;

- oluvchilarni his eta olish qobiliyati
- kishilar bilan samimiy muloqot olib borish, muloqotchanlik
- kasbiy yetuklik
- ko‘rsatish va mantiqiy ishontirish qobiliyati
- o‘zini boshqara olish qobiliyati
- ijodiy ishga qobiliyatlilik

Psixologik qobiliyatlar – bu muayyan harakatlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun shaxsga ega bo‘lgan ma'lum fazilatlar to‘plami. Muxtasar qilib aytganda, bu fazilatlar shaxsning yangi faoliyatni qanchalik oson o‘rganishini va u hayotda nima qilishini aniqlaydi.

Qobiliyatlar ma'lum shartlar – moyilliklar yordamida namoyon bo‘ladi va rivojlanadi. Moyilliklar ma'lum bir tabiiy asos, psixofiziologik xususiyatlar deb ataladi, unga ko‘nikmalarning shakllanishi va rivojlanishining xususiyatlari bog‘liqdir. Shuningdek, moyillik asosida insonning qobiliyatlari rivojlanadi, masalan, ma'lumotni eslab qolish qobiliyati, temperamental xususiyatlar, psixomotor qobiliyatlar va boshqalar. Masalan, musiqa o‘tkir quloqqa moyil

bo'lgan odam zo'r musiqachi bo'lishi mumkin, ranglarni ko'rsatishga moyil bo'lgan kishi esa rassom bo'lishi mumkin.

Muhimi shuni ta'kidlash kerakki, qobiliyatlarning o'zi hech qanday faoliyatda muvaffaqiyatni ta'minlamaydi. Ular moyilliklar, ma'lum ko'nikmalar, qobiliyatlarni va bilimlar bilan "qo'shilishi" kerak. Shuningdek, ijtimoiy o'zaro ta'sir omillari va boshqa holatlar.

Oliy ta'lim muassasasida bo'lajak tarbiyachilarni pedagogik va psixologik qobiliyatlarini shakllantirish pedagogik va psixologik muammo sifatida oladigan bo'lsak: yangi zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosidagi pedagogika oliy ta'lim muassasalarining har bir talabasi pedagogik-psixologik bilimlarni mukammal darajada egallashini ta'minlash zarur.

So'nggi yillarda rivojlanayotgan iqtisodiyot va erkin mehnat bozorining barcha talablariga javob beradigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash o'qituvchilardan **mukammal pedagogik va psixologik** qobiliyatni talab etadi.

Mamlakatimiz va dunyoning rivojlangan davlatlarida faoliyat olib borayotgan olim-pedagoglar pedagogik va psixologik qobiliyatlarni shakllantirish yo'nalishini rivojlantirishga alohida muammo sifatida jiddiy e'tibor qaratmoqda:

- o'rganishda kasbiy va shaxsiy jihatdan o'z mavqeini o'z-o'zini belgilash
- o'z-o'zini tarbiyalash;
- o'z-o'zini takomillashtirish;
- o'z-o'zini rivojlantirish;
- o'z-o'zini anglashning mohiyati va ahamiyatiga "mukammal darajadagi mutaxassis, mahoratli mutaxassis sifatida e'tibor qaratiladi.

Ta'lim jarayoni sifatini ta'minlashda, xususan, o'quvchining erkin fikrlash faoliyatini yo'lga qo'yish quyidagi pedagogik-psixologik asoslarni belgilaydi:

1. O'quv materiallaridagi hodisalarni o'quvchilar tomonidan idrok etish jarayoni. Bu jarayonda konkret talqinlar o'z aksini topadi va o'quvchi mavjud vaziyatlarni idrok eta boshlaydi, ya'ni tushuna boshlaydi. Bu ta'lim jarayonida o'quvchining erkin fikrlashining birinchi negizini izohlaydi.

2. O'quvchining hozirgi holatiga asoslangan tasavvur. Bunda o'quvchi o'z qo'lidagi ma'lumotlarga, mavjud ma'lumotlarga tayangan holda har qanday jihatning hozirgi holati orqali ham o'tmish, ham kelajak holati haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi.

3. Jarayonni kuzatish uning keyingi harakatlari uchun yana bir asosdir. U o'z oldiga aniq maqsad qo'yish uchun har qanday butun ob'ektni qismlarga ajratish yoki narsalarni taqqoslashni o'rganadi. Bu uning ishiga ta'sirini ko'rsatadi.

Binobarin, o'quvchining erkin fikrlashida, uning mushohada bilan kuzatishi rivojlanadi.

4. Erkin tafakkurning yana bir pedagogik-psixologik asosi nimanidir tushunishdir. Tushunish orqali o'quvchi odamlar o'rtasidagi atrofmuhit va jamiyatdagi o'zaro bog'liqlikni, bog'liqlikni tushunadi. U shunchaki fikrlashdan chekinadi va ichki, tashqi aloqalarni, sababoqibat munosabatlarini har tomonlama oydinlashtirish imkoniyatini qidiradi.

5. Xulosa – bu o'quvchining erkin fikrlashi bo'yicha ma'lum bir xulosaga kelish jarayonidir. Xususan, talaba axborotni tushunishi natijasida xulosa chiqarishga harakat qiladi. Har qanday xulosa asoslashni talab qiladi. Talaba xulosalar chiqarishning pedagogik, psixologik asosi sifatida talqin qilinadi.

6. Tanqidiy fikrlash uchun zarur bo'lgan o'quv materiallarini yodlash jarayoni. Har qanday vaziyatda erkin fikrlashning bu jihati bilan solishtirish tahlil qilish uchun asos yaratadi. Bu o'z navbatida o'quvchining psixologik ta'siri uchun zarur imkoniyatdir.

7. O'quvchini erkin fikrlashga yo'naltirishning yana bir jihati o'quvchini qiziqтира bilishdir. Talaba qiziquvchanlik asosida erkin fikrlashga harakat qiladi, izlaydi, biror narsaga erishishga intiladi.

O'qitish va ijtimoiy hayot jarayonida o'quvchilarda erkin fikrlashni shakllantirish, o'z salohiyatini yuzaga chiqarishga qiziqishini oshirish tarbiyada alohida o'rin tutadi. Shu bois O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillardanoq talabalarga erkinlik berish, ularning mustaqil faoliyat yuritishi uchun imkoniyat yaratish dolzarb masala sifatida e'tirof etildi. Zero, erkin fikrlash barkamol avlodni shakllantirishning muhim omilidir. Bajarilgan ishlarni tasniflash, tahlil qilish va mazmunini to'ldirish uchun quyidagilarni jamlash zarur bo'ladi:

- o'quvchilarning o'quv jarayoniga ongli munosabatini rivojlantirish;
- talabalarda nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- o'quvchilarning iqtidori, qobiliyati va iste'dodini aniqlash va ularni rivojlantirishga yo'naltira olish;
- iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy hayotdagi o'zgarishlar haqidagi qarashlarni tizimlashtirish;
- jamiyatdagi tadbirlarda ishtirok etish mas'uliyatini oshirish.

Davr yangilikni taqozo etadi. Endi o'quvchi kitobda yozilganlarni emas, balki o'z fikrini, tadqiqoti mahsulini ko'rsatishi, ta'lim jarayoni imkoniyatlaridan unumli foydalana olishi kerak. Ularni to'g'ri va ravon ifodalash qobiliyatini namoyon etishi zarurdir.

Tarbiyachida bunday ko'nikma va malakalar uning darsda uzluksiz mustaqil izlanishlari asosidagina shakllanishi va rivojlanishi mumkin. Ta'lim jarayonida tarbiyalanuvchilarning bilish faoliyati quyidagicha tuzilgan:

- 1) kuzatish;
- 2) tadqiqot;
- 3) farqlarni talqin qilish;
- 4) taqqoslash;
- 5) umumiylikni talqin qilish;
- 6) farqlarni talqin qilish;
- 7) tasnifi;
- 8) hukm;
- 9) muvofiqlikni aniqlash;
- 10) ariza.

Barchamizga ma'lumki, bu ikki sohani faylasuflarimiz o'z tadqiqotlarida azaldan birgalikda izohlab kelishgan: rus pedagogi va psixologi K.D.Ushinskiy "Psixologiya pedagogika uchun barcha fanlardan eng muhimi. Insonni har tomonlama tarbiyalash uchun uni har tomonlama o'rganish kerak" degan fikrni keltirgan. Bu haqiqatni o'quvchilarimiz ongiga singdirishimiz va bu bilimlarni mantiqiy xotira va tafakkurga asoslangan holda o'rganishga yordam berishimiz kerak. Inson haqiqatan ham biror narsaga muhtojligini bilsa, unga erishishga intiladi. Bu jarayon, masalan, bog'cha tarbiyalanuvchilarida sodir bo'ladi, lekin bog'cha tarbiyalanuvchilari o'sha paytdagi vaziyatlarni tushunishlari uchun uning dunyoqarashi qisman torayishi mumkin.

Dunyoning barcha jabhalarida sivilizatsiya jarayoni jadal rivojlanmoqda. Agar bir soha rivojlanishdan orqada qolsa, u boshqa yod oqimi yoki g'oya bilan almashtirilishi mumkin. Demak, bugungi jadal taraqqiyot davrida biz ham yurtimiz taraqqiyotiga, yuksak marralarni zabt etishga o'z hissamizni qo'shishimiz kerak. O'quvchilarda pedagogik-psixologik bilimlarimizni shakllantirishda ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish, ularni faoliyatimizga tatbiq etish, bu borada yangiliklar yaratish dolzarb masalalardan biridir. Zamonamiz taraqqiy etar ekan, ta'lim ham orqada qolmasligi kerak. Buyuk nemis pedagogi Adolf Disterverg o'qituvchining doimiy ravishda fanlarni o'qishi haqida shunday fikr bildirgan: "O'qituvchi fanni muntazam o'rganishi, o'z ustida ishlashi kerak. Aks holda, u qurigan daraxt yoki toshga o'xshaydi. Qurigan daraxt yoki tosh meva bermaganidek, kelajakda hech bir ustoz meva bera olmaydi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ta'limimizning ayrim sohalarida ham shunday kamchiliklarga duch kelishimiz mumkin. Bu kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf

etish maqsadga muvofiq bo'lardi va yangi milliyligimizga mos ravishda innovatsion texnologiyalar va usullarni joriy etish. Bugungi kun talabiga ko'ra, har bir pedagog pedagogik va psixologik jihatdan to'liq shakllangan bo'lib, o'zi mustaqil ravishda o'qitish usulini tanlashi va shu asosda jamiyat yoshlarini tarbiyalashi lozim.

ADABIYOTLAR:

1. 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida".
2. 2020-yil 29-oktyabrdagi PF-6097-son "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida".
3. 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi farmonlari.
4. 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"
6. Kun.uz 30-yanvar 2024
7. Гоноболин, Ф. Н. Книга об учителе / Ф. Н. Гоноболин. - М. : Просвещение, 1965. - 260 с.
8. В.Х.Ходжайев .Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti pedagogika ta'lim sohasi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik/ 328 bet.
9. Butunjahon sog'liqni saqlash byulleteni (WBPH)Zamonaviy pedagogikada o'qituvchining psixologik mahoratlari 16-jild, 2022 yil noyabr .
10. Ta'lim fanlari bo'yicha Evropa tadqiqot va mulohaza jurnali jild. 7-son 12, 2019 yil Progressive Academic Publishing, Buyuk Britaniya ISSN 2056-5852.
11. Ta'lim fanlari bo'yicha Evropa tadqiqot va mulohaza jurnali jild. 7-son 12, 2019 yil Progressive Academic Publishing, Buyuk Britaniya ISSN 2056-5852.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA "TARBIYA" FANINING O'QITISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH METODIKASI (XUSUSIY MAKTABLAR MISOLIDA)

Sulaymanova M.P.

*Nukus innovatsion instituti Boshlang'ich ta'lim va gumanitar
fanlar kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ta'lim, motivatsiya, rivojlanish markazi, tarbiyachi, integratsiya, bola, faoliyat.

Ключевые слова: образование, мотивация, центр развития, воспитатель, интеграция, ребенок, деятельность.

Key words: education, motivation, development center, educator, integration, child, activity.

Резюме: Maqolada tarbiya tushunchasining mazmun-mohiyati, uning shaxs faoliyatiga ta'siri va bo'lajak tarbiya ta'lim yo'nalishi mutaxassislarini rivojlanishda ta'limiy faoliyatni tashkil etishga nisbatan xususiy maktablar misolida yondashish masalasi yoritilgan.

Резюме: В статье освещается вопрос о содержании понятия воспитание, его влиянии на деятельность личности и подходе к организации учебной деятельности на примере частных школ в развитии специалистов будущего образовательного направления воспитания.

Summary: The article covers the content and essence of the concept of upbringing, its impact on the activities of the individual and the approach of specialists of the future educational direction to the organization of educational activities in development on the example of private schools.

Zamonaviy maktab oldiga har tomonlama yetuk yangi shaxs, ma'naviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy kamolotga ega shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi. Bu muhim masalani hal etish zamonaviy tarbiya usullari tizimidan keng foydalanishni taqozo etadi. Tarbiya metodlari va usullarini bilish nafaqat o'qituvchilar va tarbiyachilar uchun, balki ota-onalar va bolalarni tarbiyalash bilan shug'ullanadigan barcha kishilar uchun ham zarurdir. Tarbiya metodlari va usullari o'z maqsadi, mazmuni va mohiyatiga ko'ra axloqiy-diniy usullardan butunlay farq qiladi. Mamlakatimizda bolalarni g'arazgo'ylik, molparastlik, ochko'zlikka qarshi tarbiyalash, ular ulg'aygach, umumiy manfaatni afzal ko'rishlari, "Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun" tamoyili asosida ish yuritadi.

Tarbiya - bu ota-onalar, ta'lim muassasalari va jamiyat tomonidan bolalarni tarbiyalashning ongli va maqsadli jarayoni bo'lib, u bolalarning yoshi, psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish asosida amalga oshiriladi. Hozir biz texnologiya juda rivojlanayotgan davrda yashayapmiz. Mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar tufayli xalqimizning turmushi yaxshilandi, barcha sohalarida o'zgarishlar va rivojlanishlar ko'zga tashlanmoqda, ammo shunga rivojlanishga qaramay ba'zi o'smirlar va yoshlarning ma'naviyati pastligi, ota-onalarning farzandlarining xulq-atvoriga befarqligi nazarga tushmoqda. Bu masalaning oldi olinmasa, savodsizlar safi ortishi mumkin. Bilimsizlik savodsizlikdan boshlanadi. Buning natijasida yangi fan shakllantirildi.

Ushbu "Tarbiya" fanining metodologik asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

- ta'lim-tarbiyaga oid me'yoriy hujjatlar;
- tarbiya asoslari va manbalari;
- tarbiya qonuniyatlari, metodlari va texnologiyalari;
- tarbiyaning amaliy masalalari.

Tarbiya tushunchasiga turlicha qarash va yondashuvlar mavjud jumladan K. D. Ushinskiy o'z faoliyatining aniq maqsadini ko'rmaydigan pedagogni qurilish materiallarini bir joyga yig'ib, undan nima olishni bilmaydigan me'morga qiyoslaydi. Pedagog yosh avlodga beriladigan bilim, ishbilarmonlik, malaka, tarbiyaviy tuyg'ularni biladi, tarbiyaviy ishlarni rejali va maqsadli olib boradi. Ya.A. Komenskiy "Tarbiyaning maqsad va vazifalari, uning ahamiyati, amalga oshirish yo'llari shaxsning jamiyatdagi mavqeiga qarab belgilanishi kerak", "Tarbiya insonni shakllantiradigan va takomillashtiruvchi uyg'un jarayondir" – Komenskiy ta'lim maqsadini quyidagi asosiy elementlarga ajratgan:

- ▶ insonga hamma narsani bilish – "ilmiy bilim";
- ▶ narsalarni va o'zini o'zlashtirish - "axloq";
- ▶ Xudoga sig'inish, ob'ektlar - "diniy ta'lim";
- ▶ jismoniy salomatlik - "jismoniy tarbiya".

K.D. Ushinskiy tarbiyasining maqsadi jamiyatga foydali insonparvar shaxsni tarbiyalashdan iborat. U axloqiy tarbiyani aqliy va mehnat tarbiyasi bilan chambarchas bog'liq deb hisoblaydi. P.P.Blonskiyning tarbiyaviy maqsadi bolaga butun insoniyat va millat madaniyatini egallashga, shaxsning umuminsoniy ideallarini shakllantirishga yordam berishdir. 1941-1990 yillardagi pedagogik adabiyotlarda "Har tomonlama rivojlanish" tushunchasiga aqliy, politexnikaviy tarbiya va ishlab chiqarish mehnati, axloqiy tarbiya, jismoniy va estetik tarbiya kiradi. A.S.Makarenko ta'limning davlat vazifasidan kelib chiqqan holda pedagogik vazifani qo'yish orqali o'qituvchilar mehnatini nazorat qilish mumkinligini ta'kidladi. U "Ta'limning asosiy maqsadi - bolani

har tomonlama rivojlantirish" taklifini qo'llab-quvvatladi, V. A. Suxomlinskiy uni amalga oshirdi.

Tarbiya tushunchasining lug'aviy ma'nosi ilm o'rgatish, odobxloq o'rgatish, jazo berish, ovqatlantirish, tarbiyalash kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi. Tarbiya so'zi bugungi kunda qo'llanilayotgan va ko'proq axloqiy ma'noni anglatuvchi tuzilishdan tashqari o'zbek xalqi farzandlarini tarbiyalashda har qanday kognitiv rivojlanishni ifodalovchi tuzilishga ega. O'zbek xalqining ming yillik tajribaga asoslangan milliy o'zligi va ongini kelajak avlodlarga o'tkazish imkonini beruvchi an'anaviy ta'lim/tarbiya usullari mavjud. Oila ham, jamiyat ham tarbiya vazifasini birgalikda bajaradi.

Bunda huquqiy asoslar ta'lim-tarbiyaga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlardan iborat, tashkiliy asoslar fanni umumta'lim maktablarida, jumladan, boshlang'ich ta'limda talab darajasida o'qitishni va ilmiymetodik asoslar esa fanning metodologiyasini anglatadi. Qarorga ko'ra, "Tarbiya" fanining asosiy tamoyillarini quyidagilar tashkil etadi: Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fanga oid bu tamoyillarini chuqur o'zlashtirishi taqozo etiladi. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida, tarbiyaviy tadbirlarda va mustaqil ta'lim izlanishlarida ana shu tamoyillarni o'zlashtirish, faoliyatda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lish hamda kasbiy faoliyatda ularga amal qilish kompetentsiyasini egallash dolzarb masalalardan biridir. Buning uchun har bir talabaning individual shug'ullanishi, ustozlar bilan hamkorlikda faol ishlashi va tarbiya tamoyillarining hayotdagi ifodasini o'rganib borishi taqozo etiladi. Bunda oliy ta'lim muassasalarining imkoniyatlari, ta'lim jarayonining sharoitlari va faoliyatning amaliy samaradorligidan oqilona foydalanish kerak. Har bir talabaning mazkur fan tamoyillarini, asoslarini va istiqbolli maqsad-muddolarini o'zlashtirishi kasbiy tayyorgarlikning negizlaridan biri hisoblanadi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasida "Tarbiya" fani konsepsiyasi mazkur fanni davlatning ta'lim-tarbiya sohasidagi siyosatini amalga oshirishda mavjud bo'lgan dolzarb muammolarni hal etishga yo'naltiriladi. Konsepsiya yosh avlod tarbiyasidagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan ustuvor vazifalar, asosiy maqsad va yo'nalishlarni belgilab beradi.

Ilmiy tadqiqotning natijalari amaliyotda va nazariyada qo'llanila boshlaganidan so'ng ilmiy izlanish ishi tugallangan bo'ladi. Ta'lim tarbiya sohasini yaxshilash takomillashtirish davr talablari asosida yangi metod, usullar yaratish maqsadida, ilmiy, izlanishlar olib boriladi. Ilmiy izlanishining natijasida aniqlash metod yordamida aniqlanadi. Har bir darsda maktab o'quvchilarining motivatsiyasiga katta e'tibor berilishi kerak o'quv materialini o'zlashtirish. Motivatsiya usullari o'ziga xos xususiyatlarga qarab tanlanadi

o'quv jarayonini tashkil etish uchun shart-sharoitlar, talabalarning tayyorgarlik darajasi; kasbiy ko'rsatmalar va o'qituvchilarning malakasi foydalanish orqali fanni o'rganish uchun motivatsion sharoitlarni kengaytirish mumkin yangi sifat darajasining ko'rinishi: o'qituvchi uchun bosma o'quv qo'llanmalaridan tashqari grafiklar, jadvallar, fotosuratlar, rasmlar, audio va video materiallar, asl hujjatlar, asarlar fantastika va boshqalar. Kurs mazmunini o'zlashtirishga yordam beradigan eng muhim mexanizm sifatida, quyidagi usullarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Axloqiy dilemmalar va munozaralar usuli - maktab o'quvchilari tushunadigan narsalarni yaratish real hayot bilan bog'liq muammoli vaziyat, shu jumladan ikki yoki undan ortiq savollar.

Evristik usullar - ijodiy muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan bilish usullari va usullari. Yangi narsalarni kashf qilish jarayonida qiyinchiliklar. Inson qobiliyatlarini rivojlantirish, yangilarini rivojlantirish imkonini beradi samarali g'oyalar yoki ularning kombinatsiyasi, original va maqsadli natijalarga erishish tegishli hudud.

Tadqiqot usuli - bu talabalar joylashtirilgan ta'lim tashkiloti tadqiqotchining pozitsiyasi: gipotezani mustaqil ravishda aniqlash, uni tasdiqlash yoki rad etish; ma'lum ma'lumotlarga asoslanib, xulosalar va umumlashtirish, etakchi tushuncha va g'oyalarni tushuning, lekin ularni tayyor holda qabul qiling.

Dizayn - bu individual mustaqillikni birlashtirgan maxsus faoliyat turi guruh faoliyati bilan ishlash, buning natijasida talabalar o'zlarining yakuniy mahsulotini yaratadilar o'z ijodkorligi, vaziyatni tahlil qilishni, muammoni ta'kidlashni, shakllantirishni o'rganing kutilgan natijalar, vazifalar qo'yish, muammoni hal qilishning maqbul yo'lini topish, harakatlar rejasini tuzing, potentsial resurslarni hisobga oling va ularni realga aylantiring; tadqiqot o'tkazing, ishingizni baholang va tahlil qiling, natijalarni o'zaro bog'lang kutilganidek natijalar. Boshlang'ich maktabda evristik usullar eng ko'p ishlatilishi mumkin, ijodiy faoliyatga e'tibor qaratish imkonini beradi. Talabalarga tayyor holda berilmaydi. Ta'riflar va haqiqatlar to'plami va siz eng muhim xulosalarni o'zingiz shakllantirishga taklif qilasis.

Bugungi kunda, kelajak avlod tafakkurini o'zgartirish, ularni har tomonlama komil inson sifatida milliy qadriyatlar asosida insofli, adolatli va g'ururli qilib tarbiyalash muhim vazifalardan hisoblanadi. Bunday vazifalarni bajarish uchun tarbiya jarayonining samarali yo'llarini topish alohida ahamiyatga egadir. Jumladan, milliy qadriyat, milliy g'urur, milliy iftixor tuyg'usini rivojlantirish asosida qo'yilgan masalaning echimini topish maqsadga muvofiqdir. Tarixdan ma'lumki, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda turli ta'lim va tarbiyaviy

vositalardan foydalanib kelishgan. Bunday vositalarga milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'ana, rivoyat va muborak hadislarni keltirish mumkin. Bu kabi ta'lim va tarbiya vositalari asrlar osha odamlardagi ishonch hissini mustahkamlab, ularni yuksaltirib, hayot sinovlari, muammo va qiyinchiliklarni engib o'tish uchun saboq vazifasini bajargan. Shuningdek, bunday vositalar yosh avlodda yuqori darajada ma'naviyatning shakllanishiga asos bo'lgan. Bugungi kunda mamlakat taraqqiyoti, millat kelajagi bo'lgan har bir yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada har bir o'qituvchi mas'uliyatli vazifalarni bajarishga tayyor bo'lishi kerak.

Ta'kidlanganimizdek, tarbiya ijtimoiy, madaniy, psixologik va pedagogik hodisa bo'lib, u inson hayoti va jamiyat taraqqiyotini tartibga solishga xizmat qiladi. Insonning maxsus maqsadli faoliyati sifatida u shaxsning rivojlanishiga va uning real va madaniy hayot qurilishi jarayoniga kirishiga yordam beradi. Tarbiyaning maqsadi insonni har tomonlama qondirish, uning barcha iste'dodlarini ro'yobga chiqarish, uning hayoti va mehnati sifatini oshirish, shu munosabat bilan iqtisodiy, madaniy va ma'naviy merosni ko'paytirishdan iborat. Milliy tarbiya fuqarolarda yuksak axloqiy fazilatlar, vatanparvarlik, mustaqillik, fuqarolik pozitsiyasi, tashabbuskorlik, mas'uliyat va shu kabi fazilatlarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarning izohli lug'ati. – T.: Fan va texnologiya, 2012.
2. Azimova N.E. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini ma'naviy–axloqiy tarbiyalash texnologiyasi. Monografiya. – T., 2009.
3. Kulchayeva D. Boshlang'ich sinflarda “Tarbiya” fanini o'qitishning ilmiy-metodik asoslari // Academic research in educational sciences. 2021. №11.
4. Erkeyev A. Milliy g'oya va ma'naviyat. – T.: “Ma'naviyat”, 2002-240-bet.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: “Iste'dod” jamg'armasi, 2008. – 180 b.
6. Komilov N. Komil inson millat kelajagi. Uzbekiston 2001. komponentlari.- T.: “Yangi nashr”, 2019. – 27 b.
7. Maxmudov M. Komil inson- ajdodlar orzusi adabiy falsafiy uylar. Risola ma'sul muxarruk R.J. Voxidov yozuvchi 2002- 288 bet.
8. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'limda “tarbiya” fanini o'qitish metodikasi. «Zebo print», Toshkent – 2022.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNI MATEMATIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA MATEMATIK DIKTANTLARDAN FOYDALANISH

Narimbetova Z.A.

*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Boshlang'ich ta'limda matematika va tabiiy fanlar
kafedrası p.f.f.d(PhD) dotsent v.b.,*

Asqarova N.J.

*Toshkent viloyati Yangiyo'l tumani
36-boshlang'ich ta'lim maktabining o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: matematik diktant, mashq, matematik tushuncha, me'yor, an'anaviy, texnologiya.

Ключевые слова: математический диктант, упражнение, математическое понятие, норма, условие, технология.

Key words: mathematical dictation, exercise, mathematical concept, norm, traditional, technology.

Резюме: Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni matematik savodxonligini oshirishda matematik diktantlardan foydalanish nomli maqolada boshlang'ich maktab ta'limida o'quvchilarga aynan matematika fanidan yanada qiziqarli metodlar, tavsiyalaryozilgan.

Резюме: Использование математических диктантов в повышении математической грамотности учащихся в начальных классах в статье под названием более интересные методы, рекомендации по математике для учащихся начальной школы написаны.

Summary: In the article "Using mathematical dictation to improve students' mathematical literacy in primary grades", more interesting methods and recommendations are written for students in primary school education.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning matematik savodxonligini oshirish va ularning bilim darajasini baholashda matematika diktantlari muhim vosita hisoblanadi[1]. Ushbu metod o'quvchilarga nafaqat matematik tushunchalarni o'rganishda, balki ularni amaliyotda qo'llashda ham yordam beradi.

Matematik diktantning maqsadi arifmetik amallarni bajarish, matematik tushunchalarni to'g'ri anglash va ularni yozma shaklda ifodalash qobiliyatlarini baholashdan iboratdir. Diktant matndan iborat bo'lib, unda berilgan sonlar, formulalar yoki matematik tushunchalar o'quvchilardan yozma shaklda to'g'ri

bajarilishini talab qiladi. Bu ko'pincha matematik masalalarni yozma shaklda yechishni o'z ichiga oladi.

Matematika diktantlari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

- Diktantlar o'quvchilarga dars davomida o'rgatilgan matematik tushunchalarni qayta ko'rib chiqishga va ularni amaliy mashqlar orqali mustahkamlashga imkon beradi.

- Matematika diktantlari o'quvchilarning matematik yozma nutqini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Bu ular uchun sonlar, amallar va matematik formulalarni to'g'ri yozish va ifodalashni o'rganish imkoniyatidir.

- O'quvchilar diktant vaqtida diqqat bilan tinglab, berilgan topshiriqlarni to'g'ri bajarishga intilishadi, bu esa ularning diqqat markazini kuchaytiradi.

Diktant mavzulari o'quvchilarning yoshi va bilim darajasiga qarab moslashishi lozim[2]. Dastlabki sinflarda oddiy arifmetik amallar, yuqori sinflarda esa algebraik va geometrik masalalar berilishi mumkin.

Matematika diktanti matni aniq va tushunarli bo'lishi kerak. Savollar va topshiriqlar noto'g'ri talqin qilinishining oldini olish uchun qisqa va lo'nda bo'lishi zarur.

Diktant natijalari asosida o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, shuningdek, ularning matematik bilimlarini mustahkamlash uchun zaruriy chora-tadbirlar ko'riladi.

Matematik diktantlar quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Matematik terminologiyani egallash;
- Aqliy hisoblashni o'rgatish;
- Tematik lug'atni boyitish;
- Geometrik figuralarning nomlanishi;
- Matematik ifodalarni to'g'ri o'qish.
- Matematik diktantdan o'quvchilarning qiziqishini yo'qotmaslik uchun me'yorida foydalanish lozim.

Boshlang'ich sinflarda matematika diktantlarini samarali o'tkazish uchun quyidagi qadamlarni bajarish tavsiya etiladi:

- Har bir matematika diktanti o'quvchilarni o'qitayotgan mavzu bilan bog'liq bo'lishi kerak[3]. Masalan, qo'shish va ayirish mavzusida o'tkaziladigan diktantlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining bu sohadagi bilimlarini sinovdan o'tkazadi.
- Diktant matni o'quvchilarga tushunarli va ularning yoshiga mos bo'lishi kerak. So'zlar va jumlar qisqa, aniq va lo'nda bo'lishi lozim.

- Har bir diktantdan so'ng o'quvchilarning ishlari tekshiriladi va ularning natijalari baholanadi. Xatolar tahlil qilinib, ularni tuzatish bo'yicha izohlar beriladi.

Matematika diktantlari o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini sinashda hamda ularni yanada rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Ular:

- O'quvchilar diktantlar orqali matematik masalalarni tez va to'g'ri yechishga o'rganadilar, bu esa ularning tafakkurini rivojlantiradi.
- Diktantlarda beriladigan masalalar o'quvchilardan ijodiy fikrlashni talab qiladi. Bu ularda muammolarni hal qilishda yangi usullarni qo'llash ko'nikmasini hosil qiladi.
- Har bir muvaffaqiyatli bajarilgan diktant o'quvchilarga o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam beradi, bu esa ularning kelajakdagi o'qishdagi muvaffaqiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinflarda matematik diktantlardan foydalanish o'quvchilar uchun muhim o'quv jarayoni hisoblanadi[5]. Ular o'quvchilarning matematik savodxonligini oshirish, diqqat va yozma nutqni rivojlantirish, shuningdek, ularni bilimlarini sinashda samarali vositadir. Diktantlar o'quvchilarga nafaqat o'quv jarayonida, balki kundalik hayotda ham kerakli bo'lgan matematik ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi[6]. Shu sababli, matematika diktantlarini muntazam o'tkazish va ulardan to'g'ri foydalanish o'quvchilarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Matematik diktantlarga misollar:

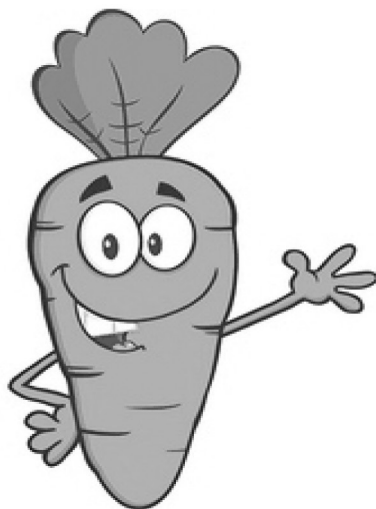
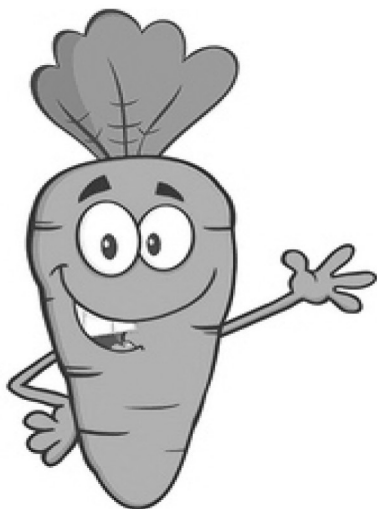
1. Kartada qancha olma bo'lsa, shuncha doira chizing.
2. O'ngdagi birinchi doirani qizil rangga bo'yang.
3. O'rtadagi doirani yashil rangga bo'yang.
4. Doiraning qolgan qismini sariq rangga bo'yang.
5. Rasmda nechta olma borligini yozing.

1. Birinchi qatorda kartada qancha sabzi bo'lsa, shuncha ko'p uchburchaklar chizing.

2. Ikkinchi chiziqda birinchisiga qaraganda yana bitta uchburchak chizing.
3. Uchinchi qatorda, ikkinchi chiziqda qancha uchburchak bo'lsa, shuncha doira chizing.
4. Keyingi qatorda uchinchisiga qaraganda bir doira kamroq chizilgan.
5. Har bir satrdagi birinchi raqamni qizil rangga, oxirgi raqamni esa yashil rangga bo'yang.
6. Bo'yoqsiz qolgan raqamlar sonini yozing.

Xulosa Yuqorida ko'rsatilgan algebraik materiallarni o'qitishdagi usullar odatda darsning boshida o'tkaziladi. Bundan tashqari bunday metodlarni darsning yangi mavzuni mustahkamlash qismida va o'tilgan mavzularni takrorlash darslarida ham qo'llashimiz mumkin. Matematik diktantlardan dars jarayonida foydalanish o'quvchida diqqat va e'tiborini oshiradi, darsga qiziqish uyg'otadi. Matematik diktant natijasida o'quvchilar mustaqil qaror qabul qilishga, hozirjavoblikka, o'z fikr-mulohazalarini erkin bildira olishga va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Habibullayev R.A. O'quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish.- Toshkent: O'qituvchi, 2010. 247-bet.
2. Михайлова А., Носова Э. Д., Столяр А. А., Полякова М. Н., Вербенец А. М. Теории и технологии математического развития детей дошкольного возраста. –Издательство «Детство-пресс». Санкт-Петербург, 2008.
3. Бикбаева Н.У., Ибрагимова З.И., Қосимова Х.И. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда элементар математик тасаввурларни шакллантириш. –Т.: Ўқитувчи, 1995

БОШЛАНҒИЧ СИНФДА ЎҚУВЧИНИНГ ЁЗМА НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Мамбеталиев Қ.А.

*ҚДПУ, “Бошланғич таълим назарияси ва амалиёти” кафедраси
катта ўқитувчиси ф.ф.ф.д., (PhD)*

Таянч сўзлар: жараён, дидактика, ўзлаштириш, қобилият, мақсад, мазмун, шакл, нутқ, нотиқ, сўз, фикр, тасаввур, воиз, нутқий маҳорат, тил.

Ключевые слова: процесс, дидактика, мастерство, способность, цель, содержание, форма, речь, оратор, слово, мысль, воображение, проповедник, ораторское мастерство, язык.

Key words: process, didactics, skill, ability, purpose, content, form, speech, speaker, word, thought, imagination, preacher, oratory, language.

Резюме: Ушбу мақола, нутқ маданияти ва унинг ўзига хос хусусиятлари ва имкониятлари, бошланғич синфда ўқувчининг ёзма нутқини ривожлантириш чоралари бўйича тавсиялар келтирилган.

Резюме: В данной статье представлены рекомендации по культуре речи и ее особенностям и возможностям, мероприятия по развитию письменной речи школьника в начальной школе.

Summary: This article presents recommendations on the culture of speech and its features and capabilities, measures for the development of written speech of a student in elementary school

Таълим жараёнига янги педагогик технологияларни жорий этишнинг биринчи шarti: ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини шакллантириш. Янги педагогик технологияларни эгаллаган ҳар бир ўқитувчи ўз дарсини унумли ривожлантириш нуқтаи назаридан кўра олади. Инновацион жараённинг асосини инновацияларни шакллантириш, қўллаш, амалга ошириш бўйича яхлит фаолият ташкил этади. Инновациялар билим даражасини оширишга ёрдам беради. Режалаштирилган 11 йиллик таълим режасининг бир қисми сифатида бошланғич таълим тизимида ҳам эътибор қаратилган. Ўқув фаолиятини ташкил этиш, ўқиш, ёзиш, санашга ўргатиш, ижодий фикрлашни ривожлантириш, мактаб остонасини босиб ўтган ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини эгаллашларига бошланғич синфнинг ҳиссаси катта.

Ҳозирги вақтда мактаб ўқувчиларига таълимдаги янги ўзгаришларни сингдириш учун, қуйидаги талабларни ҳисобга олиш зарур:

- Ёш ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини эрта ривожлантириш;
- Фикрлаш қобилиятини максимал даражага етказиш;
- Ижодий фаолият ва доимий изланиш учун шароит яратиш;
- Мустақил иш турларини бажара олиши;
- Боланинг шахсий фазилятларини очиш орқали боланинг билим қобилиятини шакллантириш;
- Ахборот технологияларини ўзлаштириш;

Бошланғич синф - болани ўқишга ўргатиш ва тарбиялашнинг асосий босқичи бўлиб, унинг шахс сифатида ўз-ўзини англашига шароит яратади. Бу борада ўз тажрибамиздан келиб чиқиб, ривожланаётган таълим технологияларидан узлуксиз фойдаланган ҳолда қуйидаги иш турларини ажратиб кўрсатиш мумкин: ўқув жараёни саводхонликдан бошланади. Шунинг учун болага она тилини ўргатишда алоҳида ўрин тутати. Саводхонлик ўргатишнинг асосий вазифаси болага хат кўрсатиш, яъни уни ўқишга ўргатиш бундан ташқари, ўқишни ўрганиш жараёнида ўқувчиларнинг тили ва тафаккурини яхшилашга катта ётибор беришдир.

Бошланғич синф боласига нафақат муайян билимларни, балки унинг умумий ривожланиши учун нутқ, ўқиш, атроф-муҳитга тўғри муносабат, вазиятларни объектив кузатиш ва таҳлил қилиш, ўйин ҳам тўғри талаффуз, баҳс, нутқ маданиятини ўргатишдир.

Бошланғич синф босқичининг ўзига хослиги шундаки, мактабга қабул қилинган ўқувчиларнинг тайёргарлик даражаси психологик, физиологик жиҳатдан фарқ қилади. Шунинг учун бошланғич синф ўқитувчисининг фаолияти ҳар бир боланинг индивидуал хусусиятларига қараб шарт-шароит яратишга қаратилган бўлиши керак. Албатта, ёш ўқувчининг диққати беқарор, таъсирчан, идрок қилиш имкониятлари хилма-хилдир. Бироқ, ҳар бир бола бирор нарсага мойил бўлади. Мойиллик уйғониш қобилиятининг биринчи белгисидир. Боланинг яширин, ҳатто жуда чуқур қобилиятларини намоён етиш имкониятини яратиш фақат машғулоти пайтида катталар раҳбарлигида амалга оширилади.

Замонавий ўқитувчи ўқувчи учун "тайёр" билим манбаи бўлмаслиги керак, лекин ёш ўқувчиларнинг когнитив фаолиятининг ташкилотчиси ва мувофиқлаштирувчиси бўлиши керак. Ески догматик усуллардан қутилиш ва керак бўлганда самарали методик йўллардан фойдаланиш амалиёти тобора кенгайиб бормоқда. Таълимдаги ески мазмун янгисига алмаштирилмоқда. Замонавий технологияларнинг қўлланилиш қўлами ва

турлари ўзгариб бормоқда. Лекин енг асосийси технологияни самарали, системали қўллашдир. Республикамизда таълим мазмуни янгиланмоқда, янги авлод дарсликлари асосида ишлаб чиқилган дастурлар ҳар бир ўқитувчидан янги иш, дадил ижодий изланиш, ўқувчиларнинг фаоллиги ва қизиқишини оширишни талаб этади. Шунинг учун ўқитувчи ўз билимини ҳар томонлама такомиллаштириб, ўқувчини қизиқиш билан ўқитиш зарурлигини айтди.

Шунинг учун саводхонлик таълим ва тарбиянинг калитидир. Савод ўргатишнинг асосий мақсади-келажак авлодларга чуқур билим ва ахлоқий тарбия бериш, шу орқали уларни ҳаётга, ўз ватанига, халқига чексиз муҳаббатли қилиб тарбиялаш, таълимнинг асосий йўналишларига қўйиладиган асосий талаблар қаторида олти яшар болаларнинг савод ўргатиш муаммосидир. Зеро, илк бор мактаб ешикларини очган бола ўз ўқув қийинчиликларига ега. Бу қийинчиликлар болаларнинг физиологик ва психологик хусусиятларидан келиб чиқади. Чунки малакали иш ўқувчиларнинг ўқиш, ақлий иш учун зарур бўлган муайян қобилиятларини талаб қилади. Тўғри, малакали ёзишни ўрганиш, сўзларни композицияга ажратиш устида ишлаш, болаларга сўзларнинг ўхшашлиги ва хусусиятларини кўрсатиш ва тушунтириш, уларнинг салбий имлоси туфайли қоидаларни тушунтиришда ҳам, машқларни ўтказишда ҳам, уларнинг имлосидаги хатоларни тузатишда ҳам маъно бузилишини кўрсатиш фойдалидир. Саводхонлик билан ўқиш ва ёзиш бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Ўқувчиларга "АБС" ни ўрганишнинг дастлабки кунларидан бошлаб саводли ёзишни ўргатиш керак, бунинг учун график диктант ўтказиш тавсия етилади. Мақсадга қараб, уларни амалга ошириш усуллари хилма-хилдир. Яхши ўқий оладиган бола тоза ва малакали ёза олади, яхши ёза оладиган ўқувчи еса осон ўзлаштира олади.

Мактаб остонасини ҳатлаб ўтган болага тўғри гапириш учун биринчи синфдан бошлаб сўзларнинг товуш жиҳатини тўғри талаффуз қилинишини кузатиб бориш жуда зарурдир. Бошланғич синф дастурига мувофиқ юқоридаги билим ва кўникмаларни шакллантирган ўқувчилар саводли ёзувни ўрганиш жараёнида график мулоқот қилиш имконига ега бўладилар. Бунинг натижасида у нафақат ёза олади, балки нутқини ва билим қобилиятини ҳам яхшилайдди. Соф ёзув малакасининг биринчи бошланиши ҳарфнинг ҳар бир қисмини тўғри ёздириш орқали ҳосил қилинади. Ўқитувчининг асосий мақсади ҳар бир дарсни тушунарли, жозибали ва самарали қилишдир. Уни амалга ошириш йўлларида бири ўқитувчи ва ўқувчиларнинг тафаккурини ривожлантиришга кўмаклашувчи, дарсни са-

марали ташкил етишга кўмаклашувчи, яъни дарс вақтидан оқилона фойдаланиш, ўқувчиларнинг билим сифатини ошириш учун шароит яратувчи диктант-усуллардан фойдаланишдир. Демак, билим сифатини ошириш, ўқувчиларнинг уфқларини кенгайтириш, олинган билимлардаги айрим бўшлиқларни тўлдириш, илгари ўтилган материални тизимлаштириш учун диктантдан фойдаланиш биз учун жуда муҳимдир. Мактаб ўқувчиларини саводли ёзишга ўргатишда турли ёзма ишлар, айниқса диктантнинг аҳамияти катта. Фақат диктант турлари грамматик қоидаларни ҳар бир ўқитувчи томонидан қандай ўрганилганлигини ва улар ўрганилганлигини кузатиш керакдир. Шунинг учун қайси синфда диктант қанча кўп қабул қилинса, ўқувчиларнинг саводхонлиги шунча муваффақиятли бўлади.

Ривожлантирувчи таълим тизимида ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги муносабатлар янги тамойилларга асосланади. Бу ҳамкорлик, ўзаро ҳурмат, тушуниш каби фазилатлардир. Бола ўз фикрларини улардан кўркмасдан ишонч билан ифодалай олиши зарур. Бунинг учун унинг ҳар бир жавоби диққат билан тингланади, тўғри тарифланади ва хато тузатилади. Ўқувчи кичик бола бўлишига қарамай, ўз фикрини санаш, ўз нуктаи назарини ҳурмат қилиш унинг ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

Мактаб остонасини ҳатлаб ўтган боладан ижодий фаолликни талаб қилишдан олдин уни бунга ўргатиш лозим. М. Жумабоев биринчи марта таълим мазмунига ўқувчи ижодкорлигига йўналтиришни киритган. "Фикрлаш жуда қийин, қалбнинг чуқур масаласидир", деб таъкидлаб, у болалар тафаккурини ривожлантириш учун ўқитувчи боланинг фикрлашнинг ўрганиши учун кўп ҳаракат қилиш кераклигини огоҳлантиради. Ёш ўқувчи учун ривожланиш машқларини комплекс амалга ошириш уларнинг билим фаолиятининг барча турларини ўз ичига олади. Когнитив машқларни ишлаб чиқишнинг мақсади: мактабда ўрганишнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш, шунингдек, ҳар бир дарсни ўқувчининг билим ҳуқуқларини ўзлаштиришга йўналтириш, муаммони ҳал қилиш йўллари-ни таҳлил қилиш, вазифага турли ёндашувларни излаш, уларнинг ечимларини ишлари билан таққослаш керакдир.

Ўқувчининг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда, бир неча шартларни бажариш керак. Улар:

1. тизимли ижодий фаолият ҳолатида бўлиш;
2. фикрлашнинг максимал даражасига еришиш;
3. Ўқувчининг ижодий фаолияти учун шароит яратиш;

Шубҳасиз, ўқувчининг ижодий фаолияти учун шароит яратиш ўқувчини фикрлаш қобилиятига ўргатишдир. Мактаб остонасини ҳатлаб ўтган

боладан ижодий қобилиятларни талаб қилишдан олдин, унга буни ўргатиш лозим. Ўқувчининг диққатини, хотирасини, тасаввурини ва ақл-заковатини ривожлантириш орқали фикрлаш ва ижодий фаолиятни юқори даражада кўтариш мумкин.

Ҳар қандай касбий фаолиятда нутқ маданияти ва унинг аҳамиятини жиддий муаммо сифатида олимлар Л. С. Виготский, Л. А. Введенская, П. Я. Галперин, И. А. Зимний, В. В. Ильин, В. В. Краевский, А. Н. Ксенофонтова, В. И. Максимов, Л. И. Скворцов, Л. В. Соколова ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган.

Педагогик жараёндаги нутқ фаолияти, А. Н. Ксенофонованинг сўзларига кўра, талабанинг фаол позициясини рағбатлантириш ва намоён қилиш учун шароит яратишнинг муҳим вазифасини бажаради. Талабалар позициясининг субъективлиги таркибий жумлалар шаклида, нутқ ифодаларида мустақилликни намоён этиш қобилиятида ифодаланади. Ўқитувчи талабаларнинг нутқ фаолияти, уларнинг мустақиллиги ва ижодий имкониятларига таянади.

Нутқ фаолиятдан ташқари, инсон фаолиятининг бирон бир соҳасини, одамлар ўртасидаги алоқани, инсониятнинг маънавий маданиятини тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳатто Л.С.Виготский нутқ фаолиятини фундаментал деб ажратиб кўрсатди ва унда шахснинг, онгнинг, инсоннинг барча билим жараёнларини ривожлантиришнинг энг бой имкониятларини кўрди. Нутқ фаолияти бутун ўқув жараёнига ҳамроҳ бўлади ва нутқнинг қуйидаги хусусиятларини тавсифлайди:

1) адабий тил меъёрларига риоя қилишнинг тўғрилиги (урғу, грамматика);

2) нутқнинг аниқлиги-редмет ва контсептуал;

3) мантиқ ва фикрлаш қонунларига мувофиқ нутқда тил бирликларининг семантик боғланишида намоён бўладиган изчиллик;

4) ахлоқий меъёрлар томонидан рад этилган адабий тилга бегона элементларнинг ёққлиги билан боғлиқ нутқнинг тозалиги;

5) нутқнинг экспрессивлиги – ўқитувчилар ва талабаларнинг эътиборини ва қизиқишини сақлашга ёрдам берадиган таркибий хусусиятлар;

6) нутқнинг бойлиги (хилма-хиллиги) – бир хил белгилар, белгилар занжирлари, тил тузилишининг хилма-хиллиги (сўзлар, иборалар, лексик, фразеологик, семантик бойлик) такрорланишининг ёққлиги.; 7) барча тил воситаларини боғлайдиган ва эстетик функцияга эга бўлган нутқнинг эстетикаси.

Нутқ маданияти, бу энг аввало нутқнинг тўғрилиги демакдир. Иккинчидан, у услубий жиҳатдан силлиқ бўлиши керак, яъни яхши нутқ ноаниқликка, узундан-узоқ жумлаларга қарши бўлиши, қисқалик, аниқлик ва соддалик унинг ўлчови бўлиши лозим. Кенг маънода эса, нутқ маданияти нутқий таъсирчанликни, ижодий ёрқинликни, ўткирлик ва ифодалиликлари билдиради.

Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғатит-турк» асарида “Эрдам боши тил”, яъни одобнинг боши тил дейилган мақол келтирилган. Ушбу мақол ўтмиш даврларда туркий халқлар нутқ маданияти борасида амал қилган етакчи омил – инсон одобининг бошланиши тилда (нутқда) кўринади, дейилган.

Нутқ одоби борасида қадимий туркий халқлар, жумладан ўзбеклар амал қилган асосий қонун-қоидалар, расм-русумлар ва жамоа нормалари қадимий туркий тил, эски ўзбек тилида ёзилган баъзи ёзма обидаларда яхши сақланиб қолган. Масалан, Кайковуснинг «Қобуснома», Аҳмад Югнакийнинг «Ҳиббат улҳақойик», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билик» асарларида буни кўриш мумкин. Жумладан, XI асрда яшаган Кайковус ибн Искандар ўз ўғли Гилоншоҳга бағишлаб яратган «Қобуснома» асарида қуйидаги фикрлар ёзилган: «Киши суҳандон, суҳангўй (нотик) бўлиши керак. Аммо, эй фарзанд, сен суҳангўй бўлғил ва лекин дуруғгўй (ёлғончи) бўлмағил... Ҳар сўз десанг ҳам рост деғил ва лекин ёлғонга ўхшағон ростни демағилким, ростга ўхшаган дуруғ дуруғга ўхшағон ростдин яхшидур, нединким, ул дуруғ мақбул бўлур, аммо ул рост мақбул бўлмас.

Нутқ маданияти шахснинг маданий камолотининг таркибий қисмидир. Нутқ халқ эришган маданият даражасини ўзида ифода этади. Ҳар бир кишининг нутқи унинг маданийлик даражасини кўрсатувчи ёрқин ва ишончли далилдир.

Тилни, пировард натижада нутқ маданиятини эгаллашда ўқиш, тил ва нутқ устида мустақил ишлаш муҳимдир. Бу иш икки хил характерлидир. Биринчиси, киши тилга оид махсус адабиётлар, дарслик ва қўлланмалар, луғатларни ўрганади. Ундаги тил ва нутққа оид қонуниятларни эгаллайди. Иккинчиси, нолингвистик адабиётларни мустақил ўқийди ва бу ҳол киши нутқининг ўсишига туртки бўлади. Масалан, бадиий адабиёт асарларини кўплаб ўқиш, шеърларни ёд олиш, газета ва журналларни ўқиш, радио эшитиришларини тинглаш, телевидение кўрсатувларини томоша қилиш ва бошқалар.

Тил ва нутқ маданиятини эгаллашнинг кўринишларидан яна бири нутқий тақлиддир. Ҳар бир киши ўзидан яхшироқ, чиройлироқ, маъноли

ва ўткир гапирадиган кишилар нутқига ҳавас билан қараши ва унга тақлид қилишга интилиши мумкин. Намунали, яхши гапирувчилар, одатда, радио ва телевидение дикторлари, машҳур артистлар, бадиий сўз ижрочилари, баъзи ёзувчилар, олимлар орасида учрайди. Биров нутқига тақлид қилиш орқали нутқ маданиятини эгаллаш шахсан катта ҳавас ва ҳафсала талаб қилади.

Нутқий тақлид – онгли равишда миллий нотиқликнинг энг яхши намуналари ва анъаналарини авлоддан-авлодга ўтказиш, етказиш, кўп асрлар давомида сақлаб қолишнинг воситаси ҳамдир. Нотиқликнинг баъзи бетакрор йўналишлари, нотиқлик мактаблари мана шу йўл билан юзага келади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Бегматов Э. ва бошқалар. Адабий норма ва нутқ маданияти. -Тошкент, 1993.
2. Бегматов Э., Турсункулов М. Ўзбек нутқи маданияти асослари. -Тошкент: Ўқитувчи, 1991.
3. Ортиқов А. Нутқ маданияти ва нотиқлик санъати. -Тошкент, 2002.
4. Расулов Р., Хусанов Н., Мўйдинов Қ. Нутқ маданияти ва нотиқлик санъати. –Т. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2006.
5. Қўнгулов Р., ва бошқалар. Нутқ маданияти ва услубият асослари. -Тошкент, 1992.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING FAZOVIIY TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISHDA GEOMETRIYA ELEMENTLARINING O'RNI

Davlatova M.A.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: geometrik shakl, qalam, matematik diktant, geometrik masala, konstruksion, vizual material, bilim, ko'nikma.

Ключевые слова: геометрическая фигура, карандаш, математический диктант, Геометрическая задача, конструирование, наглядный материал, знания, умения.

Key words: geometric figure, pencil, mathematical dictation, Geometric problem, construction, visual material, knowledge, skills.

Резюме: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf matematika darsturida geometrik materialning o'qitishning mazmun mohiyati, vizual materialni (geometrik shakllar) mustaqil ravishda topilgan asosga ko'ra tasniflash qobiliyatini aniqlash, matematik diktant yordamida geometrik shakllar va hisoblash haqida g'oyalarni ochib berish haqida so'z boradi.

Резюме: В данной статье речь пойдет о содержательном характере обучения геометрическому материалу на уроке математики в начальной школе, выявлении умения самостоятельно классифицировать наглядный материал (геометрические фигуры) по найденному основанию, раскрытию представлений о геометрических фигурах и расчетах с помощью математического диктанта.

Summary: This article will focus on the meaningful nature of teaching geometric material in a math lesson in elementary school, identifying the ability to independently classify visual material (geometric shapes) based on the found basis, the disclosure of ideas about geometric shapes and calculations using mathematical dictation.

Geometriya turli shakllarning xossalarni aniqlash, tekshirish, ularni uzunliklari, yuzi, hajmlarini hisoblash bilan shug'ullanadi. Boshlang'ich sinfda geometrik material dasturda mustaqil bo'lim sifatida o'qitish jarayonida ajratib ko'rsatilmaydi.

Dasturdagi tushuntirish xatida ko'rsatilganidek, geometrik masalalarni bayon qilishda bu materialni kurs materialiga kiritish maqsadlariga bo'ysundirilgan shaxsiy mantiqqa ham rioya qilish kerak. Bu maqsadlar dastavval bolalarning fazoviy tasavvurlarini o'stirishda, ularda turlicha geometrik figura haqida

tasavvur xosil qilishdan iborat. Bolalar bu figuralarning har biri alohida turganda ham, tanish figura boshqa figuraning qismini tashkil etganda ham ularni taniy olishlari, berilgan bir necha figuradan boshqa figura yasashni o'rganishlari kerak. Geometrik material bilan tanishishda o'lchamlarga ancha katta o'rin beriladi, bolalar kesmaning uzunligini, berilgan ko'pburchakning perimetrini, to'g'ri to'rtburchakning yuzini topishni bilishlari kerak. Bunda tushunchalar ta'riflari bolalarga aytilmaydi. Shu bilan birga bir qator tushunchalarga nisbatan shu tushunchalarning mazmunini bevosita aks ettiruvchi belgilar ko'rsatiladi va yaqin jinsdosh tushunchalarga tegishli figuralar sinfidan tegishli figuralarni ajratish imkoni beriladi. Bolalar turli xil figuralarni tanib olishda, sinflarga ajratishda tegishli belgilardan foydalanishlari kerak.

Geometrik mazmunli masalalar asosan qog'oz varag'ini buklash, figuralarni chizish, yasash va hokazolar bilan bog'liq amaliy ishlar bilan qarab chiqiladi. Chizishdagi elementlar, ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor beriladi. Dasturda bolalar qachon chizg'ichdan foydalanishni o'rganishlari vaqti ko'rsatilgan, ular qanday sodda mashqlar va o'lchamlarni bajarishlari kerakligi ko'rsatilgan. Bular berilgan uzunlikdagi kesma chizish va o'lchov chizig'ichi yordamida kesmalarni o'lchash, keyin qog'ozda to'g'ri to'rtburchak yasash, chiziqsiz qog'ozda chizmachilik uchburchagi yordamida to'g'ri burchak va to'g'ri to'rtburchaklar yasashni o'rganishadi. O'lchash bilan bog'liq masalalarni qarab chiqish albatta, sonlar va arifmetik amallar ustida bajariladigan ish bilan bog'lab olib boriladi. Egallangan bilim, o'quv va malakalar geometrik materialni o'rganishda faqat amaliy mashqlarni bajarishda emas, balki tekstli masalalarni yechishda ham qo'llaniladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari me'zoni davlat ta'lim standartlari asosida quyidagicha belgilab o'tilgan: Boshlang'ich maktabda matematika ta'limi o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olish, egallagan bilimlarni ijtimoiy faoliyatlarda qo'llash hamda ta'limning ikkinchi bosqichida o'qishni davom ettirish uchun matematik tayyorgarlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Matematika bo'yicha standart ko'rsatkichlari eng sodda geometrik shakllar, ularni tekislikda tasvirlash xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lish hamda og'zaki hisoblash va matematik munosabat belgilaridan foydalana olish malakasini hosil qilish nuqtai nazardan izohlanadi.

Agar o'quvchida fazoviy tasavvurlar yaxshi shakllansa, har qanday qiyinchilikdagi masalalarni soddagina yechish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keyinchalik fazoviy tasavvurlar rasm chizmachilik, stereometriya masalalarini yechishda shakllanadi, ba'zan o'quvchilar ayni bir figuraning turli

ko‘rinishlarida tasvirlangan hollarini bir birlaridan farqlay olmaydilar. Bunda o‘qituvchi faoliyati muhim o‘rin tutadi. Bitta obyektни turli xil ko‘rinishlari ustida fikrlash, o‘quvchilarda fazoviy tasavvur va tafakkurlarni shakllantiradi. Fazoviy tasavvurlarni shakllantirish o‘quvchilarning konstruksion texnologik tafakkurlarini shakllantiradi.

O‘quvchilarning geometrik shakllar haqidagi bilimlarini aniqlash uchun quyidagi diagnostic vazifalarni ko‘rib chiqamiz.

1-vazifa.

Vazifaning maqsadi quyidagicha edi: vizual materialni (geometrik shakllar) mustaqil ravishda topilgan asosga ko‘ra tasniflash qobiliyatini aniqlash.

Ishni quyidagicha tashkil etish lozim.

Bolalarga uchburchaklar chizilgan varaqlar beriladi. Har bir bolaning oldida oltita rangli qalam bor. (1- rasm)

Ko‘rsatma beriladi: “ Bu shakllarni diqqat bilan ko‘rib chiqing va har bir guruh bir xil shakllarga ega bo‘lishi uchun ularni bir necha guruhlarga ajrating. Har bir guruhning shakllari bir xil rangda bo‘yalgan bo‘lishi kerak. Qancha bir xil figuralarni topasiz, shuncha ko‘p turli rangdagi qalamlar kerak bo‘ladi. Ranglarni o‘zingiz tanlang”. (*Vazifa ikki marta takrorlanadi.*)

Ishni baholash quyidagicha amalga oshiriladi.

4-daraja: tasniflash tugallandi - uchburchaklarning uchta guruhi aniqlandi (3 ta teng yonli uchburchak, 3 ta teng tomonli va 3 ta to‘g‘ri burchakli - uchburchaklarning nomlari o‘qituvchiga beriladi);

3-darajali: bitta xatoga yo‘l qo‘yilgan (tik va teskari holatda bir xil figuralarni ajratib bo‘lmasligi yoki tik va simmetrik holatida bir xil figuralarning farqlanmasligi);

2-darajali: ikkita xatoga yo‘l qo‘yilgan (bir xil figuralarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri va teskari holatida va to‘g‘ridan-to‘g‘ri va simmetrik holatida farqlanmasligi);

1-darajali: a) uchta xatoga yo‘l qo‘yilgan (tik va teskari holatda, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va simmetrik holatida bir xil figuralarni ajrata olmaslik, shuningdek, turli xil uchburchaklarni ajrata olmaslik); b) figuralarning ma‘nosiz bo‘yalishi.

Natijalar asosida o‘quvchilarning topilgan asosga ko‘ra tasniflash qobiliyatini aniqlandi.

2-vazifa

"Matematik diktant" (I.I. Arginskaya usuli) Vazifaning maqsadi: geometrik shakllar va hisoblash haqida g'oyalarni ochib berish.

Ishni tashkil etish. Yetti xil mahsulot (o'yinchoqlar, mevalar yoki o'quv jixozlari) taqdim etiladi. Bolalarga bir varaq qog'oz va qalam beriladi. Vazifa 5 qismdan iborat.

Ko'rsatma:

- 1) doskada nechta maxsulot bo'lsa, varaqda shuncha doira chizing;
- 2) aylanalarga qaraganda bitta ko'proq kvadrat chizing;
- 3) aylanalardan 2 ta kam uchburchak chizing;
- 4) oltita kvadrat atrofida chiziqli chizing;
- 5) beshinchi doirani bo'yang.

Ishni baholash:

4-daraja: 5 ta vazifa to'g'ri bajarilgan;

3-daraja: 3-4 ta topshiriqli to'g'ri bajarilgan;

2-daraja: 1-2 topshiriqli to'g'ri bajarilgan;

1-daraja: Hech qanday topshiriqli bajarilmadi.

Vazifani bajarish natijasida o'quvchilar geometric shakllarni qay darajada tanishligini bilib olamiz. O'quv jarayonida o'quvchiga taqdim etiladigan dars materiallariga birinchi navbatda murakkab didaktik tizim elementi sifatida yondashish lozim, chunki o'quv biluv jarayonida taqdim etiladigan o'quv materiallari vositasida har tomonlama rivojlangan mustaqil fikrlovchi barkamol shaxsni yetishtirish maqsadi amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonini takomillashtirishda o'quvchi hamda o'qituvchi faoliyatining o'ziga xos vazifalari to'g'ri belgilanishi ham muhimdir. Xuddi shu vazifalardan: o'quvchida o'quv materialini o'zlashtirishga kuchli intilish va ehtiyoj, qiziqish bo'lishi shart. Turli tipdagi aqliy, amaliy hamda o'quv ko'nikmalarini samarali rivojlantirish imkonini beradigan o'quv materiallarining tanlanishi lozim. Bunda to'g'ri tanlangan faoliyat turi o'quvchining mustaqil fikrlash imkoniyatlarini kengaytiradi

Xulosa qilsak agar o'quvchida fazoviy tasavvurlar yaxshi shakllansa, har qanday qiyinchilikdagi masalalarni soddagina yechish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keyinchalik fazoviy tasavvurlar rasm chizmachilik, stereometriya masalalarini yechishda shakllanadi. Shuningdek, matematika o'quvchining mantiqiy fikrlash malakalarini oshirishni, uning o'z fikrlarini aniq, to'g'ri va tushunarli bayon etishi uchun zamin hozirlaydi. O'qituvchining vazifasi - bolaga matematikani o'qitishda bu imkoniyatlardan samarali foydalana olishidir.

ADABIYOTLAR:

1. A.Xo‘jayev, G.Tojiboyeva, E.Davletov, J.Mardonqulov / Boshlang‘ichi sinflarda matematikani o‘qitish metodikasi / Darslik. – Toshkent: Malik print co, 2021. – 220 bet.
2. Jumayev M.E. Boshlangich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi (OO‘Y uchun darslik), Toshkent. “Bayoz”. 2022-yil.
3. Habibullayev R.A. O‘quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish.- Toshkent: O‘qituvchi, 2010. 247-bet.
4. МихайловаА., НосоваЭ. Д., СтолярА. А., ПоляковаМ. Н., ВербенецА. М.Теории и технологии математического развития детей дошкольного возраста. –Издательство«Детство-пресс». Санкт-петербург, 2008.
5. Бикбаева Н.У., Ибрагимова З.И., Қосимова Х.И. Мактабгача тарбияёшидаги болаларда элементар математик тасаввурларни шакллантириш. –Т.: Ўқитувчи, 1995 й.
6. Jumayev M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi. –Т., 2007.

INKLYUZIV TA'LIMNI BOSHLANG'ICH SINFLARDA JORIY ETISHNING AHAMIYATI VA SAMARADORLI

Usmonova Q.S.

CHDPU boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: inklyuziya, inklyuziv ta'lim, qobiliyat, individual, psixologik kompetentsiya, pedagogik yondoshuv.

Ключевые слова: инклюзивность, инклюзивное образование, компетентность, индивидуальность, психологическая компетентность, педагогический подход.

Key words: inclusivity, inclusive education, competence, individuality, psychological competence, pedagogical approach.

Резюме: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish yo'l yo'riqlari, inklyuziv ta'limni tashkil qilish uchun asos bo'ladigan xalqaro me'yoriy hujjatlar va inklyuziv ta'limning mazmun – mohiyati haqida mulohaza yuritilgan.

Резюме: В этой статье рассматриваются руководящие принципы организации инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями здоровья, международные нормативные акты, которые станут основой для организации инклюзивного образования, а также содержание инклюзивного образования.

Summary: This article discusses the guidelines for the organization of inclusive education for children with disabilities, international regulations that will form the basis for the organization of inclusive education, as well as the content of inclusive education.

O'zbekiston Respublikamizda olib borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustahkam poydevar qurishdan iborat. Bu poydevor sog'lom, yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazish natijasida yaratiladi. Shuning uchun ham «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «Ta'lim togrisida»gi Qonun qabul qilindi. Ta'lim sohasidagi bu islohotlar bugungi kunda o'z samarasini bermoqda. Mazkur huquqiy me'yoriy hujjatlar doirasi maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim-tarbiyasini ham qamrab olgan.

Imkoniyati cheklangan yoki maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan.

O'zbekistonda oilaviy sharoitidan qat'i nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Xo'sh

nega inklyuziv ta'lim zarur? Ba'zan tengdoshlarimiz, maktabdoshlarimiz orasida yoki mahallada imkoniyati cheklangan bolalarni ko'rib qolsak, tushunib-tushunmasdan uni ajratib qo'yishga, u bilan muloqot qilmaslikka harakat qilamiz. Bu noto'g'ri, aslida ular bilan o'rtoq bo'lib, bir jamoa bo'lib yashasak, ularning baxtli hayot kechirishlariga hissa qo'shishimiz mumkin. Jamiyatda har bir bola baxtli bo'lishga haqli! Respublikamizda imkoniyati cheklangan bolalarga mo'ljallangan ixtisoslashtirilgan 86 ta maktabda 22 mingdan ortiq, sanatoriy turdagi maktab-internatlarda 6 mingdan ortiq o'quvchi, uy sharoitida esa 13 mingdan ortiq o'quvchi bor. Hozirda O'zbekistonda 3 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan. 2025-yilgacha 40% imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limga jalb etilishi rejalashtirilmoqda. 2020 — 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" ishlab chiqildi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi. Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko'rsatkichlar va tegishli davrga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlardan kelib chiqqan holda 2022-yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida "Yo'l xaritasi" asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilandi. Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirish, jumladan: 2020 - 2022-yillar davomida: inklyuziv ta'lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtirish; inklyuziv ta'lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta va malakasi oshirish; inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ular maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlanishi; inklyuziv ta'lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etish; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o'qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o'rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantirish; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish; inklyuziv ta'lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta'lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilish; 2023-2025-yillar davomida: inklyuziv ta'lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o'rta ta'lim muassasalarida joriy qilish; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish; inklyuziv ta'limda o'qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etish;

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda. Inklyuziv -shu jumladan -alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydigan barcha bolalarning turli ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun ta'limning mavjudligini nazarda tutuvchi umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni. YUNESKO inklyuziyani "Talabalar xilma-xilligini qamraboluvchi va individual farqlarni muammo sifatida emas, balki jarayonni boyitish imkoniyati sifatida qabul qiluvchi dinamik yondashuv" deb biladi. Inklyuzivlik haqidagi noto'g'ri tushunchalar: maktabda o'qishning o'zi kifoya, degan tushuncha suzmaydigan odamni suvga tashlash mumkinligi haqidagi tushuncha Maqsadlarga emas, balki harakatlarga e'tibor qaratish, jim o'tirish ishtirok etishning oddiy muqobilidir. Inklyuzivlik mafkurasi Inklyuzivlik ijtimoiy tushunchadir. Ta'limga inklyuziya -bu jamiyatga qo'shilish bosqichidir. Inklyuziv jamiyat g'oyasi jamiyatni va uning institutlarini shu jamiyatning barcha a'zolarining qabul qilinishi va ishtirok etishiga yordam beradigan tarzda o'zgartirishdir. Inklyuzivlik nafaqat alohida ta'limga muhtoj bolalar, balki sog'lom bolalar uchun ham rivojlangan, insonparvar va samarali ta'lim tizimi sifatida e'tirof etilgan. Ta'limga inklyuziya jamiyatga qo'shilish sharti sifatida "Alohida ehtiyojli bolalarni o'qitish mamlakat oldidagi asosiy vazifalardan biridir. Bu har bir kishi o'z harakatlarining ishtiroki va dolzarbligini his qilishi mumkin bo'lgan chinakam inklyuziv jamiyatni yaratish uchun zarur shartdir. Biz har bir bolaga, ularning ehtiyojlari yoki boshqa sharoitlaridan qat'i nazar, o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, jamiyatga hissa qo'shish va uning to'liq a'zosi bo'lish imkoniyatini berishga majburmiz." Devid Blanket Maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi ularni o'qish va yozishga o'rgatish muammolarini ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari hamda nogron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi mas'uliyatli ishlar jumlasiga kiradi. Maxsus yordamga muhtoj bolalar asosiy muamolarini ular o'zlari yashab turgan muxitdan, oiladan uzoqda ta'lim tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan

birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'yanbolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida qarori PQ-4312 08.05.2019
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora –tadbirlari to'g'risidagi qarori -4860
3. Usmonova Q.S . Boshlangich sinf o'quvchilarida tankidiy fikrlashni shakllantirishda pedagogic-psixologik integratsiya va uzluksizlik. Муаллим хем ўзликсиз билимлендири . 2023/3 .370-375-b <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=7951>
4. Usmonova Q.S. Boshlangich ta'limda Filandiya ta'lim tizimini imkonoyatlari. Международный научный журнал № 4 (100), часть 2 «Научный импульс» Ноябрь, 2022./4. 899-903-b
5. Usmonova Q.S Development of Steam International Assessment Program in Primary Education. Central asian journal of literature, philosophy and culture. 30th Apr 2023. 242-244
6. Usmonova Qumrinsa Saidaliyevna. Use of Foreign Experiences and World Pedagogy in Elementary Education Teaching. // “Diversity Research: Journal of Analysis and Trends. 2023/8/.s 27-29
7. Usmonova Qumrinsa Saidaliyevna. Fundamentals And System Of Preparing Primary Class Students For Next Types Of Education |. Web of Teachers: Inderscience Research, 2023/12/8. 71-73

“БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ПЕДАГОГИКАСИ”ДА ОПТИМАЛ БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ТУРЛАРИ

Умарова З.А.
ЧДПУ

Таянч сўзлар: бошланғич таълим, анъанавий бошланғич таълим тури, инклюзив бошланғич таълим тури, экстернат бошланғич таълим тури, билим, ўзлаштириш, амалиёт.

Ключевые слова: начальное образование, традиционный тип начального образования, инклюзивный тип начального образования, экстернатный тип начального образования, знания, усвоение, практика.

Key words: primary education, traditional type of primary education, inclusive type of primary education, external type of primary education, knowledge, assimilation, practice.

Резюме: Ушбу мақолада олий педагогик таълим жараёнида ўқитилаётган “Бошланғич таълим педагогикаси” мутахассслик фанининг оптимал бошланғич таълим турлари таҳлил қилинган ва методик тавсиялар берилган.

Резюме: В данной статье проанализированы оптимальные виды начального образования по специальности “Педагогика начального образования”, преподаваемые в процессе высшего педагогического образования и даны методические рекомендации.

Summary: This article analyzes the optimal types of primary education in the specialty “Pedagogy of primary education” taught in the process of higher pedagogical education and provides methodological recommendations.

Кириш. Ўзбекистонда бошланғич таълим сифат кўрсаткичларига эришиш жараёнида олий педагогик таълим муассасаларида мазкур таълим босқичи бўйича профессионал бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш муҳим ҳисобланади. Шу жиҳатдан олий педагогик таълим муассасаларида ўқитилаётган мутахассслик (мажбурий) ўқув фанлари бўйича янгича асосдаги ўқув материалларини тайёрлаш долзарб бўлиб турибди. Бу ўринда бошланғич таълимнинг оптимал турлари таркиб топиб, педагогик тажриба-синовдан ўтганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Шу жиҳатдан “Бошланғич таълим педагогикаси” ўқув фанида бошланғич таълимнинг оптимал турларини ўрганиш, ўзлаштириш ва бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари касбий компетенциясида уларда таркиб топтириш долзарб

масалалардан ҳисобланади. Мазкур мақолада ан шу муаммо бўйича муаллифнинг индивидуал ёндашувлари тақдим этилди.

Адабиётлар шарҳи. Бошланғич таълим педагогикаси муаммолари бўйича мамлакатимиз педагог олимлари томонидан муҳим назарий, фундаментал ва методик тадқиқотлар яратилган. Бу борада педагог олимларимиз Х.Ибрагимов, Р.Джураев, Ш. Мардонов, О. Мусурмонова, Р.Сафарова ва бир қатор ёш педагог олимларнинг тадқиқотларида бошланғич таълим педагогикаси асослари бўйича ўзига хос ёндашувлар баён қилиб ўтилган. Айни пайтда, кейинги вақтларда Бошланғич таълим педагогикаси ўқув фани бўйича бўлаётган янгиланишлар, такомиллашишлар ва унинг самарадорлик масалалари бўйича методик ёндашувлар мазкур фан асосларини ривожлантириш боришни тақозо этмоқда. Шу жиҳатдан мазкур масалада ёш педагог олимлардан О.Жабборова, Г. Тожибоева, З.Умарова, Ш.Матупаева кабиларнинг илмий тадқиқотларида бошланғич таълимнинг замонавий муаммолари, инновацион технологиялари, янги назарий ёндашувлари, бошланғич таълимнинг ўқитиш жараёни бўйича тажрибавий методлар ва бошланғич таълимда таълим-тарбия амалиёти масалалари бўйича назарий, методик ва татбиқий ёндашувлар ишлаб чиқилганлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Бундай тадқиқотлар натижасида Бошланғич таълим педагогикаси ўқув фанининг асосларини такомиллаштириб бориш имкониятларига эга бўлинаётганлиги муҳим педагогик натижалардан биридир.

Асосий қисм. “Бошланғич таълим педагогикаси” ўқув фанида тажрибадан ўтган, такомиллашган ва кейинги пайтларда педагог олимларнинг эътиборини тортаётган бошланғич таълим турлари бўйича яқдил ёндашувларга келиш тақозо этилмоқда. Шу жиҳатдан бу ўринда эътиборингизни бошланғич таълимнинг ана шундай оптимал турлари таҳлилига эътиборингизни тортамыз.

Анъанавий бошланғич таълим тури. Мамлакатимиз бошланғич таълим босқичида замонавий таълим турларини татбиқ этиб бориш жараёни кечмоқда. Айни пайтда, анъанавий бошланғич таълим тури ўзининг тажрибага эга эканлиги ва педагогик қонуниятларга қатъий асосланиши билан яшлвчан бўлиб қолмоқда [1]. Шу жиҳатдан миллий Педагогикамиз тарихида бошланғич таълим энг қадимий ҳисобланади ва бугунги кунда ҳам у кенг қўламда амал қилмоқда.

Анъанавий бошланғич таълим тури қуйидагиларга таяниши билан ўзига хос хусусиятларга эга:

- а) дарс тизимига асосланиш;

б) ўқитувчи ролининг устуворлиги;

в) ўзлаштириш ва кўникмаларни даврий баҳолаб бориш тизимга эгаллиги.

Анъанавий бошланғич таълим турида дарс тизими устувор ҳисобланади. Унда Дарс тизими кириш, асосий қисм ва яқунловчи бўлимлардан иборат бўлади, бу ҳол IX асрда Бухоро педагоглари томонидан ишлаб чиқилганлигини эслатиб ўтиш жоиз. Дарс тизимида асосан ўтган мавзунини такрорлаш, ўқувчиларнинг ўзлаштиришишини назорат қилиш ва янги мавзунини тушунтириш қоидаларига амал қилинади. Бунда таълим берувчи мавзунини маъруза шаклида тушунтиради ва асосий эътиборни ўқув фани бўйича тавсия этилган Дарсликдаги ўқув материалларини ўзлаштиришга қаратилади.

Кейинги пайтларда дарс шакли кенгайиб бормокда. Шу жиҳатдан муаммоли дарс (бирор мавзунини муаммо сифатида қўйиб ўзлаштириш), мунозароали дарс (мавзунини муҳокама қилиш асосида ўзлаштириш), эркин дарс (таълим олувчиларнинг муайян мавзу бўйича матекриаллар тайёрлаб келишига асосланадлиган машғулт) ва маҳорат дарси (соҳа мутахассисининг муаммоли мавзулар бўйича маърузаси) шакллари кенг амал қилмокда. Шу тариқа бошланғич таълимда анъанавий бошланғич таълим тури яшовчан бўлиб қолаётганлигини эслатиб ўтиш жоиз.

Дарс тизимига асосланган анъанавий бошланғич таълим тури мамлакатимизда 2020-2021 ўқув йилидан бошлаб ўқв фанларининг гуманитар, табиий ва аниқ фанлар туркумларига бўлиб ўқитиш шаклида амалга оширилмокда. Бундан мақсад бошланғич синф ўқувчиларининг ўз лаёқати ва қизиқишига таянган ҳолда ўқув фанларини ўзлаштиришни чуқурлаштиришдир. Шу сабабли бошланғич синфларда ўқув фанлари бўйича мутахассис бўлган педагоглarning фаолият юритиш таркиб топди. Бунда бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари икки компетенцияни эгаллаши тақоза этилади: 1) бошланғич синфларда ўқитиладиган ўқув фанлари бўйича умумий назарий билм ва кўникмаларга эга бўлиш; 2) муайян туркумдаги ўқув фанлари бўйича ихтисослашган билм ва кўникмага эга бўлиш. Шу сабабли олий педагогик таълим жараёнида “Бошланғич таълим педагогикаси” ўқув фанини чуқур ўзлаштириш тақоза этилади.

Кези келганда таъкидлаш лозимки, анъанавий бошланғич таълим тури мамлакатимиз халқининг саводхонлик кўникмасини меъёрда ривожлантириб бориш асоси ҳисобланади. Унга кўра, ёзиш, ўқиш ва ҳисобни билган шахс саводхон сифатида эътироф этилади. Шу жиҳатдан мамлакатимиз мактабгача таълим турида шахс саводхонликка жисмоний, ақлий, руҳий

ва эстетик жиҳатдан тайёрланади. Бу ҳол бошланғич таълим босқичида шахсга асосиё савқодхонлик асосларини бериш заруиятини белгилайди. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари бу масалани чуқур ўзлаштириши ва анъанавий бошланғич таълим турида кенг қўлланиладиган Дарс машғулотини янғича ғоялар, янғича ёндашувлар ва индивидуал методика асосида ўтиш кўникмаларини эгаллаши керак. Чунки ўқитувчининг индивидуал методикаси аъанавий бошланғич таълим турини ривожлантириш ва уни замонга мослаштириб боришнинг муҳим омили ҳисобланади.

Инклюзив бошланғич таълим тури. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонунида (2020 йил 23 сентябрь) “Инклюзив таълим алоҳида таълим эҳтиёжлари ва индивидуал имкониятларнинг хилма-хиллигини ҳисобга олган ҳолда барча таълим олувчилар учун таълим ташкилотларида таълим олишга бўлган тенг имкониятларни таъминлашга қаратилган; жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган болалар (шахслар) учун таълим ташкилотларида инклюзив таълим ташкил этилади; инклюзив таълимни ташкил этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланаши” алоҳида таъкидланган. (20-модда). Шу жиҳатдан мамлакатимизда инклюзив таълим бошланғич таълим босқичида қуйидаги синфларга бўлиниб амалга оширилади:

- 1) жисмоний нуқсони бўлган ўқувчилар синфи;
- 2) ақлий нуқсони бўлган ўқувчилар синфи;
- 3) сенсор нуқсони бўлган ўқувчилар синфи;
- 4) руҳий нуқсони бўлган ўқувчилар синфи.

Айни пайтда, бу тоифа ўқувчилар бошланғич синф ўқувчилари билан бир синфда ўқиш имконияти ҳам берилади. Жисмоний нуқсони бўлган ўқувчилар (таянч ҳаракат апаратида нуқсони бўлган ўқувчилар, умуман туғма жисмоний камчиликка эга ўқувчилар) учун қисқатирилган ўқув дастурлари тадбиқ этилади. Бунда асосий мақса мазкур тоифа ўқувчиларнинг бошланғич таълим бўйича билим ва кўникмаларини талаб даражасида таркиб топтиришдан иборат.

Ақлий нуқсони бўлган ўқувчилар учун индивидуал бошланғич таълим ташкил этилади. Бунда асосий эътибор ўқувчининг ёзиш, ўқиш ва ҳисоблаш кўникмасини таркиб топтиришга қаратилади. Бу билан у ўзининг хоҳиш-истагини оғзаки ёки ёзма равишда билдириш имкониятига эга бўлади.

Сенсор, яъни сезги органларида нуқсони бўлган ўқувчилар учун ҳам махсус бошланғич таълим ўқув дастурлари тадбиқ этилади. Асосан бунда

заиф кўрувчи, заиф эшитувчи ва организмида асаб тўқимасининг ривожланмаган тоифадаги ўқувчиларнинг саводхонлик кўникмасини таркиб топтиришга қаратилади.

Руҳий нуқсони бўлган бошланғич синф ўқувчилари махсус тайёргарликка эга ўқитувчилар томонидан ўқитилади. Мамлакатимизда бундай тоифа ўқитувчилар психологлар ва педиатрлардан иборат ҳисобланади. Чунки руҳий нуқсони мавжуд ўқувчилар тиббий-педагогик коррекция воситасида ўқитилади. Асосий мақсад уларнинг таълим ва тарбия олиш ҳуқуқини рўёбга чиқаришдан иборат.

Инклюзив таълим умумий ўрта таълим мактабларидан ташқари оила ва ихтисослаштирилган таълим муассасаларида ҳам амалга оширилади. Бунда таълим олувчининг жисмоний, ақлий ва руҳий имкониятларидан келиб чиқилади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг инклюзив таълим асослари бўйича касбий билим ва кўникмаларга эга бўлиши тақоза этилади. Чунки инклюзив таълим тури ўқитувчининг касбий компетенцияси ва методикасини ривожлантириш омилиги эга. Бунда ўқитувчи ҳар бир машғулотга алоҳида тайёргарлик кўриши билан ажралиб туради [2].

Жамиятимизнинг ҳозирги ривожланиш шароитида бошланғич таълимда инклюзив таълим турини амалга оширишда волонтерлик институтидан кенг фойдаланиш долзарб бўлиб турибди. Бу билан кенг қўламли мутахассисларни инклюзив таълимга жалб этиш имкониятига эга бўлинади.

Экстернат бошланғич таълим тури. Жамиятимизнинг инновацион ривожланиш шароитида бошланғич таълимнинг янги турларини амалиётга жорий этиш ҳам амалга оширилмоқда. Шу жиҳатдан “Таълим тўғрисида”ги Қонунда таъкидланади. “экстернат тартибидаги таълим олиш ўқув дастурларини мустақил равишда ўзлаштиришни ўз ичига олиб, унинг якунлари бўйича таълим олувчилардан давлат таълим муассасаларида якуний ва давлат аттестацияларидан ўтишни талаб этади; экстернат тартибидаги таълим олишни ташкил этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади” (21-модда). Унга кўра, бошланғич синф ўқувчиси мустақил таълим ёки оила таълими шаклларида бирида бошланғич таълимнинг ўқув дастурларини тезкор ўзлаштириши мумкин. Бунда бошланғич синф ўқитувчиси ёки ўқитувчилари экстернат таълимини мактаб Педагогик кенгашининг қарори билан амалга оширади.

Экстернат бошланғич таълим тури ўқувчиларнинг ўзлаштиришини тезлаштириш ва уларнинг қўшимча таълим олишига имконият яратиш мақсадида ташкил этилади. Мисол учун, 4-синф ўқувчиси экстернат таълим олиши ва бўшаган таълим вақтида ўзининг қизиқиши бўйича қўшимча таълим олиши мумкин. Негаки малматимизда махсус билим ва кўникмаларга эга ўқувчиларни 5-синфдан бошлаб қабул қиладиган Президент мактаблари, ижод мактаблари ва муайян фанларга ихтисослаштирилган мактаблар фаолият юритмоқда. Бундай умумий ўрта таълим шаклидаги мактабларга тайёрланиш учун бошланғич синф ўқувчилари экстернат таълим тури имкониятларидан фойдаланиши мумкин. Шу сабабли бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари олий педагогик таълим жараёнида экстернат таълимнинг назарий ва методик асосларини чуқур ўзлаштириши тақоза этилади.

Хулоса. “Бошланғич таълим педагогикаси” фанида таркиб топган оптимал бошланғич таълим турларини олий педагогик таълим жараёнида ўзлаштириш, уларнинг асослари бўйича назарий-методик тадқиқот ишларини амалга ошириш ва бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини мазкур масаланинг методологик асослари билан қуроллантириш мақсадга мувофиқ бўлади[3]. Шу жиҳатдан бу борада кенг қўламли педагогик илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш долзарб бўлиб турганлигини эслатиб ўтиш лозим.

АДАБИЁТЛАР:

1. Халидов А.Б. Мактаб. // Ислам. Энциклопедический словарь. –М.: “Наука”. 1991.
2. Мухамедова М. Логопедия. – Т.: “Ишонч-ҳамкор”. 2023
3. Жабборова О., Умарова З., Бабаходжаева Л. Бошланғич таълим педагогикаси, инновация ва интеграция. – Т.: “Zebo print”, 2021

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM YO‘NALISHI TALABALARINING BOSHQARUV KOMPETENTLIKLARINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI

Xayridinov B.K.

*CHDPU, Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va
amaliyoti kafedrası o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: kasbiy pedagogik tayyorgarlik, ijodkorlik, izlanuvchanlik, fidoiylik, boshqaruv kompetentligi, pedagog, o‘qitish texnologiyalari, kasbiy-pedagogik faoliyati, kompetentlik, kompetensiya.

Ключевые слова: профессиональная педагогическая подготовка, креативность, любознательность, целеустремленность, управленческая компетентность, педагог, технология обучения, профессионально-педагогическая деятельность, компетентность, компетентность.

Key words: professional pedagogical training, creativity, curiosity, purposefulness, managerial competence, teacher, learning technology, professional pedagogical activity, competence, competence.

Резюме: Oliy ta‘lim muassasasida kasbiy pedagogik tayyorgarlik tizimining formal tuzilmasi o‘qituvchilar, ta‘lim vositalari, talabalar hamda o‘qitish texnologiyalari majmuasidan iborat bo‘ladi. Ushbu maqolada pedagoglarning boshqaruv kompetentlikni rivojlantirishning ahamiyati haqida so‘z borgan.

Резюме: Формальная структура профессионально-педагогической подготовки в высшей школе состоит из совокупности преподавателей, воспитателей, студентов и технологий обучения.

Summary: The formal structure of professional pedagogical training in higher education consists of a set of teachers, educators, students and teaching technologies.

Ilmiy izlanishlar natijasiga ko‘ra ijtimoiy-psixologik kasbiy kompetentlik ta‘lim tizimini boshqaruv jarayoni uchun zarurat sifatida qaralmoqda. Bu esa o‘z navbatida boshqaruvchi tomonidan alohida bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘ziningina emas, balki egallanishi lozim bo‘lgan har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar, boshqaruvning ta‘sirchan usul va vositalari, boshqaruvdagi muomila madaniyati va rahbarlik faoliyatiga doir ijodiy harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.

XX asrning 90-yillarida mutaxassislarga malakaviy talablarni quyuvchi “Xalqaro mehnat tashkiloti” malaka oshirish hamda boshqaruv xodimlarni kasbiy

qayta tayyorlashda “tayanch kompetensiya”lar degan tushunchani fanga kiritdi. Tayanch kompetensiyalari turli xil kasbiy birlashmalarda mutaxassislarning ijtimoiy-professional jihatdan ta’minlanishi hamda faoliyatga moslashishida xodimlarning xizmat vazifalaridan kelib chiqib o’ziga xos xarakter kasb etadi.

Personalni boshqarish alohida ahamiyat kasb etib, tashkilotda kishilarga ta’sir ko’rsatuvchi uchta asosiy omilga alohida diqqat-e’tiborni qaratish maqsadga muvofiq sanaladi. Bular tashkilotning iyerarxik tuzilmasi, madaniyat, bozor omillaridir. Ushbu ta’sir ko’rsatish omillari juda murakkab tushunchalar bo’lib, amaliyotda kamdan-kam hollarda bir-biridan alohida ravishda qo’llanadi. Ulardan birontasi qanchalik ustuvor bo’lsa, tashkilotdagi iqtisodiy vaziyat qiyofasi ham shunday bo’ladi. Ko’pincha kundalik muloqotda biz “kompetensiya” yoki “bilimdonlik” tushunchalarini tez-tez ishlatamiz. Ayniqsa, “professional kompetensiya” tushunchasi ko’proq diqqatni tortadi. Lekin, ba’zan insonlar bilan ishlash borasida “kommunikativ kompetensiya” tushunchasi ham ishlatiladi. Bu aslida o’zgalar bilan til topisha bilish, o’z nutqini ravon va bir tekisda tuzish orqali fikrlarini boshqalarga yetkaza olish kabi muhim xususiyatlar bilan bog’lanadi. Psixologiya fanida, xususan, uning “Boshqaruv psixologiyasi” sohasida oxirgi paytlarda “ijtimoiy-psixologik kompetensiya” fenomeni ajratilmoqdaki, mohiyatan u – kommunikativ kompetensiyadan kengroq va ko’pqamrovliroqdir. Professional faoliyat shaxsdan juda ko’p bilimlarni hamda malakalarni talab qiladi. Nima uchun u yoki bu kasbni tanlaganini anglab yetgan shaxs (motivlar muammosi), endi o’z faoliyati va qobiliyatlarini boshqara bilishi va o’z ustida muttasil ishlab, malakalarini o’rttirib borishi shart. Professional kompetensiya shu nuqtai nazardan shaxs umumiy madaniyatining shunday yo’nalishiki, unga faqat kasbga taalluqli bo’lgan bilimlardan tashqari, shu bilimlarning hosil bo’lish yo’llari va malakalarning takomillashuvini ta’minlovchi psixologik jarayonlar va holatlarni bilishni ham taqozo etadi. Bu psixologiyada bilish jarayonlari, ularning mohiyati va kechishini anglash demakdir.

Kasbga doir topshiriq va vazifalarni echish, o’quv-tarbiya jarayonini boshqarishda pedagogik-psixologik yondashish ta’lim-tarbiyani modelashtirish to’g’risidagi ma’lumotlar ham mazmunidan keng o’rinda foydalanishlari zamonaviy ta’lim tizimi rahbarlarining zimmasiga yuklatilmoqda.

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda bevosita ta’lim tizimi rahbarlariga xos kasbiy kompetentlik va uning o’ziga xos jihatlari tadqiq etilib, o’rganilgan. Bu boradagi pedagogik-psixologik kasbiy kompetentlik yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarni bir qator olimlar xususan, V.M.Karimova tomonidan olib borilgan izlanishlar tadqiqot davomida alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbiy faoliyatni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega bo’lgan kompetentlikning asosiy elementlari davlat ta’lim standartlarida o’z ifodasini topgan.

Kompetentlik tushunchasi nafaqat aniq bilim va ko'nikmalar, balki aniq strategiya, mos emotsiya va munosabat, xuddi shuningdek, butun bir tizimni boshqarish mexanizmi mavjud ekanligi talab etiladigan murakkab amaliy masalalarni hal etish bilan bog'liq. U o'z ichiga nafaqat kognitiv tashkil etuvchini, balki qadriyatli yo'nalganlikning motivatsion, etik, ijtimoiy va ahloqiy tizimlarini ham oladi.

Barcha ijtimoiy tarmoqlar borki boshqaruvga muhtojlik sezadi. Agar boshqaruv jarayoni sustkashlik asosida qurilgan bo'lsa boshqaruvda samaradorlik bo'lmaydi. Rahbarning boshqaruvdagi roli past bo'ladi va iskicha yondoshuvlar asosida ta'lim jarayonini tashkil etgan, yoki boshqaruvga qobiliyati yuq deb qaraladi. Bugungi kunda zamonaviy boshqaruvga xos kompetensiyalar farqlanadi.

Shaxsning, birinchi navbatda, rahbarning ijtimoiy-psixologik kompetensiyasini aniqlash uchun turli metodlar ishlatiladi. Bular o'sha biz bilgan ko'plab shaxsning muloqotga kirishuvchanlik sifatlarini aniqlash metodlaridir. Lekin ularning ko'pchiligi nazariy nuqtai nazardan diagnostik ishlarni amalga oshirish uchun maqsadga muvofiq emas.

Qator xorijiy adabiyotlarda tayanch kompetensiyalar sirasiga fanda so'nggi o'rinni madaniy kompetensiya egallab, odatda, bu kompetensiya menejerning tanlash imkoniyati mavjud bo'lmagan hollarda, har xil madaniy uzilishlarda muvaffaqiyatli ishlash imkonini beradi. Shuningdek, madaniy kompetensiya tashkilot menejerining boshqaruv madaniyati malakalarini o'zlashtirish darajasini aniqlaydi.

Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi jamiyat va davlat uchun har tomonlama rivojlangan, jamiyatga, mehnat faoliyatiga ijtimoiy moslashuvchan, o'z ustida ishlay oladigan shaxsni tayyorlashdan iborat. Demak, har tomonlama rivojlangan shaxs tarbiyasida pedagoglarning kompetentlik darajasi muhim ahamiyatga ega. Ta'lim va tarbiya jarayonida yoshlar ajdodlar tomonidan to'plangan bilim, odob, urf-odat, madaniyat va mehnat ko'nikmalarini o'zlashtirishi, hayotiy tajriba asosida jamiyatda o'zining munosib o'rnini egallashi, salohiyati va dunyoqarashining shakllanishida pedagog shaxsi, uning kasbiy mahorati muhim ahamiyat kasb etadindesak mubolag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Axmedjanov M.M., Xo'jaev B.Q., Hasanova Z.D. Pedagogik mahorat- Buxoro Davlat universiteti, 2014
2. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent, 2015. – 120 bet.75
3. Azizxodjaeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2000. – 52 b.
4. Tolipov O'.Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari / Monografiya. – T.: Fan, 2004.B –73-80.

INKLYUZIV TA'LIM AMALIYOTIDA SAMARADORLIKKA ERISHISHNING O'ZIGA XOS IMKONIYATLARI

Tilovova S.B.

*ChDPU, Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchisi*

Matupayeva Sh.Z.

ChDPU talabasi

Tayanch so'zlar: ta'lim, inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bola, erkinlik, ota-ona, mutaxassis, muassasa.

Ключевые слова: образование, Инклюзивное образование, ребенок с ограниченными возможностями, свобода, родитель, специалист, учреждение.

Key words: education, Inclusive education, child with disabilities, freedom, parent, specialist, institution.

Резюме: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning o'ziga xos jihatlari va uning amaliyotda samaradorligiga erishishning didaktik imkoniyatlari haqida ma'lumotlar yoritib berilgan.

Резюме: В данной статье освещаются специфические аспекты инклюзивного образования и дидактические возможности достижения его эффективности на практике.

Summary: This article highlights the specific aspects of inclusive education and the didactic possibilities of achieving its effectiveness in practice.

So'nggi yillarda jahon hamjamiyati tomonidan tobora keng e'tirof etilayotgan inklyuziv ta'lim har bir bolaning ta'lim turini tanlashida erkinligi, oilada bo'lish huquqi, o'z uyi hamda mahallasida kamol topishi, barcha qatori teng ravishda bilim olishi kabilarni ta'minlashga qaratilgan. Uyg'un tarzda tashkil etiluvchi mazkur ta'lim jarayoni ijodiy fikrlovchi, ilg'or metod va texnologiyalarni, pedagogik-psixologik diagnostika va pedagogik jarayonni mustaqil loyihalash usullarini qo'llay oladigan yangi o'qituvchi va mutaxassislarni talab etmoqda.

Inklyuziv ta'lim muassasasining pedagog xodimlar faoliyatini tashkillashtirishda o'quv, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni to'g'ri rejalashtira olishi. kasbiy mahoratini uzluksiz oshirishi uchun o'zgarib boruvchi zamon talablariga tezkor moslashib borishlarini taqozo etmoqda.

Juda ko‘plab davlatlarda alohida yordamga muxtoj bolalarni yuqori darajada kamol toptirishda kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirishni to‘laligicha yo‘lga qo‘yish maqsadida umumta‘lim maktablarida ta‘lim berish ilmiy va amaliy davlat siyosati rejasiga kiritildi.

Mamlakatimizda inklyuziv ta‘limni ta‘lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta‘lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta‘minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me‘yorlari ishlab chiqilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan YAngi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, farmonlari, 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori va boshqa hujjatlarda kadrlar masalasi, ta‘lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta‘minlash vazifalari belgilab berilgan .

Boshlang‘ich ta‘limda o‘qitish sifatini yaxshilash, o‘quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat ta‘lim standartlari me‘yorlari inobatga olingan o‘quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Inklyuziv ta‘limning o‘zi nima? - degan savolning tug‘ilishi tabiiy.

Inklyuziv ta‘lim bu - sog‘lom va ta‘limda alohida ehtiyoji bo‘lgan bolalarning bir xil sharoitdagi, psixologik qulay, didaktik ta‘minlangan, variativ yondashuvlar va tolerantlik munosabatlariga asoslangan ijtimoiy-pedagogik o‘quv jarayonidir.

Inklyuziv ta‘lim imkoniyati cheklangan bolalarning umumta‘lim muassasalarida ta‘lim olishlari uchun qo‘shimcha moslamalarning ishlab chiqarilishini va shu yo‘l bilan nogiron bolalar uchun qulay shart- sharoitlar yaratilishini talab qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta‘lim-tarbiyasini amalga oshirishga, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirishga qaratilgan ishlarni samarali olib borish uchun maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga inklyuziv ta‘limning mohiyati, ahamiyati, ijtimoiy zarurligini tushuntirish ham mas‘uliyatli ishlar jumlasiga kiradi. Zero maxsus yordamga muxtoj bolalarning asosiy muammolarini ular o‘zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta‘lim-tarbiya berish bilan hal qilib bo‘lmaydi.

Imkoniyatlari cheklangan jamiyat a'zolari sog'lom jamiyat a'zolari bilan teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lmaz ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy masalalarini ko'rib chiqish, mutaxassislarni tayyorlash, ularning malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqilmoqda. Alohida yordamga muxtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor.

Birinchidan, imkoniyati cheklangan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, alohida ta'limga ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalangan, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari asosida tarbiyalanadilar, imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan yanada mehribonroq va e'tiborliroq, o'zganing g'amiga nisbatan sezgirroq bo'ladilar, ularga g'amxo'rlik ko'rsatishni tabiiy hol deb biladilar. Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligini his qiladilar va ijtimoiy hayotga osonroq va ertaroq moslasha boshlaydilar. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim- tarbiyasida ota-onalar, pedagoglar, mutaxassislar, mahalla hamkorligida ish olib borishni talab qiladi.

Inklyuziv ta'lim bolani emas, ta'lim mazmunini o'zgartirishni taqozo qiladi. Inklyuziv ta'limga nogironlikning ijtimoiy ko'rinishining hosilasi sifatida qarash mumkin. Nogironlikning ijtimoiy modeli barcha bolalarning individual-psixologik, o'zlashtirish xususiyatlari har xilligini hisobga olishni va maktab ta'limini barcha bolalarning imkoniyatlariga moslashtirishni nazarda tutadi. Lekin inklyuzivlik-hamma bolani bir xil qilib qo'yish yoki "assimilyatsiya" emas. Uning mohiyati moslashuvchanlik ya'ni, bolalarning har xil tezlikda ta'lim olishini hisobga olib o'qituvchidan ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlashi uchun bilim va ko'nikmalar talab qilishdir.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan tashkil etiladigan ta'lim jarayoni inklyuziv ta'lim shakllarini aniqlash va uni umumiy ta'lim jarayoni bilan integratsiyalashni talab etmoqda. Bunday integratsiya ularning o'zlariga xos bo'lgan ta'limiy ehtiyojlariga mos kelishi lozim. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim muassasasida o'qishni davom ettirishlari va faqatgina o'zlari kabi imkoniyati cheklanganlar muhitida bo'lishlari ularning rivojlanishlari, ijtimoiylashishlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'quvchilar bir turda bo'lishi ularning muhitga moslashishlari uchun qulay sharoit yaratadi. Bunday o'quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'qitish metodlarini ularga moslashtirish, biroq aloqa o'rnatish sohasida muammolarga ega bo'lgan o'quvchilarni ular bilan uyg'unlashtirish ularning

ijtimoiy rivojlanishlariga sharoit yaratmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar boshqa o'quvchilar bilan bir xildagi xatti-harakatlarni amalga oshirish tajribasiga ega bo'lishlari kerak. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim berishning istiqbolli shakllaridan biri ularni guruhlar yoki sinflarga izchil tarzda asta-sekin uyg'unlashtirishdan iborat. Bunda o'quvchilarning sinfdoshlari yoki guruhdoshlari bilan aloqa o'rnatish olishlari va o'qish layoqatlarini hisobga olishlari talab etiladi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar taraqqiyotining ko'lami shu qadar kattaki, ular uchun bir xildagi ta'lim jarayonini tashkil etish imkonsizdir. Bunday sharoitda ko'plab o'quvchilar ta'lim jarayoniga qamrab olinmaydi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar tarkibining turli-tumanligi shuni ko'rsatadiki, ularga ta'lim berish jarayoni bir qator holatlarni mujassamlashtirishi kerak. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini mazkur ta'limga samarali tayyorlash uchun birinchi navbatda, maktab jamoasi tomonidan inklyuziya qadriyatlari tan olishi lozim. Bundan tashqari o'qituvchilardan har bir bolaning cheklangan imkoniyatidan qat'iy nazar, uning rivojlanishga bo'lgan ehtiyojini qondirish choralarini izlashga kasbiy yo'nalganlik talab etiladi. Eng muhimi, ta'lim muassasasining bolalardagi individuallikni qo'llab-quvvatlash zarurligini tushunish bilan bog'liq inklyuziv madaniyatini shakllantirish ham muhim pedagogik shartlardan hisoblanadi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga turli variantlarda ta'lim berish uchun qulay sharoit yaratish kerak. Masalan: O'quvchining bilimlarni egallash imkoniyatini hisobga olgan holda cheklangan ta'lim beriladi. Bunday ta'limning mazmuni umumiy o'rta ta'limning mazmuniga muvofiq kelishi kerak. Bunda tengdoshlari orasida hamda ular bilan umumiy tarzda muayyan vaqt davomida o'qitish amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilarni tizimli tarzda pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash talab etiladi. Mazkur yo'nalishda o'quvchilar o'z tengdoshlari orasida bo'lib, ular uchun cheklangan ta'lim olish imkoniyati yaratiladi. Bunda ularning rivojlanishi bilan bog'liq holda kelib chiqqan muammolarni bartaraf etish nazarda tutiladi. O'quv jarayoni va sinf xonasidagi shart-sharoitlar imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ehtiyojlariga muvofiq kelishi lozim. Bunday sharoitda ta'lim jarayoni individuallashtirilgan, uning muddatlari esa cho'zilgan bo'ladi. Jumladan, ko'zi ojiz o'quvchilar uchun to'qqiz yillik umumiy o'rta ta'lim jarayoni o'n yil davom etishi mumkin. Masalan, tayanch harakat a'zolarida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun boshlang'ich ta'limning maqbul varianti sifatida umumiy o'rta ta'lim dasturlari yoki ruhiy jihatdan cheklangan o'quvchilar uchun tuzilgan maxsus dasturlar yordamida amalga oshiriladi. Bularning barchasi inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega ekanligini va shu sohada ishlaydigan o'qituvchilar, sinf

rahbarlari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari zimmasiga jiddiy talablar va mas'uliyatlar yuklashini oydinlashtiradi.

Inklyuziv ta'limning muhim ustuvorligi jamiyatning mustaqil, adolatli va barqaror rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Bu usul, turli xil qobiliyat va zaruratlar bilan kelib chiqqan o'quvchilarni qo'llaydi va ularga o'zlarini rivojlantirish va o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun inklyuziv ta'lim qanchalik erta boshlansa, bu jarayonga pedagoglar maqsadli tayyorlansalar, jamiyatda ham inklyuziyaning samarador effektlariga erishiladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son Qarori.
2. Ture Yonson. Inklyuziv ta'lim. Toshkent -2003.
3. R. Sh. Shomaxmudova. "Maxsus va inklyuziv ta'lim" uslubiy qo'llanma. Toshkent-2011 yil.
4. L.R.Muminova, R.Sh.Shomaxmudova, Z.M.Axmedova. "Inklyuziv ta'lim" o'quv qo'llanma. Toshkent,2019
5. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta'lim. O'quv qo'llanma. Qo'qon-2023
6. Sh.Z.Matupayeva. Ta'lim klasteri sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini inklyuziv ta'limga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent 2023.

ИМКОНΙΑТИ ЧЕКЛАНГАН БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Абдуллаев Б. М.

Андижон давлат университети таянч докторанти

Таянч сўзлар: таълим, ҳуқуқий меъёрлар, ўқувчи, маданият, кўникма, технология, фуқаро, қар ва заиф эшитувчи бола, малака.

Ключевые слова: образование, правовые нормы, ученик, культура, навыки, технологии, гражданин, глухой и слабослышащий ребенок, квалификация.

Key words: education, legal norms, textbook, culture, skills, technology, citizen, deaf and hard of hearing child, qualification.

Резюме: Ушбу мақолада имконияти чекланган бошланғич синф ўқувчилари ҳуқуқий маданиятини шакллантириш педагогик муаммо сифатида маълумотлар келтирилган.

Резюме: В данной статье представлена информация о формировании правовой культуры учащихся начальных классов с ограниченными возможностями как педагогической проблеме.

Summary: This article provides information on the formation of the legal culture of primary school students with disabilities as a pedagogical problem.

Бугунги кунда жаҳон таълими амалиётида ёшларни меҳнат бозорига тайёрлашнинг инновацион ёндашувларини тадқиқ этишга катта эътибор қаратилмоқда. Айниқса, таълим олувчиларнинг ижтимоий кўникмаларини жадал ривожлантириш масаласи долзарб саналмоқда. Ижтимоий кўникма ва малакалар сирасига ўзини англаш, шахс-фуқаро сифатида ўзини намоён этиш ва бу жараёнда ҳуқуқий меъёрларга риоя этиш кабиларни киритиш мумкин. Маълумки, ўсиб келаётган ёш авлод орасида қар ва заиф эшитувчи болалар ҳам борки, улар ҳам соғлом тенгдошлари каби сифатли таълим олиш, комплекс (жисмоний, ақлий, рухий, ижодий...) ривожланиш, қизиқишлари бўйича машғулотларда иштирок этиш, саломатлигини мустаҳкамлаш ва бошқа ҳуқуқларга эгадирлар. Мазкур тоифа болаларнинг ҳуқуқий маданиятини таълимнинг бошланғич давридан шакллантириш масаласи ижтимоий-педагогик тавсифга эгадир.

Ҳуқуқий маданиятли ёшларни шакллантиришда таълим муассасаларининг ўрни ва роли каттадир. Хусусан, мактаб инсоннинг умри давомида тизимли ва дастурли ўрганиши бўйича энг кўп даврни ўз ичига оладиган даврдир. Шу даврда ёшларга ҳуқуқий муносабатларнинг моҳиятини фанлар мазмунига сингдирган ҳолда ўқитиш имконияти кенгдир. Айниқса, қар ва заиф эшитувчи болаларга ҳуқуқий тушунча ва атамаларни ҳамда уларнинг ҳаётдаги ўрнини ўргатиш ўзига хос методик йўл ва махсус педагогик шароитларни тақозо этади. Қар ва заиф эшитувчи болалар учун мўлжалланган махсус мактаб-интернатларида ҳуқуқий билим бериш жараёнларига инновацион ёндашувларни жорий этишда ўқитишнинг хусусий ёндашувлардан фойдаланиш талаб этилади.

Бугунги кунда соғлом ёшлар қаторида имконияти чекланган, хусусан, қар ва заиф эшитувчи болалар ҳуқуқий саводи, онги, маданиятини ривожлантириш бўйича қатор илмий изланишлар олиб борилган. Ҳар бир илмий тадқиқот ўзида муайян методик тавсияни, педагогик шарт-шароитни илгари суради. Қуйида тадқиқот муаммосига оид илмий изланишларни ўрганиш бўйича олиб борилган ишларимиз натижаларини келтирамыз.

М.Г.Баумова ўзининг “Функции правовой культуры” мавзусида олиб борган тадқиқотида ҳуқуқий маданият функцияларининг моҳияти ҳамда жамият ва давлат ривожланишида ҳамда барқарор муносабатларга эришишдаги ўрнини очиб берган. Тадқиқот натижасида ҳуқуқий маданиятнинг ҳар қандай функциясини қуйидаги элементлар ташкил этиши аниқланган: ҳуқуқий ва фактик асослар, объект ва субъектлар, уларнинг аниқ ҳаракатлари, муносабатларни амалга оширишнинг усули, йўли, ва методлари, мақсад ва вазифалар, эришилган натижалар (юридик ва умумижтимоий). Олим томонидан ҳуқуқий маданият функцияларининг таснифлари келтириб ўтилган, улар: идеологик, экологик, демографик. Бундан ташқари мазкур ишда ҳуқуқий маданиятга оид атамалар, таърифлар таҳлил этилган бўлиб, олим томонидан қуйидаги таъриф шакллантирилган: “Ҳуқуқий маданият бу ҳуқуқий ҳодиса ва жараёнларнинг сифат ҳолатини, қонунчиликнинг ривожланганлигик даражасини, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий амалиёт ҳамда шахснинг ҳуқуқий ривожланишини акс эттирувчи, жамият ҳаётининг барча соҳаларига прогрессив таъсир этувчи ҳуқуқий қадриятлар тизими бўлган маънавий- моддий маданият туридир”.

Н.В.Галустяниннинг “Правовая активность личности в механизме формирования социально-полезного поведения” мавзусида олиб борилган ишида турли даврларда, асосан, ўтган асрнинг 80-90 йилларида ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бўйича илмий-амалий тажрибалар таҳлил

этилган. Бунда шахсиннг ҳукукий маданиятини шакллантириш масалалари давлатнинг иқтисодий-сиёсий қиёфаси билан боғлиқ ҳал этилиши таъкидланган. Тадқиқот натижасида шахс ҳукукий фаоллигининг қуйидаги аспектлари аниқланган: 1) ҳукукни билиш (ахборотли), 2) ҳукукқа мунобат (баҳоловчи), 3) ҳукукий хулқ-атвор установкалари (регулятив), 4) ўзи қонуний ҳатти-ҳаракатларининг ижтимоий заруратини англаши (когнитив). Мазкур аспектлар доирасида шахсиннг ҳукукий фаоллигига таъсир этувчи омиллар аниқланган. Олимнинг фикрича: “Шахс ҳукукий хулқ атворининг юқори даражаси бу ҳукукий фаолликка қурилган ижтимоий-фойдали ҳатти-ҳаракатлардир. Айнан ҳатти-ҳаракат, яъни меъёрларга мувофиқ ҳатти-ҳаракат инсоннинг ҳукукий муносабатларга тайёрлигини ташкил қилувчи таянч тушунчадир. Шахс ҳукукий фаоллигига таъсир этувчи омил бу ўзининг мавжудлигига, фуқаролик ҳуқуқларининг амалга ошишига қизиқишдир”. Бундан ташқари мазкур тадқиқот доирасида ҳукукий фаолликнинг қуйидаги даражалари ажратиб берилган:

1. Фаол-фойдали даража (фаол позитивизм).
2. Пассив-фойдали даража (пассив позитивизм).
3. Конформ (мувофиқ)-фойдали даража (мувофиқ позитивизм).

Хасанова С.А. томонидан “Правовое воспитание старших подростков в средней общеобразовательной школе” мавзусида олиб борилган тадқиқот ишида қуйидаги вазифалар доирасида тажриба-синов ишлари олиб борилган:

ўқувчиларнинг ҳукукий тарбияси муаммосини доирасида олиб борилган тадқиқотларни ўрганиш;

“ҳукукий компетентлик”, “ҳукукий тарбия” тушунчалари моҳиятини аниқлаш;

умумий ўрта таълим мактабларида тарбиявий ишларнинг функционал моделини асослаш, ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларнинг ҳукукий тарбияси самарадорлигига таъсир этувчи педагогик шарт-шароитларни аниқлаш.

Тадқиқотнинг назарий асосларига доир ҳулосаларида ҳукукий тарбия бу педагоглар, ота-оналар, ўқувчилар, ҳукукни ҳимоя қилувчи ташкилот мутахассисларининг кўп мақсадли уйғун фаолияти эканлиги айтиб ўтилган. Тадқиқот доирасида ҳукукий маданиятни шакллантиришда қўлланилиши мумкин бўлган усул, йўл ва технологияларга оид олиб борилган илмий ишлар ҳам ўрганилди. Чунки қар ва заиф эшитувчи болалар таълимининг ўзига хос педагогик-психологик хусусиятлари ҳамда хусусий методикаларга асосланади. Демак ҳукукий маданиятни шакллантиришда

миллий ва хорижий тажрибаларни ўрганиш ҳам тадқиқот муаммосини ҳар томонламан ҳал этишда муҳим вазифадир. Шунинг учун бу бўйича таҳлил қилинган изланишлар шарҳларини келтирамиз.

Юқорида келтирилган илмий иш натижаларига таянишимиздан асосий мақсад шуки, қар ва заиф эшитувчи болалар ҳам ҳавф гуруҳига киради. Чунки улар атрофдагиларнинг ғаразли ниятларини билмаган ва сезмаган ҳолда салбий вазиятларга, ҳуқуқий манфаатлар кесишадиган, қонун бузилувчи ҳолатларга учраши оson. Чунки уларнинг психологик хусусияти шундайки, улар одамларнинг “кинояли”, тагида ҳавф беркинган “сахийлик” акс этган фикрларини тушунмайдилар. Улар эшитган ва кўрган ахборотини борица қабул қиладилар. Биров ёрдам сўрадимиз, демак, албатта бу одамга ёрдам бериш керак деб ўйлайди ва таҳлилсиз жараёнга киришиб кетади. Шунинг учун ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда айнан шу каби хусусий аспектларга ҳам эътибор қаратиш керак деб ҳисобладик.

Ҳуқуқий маданиятнинг негизини ҳуқуқий онг ташкил этишини инobatга олиб, ҳуқуқий онгнинг шахс шаклланишидаги ва ижтимоийлашувидаги ўрнига оид манбалар ҳамда тажрибаларни ўргандик.

Мавзуга оид тадқиқотлар жараёнида мамлакатимиз олимларининг илмий изланишларини ҳам алоҳида тартибда ўрганиб чиқдик. Жумладан, тадқиқотчи олима Д.Сағдуллаева ўзининг илмий тадқиқотларида ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга оид қарашлар, концепцияларни таҳлил этди, уларнинг фан ва демократлашиб бораётган ижтимоий амалиёт ривожланишидаги умумфалсафий ва методологик аҳамиятини ўзига ҳос тарзда асослаб берди. Унинг тадқиқот натижалари ҳуқуқий маданият жамият ҳаётида қайси қарашлар ва илмий назариялар асосида шаклланишини очиб берди ва унинг ўзига ҳос хусусиятлари ва аҳамияти ҳақида тўхталиб ўтилган.

Ўрганилган тадқиқотлар барчаси умумий ўрта таълим мактабларида олиб борилган методик, педагогик ишларга оид бўлгани сабабли, махсус мактаб, мактаб-интернатлари ўқув жараёнида ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга доир тадқиқот ишларини ҳам ўраганишга эътибор қаратилди.

Ҳуқуқий маданиятни юксак бўлиши Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат шаклланишига ва адолатли фуқаролик жамият қурилиши йўлидаги барча ислохатларни юридик жиҳатдан таъминлашига хизмат қилади. Унинг муаммоларини ўрганиш ва ҳуқуқий ечимини топиш бугуннинг муҳим талабидир.

Ҳуқуқий саводхонлик ва билимларни амалий ҳаётда қўллай олиш кўп жиҳатдан ҳуқуқий таълимнинг мазмун-моҳиятига боғлиқдир. Шу нуқтаи

назардан қараганда, ҳуқуқий таълим ҳар бир шахснинг ўз ҳуқуқларини билиши ва ҳимоя қилишини таъминлашнинг зарурий шарты ва асосий омилларидан бири ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Т.: “Ўзбекистон”, 2017.-486
2. Алиқулова Ҳ.Б. Бошланғич синф ўқувчиларида ижтимоий адолат тушунчаларини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари: Пед.фанл.номз... дисс. - Т.: 2008. - 130 б.
3. Баумова М.Г. “Функции правовой культуры”, юр.фанлар номз.дисс. автор, 2005 й., Нижний Новгород 27-Б, 7-бет.
4. Жумаев Н.Е. Умумий ўрта таълимни инсонпарварлаштиришда ўқитиш тамойиллари ва методларининг ўзаро алоқадорлиги: Пед. фанл. номз. ... дисс. автореф. - Т.: 2005. - 22 б.
5. Галустян Н.В. “Правовая активность личности в механизме формирования социально-полезного поведения”, юр.фанлар номз.дисс.автореф, Ростов-на-Дону, 2005, 26-б,-17-Б.
6. Хасанова С.А. “Правовое воспитание старших подростков в средней общеобразовательной школе”, пед.фан.номзоди дисс автореф.-Сургут, 2007 йил, 21-б, 5-Б.
7. Ибодуллаева О.Н. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда инсонпарварликни шакллантиришнинг педагогик асослари: Пед. фанл. ном. ... дисс. - Т.: 2005.-141 б.
8. Тўйчиева.Х. Шахс ҳуқуқий онгини шакллантиришда ҳуқуқий таълимнинг ўрни ва унинг илмий-амалий муаммолари., юр.фан.номз. дисс. Т.: Тошкент Ислон Университети, 2019.

IMKONIYATI CHEKLANGAN YOSHLARNI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Urazmetova Sh.A.

TATU Urganch filiali dotsenti

Tayanch soʻzlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim, axborot, individual xususiyatlar.

Ключевые слова: цифровые технологии, образование, информация, индивидуальные особенности.

Key words: digital technologies, education, information, individual characteristics.

Резюме: Ushbu maqolada nogiron talabalar va nogironlarni o'qitishda raqamli texnologiyalarning o'rnini tasvirlangan. Maxsus ehtiyojli shaxslar uchun to'liq ta'lim olish imkoniyatlari aniqlandi.

Резюме: В данной статье описывается роль цифровых технологий в образовании студентов-инвалидов и людей с ограниченными возможностями. Выявлены полные образовательные возможности для лиц с особыми потребностями.

Summary: This article describes the role of digital technologies in the education of disabled students and people with disabilities. Full educational opportunities for people with special needs are identified.

Introduction. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi PF-27 O'zbekiston respublikasi prezidentining farmonida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay formatlardagi axborot texnologiyalaridan, imo-ishora tilidan hamda muloqotning boshqa muqobil shakllaridan foydalanish imkoniyatlarini yaratish kerakligi aytilgan.

O'zbekistonning yangi taraqqiyoti bosqichida mamlakatimizda bo'layotgan o'zgarishlar va yangilanishlar mustahkam ma'naviy-axloqiy qadriyatlar negizida amalga oshirilayapti. Bu esa yoshlarning yuksak fazilatlarini shakllantirishda, shu bilan birga, ularning ma'naviy dunyoqarashini kengaytirishda ta'limning o'rnini va roli muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Hayotning murakkab sinovlariga bolaligidayoq uchrayotgan nogiron farzandlarimizga g'amxo'rlik qilishimiz lozimligi isbot talab etmaydigan haqiqatdir. Ana shu haqiqatni amalga oshirish yo'lida ko'plab loyihalar ishlab chiqilmoqda va u hayotga izchillik bilan tatbiq etilmoqda. Ana shunday dastur-loyihalardan biri inklyuziv ta'lim loyihasi

bo'lib u ijtimoiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi hamda Shvesariya konfederatsiyasi O'zbekistondagi elchixonasi hamkorligida amalga oshirilmoqda.

Sifatli ta'lim berish yoshlarning bilim va qobiliyatlarini yuqori darajada rivojlantirish, raqamli axborot-ta'lim resurslarini yaratish, ta'lim jarayonini modellashtirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tadbiiq etish bo'yicha yirik loyihalar amalga oshirilmoqda.

Dasturiy ta'minot tizimlari imkoniyati cheklangan yoshlarning faol ta'lim muhitiga jalb qilishning samarali vositasidir.

Hozirgi vaqtda jamiyatning har bir a'zosi ta'lim olish huquqiga ega. Biroq imkoniyati cheklangan yoshlarning bilim olishlari va bu huquqdan foydalanishlari uchun alohida metodik tizim zarur hisoblanadi. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish va onlayn texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etishga alohida e'tibor qaratilgan.

Imkoniyati cheklangan yoshlarning axborot texnologiyasi sohasidagi bilimlarni o'rganishda va ularning axborot kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan inklyuziv ta'lim talablariga mos raqamli ta'lim resurslari yoshlarning IT sohasi bo'yicha bilimlarini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Kompyuterning ixtirosi va axborot texnologiyalarining rivojlanishi nafaqat axborot texnologiyalariga ta'sir ko'rsatdi, balki turli sohalarni, shu jumladan inklyuziv ta'limdagi muhim o'zgarishlarni nazariy tushunish va birlashtirishni talab qiladigan muammolar chegaralarini kengaytirdi(3)

Bugungi kunda dolzarb muammolardan biri bu raqamli resurslardan qanday qilib to'g'ri foydalanish, ularni qanday qilib uyg'un tarzda birlashtirish va ularni asosiy material bilan birlashtirish masalasidir, va ma'lum bir imkoniyati cheklangan yoshlar guruhining ehtiyojlariga javob beradiganlarni qanday tanlash kerak. Raqamli ta'lim resurslari raqamli ravishda taqdim yetilgan fotosuratlar, videokliplar, statik va dinamik modellar, virtual haqiqat va interaktiv modellashtirish ob'ektlari, kartografik materiallar, ovoqli yozuvlar, ramziy narsalar va biznes grafikasi, matnli hujjatlar va boshqalar orqali o'quv jarayonini tashkil yetish uchun zarur bo'lgan o'quv materiallari -vaqtini "masshtablash" imkoniyatini kengaytirmoqda.

L. V. Krasnovaning fikricha, "bugungi kunda kompyuter savodxonligi yoshlarni muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalashning zaruriy shartidir. Tuzatish ta'sirining an'anaviy vositalari bilan birgalikda kompyuter texnologiyalari

imkoniyati cheklangan yoshlarning aqliy jarayonlarning rivojlanishiga, umuman yoshlarning shaxsiyatiga hissa qo'shadi, uning ta'lim sifatini oshiradi" [1, 364-bet].

E. G. Merejkoning fikricha, " inklyuziv ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish ikkita asosiy muammoni hal qilish bilan bog'liq: yoshlarni yangi faoliyat vositalaridan foydalanishga o'rgatish va yoshlarning umumiy rivojlanishini tuzatish uchun yangi kompyuter texnologiyalaridan foydalanish [4, 316-bet].

Imkoniyati cheklangan yoshlar bilan sinfda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ularning muloqot qobiliyatlarini, axborotni qayta ishlashning innovatsion ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi va ko'p jihatdan har tomonlama rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, o'qituvchilar axborot o'quv resurslari kursini yaratishda ma'lum bir o'quv predmetining o'ziga xosligi va xususiyatlarini hisobga olishlari kerak:- talabalarning individual xususiyatlarini, tashkiliy faoliyatning har xil turlarini, fikrlashning har xil turlarini, intellektual va hissiy ko'rsatkichlarni tiklash qonuniyatlarini hisobga olish; - o'quvchining elektron resurs bilan o'zaro ta'sirida o'rganish motivatsiyasi, ijobiy rag'batlantirish darajasini oshirishni ta'minlash; - ma'lumotni tasvirlash, tasvirni o'qish samaradorligi, matnni ekranda joylashtirish [2].

Nogiron bolalar uchun zamonaviy AKTni joriy etish-yangi narsalarni idrok etish, o'zlashtirish va bilish, motivatsiyani rivojlantirishda asosiy yordamchi, zamonaviy jamiyatda bolani ijtimoiylashtirish usullaridan biri. Ushbu toifadagi bolalarni o'qitishda kompyuterdan foydalanish zarurligining eng muhim sabablari quyidagilardan iborat: o'quv jarayonini individual tipologik, psixo-emotsional va fiziologik xususiyatlarga muvofiq tashkil etish; maktabda ta'limni individuallashtirish va farqlash jarayonini texnologiklashtirish uchun haqiqiy imkoniyatni yaratish; tuzatish ta'limining asosiy tamoyillariga rioya qilish imkoniyatini kengaytirish: saqlanganidan buzilgangacha, takroriy takrorlash, namuna bo'yicha harakatlarni bajarish, psixologik funktsiyalarni tuzatish [5].

Metodologiya. O'zbekiston axolisi 35 mln dan oshib ketgan bo'lsa, ushbu raqamning 1/3 qismi maktab o'quvchilarini, 53% 35 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil qiladi.

2020 yil 13-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4360-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'limtarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Qarori respublika bo'yicha rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning inklyuziv ta'lim tarbiya olishi uchun bir qator afzalliklar yaratib berishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda mamla-
katimizda joylardagi
XTVning halqaro YuNE-
SEF tashkiloti bilan
hamkorlikda “Inklyuziv”
ta’lim orqali bolaga do’stona
munosabat muhitini
shakllantirish” loyihasi
amalga oshirilmoqda.
Jumladan, 11ta tumanda
jami 110 ta maktabda 210

nafar imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv tarzda ta’lim olishi aniqlangan. Manitoring natijalarining tahlillaridan bilish mumkinki, hozirgi kunda inklyuziv sinflari mavjud maktablar soni mamlakatimizda 117 ta bo’lib, inklyuziv sinflardagi imkoniti cheklangan o’quvchilar soni 378 nafarga yetgan.

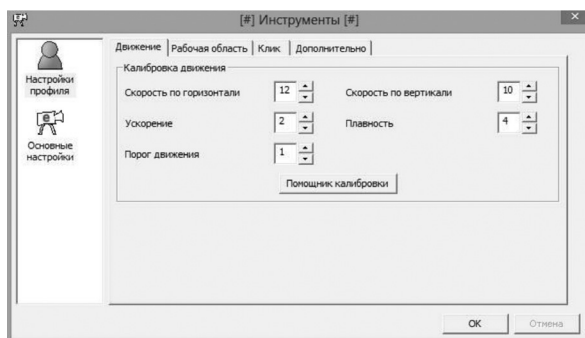
Imkoniyati cheklangan yoshlarga ta’lim berishda aynan zamonaviy raqamli resurslarning yaratilishi yoshlarning zarur bilimlarni egallashlarida ko’makchi bo’lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda IT sohasi etakchilari tomonidan bir qator dasturlar yaratilgan. Windows Media Player-dan foydalanish o’quv ma’lumotlarini imkoniyati cheklangan yoshlar uchun eshitish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi, ushbu toifadagi yoshlar uchun muhim bo’lgan darsda vizual va ovoqli materiallarni taqdim etadi. IT sohasidagi dasturchilar kompyuterni qo’llar bilan emas, balki yuz va ko’zlar yordamida boshqarishga imkon beradigan dasturlarni ixtiro qilmoqdalar. Shunday dasturlardan biri Enable Viacam (eViacam). Qulay bo’lish va kompyuter bilan ishlashni boshlash uchun veb-kamera va kompyuter yoki noutbukning o’zi bo’lishi kerak. Nogironligi bo’lgan yoshlarni kompyuter bilan ishlashga o’rgatish bu dastur juda qulay.

Enable Viacam (eViacam) - bu Cesar Mauri Loba tomonidan ishlab chiqilgan va sichqoncha kursorini bosh harakati bilan harakatlantirishga imkon beruvchi bepul dastur. Dasturiy ta’minotdan foydalanish uchun faqat shaxsiy kompyuter va veb-kamera kerak. Qo’shimcha uskunalar talab qilinmaydi. Shuni ta’kidlash kerakki, to’g’ri ishlash uchun sizga yuqori sifatli veb-kamera kerak.

Dasturdan foydalanish oson. Integratsiyalashgan sehrgar dastlabki ishga tushirishda dasturiy ta’minotni sozlash va avtomatik kalibrlash imkonini beradi.

Avtomatik kalibrlashdan so’ng, foydalanuvchi barcha harakatlar dastur tomonidan to’g’ri bajarilganligiga ishonch hosil qilishi kerak. Dasturiy ta’minot interfeysining yuqori panelida siz bosish turini tanlashingiz, shuningdek

virtual sichqonchani Oynani sudrab olib tashlash rejimiga qo'yishingiz mumkin. Har bir belgi yoqimli ko'rinishga ega bo'lib, u ma'lum bir tugmachaning maqsadi haqida intuitiv tushuncha beradi. Belgini ustiga olib borganingizda, avtomatik bosilguncha bir soniya

kutishingiz kerak. Avtomatik bosish vaqtini dasturiy ta'minot sozlamalarida mustaqil ravishda tahrirlash mumkin. Har bir bosish maxsus ovozli signal bilan birga keladi.

Dastur sozlamalarida siz foydalanuvchi yo'qligida shaxsiy kompyuterda biron bir harakatni bajarmasligi uchun faoliyat monitoringini avtomatik ravishda o'chirib qo'yishingiz mumkin.

Dasturiy ta'minotning asosiy xususiyatlari va afzalliklari quyidagilardan iborat:

- sichqoncha tugmachalarini bosishning yuqori sifatli emulyatsiyasi: chap, o'rta, o'ng;
- boshqarish usullarini sozlash qobiliyati: Drag-and-drop va ikki marta bosish;
- zamonaviy operatsion tizimlar bilan mos keladi: Linux, Windows XP, Windows Vista, Windows 7, Windows 8, Windows 10;
- rus va yana o'n uchta tilning mavjudligi;
- eski boshqaruv texnologiyasini yoqish qobiliyati;
- operatsion tizimning standart virtual ekran klaviaturasini ham, alternativasini ham tezda chaqiring. Klaviaturani ishga tushirish buyrug'i -foydalanuvchi tomonidan dasturiy ta'minot sozlamalarida mustaqil ravishda ro'yxatdan o'tkaziladi;
- operatsion tizim bilan avtomatik ravishda ishga tushirish qobiliyati;
- dastur butunlay bepul va hech qanday cheklavlarga ega emas;
- dasturning engil vazni;
- jarayonning ustuvorligini boshqarish qobiliyati;
- moslashuvchan Sozlamalar. Bu erda siz sichqoncha tezligini sozlash, tekislash, tezlashtirish va boshqa sozlamalarni batafsil sozlashingiz mumkin;

- virtual sichqoncha kursorini ko'chirish sozlamalari bilan turli xil profillardan foydalanish imkoniyati;
- kompyuterni ko'rish OpenCV algoritm kutubxonasi tomonidan ta'minlanadi;
- Guikomponentiwxwidgetsplatformalararoasboblarkutubxonasidir;dastur dasturlarni ko'rib chiqishga ixtisoslashgan bir nechta turli xil mukofot saytlari bilan taqdirlandi.

Tahlil va natijalar. Tuzatish jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun texnik vositalarni yaratish sohasidagi birinchi ishlardan biri eshitish qobiliyati buzilgan va og'ir nutq patologiyalari bo'lgan bolalarda nutqning talaffuz tomonini shakllantirish va tuzatishga qaratilgan yordamchi vositalarni ishlab chiqish edi. Surdopedagoglar va muhandislar hamkorligida ishlab chiqilgan bunday o'ziga xos o'quv vositalarining vazifalari tovushli nutq haqidagi ma'lumotlarning etishmasligini boshqa, ko'proq saqlanib qolgan idrok turlari hisobiga to'ldirish, saqlangan analizatorlarni (vizual, teginish-tebranish) jalb qilish orqali fikr-mulohazalar tuzilishini to'ldirish edi.

1987-89 yillarda IBM korporatsiyasi AQShning professional nutq terapevtlari e'tiboriga nutqning fonetik tomonini shakllantirish va tuzatish uchun shaxsiy kompyuterga asoslangan "ko'rinadigan nutq" ish stoli tizimini taqdim etdi. Mamlakatimizda ushbu kompyuter dasturining rivojlanishi o'tgan asrning 90-yillarida boshlangan. 1991 yilda Rao tuzatish pedagogikasi institutida uning birinchi versiyasi ruslashtirildi.

Ushbu dastur eshitish qobiliyati buzilgan (kar va eshitish qobiliyati past) bolalar va kattalar bemorlari bilan ishlashga mo'ljallangan, ammo fiziologik eshitish qobiliyati saqlanib qolgan bemorlar bilan ishlashda foydalanish mumkin. Ushbu toifaga dizartriya, dislaliya, alaliya, rinolaliya va duduqlanish doirasida birlamchi nutq patologiyasi bo'lgan bolalar kiradi. Dastur, shuningdek, asosiy tashxisi nutq patologiyasi bilan birlashtirilgan ikkilamchi nutq buzilishi bo'lgan bolalar bilan ishlashda samarali bo'ladi.

Dastur mualliflari nutqning asosiy akustik tarkibiy qismlarini vizualizatsiya qilishda yangi yondashuvni taklif qildilar, hatto yosh bolalar uchun ham animatsiya elementlari bilan etarlicha ma'lumotli grafik tasvirlarni yaratdilar.

Shu bilan birga, birinchi marta ovozli nutqning asosiy tarkibiy qismlarining eng to'liq ro'yxatini tasavvur qilish mumkin bo'ldi:

- * nutq nafasi,
- * ovozni shakllantirish-ovozning mavjudligi va yo'qligi,
- * ovozshunoslik-fonatsiya davomiyligi, ovozning intensivligi va uning chastota diapazoni, nutqning fonetik dizayni.

Xulosa. Barcha bolalar jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Inklyuziya har bir bolaning bolalar bog'chasi, maktab hayotining barcha jabhalarida ishtirok etish darajasini oshiradi, ya'ni bu bolalarning izolyatsiya darajasini kamaytirishga qaratilgan. Bundan tashqari, inklyuziv ta'lim bolalarga mehr-oqibat, bag'rikenglik va turli xil muammolari bo'lgan odamlarga e'tiborni o'rgatadi, bu holda hissiy jihatdan etuk shaxsni tarbiyalash mumkin emas. Inklyuziv ta'limning mavjud amaliyotini, jamiyatni axborotlashtirish va raqamlashtirishning dolzarb tendentsiyalarini, shuningdek raqamli texnologiyalarning didaktik salohiyatini tahlil qilish ushbu ishda quyidagi xulosalar chiqarishga imkon berdi. Raqamli texnologiyalar inklyuziv ta'lim imkoniyatlarini oshiradi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, axborot ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitish imkoniyati cheklangan yoshlarning ta'lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi va ko'p hollarda talabalarga asosiy kasbiy dasturni to'liq o'zlashtirishni ta'minlashga imkon beradi. Nogiron yoshlarni o'qitish jarayonida zamonaviy axborot-ta'lim muhitidan foydalanish nogiron yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish uchun ta'lim, usul va vositalarni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Ular inson rivojlanishini yaxshilaydi, uning faoliyati samaradorligi va sifatini oshiradi, ammo ulardan foydalanishda ma'lum psixologik muammolar mavjud bo'lib, ular inson rivojlanishida salbiy ta'sir ko'rsatmaslik uchun bilish va hisobga olish kerak.

АДАБИЁТЛАР:

1. Краснова Л.В., Слюсаренко Э.Е. Использование ассистивных сквозных цифровых технологий в работе с обучающимися с ОВЗ как предиктор оптимизации сопровождающей деятельности // Проблемы современного педагогического образования. 2022. №75-4. С. 364-367
2. Гриншкун, В. В. Развитие интегративных подходов к созданию средств информатизации образования : специальность 18.02.2005 «Теория и методика обучения и воспитания» : диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук / Гриншкун Вадим Валерьевич. – Москва, 2004. – 554 с. – Текст : непосредственный.
3. Барсукова, Т. И. Роль информационных технологий в формировании общих компетенций / Т. И. Барсукова. – Текст : непосредственный // Развитие личности в условиях цифровой трансформации : материалы V Международной научно-практической конференции «Среднее профессиональное образование в информационном обществе» (г. Копейск, 31 января 2020 г.) / Челяб. ин-т развития проф. образования. – Челябинск, 2020. – С. 190–201.
4. Мережко Е.Г., Томаровская И.Н., Ефанова Е.А. Использование цифровых образовательных ресурсов и мобильного электронного образования в условиях реализации ФГОС для детей с ОВЗ // Молодой ученый. 2020. № 5 (295). С. 316-318.
5. Кукушкина О. И. Применение информационных технологий в специальном образовании // Специальное образование: состояние, перспективы развития. Тематическое приложение к журналу «Вестник образования». — 2003. — № 3. — С. 67–76
6. Болонина В. В. «Использование информационных технологий в работе с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья» г.о. Новокуйбышевск, 2009 год

EKO-STEAM YONDASHUVINING TARIXIY-IJTIMOIIY TARAQQIYOTI BOSHLANG'ICH TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIDA EKOPEDAGOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH

Kuchkinov A. Yu.

*ChDPU, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası mudiri dotsenti, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich, ta'lim, talabal, Eko-STEAM, raqamli ta'lim, ekopedagogika, kompetentlik, rivojlanish, yondashuv, integratsiya, imkoniyatlar.

Ключевые слова: элементарный, образовательный, студенческий, Eko-STEAM, цифровое образование, экопедagogika, компетентность, развитие, подход, интеграция, возможности.

Key words: elementary, educational, student, Eco-STEAM, digital education, eco-pedagogy, competence, development, approach, integration, opportunities.

Резюме: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda ekopedagogik kompetentligini rivojlantirish o'quvchilarning ekologik ongli bo'lishlarini va barqaror dunyo uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni yegallashlari va o'quvchilarga ekologik ta'lim berish, Eko-STEAM ta'limi fanlararo va boshlang'ich ta'lim dasturlarida ekologik kompetentligini rivojlantirish haqida fikr yuritilgan.

Резюме: Данная статья посвящена развитию экопедagogической компетентности в начальном образовании по мере того, как учащиеся приобретают экологическую осведомленность и навыки, необходимые для устойчивого мира, а также развитию экологической компетентности в программах экологического образования учащихся, междисциплинарного экологического образования и начального образования.

Summary: This article is devoted to the development of ecopedagogical competence in primary education as students acquire environmental awareness and skills necessary for a sustainable world, as well as the development of environmental competence in the programs of yenvironmental education of students, interdisciplinary environmental education and primary education.

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarda ekopedagogik kompetentligini rivojlantirish katta ahamiyatga yega. Bu ekologik kompetentligini oshirish, tabiiy resurslardan barqaror foydalanishga ko'maklashish va talabalarning ijodkorligini oshirishga qaratilgan yondashuv. Boshlang'ich ta'lim dasturlarida ekologik kompetentligini oshirish uchun ekopedagogik yondashuv qo'llaniladi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining IX bob. Iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlar. 79-modda. Davlat yoshlarning shaxsiy,

siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta'minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok yetishini rag'batlantiradi[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Zamonaviy maktab" Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi[2] qarori loyihasi kiritilishi natijasida, zamonaviy maktablar o'quvchilarga zamonaviy o'quv va laboratoriya materiallari, darsliklar, o'quv materiallari, kompyuterlar va multimedia texnikasi bilan jihozlangan maktablar o'quvchilarga texnologiya bilan yaqindan tanishish va raqamli ko'nikmalarini rivojlantirishni osonlashtirish imkonini beradi. O'quv dasturlari va ta'lim sifatini oshirish yo'lidagi qadamdir. Talabalarning innovatsion va masofaviy pedagogik usullardan foydalangan holda yaxshi ta'lim tajribasiga yega bo'lishlari ta'minlanadi.

Boshlang'ich ta'limda ekopedagogik kompetentligini rivojlantirish o'quvchilarning ekologik ongli bo'lishlarini va barqaror dunyo uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni yegallashlarini ta'minlashga qaratilgan. Ekopedagogik malaka talabalarning tabiiy dunyo haqidagi xabardorligini oshirishga va ularga barqaror dunyo uchun zarur ko'nikmalarni berishga qaratilgan. Ushbu malaka talabalarga kelajakda ekologik muammolar to'g'risida qaror qabul qilish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni yegallashga imkon beradi.

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarda ekopedagogik ta'limni va eko-kompetentligini rivojlantirish maqsadida Eko-STEAM yondashuv ilmiy-pedagogik muammosini hal yetish davr talabi va zaruratini keltirib chiqargan. Bu zaruriyat mazkur tadqiqot talabalarda ekopedagogik kompetentligini va Eko-STEAM yondashuv rivojlantirish o'z yechimini kutayotgan dolzarb pedagogik muammo sifatida, Eko-STEAM yondashuvi (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) va ekologik ta'lim tushunchalari ajratilgan holda yaratilgan ta'lim yondashuvidir. Ushbu yondashuv talabalarga tabiat va ekologiya to'g'risida ma'lumot berishdan tashqari, tabiiy resurslardan barqaror foydalanishni rag'batlantirish va talabalarning ijodkorligini oshirishga qaratilgan. Agar ushbu ta'lim yondashuvining tarixiy-ijtimoiy taraqqiyotiga boshlang'ich ta'lim nuqtai nazaridan qaralganda. So'nggi yillarda tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi va iqlim o'zgarishi kabi masalalarning ahamiyati oshdi. Shu sababli, atrof-muhitga mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalash katta ahamiyatga yega. Ushbu holat boshlang'ich ta'lim dasturlarida ham o'z aksini topdi va dasturga atrof-muhitga sezgirlik va barqaror hayot mavzulari qo'shila boshlandi.

Jumladan, STEAM ta'limini rivojlantirish borasida so'nggi davlatimiz tomonidan ishlar olib borilmoqda. STEAM ta'limi talabalarning fan, texnologiya, muhandislik va matematika fanlari bo'yicha qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. STEAM ta'limi bilan bir qatorda talabalarning ijodkorligini oshirish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan.

Ekomadaniyat bu o'quvchilarda hayvonot va o'simlik hayoti, tabiiy resurslar va atrof-muhitning ifloslanishi kabi masalalar to'g'risida xabardor qilishga qaratilgan. Ekologik ta'lim boshlang'ich ta'lim dasturlariga kiritilgan bo'lsa-da, Eko-STEAM yondashuvi bilan yanada takomillashadi.

Eko-STEAM yondash, ekologik ta'lim tushunchalarini birlashtirish orqali paydo bo'ldi. Ushbu yondashuv talabalarga barqaror hayot ko'nikmalarini va atrof-muhitni anglashni ta'minlashga qaratilgan.

Boshlang'ich ta'limning milliy dasturlariga Eko-STEAM yondashuvi o'quvchilarga boshlang'ich ta'lim milliy dasturlarida tabiiy fanlar haqida ma'lumot olish, texnologiyadan tabiiy dunyo bilan uyg'unlikda foydalanish va axloqiy jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Eko-STEAM yondashuvidan foydalanib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini rivojlantirishga qaratilgan. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilari barqaror hayot uchun zarur bo'lgan malakalarga yega bo'lish orqali kelajakka yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishlari mumkin.

Eko-STEAM yondashuvi ekologik ta'lim tushunchalarini yanada kengaytiradi. STEAM kurslari va texnologiyalarini ekologik ta'lim bilan birlashtiradi. Ushbu yondashuv san'at va dizayn yelementlarini ham o'z ichiga oladi. Eko-STEAM yondashuvi bilan talabalar dizayn va badiiy ko'nikmalarga yega bo'lish, shuningdek, Eko-STEAM yondashuvi bilan yerishadigan ko'nikmalarga yega bo'lish orqali yanada yaxlit ta'lim tajribasini boshdan kechiradilar.

Eko-STEAM yondashuvi talabalarga tabiiy dunyo haqida bilim berish, ekologik ongni yegallash, barqaror hayot uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni yegallash, ijodiy va tanqidiy fikrlay olish, shuningdek, talabalarning dizayn va badiiy mahoratini oshirishga qaratilgan, bu yesa talabalarga ekologik ongli shaxs bo'lish yo'lida ko'p qirrali rivojlanishni namoyish yetishga imkon beradi.

Eko-STEAM yondashuvi bilan talabalar ekologik muammolarni hal qilish uchun STEAM vositalari, dizayn va badiiy vositalar bilan birgalikda ishlaydi. Masalan, tabiatni muhofaza qilish loyihasi doirasida talabalar o'zlarining tabiiy yashash joylarini himoya qilish uchun sun'iy yashash joylarini loyihalashlari

yoki suv tanqisligini boshdan kechirayotgan mintaqa uchun suvni tejaydigan texnologiyalarni loyihalashlari mumkin.

Eko-STEAM yondashuv (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) ta'limi, ekologik ta'lim va ajratilgan san'at, dizayn yelementlaridan iborat innovatsion pedagogik yondashuvdir. Ushbu yondashuv talabalarga barqaror hayot ko'nikmalarini berish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va ularning ijodkorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu yondashuvdan foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun juda foydali.

Eko-STEAM yondashuvi talabalarga amaliy o'rganish tajribasini beradi. Talabalar o'quv jarayonida tabiiy resurslardan foydalanish, qayta ishlash, yenergiya tejash kabi mavzularni o'rganadilar. Ushbu yondashuv yordamida talabalar atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror hayot, innovatsiyalar, tadbirkorlik va texnologiyalardan foydalanish to'g'risida xabardor qilinadi va ularning kelajakdagi yetakchilar sifatida o'qitilishi ta'minlanadi. Eko-STEAM yondashuvidan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekopedagogik kompetensiyalari yaxshilanadi, shu bilan birga o'quvchilarning texnologiyasi, dizayni, san'at va muhandislik ko'nikmalari ham yaxshilanadi. Ushbu yondashuvdan foydalanish talabalarning keng qamrovli ta'lim olishlari va yaxshi ta'lim tajribasini taqdim yetishining dalili sifatida qaralishi mumkin.

Natijada, Eko-STEAM yondashuvi STEAM, ekologik ta'lim va badiiy dekonstruksiya yelementlarini birlashtirib, talabalarga fan, texnologiya, muhandislik, matematika, tabiat dunyosi haqidagi bilimlar, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, dizayn va san'at kabi bir qator ko'nikmalarni yegallashga imkon beradigan ko'nikmalar. Ushbu yondashuv talabalarning ekologik jihatdan ongli shaxs bo'lib o'sishiga yordam beradi va STEAM, ekologik ta'lim, dizayn va san'at kabi sohalarida qiziqish va boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarda ekopedagogik kompetentligini rivojlantiradi.

Eko-STEAM ta'limini ommalashtirish talabalarning fan, texnologiya, muhandislik va matematika fanlari bo'yicha qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan. Eko-STEAM ta'limi bilan bir qatorda talabalarning ekopedagogik kompetentligini rivojlantiradi. Eko-STEAM yondashuvi, san'at va dizayn kabi yelementlarni ekologik ta'lim bilan birlashtirib, talabalar fan, texnologiya, muhandislik, matematika, dizayn, san'at, tabiiy dunyo, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, barqaror hayot va boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarda ekopedagogik ta'lim uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga yega bo'lish imkoniyatiga yega bo'ladilar. Ushbu yondashuv talabalarga kelajakda duch

keladigan muammolarni bartaraf yetish uchun zarur ko'nikmalarni berishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Eko-STEAM yondashuvi boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekopedagogik kompetensiyalarini takomillashtirish va STEAM, badiiy, dizayn va ekologik ta'lim sohalarida ularning mahoratini oshirish nuqtai nazaridan innovatsion yechimdir. Ushbu yondashuv talabalarga barqaror yashash uchun zarur ko'nikmalarni yegallashga va kelajakdagi ekologik muammolarni bartaraf yetish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni yegallashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023 yil 30 aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovozi berish orqali qabul qilingan. <https://lex.uz/docs/6445145>. 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy yetish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ – 3931-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PF-134-son farmoni.
5. Yuldashovich K. A. STEAM integrated yeducational technology in yenhancing yeco-learning yeffectiveness //Yeuropean International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.
6. Kuchkinov AY Boshlangich sinf oquvchilarini tabiatni yezozlash ruhida tarbiyalash //Oqituvchilar uchun metodik qollanma–T.; "Fan va texnologiya. - 2012. - T. 88.
7. Sousa, D. A., & Pilecki, T. (2013). From STEM to STEAM: Using brain-compatible strategies to integrate the arts. Thousand Oaks: Corwin Press.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'Z-O'ZINI ANGLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH TIZIMI

Jabborova O.M.

*CHDPU, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD),*

To'rayeva G.T.

CHDPU, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, o'quvchi, o'z-o'zini anglash, ko'nikma, shakllantirish tizimi, yondashuv, tahlil, ko'nikma, malaka.

Ключевые слова: начальный класс, ученик, самосознание, умение, система формирования, подход, анализ, умение, компетентность.

Key words: elementary grade, textbook, self-awareness, skill, formation system, approach, analysis, skill, competence.

Резюме: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirish tizimi mazkur maqolada tahlil qilingan va unda mualliflarning ilmiy-metodik yondashuvlari taqdim etilgan, muammo bo'yicha yo'nalishlar tavsiya qilingan.

Резюме: В данной статье проанализирована система формирования навыков самосознания учащихся начальных классов, представлены научно-методические подходы авторов, рекомендованы направления по проблеме.

Summary: This article analyzes the system of formation of self-awareness skills of primary school students, presents the scientific and methodological approaches of the authors, and recommends directions on the problem.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-232-son "Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida"gi Qarorida belgilangan 2025-2026 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari, jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy-emotsional ko'nikmalari tarkibiga kiruvchi o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirish vazifasi doirasida ushbu maqola tayyorlandi [1]. Maqolada ushbu Qaror asosida mamlakatimizda ijtimoiy-emotsional ta'lim SEL (social and emotsional learning) metodikalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etishning o'ziga xos tizimi va unda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mazkur metodika asosidagi 5 ijtimoiy-emotsional, ya'ni o'z-o'zini anglash,

o‘z-o‘zini boshqarish, ijtimoiy xabardorlik, tengdoshlariga munosabat va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish tizimi bo‘yicha fikr yuritilgan. Asosiy e’tibor boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasini tarkib toptirish tizimini ishlab chiqishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz pedagog olimlari tomonidan boshlang‘ich ta’lim nazariyasi, didaktikasi va metodologiyasi masalalari bo‘yicha muhim tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Bu jarayonda ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-metodik konsepsiyalar yaratilganligini alohida ta’kidlash lozim. Shu jihatdan R.Djurayev, X.Ibragimov, R.Safarova, O.Musurmonova kabilarning tadqiqotlari muhim o‘rin tutadi.

Xorijlik pedagog olimlarning ilmiy-tadqiqotlarida ham boshlang‘ich ta’lim muammolari bo‘yicha muhim metodik tadqiqotlar yaratilganligini eslatib o‘tish joiz. Bu borada Yan Amos Komenskiy, Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy kabilarning boshlang‘ich ta’lim metodikasi va boshlang‘ich ta’limda xalqona ruhga tayangan pedagogik mazmunga asoslanish masalalari bo‘yicha ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarning ahamiyatini alohida ta’kidlash lozim.

Aynipaytda, innovatsion jamiyat sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining davr talablari asosidagi ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari yo‘lga qo‘yilayotganligini eslatib o‘tish joiz. Shu ma’noda SEL metodikalari bo‘yicha boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-metodik tadqiqotlar majmuini yaratish ishi boshlanganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

Asosiy qism. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 5 ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalari tarkibida ularning o‘z-o‘zini anglash masalasi muhim o‘rin tutadi. Mazkur masala Pedagogika fani taraqqiyotida asrlar davomida mavjud bo‘lib [1], u bugungi kunda Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi o‘quv fanining ham asosiy bahs masalaridan biri hisoblanadi. Pedagogika fani tajribasiga ko‘ra, shaxsning o‘zligini anglash insonning tashqi olamga munosabati, uning ongi va shaxsiy munosabatlarining majmui hisoblanadi. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmasi masalasini aniqlashtirib olish va uni shakllantirish tizimini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir.

O‘zbek pedagog olimlarining umumiy fikricha, “o‘z-o‘zini anglash – insonning o‘z-o‘zi va o‘z shaxsiy sifatlarini anglashi” bo‘lib, bevosita u o‘zlikni anglash tushunchasi bilan bog‘liqdir; shunga ko‘ra, “o‘zlikni anglash – o‘z xatti-harakatining jamiyat talablariga mosligi, o‘z meniga ega bo‘lishi, jamiyat a’zolari bilan muloqotga kirisha olishi imkoniyatlari ifodasi”dir [3]. Mazkur

yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z - o'zini anglash ko'nikmasi tizimini ishlab chiqish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining Men tuyg'usini tartibga solish tizimi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida Men tuyg'usi tabiiy holda mavjud bo'lib, u insonning o'zligini belgilash bilan bog'liq hodisadir. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy mavjud bo'lgan Men tuyg'usini to'g'ri shakllantirish uchun u tartibga solinishi taqozo etiladi. Unga ko'ra, quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) men tuyg'usining darajasini aniqlash;
- 2) men tuyg'usini rivojlantirish;
- 3) men tuyg'usini shakllanganligini belgilash.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida Men tuyg'usi pedagogik qonuniyatlar asosida shakllantirilishi kerak. Agar menlik tuyg'usi ustuvor darajada shakllansa, o'quvchilarda xudbinlik kabi illatlarning paydo bo'lishi, bordiyu mazkur tuyg'u kutilgan darajada rivojlanmasa, o'quvchilarda o'zlikni anglash nisbatan talab darajasidan past bo'lishi yuzaga keladi. Shu sababli mazkur masalada pedagog mutafakkirlarning tajribasi, ya'ni "o'rta yo'l" metodiga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu metodga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining Men tuyg'usi to'g'ri rivojlantirilishi va unda meyorga tayanilishi kutilgan samarani beradi. Eslatib o'tish lozimki, o'quvchilarda Men tuyg'usi ularning ongi bilan bog'liq bo'lgan pedagogik, psixologik va fiziologik hodisadir.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining Men tuyg'usini to'g'ri shakllantirish bilan ularda o'z-o'zini anglash ko'nikmasi sari harakatni belgilash mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z xatti-harakatlarini tartibga solish tizimi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari shaxsning eng faol bosqichidagi toifa hisoblanadi. Aynan mana shu bosqichda o'quvchilarning menlik tuyg'usiga asoslangan xatti-xarakatlari tarkib topib, ular ta'limning keyingi bosqichlarida rivojlanish jarayonida bo'ladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z xatti-harakatlarini tartibga solishda quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) individual xatti-harakatlarni rivojlantirish;
- 2) individual xatti-harakatlarni ijtimoiylashtirish;
- 3) ijtimoiylashgan individual xatti-harakatlarni amaliyotga yo'naltirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual xatti-harakatlarini rivojlantirish bilan ularning bu boradagi ko'nikmalarini tartibga solish mumkin. Bunda o'quvchilarning o'ziga xos tuyg'ulari, fikrlari va ruhiy kechinmalariga

e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tuyg'ularning sof va shaffof bo'lishi ularni to'g'ri rivojlantirish va himoya qilishni taqozo etadi. Bu toifa o'quvchilarda fikr ko'nikmasi rivojlanish jarayonida bo'lganligi uchun fikrlar rang-barangligi mavjud bo'ladi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida har lahzada kechadigan va rivojlanish xususiyatiga ega bo'lgan ruhiy kechinmalar muntazam yuzaga kelib turadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining tuyg'ulari, fikrlari va kechinmalarini maqsadli rivojlantirish bilan ularning individual xatti-harakatlarini rivojlantirishga erishish mumkin. Jahon Pedagogikasida mazkur masalada rus pedagogi va psixologi Anton Ivanovich Pavlovning signallar ta'limotiga asoslanib kelinayotganligini eslatib o'tish lozim [4]. Unga ko'ra, bolaning miyasida yuzaga keladigan sof tuyg'u birinchi signal hisoblanadi, tuyg'uning qo'zg'alishi natijasida fikr yuzaga keladi va bu ikkinchi signaldir. Tuyg'u va fikrning aralashmasi natijasida bolada o'ziga xos ruhiy kechinmalar yuzaga keladi va aynan bu ruhiy kechinmalar uning xatti-harakatlariga asos bo'ladi. Shu ma'noda boladagi yuzaga keladigan tuyg'u va fikrni to'g'ri rivojlantirish vositasida ularda ruhiy kechinmani tartibga solish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu hol boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual xatti-harakatlarini to'g'ri rivojlantirish imkoniyatlarini beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida xatti-harakatlarning tartibsiz rivojlanishi mavjud ekanligini idrok etish lozim. Shu sababli ularning individual xatti-harakatlari ijtimoiylashtirib boriladi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tuyg'u, fikr va ruhiy kechinmalari tengdoshlarining ana shu kechinmalariga moslashtiriladi. Buning natijasida bolaning shaxsiy-individual xatti-harakatlari ehtiyojlarga mos ravishda reallik kasb etadi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarida individual xatti-harakatlarning umumlashma ko'rinishlari yuzaga keladi. Bu aynan boshlang'ich sinf o'quvchisida Men tuyg'usining to'g'ri shakllanishi uchun muhim asoslardan biri bo'lib, unda bola shaxsida ijtimoiylikning tarkib topishi maqsadli kechadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual xatti-harakatlari ijtimoiylashtirish vositasida amaliyotga yo'naltirib borilishi kerak. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy, jismoniy va ruhiy xatti-harakatlari imkoniyatlari bilim olish, tarbiya asoslarini o'zlashtirish va ijtimoiy faoliyat ko'nikmalarini egallashga yo'naltiriladi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari shaxsida bu imkoniyatlar tabiiy bo'lib, ularda aqliy, jismoniy va ruhiy xususiyatlarning identifikatsiya, ya'ni tartibga solinish jarayoni kechadi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida muntazam ruhiy kechinmalarning o'zgarishi, aqliy rivojlanishning turli darajada bo'lishi va jismoniy rivojlanishda o'ziga xos ko'rsatkichlarning paydo bo'lishi yuzaga keladi. Shu sababli

boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning xatti-harakatlarini amaliyotga yo'naltirishda ularning menlik tuyg'usi vositasida rivojlangan imkoniyatlarini to'g'ri rivojlantirib borishga asosiy e'tibor qaratiladi.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual xatti-harakatlarini ijtimoiylashtirish natijasida ularda o'z-o'zini anglash ko'nikmasini to'g'ri shakllantirishga kirishish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmasini tartibga solish tizimi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini tarkib toptirishda ularning muloqot ko'nikmasini shakllantirish muhim ahamiyatga egadir. Unga ko'ra, muloqot – bu bola shaxsining o'zi yashayotgan jamiyat qonuniyatlariga mos ravishda nutq ko'nikmasiga ega bo'lishidir. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmasini tarkib toptirishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) o'quvchining nutqiy imkoniyatlarini rivojlantirish;
- 2) o'quvchida nutq madaniyati asoslarini tarkib toptirish;
- 3) o'quvchida o'zgalarni tinglash ko'nikmasini shakllantirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmasida ularning nutqiy imkoniyatlari asosiy o'rin tutadi. Bunda o'quvchilarning quyidagi uch toifasi ko'zga tashlanadi: 1) ravon so'zlovchi; 2) so'z boyligi egalari; 3) kamgaplar. Ravon so'zlovchi boshlang'ich sinf o'quvchilarida meyoridan ortiq so'zlash xususiyatlari mavjud bo'ladi va bu hol ularning menlik tuyg'usi to'g'ri rivojlanayotganligidan dalolat beradi. Ko'p so'z boyligiga ega o'quvchilarda ma'noli so'zlash xususiyatlari ko'zga tashlanadi va bu hol ularning tuyg'ulari hamda kechinmalari tartibga solinganligidan darak beradi. Kamgap o'quvchilarda so'z boyligi yetishmasligi yoki so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish xususiyatlari mavjud bo'ladi. Shu sababli tajribali boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarning mazkur toifalar bo'yicha belgilarini aniqlab ular bilan individual mashg'ulotlarni amalga oshiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ravon so'zlash, so'z boyligidan o'rinli foydalanish va kezi kelganda so'zlashdan tiyilish ko'nikmalarini tarkib toptirish bilan ularda nutqiy imkoniyatlarni talab darajasida shakllantirish mumkin. Eslatib o'tish joizki, aynan nutq vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilari muloqotga kirishadi va ularning xatti-harakatlari bu muloqotni kengaytirish vazifasini bajaradi. Agar boshlang'ich sinf o'quvchisida nutqiy imkoniyatlar to'g'ri rivojlantirilsa, unda qo'l, bosh, yuz kabi organlarning harakat tizimlari asta-sekin ma'no kasb etib boradi. Shu sababli bu borada pedagogik fiziologiya metodlaridan xabardor bo'lish maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol uchun, nutqiy imkoniyati to'g'ri

rivojlangan boshlang'ich sinf o'quvchilarida xatti-harakatlarni ma'noli bajarish ko'nikmasi tarkib topadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari muloqot ko'nikmasida nutqiy imkoniyatlardan to'g'ri foydalanish masalasi ham muhim ahamiyatga egadir. Unga ko'ra, o'quvchilarda nutq madaniyati asoslarini tarkib toptirish taqozo etiladi. Bunda ularni taqlid qilib so'zlash, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, ma'nosi tushunarsiz so'zlarni ishlatmaslik va katta yoshlilar nutqiga ergashish kabi harakatlardan himoya qilish taqozo etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqida soflik, tushunarliklik va qisqalikning bo'lishi nutq madaniyatining asoslarini tashkil qiladi. Shu sababli ularning yosh va jismoniy xususiyatlariga mos she'rlar, qo'shiqlar va tez aytishlar vositasida nutqiy madaniyati ko'nikmalari tarkib toptiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy talaffuzi butun dunyoda san'atkorlarning eng oliy nutq talaffuziga qiyos qilinadi. Bunda bolalar nutqidagi oxangdorlik, jozibadorlik va talaffuzdagi o'ziga xoslikni tarkib toptirish asosiy masala hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilaridan chiroyli so'zlash ko'nikmasini tarkib toptirish bilan ularni o'ziga xos muloqotga tayyorlash imkoniyatlariga ega bo'linadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmasini tarkib toptirishda ularni o'zgalarni tinglash tajribasini shakllantirish ham muhimdir. Unga ko'ra, nutqni yaxshi ko'radigan boshlang'ich sinf o'quvchisi tengdoshini va jamoatchilikni tinglash ko'nikmasiga ega bo'lishga o'rgatish muhim masalalardan biridir. Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, nutqiy imkoniyatlari rivojlangan boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p so'zlaydi va buning natijasida o'zgalarni tinglash ikkinchi darajaga tushib qoladi. Shu sababli o'quvchilardan o'zgalarni tinglash ko'nikmasini tarkib toptirish ham ularni muloqotga tayyorlashning muhim asoslaridan biridir. Bunda tajribali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodikalaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur metodikalardan biriga muvofiq, ko'p so'zlaydigan o'quvchi kamgap tengdoshi bilan muloqotga kirishishi sharoiti yuzaga keltiriladi: ular birga dars tayyorlashadi, tadbirlarda birgalikda ishtirok etishadi va birgalikda to'garaklarda qatnashadi. Buning natijasida ko'p so'zlovchi va kamgap o'quvchida o'zgalarni tinglash ko'nikmasi asta-sekin tarkib topib boradi. Shu ma'noda bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zgalarni tinglash ko'nikmasini tarkib toptirish bilan ularni muloqotga tayyorlash muhim vositalardan biridir.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy imkoniyatlarini to'g'ri tarkib toptirish vositasida ularni muloqotga tayyorlash mumkin.

Zero, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirish tizimida ularning menlik tuyg'usini to'g'ri shakllantirish, ularni ijtimoiylashtirish va ularni muloqotga tayyorlash jarayoni muhim o'rin tutadi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirish tizimida aniq metodikalarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday metodikalarning eng ommaviylari quyidagilardan iborat ekanligini ta'kidlash lozim:

- 1) dars jarayoni metodikasi;
- 2) o'yinlar jarayoni metodikasi;
- 3) maxsus tarbiya metodikasi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirish tizimida maxsus tarbiya metodikasidan ham foydalanish lozim bo'ladi. Unga ko'ra, ta'lim va tarbiya jarayonida murakkablikka duch kelayotgan o'quvchilar inkluziv ta'lim oluvchilar va ijtimoiy muammoga ega oilalarda voyaga yetayotgan o'quvchilar bilan ularning o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirishda maxsus tarbiya metodikasidan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Buning uchun ularda o'zligiga bo'lgan ishonch, ruhiy ko'tarinkilik, muamolar qarshisida esankiramaslik, o'zini to'laqonli his qilish, o'z tengdoshlariga nisbatan intilish kabi tuyg'ularni maxsus tarbiya vositasida tarkib toptirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda maxsus tarbiyaning bolani rag'batlantirish, uning erkin munosabatda bo'lishi, Ustozga ishonch kabi metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu ma'noda rag'batlantirish metodi boshlang'ich sinf o'quvchilarining yutuqlarini munosib baholashga, erkin munosabatda bo'lish metodi ularning o'z fikr va g'oyalarini tashabbus vositasida taqdim qilishda hamda Ustozga ishonch metodi esa har qanday vaziyatda va sharoitda o'quvchining o'z ustoziga munosabatda bo'lishiga asoslanadi. Aynan mana shunday ijtimoiy-pedagogik metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining muayyan toifalarini maxsus tarbiya metodikalari asosida tarbiyalash imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini tarkib toptirish milliy ta'lim tizimimizda mavjud bo'lib kelayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Lekin mazkur masala asosiy pedagogik vazifalardan biri sifatida qo'yilayotganligiga e'tibor berish kerak. Chunki mustaqillikka qadar ta'lim tizimimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini tarkib toptirish masalasi ikkilamchi hisoblangan va mustaqillik davrida mazkur masalada yondashuvlar shakllanganligini eslatib o'tish lozim. Shu ma'noda mashhur pedagoglar o'quvchilarning o'z-o'zini anglashida eng avvalo ularni mehnat ko'nikmalarini to'g'ri tarkib toptirishni tavsiya etishadi.

Unga ko'ra, o'z-o'zini anglash jarayoni o'quvchining individual mehnatiga asoslanadi. Buning ma'nosi shuki, har bir boshlang'ich sinf o'quvchisini o'z-o'zini anglash jarayoniga keng jalb etish lozim bo'ladi. O'quvchi o'z-o'zini anglashda individual harakat qilishi, murakkab sharoitlardan cho'chimasligi va serharakatchan bo'lishi bilan individual mehnatni amalga oshirgan hisoblanadi. Agar o'quvchi tomonidan o'zi ustida ishlash ko'rinishidagi mehnat amalga oshirilmasa, unda o'z-o'zini anglash ko'nikmasi faqat nazariy yondashuv bilan cheklanib qoladi.

Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini tarkib toptirishda biri necha metodlarga asoslanish lozimligini ko'rsatadi. Umuman mazkur masalada bizning yondashuvimiz har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisining individual yondashuvini tarkib toptirishga erishishdir. Shu tariqa boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini bugungi kun talablari asosida shakllantirishga erishish mumkin.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini anglash ko'nikmasini shakllantirish tizimi 5 ijtimoiy- emotsional ko'nikmalarni tarkib toptirishning o'ziga xos yondashuvlaridan biridir. Bu borada mavjud pedagogik tajribalarga tayangan holda innovatsion metodikalarni ishlab chiqish dolzarb bo'lib turibdi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21 iyundagi PQ-232-son "Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori // www.ziynet.uz
2. Философский словарь. Коллектив авторов. – Москва: Политиздат. 1980.
3. R.Djurayev va boshq. Pedagogik atamalar lug'ati.– T.: "Fan", 2008.
4. Бордовская Н., Реан А. Педагогика. – Санкт-Петербург, 2001

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATNI SHAKLLANTIRUVCHI TOPSHIRIQLAR

Xolmatova G.I.

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti "Pedagogika" kafedrasida katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: o'qitish, mashg'ulot, o'qituvchi, o'quvchi faoliyati, hamkorlikda o'qitish, ijodkorlik, ijodiy fikrlash, tafakkur, tasavvur, ijodiy topshiriqlar, qobiliyat.

Ключевые слова: обучение, обучение, педагог, деятельность учащихся, совместное обучение, творчество, творческое мышление, мышление, воображение, творческие задачи, способности.

Key words: teaching, learning, teacher, student activities, collaborative learning, creativity, creative thinking, thinking, imagination, creative tasks, abilities.

Резюме: Maqolada qanday qilib o'quvchilarda ijodkorlikni uyg'otish lozimligini, o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirish yo'llari, zamonaviy ta'lim yondashuvlari asosida o'quvchilar ijodiy jarayonni tashkil etish usullari, yo'llari va samaradorligi haqida fikrlar yuritilgan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik qobiliyatlarini maqsadli rivojlantirish muhokama qilindi.

Резюме: В статье рассматриваются способы пробуждения творческих способностей учащихся, пути развития творческой активности учащихся, методы, способы и эффективность организации творческого процесса учащихся на основе современных образовательных подходов, обсуждается целенаправленное развитие творческих способностей учащихся начальной школы.

Summary: The article discusses how to awaken creativity in students, ways to develop creative activity in students, methods, ways and effectiveness of students' creative process based on modern educational approaches. purposeful development of students' creative abilities was discussed.

Istiqlol tufayli xalqimiz yangi tarixiy davrga qadam qo'ydi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim tizimiga, jumladan, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning maqsad va vazifalariga yangicha yondashishni taqozo etadi. "Ta'lim to'g'risida"gi hamda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining yangi darsliklar avlodini yaratish to'g'risidagi qarori va talablaridan kelib chiqib, boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan yangi ona tili darsliklari nashr qilinmoqda. Ushbu darsliklar oldiga bir qator talablar qo'yilmoqda. Darsliklarning yangi avlodi, avvalo, unda berilgan o'quv topshiriqlari o'quvchini faol ishlashga, shuningdek, mustaqil va ijodiy fikr yuritishga o'rgatadigan shaklda tuzilmog'i zarur.

Yangi o'quv yilidan boshlab boshlang'ich sinf o'quvchilari yangi avlod darsliklari bilan ishlay boshladi. Darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri – ularning 4K tamoyili asosida ishlab chiqilganidadir. Ya'ni bu tamoyilda quruq ma'lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o'qish va yozishni o'rgatish bilan cheklanilmaydi. O'quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalarni ham o'rganadi. "4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo'llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko'nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg'ulotlar orqali rivojlanadi. Maktablarda bu usullarni ishlatish uchun sharoit yo'q deb aytilish noto'g'ri.

Yangi yondashuvni qo'llay olish asosan o'qituvchilarga bog'liq. Yangi innovatsion yondashuv natijasini o'quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o'sishida ko'rish mumkin. XXI asr o'quvchisi portretida XXI asr ko'nikmalari bo'lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo'llashdan asosiy maqsad ham shu. Qolaversa, ta'limning asosiy maqsadi – o'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishga o'rgatishdan iborat.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faollikni shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosi ko'p qirrali pedagogik-psixologik ijtimoiy vazifalardan biri bo'lib, jamiyat ijtimoiy rivojlanishi va taraqqiyoti uchun dolzarb vazifalardan biridir. Ijodkorlik – faoliyatning turli holatlarida paydo bo'ladi. Qiziqish ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan tortib, to namoyon bo'lishigacha jarayonni o'z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi, ilgari maqsad qilib qo'yilmagan bunyodkorlik intilishini bildiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisida bilish jarayoni ijodiy faoliyat natijasida yuz beradi. O'quvchining berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, muammo uchun yechim topishga harakat qilishi, shaxslararo o'zaro hamkorlikka kirishishi unda ijodiy faoliyatning namoyon bo'lishi uchun turtki hisoblanadi. Aynan, berilgan topshiriqning aniq maqsadga yo'naltirilganligi, fikrlash va mushohada yuritishni talab etganligi, oldindan rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lganligi, o'quvchida o'z-o'zini anglagan faoliyatga zaruriyatini paydo qiladi.

Bu esa o'quvchida:

- atrof olam obyektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish;
- ta'lim samaradorligini vujudga keltirish,
- faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar badiiy ijod qilishni juda yaxshi ko'radilar. Bu bolaga o'z shaxsiyatini eng to'liq erkin shaklda ochib berishga

imkon beradi. Barcha badiiy faoliyat faol tasavvurga, ijodiy fikrlashga asoslanadi. Ushbu funksiyalar bolaga dunyoning yangi, g'ayrioddiy ko'rinishini beradi. Ular tafakkurni, xotirani rivojlantirishga hissa qo'shadi, uning individual hayotiy tajribasini boyitadi, bu esa tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish samaradorligi, asosan, vazifa tuzilgan materialga bog'liq. Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ulardagi ijodiy vazifalar asosan "shartli ijodiy" bilan bog'liq bo'lib, uning mahsuli insholar, bayonotlar, rasmlar, hunarmandchilik va hk. Ba'zi vazifalar o'quvchilarning intuitivligini rivojlantirishga qaratilgan; bir nechta javob variantlarini topish, qarama-qarshiliklarni bartaraf etishni talab qiladigan ijodiy topshiriqlar maktablarda qo'llaniladigan dasturlarning hech biri tomonidan taqdim etilmaydi. Taklif etilayotgan vazifalar kichik o'quvchilarning ijodiy faoliyatida intuitiv protseduralarga asoslangan usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi (masalan, variantlarni sanash usuli, morfologik tahlil, o'xshashlik va boshqalar). Modellastirish, resursga yondoshish, xayol qilishning ba'zi usullari faol qo'llaniladi. Ammo dasturlarda ushbu usullardan foydalangan holda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini maqsadli rivojlantirish ko'zda tutilmagan.

Amalda, tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, o'zaro ta'sir strategiyasini tanlashda odatda ikkita usul qo'llaniladi:

- tashqi tomondan rivojlanish, shaxsning ichki dunyosiga aralashish sifatida, unga ishlab chiqilgan usullar, faoliyat normalari va xatti-harakatlarini yuklash;
- faollik, mustaqillik, mas'uliyatni rag'batlantirish, shaxsga hurmat ko'rsatish, unga xos bo'lgan imkoniyatlarni ochib berish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish kabi ichki tomondan rivojlanish.

Ijodkor kishiga xos bo'lgan bu xususiyatlar faqat demokratik muloqot uslubi tufayli shakllanadi. Bunday holda, o'qituvchi o'quvchining individual xususiyatlarini, uning tajribasini, ehtiyojlari va imkoniyatlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi, shuningdek, u baholashda ob'ektiv, bolalar bilan aloqada ko'p qirrali va tashabbuskor bo'lishi kerak. Eng samarali – bu ijodiy faoliyatga qo'shma ehtirosiga asoslangan muloqot. Ushbu uslubning asosini o'qituvchining yuqori professionalligi tashkil etadi. Zero, ijodiy izlanishga bo'lgan ishtiyoq nafaqat kommunikativ faoliyat natijasidir, balki umuman ko'proq darajada pedagogik faoliyatga bo'lgan munosabat natijasidir. Ko'pgina o'qituvchilarning fikriga ko'ra, maktab o'quvchilarning badiiy va ijodiy faoliyatini tashkil qilishning eng muhim sharti – bu nafaqat qiziqishni,

nostandart echimlarga bo'lgan didni, ahamiyatsiz fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan emas, balki yangi va g'ayrioddiy narsalarni idrok etishga tayyorlikni rivojlantirish, ulardan foydalanish va amalga oshirish istagi bilan yaratilgan ijodiy muhitni yaratishdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ta'lim talablarini aniqlash va shu talablar asosida uning ustuvor qo'nalishlarini izlanuvchi ta'lim, muammoli vaziyatlar yaratish va ta'limga texnologik yondashuv asosida tashkil etilishi o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samaradorligiga zamin tayyorlaydi. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilar bilim olishining poydevori hisoblanar ekan, mazkur sinfdan boshlab, o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishni taqozo etadi. Shunday ekan o'quvchilarda ijodkorlik, ijodiy faoliyatni rivojlantirish lozimligi kun tartibidagi muammo bo'lib qoldi. Zero, 1-4 sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olish, ta'limni samarali tashkil etishda darslarni noan'anaviy tarzda o'tkazish, darslarda innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish ularni har tomonlama yetuk bo'lishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Boltayeva Sh.T., Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini tashkil etish texnologiyasi. Zamonaviy ta'lim jurnali 2017 y 6-son.
2. Dilova N.G. O'quvchilarning shaxsiy sifatlari –pedagogik hamkorlikning dastlabki tamoyili. Science and Education. (2021)
3. N.G. Dilova Ajdodlar merosini o'rganish asosida talabalarni shaxslararo munosabatga tayyorlash "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" xalqaro ilmiy metodik jurnal. 2021 5 son.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA STEAM YONDASHUV ASOSIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Tilavova S.B.

ChDPU, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi

Таянч сўзлар: boshlang'ich ta'lim, raqamli, texnologiya, ekologiya, kompetentlik, Steam ta'lim, takomillashtirish.

Ключевые слова: начальное образование, цифровые технологии, технологии, экология, компетентность, Steam образование, улучшение.

Key words: primary education, digital technologies, technologies, ecology, competence, Steam education, improvement.

Резюме: Ushbu maqolada Steam yondashuvi (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) asosida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda boshlang'ich ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilashga bag'ishlangan. STEAM ta'limi fanlararo ekologik madaniyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Резюме: Данная статья посвящена повышению экологической компетентности будущих учителей начальных классов с использованием цифровых технологий, основанных на подходе Steam (наука, технология, инженерия, искусство и математика). STEAM-образование задумывалось как формирование междисциплинарной экологической культуры.

Summary: This article is devoted to improving the environmental competence of future primary school teachers using digital technologies based on the Steam approach (science, technology, engineering, art and mathematics). STEAM education was conceived as the formation of an interdisciplinary environmental culture.

Yangi O'zbekistonning zamonaviy ta'lim muassasalarida integratsiyalashgan ta'lim, o'quvchilarning bilim faoliyati, mustaqil fikrlash va o'quv amaliyotiga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bilan birga, atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan vazifalar, xususan, «Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish». Axborot dunyosida yashovchi zamonaviy inson butun hayoti davomida tobora ko'payib borayotgan manbalar,

faktlar va raqamlarga murojaat qilishga majbur. Bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini takomillashtirish atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi va ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar bizga o'quv muhiti va ekologik jihatdan tegishli amaliyotni birlashtirish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim yetadi. Ta'lim muhitida keng e'tirof yetilgan ushbu yondashuvlardan biri STEAM deb ataladi.

Zamonaviy axborot dunyosida yashayotgan inson butun hayoti davomida tobora ko'payib borayotgan manbalar, faktlar va raqamlar bilan ishlashga majbur. Bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini rivojlantirish, atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etib, ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini ekologik amaliyot bilan uyg'unlashtirish uchun noyob imkoniyatlar yaratmoqda. Ta'lim sohasida keng e'tirof etilgan yondashuvlardan biri STEAM deb ataladi.

STEM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) yondashuvi turli ilmiy va texnologik yo'nalishlarni san'at va matematik bilan uyg'unlashtirib, o'quv fanlariga ijodiy va muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan yondashuvni olib keladi. Boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvini qo'llash esa o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, hamkorlik va muammolarni hal qilish, jumladan ekologik masalalarni yechish bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

STEAM ta'limi g'oyalarining tug'ilishi va rivojlanishiga turtki bo'lgan birinchi yirik ta'lim faylasuflaridan R.Dekart[2] G. Yakman [3] o'z nashrlarida ta'kidlagani va o'zlarining fan metodologiyasiga oid "barcha fanlar bir-biriga shunchalik bog'langanki, ularni bir vaqtning o'zida o'rganish ularni boshqalardan ajratishdan ko'ra osonroqdir. Demak, har kim narsaning haqiqatini jiddiy tekshirmoqchi bo'lsa, u alohida fanni tanlamasligi kerak: axir, ularning barchasi bir-biriga bog'langan va bir-biriga bog'liqdir". Raqamli texnologiyalar ushbu maqsadlarga yerishishda kuchli vositaga aylanmoqda. Ular o'quvchilarga boshqalar bilan o'zaro munosabatlarning yangi shakllarini taklif qilishadi.

STEAM yondashuviga asoslangan boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilash orqali erishish mumkin bo'lgan kutilayotgan natijalarga quyidagilar kirishi mumkin:

Atrof-muhit muammolari bo'yicha bilimlarni oshirish borish bilan bo'lajak o'qituvchilar iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikni yo'qotish va atrof-muhitning ifloslanishi kabi ekologik muammolarni yaxshiroq tushunishadi. Natijada ular bolalarga ekologik muammolarni yanada samarali o'rgatish va ularga kerakli bilimlarni berish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish natijasida, raqamli texnologiyalar kelajakdagi o'qituvchilarga ekologiya sohasida tadqiqotlar olib borish va zamonaviy vositalar va ma'lumotlar bazalaridan foydalangan holda haqiqiy muammolarni hal qilish imkonini beradi. Bu ularning tanqidiy fikrlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Texnologik vositalarni qo'llash natijasida bo'lajak o'qituvchilar sensorlar, ma'lumotlarni modellash va vizualizatsiya qilish uchun dasturiy ta'minot, geoinformatsiya tizimlari va boshqalar kabi turli xil raqamli vositalardan foydalanishni o'zlashtiradilar. Bu o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar va interfaol o'qitish usullaridan foydalangan holda samarali o'qitish imkonini beradi.

Samarali hamkorlik olib borish bilan bir qatorda, raqamli texnologiyalar kelajakdagi o'qituvchilarga turli sohalaridagi hamkasblari va mutaxassislari bilan hamkorlik qilish, bilim va tajriba almashish, ekologiya bo'yicha qo'shma loyihalar yaratish imkonini beradi. Bu professional tarmoqni rivojlantirishga hissa qo'shadi va o'quv jarayonini boyitadi.

STEAM ta'limiga ekologik yondashuvni kuchaytirish boshlang'ich ta'limda STEAM dan foydalanish kelajakdagi o'qituvchilarga ekologik ta'limni birlashtirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Afsuski, hozirgi tadqiqotlar yoki adabiy manbalarga to'g'ridan-to'g'ri kirish imkonim yo'q. Biroq, men ushbu mavzu bo'yicha adabiyotlarda aytib o'tilishi mumkin bo'lgan ba'zi umumiy yo'nalishlar va afzalliklarni ta'kidlashim mumkin:

STEAM ichiga ekologik ta'lim integratsiyalash doirasida ekologik ta'lim uchun, STEAM yondashuvi fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtiradi va u boshlang'ich ta'limda ekologik ta'lim uchun samarali xizmat qiladi. Kelajakdagi professor-o'qituvchilarning ekologik malakasini oshirish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan turli xil raqamli vositalar va texnologiyalar haqida so'z yuritilishi mumkin. Bunga interaktiv dasturlar, o'quv dasturlari, sensorlar, virtual haqiqat va geoaxborot tizimlaridan foydalanish kiradi. STEAM yondashuvi va raqamli texnologiyalarga asoslangan ekologik ta'lim tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va aloqa kabi asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qanday hissa qo'shadi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlilini urganishda ekologik ta'limning keng STEAM kontekstiga qo'shilishi o'qituvchilarning o'quv materialiga bo'lgan motivatsiyasi va qiziqishini oshirishi, uni yanada amaliy va haqiqiy ekologik muammolar bilan bog'liq masalalarni yoritilgan. Shu bilan birga, adabiyotlarni tahlil qilish natijasida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar orqali bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini steam yondashuv asosida takomillashtirishga oid maqolalar, jurnallar tahlil etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini oshirish metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Ekologik ta'limni o'quv dasturiga kiritish: o'quv dasturiga o'quvchilarning yoshi va qobiliyatiga mos keladigan ekologik mavzular va tushunchalarni kiritish. Atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish va resurslarni tejash masalalariga alohida e'tibor bering.
- Raqamli resurslardan foydalanish: interaktiv dasturlar, veb-saytlar, ta'lim dasturlari va simulyatsiyalar kabi raqamli resurslarning keng doirasidan foydalaning. Ushbu manbalar o'quvchilarga ekologik muammolarni o'rganish va ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradigan o'quv materiallari, o'yinlar, vizualizatsiya va interaktiv vazifalarni taqdim yetishi mumkin.
- Loyiha faoliyati: o'quvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini haqiqiy ekologik muammolarga qo'llashlari mumkin bo'lgan loyiha tadbirlarini amalga oshirish. Bu o'zingizning mini-Fermangizni yaratish, maktab uchun yenergiya tejash rejasini ishlab chiqish yoki mahalliy ekotizimni o'rganish bo'lishi mumkin. Raqamli texnologiyalar ma'lumotlarni to'plash, natijalarni tahlil qilish va loyihalarni tasavvur qilish uchun ishlatilishi mumkin.
- Virtual sayohatlar va vizualizatsiya: o'quvchilarga turli xil ekotizimlar, yenergiya tizimlari va tabiat hodisalarini o'rganishga imkon berish uchun virtual sayohatlar va vizualizatsiyadan foydalaning. Buni virtual haqiqat, veb-kameralar yoki o'quvchilarga virtual muhitda atrofda dunyo bilan o'zaro aloqada bo'lishga imkon beradigan maxsus dasturlar yordamida amalga oshirish mumkin.
- Hamkorlik va tajriba almashish: o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish, shuningdek, boshqa maktablar va atrof-muhit bo'yicha mutaxassislar bilan tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish. Raqamli texnologiyalar Internet yoki videokonferensiyalar orqali aloqa o'rnatish va fikr almashish, tadqiqot va resurslarni osonlashtiradi.
- Uzluksiz malaka oshirish: o'qituvchilarga kasbiy ta'lim va ekologik ta'lim va raqamli texnologiyalar sohasida rivojlanishiga yordam beradigan manbalardan foydalanish imkoniyatini berish. Bu veb-seminarlar, onlayn kurslar yoki konferensiyalarni o'z ichiga olishi mumkin, bu yerda ular hamkasblari bilan bilim almashishlari va o'z amaliyotlari uchun yangi g'oyalarni olishlari mumkin.

Ushbu texnika va yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarga boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar yordamida ekologik kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishda bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini oshirishning umumiy afzalliklari va potensial natijalari bilan bo'lishishim mumkin: amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Zamonaviy maktab" Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"[2] gi farmoni natijasida, ekologik jihatdan toza materiallar va energiya bilan muqobil manbalaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan namunaviy loyihalar asosida zamonaviy maktablar qurish; maktablarni, shu jumladan, o'quv sinflari ichini yangi qulay mebellar, zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, darsliklar va o'quv-uslubiy materiallar, komp'yuter va mul'timedia texnikasi, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash; o'quv rejalari va dasturlarini optimallashtirish, innovatsion, shu jumladan, masofaviy pedagogik usullardan keng foydalanish, ushbu jarayonning samaradorligini butunlay oshirishni nazarda tutadi. STEAM yondashuvi o'qituvchilarga ekologiya, barqaror rivojlanish va resurslarni tejash sohasidagi bilimlarini kengaytirishga yordam beradi.

Ular yaxshi ma'lumotga ega va bilimdon bo'lishlari uchun ta'lim resurslari, tegishli tadqiqotlar va eng yaxshi amaliyotlardan foydalanishlari mumkin:

- raqamli vositalar o'qituvchilarga interaktiv va samarali usullar orqali ta'lim berish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi
- raqamli texnologiyalar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va muloqot kabi ko'nikma va malakalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarni faol va amaliy o'rganishga jalb qilishi mumkin. Shuningdek, ular haqiqiy ekologik muammolarni o'rganish, ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish va yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini taqdim yetadi.
- raqamli texnologiyalar va STEAM yondashuvi o'quv jarayonini o'quvchilar uchun yanada jozibali va qiziqarli qilishi mumkin. O'yin yelementlari, vizual yeffektlar va interfaol vazifalardan foydalanish ta'lim motivatsiyasiga hissa qo'shishi va ekologiya ko'rsatkichlarni yaxshilaydi.
- atrof-muhitga ijobiy munosabatni shakllantirish: raqamli vositalar o'qituvchilarga amaliy vaziyatlar va simulyatsiyalarni yaratishga imkon beradi, bu yerda o'quvchilar atrof-muhit bilan mohirona munosabatda bo'lishadi. Konstruktorlarning tarkibi statik va dinamik modellarni qurish uchun ulanishning har xil turlari va tamoyillaridan foydalangan holda strukturaviy elementlarni o'z ichiga oladi[5,6,7,8].

Xulosa va takliflar. STEAM yondashuviga (fan, texnologiya, muhandislik, san'at, matematika) asoslanib, boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish kelajakdagi o'qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilashga yordam beradi. Buning uchun ba'zi xulosalar va takliflar:

Ekologiyabo'yichamaksudmodullaryoki darslarniyaratish o'quvchilarga atrof-muhit muammolari sharoitida fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradi. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak o'qituvchilar ekologiyani o'qitish uchun raqamli manbalar, ilovalar va vositalardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Ularga interfaol texnologiyalar va dasturiy ta'minotdan foydalanishda professional samaradorlikni o'rgatish ham foydali bo'ladi. Boshlang'ich ta'limda virtual va kengaytirilgan haqiqatdan foydalanish o'quvchilarga yeksperimental muhitga sho'ng'ish va atrof-muhit bilan o'zaro aloqada bo'lish imkonini beradi, hatto ular haqiqiy ekologik joylarga kirish imkoniga ega bo'lmasalar ham. Ular ekologik tizimlarni modellashtirishi, turlarni o'rganishi va insonning atrof-muhitga ta'sirini o'rganishi mumkin. Faol va muammoli o'qitish usullarini amalga oshirish o'quvchilarga tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar haqiqiy ekologik muammolarni so'rashlari, guruh loyihalarini o'tkazishlari va o'quvchilar o'rtasida o'zaro ta'sir va fikr almashishni osonlashtirishlari mumkin. O'quvchilarni o'qitishdan tashqari, ekologik kompetensiya va raqamli texnologiyalardan foydalanish sohasida o'qituvchilarni doimiy ravishda tayyorlash uchun imkoniyatlar yaratish muhimdir. Ekologik ongni rivojlantirish va raqamli vositalarni o'zlashtirishga qaratilgan seminarlar, kurslar va vebinarlar o'qituvchilarga ushbu sohada yanada malakali bo'lishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5538-сон фармони, 05.09.2018 йил.
3. Dekart, R. Pravila dlya rukovodstva uma / R. Dekart // Soch.: v 2 t. / R. Dekart. – M., 1989. – T. 1. – S. 77–153.
4. Yakman, G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education [Electronic resource] / G. Yakman // STEAM Education. – Mode of access: <https://steamedu.com/research/>. – Date of access: 12.05.2019.
5. Kuchkinov AY Boshlang'ich sinf oquvchilarini tabiatni ezozlash ruhida tarbiyalash //Oqituvchilar uchun metodik qollanma–T.: “Fan va texnologiya. – 2012. – T. 88.
6. Kuchkinov A. Yu. Technologies of Interdisciplinary Approach in the Development of Eco-Steam Educational Competencies of Future Teachers. <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE>

O'QUVCHILARDA KRITIK VA KREATIV FIKRLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Shaxmuradova D.A.

*Qashqadaryo viloyat Pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim
kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ko'nikma, kritik fikrlash, kreativ fikrlash, qobiliyat, savol, muammo, taxmin, xulosa.

Ключевые слова: умение, критическое мышление, творческое мышление, способность, вопрос, проблема, догадка, вывод.

Key words: skill, critical thinking, creative thinking, ability, question, problem, guess, conclusion.

Резюме: Mazkur maqola o'quvchilar ta'limiy ko'nikmalaridan kritik va kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish xususida bo'lib, kritik va kreativ fikrlash tushunchalarining mazmun-mohiyati, kritik va kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish haqida ma'lumotlar bayon qilingan.

Резюме: В данной статье речь идет о формировании навыков критического и творческого мышления на основе учебных умений учащихся, содержания и сущности понятий критического и творческого мышления, формировании и развитии навыков критического и творческого мышления.

Summary: This article discusses the development of critical and creative thinking skills based on students' learning skills, the content and essence of the concepts of critical and creative thinking, and the development and development of critical and creative thinking skills.

Bugungi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, ta'lim mazmunini takomillashtirishga oid qabul qilingan hukumat qarorlari, ta'limni hayot bilan bog'lashni, o'qitish samaradorligini oshirishni, tez taraqqiy etib borayotgan jamiyat uchun har tomonlama rivojlangan, hayotda duch keladigan muammoli vaziyatlarga yechim topa oladigan, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalab, yetishtirishni talab qiladi. Bu o'rinda ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarning kirib kelishi va qo'llanishi davr talabi bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun ham yosh avlodni rivojlangan huquqiy madaniyatli qilib tarbiyalash pedagog kadrlardan yangicha yondashuv hamda ijodkorlik, kreativlik va kritik fikrlashni talab etadi. Avvalo boshlang'ich

sinf o'quvchilarda fikrlash qobiliyatini shakllantirishda tanlanadigan zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ijtimoiy buyurtma sifatida mavjud davlat talablariga va bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish hamda ilmiylik tamoyili asosida ishlab chiqish, nazariya bilan amaliyotning o'zaro aloqadorligini ta'minlanishi va yana albatta o'zida insonparvarlik va demokratik xususiyatlarni aks ettirishiga alohida ahamiyat berish zarur.

Bugungi kunda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish juda muhim, chunki u murakkab va axborotga boy dunyoda samarali harakat qilish imkoniyatini beradi. Bu muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi, ongli qarorlar qabul qilishga yordam beradi va muammolarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu ta'lim, martaba muvaffaqiyati va kundalik hayotda qimmatli mahorat bo'lib, odamlarga turli kontekstlarda yanada aniqroq va tanqidiy fikr yuritish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash o'quvchilarni eslab qolishdan tashqariga bilim bilan faol shug'ullanishga undaydi. U o'rganishga bo'lgan ochlikni va sinfdan tashqariga chiqadigan intellektual qiziqishni rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlashni samarali qo'llash axborotni tahlil qilish, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilishda maqsadli va uslubiy yondashuvni o'z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlashni mohirlik bilan qo'llash uchun quyida amaliy qadamlar keltirilgan:

Muammo yoki savolni aniqlang: E'tiboringizni talab qiladigan muammo yoki savolni aniq belgilashdan boshlang. Siz hal qilmoqchi bo'lgan yoki tushunmoqchi bo'lgan masala haqida aniq gapiring.

Tegishli ma'lumotlarni to'plash: Muammo yoki savolga tegishli ma'lumotlar, ma'lumotlar va tasdiqlovchi dalillarni to'plang. Ishonchli manbalarga ishonib va turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqing.

Savolning taxminlari: Fikrlash jarayoniga yoki mavjud ma'lumotlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan har qanday asosiy taxminlar yoki noto'g'ri fikrlarni aniqlang. Obyektivlikni saqlash uchun ushbu taxminlarni diqqat bilan o'rganing.

Ma'lumotni tahlil qilish: Axborotni kichikroq qismlarga ajrating va har bir elementni sinchkovlik bilan tekshiring. Shakllar, aloqalar va kelishmovchiliklarni qidiring.

Bir nechta nuqtai nazarni ko'rib chiqing: Muammo yoki savol bilan bog'liq turli nuqtai nazar va dalillarni o'rganing. Boshqalar muammoga qanday yondashishlari mumkinligini ko'rib chiqing.

Dalillarni baholash: Sizning ixtiyoringizda bo'lgan dalillarning ishonchliligi, o'rinliligi va kalibrini baholang. Axborot manbalarigizning ishonchliligini va ma'lumotlaringizning aniqligini tasdiqlang.

Shaxsiy nuqtai nazaringizni shakllantirish: Tahlilingiz va baholashingiz asosida o'z nuqtai nazaringizni yoki gipotezangizni tuzing. O'z pozitsiyangizni yoki xulosangizni aniq ifodalang. O'z nuqtai nazaringizni yoki gipotezangizni sinchkovlik bilan tahlil qilish va baholash asosida shakllantiring. O'z nuqtai nazaringizni yoki yakuniy qaroringizni aniq ifoda eting.

Fikr va mulohazalarni izlang: O'z g'oyalaringizni boshqalar bilan baham ko'ring va konstruktiv tanqid va fikr bildirishni rag'batlantiring. Bu jarayon sizning fikringizni aniqlashtirishga va yashirin kamchiliklarni ochishga yordam beradi.

Natijalarni ko'rib chiqing: Qarorlaringiz yoki xulosalaringizning mumkin bo'lgan natijalari va oqibatlari haqida o'ylab ko'ring. Ular turli manfaatdor tomonlarga yoki stsenariylarga qanday ta'sir qilishi mumkinligini ko'rib chiqing.

Axborotli qarorlar qabul qiling: Yaxshi qarorlar qabul qilish yoki tavsiyalar berish uchun tanqidiy fikrlash qobiliyatingizdan foydalaning. Sizning tanlovingiz dalillar va asosli asoslarga asoslanganligiga ishonch hosil qiling.

Mulohaza yuriting va o'rganing: Keyinchalik natijalar bilan shug'ullaning. Samarali bo'lgan narsalarni baholang va yaxshilashdan foyda ko'radigan sohalarni aniqlang. Har doim esda tutingki, tanqidiy fikrlash doimiy ravishda o'sib boruvchi qobiliyatdir, uni doimiy amaliyot orqali oshirish mumkin.

Kreativlik so'zi ilk bor 1922-yilda AQSh olimi D. Simpson tomonidan qo'llanilgan. Ushbu atama orqali shaxs qolipdagi, stereotip, odatiy tafakkurdan voz kechish qobiliyatini ta'riflagan. Kreativlik (lot. creatio - yaratish, vujudga keltirish) - bu insonning noodatiy g'oya, fikr bera olish, muammolarni takrorlanmas, original yechimini topish, tafakkurning an'anaviy shakllaridan voz kecha olishga bo'lgan qobiliyatidir.

K. Rodjers (1944) kreativlik deb muammolarni yangi yechimi va biror narsa, voqea, holatni ifoda etishning yangi usullarini aniqlashni tushunadi. Kreativlik bilan shaxs va intellektual xossalar taqqoslangan tadqiqotlar katta ahamiyatga egadir. Intellektual xossalar bilan taqqoslash bo'yicha tadqiqotlar D. Gilford tomonidan amalga oshirilgan. Kreativlik - bu insonning shaxsiy xususiyati bo'lib, uning o'z-o'zini takomillashtirib va rivojlantirib borishi bilan bog'liq. Kreativlik (lot., ing. "create" - yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) - individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.

Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

1) ular tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab-quvvatlash;

2) bolalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;

3) bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;

4) bolalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

1) o'zini tavakkaldan olib qochish;

2) fikrlash va xatti-harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;

3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;

4) boshqalarga tobe bo'lish;

5) har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish usullari va vositalariga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri o'qituvchi-o'quvchilar hamkorligi ekanligiga alohida e'tibor qaratildi. Ma'lumki, ta'lim jarayoni ikki yoqlama xarakterga ega bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarning teng munosabatlaridan tashkil topadi. Bu jarayonga rahbarlik qiluvchi o'qituvchi ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, ta'lim maqsadlarining to'g'ri amalga oshirilishi va ta'lim natijalari uchun javobgar shaxs hisoblanadi. Ammo bu, ta'lim jarayoni o'qituvchining to'liq hukmronligi ostida amalga oshadigan jarayon, degan noto'g'ri fikrning tug'ilishiga asos bo'la olmaydi. Hozirgi davr talabi ham kimnidir bo'ysundirish orqali emas, balki hamkorlik munosabati yordamida ijobiy natijaga erishishdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatining shakllanishi fan asoslarini o'zlashtirishga oid mexanizmgina bo'lib qolmasdan, balki shaxsning umumiy ijtimoiy-madaniy qobiliyatlarini tarkib toptirishga ham qaratilishini unutmaslik lozim. Bizningcha, o'quv vaziyati ta'lim jarayonini tashkil qiluvchi o'zgaruvchan tizim sanalib, u quyidagicha ikki qismdan iborat:

– o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligi;

– o'quvchilarning o'zaro bir-birlari bilan hamkorligi.

O'quvchi o'qitish va tarbiyalash jarayonining o'zidayoq bilim va tarbiya oluvchi shaxsga aylanadi. Sh.A. Amonashvili ta'lim jarayonida o'quvchi bilan hamkorlik munosabatini o'rnatish lozimligini ta'kidlab, shunday deydi: «O'quvchining o'quv-biluv faoliyati nafaqat qiziqarli o'quv materiali va uni tushuntirishning turli metodlari vositasida, balki pedagogning ta'lim jarayonidagi muomala xarakteriga ko'ra tartibga solinadi. Mehr, ishonch, hamkorlik, hurmat mavjud bo'lgan muhitda o'quvchi o'quv topshiriqlarini oson o'zlashtiradi. Yutuqlari, mustaqil fikri, ijodiy izlanishlari yuqori baholanayotganini ko'rgan o'quvchi yanada

murakkab bo'lgan o'quv topshiriqlarini bajarishga intila boshlaydi». O'qitishda muammoli ta'limdan foydalanish ham, kreativ qobiliyatni shakllantirishda samarali hisoblanadi. O'quvchilarning biror-bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq bo'lgan ta'lim metodlaridan evristik yoki tadqiqotchilik metodlari bilan birga o'quvchilarni ijodiy fikr "laboratoriyasi"ga olib kiradigan jarayon ham asosiy ahamiyatga egadir.

Buyuk olim V.A.Slastinin ijodkorlikning asosiy xislatlarini quyidagicha belgilagan: shaxsning ijodiy motivatsiyani qo'llaganligi, qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, ijodiy yutuqlar, peshqadamlikka va o'z kamolotiga intilish kreativlik, bu - xayoliy qarash; baho bera olish qobiliyati va o'z kamolotiga intilish; ijodiy faoliyatiga hamkorlik va o'zaro yordam berish qobiliyati;

Kreativ salohiyatga ega o'quvchilar boshqalarga taqlid qilmasdan, o'zlari tanlagan faoliyatlarining barcha bosqichlariga kreativ va mustaqil yondashadilar. Shuning uchun ham kreativ ta'lim texnologiyalaridan boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinfdan tashqari faoliyati davomida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bunda tarbiyachi yo'naltiruvchi, o'quvchi ijodiy loyihalovchi sifatida ishtirok etadi.

O'qituvchining ham dars jarayoniga kreativ yondashuvi o'quvchilarning darsda berilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlari, qo'llay olishlari uchun muhim omil sanaladi. O'qituvchining kreativligi darsda ikki holatni kafolatlaydi:

- Past o'zlashtiruvchi o'quvchilarni, darsda "bir xillik" dan zerikkan o'quvchilar e'tiborini dars jarayoniga jalb etish va qiziqitirish;
- O'quvchilarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyatni aniqlash va rivojlantirish, rag'batlantirish uchun imkoniyat yaratadi.

O'quvchilarni kreativ fikrlashga o'rgatish uchun tavsiyalar:

- Yangi g'oyalar qabul qiling, bir xillikdan qoching, bu darsni boshlashingizdan tortib, o'tilgan mavzuni mustahkamlashda, yangi mavzuni bayon qilishingizda o'z aksini topsin. O'quvchi uchun yangilik bo'lsin. Bu o'quvchida a'lo kayfiyatni va darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Sinf xonasi o'quvchiga yoqadigan bo'lishi kerak. Sinf xonasining o'quvchiga yoqadigan qilib bezatilishi uning o'zini erkin va qulay his qilishiga yordam beradi.
- Darsni audio va videolardan foydalanib o'tish kerak.
- Darsni hayotga bog'lab o'tish kerak. O'quvchi faqat sinfdan o'tirishi kerak emas, vaqti bilan tashqariga olib chiqib dars o'tish ham yaxshi samara beradi. O'quvchi o'zi hayotida ana shu o'rganganlarini qo'llaydi.

- Darslarda sahna ko‘rinishlardan foydalanish kerak. O‘quvchi keng doirada o‘zini tutishni o‘rganadi.
- Mavzuni o‘rgatishda rasmlardan foydalanish. Masalan, bitta hikoya uchun 5 ta rasm. O‘quvchi hikoyaning mazmuniga qarab rasmlarni o‘rniga qo‘yadi.
- Darslarda topishmoq o‘yinlardan foydalaning. O‘rganish jarayoni xursandchilik bilan o‘tadi. O‘quvchini qiyinchiliklarni yengishga tayyorlaydi.
- Ijodkorligini oshirish uchun o‘quvchi mavzuga mos ko‘rgazmalarni ko‘rib tursin, mavzudagi voqea-hodisani tasavvur qila olsun. Bu o‘quvchining mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.
- O‘quvchining diqqatini jalb qilishda ko‘rgazmalardan keng foydalanish kerak. Masalan, taqdimot qilib ko‘rsatish.
- Darsni ertak sifatida olib borish, qiziqarli hikoyaga bog‘lab o‘tish, o‘quvchining yoqtirgan filmiga bog‘lab o‘tish ham o‘quvchining darsga qiziqishini oshiradi.
- Darsda o‘quvchilarni turli xil g‘oyalarga undang. O‘quvchi fikrini erkin aytsin. Bunda guruhlar bilan ishlash metodidan foydalanish yaxshi natija beradi.
- Toqatli bo‘lish kerak. Bu o‘quvchiga darrov baho berib qo‘yishdan saqlaydi. Yana kechirimlilik, mehribonlik, mas’uliyat va o‘quvchini eshita olish-bu o‘quvchini fanni sevishi va yaxshi o‘zlashtirishiga yordam beruvchi omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z o‘quvchilarining kritik va kreativ fikrlash qobiliyatlarini o‘z vaqtida aniqlashi va doimo rivojlantirib borishi shart va zarur. Bugungi kundagi islohotlarning asosiy maqsadi ham o‘quvchi va yoshlarning o‘ziga xos kritik va kreativ qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev rahbarligidagi 2023- yil 23-avgust kuni kengaytirilgan videoselektor yig‘ilishining 28-sonli yig‘ilish bayoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining “Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun 2023-2024-o‘quv yiliga mo‘ljallangan tayanch o‘quv rejani tasdiqlash to‘g‘risida”gi 125-sonli buyrug‘i. 2023-yil 15-may.
3. “Boshlang‘ich sinflarda o‘qitishning zamonaviy metodikasi” dasturi doirasida trening ishtirokchisi qo‘llanmasi. Toshkent – 2023
4. www.uzedu.uz – Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining rasmiy veb sayti
5. www.infocom.uz – O‘zbekiston axborot kommunikatsiya texnologiyalari

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Арсланова Г.Дж.

*Преподаватель кафедры «Методика начального образования»
факультета «Начальное образование»
Чирчикского государственного педагогического университета*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, innovatsion texnologiyalar, kompaniyalar, usullar, tanqidiy fikrlash, mustaqillik, ijodkorlik.

Ключевые слова: начальное образование, инновационные технологии, подходы, методы, критическое мышление, самостоятельность, творческие способности.

Key words: primary education, innovative technologies, approaches, methods, critical thinking, independence, creativity.

Резюме: Maqolada ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish uchun boshlang'ich ta'limda qo'llaniladigan hozirgi pedagogik texnologiyalar haqida so'z boradi. Muallif loyihaga asoslangan ta'lim, o'yin texnologiyalari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ta'limni individuallashtirish texnologiyalari kabi asosiy usullarni tahlil qiladi. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida asosiy ta'lim va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda ularning rolga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu texnologiyalarni amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llash misollari keltirilib, ularning afzalliklari va ta'lim tizimiga joriy etilganda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar muhokama qilinadi.

Резюме: В статье рассматриваются актуальные педагогические технологии, применяемые в начальном образовании для повышения эффективности учебного процесса. Автор анализирует ключевые методики, такие как проектное обучение, игровые технологии, технологии развития критического мышления и индивидуализации обучения. Особое внимание уделяется их роли в формировании у младших школьников базовых учебных и коммуникативных навыков. Приводятся примеры успешного использования этих технологий на практике, обсуждаются их преимущества и возможные трудности при внедрении в образовательную систему.

Summary: The article examines current pedagogical technologies used in primary education to improve the effectiveness of the educational process. The author analyzes key methods such as project-based learning, gaming technologies, technologies for developing critical thinking and individualization of learning. Particular attention is paid to their role in developing basic educational and communication skills in primary school students. Examples of the successful use of these technologies in practice are given, their advantages and possible difficulties in implementing them in the educational system are discussed.

Введение. Современное начальное образование переживает этап значительных преобразований, связанных с внедрением инновационных технологий обучения. Традиционные методы обучения уже не всегда удовлетворяют потребности школьников, которые растут в условиях информационного общества и требуют более гибких, интерактивных и индивидуализированных подходов. Педагогические технологии, направленные на развитие самостоятельности, критического мышления и творческих способностей детей, становятся важнейшей составляющей учебного процесса. «Обучение – фактор воспитания, сущность которого в создании условий для саморазвития и самообучения через присвоение способов деятельности, развитие интеллектуальных способностей, развитие мотивации» [1]. В данной статье рассматриваются наиболее эффективные и актуальные педагогические технологии, которые применяются в начальной школе. Мы проанализируем их влияние на образовательные результаты, разберём преимущества и ограничения каждого подхода, а также обсудим перспективы их дальнейшего внедрения. «Осуществление обучения требует знания и умелого использования педагогом разнообразных форм организации учебного процесса, их постоянного совершенствования» [2].

Образование является одним из важнейших факторов, определяющих развитие общества и каждого человека. В современном мире, характеризующемся стремительным технологическим прогрессом, важность качественного начального образования возрастает. На этом этапе закладываются основы не только академических знаний, но и ключевых навыков, необходимых для дальнейшего успешного обучения и социальной адаптации ребёнка. С развитием информационных технологий и изменением требований к образовательному процессу возникает необходимость внедрения современных педагогических подходов, которые учитывают интересы, потребности и особенности развития младших школьников. «Продуктивная деятельность на уроке, вне урока ведёт к развитию творческого потенциала личности» [2]. Важным аспектом учебного процесса становится использование педагогических технологий, таких как проектное обучение, игровые методики, технологии развивающего обучения и информационно-коммуникационные технологии (ИКТ). Эти методики направлены на активизацию познавательной деятельности детей, развитие их самостоятельности, критического мышления, а также на формирование умения работать в команде. В отличие от традиционных методов, современные педагогические технологии предлагают новый формат взаи-

модействия между учеником и учителем, где ученик становится активным участником учебного процесса, а учитель - его наставником и координатором. Идеи о важности образования и его роли в формировании личности ребёнка пришли к нам ещё из учений древних философов и учёных. Ещё в Древнем Востоке философы придавали большое значение воспитанию и обучению, рассматривая их как важнейшие составляющие человеческой жизни и гармоничного существования в обществе.

Например, великий китайский философ Конфуций (551 - 479 гг. до н.э.) считал, что обучение должно способствовать формированию у человека моральных качеств и сознательной дисциплины. Он утверждал, что каждый человек имеет способность учиться и совершенствоваться, и поэтому образование должно быть доступным для всех. Конфуций подчёркивал важность личного примера учителя, поскольку именно от педагога зависит формирование нравственных ориентиров у учеников.

Таким образом, как в древние времена, так и в наше время, роль образования признаётся одной из ключевых в развитии гармоничной и успешной личности. Современные педагогические технологии, внедряемые в начальной школе, опираются на многовековую философскую мысль о значимости обучения, но при этом учитывают новые условия и вызовы XXI века. В этой статье мы рассмотрим наиболее актуальные современные технологии, их особенности, преимущества и влияние на формирование будущего поколения.

Основные аспекты педагогических технологий. Педагогические технологии представляют собой систематизированные методы, средства и приёмы, применяемые в образовательном процессе для достижения определённых целей. Эти технологии включают в себя как традиционные методы обучения, так и инновационные подходы, которые помогают организовать учебный процесс таким образом, чтобы он был максимально эффективным и соответствовал современным требованиям и потребностям учащихся. *Методы* - это обобщённые способы организации учебного процесса, направленные на усвоение знаний и развитие навыков. Например, методы лекций, бесед, практических занятий, исследовательской деятельности.

Приёмы - конкретные действия и техники, которые применяются для реализации методов. Например, работа с текстами, решение задач, использование наглядных пособий. В процессе обучения для эффективности образовательного процесса учитель использует различные технические средства: компьютер, проектор, интерактивную доску, которые исполь-

зуются для подачи информации и организации учебной деятельности. Современное начальное образование призвано не только передавать знания, но и формировать у детей ключевые компетенции, необходимые для их успешной социализации и дальнейшего обучения. Младшие школьники требуют новых подходов, ориентированных на их познавательную активность, интерес к самостоятельному поиску знаний и творческое развитие. В условиях внедрения цифровых технологий, когда объём информации и её доступность значительно выросли, наряду с традиционными методами обучения в процесс образования постепенно вошли нетрадиционные технологии обучения. Педагогика активно интегрирует в образовательный процесс современные технологии, которые способствуют более эффективному усвоению знаний и развитию необходимых навыков у учащихся. В основе многих из них лежит идея об активной роли ученика в процессе обучения, где он становится активным участником своего образовательного пути.

Проектное обучение. Одной из ключевых технологий, применяемых в начальной школе, является «проектное обучение». Этот метод направлен на развитие у детей самостоятельности, критического мышления и навыков работы в команде. Проектное обучение позволяет ученикам решать реальные задачи и находить решения проблем через исследовательскую деятельность.

В начальной школе проектные задания могут быть разнообразными: от создания презентации о своем городе до разработки небольших научных исследований по учебным темам уроков. Например, дети могут изучать роль родного языка в различных сферах жизни, создавать «лингвистический» дневник или проводить исследования на тему развития письменности. Проектное обучение помогает развивать у учащихся такие важные качества, как планирование, координация действий, умение задавать вопросы и анализировать полученные результаты. Учитель при этом выступает не как источник знаний, а как наставник и консультант, направляющий детей.

Игровые технологии. Еще одной важной методикой в начальной школе являются игровые технологии, которые обеспечивают вовлеченность учащихся в образовательный процесс через игровую деятельность. Игра - это естественный способ познания мира для младших школьников, и использование её в учебной деятельности делает процесс обучения более интересным и эффективным.

Примеры игровых технологий включают: 1) Рольевые игры. Учащиеся могут изображать роли героев литературных произведений или даже «перевоплощаться» в писателей, придумывая свои собственные истории. Это способствует развитию речи и укреплению интереса к чтению и литературе.

2) Интерактивные игры с использованием информационно-компьютерных технологий (ИКТ). В школах активно используются образовательные онлайн-платформы, приложения, которые включают в себя игровые задания для закрепления материала. Например, дети могут участвовать в викторинах, квестах или решать задачи в игровых формах с персонажами и сюжетами. Игровые технологии стимулируют развитие творческих способностей, памяти, воображения и усиливают мотивацию детей к обучению. Технологии развития критического мышления

Технологии развития критического мышления являются одной из ключевых педагогических инноваций, активно внедряемых в образовательный процесс начальной школы. Эти технологии направлены на развитие у учащихся способности осмысленно подходить к информации, анализировать её, задавать вопросы и находить нестандартные решения.

На практике такие методы включают: метод дискуссий, тренингов и диалогов, когда учащиеся обсуждают литературные произведения, задают вопросы по текстам, высказывают свои мнения. Это помогает им развивать способность критически оценивать прочитанное и формулировать собственные выводы.

Информационно-коммуникационные технологии играют значимую роль в образовательном процессе. В образовательной среде начальной школы ИКТ могут использоваться для: - создания мультимедийных презентаций, видеороликов. ИКТ не только расширяют возможности обучения, но и помогают развивать у детей навыки, необходимые для успешной жизни в современном информационном обществе. «В школе всё начинается с учителя, с его умения организовать со школьниками педагогически целесообразные отношения как основу творческого общения» [4]. *Технологии индивидуализации обучения* Одной из ключевых современных педагогических задач является учёт индивидуальных особенностей каждого ребёнка. В этой связи всё большее распространение получают технологии индивидуализации обучения, которые позволяют учителям адаптировать учебный процесс под потребности каждого учащегося с учётом его возрастных и индивидуальных способностей.

Технологии индивидуализации обучения создают условия для максимально эффективного усвоения материала каждым учеником, помогая ему раскрыть свой потенциал.

Внедрение современных педагогических технологий в начальном образовании даёт множество преимуществ, таких как повышение вовлечённости учащихся в учебный процесс, развитие самостоятельности и творческого подхода к решению задач, улучшение мотивации к познавательной деятельности. Современные педагогические технологии призваны дополнять классические формы учебной деятельности с целью усовершенствования учебно-воспитательного процесса.

Заключение. Современные педагогические технологии открывают новые возможности для качественного обучения младших школьников. Успешное их внедрение в обучение требует технической подготовки и осмысления педагогами новых подходов к образовательному процессу. Педагогические технологии в начальном образовании помогают сделать процесс обучения увлекательным и эффективным. Современные педагогические технологии играют ключевую роль в трансформации начального образования, делая его более динамичным, интерактивным и ориентированным на потребности учащихся. Внедрение таких технологий, как проектное обучение, игровые методики, информационно-коммуникационные технологии и индивидуализация учебного процесса способствуют развитию самостоятельности, критического мышления и творческих способностей младших школьников. Проектное обучение позволяет детям активно участвовать в исследовательской деятельности, создавая реальные продукты и решая практические задачи. Игровые технологии делают процесс обучения увлекательным и мотивирующим, повышая интерес к изучению предмета. Информационно-коммуникационные технологии расширяют возможности для интерактивного взаимодействия и позволяют эффективно использовать мультимедийные ресурсы. Технологии индивидуализации помогают учитывать личные особенности и потребности каждого ученика, создавая условия для его максимального развития. Успешное внедрение современных педагогических технологий требует не только наличия соответствующих ресурсов, но и квалифицированной подготовки учителей, способных адаптировать новые методы к особенностям своей аудитории. Важно также сохранить баланс между традиционными и инновационными методами обучения, чтобы обеспечить всестороннее развитие учащихся. Современные педагогические технологии предоставляют значительные возможности для улучшения качества начального об-

разования. Они помогают создать более привлекательную и продуктивную образовательную среду, способствуют активному участию учеников в учебном процессе и обеспечивают индивидуальный подход к каждому ребенку. Эти технологии отвечают вызовам современного общества и образовательной практики, сочетая в себе традиционные педагогические ценности и инновационные подходы. Будущее начального образования связано с дальнейшим развитием и совершенствованием этих технологий, их интеграцией в учебный процесс и адаптацией к требованиям времени. Следует отметить, что целью применения современных педагогических технологий является создание условий, при которых каждый ученик сможет раскрыть свой потенциал, стать активным участником образовательного процесса и подготовиться к успешной жизни в динамично меняющемся мире.

Алишер Навои, выдающийся узбекский поэт и мыслитель XV века, оставил значительное наследие в области образования и воспитания. Его работы охватывают не только литературу, но и философские размышления о роли образования и воспитания в жизни общества. В своих трудах Алишер Навои писал, что образование - это не просто накопление знаний, но и путь к самосовершенствованию. Учёный верил, что истинное образование приводит к развитию внутреннего потенциала и способности служить обществу.

Литература:

1. Б.С. Абдуллаева, М.Б. Уразова, Н.Х. Вохидова. Общая педагогика. Учебное пособие. «Sano-standart», Ташкент – 2017. с.- 88
2. Х. Умарова. Теория и история педагогики. Учебное пособие. Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. Ташкент – 2018. с.- 166
3. Б.С. Абдуллаева, М.Б. Уразова, Н.Х. Вохидова. Общая педагогика. Учебное пособие. «Sano-standart», Ташкент – 2017. с.- 88
4. Юлдашева Тохта Аметовна. Учебное пособие по предмету «Культура речи преподавателя». Ташкент «ZEBO PRINT» - 2022. с.- 8
5. <https://www.booksite.ru>

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ МАТЕМАТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Пак С.В.

*Директор Центра дошкольного и общесреднего образования
Университета Пучон в Ташкенте, Преподаватель кафедры
Дошкольного образования Университета Пучон в Ташкенте.*

Tayanch so'zlar: shakllantirish, kasbiy, kompetensiyalar, talabalar, matematika, rivojlanish, maktabgacha yoshdagi bolalar, texnologiya.

Ключевые слова: формирование, профессиональные, компетенции, студенты, математическое, развитие, дошкольники, технология.

Key words: formation, professional, competencies, students, mathematical, development, preschoolers, technology.

Резюме: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik rivojlanishi sohasida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish muammolari yoritilgan, bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolaning matematik rivojlanishining muvaffaqiyatli jarayoni uchun talaba uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyasi taqdim etilgan.

Резюме: В статье освещены проблемы формирования профессиональных компетенция студентов в области математического развития дошкольников, кроме этого представлена технология формирования компетенций, необходимые студенту для успешного процесса математического развития дошкольника

Summary: The article highlights the problems of forming professional competencies of students in the field of mathematical development of preschoolers, in addition, it presents the technology of forming competencies necessary for a student for the successful process of mathematical development of a preschooler.

Исследования показывают, что развитие математических навыков с детства способствует более успешной учебе в школе и в последующей жизни. Поэтому формирование у студентов профессиональных компетенций в области математического развития дошкольников имеет стратегическое значение для будущего образования. Современное общество нуждается в педагогах, понимающих методики и подходы к обучению математике детей дошкольного возраста. Это поможет создать базу для успешного усво-

ения математики в школе и дальнейшего профессионального развития. Развитие новых методик и подходов к обучению математике у малышей является важным направлением в образовательной сфере. Исследования в этой области помогают выявить эффективные практики и улучшить качество обучения.

Раннее формирование математических навыков у детей способствует их когнитивному развитию, логическому мышлению и способности к абстрактному мышлению. Поэтому важно, чтобы будущие педагоги обладали необходимыми компетенциями для эффективного обучения детей и необходимы исследования, направленные на улучшение профессиональной подготовки студентов в области математического развития дошкольников и развитие новых эффективных методик обучения.

Профессиональные компетенции студентов - это комплекс знаний, навыков, компетенций и способностей, необходимых для успешного выполнения задач в определенной профессиональной области. В контексте студентов это означает готовность к работе в выбранной сфере, включая специфические навыки и знания.

Профессиональные компетенции студентов включают в себя знания, навыки, умения и способности, необходимые для успешного выполнения определенной работы или профессии. Эти компетенции могут включать в себя теоретические знания, коммуникативные навыки, управленческую способность, аналитическое мышление, креативность, умение работать в коллективе, умение принимать решения и другие.

Современные тенденции в области математического образования дошкольников ориентированы на развитие математических навыков и понимания уже с самого раннего возраста. Важно создать стимулирующую и поддерживающую среду, где дети могут экспериментировать, задавать вопросы и исследовать математические концепции. Одной из ключевых тенденций является использование игр и игровых методов в обучении математике. Игры помогают детям учиться через игру и весело проводить время, развивая при этом математические навыки, логику, пространственное мышление и абстрактное мышление. Другой важной тенденцией является интеграция технологий в образовательный процесс. Мобильные приложения, интерактивные игры и онлайн-ресурсы могут быть эффективным инструментом для обучения математике дошкольников, делая процесс обучения увлекательным и интерактивным. Также важно учитывать индивидуальные потребности и особенности каждого ребенка. Подход к обучению должен быть дифференцированным, учитывая разные

уровни подготовки, интересы и способности детей. Наконец, современные методики обучения математике для дошкольников ставят акцент на развитие критического мышления, решения проблем, творческого мышления и способности к самостоятельному исследованию. Эти навыки не только помогут детям освоить математику, но и развивают общие когнитивные способности, которые будут полезны им в будущем.

В азиатских странах, таких как Япония, Китай, Южная Корея и Сингапур, математика в дошкольном возрасте обычно учатся с помощью игр, практических заданий и интерактивных методик. Важным аспектом является развитие математических навыков через игры, манипулятивные материалы и повседневные ситуации. Примеры подходов, используемых в обучении математике детей дошкольного возраста в азиатских странах, могут включать в себя: использование абакуса (счетной рамки) для обучения основам математики и арифметики; различные математические игры и головоломки, способствующие развитию логического мышления и умения решать проблемы; использование конкретных материалов, таких как карточки с числами, фигуры и геометрические модели, для представления математических концепций; интеграция математики в повседневные ситуации и игровые сценарии для понимания математических понятий.

Развитие профессиональных компетенций студентов, будущих педагогов дошкольных учреждений в области математического развития детей, имеет важное значение для обеспечения качественного образования и полноценного развития детей. Студентам следует ознакомиться с современными методиками обучения математике в дошкольном возрасте, такими как игровые подходы, использование дидактических игр, математических конструкторов и т.д. Также необходимо участвовать в практических занятиях в дошкольных образовательных организациях, где они могут применять полученные знания и навыки на практике. Студентам важно научиться учитывать индивидуальные особенности каждого ребенка при формировании их математических навыков и способностей. Кроме этого будущие педагоги дошкольных образовательных организаций должны уметь эффективно общаться с детьми, родителями и коллегами, чтобы создать благоприятную образовательную среду. Использование цифровых технологий и образовательных приложений поможет студентам создавать интерактивные уроки и задания для детей. Учитывая вышеперечисленное студенты педагогических вузов смогут эффективно формировать свои профессиональные компетенции в области математического

развития детей и стать квалифицированными педагогами в дошкольных учреждениях.

Наличие сформированных педагогических компетенций по развитию математическим развитием дошкольников выступает как один из основных показателей подготовленности педагога к данному виду деятельности.

Исходя из функций воспитателя по развитию математическим развитием дошкольников, основными его умениями являются: умение диагностировать уровень математического развития ребенка, планировать и организовывать деятельность по математическому развитию детей (на занятиях, в играх и самостоятельной деятельности детей, в повседневной жизни), вести работу с родителями (консультирование, оказание помощи в осуществлении предматематической подготовки детей в домашних условиях и т. д.).

Каждое из представленных компетенций воспитателя по математическому развитию детей включает в себя ряд более конкретных компетенций. Так, например, умение диагностировать уровень математического развития ребенка предполагает: выбор подходящей для данного возраста и конкретного ребенка диагностической методики; подбор системы заданий; отбор критериев, по которым оценивается уровень математического развития; проведение диагностики в интересной для ребенка форме; анализ полученных результатов; выявление причин отставания в математическом развитии (в случае отклонения от нормы); формулирование выводов и конкретных рекомендаций.

Исходя из структуры деятельности воспитателя по развитию процессом математического развития дошкольников, мы считаем целесообразным классифицировать его педагогические умения в соответствии с этапами управленческого цикла. При этом мы опирались на классификацию компетенций, предложенную Болотовым В.А., Сериковым В.В. Елагиной В.С., Похлебаевым С.М, Л.Г.Семужиной. Жук О.Л. [1-5]

Нами предложена авторская технология формирования компетенций, необходимые студенту для успешного процесса математического развития дошкольника (Таблица N 1).

Таблица 1.

Компетенции детей дошкольного возраста	Методы формирования компетенций у детей дошкольного возраста	Компетенции студента по математическому развитию детей дошкольного возраста
Группирует предметы по 1-2 признакам	игры на группировку по цвету и размеру, использование карточек с изображениями, практические занятия с предметами, занятия с наглядными пособиями, создание схем для визуализации, интерактивные упражнения на классификацию	знание классификации объектов, умение создавать развивающие игры, навык стимулирования мышления, креативный подход к материалам, способность наблюдать за детьми, умение разрабатывать практические задания, навык анализа образовательного процесса
Находит в окружающей обстановке «один» и «много»	игры на определение количества, практические задания по поиску объектов, использование карточек с изображениями, занятия на сравнение "один" и "много", демонстрация с реальными предметами, активные игры на запоминание	знание методик обучения, наблюдательность, коммуникативные навыки, креативность, умение организовывать игровую деятельность, способность к рефлексии, умение создавать комфортную атмосферу
Выстраивает предметы по их величине	игры на сортировку по размеру, использование моделей разной величины, занятия с последовательным расположением, практические измерения, создание композиций, карточки для визуализации, сравнение высоты и ширины	знание методов работы с величинами, умение организовывать занятия, способность создавать дидактические материалы, навык использования игровых форм, креативность в обучении, умение наблюдать за детьми, навык корректировки процесса

Различает геометрические фигуры (круг, квадрат, треугольник), формы (куб, шар)	игры на распознавание фигур, использование геометрических конструкторов, практические занятия с моделями, создание фигур из бумаги, занятия с карточками, рисование и раскрашивание фигур	знание геометрических фигур, умение использовать игровые методики, способность организовывать активные занятия, креативность в дидактических материалах, навык сравнения фигур, умение мотивировать детей, способность анализировать результаты
Сравнивает множества	игры на сравнение предметов, сортировка объектов по размеру и количеству, использование картинок для визуального сравнения, практические задания с геометрическими фигурами, наблюдение за природой и сравнение объектов в ней	знание методов сравнительного анализа, умение организовывать игровые занятия, способность использовать наглядные материалы, навык создания развивающих упражнений, креативность в обучении, умение наблюдать за процессом, навык адаптации заданий под уровень детей
Понимает смысл обозначений: короче -длиннее	игры с измерением длины, использование линейки и других инструментов, сортировка предметов по длине, практические задания с верёвками и нитками, сравнение длины объектов в природе	знание принципов измерения длины, умение организовывать игровые занятия с измерением, способность использовать наглядные материалы, навык создания дидактических заданий, креативность в подходах к обучению, умение наблюдать за процессом, навык адаптации заданий к уровню развития детей
Понимает смысл слов «утро», «вечер», «день», «ночь»	игры с изображениями различных времен суток, создание графиков порядка дня, обсуждение наблюдений за природой, использование рассказов и стихов, проведение ролевых игр, использование настенных календарей	знание особенностей времён суток, умение организовывать тематические занятия, способность использовать наглядные пособия, навык создания увлекательных рассказов, креативность в игровых методах, умение наблюдать за детьми, навык адаптации заданий к интересам детей

Знает понятие «половина», «половинка»	игры с делением предметов на части, использование картинок и моделей, практические задания с продуктами (например, разрезание фруктов), настольные игры на деление, сравнение целого и половины с помощью игрушек	знание принципов дробного деления, умение демонстрировать деление на примерах, способность создавать задания с использованием половинок, навык объяснения через наглядные материалы, умение применять игровые методы для усвоения, способность связывать понятия с повседневной жизнью
Понимает счет и связи в числовом ряду	игры с цифрами и счётными предметами, настольные игры для обучения счёту, практические задания на счёт в повседневной жизни, использование визуальных пособий с числовыми рядами, занятия с музыкальными инструментами для счёта, игры на внимание и память с числами, использование рифмовок и считалок для запоминания	знание чисел и счёта, умение создавать игровые задания, способность использовать наглядные материалы, навык интеграции счёта в повседневность, креативность в разработке игр, умение анализировать усвоение, способность вовлекать детей в занятия
Считает механически до 5	счёт с использованием кубиков, игры на сортировку предметов, занятия с мозаикой, подсчёт цветов или фигур в картинках, практические задания с наклейками, игры с шарами для подсчёта, использование таблиц для визуального счёта	знание основ счёта до 5, умение создавать игровые задачи, способность использовать механические игрушки для обучения, навык организации активных занятий, креативный подход к созданию материалов, умение наблюдать за процессом усвоения

Находит схожие предметы с геометрическими фигурами	сортировка предметов по форме, использование геометрических пазлов, занятия с карточками фигур, поиск форм в окружающей среде, создание аппликаций, ролевые игры с фигурами, использование конструктора	умение интегрировать фигуры в занятия, способность разрабатывать игры на основе фигур, знание особенностей восприятия, навык организации совместной деятельности, умение мотивировать детей через творчество, креативность в создании пособий, применение разных подходов к обучению
Называет геометрические фигуры и формы	игры на название фигур, карточки с изображениями, практические задания с формами, рисование и раскрашивание, создание аппликаций, нахождение фигур в окружающей среде, ролевые игры с предметами	знание геометрических фигур, умение использовать обучающие материалы, разработка интерактивных уроков, создание наглядных пособий, организация игр с фигурами, связывание фигур с окружающей средой, креативный подход к обучению
Устанавливает количественные связи	игры на сопоставление количеств, счётные палочки, карточки для сравнения, практические задания на подсчёт, визуальные пособия, математические игры, обсуждение количеств в жизни	знание количественных связей, умение применять игровые методики, разработка заданий на сопоставление, использование наглядных материалов, креативный подход к обучению, интеграция счёта в повседневность, анализ уровня понимания
Знает количественный состав числа	упражнения на деление предметов на группы, игры с использованием кубиков для счёта, создание числовых линеек, задачи на нахождение разных составов числа, занятия с использованием фигурных форм	умение объяснять количественный состав, применение интерактивных методов, разработка игр, использование наглядных пособий, интеграция математики в жизнь, анализ ошибок и успехов, креативность в обучении

Пользуется математическими понятиями (много, мало, всего, столько же)	игры на сравнение количеств, использование счётных материалов, занятия с карточками на определение "много" и "мало", практические задания с предметами, визуальные пособия для демонстрации понятий, математические рифмовки и считалки	умение проводить занятия по сравнению, использование игровых заданий, упражнения на "много" и "мало", практические задачи с объектами, визуальные материалы, интеграция понятий в ролевые игры, использование адаптированных методов обучения
Считает по порядку	игры на последовательный счёт, использование счётных материалов, занятия с карточками, практические задания с предметами, визуальные пособия, ролевые игры, интеграция счёта в повседневные ситуации	умение организовывать игры на счёт, знание техник активного вовлечения, способность создавать интерактивные задания, использование разнообразных материалов для обучения, умение оценивать уровень усвоения, применение практических примеров из жизни
Сравнивает множества «больше», «меньше», «равно»	использование игровых заданий на сравнение, практические занятия с предметами, занятия с карточками, ролевые игры с количественными понятиями, математические загадки, визуальные пособия, интерактивные упражнения	умение объяснять количественные отношения, использование игровых методик, разработка наглядных материалов, создание заданий на сравнение, интеграция понятий в повседневную практику, мониторинг прогресса детей
Ориентируется в пространстве (впереди, сзади, наверху, внизу, близко, далеко)	игры на ориентирование, использование моделей, занятия с картами, задания на определение направления, ролевые игры, визуальные пособия, упражнения с предметами	умение объяснять пространственные отношения, использование активных методов обучения, создание наглядных материалов, проведение игровых занятий, интеграция ориентирования в повседневные ситуации, наблюдение за процессом усвоения, адаптация методов под уровень детей

Понимает значение целого и его частей	игры на определение целого и частей, использование конструктора для сборки, занятия с карточками для визуализации, практические упражнения с предметами, создание моделей и макетов, использование схем для объяснения	умение объяснять связи между целым и частями, использование разнообразных методов обучения, создание наглядных материалов, организация игровых занятий, мониторинг понимания детьми понятий, применение интерактивных заданий

Таблица представляет взаимосвязь компетенций дошкольников по математическому развитию, компетенций будущих педагогов, необходимых для эффективного формирования данных навыков, и методов, применяемых для развития этих компетенций у детей. В таблице выделены ключевые математические компетенции детей, такие как навыки счета, ориентировка в пространственных и временных отношениях, логическое и алгоритмическое мышление. В соответствии с этим определены профессиональные компетенции педагогов, включающие умение диагностировать уровень математической подготовки детей, проектировать и организовывать образовательный процесс, а также использовать дидактические методы и современные технологии. Методы формирования компетенций дошкольников представлены через игровую и проектную деятельность, практико-ориентированные задачи, а также применение цифровых инструментов.

Исходя из вышесказанного, математическое развитие ребенка опирается на общепедагогические компетенции, однако особое значение имеют и специальные профессиональные умения, поскольку их формирование требует владения специфическими знаниями и методами работы. Важнейшими среди них являются: способность диагностировать уровень математического развития ребенка, выбирать содержание обучения и оптимальные методы педагогического воздействия с учетом возрастных и индивидуальных особенностей, осуществлять самоконтроль и самокоррекцию своей деятельности, а также переносить ранее усвоенные знания и навыки на новые, нестандартные ситуации. Кроме того, важной компетенцией является разработка оригинальных подходов к организации математического развития дошкольников.

Таким образом, методика формирования профессиональных компетенций студентов в области математического развития дошкольников - это совокупность педагогических приемов, инструментов и стратегий,

направленных на развитие у будущих педагогов компетенций и навыков работы с детьми дошкольного возраста в области математики. Целью данных методик является подготовка специалистов к эффективному обучению малышей математике, стимулированию их познавательного интереса, развитию логического мышления, умения решать задачи и осуществлять математические действия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственная учебная программа «Ilk qadam» для дошкольных образовательных учреждений, 68 стр. Т-2018. Грошева И.В., Пак С.В. и др.
2. Грошева, Пак С.В. и др. Государственная учебная программа «Ilk qadam» для дошкольных образовательных организаций, издание второе, дополненное, 102 стр., 2022 г.
3. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – №3. – С. 8-15.
4. Елагина В.С., Похлебаев С.М. Компетентностный подход к организации обучения студентов в педагогическом вузе // Фундаментальные РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ. – 2012. – № 3 – 3. – С. 571-575
5. Жук, О.Л. Педагогическая подготовка студентов : компетентностны подход / О. Л. Жук. – Минск: РИВШ, 2009. – 336 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГОВ ПО ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ С РОДИТЕЛЯМИ И СОЦИАЛЬНЫМИ ПАРТНЁРАМИ В ДОО

Абдуллаева Л.У.

*Преподаватель кафедры "Дошкольная педагогика"
Чирчикского Государственного Педагогического университета*

Tayanch so'zlar: kompetensiyalar, maktabgacha tarbiya pedagogi, ta'lim, tashkilot, o'zaro ta'sir, ota-onalar, ijtimoiy sheriklar, texnologiyalar, shakllantirish, baholash, hamkorlik.

Ключевые слова: компетенции, педагог дошкольная, образовательная, организация, взаимодействие, родители, социальные партнёры, технологии, формирование, оценка.

Key words: competencies, preschool teacher, educational, organization, interaction, parents, social partners, technologies, formation, assessment.

Резюме: Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) pedagoglarning ota-onalar va ijtimoiy sheriklar bilan o'zaro hamkorlikdagi asosiy kompetensiyalari, shuningdek ularni shakllantirish va baholash texnologiyalari ko'rib chiqiladi.

Резюме: В статье рассматриваются ключевые компетенции педагогов дошкольной образовательной организации (ДОО) по взаимодействию с родителями и социальными партнёрами, а также технологий их формирования и оценки.

Summary: The article examines the key competencies of teachers of preschool educational organizations (PEO) in interaction with parents and social partners, as well as technologies for their formation and assessment.

Интеграция Республики Узбекистан в единое образовательное пространство ориентирует сферу высшего образования на кардинальные изменения, которые обусловлены внедрением показателей качества как совокупности требований, необходимых для реализации основных образовательных программ бакалавриата и магистратуры по направлениям подготовки. Образование Республики Узбекистан в последнее десятилетие базируется на компетентностном подходе, предъявляющем конкретные требования к образованию, к теоретической и практической подготовке для будущей профессиональной деятельности.

Педагог – ключевая фигура в стремительно меняющейся системе образования и на сегодняшний момент должен выполнять функции не только

обучения и воспитания подрастающего поколения, но и менеджера, имеющего опыт решения разнообразных проблем социума.

Профессиональная подготовка будущего педагога предполагает и его компетентность в области взаимодействия с родителями и социальными партнерами как важное условие его будущей педагогической деятельности. Учеными А.Г. Гладышевым, В.Н. Ивановым, М.В. Обориным, М. Осиповым, В.И. Патрушевым и др. подчеркивается, что формирование у будущего педагога умений конструктивно взаимодействовать с родителями и социумом, как участниками образовательного процесса, может способствовать уменьшению областей дисфункционального между ними взаимодействия.

Компетентностный подход рассматривается на сегодняшний день как одно из ведущих перспективных направлений усовершенствования высшего образования, а также приведение его к стандартам международного образовательного пространства для обеспечения конкурентоспособности на мировом рынке.

Для Республики Узбекистан, так же как и для других стран, возникла необходимость в адаптации образовательных программ к социально-экономическим реалиям и потребностям общества. Выпускнику - будущему педагогу необходимо в должной мере владеть знаниями, умениями, навыками, ориентированными на решение актуальных образовательных, социальных, культурных, экономических задач, в целом.

Анализ научной литературы и состояния практики показывает, что в отечественной и зарубежной педагогической науке отражены многообразные аспекты проблемы формирования компетенций у будущих педагогов.

В исследованиях Н.Муслимова, Н.Джалиловой, Б.Абдуллаевой, Н.А. Глузман, Н.В. Горбуновой, Е.В. Демкиной, Е.Б. Дементьевой, М.А. Захаровой, Г.Ф. Ковтун, Н.В. Кузьминой, Л.М. Митиной, В.В. Серикова, В.А. Слостенина, С.А.Хазовой и других авторов раскрыты теоретические и практические основы совершенствования подготовки педагогических кадров, формирования педагогических способностей.

Проблемой взаимодействия занимались такие ученые, как Л.В. Байбородова, С.Н. Батракова, Н.М. Борытко, М.В. Гуковская, Е.В. Коротаяева, И.Б. Котова, А.В. Мудрик, М.Е. Поленова, В.А. Слостенин, Е.Н. Шиянов и др. Также, если брать в отдельности подготовку студентов - будущих педагогов к работе с семьей, следует отметить исследования Байбородовой, однако проблема формирования у будущих педагогов компетенции взаимодействия с родителями и социальными партнерами

в полной мере еще не осмыслена и не изучена, хотя организовывать указанный процесс способен только тот педагог, у которого эта готовность сформирована.

Для создания модели социального партнерства в ДОО можно выделить три этапа:

1. Подготовительный - необходимо организовать сбор данных о востребованности образовательных услуг (полезно создать маркетинговую службу).

2. Организационный - необходимо теоретически разработать модель социального партнерства, создать организационно - содержательные условия её функционирования, определить круг социальных партнеров, заключить необходимые договоры.

3. Функциональный - необходимо организовать апробацию и корректировку модели, организовать регулярный мониторинг эффективной системы социального партнерства.

Создание оптимальных условий возможно в том случае, когда проводится предварительная диагностическая работа по изучению образовательной ситуации, в которой функционирует образовательный комплекс. Данная аналитическая деятельности должна включать в себя:

- качественный анализ состояния дошкольного образования;
- изучение потребностей и запросов на образовательные услуги.

На наш взгляд, ДОО должно организовывать социально-педагогическое партнерство с целью удовлетворения:

- образовательных потребностей заказчиков;
- потребности дошкольного образовательного учреждения в развитии и повышении конкурентоспособности.
- интеграции совместных усилий с участниками социально-педагогического

партнерства для всестороннего развития личности ребенка.

В соответствии с социальным заказом государства и общества, на основе системного подхода нами разработаны **ключевые аспекты компетенций воспитателя по взаимодействию с родителями и социальными партнёрами, а также технологий их формирования и оценки** социально-педагогического партнерства ДОО, представленная в таблице 1.

Таблица 1.

**Ключевые компетенций воспитателя по взаимодействию
с родителями и социальными партнёрами, а также технологий
их формирования и оценки**

Компетенции воспитателя ДОО	Ключевые аспекты компетенций	Методы и технологии формирования данной компетенции	Методы оценки данной компетенции
Коммуникативные компетенции	Эффективное общение с родителями	Тренинги по коммуникации: обучение основам грамотного общения и выстраивания доверительных отношений с родителями Рольевые игры: имитация ситуаций взаимодействия с родителями для отработки навыков ведения диалога и активного слушания Использование активного слушания: применение техник уточнения и перефразирования для более глубокого понимания потребностей родителей, а также проведение опросов и анкетирования для получения обратной связи	Анкетирование родителей: проведение опросов для оценки уровня удовлетворенности взаимодействием с воспитателем Наблюдение за общением: анализ поведения воспитателя в процессе общения с родителями, включая использование техник активного слушания и ясность выражения мыслей Обратная связь от коллег: оценка коллегами способности педагога к эффективному общению через совместные встречи или обсуждения
	Умение разрешать конфликты	Тренинги по разрешению конфликтов: обучение методам конструктивного разрешения конфликтов и применению техник посредничества. Разбор практических ситуаций: анализ реальных конфликтных ситуаций с целью нахождения эффективных решений и их обсуждение с коллегами Использование методов ненасильственного общения: применение подходов, основанных на уважении и понимании, а также фасилитационных техник для управления конфликтами с привлечением третьей стороны	Анализ кейсов: оценка способности педагога к разрешению конфликтов на основе разбора реальных ситуаций и предложенных решений Рольевые игры: проведение рольевых игр, где воспитатели могут продемонстрировать свои навыки в разрешении конфликтов, с последующим анализом результатов Опросы и анкетирование: сбор мнений родителей и коллег о том, как воспитатель справляется с конфликтами, и какие методы использует
	Ведение индивидуальных консультаций	Практические занятия и наставничество: обучение ведению индивидуальных консультаций через практические занятия и получение поддержки от опытных коллег Имитация консультаций: моделирование встреч с родителями, анализ их проведения и получение рекомендаций по улучшению Проведение консультаций через видеосвязь: использование платформ для дистанционных консультаций и предварительное анкетирование родителей для выявления их вопросов и ожиданий перед встречами	Запись и анализ консультаций: запись встреч с родителями (с их согласия) для анализа стиля ведения консультаций, включая выявление потребностей родителей и предложенные решения Обратная связь от родителей: получение отзывов от родителей о качестве индивидуальных консультаций и их восприятии профессионализма воспитателя Профессиональная аттестация: использование критериев для оценки навыков ведения индивидуальных консультаций в рамках профессиональной аттестации или внутренней оценки в образовательном учреждении

Педагогические компетенции	Информирование родителей о методах воспитания	Лекции и семинары: организация информационных встреч, на которых педагоги представляют родителям современные методы воспитания и обучают их основам Распространение информационных материалов: подготовка и выдача буклетов, памяток и информационных листовок с методами воспитания и полезными советами Вебинары и онлайн-курсы: проведение дистанционных мероприятий, на которых родители могут получить информацию о методах воспитания в удобном формате	Опросы: сбор мнений родителей о том, насколько полезной была информация и материалы Посещаемость мероприятий: анализ, сколько родителей пришло на лекции и семинары, чтобы понять их интерес к теме Обратная связь: проведение разговоров с родителями для выяснения их мнения о методах воспитания
	Совместная работа с родителями в образовательном процессе	Совместные мероприятия: проведение мастер-классов, открытых уроков и праздников, в которые активно вовлекаются родители Обратная связь через опросы: регулярные опросы и анкетирования для сбора мнений родителей о образовательном процессе и их предложений по его улучшению Создание родительских комитетов: формирование групп родителей, которые могут участвовать в планировании и организации образовательных мероприятий	Опросы о вовлеченности: сбор мнений родителей о том, как они участвуют в мероприятиях и как им нравится сотрудничество Анализ участия: оценка количества родителей, которые принимают участие в совместных мероприятиях и активностях Отзывы от коллег: оценка уровня сотрудничества с родителями по мнению других педагогов
	Разработка рекомендаций по воспитанию в домашних условиях	Индивидуальные консультации: проведение встреч с родителями для обсуждения особенностей воспитания их детей и предоставления персонализированных рекомендаций Публикация статей и советов: написание и размещение статей на сайте детского сада или в социальных сетях с рекомендациями по воспитанию в домашних условиях Организация родительских встреч: проведение регулярных встреч, на которых обсуждаются темы воспитания, делятся опытом и даются практические советы	Анкетирование: сбор мнений родителей о том, насколько полезными и применимыми были рекомендации Индивидуальные беседы: обсуждение с родителями, как они используют рекомендации в повседневной жизни Наблюдение за детьми: мониторинг изменений в поведении детей после внедрения рекомендаций
Организационные компетенции	Организация родительских собраний и мероприятий	Планирование мероприятий: создание расписания собраний и мероприятий с учетом предпочтений родителей Использование мультимедиа: применение презентаций, видео и других визуальных материалов для повышения интереса на собраниях Обратная связь после мероприятий: сбор отзывов от родителей о проведенных собраниях для улучшения будущих встреч	Анкеты для родителей: сбор отзывов о мероприятиях для оценки их качества и полезности Мониторинг посещаемости: оценка количества участников для определения интереса к собраниям Анализ взаимодействия: наблюдение за активностью родителей и их вовлеченностью на мероприятиях

Социально-партнёрские компетенции	Создание родительских сообществ	Формирование групп в социальных сетях: создание онлайн-платформ для общения и обмена информацией между родителями Организация совместных проектов: проведение мероприятий, где родители могут участвовать вместе, например, благотворительные акции или мастер-классы Регулярные встречи: планирование регулярных встреч родителей для обсуждения актуальных вопросов и совместной деятельности	Опросы о полезности сообществ: изучение мнений родителей о значимости и активности в группах Анализ активности в онлайн-ресурсах: оценка числа обсуждений и сообщений в социальных сетях Индивидуальные беседы: обсуждение с родителями их опыта участия в сообществах
	Координация взаимодействия между родителями и педагогами	Создание коммуникационных каналов: установление различных способов связи между родителями и педагогами (например, мессенджеры, электронная почта) Совместные собрания: организация мероприятий, где родители и педагоги могут обсудить вопросы воспитания и обучения Программы наставничества: назначение опытных родителей в роли наставников для новых семей, что способствует лучшему взаимодействию и обмену опытом	Опросы о коммуникации: исследование мнений как родителей, так и педагогов о качестве взаимодействия Анализ совместных мероприятий: оценка частоты и качества встреч между родителями и педагогами Оценка педагогами взаимодействия: рассмотрение мнения коллег о сотрудничестве и координации с родителями
	Установление партнёрских связей с внешними организациями	Создание базы данных: список потенциальных партнёров (медицинские учреждения, культурные центры) Проведение встреч: организация переговоров с представителями организаций для обсуждения сотрудничества Обмен информацией: регулярный обмен материалами с партнёрами	Количество партнёров: оценка числа заключённых соглашений и сотрудничества Анализ качества взаимодействия: оценка эффективности партнёрских отношений через отзывы и результаты совместной работы Регулярность встреч: проверка частоты встреч и обмена информацией с партнёрами
	Организация проектов с социальными партнёрами	Разработка программ: создание совместных образовательных мероприятий Совместные акции: проведение экскурсий и мастер-классов с участием партнёров Планирование: составление общего плана мероприятий с распределением обязанностей	Анализ успеха проектов: оценка реализации проектов на основе достигнутых целей Участие партнёров: измерение активности и вклада социального партнёра в мероприятие Отчёты о результатах: подготовка отчётов по результатам проектов и их влиянию на участников
	Привлечение специалистов для проведения образовательных мероприятий	Идентификация специалистов: поиск и отбор необходимых профессионалов Приглашения: установление контактов и приглашение специалистов на мероприятия Организация взаимодействия: согласование графиков и условий участия специалистов	Качество мероприятий: оценка мероприятий через отзывы участников Количество привлечённых специалистов: подсчёт специалистов, участвовавших в образовательных мероприятиях

			Оценка эффективности: оценка влияния мероприятий на участников, включая педагогов и детей
Эмоциональная компетентность	Эмпатия и поддержка родителей	Тренинги по эмоциональному интеллекту: развитие способности понимать и сопереживать эмоциям других Активное слушание: обучение техникам внимательного и чуткого восприятия проблем родителей Обратная связь: регулярные беседы с родителями для лучшего понимания их переживаний	Опросы родителей: оценка их восприятия поддержки Наблюдение: оценка взаимодействий с родителями через наблюдения коллег Результаты консультаций: анализ успехов в улучшении общения с родителями
	Доверительные отношения	Индивидуальные встречи: регулярное общение с родителями для выстраивания личного контакта Честная и открытая коммуникация: прямое и уважительное обсуждение вопросов, касающихся ребёнка Совместные мероприятия: участие в мероприятиях, которые способствуют укреплению отношений с родителями	Анализ взаимодействий: оценка частоты и качества общения с родителями Вовлечённость родителей: измерение активности родителей в мероприятиях и встречах Наблюдение за взаимодействием: оценка изменений в поведении родителей по отношению к воспитателю
	Умение управлять собственными эмоциями в сложных ситуациях	Техники саморегуляции: обучение техникам дыхания, медитации и релаксации для контроля эмоций Курсы по стресс-менеджменту: изучение методов управления стрессом и эмоциональной устойчивости Рольевые игры: практика сложных ситуаций для тренировки реакции на стресс	Оценка коллег: анализ поведения в стрессовых ситуациях Самоанализ: рефлексия о личных эмоциональных реакциях Успешность решения конфликтов: оценка результатов сложных ситуаций и принятых решений
Цифровая грамотность	Использование цифровых инструментов для взаимодействия	Обучение работе с цифровыми платформами: курсы по использованию мессенджеров и образовательных порталов Практическое применение: регулярное использование онлайн-инструментов для общения с родителями Оценка удобства и скорости: анализ эффективности цифровых каналов взаимодействия	Опросы родителей: оценка удобства и эффективности взаимодействия через цифровые платформы Анализ активности: Оценка частоты и полноты использования цифровых инструментов Мониторинг ответов: оценка скорости реагирования на запросы через цифровые каналы
	Ведение электронных журналов и дневников	Обучение работе с электронными системами: тренинги по работе с программами для ведения дневников и журналов Систематизация данных: постоянное обновление информации о ребёнке в электронных системах Использование шаблонов: применение готовых форм для ускорения процесса заполнения данных	Точность данных: проверка правильности и актуальности внесённых записей Скорость обновления информации: оценка регулярности ведения журналов Отзывы коллег: Оценка удобства использования журналов для работы с информацией

	Организация дистанционных встреч и консультаций	Обучение работе с программами видеосвязи: курсы по использованию сервисов для онлайн-встреч Планирование онлайн-встреч: создание расписания для регулярных дистанционных консультаций Проверка готовности: тестирование технических средств перед встречей	Частота проведения: оценка регулярности дистанционных встреч Оценка качества связи: анализ технической стороны проведения онлайн-консультаций Удовлетворённость участников: опросы родителей и коллег о качестве онлайн-встреч

Таким образом предложенная нами модель ключевых компетенций воспитателя по взаимодействию с родителями и социальными партнёрами есть структурный компонент профессиональной компетентности будущего педагога; включает теоретические знания в сфере взаимодействия с указанными категориями лиц и организаций; эффективное общение с родителями, умение разрешать конфликты, ведение индивидуальных консультаций, информирование родителей о методах воспитания, совместная работа с родителями в образовательном процессе, разработка рекомендаций по воспитанию в домашних условиях, организация родительских собраний и мероприятий, создание родительских сообществ, координация взаимодействия между родителями и педагогами, установление партнёрских связей с внешними организациями, организация проектов с социальными партнёрами, привлечение специалистов для проведения образовательных мероприятий, эмпатия и поддержка родителей, доверительные отношения, умение управлять собственными эмоциями в сложных ситуациях, использование цифровых инструментов для взаимодействия с социальными партнёрами и родителями умения определять цели и задачи соответствующего вида деятельности, владение разнообразными приемами, методами и технологиями продуктивного взаимодействия с различными субъектами педагогического процесса, умения анализировать результаты работы с родителями и социальными партнерами.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Партнёрство с семьями и местным сообществом .методическое пособие (Шин А.В., Мирзиёева Ш.Ш., Грошева И.В., Назарова В.А., Микаилова У.Т., Абдуназарова Н.Ф., Закиров А. А., Исхакова М.Р., Умирзакова Н.Р.). – Т.: 2020. - 82 с.

ЧТО ТАКОЕ ИГРА ДЛЯ РЕБЕНКА?

Мирзорахимов О.К.

*Старший преподаватель кафедры теории начального образования
Чирчикского государственного педагогического университета*

Tayanch so'zlar: o'yin, o'qituvchi, bola, bolalar bog'chasi, munosabatlar, ajralish, ona, istaklar, hayot, birgalikda, umid, qulay ichki makon, chalg'itish, dumaloq raqslar, o'yin-kulgilar, harakatlar, harakatlar, o'yin-kulgi, ishtiyoq, xarakter, qiziqarli, ishonch, itoatkorlik.

Ключевые слова: игра, воспитатель, ребёнок, садик, отношения, разлука, мама, желания, жизнь, совместно, надежда, уютный интерьер, отвлечь, хороводы, игры-забавы, движения, действия, веселье, увлеченность, характер, интересно, доверие, послушание.

Key words: game, teacher, child, kindergarten, relationships, separation, games, movements, actions, fun, passion, character, interesting, trust, obedience.

Резюме: Maqolada o'yinning bola hayotidagi o'rni haqida ma'lumot berilgan. Bolalar bog'chasiga kirish bilan bolaning hayotidagi o'zgarishlar, kunning qat'iy tartibi, notanish kattalar va bolalar, g'ayrioddiy talablar to'g'risida. Onadan ajralish va bolalar bog'chasida bo'lganida chaqaloqning tashvishi odat haqida. Va o'qituvchining asosiy vazifasi haqida, bolalarni xursand qilish, ularni xursand qilish, ularni begonalar orasida bo'lishiga to'sqinlik qiladigan har qanday narsadan imkon qadar tezroq chalg'itish. Bu qo'shma ochiq o'yinlar yordamida mumkin.

Резюме: В статье дана информация о роли игры в жизни ребенка. О перемены жизни ребёнка с поступлением в детский сад, более строгом распорядка дня, незнакомые взрослые и дети, непривычные требования. Разлуки с мамой и тревожность малыша при нахождении в детском саду о непривычки. И о главной задачей воспитателя, позабавить ребят, развеселить их, поскорее отвлечь от всего, что омрачает их пребывание среди незнакомых людей. Это можно с помощью совместных подвижных игр.

Summary: The article provides information about the role of play in a child's life. About the changes in a child's life with admission to kindergarten, a stricter daily routine, unfamiliar adults and children, unusual demands. Separation from the mother and the baby's anxiety when in kindergarten are unaccustomed. And the main task of the teacher is to amuse the children, cheer them up, quickly distract them from everything that darkens their stay among strangers. This can be done through joint outdoor games.

Что такое игра для ребенка? Просто развлечение? Вовсе нет! Игра для малыша - это и развитие, и обучение, и знакомство с окружающим миром. И, конечно, воспитание маленького любимого человечка.

В младшем дошкольном возрасте усвоение новых знаний в игре происходит значительно успешнее, чем на учебных занятиях. Обучающая задача, поставленная в игровой форме, имеет то преимущество, что в ситуации игры ребёнку понятна сама необходимость приобретения новых знаний и способов действия. Ребёнок, увлеченный привлекательным замыслом новой игры, как бы не замечает того, что он учится, хотя при этом он то и дело сталкивается с затруднениями, которые требуют перестройки его представлений и познавательной деятельности. Если на занятии ребенок выполняет задания взрослого, то в игре он решает свою собственную задачу.

В современной дошкольной педагогике воспитательное и обучающее значение игры в принципе признается. Но в повседневной педагогической практике детского сада на игру фактически не остается времени. Причем она используется, как правило, лишь для закрепления знаний, полученных на занятиях. Такое искусственное разделение обучения на усвоение нового и закрепление усвоенного противоречит психологическим особенностям познавательного процесса в младшем дошкольном возрасте. Знания, поданные в готовой форме и не усваиваются и не развивают его. В игре же как раз ребенок сам стремится научиться тому, что он умеет. Однако огромные возможности развивающих игр, как правило, не используются. Репертуар таких игр очень беден и охватывает узкий круг задач (в основном это сенсорные игры). Особенно мало совместных игр, в которых участвует вся группа. Практически отсутствуют игры, направленные на развитие волевых, нравственных качеств личности и на формирование гуманных отношений между детьми. Нередко на занятии развивающая игра подменяется игровыми приёмами, где преобладает активность взрослого, или простыми упражнениями.

Использование дидактических игрушек или пособий тоже нередко называют игрой – стоит дать ребенку в руки пирамидку или матрешку и считается, что игра состоялась. Но это так. Развивающая игра – это не любые действия с дидактическим материалом и не игровой прием на обязательном учебном занятии.

Игровой замысел представляет собой ту игровую ситуацию, в которую вводится ребенок, и которую он воспринимает как свою. Это достигается, если построение замысла игры опирается на конкретные потребности и склонности детей, а также особенности их опыта. Для младших дошкольников характерна особая заинтересованность предметным миром. Привлекательность отдельных вещей задает смысл их деятельности.

Значит, замысел игры может основываться на действиях с предметами или на стремление получить предмет в собственные руки.

Во всех случаях замысел игры реализуется в игровых действиях, которые предлагаются ребенку, чтобы игра состоялась. В одних играх нужно что – то найти, в других – выполнить определенные движения, в третьих – обменяться предметами и т.п.

Игровые действия всегда включают в себя обучающую задачу, т.е. то, что является для каждого ребенка важнейшим условием личного успеха в игре и его эмоциональной связи с остальными участниками. Решение обучающей задачи требует от ребенка активных и волевых усилий, но оно же и дает наибольшее удовлетворение. Содержание обучающей задачи может быть самым разнообразным: не убежать раньше времени или назвать форму предмета, успеть найти нужную картинку за определенное время, запомнить несколько предметов и пр.

Игровой материал также побуждает ребенка к игре, имеет важное значение для обучения и развития малыша и конечно же, для осуществления игрового замысла. И, наконец, важной особенностью игры являются игровые правила. Правила игры доводят до сознания детей ее замысел, игровые действия и обучающую задачу.

С поступлением в детский сад в жизни ребёнка происходят большие перемены, которые далеко не всегда бывают радостными и желанными для него. В детском саду все не так, как дома: более строгий распорядок дня, незнакомые взрослые и дети, и даже тревожность. Такой неблагоприятный эмоциональный фон отрицательно сказывается на первых впечатлениях ребенка о детском саде, затрудняет привыкание к нему. Многие дети сопротивляются подобным переменам в жизни, не хотят приходить в группу.

Как облегчить детям привыкание к новым условиям жизни? Самое лучшее, что может предпринять воспитатель, – позабавить ребят, развеселить их, поскорее отвлечь от всего, что омрачает их пребывание среди незнакомых людей. Сделать это можно с помощью совместных подвижных игр.

Игра «Времена года»

Учитель – В гостях, у какого времени года мы побывали?

(У зимы). А теперь перенесёмся в следующее время года.

Тает снежок,

Ожил лужок,

День прибывает,

Когда это бывает? **(Весной).**

Я раскрываю почки, в зелёные листочки

Деревья одеваю, посевы поливаю,
Движения полна, зовут меня... (Весна).

Учитель: - Ребята, назовите весенние месяцы. (Март, апрель, май).

- А теперь подберите картинки, которые подходят к весне? (Дети подбирают картинки – символы, объясняют свой выбор и вставляют в окошечки соответствующие картинки).

Приметы: больше светит солнце, на деревьях появляются почки, листочки, трава, первые цветы (подснежники), тает снег, прилетают птицы, идут дожди, люди надевают куртки и плащи.

- Как вы думаете, в какое время года мы теперь попадаем? За весною следует...(лето).

Ярко солнце светит

В воздухе тепло.

И куда не глянешь

Все кругом светло.

- Ребята, назовите летние месяцы. (Июнь, июль, август).

- А теперь подберите картинки, что бывает летом?

(Дети подбирают картинки – символы, объясняют свой выбор и вставляют в окошечки соответствующие картинки).

Приметы: солнце ярко светит, деревья зеленые, летают насекомые, расцветают цветы. Растут грибы, ягоды, можно купаться, загорать и т..

Лето – это праздник красок. Лето – это солнце, речка, пляж, ягоды, грибы, фрукты, пение птиц, жужжание пчёл.. А что ещё? (Ответы учащихся).

Задание: исключить лишнее слово.

1. Ромашка, василёк, подснежник, колокольчик.
2. Цветение, радуга, купание, ледоход.
3. Коньки, скакалка, теннис, бадминтон.

Многие считают, что если в первое время предоставлять ребенку больше свободы, он быстрее привыкнет к новым условиям, так как они приближены к домашним. Поэтому нередко при подготовке к приёму новых детей

все усилия педагогов сосредоточены главным образом на создании уютного интерьера и подборе достаточного количества привлекательных игрушек. Большие надежды возлагаются при этом на то, что игрушки будут радовать детей, помогут занять и организовать их. Однако очень часто вместо радости игрушки приносят малышам огорчения и слезы. Многие дети отбирают их друг у друга, дерутся из-за них, вырывают из рук. Уговоры и объяснения взрослого, что игрушки общие, что им надо пользоваться сообща или по очереди, обычно не помогают, так как вступают в явное противоречие с привычным для детей опытом игры у себя дома, где они являются полноправными обладателями всех игрушек. Отсутствие у ребенка опыта игрового общения и совместной игры со сверстником приводит к тому, что в другом ребенке он видит главным образом претендента на привлекательную игрушку, а не интересного партнера. Вот почему с первых дней посещения детского сада неоценимое значение для жизнерадостного настроения малышей и их хорошего отношения друг к другу имеют совместные игры. Они помогут воспитателю сблизить детей, объединить их общей, интересной для всех деятельностью. Регулярное проведение подобных совместных игр не только обогатит малышей впечатлениями, но даст им новый социальный опыт, который так важен для развития личности ребенка.

Предлагаемые игры строятся на отношениях игрового партнерства при добровольном участии каждого ребенка в том, что принято всеми. Соперничество друг с другом недопустимо. Содержание и правила игр исключают поводы для конфликтов и взаимного отталкивания. По своему характеру это игры-забавы, хороводы. Они созданы по образцу народных игр и несут в себе элементы фольклора и народной культуры. Такие игры удовлетворяют потребность малышей в движении, в общении и в образном поэтическом слове. Сочетание движений со словом помогает ребенку осознать содержание игры, что в свою очередь, облегчает выполнение действий. Воспитателю эти игры помогут завоевать симпатии детей, их доверие и разумное послушание. Ведь они делают ребенка открытым для общения. Такая открытость создает важные предпосылки для формирования личности ребенка и является его основой. Игры предлагаются в порядке возрастания требований к поведению ребенка в группе. Первыми и самыми простыми являются те забавы и хороводы, в которых воспитанники действуют одновременно и одинаково.

Игры-забавы и хороводы имеют своеобразный характер действий. В играх-забавах все движения знакомы детям из повседневного опыта (бег, ходьба, прыжки и пр.). Новым является лишь переход от одного движения

к другому. Подражание взрослому облегчает такие переходы. Постепенно, при неоднократном проведении игры дети начинают выполнять движения самостоятельно, подражая друг другу. Ни в коем случае нельзя превращать игру-забаву в упражнение по отработке последовательности движений. Повторное участие в игре обеспечивает ребенку возможность естественно, без специальной тренировки овладеть необходимыми движениями.

Хороводные игры отличаются от забав необычностью движений: они пластичны, выразительны, подчинены ритму текста и сопровождающей его мелодии. Движения как бы драматизируют содержание игры. Все это будит воображение детей, развивает музыкальные способности и художественный вкус. Яркое и выразительное ведение хоровода становится своеобразной формой эстетической воспитания. Одним из главных условий проведения всех предлагаемых игр является добровольность участия детей. Не беда, если не все сразу включатся в игру. Можно начинать ее и с небольшой группой желающих, которые откликнулись на приглашение воспитателя.

В каждой игре необходимо опираться на то, что ребенок уже умеет и что он любит делать сам. Педагогу важно знать и понимать, что умеют и любят делать его воспитанники независимо от их возраста, и на этой основе вводить новые действия и новые задачи. Кроме того, на каждом возрастном этапе между детьми существуют значительные индивидуальные различия, их тоже необходимо учитывать при проведении игр.

Таким образом, разные дети требуют разного подхода и нуждаются в различных воспитательных воздействиях. Ни в коем случае нельзя насильно (запретами, угрозами, наказаниями) заставлять ребенка делать то, чего он не хочет, к чему он еще не готов. Доброжелательность, сюрпризность, разного рода неожиданности значительно более эффективными средствами в работе с детьми. И эти средства всегда в ваших руках. Нужно уметь вовремя удивиться или огорчиться, заинтриговать детей какой-то неожиданностью, выразить восхищение, показать мимикой, интонацией, движением свою заинтересованность игрой и успехами в ней ребенка. Конечно, все это требует от воспитателя артистизма. Только радость от успеха, увлеченность, заинтересованность ведут к формированию личности человека.

ЛИТЕРАТУРА:

1. В.Г.Колягина. Арт – терапия и арт – педагогика для дошкольников. М., 2016.г.
2. Л. Малышева, « Игра словом» М., «Знание»,1985.г.
3. Е.Синицына, « Умные слова». М., « Лист», 1997.г.
4. « Смекалка для малышей», М., « Омега», 1994.г.
5. С. Федин, « Лучшие игры со словом», М., «Айрис Пресс»,1994.г.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРИМЕНЕНИЯ ФЕМИНИТИВОВ В РЕЧИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Дониёрова Л.Х.

*Старший преподаватель кафедры «Теория и практика
начального образования» ЧГПУ*

Tayanch soʻzlar: feminativlar, rivojlanish, kasblar, ogʻzaki nutq, yozma nutq, qoʻshimchalar, qoidalar.

Ключевые слова: феминитивы, развитие, профессии, разговорная речь, письменная речь, суффикс, правила.

Key words: feminatives, development, professions, colloquial speech, written speech, suffix, rules.

Резюме: Статья посвящена комплексному подходу и анализу производных единиц, предполагающих сочетание анализа феминитивов, их деривационной структуры и мотивационных отношений с определением специфики функционирования в речи.

Резюме: Maqola integratsiyalashgan yondashuv va birliklarni tahlil qilishga bagʻishlangan boʻlib, ular nutqda ishlashning oʻziga xos xususiyatlarini aniqlash bilan, ularning derivativ tuzilishi va motivatsion munosabatlarini tahlil qilish kombinatsiyasini oʻz ichiga oladi.

Summary: The article is devoted to an integrated approach and analysis of derived units, involving a combination of analysis of feminines, their derivational structure and motivational relationships with the determination of the specifics of functioning in speech.

Введение. Языковые категории признаны высшей формой манифестации системности в языке, поэтому проблема их выделения и описания остаётся одной из центральных задач языкознания. Исследование языкового строя в категориальном аспекте требует актуального для лингвистики XXI в. функционального подхода, который предполагает совмещение семасиологического анализа языковых единиц с последующим ономасиологическим обобщением - от функции, значения к средствам его выражения, форме. Между тем система словообразования русского языка, наиболее полно описанная в академической «Русской грамматике» представлена в ней как совокупность словообразовательных типов - единиц формально-семантических, то есть всецело осмыслена с позиций системно-струк-

турной парадигмы языкознания. На фоне доминирующего в грамматике функционального вектора это расценивается многими ведущими языковедами как существенное отставание словообразования в данном аспекте от других разделов русистики, как очевидная исследовательская лакуна, требующая первоочередного внимания дериватологов.

Учение о языке как о системе получило развитие в трудах ученика И.А.Бодуэна де Куртенэ Н.В. Крушевского, который пишет о том, что суффиксы могут выражать оттенки значений, в качестве примера называя диминутивы (суффикс -ик: дом - домик), а также суффиксы, обозначающие детенышей животных (суффикс -оник: котенок, медвежонок, утенок, суффикс -оньш: утеньш) Он выявляет связь между значением суффикса и его способностью к обособлению: «Способность суффикса к обособлению обратно пропорциональна широте его значения и числу суффиксов, родственных данному по своему значению».

Это важное замечание фактически подводит нас к формулировке критерия выделения словообразовательной категории на основании словообразовательного средства, реализующего только это словообразовательное значение. Размышления Н.В. Крушевского, в которых он анализирует значение словообразовательных аффиксов, соотносятся с идеей категоризации языка, на которую опирается современная когнитивная лингвистика.

В.А. Богородицкий, известный представитель Казанской лингвистической школы, также постулирует идею системности языка, называя язык не просто средством выражения мыслей, но орудием мысли: «Приспосабливаясь к развивающейся мысли, он служит вместе с тем показателем успехов классифицирующей деятельности ума». Ученый пишет о формообразовании как об интуитивном процессе, базирующемся на категориях языка, уже сформированных в нашем сознании: «В своем родном языке мы с детства привыкаем к типам словоизменения, соответственно которым и образуем от данных слов требуемые формы; стало быть, мы не запоминаем все формы от каждого слова в отдельности, но сами их производим по аналогии к усвоенным соответствующим типам». В равной мере эта мысль В.А. Богородицкого верна и по отношению к категориям словообразования, модели которых формируют определенную «словообразовательную привычку» у носителей языка в образовании новых слов по уже существующим моделям. Несомненная заслуга В.А. Богородицкого заключается в том, что им впервые сформулирована и описана категориальная словообразовательная модель имени существительного в ономаσιологическом аспекте.

Понятие о словообразовательной категории получает мощный импульс к развитию в связи с накоплением в этой области фактических знаний и укоренением в науке идей антропоцентризма и становится объектом исследования в последующих работах по русской грамматике. Академик В.В. Виноградов пишет о том, что грамматическая категория лица имени существительного дифференцируется с помощью разнообразных словообразовательных типов, а потому «в сфере словообразования наблюдаются активные процессы абстрагирования от частного и конкретного, процессы формирования общих словообразовательных категорий». Впоследствии ученым было представлено подробное целостное описание системы русского субстантивного словопроизводства как совокупности словообразовательных типов в «Грамматике русского языка».

Словообразовательная категория выступает в качестве основной единицы словообразования в работе чешского лингвиста М. Докулила: «Это более общее понятие, чем словообразовательный тип. Она отличается от словообразовательного типа тем, что отвлекается от единства форманта».. М. Докулил впервые определил основные типы семантических отношений производящего и производного слов, ставшие основой организации словообразовательной системы: мутационный, модификационный и транспозиционный.

Наименования лиц женского пола могут быть мотивированы разными типами основ и обладать разным словообразовательным значением по характеру связи с мотивирующей основой. Так, семантика слов с мутационным значением полностью отличается от семантики производящего слова, образуя новое понятийное содержание: лицо женского пола,

производящее действие, названное мотивирующей основой' (гадать - гадалка), 'жена лица, названного мотивирующей основой' (генерал - генеральша). Семантика слов с модификационным значением лишь дополняет значение мотивирующего слова дополнительным признаком 'лицо' - 'лицо женского пола' без изменения основного понятийного содержания (учитель - учительница, умник - умница). Однако в дериватологии данные термины трактуются неоднозначно, кроме того, некоторые ученые выделяют так называемые категории смешанного типа.

В.В. Лопатин выделяет вторичные, комплексные категории, в которых соединяются простые значения, мутационные и модификационные, и называет их смешанными категориями. В качестве примера ученый приводит дериваты жнея, ворожея, швея, стряпуха, щебетуха, в которых, по его мнению, соединяются мутационное значение 'производитель действия'

и модификационное 'женскость' Однако ономазиологический подход предполагает взгляд на словообразовательное значение как на «значение модели в целом». У наименований лиц женского пола, образованных от глагольных, адъективных и субстантивных основ, отсутствует формально - семантическая связь с личными существительными мужского рода ввиду отсутствия соответствующего явления в реальном мире. Попытка разделить словообразовательное значение на две составляющие, исходя из неполноты словообразовательной цепочки у данных дериватов,, является формалистским шагом, не соответствующим когнитивной природе современного подхода к словообразованию как способу выражения языкового сознания и ментальности. Представляется целесообразным рассматривать подобные дериваты исключительно как мутационные, претерпевающие межчастеречную трансформацию и образующие новое понятие, соответствующее явлению предметного мира.

Сущность словообразовательной категории в терминах поля осмыслена в монографии О.Г.Ревзиной «Структура словообразовательных полей в славянских языках». Понятия словообразовательной категории и словообразовательного поля отождествляются исследователем: «Каждый суффикс в поле деятеля имеет те же значения деятеля, что и всё поле целиком», что соответствует представлению о словообразовательной категории как о совокупности словообразовательных средств, имеющих то же словообразовательное значение, что и сама словообразовательная категория.

Отдельные словообразовательные категории русского языка или некая их совокупность стали объектом глубоких функционально-семантических исследований (Е.С. Кубрякова, И.С. Улуханов, Е.А. Земская, Р.С. Манучарян). Мы будем исходить из общего определения, суть которого сводится к тому, что словообразовательную категорию характеризует единство словообразовательного значения при различии средств выражения.

Монография Ю.С. Азарх «Словообразование и формообразование существительных в истории русского языка» (1984) представляет собой важное исследование словообразования в аспекте исторической деривационной морфологии. Ю.С. Азарх рассматривает проблему связи морфологического словообразования и грамматических категорий имени существительного - рода, одушевленности/неодушевленности, числа, а также взаимодействия словообразовательных типов существительного в XI - XIII вв.

В 90-х гг. XX в. в работах по русской дериватологии интерес к понятию словообразовательной категории продолжает расти (В.М. Грязнова, Ю.Г. Кадькалов, Э.П. Кадькалова, Е.Б. Назарова, Т.В. Шкварцова).

В начале XXI в. теория словообразовательной категории получила свое освещение в докладах II Международного конгресса «Русский язык: исторические судьбы и современность» (2004), а также III Международного конгресса (2007), VIII Международной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов «Категории языка и словообразование» (2005). Исследования когнитивных

особенностей тех или иных категорий русского языка, а также осмысление накопленного словообразованием опыта ономаσιологического моделирования русской деривационной системы явилось стимулом к последующему развитию данной отрасли науки о языке.

Проблемы словообразовательной категориальности рассматриваются в диссертационных исследованиях последних десятилетий, в которых продолжают развиваться идеи когнитивистики. Такие исследования неразрывно связаны с теорией словообразовательной категориальности, так как словообразовательные категории обладают «особой релевантностью для реконструкции ЯКМ».

В работе Э.П. Кадькаловой, опубликованной в коллективной монографии «Динамика семантико-словообразовательных подсистем русского языка», рассматриваются виды отношений между словообразовательными моделями одной словообразовательной категории: синонимия, конкуренция, параллелизм.

Так, большое разнообразие словообразовательных моделей категории феминитивности неизбежно приводит к дистрибуции моделей по исходной основе, по концептуально значимым семантическим компонентам и т.п. Изучение отношений между моделями одной словообразовательной категории представляется важной задачей современной словообразовательной науки.

В 2014 г. была опубликована монография В.А. Косовой «Словообразовательные категории русского языка: проблемы теории», в которой рассматриваются теоретические проблемы словообразовательных категорий: соотношение с другими языковыми категориями и с категориями языкового мышления. В работе получает обобщение и развитие представление о языковой природе этого явления; словообразовательная категория рассматривается в свете концепций категоризации мыслитель-

ного и языкового содержания, подробно анализируются системные свойства словообразовательной категории в аспекте плана содержания и плана выражения. Кроме того, В.А. Косовой осуществлен анализ и систематизация научной литературы по данной тематике с момента выделения словообразовательной категории как языковой единицы по настоящее время.

В последние годы изучение лингвистами категориальной словообразовательной семантики и средств ее выражения продолжается. Целостному анализу подвергаются в первую очередь словообразовательные категории имен существительных: так, в 2018 г. появилось диссертационное исследование И.В. Фуфаевой о конкуренции экспрессивных диминутивов с нейтральными существительными, в которой русские экспрессивные диминутивы представлены как словообразовательная категория и классифицированы их словообразовательные значения. В своей работе автор исходит из принципов описания словообразовательной категории, изложенных в работах Г.П. Нешименко и Т.И. Вендиной: словообразовательная категория понимается как «гомогенная иерархизованная макросистема, включающая в качестве строевых системообразующих компонентов однопорядковые изофункциональные словообразовательные типы, скреплённые тождеством словообразовательного значения и идентичностью классификационной принадлежности форманта».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аргументы и факты [Электронный ресурс]. URL: https://chel.aif.ru/politic/bloggerka_i_izvestnyy_vetvrach_vydvinulis_na_vybory_v_chelyabinskoe_zso (дата обращения: 10.08.2020)
2. Астраханские новости [Электронный ресурс]. URL: <https://ast-news.ru/node/advokatessa-moshennitsa-iz-astrakhani-poplatilas-za-aferu/> (дата обращения 06.06.2019)
3. <https://rusdarpa.ru/?p=17479>
4. <https://mrpkosz.ru/novosti/vsemirnyij-den-zhenshinyi-vracha.html>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Феминизм>
6. Н. П. Колесников, Москва, Астрель-АСТ, 2002 «Толковый словарь названий женщин»

ВЛИЯНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Джаннеисова Г.Э.

*зав. Кафедрой «Дошкольное образование», к.п.н., доцент.
Филиал Российского Государственного Педагогического Университета
имени Александра Ивановича Герцена в городе Ташкенте*

Мубаракишина А.Р.

*Студенка направления «Дошкольное образование»,
Филиал Российского Государственного Педагогического Университета
имени Александра Ивановича Герцена в городе Ташкенте*

Tayanch so'zlar: malakali yondashuv, ijodiy rivojlanish, hissiy munosabat, musiqiy asarlarni idrok etish.

Ключевые слова: компетентный подход, творческое развитие, эмоциональный отклик, восприятие музыкальных произведений.

Key words: competent approach, creative development, emotional response, perception of musical works.

Резюме: "Kognitiv rivojlanish" ta'lim yo'nalishini boshlang'ich musiqiy chiqishlarni shakllantirish jarayoni orqali amalga oshirish uchun maktabgacha ta'lim guruhlarida musiqa darslari tashkil etiladi. Maqolada maktabgacha ta'lim davlat dasturini hisobga olgan holda musiqiy faoliyat turlari ko'rsatilgan, shuningdek, musiqiy faoliyatning bolaning umumiy rivojlanishiga ta'siri qayd etilgan.

Резюме: Для реализации образовательной области «Познавательное развитие» через процесс формирования элементарных музыкальных представлений в группах ДОО организуются музыкальные занятия. В статье приведены виды проведения музыкальной деятельности с учетом государственной программы дошкольного образования, а также отмечено влияние музыкальной деятельности на общее развитие ребенка.

Summary: To implement the educational area "Cognitive development" through the process of forming elementary musical ideas in preschool educational institutions, musical classes are organized. The article presents the types of musical activities taking into account the state program of preschool education, and also notes the influence of musical activities on the general development of the child.

За последние годы в Узбекистане проведена значительная работа по организации эффективной системы дошкольного образования, призван-

ная обеспечить формирование здорового и всесторонне развитого подрастающего поколения, с учетом внедрения в учебно-воспитательный процесс основных и инновационных форм, методов обучения и воспитания. Усовершенствованная в 2022 году и разработанная на основе компетентного подхода Государственная учебная программа для дошкольных организаций «Илк Кадам» представляет собой документ, который определяет цели, задачи, принципы, ожидаемые результаты и организацию воспитательного процесса, которые направлены на формирование здоровой и развитой личности во взаимосвязи следующих компетенций[1, с 17]:

- физическое развитие и формирование здорового образа жизни;
- социально-эмоциональное развитие;
- речь, общение, навыки чтения и письма;
- развитие познавательного процесса;
- творческое развитие

В соответствии с государственными требованиями и учебной программой «Илк Кадам» творческое развитие ребёнка дошкольного возраста обеспечивает формирование эстетических ценностей и интереса к культуре.

Важное место в творческой области занимает музыкальная деятельность, которая влияет на развитие эмоциональной сферы ребенка, а в процессе занятий с дошкольниками интегрируется с задачей формирования у детей познавательных способностей. Таким образом «ядром музыкальной культуры» дошкольника является эмоциональная отзывчивость, которая состоит из интереса к музыке и представлений о прекрасном. Именно эмоции, мышление, воображение, активизирующиеся в процессе творческой деятельности способствуют интеллектуальному развитию.[2, с 25]

Из этого следует, что музыкальные занятия в ДОО должны способствовать формированию и развитию любознательности, познавательной активности и познавательных способностей детей.

В.А. Сухомлинский писал: «Без музыкального воспитания невозможно полноценное умственное развитие ребенка. Первоисточником музыки является не только окружающий мир, но и сам человек, его духовный мир, мышление и речь» [2, с 157]

Музыкальные занятия способствуют воспитанию многих положительных качеств личности ребенка. Они объединяют детей совместными действиями, учат культуре поведения, требуют внимания и проявления умственных усилий.

В соответствии с государственной программой «Илк Кадам» музыкальная деятельность в ДОО предполагает развитие следующих качеств

дошкольника: восприятие и понимание смысла музыкальных произведений, пение, музыкально-ритмические движения, игры на детских музыкальных инструментах.

Правильно организованные занятия помогут педагогу достичь главной цели музыкальных занятий: получить эмоциональный отклик дошкольника. Очень важно, чтобы содержание музыкальной деятельности было доступно ребенку с учетом его возрастных особенностей.

Музыкальные занятия проводятся у всей группы. Отличием музыкальной деятельности от другого вида творческой деятельности (лепка, рисование и другие) является обучение детей сразу нескольким приемам (пению, движению и т.д.). Главной задачей педагога выступает сохранение у детей эмоционального уровня, поскольку музыкальная деятельность требует переключения внимания с одной деятельности на другую.

Учебный материал отличается уровнем сложности, поэтому задания требующие внимания следует давать в начале, а в конце занятия снижать нагрузку.

Приоритетными формами организации познавательной деятельности на музыкальных занятиях являются:

- Восприятие музыкальных произведений
- Дидактические игры
- Познавательно-исследовательская деятельность

Такая форма организации, как восприятие музыки предполагает слушание детьми музыкальных произведений. О.П. Радынова в программе “Музыкальные шедевры” использует тематический принцип восприятия, а именно использование 6 тем, которые изучаются в течение одного двух месяцев и видоизменяются с новым материалом в разных возрастных группах[2,с 42].

1. Музыка о животных и птицах
2. Природа и музыка
3. Сказка в музыке
4. Песни, танец, марш
5. Музыкальные инструменты и игрушки
6. Настроения, чувства в музыке

Во время прослушивания музыки, ребенок знакомится с окружающим миром, сказками, песнями, инструментами и даже чувствами, которые выражаются посредством движений и ритмических содержаний.

Музыкально-дидактические игры-разновидность игр с правилами, которая активизирует у ребенка не только умственные процессы: сравнение,

анализ, сопоставление, запоминание, но и объединяет в себе черты хорошего построения и подвижных игр.

В группах раннего и младшего дошкольного возраста дидактические игры проводятся в более свободной форме, чем в старших группах.

Суть дидактической игры заключается в том, что дети самостоятельно решают задачи и ищут решение проблемных ситуаций.

Например, во время проведения игры «Найди игрушку» дети после прослушивания музыкальных произведений выбирают игрушку, которая соответствует содержанию услышанного. Другие варианты: выбрать из карточек одну, соответствующую характеру произведения; прореагировать сменой движений на изменение характера музыки и т. д.

Следующая форма организации музыкальных занятий — это познавательно-исследовательская деятельность во время которой ребенок получает новую информацию в процессе практического исследования.

Например, во время знакомства детей с музыкальными инструментами, педагог подводит детей к исследованию, определяя вопросы: «Ребята, а кто знает как называется этот инструмент(гитара)?», «Откуда берутся звуки?», «А вы знаете, что такое оркестр?», затем предлагает создать детские модельные инструменты и попробовать стать участником оркестра.

Музыкальная культура ребенка дошкольного возраста — это интегративное личностное качество, формирующееся в процессе систематического, целенаправленного воспитания и обучения в различных видах музыкальной деятельности на основе накопления познавательного опыта. Регулярные занятия музыкой в дошкольных образовательных организациях способствуют развитию речи, мышления, восприятия, эмоциональной отзывчивости, мышления и воображения, а также чувств, интересов, вкуса и представлений о красоте.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственная учебная программа «Илк Кадам» для дошкольных образовательных учреждений Ташкент- 2022г.

2. Теория и методика музыкального воспитания детей дошкольного возраста : учебник для вузов / О. П. Радынова, Л. Н. Комиссарова ; под общей редакцией О. П. Радыновой. — 3-е изд., испр. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 293 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-09217-2. — Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт].

3. В.А.Сухомлинский «О воспитании»————Москва: Политическая литература

4. «Познавательное развитие у детей дошкольного возраста через музыкальную деятельность»
Текст : электронный[сайт]
<https://clck.ru/35rA4o>

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ОПЫТА, СВЯЗАННОЕ С РАЗВИТИЕМ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Джаннеисова Г.Э.

зав. Кафедрой «Дошкольное образование», к.п.н., доцент.

*Филиал Российского Государственного Педагогического Университета
имени Александра Ивановича Герцена в городе Ташкенте*

Хакимова С.Х.

Студенка направления «Дошкольное образование»,

*Филиал Российского Государственного Педагогического Университета
имени Александра Ивановича Герцена в городе Ташкенте*

Tayanch so'zlar: ijtimoiy tajriba, axloqiy fazilatlar, sotsializatsiya, komponent.

Ключевые слова: социальный опыт, нравственные качества, социализация, компонент.

Key words: social experience, moral qualities, socialization, component.

Резюме: Maqolada ijtimoiy tajribani shakllantirish, uning maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishiga ta'siri, ijtimoiy tajribani shakllantirish jarayonida bolaning axloqiy sifatini rivojlantirish, shuningdek, bolaning axloqiy fazilatlarini shakllantirishda ijtimoiy tajribaning tarkibiy qismlari ko'rib chiqiladi. .

Резюме: В статье рассматривается формирование социального опыта, влияние его на развитие ребенка дошкольного возраста, развитие нравственного качества у ребенка в процессе формирования социального опыта, а также рассмотрены компоненты социального опыта при формировании нравственных качеств ребенка.

Summary: The article examines the formation of social experience, its influence on the development of a preschool child, the development of a child's moral quality in the process of forming social experience, and also examines the components of social experience in the formation of a child's moral qualities.

Социальный опыт - это всегда результат действий ребенка, взаимодействия с окружающим миром. При этом не стоит забывать, что социальный опыт ребенка является результатом его социализации и воспитания, которые в свою очередь оказывают существенное влияние на формирование у детей нравственных ценностей [1]. Овладение социальным опытом означает не только усвоение знаний, умений, навыков и представлений, но и

применение их в жизненных ситуациях. Опыт зачастую рассматривается педагогами как сам процесс непосредственного взаимодействия воспитуемого с окружающим миром.

На уникальность формирования социального опыта на различных этапах детства влияют доминирующие механизмы социализации. Наиболее значимым на ранних этапах детства является традиционная система социализации, когда в семье, когда ребенком усваиваются нормы, правила поведения, характерных отношений, формирование социального опыта. По мере того, как ребенок растет, он вступает в разнообразные отношения со взрослыми и сверстниками, становясь частью социума, в котором он действует и который его обогащает. Как писал Я. Корчак - “Детей нет, есть люди”, а также “Ничего нельзя построить без детей” [2]. Еще Я. А. Коменский в своем “золотом правиле дидактики” указывал на то, что все изучаемое должно быть представлено чувствами обучаемого или воспитуемого: видимое-зрению, слышимое-слуху, обоняемое-обонянию, осязаемое- осязанию, вещи же, которые могут быть одновременны восприняты несколькими путями, и должны быть предоставлены соответственно [3]. Это говорит о том, что социальный опыт закрепляется благодаря эмоциональному компоненту. Нравственные качества доброты, уважения, совестливости и трудолюбия формируются благодаря социальному опыту ребенка, не только в семье, но и в детском саду. Если нравственные качества зарождаются в семье, то в детском саду качества закрепляются ребенком. Именно поэтому формирование нравственных качеств можно рассмотреть в трехкомпонентной системе.

1. Когнитивный компонент. Это знания, представления о том, что такое нравственные качества, как они проявляются в жизни. Нравственные понятия дошкольники осваивают через сопоставления полярных категорий: добрый-злой, честный-лживый, трудолюбивый -лентяй. Дети дошкольного возраста проявляют интерес к содержанию морали. Они простодушно реагируют на прямолинейную демонстрацию хороших и плохих поступков героев книг и мультфильмов.

2. Эмоционально-оценочный компонент. Нравственные качества должны увлечь и восхищать ребенка, они должны вызвать у ребенка эмоциональный отклик. Когнитивный компонент всегда несколько отстает от эмоционально-оценочного компонента. Это ярко выражено при установлении взаимоотношений с незнакомым человеком, ребенок чувствует доброго человека и быстрее привыкает к нему.

3. Поведенческий компонент. Представление о нравственных качествах у детей к старшему дошкольному возрасту богаче и правильнее, чем их поведение. В. Г. Белинский советует “ Чем моложе ребенок, тем непосредственное должно быть его нравственное воспитание, т. е. тем более должно его не учить, а приучать к хорошим чувствам, наклонностям и манерам, основывая все преимущественно на привычке, а не на преждевременном и, следовательно, неестественном развитии понятий.”

Нравственные качества формируются благодаря социальному опыту ребенка, который он приобретает с рождения и формирует его всю свою жизнь. В будничных режимных занятиях с детьми в детском саду, в повседневных семейных заботах мы, сосредотачиваемся на житейских проблемах, а о себе как о главном носителе нравственных принципов жизни позволяем не думать. Однако основы нравственности ребенка возникают и обнаруживают себя именно во взаимосвязи с обращенным к нему нравственным миром воспитателя и его семьи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Волков А., Чупаха И.В. Формирование личности ребенка дошкольного возраста в контексте культурологического подхода. Научно- теоретический журнал” Экономические и гуманитарные исследования регионов” № 2 2019 г. г. Ростов-на-Дону. -211с., С 50–54
2. Корчак Я Как любить ребенка. М., 1998. С 198
3. Вяткин Л.Г., Ольнева А. Б. Корифеи педагогической мысли. Саратов: Научная книга, 2001. С154

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ДОУ

Сейтмуратова В.Ш.

*преподаватель, Нукусский государственный педагогический институт
имени Ажинияза*

Таянч сўзлар: соғлиқни сақлаш, парваришлаш, валеологик пропедевтика, касбий компетенция, маданий-гигиеник кўникмалар.

Ключевые слова: здоровье, забота, валеологическая пропедевтика, профессиональная компетентность, культурно-гигиенические навыки.

Key words: health, care, valeological propaedeutics, professional competence, cultural and hygienic skills.

Резюме: Ушбу мақолада бўлажак ўқитувчини тайёрлашнинг янги усуллари излаш, психологик-педагогик цикл фанларини муваффақиятли ўзлаштириш ва олинган билимларни касбий ва валеологик фаолиятда қўллаш қобилиятини шакллантиришни таъминлаш, шунингдек, катта мактабгача ёшдаги болаларда саломатлик маданиятини шакллантиришда касбий маҳоратни босқичма-босқич такомиллаштириш кўриб чиқилади.

Резюме: В данной статье рассматривается поиск новых путей подготовки будущего воспитателя, обеспечивающих сочетание успешного усвоения наук психолого-педагогического цикла и формирование умений использовать приобретенные знания в профессионально-валеологической деятельности, а также постепенное совершенствование профессиональности в формировании культуры здоровья старших дошкольников.

Summary: This article discusses the search for new ways to prepare a future teacher, ensuring a combination of successful mastery of the sciences of the psychological and pedagogical cycle and the formation of the ability to use acquired knowledge in professional and valeological activities, as well as the gradual improvement of professionalism in the formation of a culture of health in older preschoolers.

В условиях современной цивилизации ряд элементов культуры повседневной жизни вступают в противоречие со здоровьем человека. В этой связи возникает потребность воспитания в личности здорового образа жизни. Мировым сообществом воспитание здорового образа жизни определяется как процесс целенаправленных усилий по созданию условий, способствующих улучшению здоровья и благополучия [1]. Перед современной системой образования поставлена важная задача уменьшить негативное влияние педагогического процесса на здоровье личности, активно воспитывать у нее

умение жить в гармонии с собой и окружающей средой. С внедрением новых информационных технологий обучение эта задача не только усложняется, но и становится более острой и актуальной. По мнению многих авторов, педагоги, работающие с детьми дошкольного возраста, должны готовить детей к жизни, воспитывать необходимость заботиться о собственном здоровье и здоровье других людей.

Современные исследователи определяют профессиональную подготовку педагогов как иерархическую систему, связанную с развитием личности детей. Валеологическая пропедевтика при этом является подсистемой общей профессиональной подготовки в той ее части, что касается формирования устоев валеологической культуры воспитанников. Специалист дошкольного образования как носитель валеологической культуры должен быть осведомлен в современных проблемах сохранения здоровья и эрудирован в области валеологии, иметь развитую мотивационную сферу здоровьесбережения, исповедовать валеолого-гуманистическую модель воспитания, владеть методикой валеологического воспитания [2].

В современной науке имеются значительные наработки по проблеме подготовки будущих специалистов дошкольного образования к профессионально-валеологической деятельности, однако разные ее аспекты остаются актуальными, ведь анализ состояния современной практики валеологического воспитания детей свидетельствует, что педагог с неразвитым валеологическим сознанием и несформировано может полноценно развивать новое валеологическое мышление детей, влиять на их поведение. Это доказывает необходимость коррекции содержания и методики профессионально-валеологической подготовки специалистов. Подготовка воспитателей осуществляется в различных типах учебных заведений (педагогических колледжах, высших учебных заведениях), в частности, в заведении высшего образования будущие педагоги получают достаточно высокий уровень профессионально-валеологической подготовки, но больше теоретического, чем практического плана, что сказывается и на качества валеологического воспитания детей.

Один из главных вопросов, которые должны решить ученые, исследуя процесс подготовки будущего педагога заведения дошкольного образования в вузе, связан с определением того показателя, по которому может быть определена эффективность предлагаемой подготовки.

Понятие "профессиональная компетентность" достаточно обширно употребляется в теории и практике педагогики. Обычно оно используется, когда речь идет о степени соответствия знаний и умений, которыми овладевает будущий специалист, требования своей профессии. При этом подразумевают, что чем выше степень этого соответствия, тем выше уровень профессиональной компетентности специалиста. Отсутствие такого соответствия сви-

детельствует о низкой профессиональной компетентности специалиста или его полной некомпетентности. В понимании других авторов понятие "профессиональная компетентность" характеризует единство теоретической и практической подготовленности педагога к осуществлению педагогической деятельности и констатирует его профессиональность [3].

Профессионально-валеологическая компетентность будущих воспитателей дошкольного образования - это составляющая общей профессиональной компетентности педагога, которая конкретизирует его теоретическую и практическую подготовку по решению вопросов, связанных с формированием у старших дошкольников культуры здоровья. Структурными компонентами профессионально-валеологической компетентности является: база знаний (когнитивный компонент) и система действий, обеспечивающих их практическую реализацию (операционный компонент).

Исследователи на основе многолетних наблюдений утверждают, что значительная часть воспитателей не имеет фундаментальных знаний, определяющих их как специалистов высокого уровня по проблемам укрепления здоровья ребенка. Проведенный этими учеными анализ осведомленности воспитателей обнаружил, что большинство специалистов по дошкольному образованию под валеологическим воспитанием понимают формирование у детей культурно-гигиенических навыков. Подавляющее количество воспитателей испытывает трудности в валеологическом воспитании из-за недостаточной компетентности в вопросах валеологии как науки, одностороннего понимания целей и задач валеологического воспитания.

В частности, наблюдаются организационно-методические трудности, связанные с подбором, адаптацией и целенаправленным использованием знаний валеологического содержания на занятиях с детьми дошкольного возраста.

Кроме того, валеология как учебный предмет воспринимается достаточно неоднозначно. Появляются критические статьи по содержанию и методам преподавания валеологии. Однако никто не отрицает, что валеологические знания нужны. Ведь валеология – это не просто обучающий предмет, а своеобразная философия здорового образа жизни, это тот предмет, который должен дать ребенку не только знания о собственном организме, но и сформировать культуру здоровья. В этой связи возникает еще одна проблема: недостаточно подготовить педагога по этому направлению, надо чтобы валеология стала философией его личной жизни. Под педагогической культурой педагога понимают такую обобщающую характеристику его личности, которая отражает способность настойчиво и успешно осуществлять учебно-воспитательную деятельность в сочетании с эффективным взаимодействием с воспитанниками. Она призвана способствовать усовершенствованию учебно-воспитательного процесса.

Функции, выполняемые культурой педагога, включают в себя не только формирование мировоззрения у воспитанников, развитие у них интеллектуальных сил и способностей усвоения нравственных принципов, но и развитие физических сил детей, укрепление их здоровья.

Профессиональная компетентность будущего педагога является обобщающим показателем его теоретической и практической подготовки к профессиональной деятельности, связанной с воспитанием и обучением другого человека. Решение задач, связанных с валеологическим образованием и валеологическим воспитанием, в частности с формированием у старших дошкольников культуры здоровья, существенно ограничивает пространство профессиональной компетентности педагога и конкретизирует его. В соответствии с этим целесообразно будет рассматривать профессионально-валеологическую компетентность будущего воспитателя как отдельную составляющую его общей профессиональной компетентности [4].

Признание зависимости личности и её деятельности от публичных отношений и конкретных условий её публичного бытия, зависимости сознания от деятельности и её свойства составляет методологическую базу хоть какого исследования. Для нас признание этих зависимостей играет роль не только методологического принципа, но и ориентира в поиске условий формирования профессионально-валеологической компетентности.

В процессе формирования индивидуальный стиль учебной деятельности проявляет свою зависимость как от специфики учебного процесса, актуализации психологических качеств личности, так и от особенностей ее включения в постоянно повторяющиеся ситуации, требующие определенной деятельности. Профессиональное становление - это становление той части культуры личности, которая обеспечивает ее духовный рост, самореализацию, самоутверждение в профессиональной деятельности, направленную на создание материального достатка и нравственного удовлетворения. Оно является этапным моментом развития личности, начинающимся с самостоятельных шагов в период обучения и обеспечивающим непрерывность образования на протяжении всей жизни, закладывая в процесс развития профессиональной компетентности механизм самопознания и самосовершенствования. Самопознание актуализирует формирование мотивов и развитие интересов, по сути, осознанных потребностей, а также предполагает процесс целеобразования вследствие избрания идеала самосовершенствования в виде желаемых профессиональных качеств.

В теории и практике высшего педагогического образования долгое время преобладала еще живая традиция готовить не столько учителя-воспитателя, сколько преподавателя того или иного учебного предмета. И сейчас немало тех, кто считает, что главное в подготовке будущего педагога - это сообщить ему сумму знаний. В обычных методиках обучения природа этого процесса

частенько искажается. Педагоги стремятся к научной картине мира просто "пересадить" в голову студента. Поэтому порождается однообразие знаний и, как следствие, формализм знаний, потеря интереса к их приобретению, отказ от самостоятельности.

Осуществление рефлексии в ситуации педагогического процесса и в связи с осмыслением педагогом целесообразности и эффективности своего действия по отношению к воспитаннику связано с моделированием педагогической ситуации, включением и критическим осмыслением в ее содержании максимально мыслимых вариантов действий и способов взаимодействия ее участников, прогнозированием возможных результатов этих действий. В современных условиях педагогическая рефлексия, направленная на самосознание "Я", обеспечивает возможность переноса "Я" в будущее на основе критического анализа и осмысления имеющихся знаний, личного опыта и опыта других в педагогической деятельности. Рефлексия позволяет субъекту установить для себя пространство активного действия, границы которого очерчены, с одной стороны, свойствами самого объекта деятельности, с другой - отношением к данному объекту своей деятельности и самого себя другими субъектами, с третьей - своими реальными возможностями как субъекта в овладении свойствами объекта, деятельностью по его превращению и установлению взаимодействия с другими субъектами. В этой связи мы считаем необходимым определить третье педагогическое условие как осознание студентами форм и методов организации валеологического воспитания, направленных на формирование у старших дошкольников культуры здоровья.

Выводы. К сожалению, значительная часть педагогов не только не имеет четкого представления о том, каким образом можно пропагандировать приобретенные знания и умения по проблеме сохранения здоровья детей, но и не проявляют творческой активности, не занимаются самообразованием по этим вопросам. И способны обеспечить успешное формирование профессионально-валеологической компетентности будущих педагогов по формированию у старших дошкольников культуры здоровья без привлечения в образовательный процесс каких-либо дополнительных средств.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Венгер Л.А. Психология: учебник для вузов. - М., - 2007.
2. Антонов Ю.Е. Здоровый дошкольник: социально-оздоровительная технология XXI века. - М., - 2008.
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. - М., - 2002.
4. Колбанов В.В. Валеология: основные понятия, термины, определения. - СПб., - 1998.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

ME'MORCHILIK VOSITASIDA TALABALARNING KASBIY-ESTETIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Sarsenbaev T.T.

Qoraqalpoq davlat universiteti, "Arxitektura" kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kasbiy-estetik, san'at, badiiy, me'morchilik, bino, zamonaviy, madaniy, kompetensiya, kompetentlik, bezak.

Ключевые слова: профессионально-эстетический, искусство, художественный, архитектура, здание, современный, культурный, компетенция, компетентность, декор.

Key words: professional-aesthetic, art, artistic, architecture, building, modern, cultural, ability, competency, decor.

Резюме: Maqolada talabalarni me'morchilik vositasida kasbiy-estetik tayyorlashda tasviriy san'atdan foydalanish shartlari asoslanadi. "Estetik kompetentlik", "shaxsning estetik kompetensiyalari", "estetik va rivojlantiruvchi tarbiyaviy makon" tushunchalari aniqlangan. Badiiy vositalar orqali talabalarning kasbiy va shaxsan ahamiyatli kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari belgilab berilgan. Kasbiy tayyorgarlik sharoitida talabalarning estetik madaniyati darajalarining rivojlanish dinamikasi keltirilgan.

Резюме: В статье обоснованы условия применения изобразительного искусства в профессиональной подготовке студентов посредством архитектуры. Определены понятия «эстетическая компетентность», «эстетические компетенции личности», «эстетико-развивающее образовательное пространство». Выявлены механизмы формирования профессионально и лично значимых компетенций студентов средствами искусства. Представлена динамика развития уровней эстетической культуры студентов в условиях профессиональной подготовки.

Summary: The article substantiates the conditions for the use of fine arts in the professional training of students. The concepts of "aesthetic competence", "aesthetic competencies of the individual", "aesthetic and developing educational space" are defined. The mechanisms of forming professionally and personally significant competencies of students by means of art are revealed. The dynamics of development of the levels of aesthetic culture of students in the context of professional training are presented.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "2018-2022 yillarda aholi punktlarini bosh rejalar bilan ta'minlash, loyiha tashkilotlari faoliyatini yaxshilash, shaharsozlik sohasida mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorni imzoladi.

Keyingi yillarda respublikada shaharsozlikni takomillashtirish sohasida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Zamonaviy ijtimoiy ob'ektlar va

muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi bilan ta'minlagan holda aholi farovonligi darajasini oshirish, arzon va ayni vaqtda qulay hamda shinam uyjoyga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish borasidagi ishlar shaharlar va qishloq aholi punktlarining arxitektura qiyofasida sezilarli o'zgarishlar yasamoqda.

Shu bilan birgalikda zamonaviy binolar, inshootlar, ko'p funksiyali komplekslarni barpo etishgagina emas, balki aholi punktlarida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga ko'maklashuvchi yangi istirohat bog'lari, xiyobonlar, suv havzalari va sport inshootlari bilan birgalikda rekreatsiya zonalarini barpo etishga va mavjudlarini obodonlashtirishga katta e'tibor berilmoqda.

Shuningdek, Harakatlar strategiyasi va uning mantiqiy davomi sanalmish Taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, zamonaviy ijtimoiy-madaniy makon sharoitida yoshlarni axloqiy, badiiy-estetik tarbiyalash vazifalari alohida ahamiyatga ega. "Ijtimoiy-madaniy makon" tushunchasi barcha ta'lim sub'ektlarining shaxsiy madaniyatini rivojlantirish maqsadida yaratilgan. Hozirgi vaqtda ta'limning ustuvor yo'nalishlari qatoriga quyidagilar kiradi: madaniy qadriyatlar va yutuqlar bilan tanishtirish, ma'naviyat, milliy o'zlikni anglash, go'zallik va uyg'unlikni idrok etish, kasbiy madaniyatni rivojlantirish.

Talabalarining kasbiy madaniyatini oshirish kasbiy tayyorgarlik tizimida amalga oshiriladi. Biz kasbiy ta'lim deganda jamiyatning ob'ektiv ehtiyojlariga mos ravishda kasbiy shakllanish va shaxsni rivojlantirish maqsadidagi ta'lim-tarbiya tizimini nazarda tutamiz. "Zamonaviy mutaxassisning shakllanishi uning insonparvarlik, har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida shakllanishi, shuningdek, oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan kasbiy tayyorgarligi bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlash joiz" [4, 109-b.].

Maqolaning maqsadi me'morchilikning ta'lim-tarbiya berishdagi salohiyatini ochib berish va bakalavrlarni tayyorlashda kasbiy-estetik vositalarini aniqlashdan iborat.

Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoni talabaning o'z kasbiy rivojlanishiga mazmunli yondashishini nazarda tutadi. Deyarli har bir talaba mehnat bozoridagi raqobatbardoshlik ko'p jihatdan uning kasbiy tayyorgarligi sifatiga bog'liqligini tushunadi. Bakalavriyatning kasbiy tayyorgarligida estetik komponentni rivojlantirish uyg'unlik, soddalik va go'zallik tamoyillariga asoslangan estetik tarbiyaning yaxlit tizimi sharoitida amalga oshiriladi. Mehnatning go'zalligini ko'ra bilish, bo'lajak kasbi, insonlar o'rtasidagi munosabat, tabiat, san'at – bularning barchasi talabalarga ta'lim berishning asosiy maqsadlaridan biri bo'lishi maqsadga muvofiq.

Universitetda shaxsning estetik kompetentsiyalarini shakllantirish estetik makon sharoitida amalga oshiriladi. Natijada, talabalar "tabiat, xalqlar, madaniyat, dinning birligi va xilma-xilligidagi dunyoga yaxlit ijtimoiy yo'naltirilgan qarashni o'zlashtirishlari kerak" [7, 41-b.].

Biz estetik makonni ko'plab estetik munosabatlar va aloqalar mavjud bo'lgan makon deb tushunamiz, ta'lim jarayonining turli ishtirokchilarining alohida faoliyati shaxsning estetik madaniyatini va o'zini-o'zi rivojlantirish uchun amalga oshiriladi.

Kompetentlikning o'zi pedagogda umumiy dunyoqarashning kengligi va madaniyatning yuqoriligi, pedagogika-psixologiya, boshqaruv nazariyasi va ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari bo'yicha kasbiy bilimlarning mavjudligi, o'z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga layoqat, ijtimoiy va psixologik-pedagogik tadqiqot metodlarini bilish, pedagogik va boshqaruv ko'nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo'lishni nazarda tutadi [8, 5-b.].

Pedagog olim K.M.Gulyamov tomonidan yetuk mutaxassis olimlarning fikrlariga tayangan holda ushbu atamalarning mazmun va mohiyatini o'zida ifoda etgan qoida ishlab chiqilgan. «Kompetensiya» tushunchasi u yoki bu kasb egasiga zarur bo'lgan qonuniyat, tamoyil, talab, qoida, burch, vazifa va majburiyatlar yig'indisini anglatadi. Kompetentlik esa – shaxs amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kompetensiya me'yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahorati. Kompetensiya tushunchasi esa shaxsga nisbatan umumiylik kasb etsa, kompetentlik individuallik xarakteriga ega. Kompetentlikning asosiy mezoni samarali faoliyat va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi [1, 15-b.].

Estetik kompetentlik – estetik madaniyatning ajralmas qismi, shaxsning voqelik va san'atdagi estetikani tan olish qobiliyati; soddalik, uyg'unlik va go'zallik qonunlariga muvofiq harakat qilish zarurati; ijodiy faoliyat qobiliyati; estetik madaniyatni o'zini-o'zi rivojlantirish istagi. Kasbiy kompetentlik – ilmiy faoliyat olib borish sohasidagi kompetentlik tashuvchisi sifatida shaxsda sifat o'zgarishlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, to'siqlarni (psixologik, axborot, jismoniy va boshqalar) yengib o'tish va olingan natijalarni zamonaviy fan va texnologiyalarning rivojlanish tendensiyalari bilan bog'liq. [5, 137-b.].

Estetik kompetensiya bo'lajak bakalavrning estetik fazilatlari majmui bo'lib, shaxsning estetik madaniyatini rivojlantirishga, uning kasbiy faoliyatini takomillashtirishga yordam beradi.

Davlat ta'lim standarti ta'lim – tarbiya jarayonini tubdan yangilashni o'z ichiga oladi. Olimlarning ta'kidlashicha, “ta'lim natijasida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan oliy kasbiy ta'limning muhim jihati butun kasbiy faoliyat jarayonida ko'rib chiqiladigan uzluksiz kasbiy ta'lim strategiyalarini shakllantirish ekanligini ta'kidlash joiz” [2, 90-b.]. Ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan bo'lib, bu talabalarning o'quv faoliyatini tashkil etishning innovatsion vositalarini nazarda tutadi. “Ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida ta'lim sifatini baholash bo'yicha ilmiy asoslangan g'oyalar majmuasi tizimli tahlil usullari va zamonaviy

axborot texnologiyalariga asoslangan bo'lib, ulardan foydalanish bilimlarni baholashning ma'lum usul va tartiblarini takomillashtirishga yordam beradi" [3, 83-b.]. Professor-o'qituvchi va talabalar o'quv faoliyatini tashkil etish va o'tkazishda teng huquqli ishtirokchilarga aylanadi.

O'quv jarayonida turli badiiy asarlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarning rivojlanishi tovushlarning jonli chiqishi, jonli ranglar, makon, harakat va ravon nutq uyg'unligida sodir bo'ladi. San'at integratsiyasida "badiiy tasvir" tushunchasi asosiy hisoblanadi. San'atning barcha turlari yagona xususiyatga ega bo'lganligi sababli, badiiy yondashuv auditoriya mashg'ulotlari sharoitida shaxsning estetik madaniyatini rivojlantirishga imkon beradi. Badiiy obrazni yaratish talabalarning muvaffaqiyatli kasbiy tayyorlashda zarur kompetensiyalarni egallashini ta'minlaydi.

San'atning barcha turlari ifoda vositalariga ega. San'at – sub'ektning hayotiy dunyoni estetik jihatdan o'zlashtirish, uni majoziy va ramziy tarzda takrorlash, ijodiy tasavvur manbalariga tayanish qobiliyati bilan bog'liq madaniyat shakli ekanligini ta'kidlash joiz. Biz madaniyatni inson faoliyatining barcha mahsuli natijasida namoyon bo'ladigan ma'naviyatni tashkil etish shakli deb tushunamiz. San'atning adabiyot, teatr, grafika, rassomlik, haykaltaroshlik, xoreografiya, musiqa, me'morchilik, amaliy bezak san'ati, sirk, badiiy fotografiya, kino, televidenie kabi turlari mavjud. Dunyoni badiiy tadqiq qilish sohasida inson ijtimoiy amaliyotining yangi turlari paydo bo'lishi sababli, san'atning yangi turlari ham paydo bo'ladi: graffiti, kompyuter dizayni, veb-saytlarni badiiy bezash san'ati va boshqalar. Talabalarga estetik tarbiya berish tizimida har bir san'at turining ifoda vositalarini professor-o'qituvchi tomonidan hisobga olish o'quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Me'morchilikning ifodalash vositalarini ko'rib chiqamiz.

Me'morchilik – bu inson ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan bino va inshootlarni yaratishda go'zallik qonunlariga muvofiq voqelikni shakllantirish ekanligini ta'kidlash joiz. Me'morchilik foydali, texnik, iqtisodiy va badiiy jihatlarni o'z uyg'unligi va birligida birlashtiradi.

Me'morchilik inshootlarining asosiy turlariga quyidagilar kiradi: turar-joy binolari, ma'muriy va jamoat binolari (teatrlar, muzeylar, maktablar, stadionlar, kasalxonalar), turli diniy inshootlar, istehkomlar, sanoat va transport inshootlari. Shuningdek, me'morchilik qurilish konstruksiyalari badiiy jihatdan mukammal qurilgan qator muhandislik inshootlarini ham o'z ichiga oladi (suv o'tkazgich, ko'priklar, teleminora, to'g'onlar va boshqalar).

Talabalarning qadimgi Misr va qadimgi yunon me'morchiligining turli uslublari, O'rta asr me'morchiligi (Vizantiya uslubi (VI asr), roman (X–XI asrlar), gotika (XII–XIV asrlar) me'morchiligi haqida; Moskva Kremlining qadimgi rus me'morchiligi (XIV–XV asrlar), rus me'morchiligining keyingi bosqichlari –

barokko uslubi va rus klassitsizmi, eklektika va modern kabi sovet va zamonaviy me'morchilik rivojlanishining asosiy bosqichlari haqida nazariy bilimga ega bo'lishlari muhimligini ta'kidlash joiz.

Me'morchilik kompozitsiyasida estetik va badiiy ifoda vositalari masshtab, nisbat va ritm hisoblanadi. Me'morchilik miqyosi deganda kompozitsiyaning parchalanish darajasi, uning shakllarining butun binoga nisbatan kattaligi tushuniladi. Nisbatlar deganda me'moriy tuzilmaning qism va shakllari o'rtasidagi o'zaro va butun o'rtasidagi munosabatlarning ma'lum bir tizimi tushuniladi. Ushbu munosabatlar tizimi mutanosiblikni, strukturaning qism va shakllarining uyg'un izchilligini hosil qiladi.

Ritm – bu ko'plab tabiat hodisalari va inson hayotiga xos bo'lgan organik xususiyati hisoblanadi. Dunyoning mutanosib elementlarini takrorlash va almashish badiiy ifodalashning muhim vositasi bo'lib, me'morchilik, tasviriy va amaliy bezak san'atida bir maromda elementlarning takrorlanishi natijasida ritm tuyg'usi vujudga keladi. Bu statik ritm bo'lib, bu yerda vaqt kengaytma bilan almashtiriladi, vaqtdagi ketma-ketlik kosmosdagi ketma-ketlik bilan almashtiriladi. Me'morchilik uchun ritm uning yordami bilan tashkil etilgan jarayonlar dinamikasini ifodalash vositasi va tuzilmalarda dinamik harakatlarni ifodalash vositasi ekanligini e'tirof etish joiz. Yana bir xususiyatlaridan biri – inshootlarning dekorativ dizayni va ularning rangdagi yechimi hisoblanadi.

Badiiy bezash san'ati me'morchilikning ajralmas bir qismi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Me'morchilik va haykaltaroshlik, funksiya va bezak, haqiqat va fantaziya o'rtasidagi aniq chegaraning bosqichma-bosqich yo'qolib borishi allaqachon modern estetikasi bilan bevosita bog'liq. Intererdagi romantik belgilar alohida teatr xarakterini qo'shadi. Me'mor "Gotika"ning kompozitsion va bezakli usullarini jasorat bilan o'zgartiradi.

Talabalar me'morchilik yodgorliklarini uning badiiy-estetik nuqtai nazardan tahlil qiladilar. Virtual ekskursiya talabalarga bino xonalarning intererini turli burchakdan yahlit ko'rish, alohida detallarni ko'zdan kechirish va san'at asarlarini idrok yetishdan zavqlanish imkonini beradi.

Shu ma'noda, talabalar tomonidan mashhur rus savdogari Stepan Pavlovich Ryabushinskiyning (1871-1924) Malaya Nikitskayadagi F.O.Shextel tomonidan 1900 yilda qurilgan uyiga e'tibor qaratilganligini ta'kidlash joiz. Uy Moskva shahrining bezagiga aylanib, me'moriy shakllarning murakkabligi, fasadlar badiiy bezagidagi o'ziga xoslik va uy rejasining assimetrik joylashuvi bilan boshqa inshootlardan farq qiladi.

Ryabushinskiyning uyi modern uslubida qurilgan bo'lib, zamonaviylikni tabiat bilan juda chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, tabiiy shakllarning stilizatsiyasi uni xalq ijodiyotiga yaqinlashtiradi. Modern uslubidagi

me'morchilikning asosiy shakllantiruvchi elementi – bu egri chiziqlarning uzluksizligi hisoblanadi. Bu esa uslubga chiroyli rang-baranglik va bezaklilik baxsh etadi.

Modern uslubi naqshlari saroyning dekorativ bezaklari (ko'cha va balkon panjaralarining uslublashtirilgan naqshlarida, mozaika chizmalarida)da takrorlanadi. Deraza bezaklari esa daraxt shoxlariga o'xshaydi. Modern uslubi ayniqsa xonalarning ichki dizaynida namoyon bo'ladi. Xususan, devorlar, lampalar shakli, mebellarning stilizatsiyasi, gilam, pardalar va keramikadagi tasvirlar bunga misol bo'ladi.

Xususan, zinapoya modern uslubidagi san'at asari hisoblanadi. U yengil marmardan, yuqoriga ko'tariladigan to'lqin shaklida barpo etilgan. Tepada meduza shaklidagi qandil mavjud. Meduza tubidan esa sirli yorug'lik tarqaladi. Hozirda qasr binosida A.M.Gorkiy uy muzeyi joylashgan [6, 164–166-b.].

Xulosa o'rinda ta'kidlash joizki, bo'lajak bakalavrlarni kasbiy tayyorgarlashda badiiy-estetik komponentlarni amalga oshirish, o'qitish yo'nalishini hisobga olgan holda san'at asarlaridan foydalanishga imkon beradi; o'quv jarayonini mazmunli va jozibali qiladi; ta'lim jarayonini optimallashtiradi – buning natijasida ta'lim sifati yaxshilanadi. Ta'limning maqsadlaridan biri badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirish, shuningdek, kasbiy tayyorgarlik sifatini baholash jarayonini takomillashtirishga yordam beradigan badiiy-estetik komponentlarni hisobga olgan holda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishni targ'ib qiladi.

АДАБИЁТЛАР:

1. Gulyamov K.M. Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak amaliy san'at o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish. Monografiya. – T.: To'ytepa print, 2020. – 156 b.
2. Лукоянова Н. А. Технология математической подготовки будущих экономистов в условиях вуза: опыт реализации // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – М., 2013. – № 3. – С. 90–95.
3. Лучко О. Н., Маренко В. А., Лучко Л. Г. Изучение качества обучения в вузе с применением методов системного анализа // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – М.: 2013. – № 3. – С. 83–90.
4. Малахова О.Ю. Гуманистический вектор подготовки конкурентоспособного специалиста в условиях современного социального заказа // Сибирский педагогический журнал. – М.: 2014. – № 2. – С. 109–112.
5. Чечулина Н.А., Лихачев А.С. Компетентность студента при разработке гранта, научно-исследовательской и научно-практической работы // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – М.: 2014. – №15. – С.131-137.
6. Шестаковская Л.Д. Жемчужины московской архитектуры. – М.: Крафт, 2012. – 208 с.
7. Шишарина Н. В. Инновации в воспитании: характеристика критериев, признаков, условий // Сибирский педагогический журнал. – М.: 2014. – №1. – С. 40-44.
8. Қўйсинав О.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий-педагогик ижодкорлигини компетентли ёндашув асосида ривожлантириш технологиялари [монография]. – Т.: DELTA PRINT SERVIS, 2018. – 160 б.

QORAQALPOQ AMALIY SAN'ATI ASOSIDA TALABALARNING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Xalmuratov I.T.

QQDU, tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: amaliy san'at, etnografik material, naqsh elementlari, milliy urf-odatlar, qo'l qunarmanchili, mahalliy rassomlar, xalq ustalari.

Ключевые слова: практическое искусство, этнографический материал, элементы узора, национальные традиции, ремесленник, местные художники, народные мастера.

Key words: practical art, ethnographic material, elements of pattern, national traditions, craftsman, local artists, folk craftsmen.

Резюме: Mazkur maqolada Qoraqalpoq amaliy san'ati namunalaridan, etnografik materiallardan yoki ko'chirma nusqalardan foydalangan holda amaliy ishlar bajarish shuningdek, hozirgi davrda xalq amaliy san'ati tamoyillarini talabalarda innovatsion fikrlash va loyihaviy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari yoritib berilgan.

Резюме: В данной статье освещены практические работы с использованием примеров каракалпакского прикладного искусства, этнографических материалов или копий, а также вопросы развития инновационного мышления и проектных компетенций обучающихся основам народно-прикладного искусства в настоящее время.

Summary: This article highlights practical work using examples of Karakalpak applied art, ethnographic materials or copies, as well as issues of developing innovative thinking and project competencies of students studying the basics of folk applied art at the present time.

Xalqning amaliy san'at namunalarini o'rganishda mahalliy xalq ustalarining ijtimoiy yo'nalishini aniqlash, yakka va jamoa bo'lib bajariladigan ishlarning o'lka tabiati bilan chambarchas bog'liqligi o'ziga xos jihatlarini belgilaydi, shuningdek, xalqning yashash tarzini va urf-odatlarini ham mo'jassamlashtiradi. Talabalar materillarni o'zlashtirish jarayonida naqsh elementlarining kelib chiqishini va qo'llanilishini aniqlab, amaliy san'at va qo'l qunarmanchiligi haqidagi bilimlarini oshirib boradi. Masalan, xalq xo'jalik buyumlarining nafis did bilan shakllarning estetik jihatdan muayyan bir shaklga kelishini har bir davrga mansub xalq xo'jalik buyumlarida ko'rishimiz mumkin. Uning tashqi ko'rinishini naqsh element kompozitsiyalari bilan to'ldirilib borishining har bir davrga mansub o'zgachaligi bor. Shuningdek, bu bezak naqshlarining

takomillashib borishi esa, xalqning estetik didining o'sganligidan dalolatdir. Bu esa o'z navbatida xalqning tarixini ham belgilab beradi. Hozirgi kunda bezak naqshlarining takomillashib borishi talabalarda innovatsion faoliyatning rivojlanishiga olib keladi.

San'atdagi yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'lkashunoslik manbasi bu bilimlarni aniq qilib ko'rsatadi, bu esa alohida nazariy va amaliy holatlarni idrok etishni osonlashtiradi, ularni ongli ravishda qabul qilishga sharoit yaratib beradi va egallangan bilimlarni amaliyotda sinab ko'rishning eng samarali va ishonchli vositasi hisoblanadi. Zero, bu boradagi ishlarning namunalari amaliy yo'nalishda bo'lganligi uchun madaniy–maishiy xarakter kasb etadi.

Naturaga qarab tasvirlash bo'yicha Qoraqalpoq amaliy san'ati namunalaridan, etnografik materiallardan (qadimiy xo'jalik buyumlari, mahalliy va x.k.) eki ko'chirma nusqalardan foydalangan holda amaliy ishlar bajariladi, janrlar bo'yicha talabalar o'zlari kompozitsiya tuzadilar. Shuningdek, yil davomida talabalar tomonidan yig'ilgan manbalar ularda innovatsion faoliyatining rivojlanishi uchun natura fondi tashkil topadi. Vaqt o'tishi (yillar) bilan yig'ilgan manbalarni bir tizimga to'shirib shaxsiy muzeyini tuzish mumkin. Bu o'z navbatida talabalarining har tomonlama ma'naviy yuksalishiga olib keladi.

Kompozitsion faoliyat turida Qoraqalpoq amaliy san'a'tida qo'llanilayotgan naqsh elementlarini o'z ishlarida qo'llash ulardagi rang uyg'unligi, ularning o'ziga xosliklarini tushintirish, ularni (o'simlik va hayvonat dunyosi, xo'jalik buyumlari, geometrik shakllar) turkumlash esa talabalarga mahalliy yo'nalishidagi amaliy san'at asarlarini yahholliroh, faolroh va samaraliroh idrok etishini ta'minlaydi.

Ayni paytda mahalliy materiallardan talabalar innovatsion faoliyatini rivojlantirish uchun qulay bo'lishi lozim. Bu qulayliklar quyidagi omillarga asoslanishi mumkin:

- mahalliy joyda san'at darajasidagi mahalliy ashyolari, ob'ektlari (san'at, mahalliy muzeyidagi tasviriy va amaliy san'atga oid eksponatlar, me'moriy obidalar)ning mavjudligi. Zero, tanish materialdan foydalanish yaxshi samara beradi:

- mahalliy rassomlar, xalq ustalarining ijodida mahalliy materiallarini aks ettirilishi:

- joylarda mahalliy ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yilganligi:

- mahalliy manbalari, asarlari va obyektlaridan foydalanishga oid metodik ishlanmalarning mavjudligi.

Bularning barchasi ma'lum darajada mahalliy materiallar asosida badiiy–estetik, amaliy san'at ta'limi mazmunini takomillashtirish uchun o'ziga xos

tashkiliy – pedagogik, amaliy – metodik zamin yaratadi. Ona yurtning san'atini atroflicha o'rganish murakkab bilish kompleksi bo'lib, u aniq va to'g'ri javoblarni, asoslangan xulosa va dalillarni talab etadigan savollarni o'z ichiga oladi. Talabalar o'z yurtdoshlarining Vatan tarixining turli davrlarida qanday qilib moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratganligini, ularni mehnat faoliyati san'atda qanday aks topganini, turmushlarini, mustaqillik uchun kurashlarini, buyuk tarixiy o'zgarishlaridagi o'rnini, go'zallik haqidagi tasavvurlarining tarixiy o'zgarishini bilishlari kerak.

Qoraqalpoq amaliy san'ati namunalaridan, etnografik materiallardan (qadimiy xo'jalik buyumlari, mahalliy va x.k.) yoki ko'chirma nushalardan foydalangan holda amaliy ishlar bajariladi, janrlar bo'yicha talabalar yangicha o'zlari kompozitsiya tuzadilar. Shuningdek, talabalar tomonidan yig'ilgan manbalar darslar uchun natura fondini tashkil etadi. Vaqt o'tishi (yillar) bilan yig'ilgan manbalarni bir tizimga keltirilib, fakul'tet muzeyini bunyod etish mumkin. Bu o'z navbatida talabalarda innovatsion faoliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Qoraqalpoq amaliy san'tida qo'llanilayotgan naqsh elementlarini yangicha qo'llash ulardagi rang uyg'unligi, ularning o'ziga xosliklarini tushintirish, ularni (o'simlik va hayvonot dunyosi, xo'jalik buyumlari, geometrik shakllar) turkumlash esa talabalarga o'lkashunoslik yo'nalishidagi amaliy san'at asarlarini yanada yaqqol, faol va samarali idrok etishini ta'minlaydi va yangicha innovatsion faoliyatini rivojlantiradi.

Xalqning milliy urf-odatlarini haqida gap ketganda hunarmandchilik bo'yicha uning kompozitsion usuli asosida ish atamasi, shakli, umuman har tomonlama o'rganish o'rinlidir.

Qoraqalpoq badiiy san'ati xunarmandchilik, kashtachilik bilan bog'liq, ular yoshlarning badiiy san'atga bo'lgan qiziqishini orttirib, estetik tarbiyasini boyitadi, mavjud narsalar insonning psixik tafakkuri natijasida yaratiladi va innovatsion faoliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Qoraqalpoq naqqoshlik san'ati oddiy narsalardan boshlanadi. Chunki unda oddiy bir narsani ishlash rejalashtiriladi. Shu oddiy narsa orqali umuman naqqoshlik san'ati umumiylikka o'tadi. Bu esa naqqoshning ijodiga va chizishda fantaziyasiga bog'liq bo'ladi.

Qoraqalpoq xalqining ko'pchilik milliy kiyimlari naqshlar bilan tikilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ajdodlarimizda kashtachilik va naqqoshlik san'atiga qiziqish yuqori bo'lganligini ko'rsatadi. Shuningdek, badiiy naqsh elementlarini to'rtta turga turkumlashimiz mumkin: 1. O'simlik, 2. Hayvonot, 3. Geometrik, 4. Xo'jalik buyumlari shakli. Masalan, Qoraqalpoq san'atining

takrorlanmas namunalaridan biri bo'lgan ko'k ko'ylak boshqa biror- bir xalqta uchramaydigan tantanali libos turi sanaladi. Ko'k ko'ynak yoqasi va etadigan to ko'rak qismigacha naqsh bilan kashtalangan.

Xalq o'zining turmush tarzini ifodalovchi madaniy merosini hozirgi kunda muzeylarda saqlab kelmoqda. Nukus shahridagi I.V.Savitskiy nomidagi o'lkashunoslik muzeyi xalqimizning buyuk madaniy merosi to'plangan joyi bo'lib hisoblanadi. Bu merosimiz esa bugungi kunda yoshlarimiz uchun juda ham kerakli va qimmatli materiallar hisoblanadi. Qoraqalpoq naqshlarida beriladigan ya'ni ishlatiladigan ranglar ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi va har xil ma'noni anglatgan, masalan, ko'k rang –osmonni, oq rang – baxt ma'nosini, sariq rang – bilim zehn ma'nosini, qizil rang – quyosh, olov ma'nosini, yashil rang – yoshlik, qora rang – er ma'nolarini bildiradi.

Qoraqalpoq naqqoshlik san'ati o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, naqqosh har bir naqshning hajmini, uning qaysi rangga to'g'ri kelishini, go'zallik tomonidan oldindan aniqlaydi. Ayrim naqshlar mayda va juda kichkina bo'lib ishlansa, ayrim naqshlar esa katta va aniq ko'rinib turishni talab etadi. Naqshning chiroyli ko'rinishi uni ishlagan odamga bog'liq, har bir naqsh qoraqalpoq xalqining turmushini, madaniyatini ifodalagan. Masalan, qadimda yoshi katta onaxonlarimiz ustilaridagi «aq jengde» (xotin-kishilar choponi) kiyimlaridagi naqshlaridan uning nechta farzandlari, nechta nevara va hattoki chevaralari bor ekanligini bilish mumkin ekan. Ishlangan naqshlar shunga ko'ra daryo kabi tarmoqlangan va ko'pincha ularga qizil rangdagi iplar ishlatilgan.

Bundan tashqari axborot texnologiyalari keng rivojlangan hozirgi davrda xalq amaliy san'ati tamoyillarini talabalarda innovatsion fikrlash va loyihaviy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonlariga kiritishni taqozo etadi.

Ijodiy ishning samaradorligi dunyoqarash, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, xalq hunarmandlarining pedagogik madaniyati bilan bog'liq tarzda amalga oshadi. Shu bilan birga hunarmandchilikning o'zi ijodiy jarayon bo'lib, talabalarda badiiy didni o'stirish, obyektlarni estetik baholash bilan bog'liq ijodiy qobiliyatlarini, innovatsion faoliyatlarini rivojlantirishda asosiy o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR:

1. Кутлымуратов К.А. Талабалардың кәсіплик сыпаттарын кәліплестіріуде миллий кәдіриятлардың тутқан орны // Илм ва жамият. Нукус-2019. -№3. В.35-36.
2. Савицкий И.Т. Народно-прикладное искусство каракалпаков. Резба по дереву.- Ташкент: Наука, 1965. ст 39

O'QUVCHI SHAXSINING IJTIMOYIY MUNOSABATLARGA TAYYORLASH METODIKASI

Usmonov N.B.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarbiya, tarbiya jarayoni, ijtimoiy ong, ijtimoiy hayot, ijtimoiylashuv, hamkorlik faoliyati, shaxslararo munosabatlar, yoshlar, ijtimoiy ahloq, ziddiyatlar, faollik, o'zini o'zi boshqarish, estetik tarbiya, bag'rikenglik.

Ключевые слова: образование, образовательный процесс, общественное сознание, общественная жизнь, социализация, совместная деятельность, межличностные отношения, молодежь, социальная этика, конфликты, активность, самоуправление, эстетическое воспитание, толерантность.

Key words: education, educational process, social consciousness, public life, socialization, joint activities, interpersonal relationships, youth, social ethics, conflicts, activity, self-government, aesthetic education, tolerance.

Резюме: Ushbu maqolada o'quvchi-yoshlarni ta'lim jarayonida ijtimoiy hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiylashuv faolligini oshirish masalalari haqida fikr yuritiladi.

Резюме: В данной статье рассматриваются вопросы подготовки молодых людей к общественной жизни в процессе обучения и определения в них социальной активности.

Summary: This article discusses the issues of preparing young people for social life in the learning process and determining social activity in them.

Insonning ijtimoiy olam bilan aloqasi uning insoniyat tajribasi, madaniyati va qabul qilingan, tan olingan ijtimoiy xulq normalari doirasidagi harakatlarida namoyon bo'ladi. Abu Nasr Farobiy, A.Navoiy, Ibn Sino, Beruniy kabi yuzlab Sharq allomalari ham bu o'zaro bog'liqlikning falsafiy va ijtimoiy sirlarini ochishga o'zlarining eng durdona asarlarini bag'ishlaganlar. Barcha qarashlarga umumiy bo'lgan narsa shu bo'lganki, odamni, uning mohiyatini anglash uchun avvalo shu jamiyatda to'tgan o'rni va mavqeini bilish zarur. Hozirda dunyoning ijtimoiy, siyosiy va mafkuraviy manzarasi o'zgariyotgan, noaniqlik, beqarorlik hukm surayotgan, ommaviylashuv davrida barcha sohalarga, jumladan, ta'limga bo'lgan talablar va majburiyatlarga tayyorgarlik zarurati yuzaga chiqmoqda va kuchaymoqda. O'qitishning samarali mexanizmlarini amalga oshirishda

o'qituvchilarning o'ziga xos va mos zaruriy kompetensiyalarga ega bo'lishi bugungi kunning muhim talabiga aylangan.

Tarbiya - shaxsni maqsadga muvofiq shakllashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkoniyatini beradi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki yoqlama faoliyatni pedagog va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan va ijtimoiy aloqalarga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil qilinadi.

Huquqiy tarbiyada esa shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy munosabatlarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko'nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, aniq maqsadni ko'zlagan holda ifodalanadi. Shaxsni o'rganishning birlamchi mezonini ham shundan kelib chiqqan holda, uning ijtimoiy mavqei, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rni bilan belgilanadi. Jamoani boshqarish, maktab ta'limida sog'lom muhitni ta'minlash, hamkorlik faoliyatining samaradorligini oshirish, shaxslararo munosabatlarning yuksak darajasini vujudga keltirish, nizoli, ziddiyatli, mojaroli ijtimoiy vaziyatlarning oldini olish muhimdir.

Ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining munosabatlarida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni ijtimoiylashuv mexanizmlarining maktab ta'limiga muvafaqqiyatli tadbiq etish orqali yechish mumkin. O'qituvchining sinfda ziddiyatlarni hal eta olishi hamda samarali muloqot uchun zaruriy sharoitini yaratishi, o'zining fuqarolik pozitsiyasini namoyish etishi va o'quvchilarda faollikni shakllantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishi kerak. Dars jarayonida o'quvchilarning muayyan masalaga munosabat bildirish madaniyatini va o'z ona tilidan to'g'ri foydalanishi, hamjihatlik va maxalliy birdamlikni amalga oshirishi juda muhimdir.

Pedagoglar o'quvchilar guruhlari bilan ishlashi, ota-onalar bilan hamkorlik aloqalar o'rnatishi va ularni rivojlantirish, ta'lim-tarbiya masalalariga ongli ravishda shaxsiy munosabatini belgilash bilan birga o'z kasbiy faoliyatidagi yutuqlaridan foydalanishi, ishtirokchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatgan holda ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashni rag'batlantirish ishlarida qatnashishi lozim. O'qituvchi kasbiy faoliyatining asosini tashkil etuvchi qadriyatlar – ular tomonidan qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etib, kasbiy faoliyatida har qanday vaziyatlarda maqsadli harakat va samarali munosabatni ta'minlaydi.

O'quvchi shaxsi - ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning sub'ekti bo'lib, shaxsga taaluqli bo'lgan eng muhim tasnif bo'yicha jamiyatdagi murakkab ijtimoiy munosabatlarga bevosita aloqador,

ijtimoiy faoliyatga nisbatan ham ob'ekt, ham sub'ektga aylanadi. O'qituvchi ta'lim berish bilan birga tarbiyalash funksiyalarini ham bajaradi. Albatta, o'qituvchi u yoki bu holatlarda o'quvchilarga tasir ko'rsatadi va ularning xulqini rejalashtirilgan harakatlar bilan modellash tiradi. Ijtimoiylashtirish nafaqat jamiyatda balki maktablarda ham muhim funksiyalardan biri bo'lib, ya'ni maktab o'quvchilariga ijtimoiy me'yorlarni tushuntirishga va ularga rioya qilishga o'rgatadi. Rejalashtirish jarayonida davlatning ta'lim sohasidagi siyosatining ustuvorligi, maktab-mahalla-oila hamkorligi, milliy madaniyat, tarix va an'analarni inobatga olinishi, tanqidiy fikrlash, kreativlikni rivojlantirish, o'qishga motivatsiyalarni qo'llab-quvvatlash zarur.

O'quvchilarda estetik tarbiyani rivojlantirish orqali ularni san'atga, atrof muhitga muhabbat va hurmatni shakllantirish, estetik tarbiyaning maqsadlarini bolalarda yuqori did, xissiyotlar va estetik faoliyatga ehtiyojni rivojlantirishga erishiladi. O'qituvchi tomonidan darsning tarbiyaviy maqsadi belgilanadi, o'quvchilar harakatidagi o'zgarishlar kuzatilib, natijalar aniqlanadi. Agar o'quvchilar o'z xulqini o'zgartirsa, demak o'qituvchi tomonidan qo'yilgan tarbiyaviy maqsadlarga erishilgan hisoblanadi. O'qituvchi muammolarni oldini olish uchun qoidalarini oldindan xabardor qilishi va tushuntirishi shart. O'qituvchi qoidalarini tushuntirganda, o'quvchilarga tushunarli tilda, mavhum tushunchalarni ishlatmasdan, qoidalarga rioya qilishni ko'rsatadigan kutilgan xatti-harakatni nomlash kerak. Qoidalar o'quvchilarga ma'lum bo'lsa, hamma o'quvchi teng ravishda amal qilishi kerak. Qoidalarning bajarilishi nazorat qilinmasa yoki turli o'quvchilar qoidalarga turli yo'llar bilan rioya qilsalar, ertami-kechmi qoidalar qadrsizlanadi.

Tarbiya umume'tirof etilgan qadriyatlariga asoslanadi, o'qituvchi doimo ularni o'quvchilar tushunishi va o'zlashtirishi uchun tushuntirishga va shakllantirishga xarakat qiladi. O'qituvchi tomonidan shakllantirilgan qadriyatlar kundalik faoliyatda, qabul qilinadigan qarorlarda va muammolar hamda nizolarni ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida o'quvchilarning o'zini-o'zi boshqarishga o'rgatishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyat juda muhim hisoblanadi. O'quvchilarning o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyati rasmiy bo'lmasada, aniq natijalarga olib kelishi mumkin. Maktabda o'zini o'zi boshqarish organlarining ish qoidalari, shu jumladan o'quvchilar ishtirokida qoidalarini tanlanadi va ishlab chiqiladi. Ushbu organ maktab ma'muriyati va o'qituvchilari oldida barcha o'quvchilar manfaatlarini ifodalashi kerak bo'ladi.

Muloqot – ta'lim va tarbiyaning asosini tashkil etadi. Muloqot o'qituvchi va o'quvchilarning hulq-atvori va faoliyatini tashkil qiladi, ularning mehnati va harakatlarini baholaydi. Qaror qabul qilishda o'quvchining faol ishtirokchiga

aylanishiga imkon beradi. Bu muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, yuzaga keladigan nizolarning oldini olish va hal qilishga ko'maklashadi.

Bag'rikenglik keng ma'noda insoniyat tomonidan yaratilgan madaniyatlarni, boy qadriyatlarning xilma-xilligini, inson individualligini hurmat qilishni qabul qilish va tushunishdir. Rivojlangan g'arb mamlakatlarida o'quvchilarni bag'rikenglikka o'rgatish ta'limning dolzarb vazifasiga aylangan. Aynan maktab ta'limida o'quvchi yoshlar bag'rikenglik g'oyalari bilan tanishadilar. Bag'rikeng o'qituvchigina bag'rikeng shogirdni tarbiyalay oladi. Bag'rikenglik shunchaki e'lon qilingan qadriyat bo'lishi mumkin emas, u o'qituvchi qiyofasida namoyon bo'lishi kerak.

O'quvchilarda oliy qadriyat sifatida bag'rikenglikni shakllantirish ularda shaxsiy xususiyatlarni va ijtimoiy hulq-atvoridagi farqlarni hisobga olishni taqozo qiladi. Bu jarayonida madaniy va etnik muhitlarni haam hisobga olish kerak. Masalan, sinfda tili, millati bilan farq qiladigan boshqa millat vakillari bo'lganda, ularning an'analari va qadriyatlari hammaga tushuntirish kerak. Bu o'quvchilarning bir - birlarini o'zaro tushunishiga yordam beradi.

Xulosa shuni aytish mumkinki, zamonaviy o'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni muntazam berib borishi lozim. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarga shaxs sifatida qarash va do'stonal qilish usullarida namoyon bo'lishi kerak. munosabatda bo'lishni ta'minlanishi yangi avlod kadrlarini tarbiyalashda eng muhim vazifa bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR:

1. Ochilova G.O. Musaxanova G.M. Pedagogik mahorat. 2014. – 221 bet.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.: Cho'lpan. 2013. - 187 bet.

YENGIL SANOAT SOHASIDA MUTAXASSIS KADRLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA OLIMLARNING ILMIY TADIQOTLAR TAHLILI

Ubaydova V.E.

*pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), Yengil sanoat muhandisligi
va dizayni kafedrasi. Buxoro muhandislik - texnologiya instituti*

Tayanch soʻzlar: mutaxassis, kasbiy kompetensiya, tadqiqotchi-muhandis, xorijiy tajriba, raqamlashtirish, kompetentlik, muhandis.

Ключевые слова: специалист, профессиональная компетентность, инженер-исследователь, зарубежный опыт, цифровизация, компетентность, инженер.

Key words: specialist, professional competence, research engineer, foreign experience, digitalization, competence, engineer.

Резюме: Mazkur maqolada yengil sanoat sohasida mutaxassis kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish muhim sifatlar haqida batafsil yoritib beriladi. Kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishni tashkil etish uchun mavjud shart-sharoitlar bilan xorij tajribasi taqqoslanadi. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish yoʻlida oʻtkazilgan xorijiy tadqiqotlar ularning taʼriflari tahlili keltirilgan.

Резюме: В данной статье подробно описаны важные качества повышения профессиональных компетенций специалистов сферы легкой промышленности. Зарубежный опыт сравнивается с существующими условиями для организации повышения профессиональных компетенций. Дан анализ зарубежных исследований, проведенных по вопросам развития профессиональных компетенций и их определений.

Summary: This article describes in detail the important qualities of improving the professional competencies of specialists in the light industry. Foreign experience is compared with the existing conditions for organizing the improvement of professional competencies. An analysis of foreign studies conducted on the development of professional competencies and their definitions is given.

Kirish. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2017 yil 20 aprelda qabul qilingan PQ-2909-sonli qaror, “Oliy taʼlim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi, 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli qaror, “Oliy maʼlumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi, va 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-sonli qaror, “Oliy taʼlim muassasalarida taʼlim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli

islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlarning ijrosi oliy ta'lim tizimida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lim mazmunini yangilashning asosiy birliklaridan biri kompetentlik tushunchasidir. U shaxsning integrativ xususiyatini, boshqacha aytganda, bo'lajak mutaxassisning shaxsiy sifatleri – bilimi, ko'nikmalari, amaliy tajribasi, qobiliyatlari, qadriyat yo'nalishlarini ifoda etadi. Kompetentlik shaxsning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ta'minlaydi va kuchaytiradi.

Metodlar. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda kasbiy o'zini o'zi boshqarish jarayonida shaxsning kasbiy rivojlanishining eng to'liq psixologik shakllari, kasbiy kompetentlikning rivojlanish xususiyatlari E.F. Zeyertomonidan o'rganilgan. Olim kasbiy kompetentlikni kasbiy faoliyat tuzilmasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida izohlab, shaxsning yo'naltirilganligi, professional jihatdan muhim fazilatleri bo'lgan psixofizologik xususiyatlarini baholaydi.

R. Boyasis kompetentsiyani quyidagicha ta'riflagan: "Insonning muayyan tashkilot sharoitida ishlash talablariga javob beradigan tarzda o'zini tutish qobiliyati, bu esa o'z navbatida kerakli natijalarga erishishga olib keladi".

V.N. Vedenskiyning fikricha, "kasbiy kompetensiya" tushunchasi tarkibining kengligi, "professionallik", "malaka", "kasbiy malakalar" kabi keng tarqalgan tushunchalarni birlashtiradigan integral xususiyatlar bilan ajralib turadi. Olimning fikriga ko'ra kompetentlik – bu shaxsiy xususiyatga ega, va malakali professional yoki funksional xususiyatlar majmuasi hisoblanadi.

A.V. Xutorskoy "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini "sinonim ishlatilgan" tushunchalari orasidagi farqni ko'rsatadi. Kompetensiya – shaxsning o'zaro bog'liq xususiyatlarini (bilim, ko'nikma, faoliyat metodikasi), ma'lum mavzular va jarayonlar uchun belgilanadigan va ularga nisbatan sifat jihatidan samarali ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan kompleks hisoblanadi.

Shu bilan birga, V.S. Korshunov har bir talabaning individual xususiyatlarini yetarlicha hisobga oladigan kasbiy jarayondagi fanlarning mobil tizimidan foydalangan holda profil, maxsus va amaliy mashg'ulotlar mazmunini yangilashni taklif qiladi hamda ta'lim jarayoni mazmuni jamiyat talablariga mos ravishda o'zgartirish imkonini beradigan blok-modul asosida kasbiy tayyorgarlik mazmuni va tuzilmasini ishlab chiqish muhimligini ta'kidlab o'tgan.

E.A. Yulpatovanning fikricha, "har xil turdagi vaziyatlarni tashkil qilishni ta'minlaydigan o'quv va kognitiv vazifalarni tahlil qilish va tizimlashtirishda ijodiy, shaxsiy, shaxslararo, intellektual, operativ xarakterli qiyinchiliklarni

aniqlashga imkon beradi”. Shunday qilib, yuzaga keladigan qiyinchiliklar har xil turdagi o‘quv va ishlab chiqarish holatlariga bog‘liq.

N.A.Muslimov va K.Abdullayevalarning fikricha, “kompetentlik – olingan nazariy bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasini amaliyotga mustaqil va ijodiy qo‘llay olish darajasi, bu ham talabanning amaliyot jarayonida va oliy ta‘limdan keyingi faoliyatida shakllanib boradi”. Olim tomonidan kasb-hunar ta‘limi o‘qituvchilariga qo‘yiladigan majburiy minimal talablar takomillashtirilib, Davlat ta‘lim standartlariga kiritilgan. Shu jumladan, bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish muammolarini tadqiq etgan. Kasb ta‘limi o‘qituvchisini shakllantirishda pedagogik tizim va faoliyat yurituvchi muhitning o‘zaro ta’sirlashuv mexanizmi, bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy shakllanganlik darajasini belgilab beruvchi mezonlar ishlab chiqilgan.

Olima 3.K.Ismailova tomonidan o‘quvchilarning kasbiy pedagogik malakalarini shakllantirish muammolari o‘rganilib tegishli tavsiyalar berilgan.

Sh.S.Sharipov tomonidan bo‘lajak kasb ta‘limi va mehnat ta‘limi o‘qituvchilarining ixtirochilik va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi ishlab chiqilgan.

M.B.Urazovanning ilmiy ishida, pedagogning kasbiy kompetentligining tarkibiy tuzilmasida loyiha faoliyatining yangi bilimni individual mahsulotga aylantirish jarayonida, original fikrlash salohiyatini rivojlantirishni ko‘rsatadigan refleksiya va pedagogning mustaqilligini belgilovchi ijodiy darajalar aniqlangan. Shu bilan birga, “Pedagogik fanlar ta‘limida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda muammoli-modulli va maqsadli yondoshuvlar samaradorligini o‘rganishga qaratilgan noan’anaviy dars konsepsiyasi ishlab chiqilgan”.

O.A.Qo‘ysinovning dissertasiya ishida “kompetentli yondoshuvlarni qiyosiy tavsiflash asosida o‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlari (motivatsion, intellektual, hissiy, irodaviy va psixomotor) hamda kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish tizimining tuzilmaviy kompetentlarini auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda rivojlantirish mexanizmlari takomillashtirilgan”.

B.S.Nuriddinov tomonidan kasb ta‘limi o‘qituvchilari malakasini oshirishda faol o‘qitish metodlaridan foydalanish takomillashtirilgan. Respublikamiz pedagog olimlari va metodistlari tomonidan ta‘lim mutaxassis kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash hamda faol ta‘lim metodlarini qo‘llashga oid nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan bir qancha tadqiqotlar olib borilgan.

Xorijlik olim B.A.Rayzbergning fikricha, “Kompetensiya – bu qonunlar, nizomlar, qarorlar, farmoyishlarga muvofiq muayyan organlar hamda shaxslar ega bo‘lgan yoki ega bo‘lishi kerak bo‘lgan vakolatlar to‘plami” hisoblanadi.

A.A. Smirnov esa “kompetensiyaning o‘zaro bog‘liq va o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan bilimlar, ko‘nikma va malakalar to‘plami sifatida tushunadi, bu aniq bir kasbiy vazifaning bajarilishini ta‘minlashini aniqlagan”.

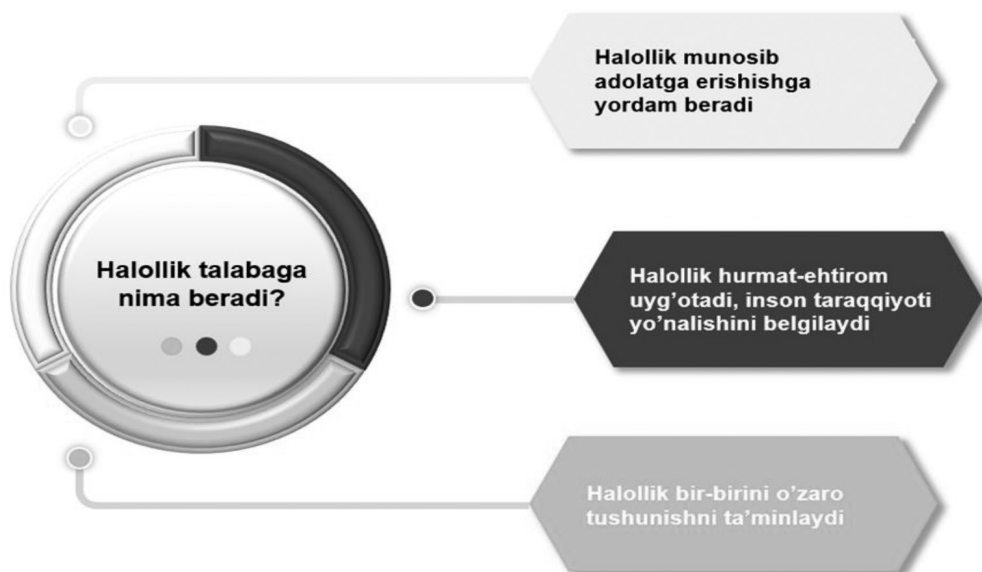
S.Uiddet hamda S.Xolifordlar kompetensiyaning ko‘plab shaxsiy parametrlardan iborat deb hisoblaydi (motivlar, xarakter xususiyatlari, qobiliyatlari va boshqalar) va bu barcha parametrlar bo‘lishi mumkinligi shaxsning o‘zini qanday tutishiga qarab aniqlash va baholash kerakligini ta‘kidlagan.

A.A.Verbitskiyning fikriga ko‘ra, kompetensiya – bu qadriyatlar tizimida yaxlit dunyoqarashni o‘z ichiga olgan ma‘lum bir yadroni saqlab, vaziyatning qiyinchiliklariga javob sifatida o‘zgarishi kerak bo‘lgan narsani o‘zgartirish qobiliyatidir. Ya‘ni, kompetensiya “inson va dunyo o‘rtasidagi aloqa nuqtasida” topiladi, vaziyatda o‘zini namoyon qiladigan potentsialni tavsiflaydi va shuning uchun kechiktirilgan ta‘lim natijalarini baholash uchun asos bo‘lishi mumkin, yangi madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy voqelikni idrok etish imkonini beruvchi tushunish va harakat vositalarini tavsiflaydi. Ushbu xususiyatlardan kelib chiqib, shuni ta‘kidlash mumkinki, “kompetentlik” tushunchasi integrativdir, u tizimning elementlarini emas, balki ular orasidagi bog‘lanishlarni tavsiflaydi. Bu tushunchaning mazmuni va vaziyatlarning turlariga bog‘liq.

Irlandiyalik olim Djon Raven o‘zining tadqiqotida shaxsiy sifatlarning ijtimoiy ahamiyatga ega turlarini, kompetensiyaning yangi parametrlarini qayta baholash zarurligini, yangicha fikrlaydigan va xulq-atvorni rivojlantirishga intilayotganlarni qo‘llab-quvvatlash kerakligini ta‘kidlab o‘tgan.

Natijalar. Demak, kasbiy kompetensiyalar, uni qo‘llash ko‘nikmalari va muhandislik muammolarini hal qilish kompetensiyalar sifatida yuzaga keladi.

Jumladan, talaba oliy ta‘lim muassasidagi o‘qish davrida umumkasbiy hamda ixtisoslik fanlarni puxta o‘zlashtirganligi boshlang‘ich kompetensiyalarning shakllanishi bilan birga kasbiy kompetensiyalarga ham ahamiyatini qaratishi lozim. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishda halollik, vaqt qadrini bilish, tejamkorlik, izlanuvchanlik, qiziquvchanlik, xushmuomalalik, ijodkorlik, bilimlilik, oilaparvarlik kabi shaxsiy sifatlarni rivojlantirish orqali biz vijdonlilik, tadbirlilik, kreativlilik, madaniyatlilik, innovatorlik, ixtirochilik, vatanparvarlik, intellektuallilik, optimistik kabi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga erishamiz.

1-rasm. Talabaga halollikning natijaviy ko'rinishlari

Halollik xarakter xususiyati sifatida tug'ma emas, balki shaxsni tarbiyalash jarayonida orttirilgan. Bu xususiyat shaxs rivojlanishining dastlabki yillaridan boshlab shakllanishi kerak. "Bolaning butun muhiti, ya'ni rivojlanish jarayonini unda adolatli hayot faoliyatiga munosabatda bo'lgan halol shaxsni tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak".

Odanga bolaligidan iloji boricha samimiy bo'lishni, o'z fikrini ochiq aytishni, qilmishini tan olishni, jazodan qo'rqmaslikni va shunchaki shunday bo'lishdan uyalmaslikni ko'rsatish va uqtirish kerak. Bolani sodir etilgan nojo'ya hatti-harakatlari uchun javobgar bo'lishga, o'zini aybdor his qilishdan, xijolat bo'lishdan qo'rqmaslikka o'rgatish kerak.

Falsafiy nuqtai nazaridan qaraganda halollik – insonning har narsada samimiylikka, va'dasini bajarishga, odamlarga sodiq qolishga moyilligi sifatida namoyon bo'ladigan ijobiy ma'naviy-axloqiy tafakkur, boshqa odamlarning g'oyalari, narsalari, pullarini o'zlashtirmaslikdir. Halol inson hech kimga ham, hech narsaga hasad qilmaydi, bironing hisobiga yashamaydi, yolg'on gapirmaydi, xabar bermaydi, o'z aybiga iqrar bo'lishni biladi.

Bu sifat so'zdan ko'ra amalda ko'rinadi. So'zda yoqimli, lekin qalbi va ishlarida ayyor va yomon niyatli insofsizdir. Halollik – bu Allohning amrlariga muvofiq yashaydigan ochiq, adolatli, vijdonli odamni tavsiflovchi xarakterli xususiyatlarning umumlashtirilgan nomi. Faylasuf aytganidek, "Haqiqatan

ham halol inson oilani o'zidan, Vatanni oiladan, insoniyatni Vatandan ustun qo'yishi kerak".

Halollik – bu insonning eng muhim fazilatlaridan biri bo'lib, rostgo'ylik, prinsiplarga sodiqlik, qabul qilingan majburiyatlarga vafodorlik, ishning to'g'ri ekanligiga subyektiv ishonch hamda boshqalarga va o'ziga nisbatan samimiy bo'lishni o'z ichiga oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ular ongida halollik va vaqtni qadrlash tushunchalarini singdirish orqali shaxsiy sifatlarini takomillashtirish mumkin. Bu orqali talaba halollik orqasidan qilingan mehnat hamisha qadrlanishini hamda o'z jamoasi orasida obro' qozonishida muhim ahamiyat kasb etishini tushunib yetadi. Biz tomonimizdan talabalar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma ham bu masala atroflicha o'rganilgan (1.1.1. – rasmga qarang).

Xulosa va tavsiyalar. Halollik axloqning eng muhim talablaridan biridir. Halollik vijdon bilan bog'lanib, ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishga asoslangan bo'lib, odamlarning bir-biriga bo'lgan ishonchining asosi hisoblanadi. Halollik talabi hamkorlikdagi faoliyatda harakatlarni o'zaro muvofiqlashtirish zaruratidan va birga yashaydigan odamlarning ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Natijada halol, qalbi pok, vijdonan ishlaydigan, korrupsiyadan qochadigan, vatan ravnaqi uchun o'zini mehnatini ayamaydigan kadr bo'lib tarbiyalanadi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. www.lex.uz
2. Musurmanova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O'qituvchi. 1996. – 192 b.
3. Muslimov N.A., Abdullayeva Q. Bo'lajak kasb-hunar kolleji o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning ayrim masalalari. Oliy ta'lim muassasalari pedagog va boshqaruv kadrlarining malakasini oshirish nazariyasi va oliy ta'lim. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - Toshkent: TDPU, 2012. 26-28-b.
4. Semyonov I.N. Refleksiya turlari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. ISSN 2181-1709 Education and innovative research 2021 y. Sp.I. - (P). 296.
5. Urazova M.B. Bo'lajak kasb ta'lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish: Pedagogika fan.bo'yicha doktorlik (DSc) diss. avtoreferati. – T.:2015.-78 b.
6. Weismann I. The Naqshbandiyya: Orthodoxy and activism in a worldwide Sufi tradition. London and New York, 2007. 208 r.
7. Weber M. Die Protestantische Ethik und der «Geist» des Kapitalismus. 1905. / Maks Veber. Протестантская этика и дух капитализма. Ю.Н. Давыдов. — М., «Прогресс», 1990. С. 44–271. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 10.09.2008.
8. Ubaydova V.E. Bahauddin Naqshband symbol of honesty / ACADEMICIA: An international Multidisciplinary Research Journal Vol.11 Issue 5, May 2021. P. 1193-1197.

NOANIQ TO'PLAM PRINSIPIDAN FOYDALANIB NOANIQ REGULYATORLARNI QURISH

Kamolov E.R.

*Alfiaganus universiteti, Matematika va fiika kafedrası katta
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: noaniq intellekt, suniy intellekt, lingvistik tushuncha, maxsus mantiq, noaniq regulyatorlar.

Ключевые слова: нечеткий интеллект, искусственный интеллект, лингвистическое понимание, специальная логика, нечеткие регуляторы.

Keywords: ambiguous intelligence, artificial intelligence, linguistic understanding, special logic, ambiguous regulators.

Резюме: Ushbu maqolada noaniq ishlab chiqarish programmasi noaniq apparat vositasi berilgan sxema doirasida noaniq mantiqqa asoslangan, mantiq bazasini kengaytirish yani noaniq apparat vositasini T - normani qurish, muammosiga yunaltilgan bir qancha masalalar algoritmlashtirilishi boshqaruv bo'yicha bir qator funktsiyalarning bajarilishi bilan bog'liq ekanligi ko'rsatib o'tiladi, hamda ma'lumotlar noaniqligining murakkab sistemalar uchun xarakterli bo'lgan asosiy ko'rinishlari va turlari o'rganildi. Noaniqliklarning turlicha sinflri mavjud bo'lib, ularning har doim ham tasodifiylik va noaniqlik bilan bog'liq emasligini ko'rsatishga harakat qilindi.

Резюме: В данной статье программа нечеткого производства основана на нечеткой логике в рамках нечеткого аппаратного средства, расширении логической базы, то есть построении T-нормы нечеткого аппаратного средства, алгоритмизации показаны некоторые проблемы, связанные с выполнением ряда функций управления, а также изучены основные проявления и виды информационной неопределенности, характерные для сложных систем. Существуют разные классы неопределенностей, и была предпринята попытка показать, что они не всегда связаны со случайностью и неопределенностью.

Summary: Anotation: in this article, the program of fuzzy production is based on fuzzy logic within the framework of the scheme given by the fuzzy aparat tool, expanding the logic base i.e. constructing the fuzzy aparat tool T - norm, several issues related to the problem of algorithmization are shown to be related to the implementation of a number of management functions, There are different classes of ambiguities, and attempts have been made to show that they are not always associated with randomness and ambiguity.

Kirish. Keyingi yillarda chet mamlakatlarda Noaniq intellekt texnologiyalarni sanoatda qo'llashga va o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Xususan AQShda noaniq intellektga asoslangan texnologiyalarni qo'llashni o'sishi yilida

3 milliard dollarni tashkil etgan, 2015 yilda bu ko'rsatkich 12 milliardni tashkil etgan bo'lsa, hozirgi vaqtga kelib bu ko'rsatkich 16 milliard dollarni tashkil etmoqda. Noaniq sistemalarni ishlab chiqarish texnologiyasi bilan bog'liq proektlarni mablag' bilan taminlash jadal rivojlanib bormoqda. Asosan Evropada bu ishlarga katta mablag' ajratish mashxur ESPRIT programmasi bilan bog'liq, ko'pgina ilmiy tekshirish institutlari va markazlari tashkil qilingan bo'lib bu tematika asosida Xalqaro laboratoriyalar tashkil qilingan va ishlamoqda, masalan ELITE Evropa laboratoriyasi, Yaponiyadagi LIFE va boshqalarni aytish mumkin. Bu yunalishlarda shu muammolarni yoritish bo'yicha 20 dan ortiq ilmiy konferensiyalar, 266 ta monografiya va toplamlar chop etilgan. Shuni qayd qilish keraki, 1990 yillardan boshlab mustaqil yo'nalish hisoblash intellekti yo'nalishi tashkil etilgan. Noaniq toplam prinsipining asoschisi L. Zadening fikricha hisoblash intellekti suniy intellekt klassik masalalari bilan shug'ullansada, birinchidan yumshoq hisoblashlar bilan, ikkinchidan qattiq hisoblashlar bilan shug'ulanadi. Bu terminlarni hisoblash intellekti va yumshoq hisoblashlarni L. Zade 1994 yilda uzining risolalarida kiritgan.

Asosiy qism. Yumshoq hisoblash hozirgi paytda hisoblash texnikasining oxirgi avlodi hisoblanadi va uning natijasida qaytadigan tulqin sxemasida tashkil etilgan [6]

Noaniq toplam $\Rightarrow$ Noaniq model $=>$ Noanik sistema $\Rightarrow$ Noanik ishlab chiqarish programmasi $\Rightarrow$ noaniq apparat vositasi.

Noaniq ishlab chiqarish programmasining asoschisi A.N. Melixov hisoblanadi, dunyoda birinchi soprosessorning ixtirochisi hamdir. Rossiyada noaniq apparat vositasini ishlab chiqish muammosiga yunaltirilgan bir qancha ishlar qilingan. Hozirgi vaqtgacha noaniq apparat vositasi berilgan sxema doirasida noaniq mantiqqa asoslangan mantiq bazasini kengaytirish yani noaniq apparat vositasini T- normani qurish, yumshoq hisoblashning yangi avlodi etishtirilgan intellektual tizim kengaytirilgan imkoniyatlari mantiqqa tuzatish va ikkinchi avlod ekspert tizimlari kelib chiqdi. Noanik mantiqning asoschisi, L. Zade hisoblanadi, hozirgi paytda uch turga bulinadi. [1]

1. Maxsus mantiq.
2. Ko'p qiymatli noaniq mantiq.
3. Noniq qiymatli noaniq mantiq.

Maxsus noaniq mantiq o'zi bilan to'g'ridan to'g'ri ikki qiymatli bulevoy mantiqni oraliq to'plamdagi qiymatini ko'rsatadi.

$X_1, X_2, X_3, \dots, X_p$ - o'zgaruvchilar, $X_i \in \{0, 1\}$.

Operasiya qo'yidagicha aniqlanadi.

- 1) $X = 1 - X$.

$$2) X_1 \vee X_2 = \text{Max}(X_1, X_2)$$

$$3) X_1 \vee X_2 = \text{min}(X_1, X_2)$$

Noaniq o'zgaruvchi $T(x)$ chinlik uning qiymatlari bilan beriladi. $T(x)=X$ unda chinlik $T(f)$ noaniq formula f 1)- 3) yuqoridagi formula asosida hisoblanadi.

Noaniq formula umum qiymatli deyiladi, agarda $T(f) > 0,5$, $T(f) < 0,5$ bo'lsa.

Ko'p qiymatli noaniq mantiq deb ataladi, qaysiki gruppada mantiq ikki qiymatli hisoblanganda, maksinamaxning yordamida emas qandaydir anternativ operatsiyalar hisobiga o'zgaradi. Bu mantiq bazasida T-normalar va T-konormalar tushunchalari kelib chiqadi, umumlashgan konyuksiya va dzyuksiyalarni yozish uchun Noaniq qiymatli mantiq Zadening lingvistik tushunchasi asosida kelib chiqadi. Lingvistik o'zgaruvchi deb qo'yidagi beshlikka aytiladi.

($X, T(x), U, C, M$) – bu yirda X - o'zgaruvchi nomi, $T(x)$ - term tuplam, U - universam. S - sintaktik qoida, M semantik qoida. Term to'plam bazasida lingvistik shkala quriladi, qaysiki semantik qoidalarga umumlashgan logik operatsiyalar uchun logik qiymatlar noaniq regulyatorlar algoritmi asosida maxsus noaniq mantiq, maksmin algoritmi kengaytirilgan modus ponens noaniq mantiqning xulosa qilish qoidalaridan biri hisoblanadi. Kengaytirilgan modus ponens qoida sxemasi qo'yidagicha bo'ladi.

Natija. Tasdiq 1. Agar X bor A bo'lsa, unda U bor V bo'ladi.

Tasdiq 2. Agar X bor unda A^1 .

Ishlanma. U bor V^1 , bu erda $V^1 = A^1$ ($A \Rightarrow$)

1. Noaniq regulyatorlarni qurish prinsipi funksional algoritmini ko'ramiz. Bunda WaRP noaniq regulyatorni funksional algoritmini qaraymiz, bu $S, C, S-T$ Homson (Italiya) firmasi tomonidan ishlab chiqilgan. Vatnabuni noaniq regulyatorini o'z ichiga oladi, kirish o'zgaruvchisi X va chiqish o'zgaruvchisi U lar uchun qo'yidagi noaniq to'plam aniqlangan.

X_1 : yuqori, o'rta, past.

X_2 yuqori, o'rta, past.

U : A, V, S qo'yidagi qoidani qaraymiz “ agar unda “

Qoida 1. Agar X_1 yuqori bo'lsa va X_2 , past, unda $U \Rightarrow V$ bo'ladi.

Qoida 2. Agar X_1 o'rta bo'lsa va X_2 o'rta, unda $U \Rightarrow V$ bo'ladi.

Qoida3. Agar X_1 past bo'lsa va X_2 yuqori unda $U \Rightarrow S$ bo'ladi. Noaniq regulyatorni chiqish qiymatlarini olish uchun qadamni qo'yamiz.

1-Qadam. Fazzifikasiya bosqichi. Barcha kirish qiymatlarini birlashtirish orqali kodlanadi, tegishli kirish o'zgaruvchilari datchik orqali hisoblanadi.

2-Qadam. Alfa qiymatlarni hisoblash bosqichi. Kodlangan kirish noaniq to'plam bilan tenglashtiriladi, tegishlilik lingvistik qiymatlarni darajasini

baholash uchun, bizning berilgan misolimizda antisentlar a_1 va a_2 tegishlilikning qo'yidagi qiymatlarini olamiz. Vaznini hisoblash uchun bu qiymatlarning birlashishi minimum qoidasiga asosan

Vaznini hisoblash uchun bu qiymatlarning qoidasi birlashishi minimum qoidasiga asosan xisoblash shunday buladi.

3 qadam chiqish bosqichi, metodlar orasida chiqish qiymatlarini topish bo'yicha maksmin usuli va maksimal nuqtalar usuli kengroq qo'laniladi.

Xulosa. Noaniq to'plamlar nazariyasini qo'llagan holda kaolinni boyitish jarayonining umumlashgan matematik modelini ishlab chiqishda; sifatiy ma'lumotlarni shakllantirishda va qayta ishlash metodikasini yaratishda foydalanilgan. Noaniq ma'lumotni formallashtirishga yondashishni tanlash masalasi juda muhim, shuning uchun murakkab BTSda noaniq to'plamlar nazariyasi asosida QQQ jarayonini tavsiflashning ustun jihatlarini alohida ta'kidlash zarur. Bu apparat BTS uchun noaniq sharoitlarda QQQ jarayonining mohiyatini adekvatroq tarzda aks ettirish, noaniq cheklovlar va maqsadlar bilan amallar bajarish, hamda ularni lingvistik o'zgaruvchilar yordamida berish imkonini yaratadi. Shuning uchun noaniq to'plamlar nazariyasining matematik apparati murakkab BTSda QQQ jarayonlarini va texnologik jarayonlarni boshqarishni tavsiflashning asosiy apparati sifatida qabul qilingan. Maqolada bayon qilingan ilmiy fikrlarning haqqoniyligi (ishonchliligi) zamonaviy usullar va vositalarni qo'llash yo'li bilan olingan nazariy va tajriba tadqiqotlarining bir-biriga mos kelishi bilan hamda sanoat ishlab chiqarishida o'tkazilgan sinovlarning ijobiy natijalari bilan tasdiqlanadi.

ADABIYOTLAR :

1. Truxaev R.I. Modeli prinyatiya resheniy v usloviyax neopredelennosti. M., Nauka, 1981.
2. Azbel' D.S. i dr. Gidrodinamicheskie diffuzionnie aspekti biosinteza. Injenernie problemi mikrobiologicheskogo sinteza. M., 1989. S. 39-44.
3. Anisimov S.A., Dinkin V.N., Kasovin A.D. i dr. Osnovi upravleniya texnologicheskimi prosessami. Pod red.N.S. Raybmana. M., Nauka, 1978, 440s.
4. Axmetov K.A., Bekmuratov T.F., Yakubov E.M. Avtomatizirovannaya sistema upravleniya texnologicheskimi prosessami bioximicheskogo proizvodstva. Tashkent: Fan, 1977. S.60-66.
5. Axmetov K.A., Ismailov M.A. Matematicheskoe modelirovanie i upravlenie texnologicheskimi prosessami bioximicheskogo proizvodstva. Tashkent: Fan.1988.S. 96.
6. Balakirev V.S., Volodin V.M., Tsirlin A.M. Optimalnoe upravlenie prosessami ximicheskoy texnologii. M.: Ximiya, 1978, 384 s.
7. Kamolov E.R. Matematicheskaya model texnologicheskogo prosessa obagasheniya kaolina. Molodoy ucheniy. № 27(161). S.3-7.2017g
8. Kamolov E.R. Osnovnie vidi i tipi neopredelennosti informatsii, xarakternie dlya slojnix biotexnologicheskixsistem. Molodoy ucheniy. № 27(161). S.33-37. 2017g

O'QUVCHI YOSHLARNING FUQAROLIK POZITSIYASINING KO'RSATKICHLARI VA DARAJALARI

Orinbetov N.T.

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI dotsent v.b., p.f.f.d. (PhD)

Tayanch so'zlar: fuqaro, fuqarolik, fuqarolik pozitsiyasi, qadriyatlar, huquq, fuqarolik ta'lim, huquqiy tarbiya.

Ключевые слова: гражданин, гражданственность, гражданская позиция, ценности, право, гражданское образование, юридическое воспитание.

Key words: citizen, citizenship, civic stand, values, law, civic education, legal nurturing.

Резюме: Ushbu maqolada jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish masalalari, ayniqsa akademik litsey o'quvchilarining huquqiy ta'lim-tarbiyasi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish asosida ularda fuqarolik tushunchasini, fuqarolik tuyg'usini va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish haqida so'z etiladi.

Резюме: В статье рассматриваются вопросы повышения правосознания и правовой культуры в обществе, особенности развития понятия гражданства, чувства гражданственности и гражданской позиции у учащихся академических лицеев на основе правового образования и правовой культуры.

Summary: This article discusses the issues of raising legal awareness and legal culture in society, especially the development of the concept of citizenship, a sense of citizenship and civic position in academic lyceum students on the basis of legal education and legal culture.

Fuqarolik ta'limining mohiyati fuqaro va jamiyat birligini qaror toptirish, davlatning buguni va istiqbolini fuqaro va jamiyat manfaatlarining o'zaro uyg'unligi, bir butunligi asosida yaratish, qonun ustuvorligiga erishishdan iborat. Shu yo'lda harakat qilayotgan Yevropa davlatlarida shaxsning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda milliy mental xususiyatlar ham inobatga olinadi. Yoshlar tomonidan fuqarolik sifatlarining o'zlashtirilishida muammoli, rivojlantiruvchi va loyiha ta'limi texnologiyalarining didaktik imkoniyati yuqori baholanadi.

Bugungi kunda yoshlarning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini davlatning o'zi asosiy qonunda kafolatlaydi [1]. Demak, yoshlar jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etish uchun faol fuqarolik pozitsiyaga ega bo'lishlari kerak.

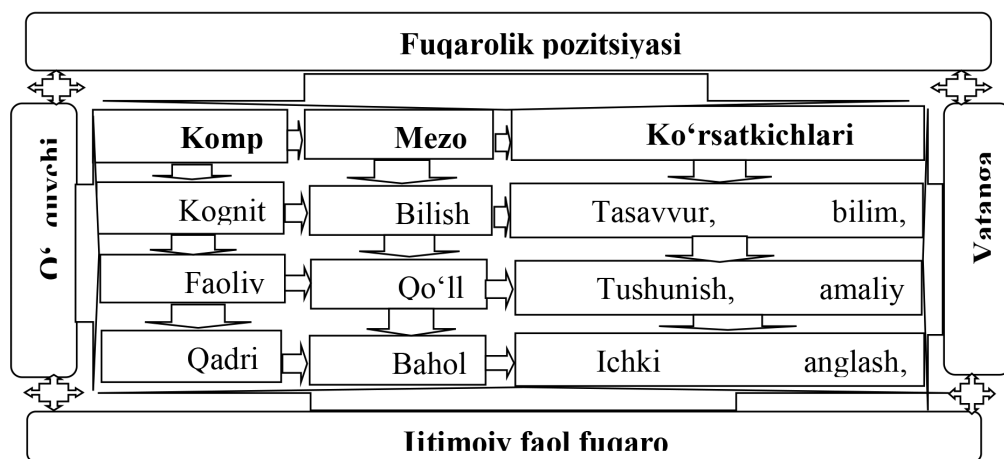
O'quvchi yoshlarning fuqarolik pozitsiyaga egaliklarining asosiy ko'rsatkichlari va darajalarini aniqlashdan oldin "fuqaroviylik", "fuqarolik pozitsiya" tushunchalarini aniqlab olish zarur.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "fuqarolik pozitsiya" tushunchalariga berilgan ta'riflarning xilma-xil bo'lishiga qaramasdan ikki yondashuvni ajratib ko'rsatish mumkin. Ularning birinchisida fuqarolik pozitsiya shaxsning integrativ xususiyati sifatida ta'riflanadi va u o'z ichiga vatanparvarlik, siyosiy madaniyat, qonunlarga itoatkorlik, odob-axloq, mehnatsevarlik, ijtimoiy faollik (I.V.Molodsova [2], A.S.Nayazov, S.V.Mitrosenko, E.P.Strelnikova [3] va boshqalar)ni qamrab oladi. Ikkinchi yondashuv ushbu tushunchani axloqiy, huquqiy, ma'naviy kabi munosabatlarning turli xil jihatlarini o'zida ifoda etadi (N.F.Kriskaya [4], T.I.Kobeleva [5], G.T.Sukolenkova va boshqalar).

Bugungi kunda o'smir yoshdagi o'quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, akademik litsey o'quvchilarining fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish jarayoni alohida e'tiborni jalb etadigan masala hisoblanadi. Chunki XXI asr jamiyat va shaxs, jamoaviylik va individuallik, globallik va lokal(mahalliy)lik o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning keskinlashuvi bilan tavsiflanadi. Bu keskinlashuv shaxs identifikatsiyasi, uning ushbu jamiyatning to'laqonli a'zosi, o'z mamlakatining fuqarosi, dunyo fuqarosi sifatida ijtimoiylashuvi jarayonida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

O'quvchining fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi muhit, jumladan uzoq va yaqin ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi va bunda o'quvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bu o'zaro ta'sirning xarakteri uning fuqarolik pozitsiyasi bilan aniqlanadi, uning asosiga shaxs qadriyatlari qo'yilgan bo'lib, ular jamiyat qadriyatlari bilan nisbatlanadi. Fuqarolik-huquqiy me'yorlarga mos ravishda jamiyat bilan munosabat qurar ekan, o'quvchi umuman inson, boshqa inson, o'z "Men"i to'g'risidagi bilimlar tizimiga tayanadi. "Inson – mutlaq qadriyat, oliy substansiya", "barcha narsalar o'lchami". Inson dunyosi – bul odamlarning o'zaro ta'siri. O'zingning har bir xatti-harakatingda boshqa insonga munosabatni ko'rishga va ifodalashga o'rganish kerak» (V.A.Karakovskiy) [6]. Inson mutlaq qadriyat sifatida universal, u kishining millati bilan aniqlanmaydi va millatidan mustaqildir. Insonga oliy qadriyat sifatida munosabat qilish Vatan fuqarosiga ham, Dunyo fuqarosiga ham bir xil muhimdir.

Vatan – inson uchun yagona, unga taqdir inom etgan, ajdodlardan meros qolgan maskandir. Oila, xalq, til, madaniyat, tarix – Vatanning tarkibiy qismlari va ular Insonning milliy individualligini belgilab beradi. Shu bilan birga o'zini Dunyo fuqarosi sifatida his etish o'z milliy fuqaroligidan bosh tortishini

anglatmaydi. Inson o'z Vatanining fuqarosi sifatida, o'z xalqining ma'naviy-axloqiy negizlariga ega bo'lgan holda insoniyatga kirib keladi va bunda boshqa xalqlarning milliy individualligini mustasno qilmaydi, balki ularni o'ziniki kabi hurmat qiladi. Insonning Vatanga oliy qadriyat sifatida munosabati uning jamiyat bilan hamkorlik, hamdo'stlik, qayg'udoshlik va qo'llab-quvvatlash tamoyillariga asoslangan o'zaro munosabatlarini qurishining negizidir. Jamiyat bilan o'zaro ta'sirga kirishar ekan, inson dunyo, uni bilish yo'llari to'g'risidagi bilimlarga tayanadi.

Bilimlar – xilma-xil, birinchi navbatda, ijodiy mehnat samarasidir. Keng ma'noda bilim umumiy turdagi o'zlashtirilgan rang-barang ijtimoiy tajriba. Bilimlar tashqi dunyoni bilishga xizmat qiladi, o'z-o'zini anglash va shaxsning faoliyat sub'ekti sifatidagi pozitsiyasini rivojlantirishda foydalaniladi. Bilimlar o'quvchiga o'zini ham Vatan, ham Dunyo fuqarosi sifatida anglashga yordam beradi. Ushbu jihatdan bilimlar o'z Vatani, Dunyo fuqarosi uchun ham birdek muhim universal qadriyat sifatida yuzaga chiqadi.

Yuqorida bayon qilinganlar Inson, Vatan, Bilim kabi qadriyatlarni o'quvchi-yoshlarning fuqarolik pozitsiyasining qadriyatli yadrosi sifatida qayd etishga imkoniyat beradi. Shunday qilib, falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, biz fuqarolik pozitsiyani shaxsning Insonga, Vatanga, Bilimga bo'lgan ijobiy munosabatini aks ettiruvchi integrativ xarakteristikasi; insonning atrof voqelik bilan sub'ektiv shaxsiy his qilinadigan va bilish, ijtimoiy, ijtimoiy-pedagogik faolligida namoyon bo'ladigan aloqasi deb qarashni ma'qul topdik. Ilmiy manbalarning tahlil natijasida biz o'quvchilarda fuqarolik pozitsiyani rivojlantirishning tuzilmasi quyidagi komponentlardan tarkib topishini ilmiy asoslashga muvaffaq bo'ldik: kognitiv, faoliyatli, qadriyatli.

Fuqarolik pozitsiyaning mezonlari va ko'rsatkichlari "O'quvchi shaxsi + Vatanga sadoqat + ijtimoiy faol fuqaro" qadriyatlar tizimiga muvofiq keladigan barqaror-ijobiy munosabatlarga asoslanib aniqlashtirildi (1-rasmga qarang).

Fuqarolik pozitsiyaning bayon qilingan strukturasidan kelib chiqib faol fuqarolik pozitsiyasi rivojlanganligi natijalariga quyiladigan quyidagi talablarni aniqlashimiz mumkin:

- O'zbekistonning tarixiy-geografik obrazini yaratish, jumladan uning hududlari va chegaralari, geografik xususiyatlari to'g'risida tasavvur; davlatchilik va jamiyatning rivojlanishining asosiy tarixiy voqealarini bilish; o'lka tarixi va geografiyasini, uning yutuqlari va madaniy an'alarini bilish;

- ijtimoiy-siyosiy tuzilish to'g'risida obrazni shakllantirish – O'zbekistonning davlat tuzilishi to'g'risida tasavvur, davlat ramzlarini (gerb, bayroq, madhiya) bilish, davlat bayramlarini bilish;

- O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi, fuqarolarning asosiy huquq va majburiyatlarini bilish, davlat-ijtimoiy munosabatlar makonida mo'ljal ola bilish, huquqiy ongning shakllanganligi;

- o'zining etnik mansubligi to'g'risida bilish, milliy qadriyatlarni, an'analarni, madaniyatni o'zlashtirish, yurtimizda yashovchi xalq, millat va elatlar to'g'risida bilish;

- O'zbekistonning umummadaniy merosini va umumjahon madaniy merosni o'zlashtirish;

- axloqiy me'yorlar va qadriyatlar tizimida mo'ljal ola bilish va ularni ierarxialashtiruv, axloqning konvensional xarakterini tushinish;

- vatanparvarlik va o'z mamlakatidan g'ururlanish tuyg'usi, tarixni, madaniy va tarixiy yodgorliklarni hurmat qilish;

- o'z etnik o'xshashligini emotsional ijobiy qabul qilish;

- O'zbekistonda va dunyoda yashovchi boshqa xalqlarni hurmat qilish va qabul qilish; millatlararo bag'rikenglik va teng huquqli hamkorlikka tayyor bo'lish;

- shaxsga va uning qadr-qimmatiga hurmat, atrofdagilarga xayrixohlik, zo'rovonlikning har qanday turiga murosasizlik va ularga qarshi kurashga tayyorlik;

- oila qadriyatlariga hurmat, tabiatga muhabbat, sog'liqning, o'zi va boshqa odamlarning qadriyatligini e'tirof etish, dunyoni idrok etishda optimizm;

- axloqiy o'z-o'zini baholash va axloqiy tuyg'ularning – axloqiy me'yorlarga amal qilganda fahrlanish, ularni buzganda esa uyalish va aybni his etishning – shakllanganligi.

Ushbu kontekstda faoliyatli yondashish shaxsning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish sharoitlarini aniqlab beradi va shaxsning fuqarolik tarbiyasida psixologik-pedagogik tavsiyalar tizimi sifatida qaralishi mumkin:

- o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarishida ishtirok etish (yoshlarning ijtimoiy tashkilotlarida, litseydagi va litseydan tashqari prosotsial xarakterdagi tadbirlarda ishtirok etish);

- o‘quvchilik hayotining me‘yor va talablarini, o‘quvchilarnig huquq va majburiyatlarini bajarish;

- teng huquqli munosabatlar va o‘zaro hurmat asosida dialog olib borish ko‘nikmasi; mojarolarni konstruktiv yechish ko‘nikmasi;

- kattalar va tengdoshlariga nisbatan o‘qishda, uyda va darsdan tashqari faoliyat turlarida axloqiy me‘yorlarni bajarish;

- jamoa ishlarida ishtirok etish (xayriya aksiyalari, mamlakatda va jahonda ro‘y berayotgan voqealarda mo‘ljall olish, madaniy tadbirlarda – muzeylarda, teatrlarda, kutubxonalarda qatnashish, sog‘lom hayot tarzi ko‘rsatmalarini amalga oshirish).

Fuqarolik umumiylikka mansublikni bilish, garchi doimo adekvat bo‘lmasa ham ushbu birlashmaning (hududiy, madaniy, siyosiy va h.k.) aynanlashtiruvchi belgilari, tamoyillari, asoslari to‘g‘risida, fuqarolik va fuqaro bilan davlatning, fuqaro bilan fuqaroning munosabatlari to‘g‘risida tasavvur faol fuqarolik pozitsiyaning shakllanganligi natijasidir. Ularga u yoki bu hududni egallagan, ijtimoiy munosabatlar xarakterini, qadriyatlar tizimini aniqlovchi davlat obrazi, shuningdek o‘z madaniyati, tili va an‘analariga ega bo‘lgan ushbu hududda yashovchi xalq (yoki xalqlar) kiradi. O‘zining qadriyatli afzalliklar tizimida muayyan umumiylikka mansubligi faktining shaxsiy ma‘nosi emotsional-qadriyatli komponent aniqlab beradi. Ushbu komponentning muhim tarkibiy qismlaridan biri o‘z mamlakati uchun iftixor tuyg‘usidir va u fuqarolik mansublikka qadriyat sifatida munosabat qilishning indikator bo‘lib topiladi.

Zamonaviy sharoitlarda muhim fuqarolik sifatlar sirasiga nafaqat insonga erkinlik va mas‘uliyat sharoitlarida oqilona yashashga imkonini beradigan hayotda va kasb tanglashda o‘z o‘rnini aniqlashga qobiliyatlilik, balki milliy-diniy bag‘rikenglikning yo‘qligida, alkogol va narkotiklarni iste‘mol qilishda, zo‘rovonlik va uni targ‘ib qilishda namoyon bo‘ladigan aksilijtimoiy xulq-atvorni tanqid qilishga qobiliyatlilik, shuningdek aksilijtimoiy xulq-atvorning ko‘rinishlariga qarshi tura olishga tayyorgarlik ham kiradi.

Bugungi kunda yangilanayotgan O‘zbekiston jamiyatining taqdiri o‘quvchi-yoshlarnig faol fuqarolik pozitsiyasidan, uning ijtimoiy-siyosiy va ma‘naviy-axloqiy mo‘ljallari bilan bevosita bog‘liqdir. Jamiyatning yashashga

qodirligining va uning progressiv rivojlanishining shart-sharoiti yoshlarning bugungi va kelajaktagi pozitsiyasi va faoliyatidir. Zamonaviy yoshlarning qaysi qadriyatlarni qabul qilishi, qaysilaridan esa yuz ugurishi, ularning katta avlod qadriyatlari bilan nechogʻlik mutanosibligi, anʼanalar vorisiyligining amalga oshirilishi – bularning barchasi oʻta muhim savollar boʻlib, ularga javob topmasdan nafaqat oʻquvchi-yoshlarning faol fuqarolik pozitsiyasini, balki umumiy fuqarolik madaniyati shakllantirish muammolariga yechim topolmaysiz.

ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: 2023. 79-m
2. Молодцова И. В. Становление гражданской позиции старших подростков: дис. ... канд. пед. наук. Красноярск, 2007. 224 с.
3. Стрельникова Э. П. Формирование гражданской позиции старшеклассников во внеклассной работе школы: дис. ... канд. пед. наук. Липецк, 2001. 267 с.
- 4 . Крицкая Н .Ф. Формирование гражданской позиции подростка на основе рефлексии в процессе изучения общественных дисциплин: дис. ... канд . пед . наук. Киров, 2005. 214 с
5. Кобелева Т. И. Формирование гражданской позиции учащихся старших классов средствами социального проектирования: дис. ... канд. пед. наук. Самара, 2006. 186 с
6. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности - основа целостного учебно-воспитательного процесса. - М.: Новая школа, 1993.

TALABALARNING KASBIY KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA CLIL TEKNOLOGIYASINING INTEGRATIV IMKONIYATLARI

Matupayeva Sh.Z.

ChDPU Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

Shoyusupova Sh.Sh.

ChDPU Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim, clil texnologiyasi, xorijiy til, talaba, kommunikativ, kompetensiya, ko'nikma, integratsiya.

Ключевые слова: образование, технология clil, иностранный язык, студент, коммуникативный, компетентность, навыки, интеграция.

Key words: education, clil technology, foreign language, student, communicative, competence, skills, integration.

Резюме: Ushbu maqolada talabalarning kasbiy kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda clil texnologiyasining integrativ imkoniyatlari haqida ma'lumotlar yoritib berilgan.

Резюме: В данной статье освещается информация об интегративных возможностях технологии clil в развитии профессиональных коммуникативных навыков учащихся.

Summary: This article highlights information about the integrative capabilities of clil technology in the development of professional communication skills of students.

Globallashuv davrida jahon bozorida xorijiy tillarni biladigan mutaxassislarga talab ortib bormoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda chet tillarini o'qitishni takomillashtirish doirasida tillarni integratsiyalashgan holda o'rganish g'oyasi ham ilgari surilmoqda.

Chet tillari alohida o'rganilmasligi kerak. Talabalar chet tilini o'rganishda yetarli darajada kommunikativ ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak. Bugungi kunda chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi - kompetensiyalarni rivojlantirish, ya'ni. chet tilidan foydalana olish yoki boshqacha aytganda, muloqot qobiliyatini shakllantirish uchun turli vaziyatlarda amaliy ko'nikmalarni takomillashtirish.

CLIL - ingliz tilidan "Content and Language Integrated Learning" so'zining qisqartmasi bo'lib, ma'nosi: "ikki tilda o'qitish, chet tilida o'qitish, integratsiyalashgan chet tili va ixtisoslashtirilgan ta'lim". Ushbu usul chet tillarini

o'rganishga yordam beradi, shuning uchun tarix, matematika, geografiya va boshqalar kabi boshqa fanlar chet tilida o'qitiladi.

CLIL talabalarga tilni tabiiy ravishda o'rganish imkoniyatini beradi. Ushbu o'qitish usuli ikkita maqsadli usul deb ham ataladi, chunki sinflarda ikkita maqsad mavjud: birinchi maqsad - mavzu, ikkinchisi - chet tili. Shunday qilib, asosiy fan ham, chet tili ham bir vaqtning o'zida o'rganiladi.

G'arb an'analarida chet tili va fanini integratsiyalashgan holda o'qitish bir necha ming yillar davomida ma'lum bo'lgan. Miloddan avvalgi 200-yillarda allaqachon ma'lumotga ega bo'lgan yunonlar Rim imperiyasining kengayishi davrida aholining yunon tilida so'zlashmaydigan qismiga yunon tilini o'rgatishgan.

Ramires Verdugo CLIL ning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadiki, ular mazmunga yo'naltirilgandan tilga yo'naltirilganga o'tadi:

1. Immersion, qismandan to'liqqacha, bunda ba'zi, ko'pchilik yoki barcha fanlar maqsadli tilda o'qitiladi;
2. O'quv fanlari (fuqarolik, atrof-muhitni o'rganish, dizayn va texnologiya kabi) maqsadli til orqali o'qitilishi mumkin bo'lgan fan kurslari;
3. Tematik birliklarga asoslangan til sinflari, bunda dars rejalari mavzuga asoslangan yondashuvni o'z ichiga oladi, shu jumladan boshqa o'quv fanlaridan o'ziga xos mazmun.

CLIL yondashuvi bilan o'quvchilar chet tilidagi o'zaro ta'sir orqali quyidagi kompetensiyalarga ega bo'ladilar:

- mavzu
- fanlararo
- uslubiy
- kognitiv
- funksional
- kommunikativ
- madaniyatlararo
- shaxsiy va ijtimoiy

Ular umumiy til va predmet-diskursiv imkoniyatlarini kengaytiradilar. Shuningdek, ikki xil tilda fikr yuritish va harakat qilishni boshlash orqali o'quvchilar kognitiv qobiliyatlarini mustahkamlaydi.

Chet tilidagi mavzu mazmuni bilan talqin qilish orqali nafaqat o'z madaniyatiga, balki chet el madaniyatiga ham nazar ochilganligi sababli, kompetentsiyani egallash madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirish bilan birga keladi.

Talabalarga chet tilini o'rgatishning asosiy maqsadlari fuqarolik bilim va kompetentliklarini rivojlantirish, global tushunish, madaniyatlararo fikr yuritish va hurmatni kuchaytirish, talabalarning shaxsiy va kasb-hunar kompetentliklarini oshirishdan iborat. Quyidagi punktlar bu maqsadlarni batafsil izohlaydi:

1. Til kompetensiyasi: Talabalarga ikkinchi tilni o'rganish, ularning til va kommunikatsiya kompetensiyalarini oshiradi. Chet tillarni bilish, ham o'qish, ham yozish, ham eshitish hamda nutq uchun kerak bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradi.

2. Madaniyatlararo tushuncha va hurmat: Chet til o'rgatishda muhim jihat - madaniyatlararo tushuncha va hurmatni tarkibga kiritish. Bu talabalarga boshqa madaniyatlarni tushunishga va ularni qadr-qimmatlashga yordam beradi, shuningdek boshqa adabiyot, ijtimoiy va tarixiy kontekstlar haqida bilim beradi.

3. Kasb-hunar kompetentligi: Chet tilini bilish, talabalarga rivojlangan dunyoda ko'proq imkoniyatlarni ochadi. Bu kasb-ta'lim, akademik yo'l-yo'riq va iste'molchilar uchun qo'shimcha imkoniyatlardir.

4. Global fikrlash: Ikkinchi tilni bilish, talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularni global muammolarni yechishga, dunyo miqyosidagi samarali ijtimoiy va ekologik muammolalarni hal etishga tayyor qiladi.

5. Shaxsiy rivojlanish: Chet tilini o'rganish talabalarni yangi tajriba va madaniyatlar bilan tanishtiradi, bu ularning o'zimizga ishonchni oshiradi va yangi muhitda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan adaptatsiya uchun qobiliyatni kuchaytiradi.

Bu barcha maqsadlar talabalarga boshqa tillarni va madaniyatlarni qadrini bilish, o'zlarining parchalanuvchan dunyoda o'zlarining joylarini topishda yordam beradi.

CLIL-uslubii konsepsiyasining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- ta'lim ob'ektiga chuqurroq kirib borish orqali o'quvchilarning fan bo'yicha kompetensiyasini oshirish;
- chet tilidan amaliy foydalanish orqali talabalarning chet tili kompetensiyasi va motivatsiyasini oshirish;
- fan va til o'rganish usullarini qo'llashda sinergik ta'sir ko'rsatish orqali talabalarning har tomonlama uslubiy kompetensiyasini rivojlantirish;
- madaniyatlararo kompetensiyani egallash, masalan, istiqbol va qiyosiy yondashuvni o'zgartirish va shu tariqa
- o'quvchilarni turli xil, ko'p tilli va globallashtirilgan ish dunyomizdagi kasb, o'qish va hayotga tayyorlash.

CLIL yondashuvi bo'yicha darslardagi didaktik va uslubiy tamoyillar ikki fan, asosiy mavzu va chet tilining didaktikasiga asoslanadi, bu esa ikki tilli didaktikaning fanlararo didaktika ekanligini bildiradi. Biroq, bu faqat fan va til didaktikasining yig'indisi emas, balki asosiy fanni o'qitish jarayonida chet tilining yaxlit didaktikasidir. Fan va lingvistik ta'limning muvaffaqiyatli integratsiyasi maqsadli ravishda alohida mehnat rivojlanishini fan va chet tilini o'qitishning sinergik ta'siridan foydalanishni talab qiladi.

CLIL texnologiyasi bilan shug'ullanish uchun til shaffof bo'lishi kerak; u didaktik asosni ta'minlaydi. Faqat terminologik jihatlar oldinga chiqmasligi kerak. Til ishida mavzuni o'qitishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan nutqiy harakatlar repertuarini ishlab chiqish ancha muhimdir. O'quvchi mustaqil harakat qila olishi uchun lingvistik jihatdan yaxshi jihozlangan bo'lishi kerak. Xorijiy tilda dars o'tishga kelganda esa, til jihozlari ham shu chet tilida ta'minlanishi kerak.

CLIL usulidagi darslarning afzalliklarini hisobga olsak, ular nafaqat lingvistik, balki umumiy ta'lim ham ekanligini ta'kidlash mumkin:

- fan o'quv rejasiga chet tilini kiritish;
- chettilini o'rgatishdantashqaribilvamuloqotko'nikmalarini mustahkamlash;
 - jahon mehnat bozorida bandlik imkoniyatlarini kengaytirish (bandlik imkoniyatlari);
- ta'limni baynalmilallashtirish.

CLIL usuli bilan darsni muvaffaqiyatli tashkil etish va samarali o'tkazish uchun asosan chet tillari didaktikasidan olingan va mavzu mazmuni bilan to'ldirilgan quyidagi o'qitish usullari tavsiya etiladi:

- rasmlarni tartiblash
- to'ldirish uchun matnlar.
- Rasmlilik diktanti
- Grafik dizayn
- O'rganish, davom ettirish va bog'lash mashqlari
- Farqni topish
- O'quv plakatlar
- Til bo'lmagan topshiriqlar (xaritada ko'rsatish, ko'rsatish, tanlash, ko'rsatmalarga muvofiq javob berish)
- Qo'shiqlar, qofiyalar
- harakat bilan mashqlar.

«Content and Language Integrated Learning» (CLIL) - bu o'quv dasturi va tili o'rganishni bir vaqtning o'zida muvaffaqiyatli ravishda integratsiya qilishga qaratilgan yondashuvdir. CLIL o'quv dasturida o'rgangan tarkib bo'yicha so'rovlarni yechishga imkon beradigan va tilni hayotiy muhitda foydalanish bilan birga, tilni uzoq muddatli amaliyotda foydalanishni egallaydi.

CLIL yondashuvi bilan o'quvchilarda egallanadigan kompetensiyalar quyidagicha:

1. Tilni sinash kompetensiyasi: O'quvchilar yangi tilni sinash orqali bu tilni ishlab chiqaradilar, har doim haqiqiy o'quv muhitida, o'quv ma'lumot va til o'rganishni birlashtirish orqali foydalanishni o'rganadilar.

2. Tarkibiy kompetensiya: Bu o'qiydigan darslik tarkibi doirasida tilni tavsiya etish va uni sinashga oid. Bu tilni o'rganishda, o'quvchilar o'zlarining

o'quv ma'lumotlari tizimini kengaytirishadi. CLIL orqali, o'quvchilar tarkibiy tushunchalarni til tajribasiga kiritadigan hisobga oladigan tarkibiy bo'lish havolalarini o'rganadilar.

3. Ko'nikmalar kompetensiyasi: Bu kompetensiya o'quvchilarning bir tilni o'rganish uchun talab qilinadigan ko'nikmalarni egallashini nazarda tutadi. Bu bilim va ko'nikmalar boshqaruvini o'rganish, yangi tilni o'rganish, tilni o'rganishning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy aspektlarini tushunish, kelajakda til o'rganish uchun vaqt ajratish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

4. Madaniyatlararo va axloqiy kompetensiyalar: Bu kompetensiya o'quvchilar tomonidan til o'rganishning madaniy aspektlariga e'tibor berishni talab qiladi. Bu o'quvchilarning oqilona muhokama, samarali kommunikatsiya va madaniyatlararo ta'limni o'rganishini nazarda tutadi.

CLIL yondashuvi o'quvchilarda til, ma'naviy mazmunlar, ijodiylik, jamiyatda hamkorlik va ta'limdan bahramand bo'lishga oid kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu kompetensiyalar o'quvchilarning integrativ o'rganish usullarini rivojlantirish va turli sohalarda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun asosiy asos bo'ladi.

O'zgarishlar va globalizatsiya bilan birga, CLIL yondashuvi o'quvchilarga ko'proq kompetensiyalar egallash imkoniyatini beradi, bu esa o'quvchilarga global muhitda ishlash va o'zlarining o'qish va o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, CLIL ni tildan tashqari ta'lim muassasalarida chet tilida tarix, geografiya, sotsiologiya, kimyo va biologiya kabi gumanitar va tabiiy fanlarni o'qitish yondashuvikasi hisoblanadi. Shu bilan birga, chet tili asosiy mavzu emas, balki faqat muloqot vositasi va ishchi tildir.

CLIL yondashuvi o'quvchilarda til, ma'naviy mazmunlar, ijodiylik, jamiyatda hamkorlik va ta'limdan bahramand bo'lishga oid kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu kompetensiyalar o'quvchilarning integrativ o'rganish usullarini rivojlantirish va turli sohalarda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun asosiy asos bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmoni
2. Galskova N.D., Koryakovtseva N.F., Musnitskaya E.V., Nechaev N.N. Ikki tilli asosda ta'lim ilg'or til ta'limi tarkibiy qismi sifatida // Maktabdagi chet tillar. - 2003. - № 2. P.1216.
3. Bekmuratova U.B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent —2012 yil
4. Sh.Z. Matupayeva. Boshlang'ich ta'limda CLIL texnologiyasi. Darslik. Chirchiq 2023

ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ НА ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В УЗБЕКСКИХ СЕМЬЯХ

Давронова Д.С.

*Доцент кафедры «Педагогики и психологии» Узбекского государственного
университета мировых языков*

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

Tayanch so'zlar: oila, ta'lim, milliy an'analar, millat, an'ana, an'ana, or-nomus, erkinlik, mehnat, estetik zavq, ma'naviyat, qadriyat, madaniyat, sog'lom tafakkur, ijtimoiy burch, psixologik iqlim, milliy mentalitet, g'oya, mafkura, jismoniy sog'lom, ma'naviy yetuk.

Ключевые слова: семья, образование, национальные традиции, нация, традиция, традиция, честь, свобода, труд, эстетическое удовольствие, духовность, ценность, культура, здоровое мышление, социальный долг, психологический климат, национальный менталитет, г'ойя, идеология, физический здоровый, духовно зрелый.

Key words: family, education, national traditions, nation, tradition, tradition, honor, freedom, labor, aesthetic pleasure, spirituality, value, culture, healthy thinking, social duty, psychological climate, national mentality, g'oya, ideology, physical healthy, spiritually mature.

Резюме: Ushbu maqolada tarixiylik tamoyiliga asoslanib, o'zbek oilalarida farzandlar tarbiyasiga milliy an'analarning ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tushuntirilgan. Maqolada har bir millat va elat bilan bog'liq oilaviy an'analar, huquqiy munosabatlar mavjudligi ham e'tirof etilgan.

Резюме: В данной статье научно и теоретически на основе принципа историчности объясняется влияние национальных традиций на воспитание детей в узбекских семьях. В статье также признается существование семейных традиций и правоотношений, связанных с каждой нацией и народом.

Summary: This article scientifically and theoretically, based on the principle of historicity, explains the influence of national traditions on the upbringing of children in Uzbek families. The article also recognizes the existence of family traditions and legal relations associated with each nation and people.

Сегодня существует множество идей и научных подходов по совершенствованию национального семейного воспитания, подготовке молодежи к семейной жизни, материальной и моральной поддержке формирования крепких молодых семей, предотвращению семейных разводов.

Связано с материалистической или идеалистической направленностью семьи, зависит от условий жизни семьи, ее социального статуса и позиций

членов семьи эстетическая, оздоровительная, привитие чувства прекрасного поддержание и восстановление здоровья влияние национальных традиций на воспитание детей в узбекских семьях. [4]

У каждой нации и народности есть семейные традиции и связанные с этим правовые отношения. Узбекская семья имеет свои особенности. Жизнь и подвиги наших великих предков, не жалевших себя во имя чести и достоинства, сохранила и донесла до нас история. Тумарис самоотверженно боролась с захватчиками, чтобы защитить честь и свободу, прежде всего своей семьи. Алпомыш отправился в далекие калмыцкие степи, чтобы освободить возлюбленную Барчиной.

Легендарный полководец Амир Темур превыше всего ценил семейную честь и достоинство. Система воспитания, созданная народом Узбекистана, на протяжении многих исторических эпох всегда служила могучим средством передачи социального опыта, накопленного прежними поколениями. Узбекская народная педагогика обладает исключительно богатым фольклорным материалом: эпические поэмы, разнообразные сказки, песни, пословицы и поговорки, загадки. [7]

Все они имеют непреходящее познавательное и воспитательное значение, не утратившее своей актуальности и в настоящее время. Во всех жанрах узбекского устного народного поэтического творчества ребенок и его воспитание занимают большое место. В пословицах и поговорках ярко выражено радостное отношение к родившемуся ребенку, любовь к нему, забота о его будущем: «Дом с детьми - смех, кутерьма, без детей дом, что тюрьма», «Сын и дочь, что твои глаза во лбу», «Ум - с годами, воспитанность - с детства». Подчеркивается ответственность за его правильное воспитание. Идея труда занимает особое место в народной педагогике.

Труд - это главное условие воспитательного процесса. Формирование у молодежи трудолюбия связано со становлением умственной зрелости, физического здоровья, нравственных и эстетических начал в человеке. Основные принципы узбекской семьи — это святость брака, ответственность родителей за воспитание детей и долг детей перед родителями, взаимное уважение и согласие, защита семейной чести и достоинства.

Традиции являются неотъемлемой частью образа жизни и национальной культуры народа Узбекистана, занимают высокое место в системе ценностей и установок. Самые прочные семьи создаются на основе местных обычаев и традиций. За годы независимости Узбекистана исторические культурные ценности и самобытные национальные традиции, в том числе связанные с институтом семьи, не только сохранились, но и получили дальнейшее развитие в нашем обществе. Граждане Узбекистана рассматривают это как про-

цесс роста национального самосознания, возвращения к основным истокам народа. Сегодня семейные ценности вновь возрождаются вместе с узбекским народом. В узбекских семьях сохраняются высокий авторитет и уважение к родителям.

Продолжает расти процент граждан, убежденных в необходимости получения родительского благословения для вступления в брак. Каждый второй житель страны уверен, что для создания семьи необходимы материальная независимость молодоженов и взаимная любовь. Однако сыновья после женитьбы стремятся поселиться вблизи отцовского дома, чтобы постоянно помогать друг другу и родителям, с которыми остается обычно младший сын. Хорошо налаженные широкие родственные связи каждая семья по-прежнему считает своим достоянием и поэтому уделяет большое внимание воспитанию родственных чувств у детей. Большинство наших граждан уверено, что семью можно считать состоявшейся и счастливой, когда в ней есть согласие, мир и спокойствие, взаимопонимание и взаимоуважение, любовь и духовное родство, а также материальный достаток, обеспечивающий хороший уровень жизни. Семья счастлива тогда, когда в ней есть дети.[8]

Ребенок в течение значительной части своей жизни находится в окружении семьи. В процессе общения с матерью, отцом, братьями, сестрами и другими родственниками у ребенка с первых дней жизни начинает формироваться структура личности. Он видит, как родители относятся к нему, друг к другу, к окружающим, и на основе этого у ребенка складывается свое ощущение мира, своя система отношений.

Нравственный климат семьи, ее благополучное состояние также складываются из таких составных, как гармоничные взаимоотношения супругов, их равенство, взаимопонимание. И в этом процессе нельзя забывать об основной роли и заслугах женщин в обеспечении благосостояния семьи, являющихся хранительницами домашнего очага, символом теплоты, доброты, уюта и процветания семьи. До сих пор сохранилась традиция исполнять колыбельную песню - «алла». Хотя для ребенка, лежащему в колыбели, она еще непонятна, однако ласковые слова, нежная мелодия положительно воздействуют на него. Становясь старше, он начинает осознавать смысл песни, понимать наказания и пожелания матери. [9]

Отношения, обстановка, атмосфера в семье - вот что важно для ребенка, как для будущего полноценного успешного человека. Один из основателей узбекской литературы Гафур Гулям считал, что именно от родителей зависит, каким вырастит их ребенок, займет ли в обществе достойное место. Он говорил, что необходимо строго контролировать учебу детей, приобщать их

к труду, в семейном воспитании опираться на проверенные веками традиции народной педагогики.

Поведение родителей, их отношение к людям, к труду, требовательность к детям уважение их достоинства — существенные факторы, обеспечивающие формирование ребенка. Великий узбекский писатель Абдулла Кадыри в своих произведениях писал об узбекской семье, о ее гостеприимстве, об этике семьи, родственных отношениях, уважении к старшим, к женщине матери. [3]

Поэтому всемерная поддержка и укрепление этого важного социального института, особенно молодых семей, стала в Узбекистане одним из приоритетов государственной политики в годы независимости. Сохраняется и традиция жить в тесном общении по месту жительства, вне зависимости от родства. Эта традиция превратилась в одну из черт национальной культуры узбеков, их характера и психологии. Возрожденный за годы независимости в стране институт махалли играет важную роль в обеспечении участия народа в решении актуальных вопросов жизни общества, являясь основой системы самоуправления граждан. Махалля исторически и в современном понимании всегда выступала и выступает как четко выраженная социальная, культурная и духовная общность людей, связанных единым местом проживания, общими социальными и другими интересами. [5]

Именно здесь часто формируется коллективное мнение по актуальным вопросам экономики, социальной и культурной жизни, определяются правила поведения людей в обществе. «Махалля - для каждого отец и мать» - гласит народная мудрость. Это объединение граждан по месту жительства, которому в мире нет аналогов, помогающее всем решать общие задачи в самом хорошем смысле общины. Имея тысячелетнюю историю, она и сегодня остается центром семейно-бытовых и религиозных обрядов и праздников. Здесь бережно сохраняются и передаются из поколения в поколение лучшие традиции. Это школа жизни во всех смыслах, которая формирует моральный облик человека. Здесь вместе радуются, всем миром спешат на помощь в трудную минуту, устраивают хашар и помогают построить дом. А если кто-то посадил плодоносное дерево, то все могут взять его черенки и посадить у себя. Так уж повелось в народе издревле. Одно из направлений деятельности махалли - формирование высокой духовности в деле воспитания и становления активной гражданской позиции у ее жителей. Аксакалы при этом не только решают повседневные вопросы бытового характера, но и несут людям идею национальной независимости и основы духовности, способствуют их утверждению в обществе, показывая при этом личный пример.

Человек как социальное существо от рождения и до смерти может гармонично развиваться только в обществе, среди других людей. Процесс социализации является основным индикатором становления индивида, однако деятельность в обществе требует от человека соблюдения установленных предписаний и сложившихся традиций. Нормам морали, элементарным правилам, необходимым для будущей жизни, можно обучиться лишь в семье. Семья в жизни каждого человека играет большую роль. Человек, который вырос в доброй семье, всю жизнь благодарит ее за радость. Человек, который вырос в трудной семье, всю жизнь благодарит ее за науку. Семья — это самые дорогие и близкие люди, особый коллектив, играющий в воспитании ребенка важнейшую роль. И только мудрая и любящая семья может это обеспечить. Она держится на взаимопонимании, доверии, заботе друг о друге, радости от совместных действий. Здесь мы можем услышать о себе то, что никогда не отважатся сказать нам люди со стороны, но здесь нас никогда не разлюбят. [6]

И что бы ни случилось, мы всегда можем рассчитывать на понимание и поддержку родных. Без семьи человек не может жить. Для полноценного воспитания детей наличие семьи является необходимым условием. Только влияние семьи, только родительское внимание и обучение способно сделать из ребенка настоящего, полноценного человека, развитого как физически, так и психологически, и интеллектуально. Именно внутрисемейные отношения формируют личность. Родители должны быть такими, какими они хотят видеть своих детей — не на словах, а на деле. Они должны учить своих детей примером своей жизни. С самого рождения человек попадает в общество. Уважение к личности и семье сегодня является фундаментом социальной политики нашего государства. Проблемы семьи ныне становятся приоритетом экономического и политического развития Узбекистана, его социальной сферы. Усиление внимания и заботы о молодых семьях, обеспечение их правовой и социальной защиты, оказание широкой материальной и моральной поддержки семьям заслуживают ныне высокой положительной оценки и даже вызывают своеобразный интерес по изучению опыта Узбекистана со стороны международного сообщества.

В настоящее время все более эффективной становится работа по дальнейшему укреплению этого института в нашей стране. Государственная программа «Год семьи», направлена на повышение роли и значения семьи в дальнейшем совершенствовании духовных основ общества, а также на усиление внимания вопросам улучшения условий и уровня жизни каждой 52 семьи. Цель программы заключается в упрочении института семьи как основы общества, усилении ее правовой и социально-экономической защиты.

Выявляется приоритетность реализации задач по оказанию материальной и моральной поддержки молодым семьям, их предпринимательским качествам, по обеспечению жильем, а также созданию современных социально-бытовых условий.

Актуальность значения обеспечения семейного благополучия проявляется сегодня в реализации целевых программ «Здоровая мать — здоровый ребенок», «Потребительские кредиты молодым семьям», в деятельности Научно практического центра «Оила», фонда «Соглом авлод учун» и других общественных организаций. На организуемых ими мероприятиях популяризируются лучшие узбекские семейные традиции и обычаи. Это способствует воспитанию у молодежи здорового отношения к семье. В Узбекистане сформированы все условия для создания здоровой семьи. В нашей республике высока значимость института семьи для абсолютного каждого гражданина страны. Это связано с тем, что основное предназначение они видят, прежде всего, в обеспечении и укреплении стабильности в стране и обществе, в воспитании гармонично развитого молодого поколения. [8]

В заключение можно подтвердить каждый обряд имеет большое значение для узбекского народа и каждая семья почитает традиции этих обрядов, несмотря на то, что, на сегодняшний день во многих странах начинают отходить от некоторых традиций и семейных ценностей. Семейное ядро – брак. Именно от того, какие причины и мотивы побудили двух людей вступить в супружеские отношения и зависит специфика последующих взаимодействий между мужем и женой. Хотя основу семьи и составляет брачная пара, существуют такие союзы, которые живут под одной крышей, ведут совместное хозяйство, воспитывают детей, но при этом не имеют каких-либо юридических обязанностей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi 608-I-son «Oila kodeksi». [www// lex. Uz](http://www.lex.uz);
2. Musurmonova O. Farzandlarimga nasihatlar. Toshkent. Yoshlar nashriyot uyi, 2020, -186 bet.
3. Мусурманова О. Оила маънавияти-миллий ғурур. –Т.: “Ўқитувчи”, 2003-199 б.
4. Ismoilova Z.K. Milliy g'oya va ma'naviy – axloqiy tarbiya. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Moliya, 2007. - 71 b.
5. Jamoldinova O., Narbaeva T. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda ijtimoiy loyihalarning ahamiyati. Yoshlar ma'naviyati va sog'lom turmush tarzi. Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: Ziyoy, 2012. - B.107-109.
6. “Mahalla ziyosi” respublika o'quv uslubiy markazi. Oilada ma'naviy-axloqiy tarbiya. Ommabop risola. – T.: 2015 y. – 72 b.
7. Najmiddinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni: Fal. fan. nom. ... dis. avtoref. –T.: 2006. – 23 b.
8. <https://lex.uz/uz/docs/-5899498>
9. <https://arxiv.uz/uz/documents>

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРЕССА В УСЛОВИЯХ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ: ОПЫТ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ США.

Равшанов Ш.Т.

*подполковник, начальник цикла военной психологии
кафедры военной психологии и педагогики,
Академия Вооруженных Сил Республка Узбекистан*

Tayanch so'zlar: stress, ziddiyat, fiziologik va ruhiy stress, murakkablik.

Ключевые слова: стресс, конфликт, физиологический и психический стресс, сложность.

Key words: stress, conflict, physiological stress, psychological stress, complexity.

Резюме: Jangni olib borish yoki jangovar harakatlarda (Combat Operational Stress (COS)) olingan ruhiy zarbalarni yengish muammosiga bag'ishlangan ikkita maqoladan ikkinchisi. COS jangovar vazifalarni bajarish sharoitlari va xavfidan kelib chiqqan barcha ruhiy va hissiyot ruhiy zarbalar ro'yxatini o'z ichiga olgan. Qismlarda jangovar va operatsion ruhiy zarbalar oqibatida kelib chiqqan salbiy reaksiyalarni oldini olish, aniqlash va boshqarish uchun AQSH armiyasida jangovar va operatsion ruhiy zarbalarni boshqaruvi harbiy rahbariyat tomonidan ishlab chiqilgan va qabul qilingan dasturidek belgilanishi mumkin.

Резюме: Вторая из двух статей, посвященная проблеме преодоления негативных стрессов, полученных в ходе боя или боевых действий (Combat and Operational Stress (COS)). COS включает весь перечень психологических и эмоциональных стрессов, явившихся прямым следствием опасностей и условий выполнения боевых задач. Управление боевыми и операционными стрессами в Армии США может быть определено как программа, разработанная и принятая военным руководством для предупреждения, выявления и управления негативными реакциями, явившимися следствием боевых и операционных стрессов, в частях.

Summary: The second of two articles about Combat and Operational Stress (COS). COS includes all the physiological and emotional stresses encountered as a direct result of the dangers and mission demands of combat. Combat and Operational Stress Control (COSC) in the US Army may be defined as programs developed and actions taken by military leadership to prevent, identify, and manage adverse Combat and Operational Stress Reactions (COSR) in units. This program optimizes mission performance, conserves the fighting strength, and prevents or minimizes adverse effects of COSR on Soldiers and their physical, psychological, intellectual, and social health.

Стресс в бою и операции включает весь спектр физиологических и психических (интеллектуальных и эмоциональных) стрессов, возникающих в результате столкновения с опасностями и сложностями в ходе

боя и выполнения других военных задач. В ВС США управление (*под «управлением» здесь понимается «умение справиться, преодолеть», прим. автора*) стрессом в боевой обстановке (УСБО) осуществляется в рамках разработанных программ и реализуемых мер со стороны командиров и начальников в целях предупреждения и выявления нарушений в поведении военнослужащих, вызванных стрессом, и управления таким стрессовым поведением военнослужащих. Данные программы позволяют оптимизировать порядок выполнения задач; сохранить боеспособность; предупредить или снизить негативный эффект стрессового события на военнослужащих и их физиологическое, психическое и социальное здоровье (статус). Целью УСБО является скорейший возврат военнослужащего в строй. Деятельность в рамках УСБО включает в себя: работу с вновь призванными на военную службу; постоянный мониторинг в течение всей военной службы, особенно перед, в ходе и после направления в зоны военных конфликтов; проведение оценки и консультирование со стороны медицинского персонала.

Хотя уровень пострадавших в результате стресса сохраняется высокими в ходе современных конфликтах, безвозвратные потери по причине воздействия стрессовых факторов значительно снизились как результат внедрения программы и процедур УСБО в деятельность военных структур. В современных условиях боя, военные руководители могут ожидать сохранение и возврат в строй до 95 % военнослужащих, подвергшихся стрессу и проявивших в результате этого нарушения в поведении.

Управление стрессом в бою и боевой обстановке (УСБО) является комплексной программой поддержания здорового поведения, которая охватывает все боевые (военные) действия и передвижения войск, а не только район военного конфликта.

Целью УСБО является повышение сплоченности личного состава и боеспособности воинского подразделения (части) в условиях сильных стрессовых ситуаций боевых (военных) действий. УСБО является эффективным, когда он вовлекает не только самих военнослужащих, но и поддерживающие их «системы», включая сослуживцев, семьи и внешние ресурсы. УСБО является комплексным процессом, определяющим кто из военнослужащих и членов их семей может нуждаться в помощи при направлении подразделения (части) в район военного конфликта, и позволяющим им лучше подготовиться и справиться в течение всего периода привлечения к участию в боевых (военных) действиях.

УСБО подготавливает военнослужащих и подразделения (части) путем:

- ▶ повышения адаптируемости стрессовых реакций;
- ▶ предупреждения не адаптируемых стрессовых реакций;
- ▶ оказания помощи военнослужащим в контролировании стрессовых реакций;
- ▶ оказания помощи военнослужащим при отклонениях и нарушениях в поведении.

Настроенность на бой представляет собой умения в поддержании устойчивости и управляемости психики по преодолению страха перед опасностями в ходе боя. Выработка настроенности на бой укрепляет морально-психологическое состояние каждого военнослужащего и ведет к повышению надежности подразделения (части) в целом. Она нацелена на умение выявлять травматические повреждения мозга, посттравматические стрессовые нарушения, суицидальные настроения и другие стрессы, возникающие в результате боевых (военных) действий, с целью уменьшения их негативного влияния (эффекта) на выполнение поставленных задач. Имеется четыре основных задачи по выработке настроенности на бой военнослужащих и их семей:

первое – психологическая подготовка к трудностям и опасностям боевых (военных) действий;

второе – успешный переход к мирной жизни;

третье – эффективная помощь все еще настроенным на бой военнослужащим в ходе перехода их к мирной жизни;

четвертое – подготовка к возможности быть направленным в район боевых действий вновь.

Настроенность на бой достигается принятием мер в трех областях: повседневная жизнедеятельность, направление и участие в боевых (военных) действиях, обеспечение морально-психологической поддержки военнослужащих.

Обучение в рамках повседневной жизнедеятельности – это долгосрочные меры по оказанию помощи военнослужащим и командирам по устранению (уменьшению) существующих барьеров в отношении разрешения проблем, связанных с отклонениями в поведении. Данные меры способствуют поступательному развитию организации в этих вопросах путем устранения напряженности и институциональных барьеров посредством проведения тренингов по повышению сплоченности и развитию лидерских качеств у командования, востребованные в критические моменты

военной службы. Мероприятия в рамках направления и участия в боевых (военных) действиях нацелены на передислокацию и пребывание в зоне боевых (военных) действий и основываются на навыках, ранее выработанных в ходе обучения в рамках повседневной жизнедеятельности.

Боевые умения и настроенность на бой – это составляющие, которые военнослужащие используют для того, чтобы вынести трудности и выжить в условиях высоко стрессового морально-психологического состояния в зоне военного конфликта. Умение настроиться на бой помогает военнослужащим выжить; однако, эти же умения должны быть адаптированы при возвращении военнослужащих к «мирной» жизни. Хотя каждый военнослужащий подстраивается самостоятельно, ключом к успешному возвращению военнослужащих к «мирной» жизни является адаптирование боевых умений таким образом, чтобы они были настолько же эффективны «дома», как и в условиях района военного конфликта.

Сплоченность, или крепость связи между военнослужащими, традиционно считается основным мотивирующим фактором для военнослужащего в бою. Высокая сплоченность и мораль повышают адаптируемую реакцию на стресс военнослужащих и подразделений и являются наилучшим оценивающим критерием при определении степени надежности подразделения или организации. Подразделения с высокой степенью сплоченности имеют меньше случаев нарушений в поведении в результате боевого стресса, чем те, в которых сплоченность и мораль ниже. Поддержание высокой морали и сплоченности в бою признано чрезвычайно важным элементом в формировании боевой мощи тактических подразделений. Отношение командиров к военнослужащему, вне зависимости от того, участвовал ли он в бою или нет, должно быть справедливым, как на уровне личностном (мораль личности), так и на уровне части (подразделения) (мораль, сплоченность, боеготовность части). Фактически, даже если командир в рамках мероприятий по управлению боевыми стрессами будет обращать внимание только лишь на обеспечения сплоченности и морали части (подразделения), это уже считается 80 % решения.

УСБО является программой, направляемой и реализуемой командирами всех уровней. В данной работе командирам помогают их заместители, офицеры штабов, лидеры подразделений, штатный медицинский персонал. Командирам также оказывают помощь специалисты УСБО. Главным вниманием командиров является увеличение числа возвращаемых в строй военнослужащих, временно выбывающих по причинам, связанным со стрессовыми состояниями или клиническими нарушениями в поведении.

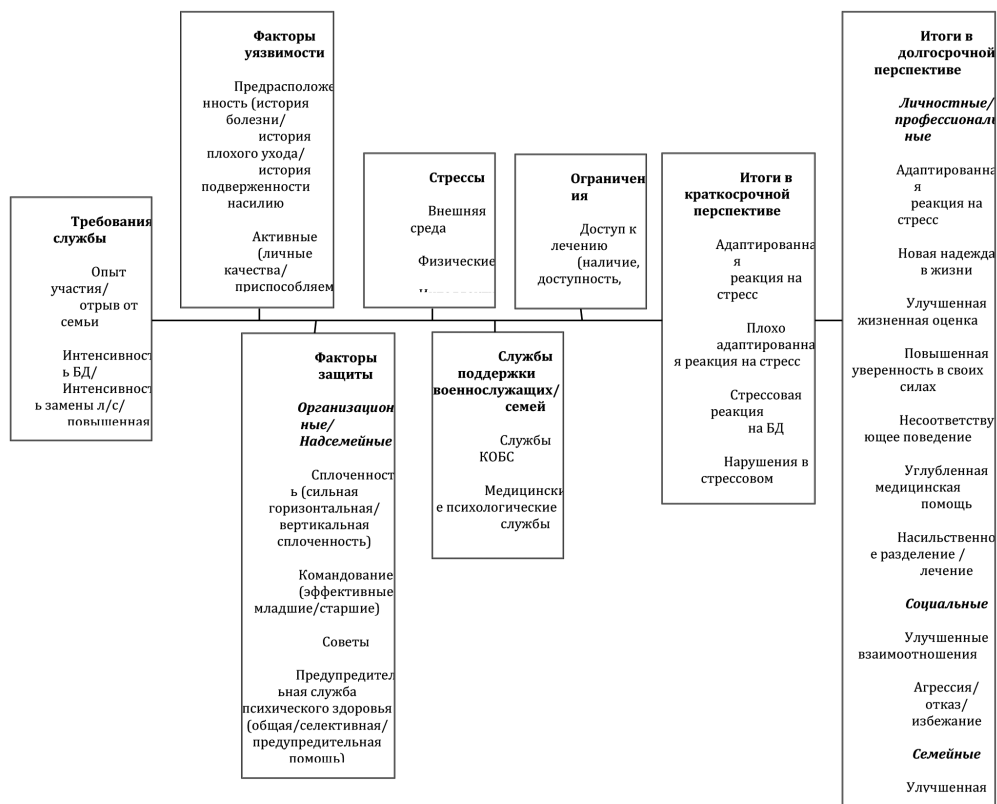

Рис 1. Модель мер по управлению стрессами в бою и боевых действиях.

Профессиональные специалисты обеспечивают профессиональную медицинскую поддержку программы УСБО по направлениям: социальная работа, клиническая психология, психиатрия, психотерапия и поддержание воинской дисциплины и уставного поведения военнослужащих.

УСБО реализуется в ходе всех фаз боевых (военных) действий, а также иных операций с участием войсковых подразделений. Анализ в рамках УСБО, проводимый на уровне, как подразделения, так и личности, рассматривает множественные аспекты в соответствии с представленной моделью мер по управлению стрессами в бою и операции, которая отражает взаимосвязь биологических, психологических и социальных факторов (рис. № 1).

Данная схема представляет собой концептуальную модель стресса, его усугубляющих и смягчающих факторов, и возможные последствия для военнослужащих и их семей. Путем систематического рассмотрения представленных взаимосвязей в ходе анализа (в рамках УСБО) определяются параметры, которые могут быть изменены для улучшения текущих

или итоговых показателей. Основываясь на данном анализе, специалисты УСБО рекомендуют курс действий командирам для повышения эффективности подразделений и военнослужащих и их благосостояния. Модель управления стрессами может быть полезной при рассмотрении мер в рамках УСБО для улучшения ситуации в краткосрочной или среднесрочной перспективе.

Готовность отдельных военнослужащих и подразделений достигается, прежде всего, активными предупредительно-ориентированными мерами. Меры в рамках УСБО ориентированы и взаимоувязаны также с потребностями населения в районе военного конфликта, и их применимость может отличаться в зависимости от уровня оказываемой населению помощи и других факторов, относящихся к выполнению поставленной задачи (противник, местность, погодные условия, свои войска и поддерживающие части, наличие времени и др.). Однако, все предупредительные меры предпринимаются с целью уменьшения случаев либо тяжести нарушений в поведении в результате стресса, что, в свою очередь, ведет к поддержанию в боеготовом состоянии, как самого военнослужащего, так и подразделения в целом.

Меры в рамках УСБО могут быть рассмотрены в различных категориях:

общие мероприятия – направлены на население в районе предназначения (действий войск);

селективные мероприятия – направлены на подразделение или военнослужащих, подвергающихся большему риску, чем другие;

нацеленные мероприятия – направлены на военнослужащих, имеющих проявления нарушений в результате стрессовых реакций, и на подразделения, в которых проявляются симптомы снижения боевой эффективности в результате боевых или аккумулированных стрессов;

лечебные мероприятия – направлены на лечение и выздоровление военнослужащих с поведенческими нарушениями для последующего возврата их в строй.

Специалисты УСБО должны как можно раньше выявить симптомы и определить необходимые меры хирургического, психиатрического или социального воздействия и применить их.

УСБО применяет принципы управления, такие как кратковременность, быстрота, личный контакт, ожидаемость, близость, и простота. Использование данных принципов является исключительно важным при работе с военнослужащими, имеющими отклонения либо нарушения в

поведении в результате стресса. Применение перечисленных принципов должно осуществляться с учетом соответствующего уровня оказываемой помощи и других факторов.

Кратковременность. Первоначальный отдых и восстановление военнослужащих на соответствующей базе УСБО, расположенной вблизи «своего» подразделения, не должен превышать 1-3 дней. Те, кто нуждаются в дальнейшем уходе (лечении), переводятся в лечебные учреждения следующего уровня. При этом, согласно имеющегося опыта реализации данных мероприятий, для большинства военнослужащих предоставляемого отдыха достаточно для восстановления.

Быстрота. Очень важно, чтобы меры в рамках УСБО были предприняты как можно раньше (как только симптомы проявились), с учетом тактической (оперативной) обстановки.

Личный контакт. Военнослужащие должны быть настроены на то, чтобы думать о себе, как о военнослужащих, а не как о пациентах или больных. Все прямые начальники должны быть непосредственно вовлечены в процесс восстановления военнослужащих и их возвращения в строй. Персонал УСБО во взаимодействии с соответствующими командирами войсковых подразделений (частей) уточняет характеристику каждого рассматриваемого военнослужащего. При любом удобном случае, представители либо послания от подразделения должны говорить о том, что в военнослужащем нуждаются и ждут его возвращения в часть. Персонал УСБО согласовывает через командование части (подразделения), через медицинский персонал предложения по скорейшему вводу военнослужащего в строй после его возвращения с излечения.

Ожидаемость. Каждому военнослужащему указывается на то, что их действия были абсолютно нормальной реакцией на чрезвычайный стресс и что ожидается, что они возвратятся в строй в течение ближайшего времени – нескольких часов или дней. Командиры являются наиболее эффективными в доведении этой информации. Из всего, что говорится военнослужащему, пострадавшему (испытывающему последствия) от стресса в бою или операции, слова, сказанные его непосредственным командиром, являются наиболее действенными вследствие существующего положительно-го связывания (сплочения) членов одного коллектива. Непосредственным командирам (командиру подразделения) следует говорить военнослужащему, что его товарищи нуждаются в нем и ожидают его возвращения. Когда они возвращаются, подразделение должно относиться к ним также,

как и к любому другому военнослужащему, и ожидать от них выполнения поставленных задач в полном объеме.

Близость. Военнослужащие, которым требуется наблюдение либо нуждающиеся в последующем лечении, направляются в батальонный или бригадный медицинский пункт, ближайший к подразделению военнослужащего, расположенный рядом, но отдельно от медицинских, особенно от хирургических больных. Наилучшим является направление военнослужащего, который не в состоянии продолжать выполнение задачи и требует большего внимания, не в госпиталь, а в иное учреждение (санаторий, профилакторий и др.), если такое возможно. Нарушения вследствие стрессовых реакций часто лечатся более эффективно при проведении лечебного курса в районе, расположенном вблизи с подразделением военнослужащего. В случае ведения боевых действий и быстрых и частых перемещениях подразделений персонал УСБО должен проявлять гибкость и находчивость в обеспечении максимальной возможной связи военнослужащего со своим подразделением.

Простота. Для восстановления нормального физического состояния и уверенности военнослужащего в себе должны использоваться четкие направленные методы.

Сферы функционирования управления стрессом в бою и боевой обстановке.

Действия в рамках управления боевым и аккумулированным стрессом осуществляются в девяти функциональных сферах, охватывающих весь спектр лечения нарушений поведения – от предупредительных мер и до клинического воздействия.

Оценка потребностей подразделений – это систематически и часто проводимая оценка подразделения с целью определения приоритетности и видов требуемого воздействия (принимаемых мер) для обеспечения (восстановления) нормального поведения военнослужащих.

Консультации включают в себя поддержание связи и выработку предупредительных советов командирам, их заместителям, штабу и поддерживающим подразделениям, и самим военнослужащим.

Обучение предусматривает обучение подходам и приобретение навыков командиров и военнослужащих в целях повышения устойчивости к стрессам[2].

Управление травматическими событиями активно осуществляется в течение всего периода пребывания части (подразделения) в зоне боевых (военных) действий и участия в боевых (военных) действиях. Управление

травматическими событиями является структурированным процессом, направленным на снижение влияния травматического эффекта и ускорение нормального восстановления военнослужащих, вовлеченных в травмирующее событие. Целью управления травматическими событиями является улучшение посттравматического восстановления и восстановление сплоченности и управляемости воинского коллектива. Примерами травматических событий, которые могут повлечь необходимость принятия необходимых мер, являются:

тяжелые или продолжительные боевые действия, операции;

потери (смерть) членов коллектива (подразделения);

происшествия, серьезные ранения (травмы);

суициды;

картины разрушений или человеческих страданий;

серьезные проблемы в семейных отношениях в связи с нахождением в зоне военного конфликта;

боевые действия, в результате которых погибли гражданские лица или противник.

В случае, когда подразделение в результате стресса подверглось посттравматическому эффекту, командир подразделения может запросить у старшего начальника провести оценку силами специалистов для определения потенциальных последствий. Рекомендуются осуществлять запрос на проведение такой оценки как можно раньше по времени, ближе к произошедшему травмирующему событию, однако нет никаких ограничений по времени для проведения оценки и принятия мер по управлению травматическим событием в ответ на имевший место посттравматический эффект, который оказывает существенное влияние на снижение эффективности, морали и сплоченность подразделения или воинской части. При поступлении запроса соответствующие специалисты проводят оценку и вырабатывают конкретные для данного случая рекомендации для нейтрализации посттравматического эффекта. В состав группы специалистов обычно входят медицинский работник, специалисты по психическому поведению (психиатры) и другие[3].

Главной ценностью управления травматическими событиями является восстановление сплоченности подразделения и готовности к действиям, путем разъяснения того, что случилось и устранения вредных ошибочных представлений и возможных недопониманий. Также может быть снижена возможность нарушений поведения путем обмена мыслями, ощущениями и реакциями, относящимся к посттравматическому событию. Процесс

управления включает множественные меры и курс лечения по устранению или облегчению посттравматического эффекта. Такие меры включают:

- оценка влияния выявленного посттравматического эффекта;
- консультации и обучение командиров;
- обучение малых подразделений и отдельных военнослужащих;
- индивидуальные поддерживающие меры и консультации;
- психологические дебрифинги;
- командирские (после боя) дебрифинги.

Восстановление является экстраординарной акцией, проводимой командирами для восстановления части (подразделения) до требуемого уровня боеспособности, соответствующего поставленной задаче и имеющимся ресурсам. Восстановление превышает рамки повседневных мероприятий по поддержанию войск, но при этом использует существующие системы и наработки для этого; для выполнения восстановления дополнительных ресурсов не выделяется[1].

В ходе **поддержки восстановления** специалисты УСБО несут ответственность за осуществление восстановления военнослужащего. Данная поддержка осуществляется для подразделений после перенесенных травматических событий и в процессе восстановления, в ходе передислоцирования (возврата из зоны военного конфликта) и перемещения между различными уровнями готовности (к участию в боевых (военных) действиях).

Распределенность управления стрессами в бою и боевых действиях – это процесс распределения военнослужащих с отклонениями в реакциях и поведении на основе того, где лучше будет осуществить их лечение.

Стабилизация управления стрессами в бою и боевых действиях является первоначальным этапом в оказании помощи военнослужащим, имеющим серьезные нарушения в поведении. На этом этапе обеспечивается их безопасность и они эвакуируются для дальнейшего лечения[6].

Восстановление военнослужащих включает 1-3-дневный курс восстановления военнослужащих с отклонениями в поведении и обычно проводится в ближайшем лечебном учреждении недалеко от «своей» части (подразделения). В процессе восстановления:

- убеждаются в нормальности;
- предоставляется отдых (от работы или боевых (военных) действий);
- восстанавливаются текущие потребности организма (температурный комфорт, вода, еда, гигиена, сон);

восстанавливаются убеждения в полезности проводимых действий и контакты с военнослужащими своего подразделения;

обеспечивается возврат военнослужащего в строй и воинский коллектив.

Лечение отклонений в поведении. Военнослужащие с выявленными отклонениями в поведении подвергаются оценке, лечению и последующим мерам. Данная сфера включает общение между врачом и пациентом, ведение лечебной документации, и следование установленным стандартам лечения.

Изменение состояния военнослужащего является интенсивной программой мер терапевтического характера, участия в войсковых мероприятиях, физической подготовки и психотерапии. Программа изменения состояния военнослужащего проводится в течение 7 дней (и более) на уровне объединения. Дополнительное изменение состояния может осуществляться в районе конфликта, но вне зоны боевых (военных) действий[5].

Стресс в бою и операции включает весь спектр физиологических и психических (интеллектуальных и эмоциональных) стрессов, возникающих в результате столкновения с опасностями и сложностями в ходе боя и выполнения других военных задач.

УСБО является межвидовой программой, которая оказывает влияние на всех военнослужащих и их системы поддержки. УСБО остается эффективным механизмом повышения боевой эффективности военнослужащих и подразделений. На современном этапе УСБО продолжает совершенствоваться с учетом уроков прошлого и опыта современных военных конфликтов. Она использует объективные и эмпирически подтвержденные эффективные приемы для развития и адаптации настроенности на бой боевой системы «человек». *Настроенность на бой* является важнейшим фактором успешности боевых (военных) действий, также как и индивидуальные адаптивные реакции на стресс и посттравматическое восстановление. Современная УСБО требует тесного взаимного сотрудничества между командирами, лидерами, профессионалами УСБО и в целом медицинским сообществом. Цели УСБО могут быть достигнуты только путем интегрирования концепции УСБО и соответствующих поддерживающих усилий медицинского персонала.

Военнослужащие, особенно из числа командиров и начальников, должны иметь необходимые знания для своевременного предупреждения и снижения негативных последствий стрессов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Edward A. Brusher, *Combat and operational stress control*, 2012.
2. WongL, KolditzTA, MillenRA, PotterTM. *Why They Fight: Combat Motivation in the Iraq War*. Carlisle Barracks, Penn: Strategic Studies Institute of the US Army War College; 2003.
3. Grossman, D. *On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace*. Warrior Science Publications, 2018.
4. Hoge, C.W., Auchterlonie, J.L., & Milliken, C.S. *Mental Health Problems, Use of Mental Health Services, and Attrition From Military Service After Returning From Deployment to Iraq or Afghanistan*. JAMA, 2006.
5. Nash, W.P. *Combat Stress Injury: Theory, Research, and Management*. Naval Institute Press, 2007.
6. Morgan III, C.A., Wang, S., Rasmusson, A., Hazlett, G., Anderson, G., & Charney, D.S. *Neurobiological Mechanisms in Human Resilience and Vulnerability: Implications for Successful Adaptation to Extreme Stress*. American Journal of Psychiatry, 2001.
7. Ursano, R.J., Fullerton, C.S., Weisaeth, L., & Raphael, B. (Eds.). *Individual and Community Responses to Trauma and Disaster: The Structure of Human Chaos***. Cambridge University Press, 2017.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

QÍLÍSHPAZLÍQ SPORT TÚRI JARÍSLARÍNDÁ HÁREKETLENIW TAKTIKASINÍN BÓLIMLERIN ÚYRENIW

Kadirimbetov R.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyası hám sport universiteti
Nókis filiali assistant-oqıtıwshısı*

Tayanch so'zlar: rivojlanish, taktika, harakat taktikasi, tayyorgarlik o'yinlari, mashg'ulotlar, musobaqalar.

Ключевые слова: развитие, тактика, тактика действий, подготовительные игры, тренировка, соревнования.

Key words: development, tactics, tactics of movement, preparatory games, coaching, competition.

Резюме: Ushbu maqolada qilichbozlik musobaqalarida harakat taktikasini o'rganish haqida ma'lumot berilgan.

Резюме: В этой статье представлена информация об изучении тактики движений в соревнованиях фехтовальщика.

Summary: This article presents information on the study of swordsmanship tactics in competitions.

Izertlewdiń aktuallıǵı: Bellesiw (jarıs) ge tikkeley baylanıslı bolǵan taktikalıq tayarlıqqa onı shólkemlestiriw komponentlerin (distanciya hám qural jaǵdayı, daroshka boylap monevr hám túrli tayarlawshı hárezketler kólemi) tańlaw hámde arnawlı bir qurallardı ústivor qollanıwına jónelislerdi anıqlastırıw kiredi.

Tájiriybenni ulıwmalastırıw tiykarında bellesiw taktikalıqasın ózlestiriw boyınsha pedagogikalıq wazıypalar islep shıǵıldı.

1) Tayarlıq hám hárezketlerdi qollaw taktikalıqasınıń arnawlı bir komponentleri járdeminde qarsılastı jeńiw:

- bellesiwde aralıqlardan birin saqlap qalıw “óz” distansiyası ushın gúreste “distansiya sezgisindegi” ústinlikten paydalanıw;

- jawınger turıwǵa quraldıń hár qıylı jaǵdayların qollaw, quraldı tómenge qaptal táreplerge hárezketlendiriw (bunıń menen, qarsılastı quralǵa tayarlawshı hárezketlerdi qollaw múmkinshiliginen juda qılıw) “qural sıızıqta” jaǵdayın qollaw;

- málim bir sektorǵa hújimdi juwmaqlaw yaki qarsılas hámlesinen qorǵanıw.

2) Distansion hám minutlaw xsusiyatiga iye hárezketlerdi qollaw:

- qarsılas penen óz-ara háreketleniwdiń túrli minutlarında hár túrli tezlik, uzınlıq hám bir maramda hújim alternativ hújim, qorgaw hám juwaplardı orınlaw;

- qural menen oyın háreketleri, hújim hám qorgaw, soqqı beriw gewdege eliklew háreketlerde arıawlı bir nisbatlarda paydalanıw járdeminde tayarlawshı háreketlerdi qollaw;[1]

- ulıwmalastırwshı qorgaw, tańlaw hám almasıw menen hújim shólkemlestiriw hám qorganıw, aldınan gózlenge hám tayarlıq kórmesten (ekspront) orınlangan hújimler.

3) Arıawlı bir usılda bellesi w alıp barıw;

- manevrli, pozicion.

- Qolaylı waqıttı kútgén halda, operativ.

- hújimkor tárzde, qarsılasdan sheginiw hám onıń hújim ústinligi ushın gúresine qarsılıq kórsetken halda;

- kombinacion tárzde, qarsılaslardıń kútilgen taktikalıq háreketlerin jeńiw menen;

- aldınnan názerde tutilgan háreketler menen qarsılas rejesin buzıw.

- kóp bólekli sawashlar járdeminde qarsılastı qural jeke gúresine májbúrlaw.

- hújim hám qorgawda óz-ara almasılatuǵın háreketlerdi gezekpe-gezek orınlawdan ibarat taktikalıq sxemalardı qollaǵan halda.

Izertlewdiń maqseti: Qarsılaslardıń taktikalıq sheshimi bellesi wler dawamında hám olardıń arasında arıawlı háreket, qızdırwshı shınıǵıwları hám shınıǵıwlarıdaǵı jawınger ámeliyattıń mazmunı menen jarıs dawamında hám oǵan tayarlanıwda bellesi w taktikalıqası hám arıawlı bir qurallardı qollaw járdeminde tásir kórsetiw múmkin.

Jeke alısıwdıń ulıwmalıq keshiwine tásir etiwshı taktikalıq háreketlerdi rawajlandırıw ushın oqıwshılar aldına sawashlardı arıawlı bir tárzde shólkemlestiriw yaki jeke tártiptegi sabaqlar hám juplıq shınıǵıwları waqtında qarsılastı taktikalıq jaqtan jeńiw elementlerin qollaw wazıypasın qoyıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Jawınger ámeliyat ushın sherik tańlaw da, kóp tárepten sol maqsetke xızmat etedi.[2]

Sporshılardıń taktikalıq maqsetlerdi ámelge asırıw usıllarına tárepdarlıǵı tiykarlangannan soń qılıshpazlardı bellesi w waqtındaǵı háreketleriniń tipik variantların modellestiriw kerek.

Shınıǵıw alıp barıwdıń túrlishe modellerin qollaw, olardıń júzege keliwi ushın shárt-sharayát jaratıw járdeminde jarıslarda sol sıyaqlı qarsılaslarǵa qarsı jeke gúres imkaniyatın aldınnan biliw, taktikalıq gúres quralların keńeytiw procesin shólkemlestiriw múmkin

Jarıslar aldınan hám olarda qatnasıp atırǵanda qılıshpazlar aldında mudamı aldınǵı jarıslardan berli hár túrli dárejede (shınıǵıwlarıdaǵı, trenerler hám juwapdaǵı

sherikler sóylesiwleri boyınsha) tanıs bolğan qarsılaslarǵa qarsı háreketlerdiń usılların rawajlandırıw hám izzertlew mashqalası turadı.

Bolajaq bellesi w usılların islep shıǵıw óz tájriybesi hám qarsılaslardıń ayrıqsha táreplerin, bolajaq bellesi wden kútilip atırǵan maqset hám nátiyjelerdi salıstırıw menen alıp barıladı.

Geyde ilgeri tanıs bolmaǵan qarsılaslar menen bellesi wge, olardıń jarıs dawamındaǵı qatnasıwın úyreniwge, jarıs basqıshları aldınan júzege kelgen jaǵdayǵa kóre olarǵa qarsı háreket usılların salıstırıwǵa tuwrı keledi.

Qarsılaslardı úyreniw jolları, olarǵa qarsı háreketlerdi tańlap alıw hám ózlestiriw kóp faktorlarǵa baylanıslı. Kóbinese ayrıqsha qarsılaslardı úyreniw qılıshpaz orınlawı kerek bolğan háreketler kólemi boyınshada, pikirlew ushın informaciya maǵlıwmatlardıń muǵdarı boyınshada túrlishe bolıp tabıladı. Qarsılastı biliw dárejesi onıń menen ótkerilgen aldınǵı (jarıs hám shınıǵıwlarındaǵı) sawashlardı analiz qılıw tiykarında hám onıń menen aqırǵı sawashlardıń múddeti hámde olardıń nátiyjelerin esapqa alǵan halda maǵlıwmatlardı tańlaw hám olardı analiz etiwge úlken tásir etedi.[3]

Eger qanday da bir qarsılasǵa jıl dawamında yaqı bir jarısta bir neshe ret ushırasıwǵa tuwrı kelse, ol halda bolajaq bellesi wdegi jaǵday hám onıń oǵan tayarlıq dárejesin analiz qılıw ánsat boladı. Bul jaǵdayda analiz etiletuǵın detallar júdá isenimli boladı. Bunıń ústine qarsılastıń tájriybesi hám onıń ayrıqsha tárepleri onıń menen aqırǵı jarısdaǵı háreketi, onıń menen ótkerilgen shınıǵıw yaqı onıń qálegen qarsılas penen aqırǵı bellesi win analiz qılıw menen itibarǵa alınıwı kerek. Hár bir jańa maǵlıwmat qarsılas xarakteristikasını toldıradı, bar bolǵanların anıqlaydı yaqı tastıyıqlaydı.

Aldınnan tanıs bolğan qarsılaslar menen bellesi wge arnawlı tayarlıq kerek. Ol óz ishine eń nátiyjeli tayarlawshı hám hárekecheńlik quralların, sonıń menen birge, bellesi w rejesin quraytuǵın bellesi wdegi ózin tutıw taktikalıqasın izlew hám ózlestiriwdi aladı. Jaqsı tanıs bolğan Sporshılar menen jeke gúres tayarlıq boyınsha islengen jumıslar bellesi w usılların qurıwdıń tiykarı bolıp xızmet etedi. Keyin qarsılaslar baqlaw, bellesi wler waqtındaǵı razvedka háreketlerin qollaw hám hár bir háreketi pikirin ilǵap alıw menen detallardı anıqlastırıw hám keyingi háreketlerdegi maqsetlerdi júzege shıǵarıw ámelge asırıladı.[4]

Onsha tanıs bolmaǵan yaqı ulıwma natanıs (tanıs emes) qarsılaslar menen bellesi wlerde sporshınıń taktikalıq sheberlik dárejesi, eń nátiyjeli qararlardı hám háreketlerdi tez hám anıq ámelge asıra alıw qábileti sheshiwshı ról oynaydı. Bunday jaǵdaylarda “bellesi wdi, oyındı seziw”, qılıshpazdıń táwekel etiwge bolğan qábileti hám shıdamlılıǵı, taktikalıq-texnikalıq qurallanǵanlıǵı hám tájriybesi ról oynaydı.

Juwmaq: Qılıshpaz pikirlewiniń qánigelesi wı bárinen burın óziniń hám qarsılastıń toqnasıwındaǵı jaǵdayı hám maqsetleri, háreketlerinde, jarıslardaǵı jaǵdaylar hám

shınıǵıw hámde jarıslardaǵı qatnasıwlardan kelip shıǵatuǵın faktorlarda taktikalıq mánisti taba alıw qıbilıyatın óz ishine aladı. Sonıń menen birge taktikalıq tayarlıq variantların qollaw múmkinshiliklerinde esapqa alıw kerek. Tatikalıq pikirlew dárejesi bellesi w quralların, bellesi w taktikalıqasın dúziw, jarıslarda ózin tuta bilıw varianların tańlawdaǵı sáykeslikti júzege shıǵara alıwda óz kórinisin tabadı.

Aldınnan gózlangen háreketlerdi tayarlaw hám qollaw boyınsha qılışpazdıń taktikalıq pikirlewi qarsılas pikir-maqsetlerin taba alıwǵa tiykarlanadı. Sonıń menen birge qılışpaz tájriybesiniń asa beriwi menen tayarlawshı háreket-shınıǵıwlarǵa, razvedka hám onıń maǵlıwmatların hújim hámde qorǵawda qollawǵa, Sonıń menen birge, maskirovka quralların, manevr qılıw hám shalǵıtıw háreketlerin qarsılastıń taktikalıq qararlarına tásir kórsetiw ushın qollawǵa úlken ról ajratıladı.[5]

Bellesiw háreketlerin tańlaw hám olardı qollaw ushın tayarlaw kóp qırılı bolıp tabıladı. Olarda qılışpaz taktikalıq tayarlıǵınıń kóp tárepleri, eń birinshiden, taktikalıq biliminiń ulıwma dárejesi, qarsılastıń itimal tutılǵan háreketleri hám maqsetleri haqqındaǵı maǵlıwmatlar kólemi, qarsılastıń bellesiwdi alıp barıw usılın bilıw óz-ara baylanısqa.

Taktikalıq bilimlerde bellesi w jaǵdayların anıq bahalaw hám qarsılas sheberligin mutonasıblıǵını, bellesi w dawamında óz-ara baylanıslı bolǵan kóp faktorlardı salıstırıw múmkinshiliklerin támiyinleydi.

Bellesiw háreketleriniń taktikalıq mánisi, olardıń málim jaǵdaylardaǵı ixtimalıy natıyjeliligin esapqa alıw qarsılas haqqındaǵı maǵlıwmatlar jeterli kólemde bellesi w qurallarınıń optimal tańlawın támiyinleydi.

Operativlik penen paydalanıw ushın háreketlerdi tańlap alıw maqsetinde eń zárúrli taktikalıq informaciya bolıp hár qıylı maǵlıwmatlar bolıwı múmkin.

Mısalı:

- qarsılas tárepinen tayarlanıp atırǵan hújim, qarsı hújim, qorǵaw haqqındaǵı farozlar hám olarǵa juwap háreketleri hámde olardı tayarlaw;
- hújimdi juwmaqlaw sektori haqqında maǵlıwmatlar;
- qural menen háreket qılıwdıń mazmunı hám olardıń amplitudası,
- háreket qılıw uzınlıǵı hám tezligi (jaqınlasıw hám sheginiw) haqqında maǵlıwmatlar;
- qarsılastıń háreketlerin ámelge asırıw ushın tayarlıq dárejesi;
- onıń háreketleri hám maqsetleri izbe-izligi;
- bellesi w baslanıwı aldınan quraldıń jaǵdayı;

Jarista arttırılǵan tájiriyelerdiń ulıwmalastırılıwı málim háreketlerdi tańlawdı tártipke salıwshı jol-jobalardı, qarsılas haqqında anıq informaciya bar bolǵanda olardıń túrlerin usınıs etiwge múmkinshilik jaratadı:

- 1) Qarsılastıń qorǵaw hám hújim háreketlerin aldınnan tabıw, bellesi w aldınan qural jaǵdayın taba alıw, dáslepki aralıq hám onıń ózgeris variantların seze alıw;

2) Shártli qurallarga olardıń orınlanıwı ikir-chikirlarini bilmegen halda qarsı háreket natiyjeliligi tek ulıwmalasqan qorgaw, hújim hám tańlap alınǵan juwap háreketleri, quralǵa qarsı kúshli hújim háreketleri hám olardı maksimal tezlik penen ámelge asırǵanda ǵana múmkin bolıp tabıladı;

3) Hújim hám jaqınlasıw aralıǵı haqqındaǵı maǵlıwmatlar hújimdegi háreketler muǵdarı hám olardıń dawam etiw waqtı, qorgawdı uslaw momenti hám qarsı hújimdi baslawdı anıqlap alıwǵa múmkinshilik beredi.

4) Qarsılasda aldınnan qorgawǵa beriliw yaki súyeniw keypiyatınıń joq ekenligi haqqındaǵı shamanıń bar ekenligi úlken nátiyje menen hújimdi qollaw imkaniyatın jaratadı.

Háreketti tańlap alıwǵa bellesiw nátiyjeleriniń qarsılas tárepinen qanday qabıl etilgenligide úlken tásir kórsetedi. Qarsılas tárepinen óz háreketlerin tártipke salıwdıń joqlıǵı haqqındaǵı maǵlıwmat bar bolǵanda konkret jaǵdaylarda óz-ara orın almasıwshı háreketlerdi birdey izbe-izlilikde gezegi menen qollaw maqsetinde refleksiv qararları xarakterin taba alıw alternativ háreketlerdi gezekpe-gezek qollaw imkaniyatın beredi.[6]

Qarsılastıń názerde tutılǵan háreketlerinen birine qarsı háreket qılıw menen tawsılatuǵın háreketlerge bellesiw dawamında ótiwdi óz ishine alǵan kombinacijalardı qollaw kóbirek nátiyjeli bolıp tabıladı.

Qarsılastıń taktikalıq qararlarına oǵan distansion hám lahzalı háreketlerdi ólestiriw jolı menen tásir etetuǵın háreketlerdi ámelge asırıw da real nátiyjege iye bolıp, bul qarsılas háreketleriniń shalǵıb ketiwine alıp keledi.

ÁDEBIYATLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “Ózbekstan”. 2017. 488 bet.
2. Karimov I.A. Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari. T. “Sharq”. 1998.
3. Usmonxo’jayev T.S., Meliyev X.A. va boshqalar. “Jismoniy tarbiya va sport mashg’ulotlari”. T.: O’qituvchi. 2005. 352 bet.
4. Usmonxo’jayev T.S., Meliyev X.A. – “Milliy harakatli o’yinlar”. O’qituvchi. T. 2000j.
5. “Qilichbozlik” asoslar va qoidalar. Sug’diyona nashriyot uyi. T.: 2012
6. Abdurasulova G.B., Fesitova N.A. Ibragimov A.U. “Qilichbozlik nazariyasi va uslubiati” o’quv qo’llanma Toshkent – 2018.
7. Fesitova N.A. “Qilichbozlik nazariyasi va uslubiati” o’quv qo’llanma 2009-yil.
8. Tishler D.A. Tishler G.D. Fextovaniye. Chto doljen znat sporcmen o texnike i taktikalqe. – M.: FON, 1995 g.
9. Tishler D.A. Movshovich A.D. Fizicheskaya podgotovka yuniv fextovalshikov. – M: Sovekiy sport, 1996 g.
10. Tishler D.A. Tishler G.D. Movshovich A.D. Bazarevich V.Ya. Fextovaniye. Chto doljen znat sporcmen i trener o sudeystve i provedenii sorevnovaniy – M.: FON, 1996 g.
11. S.T.Usmonxodjayev“Qilichbozlik nazariyasi va uslubiati” o’quv qo’llanma 2022 –yil.

KURASH,FUTBOL,YENGIL ATLETIKA SPORT TURI BILAN SHUG‘ULLANUVCHILARNING CHIDAMLILIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH

Eshmatov G‘.E.

Qarshi davlat universiteti,sport fakulteti katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: sport, chidamlilik, o‘smirlik, futbolchilar, kurashchilar,yengil atletika sportchilari.

Ключевые слова: спорт, выносливость, молодежь, футболисты, борцы, легкоатлеты.

Key words: sport, endurance, youth, football players, wrestlers, track and field athletes.

Резюме: Sportda chidamlilikni shakllantirish darajasini baholash har doim muhim bo‘lib kelgan, bu ko‘pincha zarur sport natijasini beradi. Turli sport turlari vakillari o‘rtasida o‘smirlikdan o‘smirlikka o‘tish davrida ushbu sifat dinamikasini aniqlashtirish muhim yedi. Ular sportchilar, futbolchilar va yunon-rum kurashchilari guruhlariga bo‘lingan. Bir guruh o‘smirlar va hech qachon sport bilan shug‘ullanmagan bir guruh yigitlar ham jalb qilindi. Ishda umumiy chidamlilik va kuchga chidamlilik aniqlandi. O‘smirlik va o‘smirlik davridagi kurashchilar umumiy va kuchli chidamlilikka ega yedilar. Futbolchilar va sportchilarning ikkala turdagi chidamlilik darajasi o‘xshash, kurashchilarnikidan biroz pastroq edi. Chidamlilikning eng kam rivojlanishi jismonan o‘qimagan o‘smirlar va yigitlar uchun xos edi. O‘smirlikdan o‘smirlikka o‘tish davrida bemorlarning barcha toifalarida chidamlilik muntazam jismoniy zo‘riqish sharoitida yanada aniqroq o‘sdi. O‘smirlikdan o‘smirlikka o‘tish davrida jismoniy tarbiya fonida chidamlilik sezilarli darajada oshadi. Chidamlilikning eng yuqori darajasi futbolchilar va yengil atletika sportchilaridan kam bo‘lgan kurashchilarda kuzatiladi.

Резюме: В спорте всегда была важна оценка уровня развития выносливости, которая зачастую дает желаемый спортивный результат. Важно выяснить динамику этого качества при переходе от подросткового возраста к подростковому возрасту у представителей различных видов спорта. Они разделены на группы спортсменов, футболистов и борцов греко-римского стиля. Также были задействованы группа подростков и группа молодых людей, никогда не занимавшихся спортом. В работе определяли общую выносливость и силовую выносливость. Подростки и юноши-борцы обладают общей и сильной выносливостью. Уровень выносливости у обоих типов футболистов и спортсменов был одинаковым, несколько ниже, чем у борцов. Наименьшее развитие выносливости было характерно для подростков и юношей, не занимающихся физически. При переходе от подросткового возраста к подростковому возрасту выносливость у всех категорий больных возрастала более отчетливо в условиях регулярных физических нагрузок. В период перехода от подросткового возраста к подростковому возрасту на фоне занятий физической культурой значительно возрастает выносливость. Самый высокий уровень выносливости наблюдается у борцов, которые ниже, чем у футболистов и легкоатлетов.

Summary: In sports, it has always been important to assess the level of endurance development, which often provides the desired sports result. It is important to find out the dynamics of this quality during the transition from adolescence to adolescence in representatives of various sports. They are divided into groups of athletes, football players and Greco-Roman wrestlers. A group of teenagers and a group of young people who have never been involved in sports were also involved. The work determined general endurance and strength endurance. Teenagers and young men-wrestlers have general and strong endurance. The level of endurance in both types of football players and athletes was the same, slightly lower than that of wrestlers. The lowest endurance development was characteristic of teenagers and young men who do not do physical exercise. During the transition from adolescence to adolescence, endurance in all categories of patients increased more clearly under conditions of regular physical activity. During the transition from adolescence to adolescence, endurance increases significantly against the background of physical education. The highest level of endurance is observed in wrestlers, which is lower than that of football players and track and field athletes.

Kirish. Insonning asosiy jismoniy fazilatlarining aniq rivojlanishi zamonaviy fan tomonidan asosiy jismoniy fazilatlarni rejalashtirilgan jismoniy takomillashtirish jarayonida hal qilinishi mumkin bo'lgan yeng muhim vazifalardan biri sifatida belgilanadi. Ularning rejalashtirilgan rivojlanishi insonning umumiy jismoniy imkoniyatlarini oshirishga qodir, turli xil tegishli vosita faoliyati davomida amalga oshiriladi. Barcha sport turlarida bajariladigan jismoniy fazilatlarni tizimli tarbiyalash muntazam mashg'ulotlar paytida ularning rivojlanishini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Shu bilan birga, turli xil sport turlari bilan shug'ullanadigan sportchilarda turli xil jismoniy fazilatlar va ayniqsa, chidamlilik darajasini oshirish xususiyatlari to'g'risida hali ham aniq tushuncha mavjud yemas. Yendi tinglovchilarning yosh xususiyatlarini qat'iy hisobga olgan holda sport mashg'ulotlarini tashkil yetish va o'tkazishning butun jarayonini optimallashtirish bilan yosh sportchilarda chidamlilik ta'limi samaradorligini oshirish uchun ilmiy bilimlardagi bu bo'shliqni yopish tobora zarur bo'lib bormoqda.

Shu munosabat bilan, o'spirinlikdan o'spirinlikgacha tananing rivojlanishi davrida turli sport turlari vakillarida chidamlilik sifatini rivojlantirishning yoshga bog'liq xususiyatlarini shakllantirishni baholash juda muhim bo'lib tuyuldi. Chidamlilik sifatining jiddiyligining yosh dinamikasini aniqlash yeng yaxshi natijalarga yerishish va yosh talabalar tanasida har qanday buzilishlar yehtimolini minimallashtirish uchun mashg'ulotlarni malakali tashkil yetishga yordam berishi kerak.

120 yerkak kishi kuzatildi-kamida 3 yillik sport tajribasiga yega o'smirlar va kamida 6 yillik sport tajribasiga yega o'g'il bolalar, ular quyidagicha guruhlariga bo'lingan: o'smir sportchilar (14-15 yosh) 15 kishi, yerkak sportchilar (18-19 yosh) – 14 kishi; o'smir futbolchilar (14-15 yosh). yosh) - 16 kishi, futbolchilar – o'g'il bolalar (18-19 yosh)-14 kishi; Yunon – Rim kurashchilari – o'smirlar

(14-15 yosh)-12 kishi, Yunon – Rim kurashchilari – o'g'il bolalar (18-19 yosh) - 14 kishi. Hech qachon sport (nazorat) bilan shug'ullanmagan ikki guruh odamlar ham jalb qilindi: o'smirlar (14-15 yosh)

- 18 kishi va o'g'il bolalar – 18-19 yosh) - 17 kishi.

Umumiy chidamlilikni baholash uchun an'anaviy usullar bilan aniqlangan 170 zarba/min (PVC170) va maksimal kislorod iste'moli (MPC) zarbasida jismoniy ish qobiliyatining qiymatlari hisobga olindi. Qo'lda dinamometr yordamida ishda quvvat chidamliligi qayd yetildi. Dinamometrning siqish kuchi subyektlar tomonidan maksimalning 1/3 qismi darajasida ta'minlandi va dam olish yepizodidan keyin siqish kuchi maksimalning 50% darajasida qo'llanildi. Shu bilan birga, ushbu harakatlarni o'tkazish vaqti sekundomer tomonidan qayd yetildi.

O'tkazilgan tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar talabaning t-testini hisoblash bilan statistik ishlov berildi.

An'anaga ko'ra, chidamlilik deganda jarayonning intensivligini zaiflashtirmasdan uzoq vaqt davomida muayyan ishlarni bajarish qobiliyati tushuniladi. Chidamlilik sifatini rivojlantirish miya yarim korteksida ushbu sharoitda rivojlanayotgan qo'zg'alishga asab tizimining yuqori qarshiligi bilan stress sharoitida faoliyatni amalga oshirishni ta'minlaydigan metabolik jarayonlarni barqarorlashtirish sharoitida mumkin.

Yengil atletika va futbol mutaxassisliklarining o'smir sportchilari uchun PVC170 ko'rsatkichlari unchalik farq qilmadi. O'smir sportchilar orasida kurashchilar maksimal PVC170 darajasiga yega yedilar (788,4 va 6,96 kgm/min kg). Ushbu toifadagi sportchilar va ularning tengdoshlari, yengil atletika sportchilari va futbolchilar o'rtasidagi farqlar mos ravishda 9,9% va 10,8% ni tashkil yetdi. Bu o'smirlik davridagi kurashchilar orasida qayd yetilgan ko'rsatkichning tarqalishi haqida gapirish imkonini berdi. Minimal PVC darajasi qarindosh bo'lmagan o'spirinlarda topilgan.

Bu yengil atletika sportchilaridan 11,7%, futbolchilar 10,7% va kurashchilar 22,7% kam yedi.

Kuzatilgan guruhlar: o'smirlar, bolalar, bolalar, o'smirlar

MPC 170, kgm/min kg MPC, ml/min PVC170, kgm / min kg MPC, ml / min

Sportchilar guruhi 717,6 D. 8.26 D. 1<0.05 2074.6 D. 14.56 D. 1<0.05 901.4 D. 5.86 D.<0.01; P1<0.05 3600.4 D. 10.33 D. 0.01; p1 < 0.05

Futbolchilar guruhi 711.6 o'yinchilar 7.47 p1<0.05 2069.8 o'yinchilar 10.14 p1<0.05 896.7 o'yinchilar 6.61 p<0.01; p1 < 0.05 3587.0 o'yinchilar 9.72 p < 0.01; p1 < 0.05

Kurashchilar guruhi 788,4 dots. 6,96 2457,3 dots. 8,25 986,5 dots. 5,76 dots.

<0.01 4112.4 xizmatlar 11.42 $p < 0.01$

Nazorat guruhi 642.6 xizmat 5.78 $p1 < 0.05$ 1875.3 xizmat 9.11 $p1 < 0.01$
841.4 xizmat 8.03 $p < 0.01$; $p1 < 0.05$ 3120.4 xizmat 12.51 $p < 0.01$; $p1 < 0.01$

Yeslatma: p-ko'rsatkichlarning yosh dinamikasining ishonchliligi, p1-bir guruh kurashchilar va ularning tengdoshlari guruhlarida ko'rsatkichlari o'rtasidagi farqlarning ishonchliligi. Quyidagi jadvaldagi belgilar o'xshash.

O'smirlarda kislorodni maksimal iste'mol qilishning yeng yuqori darajasi kurashchilarda (2457,3 va 8,25 ml/min) topilgan bo'lib, bu ko'rsatkich sportchilarda 18,5% ga, futbolchilarda 18,7% ga, o'qimagan tengdoshlarida 31,0% ga oshgan.

Yigitlar orasida sportchilar va futbolchilar guruhlarida PVC170 qadriyatlarida juda yaqin yedi. Kurash ixtisosligi vakillari orasida PVC170 ko'rsatkichining qiymati boshqa ixtisoslikdagi yosh sportchilar va hayotlarida sport bilan shug'ullanmagan yigitlarnikidan oshib ketdi. Yosh kurashchilar va sportchi bo'lmaganlar o'rtasidagi farq (17,2% ga yetdi), bu shunga o'xshash o'smirlar guruhlarida o'rtasidagi PVC170 farqidan kam yedi.

Yerkak sportchilar o'rtasida MPC indeksi darajasini baholash davomida kurashchilarda MPC ning maksimal qiymatlari kuzatilganligi aniqlandi (4112,4 daktak 11,42 ml/min), bu yengil atletika sportchilarinikidan 14,2% ga, futbolchilarda 14,6% ga va o'qimaganlarda 31,8% ga oshdi yigitlar.

PVC170 va MPC darajasidagi yoshga bog'liq o'zgarishlarni tekshirish paytida ularning o'smirlik davrida o'smirlik davriga nisbatan sezilarli o'sishi aniqlandi. Ko'rinishidan, bu tanlangan sport turi doirasida takroriy jismoniy tarbiya sharoitida ontogeneznining boshida adaptiv mexanizmlarning aniq rivojlanishi bilan bog'liq. Taxmin qilish mumkinki, barcha toifadagi sportchilar tanani mustahkamlaydigan morfofunktsional o'zgarishlarni asta-sekin rivojlantiradilar, bu ularga o'z tanasining har qanday sharoitda barqaror ishlash qobiliyatini ta'minlaydi va shu bilan birga yetarlicha yuqori samaradorlikni saqlaydi

2-jadvalda bilak dinamometrini maksimal darajaning 1/3 va 1/2 darajasida kuch sharoitida ushlab turish vaqti bo'yicha tekshirilganlarning kuchga chidamlilik darajasini baholash natijalari to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud.

2-jadval – turli ixtisoslikdagi sportchilar uchun turli darajadagi sa'y-harakatlarni saqlash muddati

Kuzatilgan guruhlar: o'smirlar, bolalar, bolalar, o'smirlar

1/3 max 50% max 1/3 max 50% max

Sportchilar guruhi, bilan 223.4 bilan 5.49 $p1 < 0.05$ 102.5 bilan 6.12 $p1 < 0.05$ 329.8 bilan foydalanuvchilar 9.82 $p < 0.01$; $p1 < 0.05$ 117.8 bilan foydalanuvchilar 5.47 $p < 0.01$; $p1 < 0.05$ bilan foydalanuvchilar 5.47 $p < 0.01$; $p1 < 0.05$

227.5 bilan bir guruh futbolchilartarkibida 4.71 $p1 < 0.05$ 101.2 tarkibida 3.96 $p1 < 0.05$ 334.6 tarkibida 8.47 $p < 0.01$; $p1 < 0.05$ 115.3 tarkibida 4.25 $p < 0.01$; $p1 < 0.05$

Kurashchilarguruhi, 261.4 bilan kurashchilar 4.26 112.1 bilan kurashchilar 5.89 399.4 bilan kurashchilar 4.75 $p < 0.01$ 149.5 bilan kurashchilar 3.90 $p < 0.01$

Nazorat guruhi, 191.0 bilan ko'priki 6.37 $p1 < 0.01$ 92.4 ko'priki 4.48 $p1 < 0.01$ 261.2 ko'priki 5.11 $p < 0.01$; $p1 < 0.01$ 104.2 ko'priki 4.15 $p < 0.05$; $p1 < 0.01$

Kurashchilar o'smirlar orasida maksimal qiymatning 1/3 va 1/2 darajasida yeng uzoq ushlab turish vaqtiga yega yedilar. Ushbu ko'rsatkichlar sportchilar va futbolchilar uchun Biz o'smirlar kabi yaqin yedik. Ilgari sport bilan shug'ullanmagan o'spirinlarda ko'rsatkichlar minimal yedi. Ularning ishlash darajasi yengil atletika sportchilaridan 16,7% va 10,9%, futbolchilar 18,8% va 9,8%, kurashchilar yesa 36,6% va 21,7% past yedi.

Yosh yerkaklar kuchi sabr baholash davomida, u maksimal 1/3 va 1/2 darajasida harakat saqlash vaqti qiymati, o'smirlar nisbatan ancha yuqori yedi, deb topildi. Yosh sportchilar orasida ushbu ko'rsatkichlarning o'smir sportchilar darajasiga nisbatan o'sishi 47,5% (Maksning 1/3 qismi) va 14,7% (Maksning 1/2 qismi) ni tashkil yetdi. Futbolchilar uchun bu ko'rsatkichlar yoshi bilan mos ravishda 47,1% va 13,9% ga oshdi, kurashchilar uchun o'sish mos ravishda 52,9% va 33,0%, sportchi bo'lmaganlar uchun yesa mos ravishda 36,6% va 13,0% ni tashkil yetdi.

Kurashchilar yeng yuqori saqlash qadriyatlarini yedi 1/3 va 1/2 yosh yerkaklar o'rtasida maksimal, qiymatlari taqdirda sportchilar va futbolchilar uchun bu ko'rsatkichlar darajasini oshdi 1/3 Max tomonidan 21.3% va 27.1% va taqdirda 1/2 max tomonidan 14.5% va 16.5% , nisbatan. Yosh sportchi bo'lmaganlarda bu parametrlar yosh kurashchilar darajasidan mos ravishda 52,9% (Maksning 1/3 qismi) va 43,3% (Maksning 1/2 qismi) past yedi.

Xulosalar. Kurashchilar o'smirlik va o'smirlik davrida yeng yuqori umumiy va kuch chidamliligiga yega. Futbolchilar va sportchilarning chidamlilik darajasi kurashchilarnikiga o'xshash va biroz pastroq. Kuch va umumiy chidamlilikning yeng past darajasi jismoniy tarbiyalanmagan o'smirlar va yigitlar uchun xosdir. O'smirlar va yigitlarning parametrlarini taqqoslaganda, kuzatilganlarning barcha toifalarida chidamlilik kuchaygan. Bu o'sish va rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan tanadagi muntazam yoshga bog'liq morfo-funksional o'zgarishlarning

rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi kerak, ular muntazam jismoniy zo'riqish sharoitida yanada aniqroq bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Kerimov F.A, Umarov M.N. Sportda prognozlashtirish va modellashtirish. O'zDJTI nashriyot matbaa bo'limi. 2005. -279 b.
 2. Salamov R.S. Sport mashg'ulotlarini nazariy asoslari –T.: O'zDJTI nashriyot matbaa bo'limi, 2005. – 238 s.
 3. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik T • «ITA- PRESS», 2014. 269 bet.
 4. Salomov R.S., SHaripov A.K. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati Darslik. T.: «ITA-PRESS», 2015.182 bet.
 5. Mahkamdjanov K.M. “Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi” darslik T.: Iqtisod-Moliya, nashriyoti 2008 y.
 6. Salomov R.S. “Jismoniy madaniyat nazariyasiga kirish”, o'quv qo'llanma T.: O'zDJTI nashriyoti 2002 y.
 7. Salomov R.S. “Sport mashg'ulotlarining nazariy asoslari” o'quv qo'llanma T.: O'zDJTI nashriyoti 2005 y.
 8. Goncharova O.V. “Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish” o'quv qo'llanma T.: O'zDJTI nashriyoti 2005 y.
- Internet saytlari:
1. www.gov.uz Davlat axborot resurslari portali
 2. www.ziynet.uz. Axborot, ta'lim tarmog'i
 3. www.uzathletics.uz., O'zbekiston Yengil Atletika Federatsiyasi tarmog'i
 4. www.iaaf.org., Xalqaro Yengil atletika Federatsiyasi tarmog'i,
 5. www.sports.uz., Milliy Olimpiya qo'mitasining tarmog'i,
 6. www.lex.uz, O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi
 7. www.edu.uz., Oliy ta'lim tizimida interaktiv xizmatlar va axborot tizimlar portali.

GANDBOLCHILAR UCHUN SPORT TAYYORLASH TIZIMINING ASOSIY ELEMENTLARI

Tleuov B.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Nukus filiali assistent-oqituvchisi*

Tayanch so'zlar: qo'l to'pi, federatsiyalar, sport, musobaqa, mahorat, hamkorlik, murabbiy, o'quv mashg'ulot, sport maktablari. Sport turlari, texnologiyalar, professional sport, taktik tayyorgarlik, texnika tayyorgarlik, motivatsiya, jismoniy tayyorgarlik, hujum, himoya.

Ключевые слова: ручной мяч, федерации, спорт, соревнования, мастерство, сотрудничество, тренер, тренинг, спортивные школы. Виды спорта, технологии, профессиональный спорт, тактическая подготовка, техническая подготовка, мотивация, физическая подготовка, атака, защита.

Key words: handball, federations, sports, competitions, skills, cooperation, coaching, training, sports schools. Sports, technology, professional sports, tactical training, technical training, motivation, physical training, attack, defense.

Резюме: Gandbolchilarning sport mashg'ulotlari tizimi sportchilarning ushbu o'yinda yuqori natijalarga erishishiga yordam beradigan turli jihatlarni o'z ichiga oladi. Sport mashg'ulotida sportchilar jismoniy tayyorgarlik, taktik tayyorgarlik, texnik tayyorgarlikka ega bo'ladilar.

Резюме: Система спортивной тренировки гандболистов включает в себя различные аспекты, которые помогают спортсменам достигать высоких результатов в этой игре. В спортивной тренировке спортсмены имеют физическую подготовку, тактическую подготовку, техническую подготовку.

Summary: The system of sports training for handball players includes various aspects that help athletes achieve high results in this game. In sports training, athletes have physical training, tactical training, and technical training.

Tadqiqotning dolzarbligi. Jismoniy tayyorgarlik: Qo'l to'pi o'yinchilardan yaxshi jismoniy shaklda bo'lishni talab qiladi, chunki o'yin tez harakatlar, sakrash, manevrlar va boshqa o'yinchilar bilan aloqani o'z ichiga oladi. Jismoniy tarbiya kuch, chidamlilik, moslashuvchanlik, tezlik va muvofiqlashtirish mashqlarini o'z ichiga oladi. Qo'l to'pi o'yinning shiddati va jismoniy talablari tufayli o'yinchilardan jismonan sog'lom bo'lishni talab qiladi. Gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligining bir necha asosiy jihatlari: Chidamlilik: Gandbol uzoq vaqt davomida faol o'yinni o'z ichiga oladi, shuning uchun o'yinchilar

o'yin davomida yuqori darajadagi faollikni saqlab qolish uchun yaxshi chidamlilikka ega bo'lishlari kerak. Tezlik va chaqqonlik: hujumda ham, himoyada ham tezkor harakatlar gandbolning ajralmas qismidir. O'yinchilar maydon bo'ylab tez harakatlana olishlari, yo'nalishni keskin o'zgartirishlari va vaziyatlarga tezkor munosabatda bo'lishlari kerak. 2. Texnik tayyorgarlik: Gandbolchilar yaxshi o'yin texnikasiga ega bo'lishi kerak, shu jumladan to'pni qabul qilish va uzatish, darvozaga tashlash, himoyalaniish va o'yinning boshqa asosiy elementlari. Texnik tayyorgarlik o'yin mahorati va texnikasini yaxshilashga qaratilgan mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Gandbolchilar yaxshi o'yin texnikasiga ega bo'lishi kerak, shu jumladan to'pni qabul qilish va uzatish, darvozaga o'q otish, himoyalaniish va o'yinning boshqa asosiy elementlari. Mana ulardan ba'zilari: To'pni qabul qilish va uzatish: Gandbolchilar jamoaning samarali hujumini ta'minlash uchun to'pni aniq qabul qilish va uzatishni bilishlari kerak. [1] Bunga qo'l va tanani to'g'ri joylashtirish, to'pning traektoriyasini baholash va to'g'ri qaror qabul qilish kiradi. Darvozaga otish:

Tadqiqotning maqsadi. Gandbolchilar gol urish uchun yaxshi zarba berish texnikasiga ega bo'lishlari kerak. Bunga tananing to'g'ri pozitsiyasi, qo'lning tebranishi, aniqligi va otish kuchi kiradi. Himoya: Gandbolchilar o'z darvozalarini samarali himoya qila olishlari va raqiblarining hujum harakatlariga to'sqinlik qila olishlari kerak. Bunga to'g'ri joylashish, faol harakat, zarbalarni to'sish va to'pni ushlab olish kiradi. O'yinning boshqa asosiy elementlari: Qo'l to'pida to'psiz harakat qilish, raqibni to'sish, to'p uzatish va hujum qilish uchun joy yaratish, jamoadoshlar bilan muloqot qilish ko'nikmalari ham muhim ahamiyatga ega. [2] Qo'l to'pi o'ynash texnikasi o'yinchilardan doimiy ravishda mashq qilish va mahoratini oshirishni talab qiladi. Muntazam mashg'ulotlar va mashg'ulotlar gandbolchilarga texnikasini yaxshilashga va maydonda samaraliroq bo'lishga yordam beradi. 3. Taktik tayyorgarlik: Qo'l to'pi jamoaviy o'yin bo'lib, o'yinchilar o'yin taktikasi va strategiyasini yaxshi bilishlari kerak. Bu turli hujumchilar va himoyani tushunishni o'z ichiga oladi. To'g'ri, gandbolda o'yinchilar o'yin taktikasi va strategiyasini yaxshi tushunishlari kerak. Bunga turli hujum va himoya taktikalarini bilish, shuningdek, maydondagi mavjud vaziyatdan kelib chiqib qaror qabul qilish qobiliyati kiradi. Hujum taktikasi kombinatsiyalangan o'yin, aylanishlar, to'p uzatish va otish joylarini yaratish va tezkor qarshi hujum o'yin uslubidan foydalanish kabi elementlarni o'z ichiga olishi mumkin. [3] Qo'l to'pidagi himoyalar odamdan odamga himoyadan tortib zona himoyasigacha bo'lishi mumkin. O'yinchilar raqibning harakatlari va maydondagi vaziyatga qarab taktikani o'zgartirishga tayyor bo'lishlari kerak. O'yinning taktikasi va strategiyasini tushunish gandbolchilarga tez va samarali qarorlar qabul qilish, jamoadoshlari bilan hamkorlik qilish va muvaffaqiyatga erishish uchun o'z

mahoratini eng yaxshi tarzda ishlatish imkonini beradi. Taktika va strategiyaning barcha bu jihatlari odatda mashg'ulotlarda va musobaqaga tayyorgarlik jarayonida o'rganiladi vaqo'llaniladi.[4] Gandbolchilarning taktik fikrlash va mahoratini rivojlantirishda tajriba, o'yin tahlili va jamoaviy ish ham muhim o'rin tutadi. Tajriba, o'yinni tahlil qilish va jamoaviy ish gandbolchilarni rivojlantirishda o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Bu jihatlarda qanday o'zaro ta'sir qiladi: 1. Tajriba: gandbolchi qanchalik ko'p tajribaga ega bo'lsa, u o'yin dinamikasi, taktikalari va strategiyalarini shunchalik yaxshi tushunadi. Tajriba o'yinchiga oldingi vaziyatlar asosida ma'lumotli qarorlar qabul qilishga, raqiblarning harakatlarini oldindan bilishga va o'zgaruvchan o'yin sharoitlariga tezda moslashishga yordam beradi. 2. O'yinni tahlil qilish: o'yinni tahlil qilish gandbolchilarga o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini o'rganishga, shuningdek raqiblarning o'yinlarini tahlil qilishga imkon beradi.[5] Bu yaxshilanish sohalarini aniqlashga, yanada samarali taktika va strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Tahlil, shuningdek, xatolardan saboq olish va ularni tuzatish choralari ko'rish imkonini beradi. 3. Jamoaviy ish: gandbol jamoaviy o'yin bo'lib, yaxshi jamoaviy ish muvaffaqiyatning asosiy omilidir.

Xulosa. Jamoa ishini rivojlantirish har bir o'yinchining roli va majburiyatlarini tushunishni, hamkorlik qilish, muloqot qilish va jamoaviy qarorlar qabul qilish qobiliyatini talab qiladi. Jamoa ishi, shuningdek, taktik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, chunki o'yinchilar sheriklarning harakatlariga moslashishni va birgalikda hujum va mudofaa sxemalarini yaratishni o'rganadilar. Tajriba, o'yin tahlili va jamoaviy ish o'zaro ta'sir qiladi va bir-birini to'ldiradi. O'yin tajribasi va tahlili o'yinchilarga taktik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi va jamoaviy ish ularga ushbu taktik ko'nikmalarni amalda qo'llash imkonini beradi. Natijada gandbolchilar o'yinda yanada samarali va muvaffaqiyatli bo'lishadi.

ADABIYOTLAR:

1. Акрамов Ж.А. -Гандбол (учебник для УзГИФК) –Т. Lider Press 2008. 2. Павлов Ш., Абдурахманов Ф. Подготовка гандболистов –УзГИФК Т.: 2006г. 299с.
3. Павлов Ш.К., Абдурахманов Ф.А., Акрамов Ж.А. Гандбол. Дарслик. Тошкент, УзДЖТИ нашриёт-матбаа бўлиши 2005й.
4. Павлов Ш.К., Абдурахманов Ф.А., Азизова Р.И. Гандбол. (мусобака қойдалари, уларни ташкил этиш ва утказим тизими) Тошкент, "Lider Press" нашриёти, 2007й
5. Pavlov Sh.K, Abdurahmanov F.A, Raxmanova M.M. "Gandbol" o'quv uslubiy qo'llanma, 2010y.
6. Pavlov Sh.K, Abdalimov O.X., Yusupova Z.Ye. "Gandbol nazariyasi va uslubiyati" darslik, 2017 y.
7. Tulaganov Sh.F, Raxmanova M.M "Gandbol nazariyasiva uslubiyati" o'quv qo'llanma, 2020 y.
8. Pavlov Sh.K, "Sport pedagogik mahoratini oshirish (gandbol)" (Gandbolchilarning Jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish) o'quv qo'llanma, 2021y.
9. Mo'minov A.Sh. "Sport pedagogik mahoratini oshirish (gandbol)" o'quv qo'llanma, 2021 y.
10. Isroilov R.I. "Gandbolni o'rgatish metodikasi" o'quv qo'llanma, 2021 y.

MALAKALI KURASHCHILARNING KUCH CHIDAMLILIGINI RIVOJLANTIRISH VA MUSOBAQA FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Murodov K.N.

Oriental universiteti

Jismoniy tarbiya kafedrası dotsenti v.b., (PhD)

Tayanch soʻzlar: kurashchilar, maxsus mashqlar, uskunalar, kuch chidamlilik, erkin kurashchilar, uslublari, CrossFit tizimi.

Ключевые слова: борцы, специальные упражнения, оборудование, сила выносливость, борцы вольного стиля, стили, система CrossFit.

Key words: wrestlers, special exercises, equipment, endurance strength, freestyle wrestlers, styles, CrossFit system.

Резюме: Ushbu maqolada "Malakali kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirish va musobaqa faoliyati samaradorligini oshirish" mavzusi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borildi va yetarlicha ma'lumotlar berildi.

Резюме: В данной статье проведено научное исследование по теме «Развитие силовой выносливости квалифицированных борцов и повышение эффективности соревновательной деятельности» и предоставлено достаточно информации.

Summary: In this article, scientific research was carried out on the topic "Development of the strength endurance of qualified wrestlers and improvement of the effectiveness of competitive activities" and sufficient information was provided.

Dunyoda zamonaviy sport kurashi sportchining kuch chidamliligi sosiy vositalardan biridir. Yuqori sport natijalariga erishish uchun jismoniy fazilatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega, buning natijasida kurashchilarda raqobatbardosh baxslarni o'tkazish faolligi orqali texnik harakatlarning muvaffaqiyati oshadi, bu zamonaviy sport kurashida muhim omil hisoblanadi. Ushbu masalani o'rganishda muhim mavzu bo'mish sport kurashchilarning jismoniy tayyorgarligini yaxshilashning samarali vositalari va usullarini izlashdir. Sport kurashi, ko'plab sport turlarida bo'lgani kabi, tana faoliyati darajasi va rejimini hisobga olgan holda etakchi jismoniy fazilatlar kuch chidamliligidir. [1,8] Jahonda sportchilarni tayyorlashning juda ko'p miqdordagi kuch va tezlik-quvvat elementlari qo'llaniladi. Shuni ta'kidlash

kerakki, kurashchilarning olishuv davomiyligi o'rtacha 4 daqiqa davom etadi. Musobaqalar dinamik ravishda, yuqori tezlikda, turli xil texnikalar bajariladi va ularni muvaffaqiyatli bajarish uchun yuqori darajadagi kuch rivojlanishi talab etiladi. Raqobatbardosh jangning yuqori sur'ati tufayli sportchilarga ajratilgan oz vaqt davomida nafaqat olishuvning borishini nazorat qilishlari, balki kuch chidamliligini namoyish etib, hujum va qarshi hujum harakatlarini faol ravishda amalga oshirishlari kerak. Kurashchining chidamliligi jang davomida yuqori tezlikda harakatlarni bajarish qobiliyati, shuningdek, musobaqa davomida bir nechta olishuvlarni faol o'tkazish qobiliyati sifatida qaraladi. Kurashchilar baxs davomida har qanday vaqtda maksimal kuch sarflashlari kerak, ba'zan esa tezlikni va kuch ta'sirini oshirish kerak bo'lgan bir nechta olishuvlarda ham. Shu bilan birga, sportchi umumiy va maxsus chidamlilik bilan birgalikda kuchga ega bo'lishi kerak. Shu munosabat bilan kurashchilarning jismoniy fazilatlarini rivojlantirish vositalari va usullari jang san'atlaridagi harakatlarning tuzilishiga o'xshash bo'lishini talab etmoqda. [3,5]

Respublikamizda sport kurashi ommaviy sport turi sifatida nufuzli xalqaro musobaqalarda, jumladan, Olimpiya va Osiyo o'yinlari, Jahon va Osiyo chempionatlarida yurtimiz sharafiga munosib himoya qilib kelishmoqda. «milliy terma jamoalarning o'quv-mashg'ulot, musobaqa va turnirlarga tayyorgarlik jarayoniga ilg'or innovatsion, ilmiy-metodik texnologiyalarni joriy etish hamda sportchilarni tibbiy va farmakologik ta'minlash, ularda sportchilarning ishtirokini davrida ilmiy jihatdan tahlil qilish bo'yicha mutaxassislar (trenerlar, shifokorlar, fiziologlar, diyetologlar, ilmiy tahlilchilar va boshqalar) guruhlarini tashkil etish;». Mamlakatimiz sport kurashchilarining yuqori natijalarga erishishida, ularni ilmiy jihatdan ta'minlash ham muhim o'rin egallaydi va uni doimiy takomillashuvi talab qilinadi. Sportning har xil turlari, jumladan sport kurashi bo'yicha sport zahirolari va O'zbekistonning Milliy terma jamoalarini tayyorlashni ilmiy ta'minlashni takomillashtirishning asosiy vazifalaridan biri – zamonaviy yuqori natijalar sport tizimida raqobatbardoshlikni oshirish hisoblanadi. Sport kurashi bo'yicha xalqaro darajadagi, Jahon va Osiyo musobaqalarida raqobatbardosh sportchilarni tayyorlash ko'p yillik tayyorgarlik jarayonini boshqarish samaradorligi bilan belgilanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, sport kurashida kurashchilarni kuch chidamliligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlarni amalga oshirish soha olimlari va mutaxassislarining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. [2,4,6]

Tadqiqotning maqsadi. CrossFit o'quv tizimidan foydalangan holda erkin kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirishga qaratilgan komplekslarni ishlab chiqish asosida o'quv jarayonini takomillashtirishdir.

Tadqiqot vazifalari:

- malakali erkin kurashchilarni tayyorlashda CrossFit tizimidan foydalanishning maqsadga muvofiqligini aniqlang;

- CrossFit o'quv tizimidan foydalangan holda sport ixtisoslashuvi bosqichida erkin kurashchilarning kuchga chidamliligini rivojlantirish uchun mashqlar majmualarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini asoslash;

Tadqiqotning metodologiyasi va tashkil etilishi. Erkin kurashchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonini optimallashtirish maqsadida 5 oy davom etadigan pedagogik tajriba tashkil etildi. Tadqiqotda malakali sportchilar ishtirok etib, o'quv-mashq guruhlarida erkin kurash sport turi bo'yicha mashg'ulotlar olib borildi, nazorat va tajriba guruhlar tashkil etildi. Kuch chidamliligi, tezlik-kuch fazilatlari va erkin kurash bilan shug'ullanadigan kuchning rivojlanish ko'rsatkichlarini aniqlash uchun dastur tomonidan tavsiya etilgan testlardan foydalangan holda dastlabki sinovlar o'tkazildi. Jismoniy fazilatlarni baholash uchun mashqlar malakali erkin kurashchilar guruhlariga uchun tanlangan. Har bir sportchi o'zi taklif qilgan oltita test topshirig'ini bajargan va natijalarni qayd etgan.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokamasi. Dastlabki sinov malakali erkin kurashchilar guruhlariga o'rtasida kuch chidamlilik ko'rsatkichlarida ishonchli farqlarni aniqlamadi. Test topshiriqlarini bajarish natijalari o'quv guruhlariga uchun kerakli qiymatlardan past bo'lgan qiymatlar darajasiga mos keldi. Malakali erkin kurashchilarda kuch chidamliligini rivojlantirish maqsadida CrossFit tizimidan foydalangan holda mashqlar majmualari ishlab chiqildi va eksperimental guruhning o'quv jarayoniga kiritildi (haftasiga uch marta mashg'ulotning turli qismlarida 25 daqiqagacha davom etdi). Ushbu komplekslarning mohiyati og'irlik bilan ham, tana og'irligi bilan ham yuqori intensivlikdagi aylanma mashg'ulotlarni o'tkazishni tashkil etdi.

Turli mushak guruhlariga va kuch chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar haftada ikki marta mashg'ulotning asosiy qismida amalga oshirildi. sportchilarning o'z tana vaznining 20-25% gacha bo'lgan qarshilik mashqlarini

1-Barbell deadlift

2-Snatch

3-Kettlebell swing

o'z ichiga olgan, masalan: barbell deadlift 1-rasim (Shtangani turgan holatda bel bilan ko'tarish), snatch 2-rasim (shtangani siltab ko'tarish), 3-rasim polvontoshni siltab oldinga ko'tarish (Kettlebell swing) va boshqalar.

Haftada bir marta og'irliksiz kompleks qo'llanildi, asosiy mashqlarni bajarish va kuchni rivojlantirish texnikasini mashq qilish uchun faqat tana vaznidan foydalangan holda bajariladigan mashqlar: bel muskulini rivojlantiradigan mashqlar (Giper extenziya), box jump (qutini ustiga sakrab chiqish), jump squat (turgan joyda sakrash) va boshqalar. CrossFit kompleksining mashqlaridan foydalanish CrossFit o'quv tizimida uch xil turdagi yuklar mavjud: G – asosan o'z tana vazniga ega mashqlar (gimnastika), W – kuchli sport turlari bilan bog'liq mashqlar (masalan, og'ir atletika), M-kardiojarrohlik mashqlari, keyin ishlab chiqilgan komplekslarda, tashkiliy-uslubiy xarakterdagi ko'rsatmalar bilan, talabalarga quyidagilar to'g'risida ma'lumot berildi mashqlar turi va tezligi. Nazorat guruhida mashg'ulotlar yordamida o'tkazildi, tadqiqotga jalb qilinganlar orasida jismoniy sifatlarni rivojlantirishning tipik vositalari va usullari o'quv guruhlarida, ya'ni: arqonga tirmashib chiqish, turnikda tortilish, polda qo'llarni yozish va bukish (otjimoniya), brusda qo'llarni bukish vayozish, yotgan xolatda tanani ko'tarish va yotish, turgan joyda balandlikka sakrash, uzunlikka sakrash, zarbani yutuvchi turniket bilan mashq qilish. Guruh mashg'ulotlari haftada 5 marta umumiy tayyorgarlik bosqichida va tayyorgarlik davrida o'tkazildi. Tajriba oxirida (5 oydan so'ng) sportchilar qayta sinovdan o'tkazildi. Tajriba guruh (TG) va nazorat guruhining (NG) o'rganilgan testlarida ko'rsatkichlar dinamikasi tahlil qilindi, natijalar jadvalda keltirilgan.

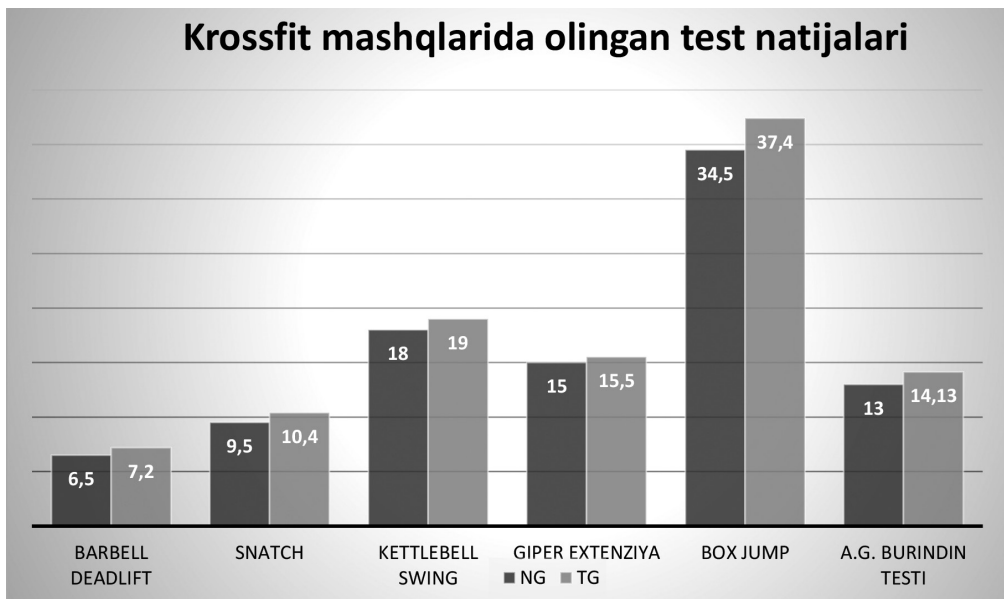
Jadval-1

Kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirish va musobaqa faoliyatini takomillashtishga mo'ljallangan test sinovlarining tahliliy natijalari jadvali

Testlar	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	t	P
Shtangani turgan holatda bel bilan ko'tarish (Barbell deadlift) marotaba	6,5±0,82	7,2±0,56	2,37	≤0,05
Shtangani siltab ko'tarish (Snatch)	9,5±0,85	10,4±0,68	2,50	≤0,05
Polvontoshni siltab oldinga ko'tarish (Kettlebell swing)	18,0±1,7	19,0±1,52	2,72	≤0,05
Bel muskulini rivojlantiradigan mashq (Giper extenziya) 20 soniya	15,0±1,69	15,5±0,95	2,40	≤0,05

Qutini ustiga sakrab chiqish va tushish (Box jump) marotaba	34,5±1,85	37,4±1,86	2,80	≤0,05
A.G. Burindin testi	13,00±0,73	14,13±0,76	2,85	≤0,05

Ishlab chiqilgan mashqlar to'plamini amalga oshirish samaradorligi boshida va oxirida NG va TG natijalarini solishtirish orqali baholandi, pedagogik tadqiqot yakuniy ko'rsatkichlar ekanligi aniqlandi tajriba guruh nazorat guruhi natijalaridan samaradorli ekanligi aniqlandi.

Barcha motor vazifalari:

- "Shtangani turgan holatda bel bilan ko'tarish (Barbell deadlift)" testida Tajriba guruhida ko'rsatkichlar 9,7% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $7,2 \pm 0,56$ marta, Nazorat guruhida esa $-6,5 \pm 0,82$ martani tashkil etdi;

- Tajriba guruhida ko'rsatkichlar " Shtangani siltab ko'tarish" testida ko'rsatkich 8,65% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $10,4 \pm 0,68$ marta, Nazorat guruhida esa - $9,5 \pm 0,85$ martani tashkil etdi;

- Tajriba guruhida ko'rsatkichlar "Polvontoshni siltab oldinga ko'tarish" testida ko'rsatkichlar 5,2% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $19 \pm 1,52$ marta, Nazorat guruhida esa - $18 \pm 1,7$ martani tashkil etdi;

- Tajriba guruhida ko'rsatkichlar " Bel muskulini rivojlantiradigan mashq" testida ko'rsatkichlar 3,2% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $15,5 \pm 0,95$ marta, Nazorat guruhida esa - $15 \pm 1,69$ martani tashkil etdi;

- Tajriba guruhida ko'rsatkichlar " Turgan joyda sakrash" testida (pozani ushlab turishning maksimal vaqti) ko'rsatkich sezilarli darajada $7,75\%$ ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $37,4 \pm 1,86$ s, Nazorat guruhida esa $34,5 \pm 1,85$ s ni tashkil etdi; A. G. Burindinning sinovida (kurash manekenining uch daqiqa davomida dam olmasdan burilishi, manekenning vazni sportchining tana vaznining $35-40\%$), Tajriba guruhida ko'rsatkichlari $7,9\%$ ga sezilarli darajada yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $14,125 \pm 0,76$ marta, Nazorat guruhida esa – $13 \pm 0,73$ martani tashkil etdi. Ushbu test vosita gipoksiyasi sharoitida kurashchining maxsus chidamliligi va barqarorligini tavsiflaydi, shundan kelib chiqib taxmin qilish mumkin:

Mashqlarni bajarish paytida rivojlanadigan vosita gipoksiyasi sharoitida kurashchining barqarorligi qanchalik yuqori bo'lsa, sinov oxiriga kelib spurtlarning vaqti shunchalik kamayadi.

Xulosalar. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, CrossFit tizimidan foydalangan holda ishlab chiqilgan mashqlar majmualari malakali erkin kurashchilar uchun samarali bo'lib, ularning chidamlilik ko'rsatkichlarini oshirishga yordam beradi va terma jamoa murabbiylari tomonidan o'quv jarayonida ishlatilishi samara beradi deb hisoblaymiz. CrossFit tizimidagi noan'anaviy mashqlar to'plamidan foydalanish kurashchilarni tayyorlashda "tabiiy simulyator" ga o'xshash ta'sir ko'rsatishini ta'kidlash mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Z.A.Bakiev. Erkin kurash nazariyasi va uslubi. Toshkent.; "Lider Press" nashriyoti 2011
2. S.Q.Adilov. "Erkin kurash nazariyasi va uslubi" Darslik 2021
3. S.Q.Adilov. Sport pedagogik mahoratini oshirish (Erkin kurash). O'quv qo'llanma. Toshkent: "Fanlar akademiyasi bosmaxonasida" nashr etilgan 2019
4. Бойко В.Ф., Данько Г.В. Физическая подготовка борцов: учеб. пособие. М.: ТВТ Дивизион, 2019. 224 с.
5. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена: основы теории и методики воспитания. 4-е изд. М.: Спорт, 2019. 200 с.
6. Козляков А.В. Силовая подготовленность борцов вольного стиля различной квалификации // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. 2010. № 9 (67). С. 43–47.
7. Лосев А.С., Малышев А.А. Силовые виды спорта: учеб.-метод. пособие. Арзамас: Изд-во Арзамасского филиала ННГУ, 2014. 97 с.
8. Матушак П.Ф. 100 уроков вольной борьбы: учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2011. 292 с.
9. Осипов А.Ю., Дворкин В.М., Приходов Д.С. Использование кроссфит-сессий в процессе подготовки молодых дзюдоистов // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная реакция. 2019. Т. 4. № 4. С. 85–89.
10. Платонов В.Н. Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. М.: Спорт, 2019. 656 с.
11. Шахмурадов Ю.А. Вольная борьба: научно-методические основы многолетней подготовки борцов. 2-е изд. Махачкала: ИД «Эпоха», 2011. 368 с.

FUTBOL TEXNIKASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA FUTBOLCHIDA TEXNIKANI O'STIRISH METODIKASI

Qaxxarov F.G.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: futbol texnikasi, harakat malakasi, futbolchida texnikani o'stirish, jismoniy qobiliyat, osondan - qiyinga; oddiydan – murakkabga, zarba.

Ключевые слова: техника футбола, двигательные навыки, развитие техники игрока, физические возможности, от простого к сложному; от простого к сложному, удар.

Key words: football technique, motor skills, player technique development, physical capabilities, from simple to complex; from simple to complex, hit.

Резюме: Ushbu maqolada futbol texikasining o'ziga xos xususiyatlari va futbolchida texnikani o'stirish metodikasi haqida fikr yuritilgan.

Резюме: В данной статье рассматриваются особенности футбольной техники и метод развития техники у игрока.

Summary: This article discusses the features of football technique and the method of developing a player's technique.

Futbol texikasining o'ziga xos xususiyatlarini, boshqa sport turlaridan farqini bilmay turib, bu sohada muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Har bir futbolchi texnik harakatlarni bajarish usullarini yaxshi egallagan bo'lishi kerak.

Texnika usullari va to'pni egallab olishning ayrim elementlarini bajarish hamda ularni o'yin paytida qo'llash quyidagicha tavsiflanadi:

1) futbol harakatlari malakasi har doim ma'lum bir sifatlar, masalan, mushak-kuch, tezkorlik, chidamlilikka asoslanadi;

2) harakat malakasi o'yiii texikasini ifodalovchi element hisoblanadi va u uzoq vaqt yuqori darajada barqaror bo'ladi;

3) futbol o'yini texikasi uchun xos bo'lgan tabiiy holat shundan iboratki, asosiy texnika usullarini qo'l bilan emas, balki oyoq bilan bajarishga to'g'ri keladi. Bu faqat boshlang'ich davrdagina o'yiii texikasini egallash uchun qiyinchilik tug'diradi;

4) futbol o'yini texnikasi elementlari g'ayrioddiy, bolalar uchun notabiiy bo'lganligi sababli, o'yin texnikasiga o'rgatishda tegishli uslubiy usullarni qo'llash zarur bo'ladi;

5) o'yin paytida futbolchilar texnik usullarni «o'ziga xos muhitda» qo'llaydilar: o'yin qoidalarida gavda bilan kurash olib borishga ruxsat beriladi. Bunda raqibingiz sizga u yoki bu texnika usulini qo'llashingizga xalaqit berishi mumkin. Shuning uchun futbolchilarni texnikaga o'rgatish va uni mustahkamlashda o'yindagi kurash xususiyati hamda raqibning qarshilik ko'rsatuvchi harakatlarini nazardan qochirmaslik lozim;

6) futbolda (birinchi navbatda o'yin paytida) harakatlarni oldindan mo'ljallay olish mumkin emas, ular vaqt va makonda sodir bo'ladi. Ularni oldindan rejalashtirib bo'lmaydi. Bu harakatlarning makondagi, vaqt oralig'idagi va dinamik (mushak kuchi, tashqi ta'sir kuchlari) xususiyati ko'pgina individual sport turlariga (yengil atletika, gimnastika, suzish, velosiped sporti va h.k.) nisbatan boshqacharoq.

O'yin xususiyati va harakatlarning o'ziga xos tuzilmasi o'yinchilarning individual jismoniy hamda ruhiy xususiyatlaridan tashqari, texnikaga o'rgatish va uni mustahkamlashni belgilab beradi. Harakatlarga o'rgatishni alohida qismlarga bo'lingan holda amalga oshirish mumkin emas.

Bo'lajak futbolchilar texnika usullari bilan tanishishlari, ularni o'rganib olishlari va kelgusida o'yin vaziyatlarida qo'llashlari lozim. Futbol texnikasini o'rganishga kirishish uchun, birinchi navbatda, kishi ulg'aygan bo'lish zarur. Bu bilan shu narsa nazarda tutiladiki, harakatlarni egallash uchun bir xil darajada ham jismonan, ham ruhan tayyor bo'lish kerak. Tana uzunligining ma'lum bir darajasi, qon aylanishi, nafas olish hamda boshqa organlarning shu bilan bog'liq bo'lgan ishi ulg'ayganlikni anglatadi. Bunda yosh futbolchilarning bo'yi va vazniga emas, balki ularning ichki organlari faoliyatidagi o'zgarishlarga e'tibor qaratiladi.

Ulg'ayish va harakatlarni o'rganish o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud. Ba'zi malakalarni (masalan, harakat malakalarini) bola faqat ma'lum bir yoshda, ya'ni u shunday harakatlarni bajarishga yetilgan paytda egallashga qodir. Aks holda harakat tuzilmasi va organizm funksiyalari malakasi bir-biriga qarama-qarshi bo'lib qoladi hamda harakatlarni o'zlashtirish muvaffaqiyatsiz yakunlanadi. Buning ustiga ularning hammasi kelgusida salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, harakat usullari hamda futbol texnikasini faqat jismoniy va ruhiy yetilgandagina o'zlashtirish mumkin. [3]

Futbol texnikasini, ya'ni ongli ravishda bajariladigan harakatlarni 9-11 yoshdan boshlash uslubiy jihatdan to'g'riroq. Ya'ni to'g'ri rivojlanayotgan

bolalar futboldagi harakatlarni o'rganish uchun zarur imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Kichik yoshli bolalarda texnik elementlarni majburan o'rgatib bo'lmaydi. Bu yoshda ular erkin o'ynaladigan boshqa o'yinlar bilan bir qatorda, to'pning xususiyatlari bilan tanishishlari lozim. Chunki ayni shu yoshda «bola to'pni emas, to'p bolani harakatlantiradi». U tajriba orttiradi, to'p bilan muomala qilishda boshlang'ich malakalarni o'zlashtiradi.

Jismoniy qobiliyatlار va texnikani o'stirish -Futbolchi o'z texnikasini zarur optimal kuch, tezlik, chidamlilik va boshqa jismoniy sifatlar bilan muvofiqlashtira olsagina, u foydali o'yin ko'rsatishi mumkin. Agar biz kerakli kuch va tezlikka ega bo'lmasak, futbol texnikasi usullarini bajara olmas edik. Shu bilan birga, chidamliliksiz o'yin texnikasidagi bizning ko'nikmalarimiz (malakalarimiz) katta ahamiyatga ega bo'lmasdi.

Kuch - texnika elementlarini bajarishda asosiy o'rin egallaydi: u oyoq va bosh bilan zarbalar berishda, aldanchi harakatlar, to'pni olib qo'yishda juda muhim. Futbolchi to'pni katta tezlik bilan olib yurish paytida burilishlar, to'xtashlarni mohirona bajarsa, yo'nalishini o'zgartira olsagina, aldanchi harakatlarni yaxshi qo'llashi mumkin. Shuningdek, kuch sakrash va deysinish uchun ham zarur. Chidamlilik hamda texnikaning bog'liqligi obyektiv bo'lib, muskullari toliqqan, chidamsizroq futbolchi aniq va o'ta nozik harakatlana olmaydi. Toliqqan muskullar, o'yin vaziyati qanchalik talab qilmasin, asab tizimiga bo'ysunmaydi. Chidamlilikning yetishmasligi keyinchalik texnik xatolarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Texnikaning tezlik, chaqqonlik, egiluvchanlik yoki boshqa jismoniy sifatlar bilan bog'liqligi shu bois muhim ahamiyat kasb etadi. Bu omillar futbolchilarni tayyorlayotgan har bir murabbiyning e'tiboridan chetda qolmasligi kerak. Texnikani mustahkamlash o'z-o'zidan zarur jismoniy sifatlarini rivojlantiradi, faqat u yetarli darajada bo'lmasligi mumkin. Mutaxassislar tili bilan aytganda, yaxshi futbolchi chaqqon ham bo'ladi. O'yin paytida maydonda kurashish sharoitlari tez va doim o'zgarib turishini inobatga olsak, futbolchi o'yiii vaziyatining o'zgarishiga moslashib borishi kerak. Harakatlarni tez egallab, ulardan o'yiii paytida oqilona foydalana oladigan, yuzaga kelgan vaziyatlarda tez va aniq yo'l topadigan, o'yindagi holatlarni oldindan ko'zlab, shunga muvofiq eng to'g'ri yechimlarni topadigan futbolchi - chaqqon o'yinchi hisoblanadi. Ammo bilishimiz kerakki, to'pni oyoqda bir necha marta o'ynata olish qobiliyati chaqqonlikni anglatmaydi. Futbolchi ikki sifatga - o'yindagi holatlarni sezish va tanlash hamda to'p bilan o'ynash (jonglyorlik qilish) malakasiga ega bo'ladi.

[8]

Yosh futbolchi oldiga uning tayyorgarliliga nisbatan yanada qiyinroq vazifalarni qo'yish - chaqqonlikni tarbiyalashning eng samarali usuli. Buning uchun har qanday mashqni murakkablashtirish mumkin. Masalan, bitta texnika usulini ketma-ket bajariladigan bir nechta usullar bilan (kompleks holda) almashtirish natijasida futbolchining koordinasion malakalari takomillashadi. Yoki yosh futbolchiga kutilmaganda paydo bo'lgan vazifalarni qo'yish ham samara beradi. Vazifalar shunday bo'lishi kerakki, o'yinchi ko'p sonli imkoniyatlardan birini tanlashi va qanday usulni qo'llash lozimligini o'zi hal etishi mumkin bo'lsin. Faqat shu tarzdagina futboldagi harakatlar soni ko'payadi va yangi koordinasion harakatlar hosil bo'ladi.

Chaqqonlik mashqlari, birinchi navbatda, markaziy asab tizimiga ta'sir ko'rsatadi, natijada futbolchi ruhan toliqadi (charchoq alomati). Shu sababli bunday mashqlar futbolchi to'yib hordiq chiqargach yoki o'quv-mashg'ulot jarayonining boshida qo'llaniladi. To'p bilan o'ynash (jonglyorlik) chaqqonlikni rivojlantiruvchi va o'yin texnikasini o'rganishga yordam beruvchi maxsus mashqlar sirasiga kiradi. Ya'ni bunda murakkab shakllarda to'p bilan bajariladigan oddiy mashqlar yaxshi samara beradi. Ayniqsa, o'yin mashqlari, texnik va taktik elementlardan iborat o'yinlar, to'p bilan atletika o'yinlari foydali.

Umumiy uslubiy ko'rsatmalar. Futbolchilarning texnik tayyorgarligi nazoratsiz qoldirilmasligi kerak. Bu muntazam mashg'ulotlar bilan birgalikda olib borilsa, yaxshi natija berishi mumkin. Sport maktablari tizimida yangi sportchilarni o'yin texnikasiga o'rgatishda ketma-ketlikka rioya qilish zarur bo'lib, u quyidagi tamoyil asosida amalga oshirilishi lozim: **osondan - qiyinga; oddiydan - murakkabga.**

Birinchi navbatda eng oddiy zarba berish va to'pni qabul qilib olish qoidalari (masalan, oyoq kaftining ichki tomoni, oyoq ustining ichki qismi bilan zarba berish, to'pni oyoq kaftining ichki tomoni bilan to'xtatib qolish)ni o'rgatish zarur. Bu jarayonda o'yinchilarning yuqoridagilarni o'zlashtirib olishlarini kutib o'tirmay, boshqa texnika elementlarini o'rgatishga ham kirishish mumkin. Zarba berish va to'pni to'xtatib qolish mashqlaridan so'ng, bir vaqtning o'zida to'pni bosh bilan qabul qilish, olib yurish usullari, so'ngra aldamchi harakatlar va nihoyat, to'pni raqibdan olib qo'yish malakalari o'rgatiladi. Shu bilan birga, darvozabon texnikasining asosiy elementlariga, ya'ni yumalab ketayotgan, yarim baland, balanddan kelayotgan to'pni ushlab olishga o'tiladi. Darvozabon maydondagi o'yinchiga nisbatan birmuncha boshqacha jismoniy va aqliy qobiliyatlarga ega bo'lishi lozim. Endigina o'ynashni boshlagan yosh futbolchilarni darvozabon sifatida tanlashda sinchkovlik bilan saralab olish taqozo etiladi.

Yangi o'yinchilarga murakkab harakatlar va texnik elementlarni o'rgatish, ularning qobiliyatlariga qarab, ikki uslubda amalga oshiriladi:

1) *yaxlit (global)*

2) *bo'lib-bo'lib (qismlarga bo'lib).*

Birinchi usulda texnika elementlari bir butun holda amalga oshiriladi. Chunki, yengilroq zarba berish, to'pni qabul qilib olish, bosh bilan zarba berish, to'pni olib yurish harakatlarini «bo'lib tashlash»ga ehtiyoj yo'q. Qismlarga bo'lib tashlab o'rgatilgan elementlar o'zini oqlamaydi, ayniqsa ularning har biri alohida bajarilsa. Ko'p texnika elementlarini yaxlit uslubda amalga oshirish zarur, biroq har doim ham emas. Ya'ni harakatni o'zlashtirish «silliq» kechmasa, uni qismlarga bo'lib yuborish, boshqa uslubga o'tish kerak.

Yangi o'yinchilarga texnikaning murakkab usullarini o'rgatishda o'qitishning qisman (to'liqsiz) uslubini qo'llash ham mavjud. Qismlarga bo'lingan uslub yordamida futbolchilarga murakkab usullar o'rgatiladi: oyoq ustining o'rtasi bilan zarba berish; oyoq ustining tashqi qismi bilan zarba berish; sakrab turib bosh bilan zarba berish; to'pni olib qo'yish (masalan, to'pni oyoq ostidan urib yuborish); darvozabonlar uchun to'pga tashlanish; yiqilishlar; to'pni musht bilan qaytarish kabi. Biroq bu uslub futbolchi butun harakatni tushunib yetgandagina, o'zini oqlashi mumkin.

Harakatlarni o'rgatish jarayonida quyidagilar qo'llaniladi:

- tushuntirish;
- ko'rsatish;
- bajarish (amalda namoyish qilish);
- xatolarni tuzatish.

O'quv-mashg'ulot jarayonida futbolchilarning jismoniy va asab tizimiga tushadigan yuklama uning texnik darajasiga mos bo'lishi lozim. Haddan tashqari og'ir yuklamalar, zo'riqish yoki tezlik mashg'ulotni samarali o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi. Yaxshisi buning uchun shartlarni soddalashtirish lozim. Bosh bilan zarba berishni o'rgatishning boshlang'ich paytlarida yengilroq va yumshoq to'plardan foydalanish maqsadga muvofiq. Darvozabonlar uchun ham yumshoq to'shamali yoki qumli joylar tanlanishi kerak. Chunki, mashg'ulotlar jarayonida harakatlarni his qilish muhim ahamiyatga ega. Harakat malakalarini shakllantirish paytida mushaklardan signallar keladi, ya'ni mushaklarning qabul qilib olishi sodir bo'ladi va ular o'yinchiga uning harakatlari to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligi haqida «xabar» beradi.

Texnika elementlarini o'rgatish jarayonida «qulay» va «noqulay» oyoqning ahamiyati har doim murabbiylarni qiziqtirib keladi. Har ikkala oyoqda o'ynay

olish qobiliyatlarini shakllantirish muhim hisoblanadi. Bajariladigan element avval qulay (chap yoki o'ng) oyoqda, keyin ikkinchi oyoqda bajariladi.

Xatolarni tuzatish, harakatlarga o'rgatishni nazorat qilish. O'yin texnikasidagi xatolarni o'z vaqtida tuzatish har bir futbolchi, ayniqsa yosh o'yinchilar uchun muhim ahamiyatga ega. U yoki bu texnika elementini yetarlicha tushunmaslik oqibatida futbolchida ushbu harakatni bajarish to'g'risida noto'g'ri tasavvur hosil bo'ladi. Bu takroran tushuntirish, ko'rsatib berish yoki boshqacha ko'rgazmali usuldan foydalanish orqali bartaraf etiladi. Ba'zan o'zini yaxshi oqlagan to'g'ri va noto'g'ri harakatlarni bir-biri bilan taqqoslash uslubi qo'llaniladi. Futbolchi harakatni to'g'ri bajarayotganini his qiladi, aslida esa unday emas. Bu kamchilik ham takroran tushuntirish orqali tuzatiladi. Bundan tashqari, o'z-o'zini nazorat qilishni kuchaytirish lozim.

Shunday bo'lishi ham mumkinki, ba'zan o'yinchi ma'lum bir vazifani bajara turib, harakatida yo'l qo'ygan xatosiga o'zi ishonch hosil qiladi.

Futbolchining yetarli jismoniy tayyorgarlikka ega emasligini zarur jismoniy sifatlarni takomillashtirish orqali bartaraf etish mumkin. Puxta o'zlashtirilmagan harakat texnikani to'g'ri qo'llashga xalaqit beradi. Buni tuzatish uchun o'sha harakat alohida elementlarga bo'linadi.

O'z-o'zini nazorat qilish futbolchida tetiklik, o'ziga ishonch hissini uyg'otadi. Nazorat qilish murabbiy tomonidan ikki xil tarzda olib boriladi:

1) shaxsiy (sub'ektiv) baholash asosida. Ya'ni ko'z bilan ko'rilganni individual baholash murabbiy ishidagi kundalik holatdir. Mashqlarni bajarish paytida murabbiy futbolchining harakatlarini muntazam kuzatib turadi va ularni baholab boradi. Uning tanbehlari, maqtovlari yoki e'tirozlari futbolchi uchun doimiy yordam hisoblanadi. Individual baholashning to'g'riligi murabbiyning maxsus bilimlari, zakovatiga bog'liq;

2) obyektiv uslub asosida, ya'ni texnikani tekshirish bilan. Harakatlarga o'rgatishni nazorat qilish uchun vaqti-vaqti bilan nazorat tekshiruvlarini o'tkazish zarur. Muhimi, baho har doim individuallik va sub'ektivlikdan xoli bo'lishi lozim. Murabbiy har bir o'yinchining mahorati va individual xususiyatlarini batafsil qayd etib borishi kerak. Har yili 2-3 marta texnik tayyorgarlik bo'yicha nazorat sinovlarini o'tkazish lozim. Chempionat boshlanishidan oldin, birinchi hamda ikkinchi davralardan so'ng o'yinchilarning texnik malakalari baholanadigan uslub eng to'g'risi hisoblanadi. Ayrim usullarni misol tariqasida keltirib o'tamiz.[14]

Uzoqqa yo'naltiriladigan zarbalar - Har bir oyoq bilan uch martadan pastdan zarba berish. Zarba berilgan va to'p to'xtagan joy orasidagi masofa o'lchanadi, o'rtacha ko'rsatkich hisobga olinadi. Har bir oyoq bilan uch martadan

buraltirib zarba berish. To'pga zarba berilgan va u birinchi marta yerga tekkan joy orasidagi masofani o'lchanadi. Uchta zarbadan o'rtachasi hisoblanadi.

Nishonga qaratilgan zarbalar - 16,5 metr masofadan turib, darvozaning ikkala burchagiga (qo'yilgan to'siqqa) pastdan zarba berish. Mashg'ulot har bir oyoqda uch martadan bajariladi. Darvozaga kelib tushgan to'plar soniga ochkolar qarab aniqlanadi.

Doira markazidan 25 metr masofada turib, to'pini maxsus doiraga buraltirib tepish. Mashg'ulot har bir oyoqda uch martadan bajariladi. Mashg'ulot doiraga kelib tushgan to'plarning umumiy soniga qarab baholanadi.

O'n olti metr masofadan turib, harakatsiz turgan to'pni to'singa tekkizish. Nechta zarbadan keyin to'singa tekkizishga qarab baholanadi.

Bosh bilan uzoqqa yo'naltiriladigan zarbalar - to'pni vertikal yuqoriga otib, peshonaning o'rta qismi bilan oldinga zarba berish. Uchta zarbadan o'rtachasi hisoblanadi. Ikkinchi mashg'ulotda xuddi shu mashq peshonaning yon tomoni bilan bajariladi.

Bosh bilan nishonga qaratilgan zarbalar - to'pni vertikal yuqoriga otgan holda o'n bir metr masofadan turib, peshona bilan to'singa zarba berish. To'singa tekkizilgan zarbalarga qarab baholanadi. Ikkinchi mashg'ulotda doira markazidan 18 metr masofada turib, peshonaning yon qismi bilan zarba beriladi.

To'pni oyoqda va boshda o'ynatish - ushbu mashqda to'p ikkala oyoqda va boshda o'ynatiladi. To'pning yerga tushguniga qadar nechta zarba berilganiga qarab baholanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, futbol texnikasining o'ziga xos xususiyatlari to'liq anglab yetgan futbolchida futbol texnikani o'zlashtirish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Ibragimov M.B. "Futbol madaniyati" Izd-vo. «Standart poligraf» 2012. 219 c.
2. Mirzaev O. S. "Futbolchining Modeli-uning taktikasi sifatida" amaliy va tibbiyot fanlari ilmiy jurnali. - 2022. - T. 1. - №. 5. - C. 42-44.
3. Nurimov Z.R. "Совершенствование ГРУППОВЫХ тактических действий ФУТБОЛИСТОВ" - Т., 2005.
4. Nurimov R.I. "Совершенствование тактических действий ФУТБОЛИСТОВ высокой квалификации" - Т., 2000.
5. Nurimov R.I. "Ёш футболчиларни техник ва тактик тайёрлаш" - Т., 2005.

ТАКТИЧЕСКИЕ ДЕЙСТВИЯ В ВОЛЕЙБОЛЕ

Аллаяров И.К.

Нукусский филиал

*Узбекского государственного университета физического
воспитания и спорта*

Tayanch soʻzlar: taktika, hujum, voleybol, toʻp, usul, himoya, uzatma, sport, musobaqa, texnika, taraqqiyot, oʻyin, malaka, kombinatsiya, tezlik, maydon

Ключевые слова: тактика, атака, волейбол, мяч, метод, защита, пас, спорт, соревнования, техника, прогресс, игра, квалификация, комбо, скорость, поле.

Key words: tactics, offense, volleyball, ball, method, defense, pass, sport, competition, technique, progress, game, qualification, combo, speed, the field.

Резюме: Ushbu maqolada voleybol sport turining taktikasi, texnikasi, bugungi kunga qadar taraqqiyoti haqida ilmiy fikrlar tadqiq etiladi.

Резюме: В этой статье исследуются научные взгляды на тактику, технику, прогресс волейбольного спорта на сегодняшний день.

Summary: This article examines the scientific views on the tactics, technique, and progress of volleyball today.

В волейболе тактикой игры называется искусство победы одной команды над другой командой с помощью индивидуальных, групповых и коллективных действий. Основная задача тактики состоит в том, чтобы определить и применить инструменты, методы и формы игры, используемые для победы в зависимости от существующей ситуации по отношению к определенной команде противника. Тактическая комбинация - это действие нескольких игроков, направленное на создание благоприятных условий для атаки одного игрока. Дисциплина игры - подчинение действий каждого игрока действиям команды, выполнение запланированных в предстоящей игре тактических указаний, соблюдение правил игры и общечеловеческих качеств и т. д. В игровой тактике применяются следующие понятия: Термин "первый темп" относится к тому игроку, который первым начинает комбинацию атак, и приводит к атаке с мячом, который быстро передается. Условие распределения атакующих по темпу принято

в основном, поэтому от атакующих требуется использование всех методов и тактических комбинаций. Связующий игрок должен уметь правильно оценивать ход игры и эффективно организовывать атаку из игровых ситуаций, которые могут возникнуть. Именно поэтому для выполнения этой функции выбираются игроки с широким кругозором, дисциплинированные игроки, которые понимают тонкости игры, быстро понимают мысли команды и создают комбинации, которые соответствуют сути игры. Тактический курс, тактические формы, методы и средства, предназначенные для конкретных соревнований, должны подчиняться заранее спланированной стратегической программе. Все тактические действия должны основываться на возможностях тактического мышления, правильной оценки ситуации, целесообразного охвата, физических возможностей, технических навыков и воли.

В эффективной части тактического действия особое место занимает способность предварительно осознавать положение полушарий головного мозга. Эта способность позволяет принимать правильные решения в соревновательных ситуациях и повышать эффективность целевых тактических действий. Конечно, развитие таких способностей зависит от того, насколько спортсмен опытен в игре. Поэтому в процессе тренировок очень важно выбирать и использовать упражнения, которые развивают способность предвидеть непредвиденную ситуацию, принимать соответствующее решение и запоминать предполагаемый план действий. Этот высоко совершенствованный потенциал является важным фундаментом в реализации тактического и стратегического плана. При применении упражнений, относящихся к развитию способности предвидеть и реагировать на ситуацию, необходимо выполнить процедуру из 3 процессов.

Тактика игры состоит из двух частей: тактики нападения и обороны, реализуется на основе индивидуальных, групповых и коллективных тактических действий. Под наступательной тактикой понимаются тактические действия команды, групповые тактические действия и индивидуальные тактические действия. Комбинации в широком масштабе и тактическое действие начинается на основе определенной тактической комбинации и заканчивается в конце комбинации индивидуальным способом действия. Под групповым тактическим действием понимается решение задачи нападения двумя или более игроками. Групповые тактические действия осуществляются следующим образом:

1. Создание атаки в присутствии игрока-связующего, находящегося в переднем ряду;

2. То же самое, но только при наличии сцепления с задним рядом;
3. Прием мяча и передача со стороны нападающего второго мяча нападающему-ударнику;
4. Осуществление обманного броска мяча с угрозой наступательного удара.

Каждая группа выполняет задним ходом предсказанные и обученные тактические комбинации. Нападающие при совершении наступательных действий передвигаются в следующем порядке:

- без изменения направления движения (каждый в своей зоне);
- с изменением направления движения; при замешательстве.

Рассмотрим тактические комбинации, организуемые по вышеуказанным направлениям.

1. Принимающий подает мяч в зону 3 связующему, который, в свою очередь, передает мяч в зону 4 или 2 (позади головы). Если связующий находится в зоне 2, он передаст мяч в одну из зон 4 или 3. Эта комбинация также может быть использована при передаче мяча из привязывающей задней зоны в переднюю зону. В этой комбинации основную задачу выполняет игрок в зоне 3. Он должен заставить соперника думать, что он может атаковать низкий, короткий или быстро летящий мяч.

2. Принимающий подает мяч связующему игроку в зоне 3. Связывающий игрок должен передать мяч следующим образом: в зону 4-3 для короткого удара; в свою зону по нижней траектории; в затылок по нижней траектории; в зону 3-2 по сокращенному расстоянию. Нападающие двигаются под определенным углом для нанесения удара. Последовательность действий атакующего приводит к определённым комбинациям. В комбинации Волна участвуют три игрока - связующий и нападающий из зон 3-4. Игрок в зоне 3 бежит, чтобы начать атаку с низкой передачей мяча (коротко, в полете). Мяч передается игроку в зоне 4, игроку в зоне 4 и игроку в зоне 3. Игрок в 3-й зоне отвлекает игроков соперника, ставящих блок. Это позволяет игроку из зоны 4 эффективно завершить атаку (без задержки или в зависимости от задержки). Длина передачи мяча изменяется в соответствии с условиями. Если массовый прием происходит вблизи зоны 4, создаются благоприятные условия для реализации комбинации эшелон. В этом случае игрок в зоне 3 будет делать то же самое, что и выше, игрок в зоне 4 попытается изменить ход и перейти за игрока в зоне 3, но сделает это на шаг медленнее. Эта комбинация может быть выполнена в зонах 3 и 2, если мяч передан в зону 2. без изменения курса (каждый в своей зоне);

с изменением курса движения; с запутанным движением. Рассмотрим тактические комбинации, организуемые по вышеуказанным направлениям.

В комбинации назад крест движение начинает игрок 2-й зоны, а игрок 3-й зоны движется вслед за ним в 2-й зоне в атакующем направлении.. Комбинация в этом варианте является немного более сложной. Групповые атакующие действия будут выполняться после первой передачи, как описано выше. Такие атакующие движения можно совершать только в том случае, если первый мяч принимает качественно (если соперничающая команда не может завершить свои движения атакой, если введенный в игру мяч не создает затруднений). При этом атака может завершиться в двух вариантах. В первом варианте наносится нападающий удар.

К сожалению, работая с молодыми волейболистами, мало внимания уделяется обучению тактическим комбинациям и их применению в процессе игры. При применении тактической комбинации необходимо исходить из следующих двух обстоятельств:

1. Применение тактической комбинации должно исходить из конкретных игровых условий;
2. Комбинации должны основываться на возможностях технико-тактической подготовки команды.

Индивидуальные тактические действия являются основным компонентом командного и группового игрового движения. Они подчиняются движениям без и с мячом. Движения без мяча включают в себя введение мяча в игру, передачу мяча, выбор позиции для атаки и соответствующие движения по команде, группе движений. К действиям игрока при передаче мяча для атакующего удара относятся:

- 1) передача мяча нападающему, стоящему впереди игрока-связующего;
- 2) передача мяча нападающему, стоящему позади игрока-связующего;
- 3) распределение передач между нападающими по единому принципу;
- 4) передача мяча по отношению к слабому защитнику соперничающей команды;
- 5) определение траектории передачи мяча исходя из тактического плана игры и приема мяча;
- 6) передачи мяча с помощью обманных движений в форме подачи: вперед, словно передавая мяч, и бросать его на поле соперника;
- 7) передача мяча вперед, словно передавая мяч, и затем передача мяча назад;
- 8) передача мяча вперед, словно передавая мяч назад.

Основными тактическими действиями при вводе мяча в игру являются:

- 1) чередование мяча по направлению силы;
- 2) направление мяча в сторону неэффективного игрока соперника;
- 3) направление мяча в сторону основного нападающего соперника;
- 4) направление мяча в сторону нового игрока;
- 5) направление мяча в сторону соперника, который ищет мяч из задней зоны;
- 6) направление мяча между игроками;
- 7) направление мяча в свободные и труднодоступные места поля.

К основным тактическим действиям в нападении и нанесении ударов относятся:

- 1) выбор метода атаки;
- 2) имитация атаки и обманчивого движения;
- 3) чередование способов нанесения атаки в зависимости от игровой ситуации;
- 4) удар по барьеру, удар между поднятыми руками барьера с целью выбить мяч из барьера на полевою площадку;
- 5) прыжковая передача мяча, имитирующая атаку;
- 6) бросание мяча на поле соперника с обманчивым движением, имитирующим прыжковую передачу.

Тактическое действие с кибернетической точки зрения представляет собой ряд саморегулируемых действий, связанных с поиском наиболее эффективного решения в сложной ситуации и принятием соответствующих действий. Таким образом, тактическое действие - это психофизиологический процесс, в котором афферентные нервные рецепторы и волокна СНС участвуют в восприятии, запоминании, анализе внешних впечатлений, обработке в соответствии с ситуацией и принятии мотивирующих решений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent "O'zbekiston" NMIU, 2017, 48 b.
2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в Олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения. - Киев: Олимпийская литература, 2004, 808 с.
3. Pulatov A.A. Voleybolning rasmiy qoidalari. O'zDJTI nashriyot-matbaa boiimi. -T., 2002, 53 b.
4. Pulatov A.A. Voleybol. //JTI I kurs talabalariga mo'ljallangan ma'ruzalar to'plami. -T., 2004, 71 b.
5. Pulatov A.A., Isroilov Sh.X. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. O'quv qo'llanma. -T., 2007, 148 b.

ҚУТЛЫҚЛАЎ

ӨЗ КӘСИБИНЕ ПИДАЙЫ ИЛИМПАЗ, ТӘЖИРИЙБЕЛИ ПЕДАГОГ (ЖУМАШЕВА ГУЛНАРА ХӘМИЙДУЛЛАЕВНА 60 ЖАСТА)

Заманласларымыз қалбидің төринен орын алған инсанлар ҳаққында пикир жуўыртқанымда белгили илимпаз-педагог Гулнара Жумашева Хәмийдулла қызы көз алдыма келеди. Себеби, оның илим-билим хәм пәнниң изинен қуўып, илим шыңына жетискенине мәмлекетимиздиң билимлендириў та-раўының, соның ишинде мектепке шекемги хәм баслаўыш тәлим салалары-ның хәр тәрәплеме жетилисип, гүллеп раўажланыўы жолында өз күш-жиге-рин хәм билимин жумсап көп пайдалы хәм саўаплы ислер ислегенине гуўаман. Мен бул жерде оның мийнеткешлигин хәм өз үстинде тынбай излениў алып баратуғын алым екенлигин айтпақшыман. Хәр бир инсан бәйгиге қосылған атқа, ал, өмир машақатлы асырымлардан ибарат мәнзилге мегзейди. Узақ хәм тосқынлықлы белеслерге шыдам бере алмағанлары жүўенин сыпырып, өз байдалына кетеди. Ал, дойнағында барлары жоллар қанша аўыр болыўына қа-рамастан, журттың исенимин ақлап, жаўырнындағы жүкти мәнзилге аман-е-сен елитеди. Усындай инсанлардың бири Жумашева Гулнара Хәмидуллаевна деп ойлайман, себеби тәлимди туп тийкарынан қайта қурыўдың бирден-бир негизи бул мектепке шекемги жастағы балалар тәрбиясын хәр тәрәплеме жақ-сылаў, жетилистириў болып табылады. Ал мектепке шекемги билимленди-риў барлық тәлим-тәрбия барысының фундаменти тийкары болып табылады. Ол жақсылап қаланбай турып алдағы тәлим-тәрбия жумысларынан жақсы нәтийже күтиўге болмайды, демек мәмлекетимиздиң келешегин ойлайтуғын болсақ биринши гезекте мектепке шекемги тәлим-тәрбия ислерин жанланды-рыў, оны жаңа дәўир талапларына сай жаңаша қайта қурыў лазым. Тилекке қарсы республикамызда усы ең әдиўли хәм ең хұрметли, ең жуўапкершиликл-и ўазыйпаны мойнына алып илим-изертлеў жумысын алып барып атырған илимпазларымыз Қарақалпақстан Республикасында санаўлы десем қәтеле-спеймен, хәзирги күнге шекем тек Гулнарадан басқа алым мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери ушын (әлбетте өзбек тилинен аўдарылғанлар-ды айтпағанда) қолланба ямаса дидактикалық материаллар жазып келешегим-из болған балаларға инам етпеди. Оның 1994-жылы «Билим» баспасында

шыққан «Мектепке шекемги жастағы балаларды саўатлыққа үйретиў бағдарламасы ҳәм методикалық көрсетпеси, 1994-жылы «Билим» баспасында шыққан «Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги тәрбия концепция»сы, 1994-жылы «Қарақалпақстан» баспасында шыққан «Халық дәретпелери бала турмысында» атлы методикалық қолланбасы, 1995-жылы «Билим» баспасында шыққан «Бақшада сахналастырылған ойындар» атлы методикалық қолланбасы, 1997-жылы «Билим» баспасында шыққан «Формирование основ культуры общения дошкольников на каракалпакском языке средствами театрализованных игр» атлы монографиясы, 2001-жылы «Билим» баспасында шыққан «Балаларға қарақалпақ тилин үйретиўде дидактикалық ойындардан пайдаланыў» атлы методикалық қолланбасы ҳәзирги күнге шекем мектепке шекемги билимлендириў шөлкеми тәрбияшыларының ҳәм улыума билим бериў мектеплериниң баслаўыш класслары муғаллимлериниң ең сүйикли қолланбаларының бири болып келмекте. Буннан тысқары Гулнара Жумашева баслаўыш орыс класслар ушын 1994-жылдан баслап бириншилер қатарында «Қарақалпақ тили» сабақлығын биринши класстан баслап бесинши классларға шекем таярлап баслаўыш класс оқыўшыларын қуўанышқа бөлеп келди. Буннан басқа ол тәлим қарақалпақ тилинде алып барылатуғын мектеплердеги 2-класслары ушын «Өзбек тили» сабақлығын ҳәм тәлим басқа тиллерде (өзбек, қазақ, туркмен, орыс) алып барылатуғын мектеплердиң 2-3 класслары ушын «Қарақалпақ тили» сабақлығын «Билим» баспасында бир неше мәрте жәриялады. Соның менен бирге ол тәлим рус тилинде алып барылатуғын мектеплердиң 5 класслары ушын «Қарақалпақ тили» сабақлығын «Билим» баспасында жәриялады.

Гулнара Жумашева 1964-жылдың 18-июлында Нөкис қаласында белгили алым, кітап баспасы исиниң жетик қәнигеси сыпатында журтшылыққа кеңнен танылған, қарақалпақ әдебиятының жанкуйери, халқымыздың бийбаха әдебий маржанларын дунья аренасына алып шыққан, дилмаш-алым ҳәм журналист, елге белгили педагог устаз Хәмийдулла Жумашевтың шаңарағында дуньяға келген нәрестеге Гулнара деп исм қойылғанда оның усындай зыялы шаңарақтан өсип, илим тараўына жақыннан таныс болыўы, Гулнараның келешекте ағартыўшылық исиниң маманы әкесиниң исин даўам етиўши перзенти болатуғынлығын ҳешким қыялына да келтирмеген шығар.

Жаслайынан зийрек өскен тынық минезли, билимге жудә қуштар Гулнара 1981-жылы орта мектепти табыслы тамамлап, Т.Г.Шевченко атындағы Нөкис мәмлекетлик университетине оқыўға туседи.

Жумашева Гулнара Хәмидуллаевна 1986 жылы Нөкис Мәмлекетлик Университетинин рус тили ҳәм әдебияты факультетин питкерип, өзиниң дәслепки мийнет жолын қәнийгелиги бойынша 1986 жылы Нөкис қаласындағы 8-санлы орта мектепте рус тили ҳәм әдебияты пәни оқытыўшысы болып ислеўден баслайды. Буннан тысқары ол № 32 санлы орта мектепте

баслаўыш классларда рус хэм қарақалпақ тили муғаллими болып жұмыс ислеп устазлық етти. Бирақ оны негедур мектепке шекемги жастағы балалар тәрбиясы айрықша қызықтыратуғын еди сол себепли ол №1 балалар бақшасында тәрбияшы болып та иследи. Гулнара Хәмийдулла қызы балалар менен бирге болып, олардың хәр қыйлы қызығыўшылықларын, сөйлеў тилиниң раўажланыў өзгешеликлерин изертлеп, минез-қулқындағы хәр түрли қубылысларды бақлап, олардың унамлы бағдарда өсип жетилисиўине хәр тәрәплеме жағдай жаратып тәрбиялық жұмыслар алып барды.

1991-жылдан баслап Т.Н.Қары-Ниязий атындағы Өзбекистан педагогикалық илим-изертлеў институты Қарақалпақстан филиалында мектепке шекемги тәрбия хэм баслаўыш тәлим теориясы хэм методикасы бөлимінде дәслеп илимий хызметкер, соң бөлим баслық лаўазымында ислеген, усы дәўир ишинде бир ўақытта К.Убайдуллаев атындағы Республикалық муғаллимлердиң билимин жетилистириў хэм қайта таярлаў институтында оқытыўшы (лектор) болып иследи. Талантлы алым бул жұмысқа өткеннен кейин өзиниң теориялық билимин хәр тәрәплеме тереңлестириў үстинде жеделли иске киристи. Китапханалардың оқыў залларында саатлап отырып китап аўдарды мектепке шекемги хэм баслаўыш тәлим методикасына тийисли әдебиятларды бар интасын салып оқыды хэм бул тараўдағы алымлар менен жақын қатнаста бола баслады. Усындай көп излениўлерден кейин кандидатлық диссертациясының темасын да анықлады хэм тынбай излениў, бақлаў жұмысларын алып барды. Нәтийжеде 1996-жылдың 29-декабринде Т.Н. Қары-Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық илим-изертлеў институтында «Сахналастырылған ойынлар арқалы мектепке шекемги жастағы балаларда (тәлим орыс тилинде алып барылатуғын топарларда) қарақалпақ тилинде мәдениятлы сөйлеў көнликпелерин қәлиплестириў» деген темада кандидатлық диссертациясын табыслы жақлап шықты хэм 1997-жылыдың 1-майында Жоқары Аттестация Комиссиясы тәрәпинен «Педагогика илимлериниң кандидаты» (13.00.01) деген илимий дәрежени алды.

2001-жылы Жоқары Аттестация Комиссиясы тәрәпинен Т.Н. Қары-Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық илим-изертлеў институтының усынысы менен (13.00.01) үлкен илимий хызметкер (доцент) атағын алыўға миясар болды.

Гулнара Жумашева мектепке шекемги билимлендириў тараўы бойынша туңғыш шыққан илимпаз қызларымыздың бири. Бизлер оны хәр дайым мақтаныш етип жүремиз. Оның қәлеминен дөрелген бул мәселе бойынша илимий мақалалар менен методикалық қолланбалар, бағдарламалар Республикамыздағы мектепке шекемги жастағы бала тәрбиясы менен шуғылланатуғын мәкеме хызметкерлерине, тәрбияшыларына улыўма ата-аналарға жақыннан жәрдем беретугын қунлы материаллар болып табылады.

Гулнара Ҳамийдулла қызы ҳар жылы (Т.Н.Қары-Ниязий атындағы Ўзбекистан педагогикалық илим-изертлеу институты Қарақалпақстан филиалында ислеген жыллары) Республикамызда өткерилетуғын «Жыл тәрбиашысы», «Ағла муғаллим», «Тиллер көриги», «Көргизбели қураллар» ҳ.т.б. ҳар қыйлы республикалық ҳәм қалалық көрик-таңлау жарысларында жюри қурамының ағзасы болып, олардың керекли ҳужжетлерин таярлауда жәрдем берип табыслы өткерилиўине өз үлесин қосып келди.

Гулнара 1995-жылы «Мақтабгача тарбия» журналы өткерген ең жақсы мақалалар конкурсының лауреаты атанды ҳәм Ўзбекистан Республикасы халық билимлендириў министрлиги тәрәпинен шөлкемлестирилген жас аспирант, докторант ҳәм излениўшилердің педагогика илими бойынша жарысына қатнасып онда да жас алым қыздың илимий жұмысы жоқары баҳаланып «Хұрмет жарлығын» алыўға мияссар болды. Ол 1994 жылы «Ғумша» журналы ред.коллегия ағзасы, 1995 жылдан «Мақтабгача таълим» ред.коллегия ағзасы болған, 2019 жылдан усы кунге шекем «Муғаллим ҳәм үзиликсиз билимлендириў», 2024 жылдан баслап «Илим ҳәм жәмийет» журналының ред.коллегия ағзасы.

1999-жылдың август айынан баслап Ташкент педиатрия медицина институтының Нокис филиалында оқыў методикалық бөлиминің баслығы, 2001-2008 жыллары усы институттың «Жәмийетлик пәнлер» кафедрасында доцент лаўазымында иследи.

Г.Х.Жумашева 2001-2004 жыллары Т.Н.Қары-Ниязий атындағы Ўзбекистан педагогикалық илим-изертлеу институтында «Тиллерди оқытыў теориясы ҳәм методикасы» қәнигелиги бойынша докторантураны тамамлап, докторлық диссертация жұмысы бойынша илимий жұмыслар жоқары дәрежеде жуўмақлады. Ол докторантура дәўиринде «Мақтабгача таълим» журналының редакторы лаўазымында табыслы жұмыс алып барды.

2008 - жылдың сентябрь айынан ҳәзирги дәўирге шекем Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының «Мектепке шекемги тәлим» кафедрасы доценти, 2019 жылдың февраль айынан ҳәзирги дәўирге шекем Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының «Мектепке шекемги тәлим» кафедрасы баслығы лаўазымында нәтийжели жұмыс алып бармақта.

Г.Х.Жумашева «Еки тиллилик жағдайында қарақалпақ тилинде сөйлесиў көнликпелерин қәлиплестириў (тәлим рус тилинде алып барылатуғын мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлері ҳәм улыўма билим беріў мектеплериниң баслаўыш классларында)» темасында докторлық диссертациясын Қарақалпақ мәмлекетлик университети жанындағы илимий дәрежелер беріўши DSc.03/30.04.2021.Fil.20.01 санлы Илимий кеңес жанындағы 13.00.02-Теория ҳәм методика тәлим ҳәм тәрбия (қарақалпақ тили)» қәнигелиги бойынша бир мәртелик Илимий Кеңесинде 2021-жылдың 10-август

сәнесинде жоқары дәрежеде қорғап шықты хәм 2021-жылдың 31-сентябрь сәнесинде Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети жанындағы Жоқары Аттестация комиссиясы тәрәпинен 13.00.02 – Теория хәм методика тәлим хәм тәрбия (қарақалпақ тили) қәнигелиги бойынша педагогика илим-лери докторы (DSc) илимий дәрежеси дипломы берилди.

Диссертация жумысына жетекши мәкеме сыпатында Ургенч мәмлекетлик университети белгиленген хэм жетекши мәкеме сыпатында пикир берген.

Г.Жумашеваның авторефератына ҳам диссертациясына төменде аты көрсетилген илимпазлар жақсы пикирлер берген. Түркия, Қазақстан Республикасы М.Ауезов атындағы Кубла-Қазақстан университети қасындағы Инновациялық технологиялар институты директорының орынбасары, филология илимлери докторы Б.К.Еликбаевтан; Максим Танка атындағы Беларуссия мәмлекетлик педагогикалық университети доценти, педагогика илимлери докторы В.Позняктан; Россия Федерациясы Кубан мәмлекетлик университети доценти, филология илимлери кандидаты О.И.Кузнецовадан; Қырғыз мәмлекетлик университети доценти, филология илимлери докторы С.З.Садыковадан; Россия Илимлер Академиясы Сибир бөлим Социал хәм хуқыйқый философиялық изертлеулер бөлими баслығы, педагогика илим-лери докторы, профессор А.А.Абрамовадан; (доктор педагогических наук, профессор, заведующий отделом социальных и правовых исследований Института философии и права Федерального государственного бюджетного учреждения науки Сибирского отделения Российской академии наук). Ворожбитова А.А. доктор педагогических наук (спец. 13.00.01), доктор филологических наук (спец. 10.02.19), профессор, Почетный работник высшего профессионального образования РФ, профессор кафедры романо-германской и русской филологии ФГБОУ ВО «Сочинский государственный университет». Коротышев А.В. директор Института русского языка как иностранного ФГБОУ ВО РГПИ им.А.И.Герцена, кандидат педагогических наук, доцент. Темиров К.У. кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной педагогики и самопознания Евразийского национального университета им.Л.Н.Гумилева Республика Казакстан. Демченко А.С. доктор философии (PhD), доцент КазНУ им. аль-Фараби Республика Казакстан. Бухара мәмлекетлик университети педагогика кафедрасы баслығы, педагогика илимлери докторы, профессор Ш.Ш.Олимовтан; Бухара мәмлекетлик университети Дене мәденияты факультети деканы, педагогика илимлери докторы, проф. Б.Б.Маъмуровтан; Низамий атындағы Ташкент мәмлекетлик педагогикалық университети, Басланғыш тәлим пәнлери кафедрасы баслығы, педагогика илимлери докторы, проф. А.А. Халиқовтан; Низамий атындағы Ташкент педагогикалық университети кафедра профессоры, педагогика илимлери кандидаты Д.Р.Бабаевадан; Низамий атындағы Ташкент педагогикалық университети професоры, педагогика илимлери докторы, проф.

Н.Н.Джамиловадан; Ургениш мамлекетлик университети профессоори, педагогика илимлари доктори М.С.Салаевдан; ӨзР ИА Қарақалпақстан белими Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеў институтынан филология илимлари доктори З.Бекбергеновадан; Бухара мамлекетлик университети физика-математика факультети деканы, педагогика илимлари доктори О.Ҳ.Жўраевтан; Қарақалпақ мамлекетлик университети факультетлер аралық шет тили кафедрасы доценти, педагогика бойынша философия доктори Н.Абдимуратовдан; Өзбекстан Миллий университети профессор педагогика илимлари доктори Х.Ж.Худайкуловтан; Қаршы Мамлекетлик университети профессоры, педагогика илимлари доктори Р.Д.Шодиевтан; ҚР Халық билимлендириў хызметкерлерин қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин арттырыў аймақлық орайынан филология илимлериниң доктори К.Палымбетовтан. Гулистан мамлекетлик университети доценти, педагогика илимлари кандидаты П.Г.Исаевдан.

2024-жылы Жоқары Аттестация Комиссиясы тәрәпинен Әжинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалық институтының усынысы менен 13.00.08.- Мектепке шекемги тәлим тәрбия теориясы ҳәм методикасы қәнигелиги бойынша профессор атағын алыўға миясар болды.

Г.Х.Жумашеваның илимий изертлеў ҳәм дәретиўшилиқ жумысларының нәтийжелери: 5 монография, бағдарлама ҳәм концепция, 20 сабақлық, 10 методикалық қолланба, 3 оқыў қолланба жәми улыўма алғанда 400 ден аслам илимий мийнетлери баспа бетлеринде жәрияланды.

Ол 1996-жылы Қарақалпақстан Республикасының халық билимлендириў ағласы ҳәм 1997-жылы Өзбекстан Республикасының халық тәлими ағласы көкирек нышаны менен сыйлықланды.

Г.Х.Жумашева шаңарақлы, өмирлик жолдасы Байымбетов Каримбай Ташкент мамлекетлик аграр университетиниң Нөкис филиалында кәсиплик аўқам комитети баслығы лаўазымында ислейди, 7 (жети) ул-қыздың ҳәм 12 (он еки) ақлықтың анасы.

Гулнара Хәмийдулла қызы дәретиўшилиқ ислеринде жаңадан-жаңа табысларды қолға киргизип, республикамыздың мақтанышы, ҳаял-қызларымыздың ишинен биринши педагогика илимлериниң докторы профессор. Оған Гулнараның билими, таланты да, күш-жигери де, әсиресе шыдамлылығы, сабырлылығы, искерлиги, қолға алған исти ақырына жеткермей қоймайтуғын талапшаңлығы толық жетеди деп ойлаймыз.

Гулнара Хәмийдулла қызы ҳаққында ҳәм оның оның жетискенликлерин өз ўақтында Республикалық газета журналларда белгили илимпаз ҳәм журналистлер тәрәпинен жәрияланып барылды, солардан: «Учитель Узбекистана» газетасының 1997-жылы 30-июльдағы санында «С помощью театрализованных игр» мақаласы, «Вести Каракалпакстана» газетасында «Учить мыслить, думать, творить» мақаласы, «Вести Каракалпакстана» газетасының 1999-

жыл 23-январындағы санында «Формирование культуры общения» мақаласы, «Учитель Узбекистана» газетасының 1999-жылы 18-августындағы санында «Следуя заветам отца» мақаласы, «Қарақалпақсан жаслары» газетасының 1993-жылы 2-декабрдеги санында «Табылмас дослық» мақаласы, «Қарақалпақстан жаслары» газетасының 1997-жылы 31-июльдағы санында «Кишкенелер тәрбиясының қәнигеси» мақаласы, «Еркин Қарақалпақстан» газетасының 1997-жылы 29-июльдағы санында «Кишкенелердің жүрегине жол тауып...» мақаласы, «Қарақалпақсан ҳаўазы» газетасының 1998-жылы 7-мартындағы санында «Алым қыздың туңғыш қәлемлери» мақаласы, «Устаз» газетасының 2000-жылы 30-март айында «Ата кәсибин ардақлаған алым қыз» мақаласы, «Еркин Қарақалпақстан» газетасының 2014-жылы «Өз кәсибине пидайы илимпаз, тәжирийбели педагог» мақаласы, 2015-жылы № 4 «Тәлим-тәрбия жыршысы» атамасында «Әмиўдәрия» журналында ҳәм «Илим ҳәм жәмийет» журналының 2009-жылғы № 3-4 (111- б.) «Педагогика илими, методика ҳәм филологияның раўажлануына қосқан үлес» мақаласы, «Еркин Қарақалпақстан» газетасының 2009-жылы 7-ноябриндеги санында «Баҳалы изертлеў болды» мақаласы, «Соғлом авлод учун» журналының 2009-жылғы санында «Новизна в сфере образования» мақаласы, Н.Хатамовтың «Мурувват-ҳамдамим» Ташкент «Навруз» баспаханасында 2013-жылы (210-212б.) шыққан мемуар жанрындағы китабында, «Қарақалпақстан жаслар» газетасының 2022-жылы 6-январындағы санында «Өз кәсибине пидайы илимпаз, тәжирийбели педагог» мақаласы Гулнара ҳаққында мақалалары жәрияланды. Буннан тысқары «Учитель Узбекистана» газетасының 1999-жылы 19-май айындағы санында Гулнараның авторлығындағы 2-қарақалпақ класслары ушын «Өзбек тили» сабақлығы, тәлим орыс тилинде алып барылатуғын мектеплердің 2-хәм 5-класслары ушын жазылған «Қарақалпақ тили» сабақлықлары мектеплерде пайдаланылсын деген дизимде жәрияланған. 2013-жылдан берли бир өзиниң авторлығында улыўма билим берий мектеплериниң оқыў басқа тиллерде (рус, өзбек, қазақ, түркмен) алып барылатуғын 2 хәм 3-класлары ушын «Қарақалпақ тили» сабақлығының авторы. Соның менен бирге жоқары оқыў орынларының бакалавр тәлим бағдары ушын 2001-жылы «Педагогика» оқыў қолланба, 2019-жылы «Әлипбе оқытыў методикасы» Оқыў қолланба, 2024-жылы «Балалар дене тәрбиясы» оқыў қолланба, 2024-жылы «Бошланғич таълим педагогикаси, инновацияси ва интеграцияси» сабақлық баспада жәрияланды. Магистратура қанигелиги ушын 2021-жылы «Мактабгача таълимни бошқаришнинг илмий асослари» атамасында оқыў қолланба ҳәм 2024-жылы «Мактабгача таълимни бошқаришнинг илмий асослари» атамасында сабақлық баспада жәрияланды.

Ол Қарақалпақстанда мектепке шекемги билимлендирий ҳәм баслауыш тәлим тарауының жумысларын бир қанша жаңалауға ерисип тәлим-тәрбия барысына жаңа оқытыў методларын киргизий менен бирге оның илимий

тийкарларын жаратыш, балалардың билимге болған қызығыўшылығын асырыўда илимий тийкарланған оқытыў усыллары бойынша бир қатар илимий жумысларды алып бармақта.

Гулнара Ҳәмидуллаевна илимий жолы даўамында республикада мектепке шекемги билимлендириў хәм баслаўыш тәлим тараўының илиминиң раўажланыўына, жоқары дәрежели кадрлар таярлаўға үлкен үлес қосты. Мектепке шекемги тәрбия хәм баслаўыш тәлим теориясы хәм методикасы тараўы бойынша 15 магистрлик диссертация хәм жетпистен аслам бакалаврлық диплом жумысларына басшылық етти.

Гулнара Жумашева мектепке шекемги билимлендириў хәм баслаўыш тәлим тараўы бойынша туңғыш шыққан илимпаз қызларымыздың бири. Оның қәлеминен дөрелген бул мәселе бойынша илимий мақалалар менен методикалық хәм оқыў қолланбалар, сабақлық хәм бағдарламалар Республикамыздағы мектепке шекемги жастағы хәм баслаўыш тәлим бойынша бала тәрбиясы менен шуғылланатуғын мәкеме хызметкерлерине, тәрбияшыларына улыўма ата-аналарға жақыннан жәрдем беретугын қунлы материаллар болып табылады.

Г.Х.Жумашева өзиниң оқыў, тәлим-тәрбия жумысларында талапшаң, мийнеткеш хәм илимий-дөретиўшилиқ қәбилетликлери менен көзге түсип келмекте. Ол келешек әўладымыз болған балаларға миллий ғәрезсизлик идеяларын, Ўатанға мухаббат туйғыларын синдириў хәм жасларды әдеп-и-қрамлы етип тарбиялаўдай жуўапкерли жумысларды атқарып келмекте. Оның жасларды тәрбиялаўдағы хәм терен билим берийдеги мийнетлерин, үлгили минез-қулқы, жоқары сиясий дәрежеси, мәденияты хәм руўхый пазыйлетлери, кишипейиллиги, тәлим-тәрбия тараўындағы жоқары билимли хәм тәжирийбели педагог екенлиги есапқа алынып, Қарақалпақстан хәм Өзбекстан Республикалары «Хүрмет жарлық»лары менен сыйлықланды. Ол 2016-жылы Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты педагог-хызметкерлери арасында өткерилген «Жоқары оқыў орнының ең жақсы педагогы» таңлаўының «Ең жақсы педагог-излениўши» номинациясы бойынша 3-орынды ийелеп III-дәрежели диплом менен сыйлықланды. 2019-жылы Ташкент қаласында Жоқары хәм орта арнаўлы тәлим вазирлиги жанындығы «Маънавият хәм маърифат» орайында Жоқары хәм орта арнаўлы тәлим министрлиги тәрәпинен шөлкемлестирилген 2019-жыл 14-17 август күнлери жоқары билимлендириў шөлкемлериниң тәрбияшы-педагоглары қатнасыўында өткерилген оқыў-семинарға актив қатнасқаны ушын сертификат алыўға миясар болды.

Өзбекстан Республикасы Ташкент қаласында 2022-жылы 14-16 ноябрь күнлери өткерилген Киши жастағы балаларға тәлим-тәрбия берий бойынша ЮНЕСКОның II-путкил жәхән конференциясына қатнасты.

2023 – жылдың апрель айында Қазақстан Республикасы Алматы қаласы Абай атындағы Қазақ Миллий педагогикалық университетінде «Инновации в образовании: опыт, проблемы и перспективы» атлы II халқаралық илимий-әмеліі пленар конференциясында өз баянаты менен қатнасып Абай атындағы ҚазМПУ ректоры тәрәпинен I-дәрежелі диплом менен сыйлықланды. Соның менен бирге Абай атындағы Қазақ Миллий педагогикалық университеті жанындағы «Педагогика хәм психология» институтының магистратура кәнигелигинде мастер-класс хәм семинар-тренинг өткізген.

Жумашева Гулнара Хәмидуллаевна Қарақалпақстан Республикасында 13.00.02-Теория хәм методика тәлім хәм тәрбия (қарақалпақ тили)» кәнигелигі бойынша хаял-қызлар ишинен биринші алым, педагогика илимлері докторы дәрежесине хәм 13.00.08- Мектепке шөкемгі тәлім хәм тәрбия теориясы хәм методикасы кәнигелигі бойынша хаял-қызлар ишинен биринші профессор атағына мияссар алым қыз.

«Гулпар изин тай басар» дегендей Гулнара мархум әкеси Хәмийдулла Жумашевтың питкере алмаған ислерин дауамлап, Республикамызға танылған педагог-алым, искер илимпаз, журналист-дилмаштың илимий ислерин ақырына жеткере берсин дегиміз келеді.

2023-жылы “Science and innovation” халқара илимий журналдың “O’zbekistonning taniqli olimlari-2023” энциклопедиясынын 2023-жылғы топламына киритилді. Ол хәққынла мағлыұматлар «taniqliolimler.uz» платформасына жайластырылған.

Талабың өрлей берсин, ата кәсибин ардақлаған педагог-алым Гулнара Хәмийдулла қызы Жумашева 60-жасың қутлы мүбәрек болсын!

Редакция жәмәәти

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 5

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 09.09.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №